HERKÜL MILLAS "Öteki" ve Kimlik

İLETİŞİM

Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik

Herkül Millas

iletişim

HERKÜL MİLLAS 1940'ta Ankara'da doğdu. Yüksek öğrenimini 1965'te Robert Kolej'de tamamladı. 1960'larda faal bir TİP üyesi oldu. Askerliğini 'sakıncalı çavuş' olarak Muş'ta yaptı. 1971'de Atina'ya yerleşti. Çeşitli ülkelerde mühendis olarak çalıştı. Yunanca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den Yunanca'ya edebiyat çevirileri yaptı. 1990-1995 yıllarında Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi'nde Çağdaş Yunan Edebiyatı Bölümü'nün kuruluşunda öğretim üyesiydi. Bu yıllarda siyaset bilimi bölümünde doktora öğrenimini tamamladı. Türk-Yunan ilişkileri ve karşılıklı algılamalar konusunda kitap ve makaleleri Türkçe, Yunanca ve İngilizce olarak çeşitli ülkelerde yayımlandı.

İletişim Yayınları 1079 • Çağdaş Türkçe Edebiyat 153
ISBN 975-05-0328-7

1. BASKI 2005, İstanbul (1000 adet)

KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ René Magritte, "Yüzyılların Efsanesi", 1948 (kolaj)
KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik
DİZGİ Remzi Abbas - Nurgül Şimşek
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Hasan Deniz
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HERKÜL MİLLAS

Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik

YUNAN YAZARLAR BİRLİĞİ'NİN
DIDÓ SOTIRIU ÖDÜLÜ (2004)

iletişim

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KISIM

İKİNCİ KISIM

İKİNCİ BASIM İÇİN ÖNSÖZ

Bu çalışmanın farklı bir versiyonu 2000 yılında *Türk Romanı ve "Öteki"* başlığıyla Sabancı Üniversitesi Yayınevi tarafından yayımlandı. Aradan geçen zamanda yeni romanlar yazıldı ve Türk ve Yunan toplumlarında gözlenen gelişmeler ve sorunsallar bu metinlere de yansıdı. Her canlı organizma gibi 'roman dünyası' da değişti, zenginleşti, farklı yollar denendi, ve eski çalışma güncelliğini kaybeder gibi oldu.

Bu geçen zaman içinde ortaya çıkan bazı yeni eğilimleri bir dereceye kadar da olsa sergilemek için Ek 1'de 'Göç Romanları' başlığı altında bir yazı eklendi. Bu ek çalışmada yirmi yazar daha ele alınmakta, yapıtları incelenmekte ama aynı zamanda ulus ve ulusçuluk kavramlarına da açıklık getirmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmanın farklı bir versiyonu da 2001 yılında Yunanistan'da da yayımlandı ve kitap oldukça ilgi topladı, kısa sayılacak bir sürede üç basım yaptı. Yunan Yazarlar Birliği'nin her yıl, yazarı Yunan yada yabancı olsun, 'halklar ve uygarlıklar arasında iletişimi destekleyen yapıtlar' için verdiği Didó Sotiriu ödülünü 2004 yılında 'Türklerle ilgili Yunan algılamalarına da ışık tuttuğu için' bu kitaba layık gördü. Ancak her iki ülkede kitaba ilgi duyulmakla birlikte sanırım bu ilgi benim amaçlarımla tam örtüşmüyor. Anlatayım:

'Türk edebiyatında Yunan imajı / Yunan edebiyatında Türk imajı nasıldır?' gibi bir konuyu işlerken benim amacım her halkın (her ulusun) kendini sorgulamasına yardımcı olmaktı. Çünkü ulusların oluşturdukları imajlar kimlikleriyle doğrudan ilişkilidir. Aslında her insanın gördüğü –psikolojinin Rorschach testinde olduğu gibi– kişiliğinden etkisiz değildir. Resim çizen sanatçı da tuvalde iç dünyasını yansıtmaz mı? İmajlarımızı biri derleyip bize gösterdiğinde kendimizi daha iyi anlarız. Ben bunu amaçlamıştım.

Ama yakın dostların söylediklerinden ve eleştirilerden edindiğim izlenim, her ulusun pek o kadar kendi yanına değil de, yine karşı tarafa daha büyük dikkatle bakmış olduğu idi. Yunanlılar ilgiyle 'demek Türkler bizi böyle algılıyor!', Türkler de 'Yunanlılar için söylediğin çok ilginç' gibi sözler sarf ettiler. Sonunda, her nedense 'kendimize' değil yine Öteki'ne daha büyük bir dikkatle baktık..

Karşılaştırmalı metodun amacı 'karşı tarafta' daha kolay seçebildiklerimizin aşağı yukarı 'bizde' de olabileceğini göstermekti. Umarım bu önsözden sonra amaca daha çok yaklaşılabilir.

Yunan basımının önsözünde dile getirdiklerimden bazı pasajları da buraya aktarıyorum. Yazarın kimliği okuyucuların sık sık sorguladıkları bir konudur. Yazarın bilinmesi şarttır sanırım; hem dürüstlük olarak hem de iletişimin tam sağlanması için:

'Belki, çocukluk yıllarının Ermeni arkadaşlarıyla (Onnik örneğin), Yahudi ve Levanten komşularla, Bulgar sütçülerle, Kürt taşıyıcılarla, daha uzak camilerin ve havraların yanı sıra semtimizdeki tanıdık Ortodoks, Katolik ve Protestan kiliselerle ve kozmopolit bir kent olan İstanbul'un çevresi, trajik etnik sürtüşmeler, bu sürtüşmelerin kurbanı yürekli bir anne ile bir babanın görüntüsü, yada belki 60'lı yılların atmosferi içinde çok erken sol harekete katılmış olmam nedeniyle, yada hiçbir zaman öğrenemeyeceğim başka nedenler yüzünden Öteki'ne –ve tam bir Öteki olarak algıladığım kendime– empatiyle baktım. Empati derken Öteki'ne kendim gibi bakmak ve hele bakmayı istemek demek istiyorum.

'Böyle çok kültürlü bir kimliğe sahip olmaktan memnunum,

ve bu yaşta birileriyle, ve hele Öteki'ni tanımamış o 'tek yanlı' kişilerle kimliğimin pazarlığına girişmenin anlamsızlığına inanıyorum.

'Bugün eskileri anımsadıkça, bir yerlere entegre olmaya çalışan bir azınlık üyesi olmuş olduğumu anlıyorum. Sanırım sonunda bunu becerememiş olmamdan memnunum. Romantik Rousseau gibi –ve bununla beğenmişliği değil kendini bilmeyi vurguluyorum– ötekilerden daha iyi olmasam da en azından farklıyım.

Bir üçüncü taraf, bir 'tarafsız bilim adamı' olarak da yazmıyorum – zaten bunu kim becerebilir ki? Deneyimleri ve duyguları olan her insan gibi, ve doğal olarak kendine özgü algılamaları ve önyargıları olan biri olarak yazıyorum. 'Tarafsızlığın' arkasında saklanmak istemiyorum. Benim düşünce yaklaşımımı izleyip izlemeyeceğine ve sonunda benim değerlendirmelerimde ne denli haklı olduğuma okuyucunun kendisi karar verebilir.'

Sonra Türkiye'de nasıl çevremle kaynaşmış olduğumu anlattım Yunanlı okuyucuya. Dostlarımı anlattım, 'merkezcil' güçler olarak; ve bir sıra tatsız olayları, 'merkezkaç' güçler olarak. İki ülkede zaman olarak yarı yarıya bölünen yaşamımı, her iki ülkede de nasıl tam olarak yaşadığımı anlatmaya çalıştım. İmajlar konusuna ilk kez 1977 yılında oğlumuz Atina'da ilkokula gitmeye başlamasıyla ve Türkler hakkında abuk sabuk konuşmaya başlamasıyla ilgi duyduğumu ve artık bu konunun beni hep cezp ettiğini anlattım.

'İmaj içimizde taşıdıklarımızdır. Düşünme sınırlarımızı ilan eder. Ötekinin imajı kimliğimizle ilgilidir; nasıl olmak istediğimizi gösterir ve bu, ne olmak istemediğimizi göstererek yapılır: Ötekini göstererek.'

Kısacası, bu önsözün amacı bu konunun yalnız bir 'bilgi' alanıyla değil, duygu dünyamızla da ilişkili olduğunu vurgulamaktı. Okuyucu kitapta kendini bulabildiği oranda demek istediğim belki daha iyi anlaşılacaktır.

H. MILLAS

Atina, Ocak 2005

Önsöz

Dehşete düştüm o yüzü görünce
Mehtap aydınlatınca.
O bendim, kendim.

FRANZ SCHUBERT, *Der doppelgänger*

Bu çalışma "Türk Edebiyatında Yunanlı'nın İmajı - Karşılaştırmalı bir yöntemle ulusçuluk ve kimlik sorunları" başlığı altında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi / Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'na) sunulan ve Haziran 1998'de savunulan bir doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesi için bana çeşitli biçimlerde yardımda bulunmuş olan dostlara candan teşekkürü borç bilirim.

Rıdvan Akar, Bedriye Aksakal, Feridun Andaç, Fahri Aral, Halil Aydıntaşbaş, Büşra Ersanlı, Cengiz Bektaş, Hülya Demir, Damla Demirözü, Kudret Emiroğlu, Doğan Ertuğrul, Melek Fırat, Rasih Nuri İleri, Frango Karaoğlan, Semin Tekgil, Melek Ulagay bana kütüphanelerini açtılar, kitaplarını okuma olanağını sağladılar, kitap sağladılar.

Damla Demirözü, Doğan Ertuğrul, Iro Viçoroğlu son metni okuyup yanlışlarımı işaret ettiler, değerli önerilerde bulundular. Özellikle Büşra Ersanlı'nın önerileri bu çalışmanın bütünlüğünde, anlaşılır olabilmesinde büyük katkı sağlamıştır.

Her yazdığımı okuyup benimle tartışan, düzelten ve tamamlayan Evi'ye her açıdan büyük bir borcum var.

Doktora yapmamı öneren, bu yaşta böyle bir şeyin yapılabileceğine beni inandıran eski aile dostu ve tez danışmanı Prof. Dr. Sina Akşin'e de ayrıca teşekkür ederim.

Nihayet tez savunması sırasında değerli önerileriyle kimi eksikliklerin tamamlanmasını sağlayan Sayın Prof. Dr. Taner Timur ve Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu'na da teşekkür ederim.

Bu metin bütün öneriler göz önüne alındıktan sonra yayına hazırlanmıştır. Bunca yardımdan sonra hâlâ bu çalışmada rastlanacak bütün eksikliklerden, kuşkusuz yalnız, bildiğini okuyan ve yazan "kendim" sorumluyum.

Zaman sınırlılığı yüzünden bu çalışmaya dahil edilmemiş yada edilmişse yapıtlarının ancak küçük bir bölümü ele alınmış olan, hayatta bulanan yada aramızdan ayrılmış olan değerli yazarlardan da özür dilerim. Yapıtların seçimi, deneyimli bir okuyucunun kolaylıkla anlayacağı ve tez içinde anlatıldığı gibi, yalnızca edebi değer kıstasına göre yapılmamıştır. Seçimlerde, duygusal kasıt ise kesinlikle yoktur.

Bu çalışmayı yayınlamayı öneren, üstlenen ve bu yolda hiçbir çabadan kaçmayan Sabancı Üniversitesi'ne ve dostlarım üyelerine de candan teşekkür ederim.

H. MİLLAS
Atina-İstanbul, 1999

Giriş

> Ulusal ve uluslararası siyasette birçok kimse, oluşturdukları hayalleri kaybetmektense güç, servet yada yaşamlarını kaybetmeyi tercih ederler.
>
> KARL W. DEUTSCH,
> *The Analysis of International Relations*

Yabancı ülkelerin edebiyat metinlerindeki "biz"le ilgili hoşa giden yanlar, hoşa gitmeyen tuhaflıklar, eksiklikler ve "önyargı"lar kolaylıkla saptanabilir yada sezilebilir. Bu metinler oldukça ilgi çekicidir; "öteki taraf bizi acaba nasıl görüyor", sorusu meraktan öte kimliğimizle ilgili bir kaygı işareti de sayılabilir. Türkiye'de imajlarla ilgili çalışmalarda ve genellikle yabancı edebiyat metinlerinde, Türkler konusunun işlenmesi herhalde bundandır.[1]

Bu tür çalışmalarda Türk'ü ve Türkiye'yi değil, o edebiyatı yaratan ve yaşatan yazar ve okuyucularının dünyalarını buluyoruz: "yabancı" saydıkları Türk'ü nasıl görmüşler, neden böyle görmüşler sorusuna verilen yanıt, Türk'ü değil o imajı yaratmış olan toplumu açıklar. Ayrıca, örneğin Almanlar'ın İtalyanlar'ın vb. düşünce ve algılama sınırlarını ortaya koyar. Birinci bölümde Türk edebiyatı içindeki Yunan ve/veya Rum imajı de temelde Türk toplumunun bir (yada birkaç) yanına

1 Ali Özçelebi'nin *Romantik Fransız Yazısının Türkiye İmgesi (1830-1855)*, Ümit Gürol'un *İtalyan Edebiyatında Türkler*, Selçuk Ünlü'nün *19. Yüzyıl Alman Edebiyatında Türkiye ve Türkler*, Onur Bilge Kula'nın *Alman Kültüründe Türk İmgesi* gibi eserler hep bu türdendir. (Bu çalışmadaki bütün yayınlarla ilgili yayın yılı, yayın evi gibi ayrıntılar Ekler ve Kaynakça bölümünde bulunmaktadır; metinde parantez içindeki sayılar sayfayı belirtmektedir.)

ışık tutmaktadır; Türk toplumu içinde var olan ideolojileri, siyasal, tarihsel algılamaları ve ulusal kimlik yaklaşımlarını konu edinmektedir. Yunan edebiyatındaki Türk imajını ele alan İkinci Bölüm'de ise, karşılaştırmalı bir biçimde Yunan toplumuna ışık tutulmaktadır.

Ancak kişinin kendi edebiyatındaki "öteki" ile ilgili imajları görmesi o denli kolay değildir. En büyük sorun, imaj ile, yani gerçeğin tam karşılığı olmayan bir *algılama* ile, gözlemin ve gerçeğin karşılığı sayılan bilimden ve gözlemden kaynaklandığı varsayılan *kanı*'nın (düşüncenin, kanaatin), birbirinden ayrılmasının zorluğudur. Kişi kendi çevresindeki dünyayı ve *kanı*'sını "doğal" karşılamaya alışmıştır. Toplumca paylaşılan önyargılar ve imajlar da "bilgi" biçiminde algılanırlar (önyargı olarak değil). İnsanlar, "biz acaba öteki tarafı nasıl görüyoruz?" sorusunu pek sormazlar. Kimi araştırmacılar ulusal imajlarla ilişkili olarak "habitus" kavramını geliştirmişlerdir. Habitus'un, ulusal bir toplum içinde, zamanla edinilen bir içgüdü gibi etkisi vardır: kimi duygular, beğeniler vb. toplum içinde "doğal" görünür, bunların varlığını haklı gösterecek bir açıklama gereksiz sayılır; insanlara yabancı olan her şey ise "tuhaftır".[2]

Kişinin kendi dünyasının dışında bulunanı görememe sorununa Thomas S. Kuhn da eğilmiştir. Bu düşünüre göre sorun kişinin "paradigma"sıyla ilgilidir. Belli bir paradigmayı seçmiş olanların kimi olguları görememeleri tarih içinde pek sık karşılaşılan bir sonuçtur. Durum, değil sosyal bilimlerde, verilerin daha açık bir biçimde görülebileceği varsayılan doğal bilimlerde bile böyledir; "*Lavoisier'in gördüklerinin görülebilmesi için kimi önemli paradigma değişikliklerinin gerekmiş olması, Pristley'in ise yaşamının sonuna dek bunları görememesinin temel bir (paradigma) nedeni olsa gerektir.*" (56)

Elinizdeki bu kitapta, Türk edebiyatındaki "öteki"nin imajı araştırılırken, "habitus" ile ilgili doğabilecek sınırlamaların üstesinden gelebilmek için çalışmanın ikinci kısmında Yunan

2 "Habitus" sözcüğü ilk kez Norbert Elias tarafından 1939 yılında kullanılmış, Pierre Bourdieu ise bu terimi yaygınlaştırmıştır. Bu konuda bkz. Stephen Mennell (Kaynakça).

edebiyatındaki Türk imajına genel olarak değinilmiştir. Karşılaştırmalı yöntem en azından iki eksende yararlı olabilir: Birincisi, böyle bir karşılaştırma "öteki" ile ilgili önyargıların ne denli özgün ulusal özelliklerden ve ne denli başka uluslarca da paylaşılan evrensel bir eğilimden kaynaklandıklarını gösterebilir.[3] İkincisi, "habitus" etkisiyle, öteki edebiyat metinlerinde kendi edebiyatımızda göremediklerimizle karşılaştıkça, sınırlarımızı aşma olanakları artabilir.[4]

İmaj araştırmaları birkaç bilim dalının yöntemlerini ve bulgularını içeren çalışmalardır. Bir imaj çalışması şu alanları kapsayabilir: 1) bütün olaylar tarihsel bir çerçeve içinde geliştiklerine göre tarih ve tarih bilimini; 2) ilgili ülkenin edebiyat ve kültür tarihini; 3) özellikle bilinç altı, önyargı fobiler gibi konuların işlenişi açısından ruhbilimi ve toplumsal ruhbilimi; 4) kullanılan sözcüklerin ve kavramların açıklanmasına ışık tuttuğu derecede felsefe ve semiolojiyi; 5) ulusal düzeyde ilişkilerin gelişimini açıkladığı derecede uluslararası ilişkileri; 6) ulusal kimlik, yurttaşlık, düşman/dost gibi kavramlara açıklık getirdiği derecede siyaset bilimini.

Böyle araştırmalar yukarıda sayılan bilim dallarından yararlanmaktan başka, bu alanlara ışık da tutmaktadırlar. İmaj incelemelerinin, tarihe de (insanların kimi olayları nasıl algıladıklarına), edebiyata da (metinlerin yeni bir sınıflandırmasını ve anlayışı dile getirerek), uluslararası ilişkilere de (metinlerin etki-

---

3 Batı'nın "Doğu" ile ilgili imajlarının en geniş bir biçimde incelendiği Edward W. Said'in *Orientalism* adlı çalışmasının belki en büyük eksiği budur: Doğu, kimi durumlarda "karşıt" imajlar oluşturmuştur. Doğu'nun "Batı" imajı ise incelenmemiştir. Bu yan eksik kaldığından, E. Said'in yapıtında oluşan imajlar, "evrensel" bir eğilim olarak değil, tek bir tarafın özelliği olarak değerlendirilmiş olmaktadır.

4 Selanik Üniversitesi tarafından tertiplenen "Yunan edebiyatında "Öteki" konulu bir sempozyumda (31 Ekim 1996), Yunanlılar'ın kendi edebiyatlarındaki olumsuz Türk imajını saptamakta karşılaştıkları zorlukları dolaylı bir yöntemle göstermeye çalıştım: Türk çevirmenler Yunan romanlarını Türkçe'ye çevirirken "beğenmedikleri" kimi yerleri sansür etmektedirler. Oysa Türk okuyucu için "olumsuz" sayılan bu yakıştırmalar, Yunanlılar için kimi zaman "doğal" görünmektedir. Sözü geçen toplantıda önerim, bu ulusal imaj konularının iki tarafça "ortak" yapılacak çalışmalarla işlenilmesi yada her tarafın "karşı tarafta" oluşan kendi imajını araştırması yönünde olmuştu.

lerini göstererek) ve nihayet kimi insan algılamalarını ve düşüncelerini su yüzüne çıkararak siyaset bilimine de katkısı olmaktadır. Beş yüz kadar roman ve öykü kitabını içeren bu çalışmada, dolaylı olarak bütün bu bilim dallarıyla bir ilişki içinde bulunmakla birlikte, temelde imajlara, *edebiyat metinlerine* ağırlık verilerek konuya *siyaset bilimi* açısından yaklaşılmıştır.

A. Dünyada imaj üzerine yapılan çalışmalar

Son yıllarda imajlarla ilgili araştırmalar, özellikle Amerika, Fransa ve Almanya'da "Imagologie" adını taşıyan yeni bir bilim dalı biçiminde gelişmektedir. Türkçede "imaj", "imge" sözcüklerinin yanısıra *İmgebilim* sözcüğü de kullanılmaktadır. "Imagologie" terimi ilk kez Oliver Brachfeld tarafından 1962'de kullanılmış ve Hugo Dyserinck 1967 yılında bu terimden edebiyat metni incelemelerinde yararlanmaya başlamıştı. Kimi zaman "stereotip" de, "imaj" anlamında (yada kimi müanslar içererek) kullanılır.[5] 1967 yılında H. Dyserinck imaj araştırmalarının bağımsız bir dal olarak gelişmesini savunmuş, bu bilimin bir yararlı yanı olarak, ulusal stereotipler oluşturulan edebiyat eserlerinin bilinç düzeyine çıkarılıp 'zararlı' yanlarının sınırlandırılmasının gereğini savunmuştur.

İmaj çalışmalarının temelinde, dilin (ve sözcüklerin) gerçekleri "yansıtan" bir araç olmadığı ama kendi başına politik ve ideolojik bir araç olabileceği anlayışı yatmaktadır. Örneğin Earl-Jeffrey Richards edebiyattaki imajların araştırmasını, romantik dönem sonrasındaki tüm ulusal kimlik söyleminin incelenmesi için en önemli yöntem saymaktadır (137-155). Yani imaj temelde önyargıyı içeren bir yakıştırmadır. Kontrol edilebilen nedenlerden kaynaklanmamakta, toplumsal bir mesaj olarak zihinlerde, davranışlarda yer etmektedir.[6] Bu imajlar, a) kişilerin deneyimlerinden, b) üyesi olduğu grubun ortak algılamalarından ve

5 Brachfeld, O. "Note sur l'Imagologie ethnique", *Revue de Psychologie des Peuples*, 17, 1962.

6 Toplumsal ruhbilim açısından imajları ele alan bir çalışma için bkz. G. Allport, *The Nature of Prejudice*, Cambridge, 1954.

c) iletişim araçlarından, okuldan edebiyattan vb. etkilenerek oluşurlar. Zaman içinde değişebilecekleri de saptanmıştır.

İmaj konusu bir bilim dalı çerçevesinde araştırılmaya başlanmadan önce kimi düşünürler ulusal önyargılar konusunu gündeme getirmişlerdi. Ortaçağ boyunca "ulusların karakterleri" ve değişmeyen "özellikleri" konusunda sürekli olarak "bilgiler" verilmiştir. Aydınlanma hareketinden sonra insan gruplarının değişmez özellikleri olmadığı görüşü kuvvet kazanmaya başlamıştı: insan toplulukları arasındaki farklar artık 'iklim' vb. gibi nedenlerle açıklanmaya başlamıştı.[7] David Hume (1711-1776) ulusal özellikleri ciddi bir biçimde sorgular.[8] Immanuel Kant (1724-1804) imajları yanlış genellemeler olarak görüyordu.[9] Heinrich Heine (1797-1856) ise açık bir biçimde önyargıların sorumluluğunu toplumda görmekteydi.[10] K. Marx ve F. Engels önyargıların sınıfların çıkar mücadeleleri sonucu oluştuklarını savunmuşlardı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu görüşlerin bir yerde ideolojik olduğu anlayışı genel bir biçimde kabul edilmeye başlandı. Walter Lippmann, stereotipleri ve imajları, karmaşık veriler ve bilgilerle tanışmak ve onları kavramak için insanların gereksinim duyduğu bir tür "özet" olarak görür.[11] "*İmajlar, dünyaya kendi değerlerimizi, kendi görüşlerimizi ve kendi haklarımızı yansıtmak için vardır*" (96). Erich Fromm ve Wilhelm Reich, önyargılarla ulusmerkezci anlayışların yakınlığı üstünde durmuşlardır. Konuya toplumsal ruhbilim açısından yaklaşanlar ise,[12] ifade olanağı bulamayan yada toplumca hoş karşı-

---

7 Örneğin Erasmus (1466-1536), Jean Bodin (1529-1596) ve *Methodus*'unda (1566) "ulusların karakterleri"ni etraflı anlatırlar; ancak iklim ve coğrafya temel etken olarak gösterilir. Francis Bacon (1560-1620) bu tür önyargıların önünü kesecek bir bilimin doğmasını bile gerekli görür (bkz. Oikonomou-Agorastou, s. 27).

8 Bkz. *Philosophical Essays Concerning the Human Understanding*, 1748.

9 Bkz. I. Kant, *Werke*, Frankfurt, Suhrkamp, 1964, cilt VI, s. 506.

10 Bkz. H. Heine, *Werke*, Walzel, Leipzig, 1910, cilt V, s. 91.

11 Bkz. W. Lippmann, *Public Opinion*, New York, 1922.

12 Bu konuda örneğin bkz. T. W. Adorno, E. F. Brunswik, D. Levinson ve R. N. Sanford, *The Authoritarian Personality*, Norton, London, 1993 ve Margarete & Alexander Mitscherlich, *Die Unfahigkeit zu Trauen*, München, 1967.

lanmayan saldırgan dürtülerin, günah keçisine dönüştürülen "öteki" aracılığıyla, toplumca kabul ve ifade edilebilir hale geleceklerini savunmuşlardır.

İmaj araştırmalarının öncü isimleri arasında sayılan Daniel-Henri Pageau'ya göre, her imaj bir yerde bir "ben" yada "burası" ile bir "öteki" yada "orası" ilişkisinden doğmaktadır. Bu yolla toplumlar yada insan grupları kendilerinin bağlı oldukları kültürel, politik, ideolojik vb. çevreyi de saptamaktadırlar. Tasarlanan çevre güçlü bir biçimde bir "ikilik" sergiler: "biz" ve "öteki" Toplumlar bu yolla kendilerini belirlemekte ve algılamaktadırlar. Ulusal bir kimlik ancak "karşı" tarafa göre vardır. Bu karşı taraf ise kabaca "genel" bir görünüm edinir.

* * *

Edebiyat metinlerinde imaj konusu, 19. yüzyılın sonunda edebiyat eleştirmenlerinin ilgilerini çekmeye başladı. 1896 yılında Louis Paul Betz ulusların düşünce biçimlerinin ve karşılıklı duygularının incelenmesi için edebiyat metinlerinin incelenmesini önerdi.[13] Birinci Dünya Savaşı sonunda ama özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Fransa'da edebiyat metinlerinin karşılaştırmalı olarak araştırılması konusu önem kazandı. Marius-François Guyard'ın 1951 yılındaki *La Litterature Comparee* adlı çalışması bu konudaki öncü eserlerden sayılır. Jean-Marie Carre, G. Lanson, F. Baldensperger ve başkalarının da bu alanda önemli katkıları oldu.

1960'lı yıllarda Fransa ve Amerika'da eleştirmenler arasında imajların incelenmesi konusunda bir anlaşmazlık başgösterdi. R. Wellek'e göre, örneğin Fransızlar'ın, edebiyatları "ulusal" bir temele dayanarak ayırmaları yanlıştır; estetik ölçütler öncelikli sayılmalıdır ve yalnız 'değerli' yapıtlar incelenmelidir. 1970'lerde S.S. Prawer ve H. Dyserinck gibi eleştirmenler imaj çalışmaları konusunda artık genellikle geçerli sayılan ilkeleri savunmuşlar ve araştırmacılar arasında 'uzlaşmayı' sağlamış-

13 Burada adı geçen yapıtlar için kaynakçaya bkz.

lardır. Bugün imaj araştırmaları konusunda kimi ilkeler hemen herkesçe kabul görmektedir.

İmaj araştırmasının amacı, imajın, gerçeklikle uyumunu yada uyumsuzluğunu değil onun "mantığını" bulmak ve göstermektir. İmajın gerçeklikle ilişkisi o denli önemli değildir; önemli ve temel olan bu imajların hangi model ve proje içinde oluştuğu, hangi toplumsal gereksinmelere yanıt verdiği, hangi ideolojilere, nasıl hizmet ettiğidir. Böyle bir çalışma toplum içinde var olan düşünce kalıplarını ve kimlik yaklaşımlarını ortaya koyabilecektir. Dolayısıyla düşünce tarihiyle, ulusal ideolojilerle, politik seçeneklerle ve genel olarak egemen kültürel yaklaşımlarla doğrudan ilişkilidir.[14]

Amaç edebiyat metinleri içinde bulunan imajların 'ortalamasını' çıkarıp sunmak da değildir. Bir ulus edebiyatında 'öteki' ile ilgili olarak bir tek imajın var olduğunu savunmak o ulus hakkında bu konuda yeniden ek bir imaj oluşturmak anlamını da taşıyabilir. Temel olan bir ulusal edebiyat içinde bulunan farklı imajların kaydedilmesi ve saptanmasıdır. Böylece, kıyaslamalar içinden düşünce tarihine ışık tutulacaktır. Böyle araştırmalar zaman içinde toplumların düşünce alanında geçirdikleri aşamaları da gösterebilecektir.[15]

İmaj, karmaşık düşüncelerin, duyguların, anıların vb. belli bir ideolojik bütünleşme sonucunda ortaya çıkardığı bir sonuçtur. İmajların incelenmesinden, yazarın bilinçli yada bilinçsiz toplum içinde yaygın olan kimi genel kanıları hangi derecede izlediği görülebilir. Kimi zaman yazar "öteki" konusunda susmayı yeğleyebilir.

Daniel-Henri Pageau'ya göre, ulusçu edebiyatta ve özellikle savaşla ilgili metinlerde "öteki" konusunda yazılacaklar belli bir kodu izlemek zorundadır. Tarihsel dönem ve zamanın ege-

---

14 Özellikle yabancı edebiyatlardaki Türk imajını araştıranların bir eğilimi, bu imajın "yanlış" ve "haksız" olduğunu kanıtlama kaygısı olarak görülebilir. Bunun savunulması gereksizdir; çünkü "imaj" zaten "gerçek" durumlardan söz edilmediğinin ifadesidir.

15 Kuşkusuz edebiyatla ilgili araştırmalar sinema, resimli romanlar, gazete haberleri, karikatürler vb. gibi farklı alanları içine alan çalışmalarla da desteklenmeli ve kıyaslanmalıdır.

men görüşleri bu imajların oluşmasında önemli bir rol oynarlar. Kimi zaman "öteki", "biz"imle farklı bir ilişki içinde algılanır; "biz", zor durumda olan "öteki"nin kurtarıcısı durumuna geçirilir, böylece yabancı düşmanlığını, "öteki"ne karşı bir sevgiye ve özdeşleşmeye dönüştürebilir. Bu ilişki birbirine karşıt ideolojik-ütopik iki uç arasında gelişir.[16]

İmajlar, ideolojik bir bütünlük içeren bir grubun içindeki kişilerce, kendi durumlarını açıklığa kavuşturmak için oluşturulur. Bir kimlik arayışı ile doğrudan ilişkili gibidirler. Bu resmi ulusal kutlamalarda en açık bir biçimde görülür; "toplu bellek" oluşturulurken, "öteki"nin imajı da oluşur. İdeolojilere bu açıdan bakıldığında, esas olarak ulusal inancın içeriği değil, bir grubun birliğini oluşturan "biz" ve "öteki" kavramlarının açıklığı ve kesinliği önem kazanır. Ulusal birlik, ulusal bilinç bu imajların oluştuğu derecede güç kazanır. Bu "inanç", grubun kökeni, kendi ahlaksal değerleri vb. ile de doğrudan ilişkilidir. "Öteki", bu çerçevede, "biz" tarafının bittiği yerde başlar; "biz"in dış sınırıdır. Yani "biz", bir yerde "öteki"ne göre belirlenir.

Roland Barthes'a göre edebiyat, imajlar aracılığıyla toplumsal bir rol oynar. Semioloji denen ahlaksal ve ideolojik anlamlarıyla bu metinler toplumsal mesajlar iletir. Masum bir görünüm sergileyen nesnelerin (işaretlerin) arkasındaki anlamların saptanması gerekmektedir (158). Bu anlamlar ise her zaman "farklar" üzerine bina edilirler. "İnsan aklı her zaman karşıt olan çiftler oluşturur... İkilem aldatıcı bir mantıksal varsayımdır" (170). 'Öteki' her zaman bizden, ister olumlu ister olumsuz olsun, farklı olmalıdır; bu farklılık sağlanmadığı durumlarda zaten "öteki" de yok demektir.[17]

Edebiyat metinlerindeki imajlar, yazarla okuyucusu arasında toplumsal temel üzerinde de alışveriş sonucunda oluşurlar. Edebiyat dünyası toplumsal uyumun sağlandığı bir alandır. Bu toplumsal alan bütün toplumu olmasa da büyük yada kayda

---

16 Bu konuda bkz. Paul Ricoeur (Kaynakça'da).

17 Stephen Mennel'e göre savaşçı toplumlar farklılığı daha çok "dost/düşman", "İyi/kötü" temeli üzerinde algılarlar (186).

değer bir bölümünü kapsar. Yani edebiyattaki imajlar kişisel bir sorundan öte bir anlam taşırlar. Toplumsal değerler, inançlar vb. gerçekliklerini bu toplumsal çerçeve içinde oluşturur. İmajlar toplum içinde önceden var olan duygu ve inançlara göre oluşurlar. Tarihsel olaylar ve karakterler de, bundan dolayı edebiyatta her zaman kimilerince "yaratılan" olay ve kişilerdir; gerçeklikleri toplumsal bilinçle doğrudan ilişkilidir. Başka türlü söylendiğinde edebiyat metinleri içinde ortaya çıkan 'dünya', bir bilinç dünyasıdır. Burada sözü edilen bilinç, "algılama" anlamındadır. Algılama ise, yanıltısı içinde bile, her zaman taşıyıcısı için pratik sonuçları olan "gerçek" bir durumdur.

Edebiyat bir "aydınlar" uğraşıdır. Ancak, bu okumuş insanların hareket alanı toplumun bütünü yada en azından toplumun okumuşlarıdır. Edebiyat metinlerinin seçkin bir kesimin ürünü olması bu metinlerin toplumsal değerini iki nedenden azaltmaz. Birincisi, çoğu toplumsal gelişmeler aydınların öncülüğünde oluşur; örneğin ulusçuluk, faşizm, komünizm, modernizm gibi toplumsal akımlar (Calhoun, 305). İkincisi, özellikle romanlar ve hele popüler romanlar son yüzyıllarda, orta çağlardaki seçme edebiyat metinlerinin tersine, çok geniş halk topluluklarına ulaşabilmişlerdir. Aydınların metinleri bugün oldukça yaygın "halk" desteğini sağlamıştır. Ulus bilinci oluşturmada edebiyat metinlerinin bu denli kullanılmaya çalışılması da bundan olsa gerektir.[18]

M. Somers ve G. Gibson'a göre insanlar ve toplumlar toplum içindeki yerlerini, geçmişlerini ve kimliklerini bir tarihsel "öykü" içinde algılarlar (38-61). Bu anlamıyla bütün toplumsal algılamalar ve düşünce bir roman gibi, bir "hikâye" gibi oluşur. Hikâyeler, öyküler ise insanların davranışlarını düzenler. Yaşamın anlamı, geçmişin algılanışı hep bu "öykü" sınırları içinde anlam kazanır. Buna toplumsal kimlik de denir. Bu yazarlara göre tarihsel gerçek, ne keşfedilir ne de icat edilir; yeniden yapılanır. Demek ki edebiyat metinlerindeki öyküle-

18 Michel Nathan'a göre özellikle popüler romanlar bir toplumun düşünce ve duygu dünyasını incelemek için çok önemli bir kaynaktır, çünkü bu tür romanlar var olan imajların ve önyargıların yeniden üretildiği bir alandır (192).

rin incelenişi, toplumsal düşünce ve algılamaları, benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkaracaktır.

Aynı araştırmacılara göre insanlar, toplumca ortaklaşa paylaşılan "öyküler" aracılığıyla ulusal kimliklerini oluştururlar. Bu anlayışa göre sınıfsal (çıkar) yada dinsel (inanç) sınıflandırmadan daha önemli olan, kişilerin kendilerini hangi "öykü" ve geçmiş ile özdeşleştirdikleridir. Böylece ulusal kimlik, bir özdeşleşme sonucunda, başka sınıflandırmalardan daha önemli olabilmektedir.[19] "Biz/öteki" ilişkisi ise bir yerde, madalyonun iki yüzü gibidir.

Edebiyat metinlerindeki imajlar konusu ulusal (ve başka) kimliklerle de doğrudan ilişkilidir. Ulusçulukla ilgili olarak kimlik konusuna dünya literatüründe çok geniş yer verilmiştir. Ulusal kimliğin bir yerde kıvanç/utanma ikilemi içinde görülebileceğini Thomas Scheff açıklamaktadır (286). Ulusal kimliğin pratik işlevi bu kıvanç/utanma paydasını arttırmaktadır. *"İnsanlar umutsuz bir biçimde aşağılandıklarını hissettikleri zaman muhayyel cemaatleri gerçek olanlarına tercih ederler"* (301). Toplumca duyulan utanç ve öfke de bu kimliğin biçimlenmesinde önemli bir etkendir. Edebiyat, kıvanç/utanma paydasının artmasında, bu çalışmada gösterileceği gibi önemli bir rol oynamıştır.

B. İzlenen yöntem

Araştırmamızda imaj konusu temelde siyaset bilimi açısından ele alınmaktadır. Genellikle metinler üç eksende incelenmiştir: 1) "Biz" ve "öteki" konusunda kullanılan sözcükler, sıfatlar ve belirlemeler. 2) Konu ve olayların gelişmeleri. Bu bağlamda "bizim" ve "onların" yöreleri önem kazanabilir. Zaman, yani olayların geçtiği dönem, kahramanların kadın yada erkek olması bu ikinci eksenin öğeleridir. 3) Nihayet imajlara verilen temel nitelemeler, tarihsel misyonlar, "öz"le ilgili niteleme-

---

19 Kimi yazarlara göre sömürgeciliğin ortaya çıkardığı sorunlar yalnız ekonomik çıkarla ilgili değildi. Mücadele aynı zamanda ve belki de daha önemli olarak, bir prestij sorunuydu. Bu ise insanları kendi durumlarını algılama biçimiyle ilgilidir (Zaretsky, 207).

ler üçüncü eksendir. "Öteki" (ve "biz") konusunda bütünlük oluşturan "mitos", bir grubun tarihini, kimliğini, ahlaksal konumunu oluşturur. Bütün geçmiş ve bugün, bu senaryonun içinde anlam kazanır.

Bilindiği varsayılan ve dolayısıyla burada ayrıntılarına girilmeyen konular şunlardır: Osmanlı ve Türkiye tarihi ve dolayısıyla Türk-Yunan ilişkileri tarihi; Türk edebiyat tarihi ve yazarların edebiyat içindeki yerleri, edebiyat akımları; toplumsal ve kişisel ruhbilimin temel ilkeleri; siyaset biliminin temel ilkeleri. Yalnız "İkinci Kısımda" Yunan edebiyatındaki Türk imajı konusu ele alınırken okuyucunun bilemeyeceği tahmin edilen kimi tarihsel gelişmeler açıklanmıştır.

Yunan konusunun seçilmesinin temel nedeni, gösterileceği gibi, Yunan'ın Türk edebiyatında "öteki" olarak, önemli bir biçimde ortaya çıkmasıdır. Genel kanının aksine,[20] Yunan, Türk edebiyatında çok yaygındır. Sayıların ortaya koyduğu gerçek, Türk edebiyatında her dört romanın üçünde mutlaka bir Yunan'ın yada Rum'un bulunduğudur (Bkz. Bölüm Onbir, "Kimi Sayısal Bulgular").

Özellikle ulus devletin kuruluş aşamasında ve ulusal inancın yada kimliğin oluştuğu dönemlerde, ki bu bugüne dek devam eden bir süreçtir, Yunan (ve Rum), Türk yazınında ve düşüncesinde önemli bir yer tutar. Türk düşünce tarihine girmeden kısaca şu anımsatılabilir. Rumlar, Osmanlı Devleti içinde ilk "isyan eden" ve devletin "içerden" yıkımını başlatan "millet"lerdendir; Yunanlılar daha sonra "Megali İdea" sloganıyla Devlet'in topraklarına karşı bir dizi taleplerle ulusal sınırlarını genişletmişler, yüzyıllık bir süre boyunca (Girit isyanı, Balkan Savaşı, İzmir'in işgali, Kıbrıs'ın ilhâk talepleri vb. olaylarıyla) bir "tehdit" olarak algılanmışlardır. Daha önemlisi, toprak taleplerinin "tarihsel hak" anlayışına da dayandırıldığı bir dönemde, Yunanlılar eski Yunan'ın torunları olma iddiasıyla İyonya'nın ve Bizans'ın "varis"leri olarak ortaya çıkmışlar, Osmanlı/Türk toprakları için gerçek bir tehdit olarak görülmüş-

---

20 Örneğin Nedim Gürsel'e göre "Rum toplumu... Türk edebiyatında hiçbir zaman önemli bir yer tutmamıştır" (258).

lerdir. Nihayet en önemlisi, resmi söylemde çağdaş Türk ulus devleti "Yunan"a karşı verilen ve kazanılan bir bağımsızlık savaşı ve bir sıra "muzaffer muharebe" sonucunda kurulmuştur. Yunan, bu açıdan bakıldığında temel ve "klasik" bir düşman ve "öteki"dir. Elinizdeki kitapta bu tür algılamaların sadece edebiyat metinleri içinde nasıl dile getirildikleri gösterilmektedir.

Ancak "Yunan" Türk yazısında farklı adları alır. En sık kullanılan sözcükler Yunan, Rum, Grek ve Helen'dir. Bu sözcüklerin ne anlama geldiğini anlamak zordur. Çağdaş Yunanlılar, Bizanslılar ve Eski Yunanlılar kimi zaman "Grekçe" konuşur, kimi zaman "Helence" yada "Rumca"; kimi zaman Grek, Helen, Rum yada Yunan'dırlar; kimi zaman bunlar birbirinin devamıdır, kimi zaman birbirleriyle bütünüyle ilişkisizdir; kimi zaman Rum, Türk uyruklu "vatandaş"tır, kimi zaman Türk topraklarında yaşayan bir "Yunanlı"dan hiç farkı yoktur. Ama kimi zaman başka adlar da kullanılır: İyonyalılar kimi zaman Yunan'dır, Grek'tir, Helen'dir ama bütünüyle Yunanlı'dan farklı, "Anadolulu" bir topluluk da olabilirler. Bizanslı, kimi zaman Roma'lıdır. Doğu Romalı'dır, Ortodosk'tur, Grekofon'dur. Kimi zaman farklı bir topluluk olarak belirir. "Karamanlılar"; kimi zaman Rum'durlar, kimi zaman Yunan'dan farksız.

Sözü geçen adlar, değil Türk edebiyatı içinde, her yazarın kendi metinleri içinde bile tutarlılık sergilemezler. Bu doğaldır; çünkü "Yunan"a verilecek ad ve dolayısıyla "yorum" bir tarihsel yorum anlamı da taşımaktadır. Farklı yaklaşımlar ve yorumlar ise bu araştırmanın temel konularından biridir. Yunan, Rum sözcükleri bu çalışmanın "değişmez"idir. Bu değişmeze bakış açısı ise, yani Yunan/Rum'un imajı, Yunan/Rum'a verilecek tarihsel, ideolojik vb. "anlamı", ve giderek Türk edebiyatı içindeki ideolojik, siyasal kimlikleri ve yorumları da gösterecektir. Çalışmamızda "Yunan/Rum" deyimi çok sık kullanılacaktır; "Yunan/Rum"un siyasal, toplumsal farklı "anlamına" bakılacaktır.

Başka türlü söylendiğinde, "öteki'nin imajı" tarihsel, siyasal bir yorumla ilişkilidir. Türk edebiyatında rastlanan farklı Yunan/Rum'un imajları, Türk toplumu içinde bulunan (ve Yunan'la ilişkili de olmayan) düşünce, siyasal algılama ve kimlik

farklarını göstermektedir. Bu farklı yaklaşımlar çalışma içinde farklı bölümlerde ele alındı. İkinci Kısım'da ise "öteki", Yunan edebiyatındaki "Türk"tür. Bu kısımda Yunan toplumunun algılamalarına ışık tutulmaktadır.

* * *

Toplam 511 cilt edebiyat yapıtı incelendiği araştırmamızın temelini 118 Osmanlı/Türk yazarının, 1870 ile 1998 yılları arasında yayımlamış olduğu 449 kitap oluşturuyor (Bkz. Ek 2). Bu kitapların 346'sı roman, 71'i öykü kitabı ve 32'si anı, gezi notları, fıkra kitabı vb.dır. İkinci Kısım'da ise 41 Yunanlı yazarın 1834-1998 yıllarında yayımlanmış 62 romanı da incelenmiştir (Bkz. Ek 2). Çalışmanın ağırlık merkezini romanlar oluşturmaktadır. Romanın, "öteki" imajını daha geniş bir çerçeve içinde sergilendiğinden değerlendirilmesi de daha sağlıklı olabilmektedir.

Genellikle edebiyat incelemeleri "üstün" yada "klasik", yani "değerli" yapıtlarla ilgilidir. Böyle bir anlayış, edebi metnin değer sorununu ve öznel değerlendirmeler konusunu gündeme getirmektedir. Kimi çevrelerce değersiz sayılan ama çok okunan bir roman edebi metni sayılır mı? Kimi edebiyat çevrelerince "klasik" sayılan, ama araştırmacı tarafından tipik politik propaganda metni sayılan bir yapıt incelenmeli mi? Bu çalışmada, amaç toplumca okunan romanların toplumsal işlevi olduğuna göre, "okunan" yapıtlar temel ölçüt alınmıştır. Kimilerince değersiz de sayılsa, yapıtlar "okunurluk" açısından eşit sayılmışlardır.

Bundan dolayı kimi çok "değerli" yazarlarla, edebiyat çevrelerince genel olarak "değersiz" sayılan bazı yazar ve metinler bir arada ele alınmışlardır. Bu konuda araştırmacının kişisel tercihleri konu dışıdır. Seçilen kitapların hemen hepsi bir ikinci baskı yapacak kadar okuyucu bulmuş olan yapıtlardır.

Kaldı ki, bir dönemde kimi insanlarca paylaşılan görüşlerin (ve imajların) sergilenmesi açısından, bütün edebiyat metinlerinin bir "tarihsel" değeri vardır. Her metin bir tarihsel belgedir; insanların ne düşündüğünün, duyumsadığının aynasıdır.

Başka ölçütlerle ne denli "değersiz" sayılsa da, satılan ve okunan bir metnin belgesel değeri kuşkusuzdur. Dolayısıyla yapıtların seçimi böyle bir anlayışla yapılmıştır. Ama yine de, sınıflandırmaların yapıldığı bölümler içinde, alt başlıklarda zaman zaman yapıtların, siyasal ideolojiler ve başka alışılagelmiş kimi sınıflandırmalarına da (örneğin, cumhuriyetçi, turancı, popüler, polis romanı, çocuk romanı vb. gibi) ikincil bir özellik olarak gereğinde değinilmiştir.

Alışılagelmiş roman ve öykü türü sınıflandırmalarına da özel bir ağırlık verilmemiştir. Buradaki araştırmanın amacı açısından, tarihsel, felsefi, macera, bilim kurgu romanı, yada romantik, gerçekçi, köy vb. romanı gibi ayırımlar önemli değildir. "Öteki" ile ilgili imajlar, metnin türüne göre değil yazarın dünya görüşüne göredir. Gösterileceği gibi, bir yazarın oluşturduğu imajlar, tarihsel, aşk, çocuk vb. romanlarında hemen hemen aynıdır. Hatta şiirlerinde, düz yazılarında, varsa tarihsel araştırmalarında da "öteki"nin imajı konusunda tutarlılık içindedir.[21]

İncelenmiş olan edebiyat metinleri seçmeci bir yöntemle ele alınmamıştır. Seçmeci bir yöntemin, seçimin ölçütüne göre, yani seçim anındaki "tarafsızlığını" kaybetmiş bir anlayışa göre sonuçlar vermesi kaçınılmazdır. Bu çalışmada elden geldiği kadar daha büyük sayıda yazarın ve kitabın incelenmesine çalışılmıştır. Yazarların bir kısmının bütün yayınlanmış yapıtları okunmuştur (örneğin Ömer Seyfettin, Yakup Kadri, Halide Edip, Peyami Safa, Tarık Buğra, Sait Faik, Demir Özlü gibi); bazı yazarların hemen hemen bütün yapıtları okunmuştur (Halit Ziya, Reşat Nuri vb. gibi), az kitap yayınlamış kimi yazarların sayısal olarak bir-iki kitabıyla "bütün"ü kapsanmıştır. Ama seçilen kitaplar belli bir kıstasa göre "aranıp", seçilip çalışmaya alınmamıştır.

Yani bu edebiyat metinleri Yunan/Rum içerip içermediklerine göre seçilmemişlerdir. Önemli yazarlar, önemli romanlar

---

21 Tutarlılık sergilenmediği durumlar "Çelişkiler, Suskunluklar" bölümünde gösterilmiştir. Kimi yazarlarda görülen çelişkilerin, "tutarlılık"la tekrarlanması ise, çelişkilerin belli bir düşünce biçimiyle bağlantılı olmalarıyla ilgilidir.

yada isim yapmış ve çok okunan yada okunmuş olan metinler rastlantısal bir biçimde seçilmişlerdir. Yani incelenen kitaplar "rastlantısal" seçildikleri için, sonuçları da "genel" ve "temsili" sayılabilirler.

Seçmeci olmayan yaklaşım yalnız "azınlıklar edebiyatı" ve Yunan edebiyatındaki romanlar konusunda izlenmemiştir. Gayrimüslüm yazarlar özellikle saptanmaya çalışılmış ve incelenmiştir. Yunan romanları da özellikle "Türk"ü içeren romanlar olarak seçilmiştir. İslamcı romanlar da kısmen bu seçmeci yolu izlemiştir; tür olarak bilinçli seçilmiş, yani İslamcı yazarların saptanmasına çalışılmış, ancak kitapları ratlantısal bir biçimde ele alınmıştır.

Okunan yapıtların hemen hepsi birden çok basım yapmıştır. Ama her okunan kitabın bütün farklı basımları ayrı ayrı incelenip karşılaştırılması bu çalışmanın kapsamı dışında kaldığından sonuçlar, incelenmiş olan baskılara göredir. Ancak bazı özel durumlarda farklı basımlar incelenmiştir; Namık Kemal'in *Cezmi* romanında eski yazı/yeni yazı arasında ve Halide Edip'in anı kitaplarında İngilizce/Türkçe basımlarında önemli farklar görülmüş, bunlar gösterilmiş ve yorumlanmıştır (4. ve 10. bölümde).

Araştırmanın (yazarların ve yapıtların) sınıflandırılmaları da, daha önce edebiyat tarihçileri tarafından yapılmış sınıflandırmaları izlememiştir. Yazarların politik, ideolojik vb. görüşleri temel sayılmadan, metinlerindeki Yunan/Rum imajına öncelik verilmiştir. Çalışmanın konusu olan Yunan (ve Rum) imajı, temel ölçüt sayılmış, araştırma ve bulguların sınıflandırılması (benzerlikler ve farklılaştırmalar) buna göre yapılmıştır. Yani önceden belli sınıflandırmalara göre saptanmış yazarların Yunan/Rum imajı incelenmemiş, yazarların Yunan/Rum imajlarına göre sınıflandırılmışlardır. Bu tür bir çalışmanın sonucunda genellikle "milli edebiyat" içinde gösterilen bir yazar, örneğin Reşat Nuri Güntekin, bu çalışmada "insancıl" diye nitelenip, öteki "milli edebiyat" yazarlarından ayrı sınıflandırılmıştır.[22]

22 Bu çalışma bir Türk edebiyat tarihi anlamında değil, Türk edebiyatı içinde var olabilecek ideolojik vb. açıları sergileyen bir araştırma olarak görülmelidir.

* * *

Araştırma temelde "roman"daki imajlara dayandığından araştırılan dönem de sınırlıdır. Türk romanı 1870'li yıllarda, Yunan romanı da 1830'lu yıllarda ortaya çıkmıştır. Aslında Doğu-Batı yada Hristiyan-Müslüman dünyaların ilişkileri, bu konudaki uyum ve uyumsuzluklar ve sorunlar çok daha eskilere uzanır. "Biz" ve "öteki" çatışmasının söylemini hemen hemen bütün edebi metinlerde arayıp bulmak olanaklıdır. Örneğin ilk Türk metinlerinden sayılan Orhon-Yenisey yazıtlarında bile "biz"e karşı Çinliler görülmektedir. Ondördüncü yüzyıl Anadolu ve İstanbul'u anlatan Müslüman seyyah İbni Batuta da Rumlar'dan olumlu bir biçimde söz ederken (120-122), Yahudiler'e *"Mel'un oğlu mel'un! Sen Yahudi olduğun halde nasıl oluyor da Kur'an-ı Kerim'i taşıyanların üst tarafına geçip oturabiliyorsun"* diyerek Yahudi'nin toplum içindeki yerini (ve o yıllardaki imajını) belirtir (37). M. N. Özön'e göre, halk arasında yaygın eski kahramanlık hikâyelerinde "kafir"ler görülür; kimi hikâyeler Rum kızının Müslüman oluşu ve Müslüman'la evlenmesi ile son bulur (131). Örneğin, *Kalyopi'nin Sergüzeşti* böyle sonuçlanan ve konusu İstanbul'un alınışı yıllarına uzayan halk arasında ağızdan ağıza dolaşan bir aşk öyküsüdür (124).[23] Bu çalışma temelde 19. ve 20. yüzyılda ve ulus devletle eş zamanlı olan "roman dönemiyle" sınırlıdır.[24]

Metinlerdeki Yunan/Rum'a bakarken aynı zamanda 'öteki'nin yaşadığı (daha doğrusu yazarların algılamalarına göre sık sık Yunan/Rum'la ilgili görülen) 'Beyoğlu' göndermelerine de ba-

---

23 Halkların çok eski dönemlerden (ve ulusların ve ulusçuluğun ortaya çıkmasından çok önce), temelde dinsel yargılardan (yada önyargılardan) oluşturdukları imajlar ve 'öteki' ile ilgili değerlendirmeler bilinmeyip, yalnız bir tarafın eylemi ve yalnız yakın tarihteki kimi belirtiler ele alındığında eksik sonuçlara varılabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Edward Said'in ünlü *Orientalism* adlı çalışmasında, Batı'nın 'Doğu' için söylediklerini temelde "emperyalizm" ile açıklamaktadır. Oysa karşılaştırmalı bir çalışma, Doğu'nun da, henüz emperyalizmin ortaya çıkmadığı (ama yağma ve istila savaşlarının var olduğu) zamanlardan beri, "Batı" için benzer olumsuz imajlar yaratmış olduğunu ortaya çıkarabilir.

24 Bu konudaki bkz. B. Anderson (39) ve özellikle A. Hauser (cilt 3, 38-84).

kılmıştır. 'Öteki'nin sıfatları, meslekleri, ahlaksal yanı, tarihsel rolü, 'biz'e bakışı, yönetime bakışı, metinlerde ne sıklıkta yer aldığı incelenmiştir. Zaman içinde, tarihsel gelişmelerin etkisindeki değişiklikler de (metinler içinden) incelenirken metinlerdeki başka parametrelere de dikkat edilmiştir. Örneğin, metinlerde egemen olan 'Batı' kavramına, 'İslam' yada 'din' anlayışı ve yorumuna ve "devlet"in Yunan/Rum karşısındaki politikasının algılanmasına bakılmıştır. Yunan/Rum imajının bu kavram/öğelerle ilişkileri ilgili sonuç bölümünde gösterilmiştir.

Metin analizi de yapılırken, yazarın yalnız "açıkça yazdıkları" göz önüne alınmamıştır. Edebiyat metinleri içinde ima ettikleri, çizdikleri genel tablo, kullandıkları sıfatlar ve nitelemelerin sıklığı, yazmayı "unuttukları", söylediklerindeki çelişkiler de özellikle incelenmiştir. Bu tür çalışmaları kimi eleştirmenler, metinlerin "dekonstrüsyon"u olarak nitelemişlerdir. Bu tür metin incelemeleri son yıllarda yaygındır. Edebi metinler ve felsefe alanında Ludwig Wittgenstein, Roland Barthes, Jacques Derrida, Michel Foucault, Edward W. Said, Terry Eagleton ve daha birçokları eleştiriye yeni bir dinamik getirmişlerdir. Jurgen Habermas da Freud'un psikanalist metodunun, yorumların yeniden oluşturulması (rekonstrüksiyon sağlaması) ve yorum ve kimlik sağlaması açısından önemine işaret eder.

Bu düşünürlerin çalışmalarından yararlanılmakla birlikte, hiçbirinin yaklaşımı model olarak alınmamıştır. Aslında metin (ve söylem) analizi çok eski bir yöntem olduğu da gözden kaçmamalıdır. Platon'un karşı tarafın söylediklerini diyalektik bir sınavdan geçirip yeniden bir senteze vardırması ve Karl Marx'ın *Gotha Programı Krittiği* çalışması bu yöntemin iki örneği olarak anımsatılabilir. Zaman ve dönemlere göre değişmekte olan, eleştirel yöntemin tekniğinden çok, metin analizinin üzerine dayandığı felsefi anlayışlar, yani paradigmalardır.

Metin analizi yapılırken, konu gereği, zaman zaman metinler "yeniden düzenlenip" bir yorum oluşturacak biçimde baştan oluşturulmuş ve yazılmıştır. Amaç, metin içinde kimi anlamların (metaforların) gösterilmesidir. Kuşkusuz başka amaç

yada anlayış güden bir araştırmacı farklı bir yorum yada görüş açısı getirebilir. Metinler, okuyana göre de anlam değiştirirler: bir taraf için trajik (yada komik) olan bir durum, 'öteki' taraf için, sevindirici (yada acıklı) olabilir. Bu çalışmada amaç, bir tek doğrunun gösterilmesinden çok, bir tek ve aynı değişmezin, Yunan/Rum'un, kimilerince nasıl farklı algılandığını göstermek olmuştur.

Araştırmamızda temel kurumsal bir ilke, romanların bir "eylem" anlamı taşıdığıdır. Yazarların bilinçli yada bilinçsiz olarak düşündükleri ve duyumsadıkları ne olursa olsun, yapıtları, sonunda görülebilen ve okunabilen somut bir görünüm edinirler. Edebiyat metni, yaratıcısının oluşturduğu bir "dünya", bir yorum ve bir açıklamadır. Ama edebiyatçı, politikacıdan, siyaset bilimciden yada siyasal alanda sözlerinin nasıl dikkatle izlendiğini bilen kişilerden farklı olarak, siyasete bu denli yakın olduğunun bilincinde değildir. Kendi dünyasını, bir rüyayı izler gibi yada kurar gibi oluşturur.

Bu anlamıyla imaj aracılığıyla bir siyasal ideolojiler çalışması başka alanlarda aynı amaçlı bir çalışmadan daha verimli olabilir. Yazarlar, bu tür bir okunuş ile inceleneceklerini pek düşünmemiş olduklarından, ama belki de daha önemlisi siyasal bir alanda bulunduklarının bilincinde olmadıkları için, edebiyat metinlerini oluştururken kontrol mekanizmaları en alt düzeyde bulunmaktadır.[25] Edebiyat metinlerinin çözümlemesi, toplumca paylaşılan siyasal görüşlerin incelenmesi için en "içten" ve "bozulmamış" kaynak sayılabilir. Bu çalışmada yazarların bilinçli olarak dile getirdikleriyle edebiyat metinleri için-

---

25 Metin çözümlemeleri sonucunda, zamanla edebiyatçıların "bilinçlenerek", yaşadığı toplumda pek benimsenmeyen gerçek dünyalarını gizleme yolunu seçecekleri öngörülebilir. Günümüzde ırkçı yazarların artık "yanlış"a düşmediklerini, hoşa gitmeyen görüşlerini ustalıkla kamufle ettiklerini görüyoruz. Metin çözümlemeleri, metin yazımını değiştirecektir. "Globelleşme" döneminde imaj çalışmalarının dinamik bir boyutu da vardır. Yapıtlarının başka dillere (ve "öteki"nin diline)çevrileceğini düşünen yazarların, hoşa gitme, satış sağlama ve ulusal sınırlar dışında eleştirilme kaygılarıyla temkinli bir biçimde "imajlarını" oluşturacakları da gözden kaçmamalıdır. Çevirilerde ise çevirmen ve yayımcıların imajlar konusunda sansür ve "düzenlemeler" yaptıkları bilinen bir uygulamadır (Bu konuda bkz. Oikonomou-Agorastou, 59).

de söylediklerinin çelişkisi "Çelişkiler, Suskunluklar" bölümünde ele alınmaktadır.

Çalışma iki temel kısımdan oluşuyor. Onbir bölümlük birinci kısımda ilk dokuz bölüm içinde, Yunan/Rum'a yaklaşımlarına göre farklı sınıflandırılan metinler yer almaktadır. Bu kısmın son iki bölümünde bazı metinlerdeki ayrı bir dikkat gerektiren kimi 'çelişkiler ve suskunluklar' ele alınmakta ve bir 'genel değerlendirme' sunulmaktadır. İkinci Kısımda, Yunan edebiyatında Türk imajının benzer yada farklı yanlarına değinilmektedir. Son bölümde genel bir karşılaştırma ile iki edebiyat ve dolayısıyla Türk ve Yunan, iki toplum arasındaki siyaset, kimlik, 'öteki' gibi alanlardaki yaklaşımlara, benzerlik ve farklılıklara dikkat çekilmektedir.

Ek 2 ve 3'te incelenmiş olan Türk ve Yunan metinlerinin kaynakçaları (kitapların künyeleri) verilmektedir. Çalışma içinde yazarların kitabı belirtilip sayfa numarası, örneğin (254) biçiminde gösterilmektedir. Genel kaynakçada kurumsal ve tarihsel amaç için kullanılmış olan kitap ve başka tür çalışmalar, İngilizce/Fransızca/Almanca/Yunanca ve Türkçe olarak verilmiştir.[26]

---

26 Yunanca yazar ve kitap başlıklarının transliterasyonu için Ankara Üniversitesi D. T. C. F. Tarih Bölümü'nün sayı 26, 1994 tarihli dergisinde yayımlanan H. Millas'ın "Yunanca'nın Türkçe Harfleriyle Yazılışı" yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada "yada" tek bir sözcük sayılmış, Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri*, Dil Kurumu, 1990, s. 391'da olduğu gibi, yaygın anlayışa karşın 'yada' olarak birleşik yazılmıştır.

BİRİNCİ KISIM

I. BÖLÜM

Osmanlıcı Yaklaşım

Bir madama, kocasını yahut biraderini ya babasını kolundan alıp vekarla yürüyerek, ırzına halel getirmeyecek bir yere gidip kemal-i edeple oturur. Hiç kimse yüzüne bakmaya cesaret edemez. Halbuki bizimkiler öyle değil.

ŞEMSETTİN SAMİ, *Taaşukı Tal'at ve Fitnat*

İlk Türkçe romanlar 1870'li yıllarda Şemsettin Sami ve özellikle Ahmet Mithat tarafından yazıldı.[1] Ayrıca Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Samipaşazade Sezai gibi yazarları da ilkler arasında anabiliriz. Bu aydınların büyük bir bölümü toplumlarına "Osmanlıcı" diyebileceğimiz bir anlayışla bakmışlar ve yapıtlarında bu tür bir anlayışı dile getirmişlerdir.

"Osmanlıcılık"ı yansıtan bu edebi metinler, hemen hemen aynı dönemdeki İslamcı, yada sonraki yıllarda çok etkin ve yaygın olan ulusçu metinlere kıyasla ideolojik, siyasal, felsefi açılardan farklı bir söylem sergilemektedirler. "Osmanlı" kimliği taşıyan bu yazarlar "Türk" ve "Türklük" sözcüğünü ya hiç kullanmamışlar, yada çok sınırlı bir biçimde kullanmışlardır. Yapıtlarında genellikle "Osmanlı" sözcüğünü tercih etmelerine rağmen "Türkçe" gündeme sık sık gelmektedir.

Gayrimüslim tebaa ve Batılı Hristiyan uluslar "farklı" bir kimlik olarak görülmüş ancak keskin bir "öteki", düşman olarak algılanmamıştır. Batı genel olarak olumlu resmedilir: Batı ileridir, Batılılar olumlu kimselerdir. Gayrimüslimlerin ve Rum'ların yaşadığı Beyoğlu semti bu yazarların yapıtlarında,

1 İlk Türkçe romanlar için bkz. F. Naci, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek, İstanbul, 1990.

ulusçu yazarlardan farklı olarak hoştur. Geleneksel Osmanlı toplumu ve özellikle kadının konumu sık sık eleştirilir. Din pek gündeme gelmez.[2]

Ancak bu dönemde "İslamcı" yada "ulusçu" bir anlayışı dile getiren, Cumhuriyet döneminde ise "Osmanlıcı" geleneği sürdüren bazı yazarlara rastlanır. Osmanlıcı dediğimiz yazarlar yaşadıkları ve yazdıkları (Osmanlı) yıllara göre değil, dile getirdikleri anlayışa göre sınıflandırılmıştır. Edebiyat yapıtlarında dile getirilen anlayışları siyasi dönemlere göre sınırlamak olanaklı değildir. Farklı düşünce akımları aynı tarihi dönemlerde farklı yazarların yapıtlarında bulunabileceği gibi, kimi düşünce akımları da siyasi (kurumsal) karşılıkları artık kalmadığı dönemlerde de görülebilmektedir. Örneğin Namık Kemal İslamcı bir anlayışı dile getiren romancılarla birlikte ayrı bir dölümde, ilk Türkçe romanlardan birini yazmış olan Evangelinos Misailidis ise yine ayrı bir bölümde, "Azınlıkların Edebiyat Yapıtları" bölümünde incelenmektedir. Osmanlı döneminin "ulusçuları" da ayrı bir grup oluşturmaktadırlar.

* * *

ŞEMSETTİN SAMİ (1850-1904)[3] *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat* (1872) adlı romanında geleneksel toplumu eleştirel bir biçimde sergiler; okula gönderilmeyen kızları (s. 15), insan yerine konmayan ve zorla evlendirilen kadınları temel konusu haline getirmektedir (39, 53). Batı (Hristiyan) dünyası ve İstanbul içinde "Batı"yı simgeleyen Beyoğlu, öteki yörelere kıyasla daha "çağdaş" ve "bilim"le ilişkili gösterilmektedir: "*Kimi Beyoğlu'nda bir hekimi... kimi Üsküdar'da bir hoca ve kimi Bitpazarı'nda bir üfleyici tavsiye ederdi*" (25). Hristiyan "madam"ların

2 "Osmanlı" anlayışının genel bir değerlendirmesi için bkz. 1) Akşin, Sina. "Düşünce ve Bilim Tarihi 1839-1908", *Türkiye Tarihi 3. Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem, İstanbul, 1988. 2) Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*, İletişim, İstanbul, 1991. 3) Timur, Taner. *Osmanlı Çalışmaları*, V., İstanbul, 1989, ve *Osmanlı Kimliği*, Hil, İstanbul 1994. 4) Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford Un. 1961.

3 Şemşettin Sami Yanya'da doğmuş Yunanlılar'ı yakından tanımıştı. Zosima ailesinin kurmuş olduğu, o zamanın en iyi okullarından sayılan Zosimea Sholi adlı Rum lisesini bitirmiştir (1868).

alafrangalığı değil, yerel eğilimler eleştirilmektedir: "*Bu alafrangalık değil, alafranga bunu kabul etmez... Madamlar çıkarlar, erkeklerin meclislerine girerler, kahvelerde otururlar. Fakat bir madama, kocasını yahut biraderini, ya babasını kolundan alıp kemal-i vakarla yürüyerek, ırzına halel getirmeyecek bir yere gidip kemal-i edeple oturur. Hiç kimse yüzüne bakmaya cesaret edemez. Halbuki bizimkileri öyle değil. Biz karılarımızı, kızlarımızı bir arabacıya teslim edip, Allah'a emanet, nereye götürürse götürsün*" (34, 35). Burada "öteki" ile kıyaslanan "bizim" tarafın kesin bir eleştirisini görüyoruz.

AHMET MİTHAT da (1844-1912), Batı dünyasına ve gayrimüslim tebaaya sempati ve beğeni ile bakar. Ayrıca Batılı ve Doğulu insanlar arasında farklı özellikler görmekle birlikte, uzlaşmaz çelişkiler ve tarihsel düşmanlıklar görmemektedir. Bu yazara göre ister Doğulu ister Batılı ister Müslüman, ister Hristiyan olsun, insanlar, "insancıl" bir anlayışa göre, bir bütünlük sergilemektedirler. Yazar, romanlarını "çoğunluğa hitap etmek, onları aydınlatmak" için yazdığını belirtmiştir ve bu insancıl anlayışı bilinçli bir biçimde benimsetmek için kaleme aldığını da unutmamalıdır.[4]

1790'lı yıllarda Batı'yı gezen bir denizcinin serüvenlerini anlatan *Hasan Mellah (Denizci Hasan)* (1874) adlı romanında Ahmet Mithat Batılı kimseleri "dengeli" diyebileceğimiz bir biçimde çizmiştir. Bu kitapta kimi olumsuz kimselerin yanısıra birçok olumlu Batılı ve Hristiyan kahraman da vardır. İspanyol kasabaları güzeldir (2), rahibe Sipros, öğretmen Mari ve Cuzella olumlu kadınlardır (5, 6). Din farkı aşka ve evliliklere engel değildir, "bizim" din daha üstün değildir: "*Dinlerin hepsi de insanları bir Tanrı'nın ibadetine davet ediyor... Hiçbir din yoktur ki, Yüce Tanrı'yı bizden daha az mukaddes bilsin*" der Cuzella (151-155). Cuzella ile Hasan'ın aşkı romanın temel konusudur. Pavlos adlı Hristiyan ile Hasan arasında içten bir baba/oğul ilişkisi oluşur: okuyucuya sevdirilen Pavlos büyük servetini genç Hasan'a miras bırakır (185, 610).

---

4 Yargıç, Kamil. *Ahmet Mithat Efendi - Hayatı ve Eserleri*, 1940, s. 24. Zikreden Kenan Akyüz, *Denizci Hasan* adlı romanın önsözünde.

Batı düzeni ise bir yerde örnek gibi sergilenir. Cumhuriyet devrimlerinden yarım yüzyıl önce, yazar Batı modelinin Müslüman bir toplumda aynen uygulanmasını yararlı sayar: Mevla Seydi Fas'ta "*İspanya'dan getirttiği adamlara Avrupa'daki kanunları Arapça'ya tercüme ettirip, bunların içinde en uygun bulduğu hükümleri seçerek devlete öyle idare şekli verdi*" (179). Amaç "Avrupa medeniyetini" Fas'ta kurmaktır (175); "*Şimdiki asırda, Avrupa'nın iyi yönetim usullerini tamamiyle kabul etmedikten sonra Fas için kurtuluş yolu olamayacağı*" vurgulanır (176). Gericiler "kafir icadı" diye bu gelişmelere karşı çıkarlar romanda.

Aydınlanmacı bir anlayış romanda belirgindir. Batılı olumlu bir kadın "*her kanunu aslında tabiatın* (Allah'ın değil, H.M.) *koyduğu*"na inanır (6). Buharalı bir bilgin ise farklı mezheplerden insanların birbirine karşı olmalarını kendi "mezheplerini koruma" isteklerine bağlar, oysa "*insan için, bütün dünyanın doğum yeri olması kâfi değil mi*".[5]

Hüseyin Fellah (1875) adlı romanında Ahmet Mithat, bir önceki romanında "*Naum'un İtalyan tiyatrosu ve Pale du Kristal yanında bir Fransız Tiyatrosu*" olan bir yöre olarak gösterdiği Beyoğlu'nu bu kez "*süslü*" olarak niteler (3). Bu romanda da kimi Batılı değerler (yabancı dil, kütüphaneler vb.) övülür (111). Rum Apostol'un meyhanesinin varlığı doğal karşılanır (20).

Felâtun Bey ile Râkım Efendi (1876) romanında da Yunanca bir ismi, Platon'u, kendine yakıştıran Felâtun Bey eleştirilirken, yerilen "Batılılık" değil, yanlış algılanan ve yanlış kopya edilen Batılı dünyasıdır.[6] Olumlu bir kimse olan Râkım Efendi her açıdan alafranga bir kimsedir: Fransızca bilir, İngilizler'le dostluklar kurar, karısına piyano ve Fransızca dersleri aldırır (41, 61), bira ve mastika içer (62). Kültüre eğilimli olumlu İngiliz kızlarının "*merakları kitaptır*" (87). Rumlar ve Ermeniler normal kimselerdir (21, 55). Jozefino adlı kadın Râkım Efendi

5 Bu romanla, "ulusu" yüceltme kaygısıyla kaleme alınmış olan Halikarnas Balıkçısı'nın *Turgut Reis* romanının bir kıyaslaması için bkz. Millas, Herkül. "Avrupa Birliği, Ahmet Mithat ve Halikarnas Balıkçısı", *Toplumsal Tarih*, İstanbul, Mayıs 1996.

6 Bkz. Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İletişim, İstanbul, 1991, s. 38-46.

ile cinsel ilişki kurmuştur ama "*o terbiyesi, o kibar tavrıyla herkes kendisini sevebilir*" (89).[7] Romanda Arap, Çerkez, Türk ve Fransızlar bir arada aynı evde dostça yaşarlar (183). Doğu-Batı dengeleri tamdır: Râkım Bey "*Sizin bu Avrupa'da fenaları iyilerinden pek çok ziyade*" derken, Jozefino "*Ona şüphe mi ister? Lâkin şunu da bil ki, sizin bu İstanbul'da da budalaları akıllılarından pek çok ziyade*" diyecek ve iki taraf anlaşacaktır (180).

Süleyman Musli (Musullu Süleyman) (1877) Ahmet Mithat'ın Haçlı seferlerini konu edinen bir romanıdır. Mücadele Müslümanlar (Araplar, Gürcüler, Kürtler) ve Hristiyanlar arasındadır; romanda sözü pek edilmeyenler Türkler ve Bizanslılar'dır. İki farklı dinden kimseler arasında ilişkiler, özellikle kadın-erkek ilişkileri "normal"dir, çarpıcı bir özellik sergilemezler.

Yazarın Rum'a bakışını en etraflı bir biçimde görebileceğimiz bir metni herhalde *Henüz On Yedi Yaşında* (1881) adlı romanıdır. Kalyopi, Beyoğlu'nda geneleve düşmüş bir Rum kızıdır. Ahmet bey kızı oradan kurtarır ve bir Rum gençle, Panayia kilisesinde evlendirir. Bu kız yazarın en olumlu karakterlerinden biridir. Sevimli, akıllı, biçare diye nitelenen "*Kalyopi'nin aslında temiz yürekli bir kız olduğundan şüphe yoktur*" (123). Bu kötü eve düşmesinin temel nedeni ekonomiktir, çevresidir ve aldığı kötü terbiyedir (125, 186). Sorumluluk ne kızın kendisinde ne dininde ne de milletindedir. Uzun bir tartışmanın ardından çıkan sonuç "*yerli Hristiyanlar*" arasında, Müslümanlar'da da olduğu gibi, değişmez "öz"lerinden doğan kötü huyların var olmadığıdır; kötü huylar (zina, genelevler vb.) Avrupa'dan gelen bazı yabancılar tarafından memlekete sokulmuştur. Doğu'daki Hristiyanlar'ın ve Müslümanlar'ın benzer ahlak değerleri paylaştıkları açık bir biçimde dile getirilir (187).

Bu romanda ayrıca bütün Türk edebiyatında çok ender rastlanan bir sahne ile karşılaşılır: sıradan bir Rum evinin içi ve basit Rumlar'ın günlük yaşamlarından kimi görüntüler. Kalyopi'nin ailesinin yaşadığı yoksul evde, topal erkek kardeş "*Rumlar'ın 'palikarya' dediklerine yakışacak yeni yetişir bir kahra-*

---

7 R. P. Finn, Josephine'nin "akıllı bir Batılı kadın örneği" olduğunu belirtir (31).

mandı"; bu genç güzel çiniler yapan bir ustadır. Baba temiz suratlı bir kimsedir (288). Tatavla'daki bu evin öteki kızı da acıklı bir olayın sonucunda bu odanın bir köşesinde can vermiştir. "*Kalyopi'nin içten dostu*" Ahmet bey bu eve sevgi ile bakar (286-291).

Nihayet bu romanda Ahmet Mithat, insanların olaylara farklı açılardan bakabileceklerini, bunu anlamamızın (ve herhalde ona göre beğenmediklerimize karşı da hoşgörülü olmamızın) gerektiğini de dile getirir: "*Herkes İstanbul'u kendi istidadına, kendi uğraştığına göre bir gözle görmüştür... İnsan... bir noktayı dahi kendi istidadına göre olan bir gözle görür*" (31. 32).[8] Romanda bir Hristiyan'la bir Müslüman'ın evlenmesine razı olmayanlara da karşı çıkılır; "halk taassubu" eleştirilir (216).[9]

Yazarın son romanı olan *Jön Türk*'te (1910) ise "alafranga" sözüyle anılanlar Rumlar (ve Ermeniler) dir: "*(Kâzım Bey) gayet alafranga meşrep bir adamdır. Fransızca 'Bonjur' demesini bilmez ise de daha gençliğinden beri polka oynamakta pek mahirdir. Rum ve Ermeni kadınlarından müteşekkil bir cemiyette, yani bir alfranga cemiyette bulunacak olsa...*" (87, 88). Romanın başka bir yerinde de Hristiyanlar'ın yaşadığı Beyoğlu'nun bir tür Avrupa olduğunu okuyoruz: "*İskenderiye şehrinin yeni mahalleleri ve bahusus Avrupalılar'ın sakin oldukları yerler adeta bir Avrupa memleketidir. İstanbul'un tenha mahallerine nisbetle Galata ve Beyoğlu gibi*" (296).

Yazarın bu alafranga Rumlar hakkında söyledikleri genel olarak olumludur.[10] Evin işlerini gören Kiryaku ve Despina

---

8 *Gönüllü* (1897) adlı romanında da tarihin nasıl yeniden araştırılması (ve belki de yeniden yorumlanması) gerektiğini dile getirir gibidir: "*Zira teceddüdatı (yenilenme) zamaniye icabınca ahvali kavmiyenin bu suveri kadimesi (eski görünümü) yavaş yavaş suveri cedideye tahavvül etmekte (değişmekte) olduğundan bir zaman gelecek ki bunların kâffesi (bütünü) unutulacak ve hususatı tarihiyeden olmak üzere yeniden tahkike muhtaç kalacaktır. Bu ihtiyaç elyevm İstanbul'umuz için vakidir bile. Bu ihtiyacı bizzat hisseylemişizdir*". Zikreden: Özön, M.N. (304).

9 Yazar, Rum bir kızla Ali'nin, birbirlerini sevmelerine rağmen, çevrenin karşı çıkması yüzünden evlenmelerinin ne denli zor olduğunu Bir Gerçek Hikâye'de (1876) anlatır.

10 Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi* adlı çalışmasında, Rumlar konusuna hemen hemen hiç değinmemekle birlikte şunları belirtir: 1)

güvenilir kimselerdir (116). Ailenin en büyük sırrını bilen Despina bu sırları kardeşine bile söylemez (207). Bazı farklı cinsel ilişki adetleri söz konusu olduğunda bu tür davranışları "*Rumlar'ın kendileri de beğenmez*" denmektedir (117). Kısacası 1910 yıllarında Ahmet Mithat "öteki"ne kem gözle bakmamış, Rumlar konu edildiğinde "bizim" olan bir Osmanlı milletinden söz eder gibi bir dil kullanılmıştır (265).

Mustafa Nihat Özön, Ahmet Mithat'ın 1908'de "devrin modasına uyarak" bu modaya uygun bir isim taşıyan *Jön Türk* romanını yazmaya koyulduğunu, ancak yazdıklarının "*yeni hayata uymadıklarını çabuk anladı*"ğını belirtir (200). Gerçekten de "Osmanlıcı" yazarların yerini yavaş yavaş başka bir anlayışı dile getiren yazarlar almaya başlayacaktı. "Yeni hayat"a uymayanlar yazmamayı yeğler gibidirler. 1871 yılından 1905 yılına kadar her yıl 3-4 edebi yapıt yayımlayan Ahmet Mithat'ın, "yeni" hayata uymayan *Jön Türk*'ten sonra, öldüğü 1914 yılına kadar roman yada öykü yayımlamadığını görüyoruz. Bu konuyu, yani 'yeni' hayata ve ideolojilere ayak uyduramayan Osmanlıcı yazarların nasıl suskunluğu yeğlediklerini ileride yeniden ele alacağız.

SAMİPAŞAZADE SEZAİ'nin (1860-1936) *Sergüzeşt* (1889) romanında olumlu ve olumsuz Batı yanyanadır. Paris'te "medeniyet" kaynaşmasını, "medeniyetin yüceltici terbiyesini" görüyoruz (34). Ama aynı zamanda "*Batı'nın verdiği bir gösteriş ve asalet sevdası, hırs ve emelin doğurduğu bir ikbal ve servet düşkünlüğü...*" de yerilmektedir (60). Asya genellikle olumsuzdur: esaret "*Asya vahşetiyle*" ilişkili gösterilir (18). Bu yapıtta Eski Yunan birkaç yerde yüceltilir: "*Bugün medeniyet dünyasını hayran bırakan heykellere numune olan göz okşayıcı Yunan kızları...*" vb. (44 ve 35, 42, 55).

Para (1887) romanında yazar Hristiyan ekaliyette Osmanlı ahlakı görür: düşük yerlerde "*başı şapkalı Beyoğlu ahalisi nadir ve belki ender olarak bulunurlar*" (106); 2) Batı muaşeretinin üstünlüğü kabul edilir (125-127), 3) Doğulu ve Batılı karşılaştırıldığında biri ötekinden üstün değildir (416); "alafrangalık" denen olumsuz yaklaşım Batıyı gerçekten ve doğru olarak bilmemekten kaynaklanır (423), ideal tipler Avrupa'yı iyi bilen ve Doğu-Batı sentezini doğru yapabilenlerdir (424).

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'in (1866-1945) ve daha genel olarak Edebiyatı Cedide'nin toplumsal konularla (ve toplumla) hiç ilgilenmediği herhalde doğru değildir. Halit Ziya, kadın-erkek ilişkilerini, insan ilişkilerinde zora ve ahlaksızlığa karşı duruşu, dil ve eğitim gibi toplumsal sorunları romanlarda yoğun bir biçimde ele alır; eksik olan "ulusal" söylemdir. "Osmanlıcı" yazarlar Türklük ve arlar Türklük ve ulusçuluk konularına pek değinmezler. *Bir Ölünün Defteri*'nde (1892) örneğin Vecdi'nin savaşmaya gittiğini okuyoruz, ancak bunun hangi savaş olduğu, kime karşı savaşıldığı belirtilmiyor (101, 107). Bu "ulusçu" ayrıntıları romancı yapıtı için herhalde gerekli görmemişti. *Ferdi ve Şurekası*'nda da (1896) "milli" kimseler görülmez; konu sadece iki kadınla bir erkek arasında geçer.[11]

Mai ve Siyah'ta da (1871) "Türk" sözcüğüne rastgelinmez, "Türkçe"den söz edilir yalnız; Rum/Yunan da yoktur. "Hristiyanlar"ın semti Beyoğlu olumlu bir yerdir: aydınlar orada eğlenir (1-12), güzel kitaplar orada satılır (40), Ahmet Celil'e burası ilham verir (126), güzel kahveler buradadır (127), "*İşte Beyoğlu zevki!*" (128). Buradaki Alman fahişeler bile olumsuz değildir (95, 194); çalgıcı Lehli kızlar ekmek paralarını kazanan çaresiz kadınlardır (133): "*Bunların hemen hepsi namusludur. Fuhşun, pisliğin içinde yüzdükleri halde, hemen hepsi memleketlerine döndükleri zaman nişanlılarına evlenme elini temiz ve saf olarak uzatırlar*" (134). Eleştiri yabancı kadınlara değil, bu eğlence yerlerine gelen yerli erkekleredir (135).

Yazarın ve Türk edebiyatının en üstün romanlarından biri olarak kabul edilen *Aşk-ı Memnu*'da (1900) kahramanlar etnik değil "insan" yanlarıyla tanıtılmaktadırlar. Avrupa ve Hristiyan

---

11 Kimi eleştirmenler Halit Ziya'yı gerektiği kadar "milli" bulmamaktadırlar. Örneğin Çetin Yetkin *Topluma Karşı Yazını* adlı kitabında yazarı, Fransız okuluna gittiği ve kozmopolit bir çevrede büyüdüğü için "Batı taklitçisi ve hayranı", "burjuva tutkularına" düşkün biri olarak görür (47, 48): "*Bu Batı hayranlığı onu o ölçüde şaşkına çevirmiştir ki, Beyoğlu'nun karanlık, pis, içkili batakhanelerinde çalgıcılık, şarkıcılık yapan Avrupalı kadınları birer namus ve ahlak anıtları olarak görmek ve göstermek saflığına bile düşmüştür*" (59). Halit Ziya ile tam bir uyuşmazlık sergileyen Çetin Yetkin'in Beyoğlu algılaması ve söylemi, ilerideki bölümlerde gösterileceği gibi, "ulusçu yaklaşımı" sergileyen edebiyatta egemendir.

kökenli kimseler, yerli Müslümanlar gibi, "bizim gibi" sergilenir. Hristiyan ve Avrupai Beyoğlu sürekli övülür romanda. Oradaki dükkânlar, insanların giyimi, pastahaneleri, eğlence tarzı olumludur (21, 55, 82, 105 vb.); "*seçkin Rum aileler*" oradadır (60). Hristiyan/Müslüman ayrımı yapılmaz. Matmazel Courton Nihal'i büyüten ağırbaşlı kadındır; görüşleri sağlıklıdır. Onu evden çirkin biçimde uzaklaştıran (Müslüman) Bihter'dir. Matmazel çocuklara "*özgür bir ortam vermek için mağazadan mağazaya dolaştırırdı*" Beyoğlu'nda (55). Çocuklara "annelik" yapmıştı (255, 277).

Evde iki Hristiyan kadın daha görüyoruz; çocuklara bakan Katina (34, 125) ve Emma (305, 371, 391). En doğal biçimde çocuklara bakan kadınlardır bunlar. Türkler'in Rumca öğrenmeleri de doğaldır: Bihter "*her vakit Tarabya'dan tutulan hizmetçi kızlardan öğrenilen Rumca bilirdi*" (32). Katina gelin olabilecek kadar para toplayıp evden ayrılınca onun yerini tutacak kız bulmak zor olmuştu (302).

Nihayet *Kırık Hayatlar*'da (1901-1902) Halit Ziya toplum içindeki Doğu-Batı çatışmasını ve duraksamaları, Behiç'in evini nasıl döşemek istediğini anlatırken ortaya koyar. Paris'ten ekonomik nedenler yüzünden eşya getirtemediği için Beyoğlu'ndan alır "zarif Avrupa eşyasını" Ama "*bir aralık misafir odasına hep Şark eşyası koymak*" ister. Şark eşyasını "*Beyoğlu'nda garp şivesinde yapılmış bir odanın ötesinde berisinde serpiştirilse*" diye düş kurar! (186). Birbirini yadsımayan iki kutuptur Doğu ile Batı...

1945 yılında ölen Halit Ziya 1902 yılından sonra roman yazmamıştır. Sınırlı sayıda yazdığı hikâyelerinde Osmanlıcı anlayışı sürdürdüğü görülür; ulusçu heyecan ve söyleme rastlanmaz. *Hepsinden Acı* (1934) kitabındaki "Mayıs Pazarı" adlı öyküde (43-53) serbest davranan Hondri (şişko) Katina adındaki Rum kadın, gene sevimlidir, erkeklerle ilişkilerde bulunsa da kötü değildir. *İhtiyar Dost* (1937) adlı hikâye kitabında Birinci Dünya Savaşı'ndan geriye kalan "*daha vahşi, daha zalim*" insanlardır. Yazar hâlâ farklı uluslardan değil, insanlardan söz etmektedir: "*İnsanların ne zaman ve nerede başka türlü ol-*

duklarını bana gösterseler (iyiliklerini) kabul edecektim" der (176). Ölümünden sonra yayımlanan *İzmir Hikâyeleri*'nde de (1950) Rum lokanta, Luka'nın kahvesi özlemle övülür, Yahudiler'e sempati ile bakılır (189).

Halit Ziya'nın romanlarından çok sonra yayınlanan *Saray ve Öteki* (1940-1942) adlı anılarındaki Yunan ve Rum'la ilgili kimi siyasal eğilimli değerlendirmeleri de genel olarak ölçülü ve "tarafsız"dır (272, 371). Padişahla görüşen Rum cemaatinin ileri gelenleri Kosmidis ve Boşo'nun şikâyetleri üzerine Padişah'ın şöyle konuştuğunu okuyoruz: "*Yüce ecdadım tarafından size verilmiş olan imtiyazlara, fermanlara, haklara tamamiyle uyulmasını ben de isterim, dedi ve heyet, ziyaret maksadının temin edildiğine kanaatle memnun olarak saraydan çıktı*" (230). Zamanın söylemine uyarak ileriye sürdüğü kimi görüşler ölçülüdür: "*Bütün Avrupa harsi Yunan medeniyeti üzerine kurulmuştur... Nasıl istiyebilirsiniz ki bunun karşısında onu ezmiş, söndürmüş diye tanıtılan, öyle kara renklerle boyatılarak gözlerinin önüne korkunç bir hayalet şeklinde dikilen Türk'ün tarafını istilzam etsin...*" (388).

RECAİZADE MAHMUT EKREM'in (1847-1914) *Araba Sevdası*'nda (1896) alafrangalığa özenen ve "*maksadı görmek değil, görünmek olan*" (17) Bihruz Bey eleştirilir. Bihruz Bey, "Türk'ü" eleştirdiği için eleştirilir (63, 64, 68 vb.). Kötü olan Batıcılık değil, körükörüne bir hayranlıkla yerel olanın dışlanmasıdır. Romanda kimi Batılılar, örneğin Fransızca hocası Piyer "kurnaz" diye nitelense de (18), genel olarak Batı ve Avrupa romanda olumsuz değildir. Fabrika sahibi Rum Jak Kondoraki da borcunu vermeyen Bihruz Bey'i haklı olarak sıkıştırır (82, 175).[12] Arabacı Andon Bihruz Bey tarafından haksız ola-

12 Fethi Naci Recaizade'nin yabancılara karşı 'acımasız' olduğunu, Bihruz Bey'in, Fransızca hocasına 'kurnaz ihtiyar', Kondoraki için 'menfaat düşkünü Rum' dediğini yazar (1990, s. 42). Gerçekte ise, bu sözler 'olumsuz' gösterilen bir kişi tarafından söylendiğinden aksi doğrudur; Bihruz Bey'in yargısı yanlıştır. Zaten bunu F. Naci de yazar: 'Oysa romanın 226. sayfasında bu Rum'un pek de kötü bir insan olmadığını okuruz'. Kondoraki Efendi, Berna Moran'a göre de olumsuzdur: Bihruz Bey'i 'borçlu çıkarır, arabasına el koyar' der (I, 67). Oysa taksitleri bir türlü ödemeyen, bulutlarda gezinen, kusurlarının kurbanı Bihruz Bey'in kendisidir.

rak kötülenir, kuşkuları haksızdır; Andon dürüsttü: "*Andon'un ifadatı doğru ve ziyade ve noksandan müberra idi*" (178).

SAFVET NEZİHİ (1871-1939) *Zavallı Necdet*'te (1900), romanın geçtiği Beyoğlu, Heybeli, Şişli ve Bebek gibi zengin ve "Hristiyan" yöreleri olumsuz yada farklı bir özelliği olan yerler olarak göstermez. Örneğin Şişli'deki Lüksemburg gazinosu, İngiliz bayanlar, hoş olaylarla ilişkilidir (4); Beyoğlu'nun gazinolarında "*sakin*" oturulur (73). Batılılar, örneğin denizde yüzen İrlandalı bayan "normal"dir (78); "*tabii güzellikleriyle meşhur matmazeller, madamlar*" görüyoruz (6). Meliha da "*İslam kadınlarında görülmemiş bir derecede güzel keman çalar*" (36). Rumca şiveli tercüman da "işgüzar" olabilir ama olumsuz bir etnik özelliğe sahip değildir (38). Rum hizmetçi Mari ise en doğal bir biçimde ele alınır (69, 71). Kalabalık vapurların içinde "*hanımlar, efendiler, madamlar, mösyöler*" eşit gibidirler (48). Vatan ise İstanbul'muş gibi geçer metninde, Türkiye içindeki bir geziden dönerken; "*Ayastefanos... vatanıma dönmüştüm*" der Necdet (44).

MEHMET RAUF (1875-1931)'un *Eylül* romanında (1901), öteki "Osmanlıcı" yazarlarla da olduğu gibi Beyoğlu doğal bir yerdir; olumsuzlukları olsa da bunlar, sonradan "ulusçu" yazarlarda görüldüğü gibi, aşırı cinsellikle ve ahlaksızlıkla ilişkili değildir; "*Beyoğlu'nda o baş ağrıtan satıcı gürültüleri... toz, güneş, ter!*" (49-50). Yoğun bir biçimde bir İstanbul romanı olan *Eylül*'de Rumlar ve "yabancılar" pek göze batmaz.[13]

Yara (Ceriha) (1927) romanında ise sanki farklı bir amaç güdülür; dönemin beklentilerine uygun "milli" bir hava sezilmektedir. Ancak yazar, yüceltmek istediği "Türklük"ü, "eskiden ne kadar kötü durumda idik, şimdi ne iyiyiz" diyerek geçmişini, "aşağı" gösterir: "*Hayatının hele son çağlarında mağlubiyetten mağlubiyete, hezimetten hezimete sürüklenen Türklük*

---

13 Mehmet Rauf kimi çağdaş edebiyat tarihçileri tarafından (haklı olarak) yeterince ulusçu bulunmamakta ve bu yüzden de (haksız olarak) eleştirilmektedir. M. Ziya Bakırcıoğlu'na göre *Eylül*'de "*milli ahlaka aykırı olan yasak aşk anlayışla karşılanmıştır... insanlığa daha mesut bir gelecek sağlamak endişesi de yoktur*" (91). Burada eleştirenin "milli"lik ve "yazarın misyonu" anlayışları da dile gelmektedir.

için bugün ilk intikam fırsatı doğmamış mı idi? Asırlardan beri yalnız gadir ve ihanet, yalnız zulüm ve işkence görmüş, daima ezilmiş, döğülmüş, daima tahkir edilmiş, muhtelif cereyanların, muhtelif menfaatlerin dalgaları merkezinde varlığından habersiz kalmış bu zavallı millet... Şimdiye kadar bu milleti herkes, herkes hatta bizzat Türkler fahiş bir gaflet içinde tahkir ediyordu..." (87, 88). Türklük'ün geçmişini bu denli kötüleyen bu söylem, ulusçu olmaktan çok, bir ulusçuyu üzebilecek, rahatsız edebilecek bir söylem saymak daha doğru olsa gerektir.

AHMET RASİM de (1864-1932) Osmanlıcı gruba dahil edilebilir. *Güzel Eleni* (1891) adlı öyküsünde kahramanlarının etnik yanı önemli değildir. Yani ve Eleni gelecek için planlar yaparlar ama yoksulluk onları mutsuzluğa sürükler. Maringo adlı üçüncü Rum kahraman "*bayağı ahlaklı*" bir kadındır. Sonunda Yani katil, Eleni "kötü" olur. Ama aslında kötü olan koşullardır, yoksulluktur. Yazarın *Şehir Mektupları*'nda da (1912) Beyoğlu renkli ve hoş, farklı milletlerden kimseler sevimlidir. Doğruyol'da (Beyoğlu'nda) aşikâreler ve çaçalar var olsa bile bunlar hoştur; ayrıca karnavallar ve hoş matmazeller de gene buradadır (212, 223). Ünlü kantocu Flora, Amelya, laternacı Haralambo, çorbacı Miltiyadi sevimli insanlardır (164, 176, 214). Milletler eksik ve hoş yanlarıyla yanyana ve karşıtlık sergilemeden anlatılır (253-257).

Nabizade Nazım'dan sonra bir tür köy romanı yazmış olan EBUBEKİR HAZIM TEPEYRAN'ın (1864-1947) *Küçük Paşa*'sı (1910) da Türkçü, ulusçu anlayıştan oldukça uzak bir yaklaşımla kaleme alınmıştır.

Türk sözcüğü ölçülü kullanılır: "*Osmanlı ülkesindeki köylüler*" (35) söz konusu olmakta, arada "Türk" köylüden de söz edilmektedir. Romanda Müslüman ile Hristiyan kadın karşılaştırıldığında, Fransız matmazel Aleksandrin üstündür: zekidir (64), "gaddar" hanımına göre iyi kalplidir. Özellikle köle anlayışlı Müslüman hizmetçilere kıyasla çok üstündür: "*Mürebbiyenin şu hürriyeti (sonucunda) insaniyete vicdana mugayir bir hal gördüğü halde... oradan uzaklaşmakta serbest olması... bu iki esir kadını*"nda gıpta duyguları uyandırır (67). Romanda

"vatan ve din sevgisi", "*Allah, din ve devlete*" bağlılık olarak anlaşılır (163).

Değerlendirme

Bu bölümde dokuz "Osmanlıcı" yazarın yirmi romanı dört öykü kitabı ve iki anı kitabı (toplam yirmi altı kitap) ele alındı.[14] Romanların on yedisi 1872-1910 yılları arasında, biri 1927 yılında, öykü kitapları 1937-1950 yıllarında, anı kitapları ise 1912 ve 1940 yılında yayımlandı. Yukarıdaki sayılardan da anlaşılacağı gibi "Osmanlıcı" edebi metinlere yönelik incelemenin ağırlık merkezini 1872-1910 yılları oluşturuyor. Yine bu yıllar içinde yazılmış ve/veya yayımlanmış, ancak Osmanlıcı sayılmayan yazarların yapıtları ise ilerideki bölümlerde ele alınacaktır.

Burada ele alınan dokuz yazara genel olarak bakıldığında yaşamları açısından şu ortak özellikler görülmektedir: Hepsi İstanbul'da yaşamış ve gene bu kentte ölmüştür. Bu yazarlar 1844 ile 1875 yılları arasında doğmuş, 1904 ile 1947 yılları arasında ölmüşlerdir. Ancak önemli olan, hemen hemen hepsinin 1900-1910 yıllarından sonra ya hiç edebi eser yayımlamamış olmaları yada bu yıllardan sonra yayımlananların ünlerine bir katkısı bulunmadığı gerçeğidir. Yaşamının son yıllarına dek edebi yazı (genelde fıkra) yayımlamış olan Ahmet Rasim ile (zamana uyumsuzluğu yukarıda belirtilmiş olan) Mehmet Rauf dışındaki öteki yazarlar, belki de "yeni hayata" uyum sağlayamamış olduklarından, yazı hayatlarına erken son vermişlerdir. Özellikle Şemsettin Sami, Halit Ziya, Samipaşazade Sezai, Recaizade Ekrem, Safvet Nezihi ve Ebubekir Hazım Tepeyran yaşamlarının son 20 ile 40 yıllarında sessiz kalmışlardır. Yani bu yazarlar belli bir dönemin, yaklaşık olarak 1910 yılından önceki dönemin yazarları görünümündedir.

Farklı nedenlerden bu yazarların çoğu çeşitli ülkelerde yada uzak Osmanlı eyaletlerinde bulunmuştur: Şemsettin Sami

14 Ahmet Rasim'in bir uzun öykü de sayılabilecek olan *Güzel Eleni*'si kimi edebiyat tarihçileri tarafından roman sayılmıştır; bkz. örneğin: Bakırcıoğlu, M. Ziya. *Türk Romanı*. Ötüken, İstanbul, 1986.

Yanya'da doğmuş, A. Mithat Rusçuk, Bağdat ve Rodos'ta bulunmuş, Halit Ziya Fransa ve Almanya'ya görevli olarak gitmiş, Samipaşazade Sezai Londra ve Paris'te elçilik yapmış, Mehmet Rauf Rodos'a gitmiştir. Kimilerinin babası paşa, nazır yada tüccardı, kimileri orta halli aileler içinde büyümüşlerdi. Çoğu, hiç olmazsa bir süre devlet hizmetinde çalışmıştır; kalemde kâtip, devlet memuru, subay ve zamanla elçi, vali vb. olmuşlardır. Esas olarak gazetecilik yapmış olan Ahmet Mithat ile kuyumcu olan Safvet Nezihi farklı konumdadır. Hepsi de o zamanın şartlarına göre iyi bir eğitim görmüşlerdi; yabancı diller, özellikle Fransızca biliyorlardı.

Bu yazarların yapıtları edebiyat tarihçileri tarafından, bu çalışmada egemen olan siyasal yaklaşımdan farklı kıstaslarla (örneğin dil, üslup, sanat anlayışı gibi) Edebiyat-ı Cedide, Servet-i Funun gibi edebi hareketlerin içinde ele alınmışlardır. Burada konumuz çerçevesinde ve yazarların "öteki"nin imajı konusundaki kimi ortak yanları nedeniyle yeni bir sınıflandırma yapma gereği doğmuştur.

Fethi Naci (Berna Moran'ın yazılarını aktararak) 1950'lere kadar Türk romanının Doğu-Batı sorunsalı ve kültür ikiliği etrafında döndüğünü yazar.

"*Türkiye gibi yüzyıllar boyu İslam ideolojisinin egemen olduğu bir ülkede (Meşrutiyet ve Cumhuriyet'le) bu ideolojiden uzaklaşmak toplum hayatında yerleşmiş değerlerden, geleneklerden, yaşayış biçimlerinden uzaklaşmak demektir. Türk toplumunun Doğu-Batı'yı bir arada yaşaması olgusu, bilindiği gibi bir kültür ikiliği ve değer kargaşası ile sonuçlanmıştır*" (1990, 32).

Taner Timur da *Osmanlı Kimliği* adlı kitabında "*tarihleri boyunca kendi inançlarını paylaşmayan uluslara Dar-ül Küfr ve Dar-ül Harb gözüyle bakmış*" olan Türk/Müslümanlar'ın bugün "bir kriz içinde" bulunduğunu, bunun bir kültür krizi ve kimlik sorunu olarak belirdiğini yazar ve şöyle der: "*Batı hayranlığı(nın)... bir sevgiyle birarada bulunmadığının bilincine pek varılmamıştır*" (14-16).

Osmanlıcı dediğimiz yazarlar bu arayışlar içinde Batı'ya, daha sonraki yazarların aksine, Hristiyan dünyaya ve bu çerçeve-

de Rum'a "düşman" ve "aşağı" olarak bakmamışlardır. En azından metinlerinde böyle bir anlayış görülmez.[15] Bu yazarlar, Batılılaşmanın bu ilk sorunlu aşamasında Batı'yı ve Batı'yı simgeleyen Rum'u olumlu bir biçimde sergilemiş olanlardır. Batı genellikle olumlu, Rum ise Osmanlı toplumu içinde Müslüman'dan farklı ancak Osmanlı toplumunun bir parçası olarak görülür.

Zaten Osmanlıcılar gayrimüslim tebaayı Osmanlı toplumunun organik bir parçası olarak algılamışlardır. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlıcılar din konusunu ve din farklılığını sürekli gündeme getiren İslamcılar'dan ve etnik farklılığı vurgulayan ulusçulardan farklı bir tutum izlerler. Daha sonraki dönemlerde güçlenen ulusçu anlayışa göre gayrimüslim tebaa belirgin bir biçimde "yabancı", bizden olmayan "ötekiler"den sayılmıştır.

Berna Moran'ın ilgili bir pasajı örnek olarak kullanılabilir. "*Alafranga tip çıkarcı ve sömürücü burjuva sınıfıyla özdeşleşiyor. Bu gelişim, kuşkusuz, Türkiye'de sosyo-ekonomik koşulların değişmesiyle ilgili... İngilizler'le yapılan 1838 ticaret anlaşması, Türkiye'de bir ticaret burjuvazisinin gelişmesi olanaklarını ortadan kaldırmıştı... (Sanayi ve ticaret açısından) sonuç Türkler aleyhinedir. Yabancı sermaye içerde kendi uyruklarını ve azınlıkları koruduğu için gelişen Müslüman burjuvazisi değil, Hristiyan burjuvazisi olmuştu. Yabancı sermayenin sömürüsünden çıkar sağlayan bir sınıf da, bürokrasinin üst katlarıydı. Saray çevrelerinde(kiler de)... Sömürüden paylarını alıyorlardı*" (I. 199).

Türk romanı üstüne en saygın çalışmalardan sayılan bir kitaptan alınan bu pasaj bir dizi çelişki ve dikkatsizlik içermektedir. 1) Türkiye değil, Osmanlı devleti söz konusudur; 2) Ti-

---

15 Atilla Özkırımlı'ya göre kimi yazarlar "siyasal birliği gerçekleştirmek için de Osmanlılık düşüncesini benimsediler. İmparatorluğun değişik etnik unsurlarından oluşması bunu zorunlu kılıyordu" (105). Yazarların metinlerini siyasal birlik "amacıyla" mı, yoksa söylediklerine gerçekten "inandıkları" için mi yazdıkları konusu herhalde yanlış bir sorudur. Bildiğimiz, burada söz konusu olan yazarların belli bir dönemden sonra "yeni hayat" koşullarında, "yeni" oluşan siyasal birlik amacı yolunda farklı bir söylem ve yaklaşım sergilemedikleridir.

caret burjuvazisinin "gelişmesi olanakları ortadan kalkmışsa", Hristiyan burjuvazi nasıl 'gelişmiştir'? 3) Osmanlı bürokrasisi de, hele 'sınıf' olarak, sömürüden çıkar sağladığına göre Hristiyanlar gibi Müslümanlar'ın da bir kesimi 'gelişmişti'; 4) Hristiyan burjuvazi neden Osmanlı toplumu burjuvazisinden sayılmıyor? Osmanlı milletler ("azınlıklar" değil) neden toplumun bir parçası değil? Sebep işbirlikçilikleri ise, saray çevresi neden yabancı sayılmıyor?

Burada karışıklığı yaratan, anakronizmden başka, iki analiz yönteminin ve temelinin değişen bir sıra ile birarada kullanılmasıdır. Burjuvazi ve sömürü kavramları için sınıfsal analiz kullanılmakta, "toplumsal" yarar ve zararlar için ise ulusçu ideoloji, ulusçu değerler ve söylem kullanılmaktadır.[16]

Osmanlıcı yazarların, bu kavram karışıklıkları aşıldığında, anlaşılmaları kolaylaşır. Bu yazarlar Osmanlı toplumuna ölçülü bir biçimde eleştirel bakmışlardır. Özellikle kölelik, odalık ve cariyelik, görücü usulü ile evlenme, birden çok kadınla evlenme gibi toplumsal konular sık sık ele alınmıştır. Kimi yazarlar, dönemin elverdiği derecede siyasal bir eleştiri de dile getirmişlerdir. Ülkenin yönetim biçiminin daha "Avrupai" olmasını açık yada kapalı bir biçimde ileriye sürmüşlerdir. Aile içinde, insanlar arasında ve toplum içinde daha "yararlı" sayılan temel bazı Batılı değerler savunulmuştur.[17]

Bu romanlarda Batılı Hristiyanlar bir bütün olarak kötülenmez. Batı ve Batılı kimseler tersine genel olarak olumlu, sevimli, ileri, dürüst ve mutlu kimselerdir. Hatta sık sık Batılı ve Hristiyan kadınlar yeteneklidir, dengelidir, kültürlü ve hoştur. Romanlarda Müslüman-Hristiyan ilişkileri iyi yada "normal"dir. Eleştirilenler, gerçekten alafranga olamayıp, alafrangalıya özenen, özendikleri Batılı kimselere göre yeteneksiz ka-

---

16 Bu konuda ayrıca bkz. Taner Timur. *Osmanlı-Türk Romanı'nda Tarih, Toplum ve Kimlik,* Afa, İstanbul, 1991, s. 286. Osmanlı milletlerinin "yabancı" sayılması konusu için bkz. Herkül Millas. *Yunan Ulusunun Doğuşu,* İletişim, İstanbul, 1994, özellikle s. 231-243.

17 Bu dönemin romanlarıyla ilgili genel değerlendirmeler ekteki kaynakçada gösterilen araştırmalarda ve R. P. Finn'in kitabında (209-217) bulunabilir.

lan "bizimkiler"dir. En olumlu Osmanlılar Batılılar gibi kültürlü ve görgülü olan erkek ve kadınlardır.

Kimi yazarlara göre Hristiyanlar ile "biz" Müslümanlar arasında pek büyük farklar yoktur.[18] Din "sorun" değildir. Özellikle Ahmet Mithat'a göre "dinlerin hepsi" aynı derecede yüceltir Tanrı'yı. Bundan, Osmanlıcılar'ın kendi kültürlerinden yana bir tercihleri olmadığı, kendi inançlarına bağlı ve geleneklerine saygılı olmadıkları anlaşılmamalıdır. Bütün bu romanlarda Batı'yı körü körüne izleyenler sürekli eleştirilir. Ancak Batı temel düşman değildir ve olumlu yanları kabul edilir.

Söz konusu romanlarda ortaya çıkan kimlikler bir yanda Müslüman Osmanlı kimliği öte yanda Hristiyan milletlerin (Batı'nın, Avrupa'nın) kimliğidir. Ancak bu iki kimlik arasında bir karşıtlık, bir uzlaşmazlık görülmez. Batı ve Osmanlı toplumu arasında, Hristiyan-Müslüman dünyası arasında bir çıkar çatışması görülmez. "İnsancıl" yada Aydınlanmacı bir anlayış kimi yazarlarda çok belirgindir. Bu yazarlar dünyayı, uzak ve yakın çevrelerini uzlaşmaz "din" yada "millet" grupları olarak değil, ileri ve geri, bilgili ve bilgisiz, kültürlü ve kültürsüz kimseler ve topluluklar olarak algılamaktadırlar. Bilim yüceleştirilmekte, geleneksel huylar ve alışkanlıklar kuşku ile karşılanmaktadır. Şemsettin Sami'nin "bizim" hanımları "madamlardan" kötü davrandıkları için, Müslüman kadının Avrupalı kadın kadar "hür" davranamadığı için eleştirdiğini görmüştük.

Bu kimliklerin bir doğal sonucu olarak bu romanlarda üstün ve aşağı etnik gruplar yoktur. Üstün ve aşağı dinler de yoktur. Dördüncü bölümde ele alınan İslamcı yazarlarda olduğu gibi kıvanç kaynağı, "ötekiler"in karşı olduğuna inanılan "bizim din" de gündemde değildir; en azından din, bir mücadelenin bayrağına dönüştürülmemiştir. Milletler ve ülkeler arasında kin, düşmanlık, kötü niyet vb. gibi düşman duygulara da hiç rastlanmamıştır. Daha önemlisi, bu tür duyguları bir temele ve "gerçekliğe" dayandırmaya çalışarak bir tarih bilincinin geliştirilmemiş olduğudur (öteki bölümlerde daha sonraki dönem-

---

18 Robert P. Finn bu dönemin romanlarında "etkin din öğesinin yokluğunu" vurgular (117).

lerde bunun yapılmış olduğu gösterilecektir). Tarihsel olaylar "milli tarih" bilincinden uzak bir anlayışla anlatılır.

Rumlar ve Rumlar'ın yoğun olarak yaşadıkları Beyoğlu semti de hoş, ileri, beğenilen bir yerdir. Eğlence, hoş anlar, hatta "bilim" bile bu semt ile ilgilidir. Beyoğlu aleyhine bir söz bulmak kolay değildir. Bu yöredeki genelevler bile "normal" genelevlerdir. Bu evlerin, hele etnik bir temel esasından kötülenmesi söz konusu değildir.

"*Rum ve Ermeni kadınlarından müteşekkil bir cemiyet, alafranga bir cemiyet*" sayılır Ahmet Mithat tarafından. Rumlar bu romanlarda toplumun ayrılmaz, normal bir parçası olarak resmedilirler. Türkler'in de arada Rumca öğrenmeleri doğaldır. Bu metinlerde Rumlar'ı, sonraki dönemlerde "milli edebiyatta" olduğu gibi, "Yunan" ile ilişkili algıladıklarını gösteren cümlelere rastlanmaz. "Yunan" hiç gündeme gelmez; eski Yunan az da olsa anıldığında olumlu ve yüksek bir uygarlık olarak anılır.

Rumlar toplumun her kesiminden gelen kimselerdir bu metinlerde: işadamı Kondoraki'nin yanısıra, bir arabacı, bir iki meyhaneci, bir iki sanatkâr görülür. Bunlar genellikle olumlu kimselerdir; yada en azından iyi ve kötü yanlarıyla "normal" karakterlerdir. Kadınlar arasında bir anne, sevilen üç-dört hizmetçi, yoksul bir kız çocuğu ve *Henüz On Yedi Yaşında* adlı tek bir romanda, birkaç fahişe, bir mama ve bir odacı görülür. Ancak bu romanda (Ahmet Rasim'in *Güzel Eleni*'sinde de olduğu gibi) "suç" kişilerde ve hele etnik özelliklerinde değildir; ekonomik ve çevre koşulları insanları bu istenmeyen yollara sürükler.

"Olumsuz" Rumlar görüldüğünde bunlar, Rum'un değil, Müslüman kahramanlarda da olduğu gibi "insan"ın serüvenlerini anlatmak için kullanılır. Rum kadınlar fahişe olarak değil, fahişeler arasında kimi Rumlar'ın da bulunduğu gösterilir. Bu romanlardaki metresler, daha sonraki romanlardan çok farklı olarak, hep Müslüman kadınlardır. Rum kadınları cinsel yanları abartılarak resmedilmezler.[19]

---

19 Güzin Dino'nun bu konudaki cümlesi dikkat çekicidir: "*Bu birinci evre romanlarında, o gün için uygunsuz denebilecek kadın tipleri ya Müslüman olmayan azınlıklardan seçilmiştir... yada özgür bir yaşantı sürdüren Müslüman bir Türk*

Ancak yazarların prensip olarak ileriye sürdükleri "insancıl", dinler ve etnik gruplar arasındaki yakınlıklarla ilgili sözlerinden öte, çizdikleri yaşam biçimi konusundaki bazı özelliklere dikkati çekmek gerekir. Müslüman-Hristiyan ilişkileri her zaman sorunsuz değildir. Özellikle Ahmet Mithat'da farklı dinlerden kimseler hiç engelsiz bir araya gelmekle birlikte (evlenmekte, "baba-oğul" ilişkileri geliştirmekte), genel olarak bu romanlarda Müslüman-Hristiyan ilişkilerin mesleki, resmi ve en fazla cinsel bir ilişki olarak kaldığı da gözlenir. Farklı etnik gruplar arasında sıcak dostluklar ve yakın komşuluk ilişkileri pek sık görülmez. Farklı dinden ve etnik gruptan insanlarla "biz" arasında hemen belli olmayan ama hep sezilen bir mesafe vardır. Kimi zaman bir kuşku, kimi zaman yakışıksız bir davranış, kimi zaman yadırganan ciddi yada gülünç ve önemsiz bir davranış bu ayrımı anımsatır okuyucuya.

Bir örnek olarak A. Mithat'ın *Henüz On Yedi Yaşında*'ki Ahmet Bey'le Kalyopi'nin babası arasındaki ilişki anımsatılabilir. Baba olumludur, ama kızının kötü yola sapmasına beklenen tepkiyi göstermediğine inanır Ahmet Bey. İkinci cümle içinde yazar "şaşmak" fiilini üç kez kullanarak Ahmet Bey'in tepkisini dile getirir (289). İki etnik grup arasında aşılması o denli kolay olmayan bir "anlama" sınırının varlığı sezilir. Yazar okuyucusuna da "farkımızı" sezdirmeye özen gösterir gibidir.[20]

Nihayet bu romanlarda iki sözcük, ileride göreceğimiz "Ulusçu Yaklaşım"da olduğunun aksine, çok az kullanılır: Bunlardan biri "Türk"tür, biri de (çağdaş) "Yunandır" 1880-1890'lı yıllara kadar Türk sözcüğü bu romanlarda görülmez; kullanıldığında da etnik anlamından çok günlük yaşantıdaki kültürel farklılığı belirtmek için kullanılır. "Türk" genellikle

---

kadını konu alınmış ise bu ancak günahı, kötülüğü simgeleyen Mehpeyker gibi bir fahişe olabilir" (99). Yani G. Dino'ya göre, uygunsuz kadın ya "normal" olarak gayrimüslimdir; yada Tük ise, kötülük simgesidir! Oysa görülen, uygunsuz kadınların hem gayrimüslimlerden hem de müslimlerden seçildiğidir.

20 "Azınlıkların Edebiyat Yapıtları" başlıklı sekizinci bölümde ele alınan ve aynı dönemin ama başka bir tutumun bir romancısı olan Evangelinos Misailidis'in de, genel "insancıl" tutumuna rağmen, benzer bir yaklaşımla "biz" Hristiyanlar ile "öteki" Müslümanlar arasına bir sınır koyduğu gösterilecektir.

"cahil köylü" biçiminde anlaşılır.[21] "Türkçe" ise sık kullanılan bir sözcüktür. 1890 yılından sonra ve hele Fecriati Edebiyatı ile (1910) Türk ve Türklük, edebiyat metinlerinde yoğun bir biçimde görülmeye başlanır. Buna paralel olarak "Yunan" kelimesi de, ilerde gösterileceği gibi bu yeni dönemlerde çok sık kullanılmıştır.

Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi "Osmanlıcı" yazarlar toplumu ilgilendiren kimi sorunlara eğilmişlerdi: toplumun uygarlık yolunda ilerlemesi için seçilmesi gerekli olan yollardan, çağdaş bir toplumdaki kişilerin davranış ve inanç biçimlerine kadar birçok toplumsal soruna... Ancak bir sonraki bölümde gösterileceği gibi, belli bir tarihten sonra, temel "toplumsal" sorun, etnik sorun ve "Türklük" vurgusu olmuştur. Bu sorunla ilgilenmeyenler, zamanla, "toplumsal" olaylarla ilgilenmiyorlarmış gibi algılanmaya başlanmışlardır.

21 Bu dönemde (1873'de) Namık Kemal de "Türk" kelimesini olumsuz bir anlamda kullanır. Bu konuda bkz. 4. Bölüm "İslamcı Yaklaşım" dipnot no 5.

2. BÖLÜM

Osmanlıcılıktan Ulusçuluğa

Durma Yunan, durma, kibrini artır!
Türklük'ün başına hakaret yağdır!
Uyuyan bu kavme bu zillet azdır.
Vur eski kölesi, uyandır onu!
Bırakma uyusun, uyandır onu!
Bu yurdun haznesi onun elinde
Fakat anahtarı senin elinde...
Sıkıştır ki ordu, donanma yapsın
Garp'te ne terakki varsa kapsın.

ZİYA GÖKALP

Toplumsal gelişmelerin etkisinde, ama aynı zamanda bu gelişmeleri etkileyerek, edebiyat yapıtlarındaki söylem ve anlayış, "Osmanlıcı" dediğimiz yaklaşımdan "ulusçu" diyebileceğimiz bir yaklaşıma doğru yol alır. Ama bu "gelişme" ne tek yönlü bir gelişmeydi - yani aynı zamanda "İslamcı", "sosyalist", "insancıl" vb. diyebileceğimiz yollar da deneniyordu - ne de bu değişiklik birden gerçekleşmişti. Birçok yazar, doğal olarak, bu sınıflandırmaların "tam ortasına" oturtulamaz. Bu bölümde henüz kesin bir biçimde "ulusçu" sayılamayacak olan ama "Osmanlıcı" da olmayan, ulusçu yönü seçmiş yazarlar ele alınacaktır.

* * *

Geçiş dönemini daha açık bir biçimde görmemizi sağlayan herhalde HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'dır (1864-1944). Yazar ilk romanını 1889 yılında yayımlamış, sonuncusunu da 1943 yılında yazmıştır. Elli dört yıllık bu yazı süresi, zaman içinde bir yazarın siyasal değişikliklerin etkisinde kalarak ne denli değiştiğini araştırma olanağını vermektedir. Burada yazarın yirmi sekiz yapıtı incelenmiştir; bunlardan yirmi ikisi roman, altısı öykü kitabıdır. Hüseyin Rahmi yapıtlarının büyük

bir bölümünü 1923 yılından önce yazmıştır; ancak günümüze dek sürmüş, onu zevkle okuyan okuyucuları hep var olmuştur. Kitapları hâlâ yeni baskılar yapmaktadır. Yazar kendine özgü dünya görüşü ile bilinen genel edebiyat akımları sınıflandırmaları içine yerleştirilememektedir. Konumuz olan "öteki"ne bakışı ele alındığında genel olarak, 1912 yılına kadar "Osmanlıcı" bir yol izlediği, bu yıldan sonra ulusçu bir geçiş dönemine doğru seyrettiği söylenebilir.[1]

Şık (1889) adlı romanında Türk edebiyatında eşine pek rastlanmayan bir olay okuyoruz: Rum Todori, Türk'ten güçlü olduğu için, bir Türk'ü, Şöhret'i, döver: *Şöhret kendi gücünün ahçıya üstün gelmeğe yetmeyeceğini anladı*" (37). Üstelik haklıdır da Todori! Bu romanda "*budala bir Türk*" (18) de görülür. Aslında bu yapıttaki kahramanlar etnik bir kimlik bilincinden yoksundurlar.

İffet'te (1896) bu dönemin yapıtlarında olduğu gibi, Beyoğlu hoş yada normal bir yerdir; güzel yemekler, şık mağazalar oradadır (78, 124 vb.). Romanda olumsuz kahramanlar dönmelerle alay ederler (37). Yazar bu tür davranışları yerer. İffet'in en yakın arkadaşı milliyeti önemsiz sayıldığından hiç belirtilmeyen Antuanet'tir (92). Ancak ucuza satın alıp pahalı satan bir Rum kadını da görüyoruz; bu kadın bazı sorunlar yaratsa da, bu ilişkide (mişkinliği ile) İffet de sorumludur (100). *Mürebbiye*'de (1899), Fransız yosması Anjel'in Batı'nın bir simgesi olmadığını anlıyoruz, çünkü bu tip kadınların "*Paris'te bile*" bulunmadığını açıklar yazar önsözde.

Metres'te (1899) en sevimli kişilerinden biri Ermeni hizmetçi Meryem Dudu'dur. Saffet Hanım kocasını aldatmamak için ancak "*tam üç gün*" direnirken, aldatma kararına karşı çıkan Meryem Dudu'dur (162). Çeşitli "milletler"den kimselerin komik

1 Öteki bölümlerde örneğin Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adıvar gibi yazarların, zaman içinde ideolojik yaklaşımlarını temelde değiştirmedikleri, yazarların büyük bölümünün gençken benimsedikleri ideolojik yaklaşımları pek terk etmedikleri gösterilecektir. Kimi söylem farklılıkları ve konu farklılaşmaları dışında, genel biçimiyle yazarlar arasında görülen ideolojik tutarlılık, istisna değil, daha çok bir kural gibidir. Bu açıdan Hüseyin Rahmi, sergilediği değişikliklerle bir istisna sayılabilir.

konuşmaları büyük başarı ile, ama alay amacı gütmeden verilir. Rum kadın terzilerinden (10), geçim derdindeki Nikolayidis Efendi'den (40), kimi zengin Rumlar'dan (62 vb.) söz edilir tarafsız bir biçimde. Satıcılar Rumca bağırırlar; kimseyi rahatsız etmeden (167). Batılılar'ın kimi alanlarda üstünlükleri de açıktır: Fransız Mösyö Jan, terbiyesizliklere dayanamayıp çıkıp giderken, Rum ve Müslüman hocalar, herhalde baş eğmeye daha yatkın olduklarından, aşağılanmalara katlanırlar (40). Fransız metres Parnas da çok kültürlü, şiiri seven bir bayandır (106). Osmanlılar'dan bazıları ise ne de olsa "Doğulu"durlar: "*Ben şarklıyım. Avrupa adetlerine gösterdiğim hayranlığa bakma, bu halim dıştandır, bende pek o kadar medeni bir Avrupalı havası yoktur. Ben kıskanırım*" der biri (111). Arada kimi Batılı alışkanlıklar da (düello gibi) eleştirilir (273). İnsanların zayıf ve kusurlu yanları herhangi bir millette yada din grubunda yoğunlaşmaz.

Mutallaka (1898), *Tesadüf* (1900), *Nimetşinas* (1901) ve *Gulyabani* (1912) gibi romanlarda konumuzu ilgilendiren alanlara değinilmemekle birlikte, bu genel yaklaşımlara ters düşen bir tutuma da rastlanmaz. *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* (1912) ise ulusçu savaşlara karşı "insancıl" (hatta Avrupa Birliği habercisi gibi) bir tutum sergiler: ilim ve gerçek kabul edilirse savaş olmayacaktır:

"*bütün devletler... birleşmeye ve Balkan hükümetleri hep birden dostça harekete mecbur kalacaklar. Avrupa siyasetinde ilk ve belki de son defa olarak genel kurtuluşun genel birleşmede olacağı gerçeği entrikasızca kabul edilmek harikası görülecekti(r)*" (84).

Kuyruklu Yıldız'ın korkusuyla bütün "milletler" düşmanlıkları unutur; Peruz Dudu ile Rum hizmetçi Anesto birbirine sarılır; o güne dek geçinemeyen Ermeni ve Rum hizmetçi de "*ağlayarak sevgiyle birbirinin kucaklarına atıl(ırlar)... Her zaman bilgisizlik ve softalıkla, en çirkin düşmanlıklarla birbirimizi yedik. Boğuştuk... İnsanlık, kardeşlik sevgisinin samimi tadını tadamadık*" denir (104, 105). Yazar bu yapıtında kahramanlarını ayrı "milli" gruplar olarak algılasa da, hem aralarında uzlaşmaz çelişkiler görmez hem de onları "insan" yanlarıyla birbirine çok yakın görür:

"İnsanlığın kurtuluş ve saadetinin sırf dostluk ve eşitlikte olduğu anlaşıldı... Şimdiki milletlerin hiçbiri meğerse medeni diye adlandırmaya layık değilmiş" (107).

Sevda Peşinde (1912) Heybeli ve Büyükada'da geçer; romanda Rumlar çoktur. Burada "insancıl" söylemi okuyoruz:

"Her gün savaş alanlarından gelen zafer telgraflarından, düşmanın büyük kayıpları, verdiği kayıp sayısı haber alındıkça bütün yüzleri bir sevinç ve neşe kaplıyor... Ölüme sevinilmez, acınılır."

Sonra herhangi bir milletten bir askerin ölümü anlatılır ve *"Bu hangi tarafın askerinden olursa olsun memleket savunması için canını feda etmiş... bir vatan oğludur"* diye ölenlerden yana tavrını ortaya koyar (197). Savaşları yerer:

"Bir devlet sınır komşusu başka bir devleti savaşarak yeneceğini anlayınca... savaş ilan etmek için bir takım sebepler aramak icadına bakar" (198).

Roman gayrimüslimlerin çok olduğu bir ortamda geçer. Heybelinin "Halki" sözcüğünden geldiği (15), Büyükada'daki "Hristos caddesi" anlatılır (10); Aya Yorgi Kilisesi, Yetimler Yurdu, Leandoz Adası, Halki Palas, Makarios Zirvesi anlatılır en doğal bir biçimde. Rumlar genelde sevimlidir, kimileri yoksuldur, zavallı, Sait Faik tipi kimselerdir. Müslüman bir kadın manastıra gelir, "*saygıdeğer*" bir rahibin elini öper, rahip ona "*Rumca ağzıyla*" uzun uzun konuşur, ona umut verir, eliyle haç işaretini yapar rahip. Hanım ferahlamış olarak ayrılır oradan (16-19). Adada bir doktor (ki anlaşılan Rum değildir), Rum kızlarını rahatsız eder: *"Rum kızları o sokaktan geçerken bunun kapısının yanından geçmemek için on arşın uzağından çark çeviriyorlar"* (73). Sandalcı yoksul Nikoli de polisin önünde, korkudan olacak, *"el pençe divan durur"*(22). Yazar Rumlar'a sempati ile bakar gibidir.

Ama yine 1912 yılında yayımlanan *Cadı* romanında farklı bir anlayışın ortaya çıktığını görüyoruz. Avrupalı ile "Türk" karşı karşıya gelir gibidir. Rumelihisar bölgesindeki bazı pisliklerle ilgili olarak *"Avrupalı gelir, Türk'ün ruhunu bu çöplükte arar ve hakkımızda korkunç hükmünü verir"* der (90). Robert College okulunun varlığı da kuşku ile karşılanır: *"İngilizler'in*

yurdumuzda bir nüfuz alanı demek olan o üstten bakan yerde okul binaları arttıkça artıyor... İşte buna... barışçı yollarla fetih derler" (94, 95).

Türklük ve "yabancı"nın neden olduğu rahatsızlık Hüseyin Rahmi'de bu romanla belki ilk kez böylesine ortaya çıkıyor:

"*Bu memlekette üstün ve başarılı yaşamak için Türk'ten başka bir şey olmak gerekiyor. Yurdumuzda Alman, İngiliz, Fransız, Rus üstünlüğü, her şeye söz geçirmesi her gün bizi biraz daha kaplayarak boğuyor*" (95).

Bir paragraf içinde 1) "Türk" olan "biz", 2) bize engel olan "yabancılar", 3) öteki kimi uluslarla uzlaşmaz bir durum (ya onlar üstün ya biz) ve 4) Türk'ü boğan "ulusal bir duygu"yu okuyoruz.

Hakka Sığındık (1919) romanında İttihat ve Terakki'nin yaptıkları (ve harp zenginleri vb.) eleştirilir: "*Tulumbacılar efendi, bey, paşa, vekil, mebus oldular*" (170). Bir soyguncu çetesinin üçü Türk biri Rum'dur, Nikoli (218). Rum Niko saygın Türk ailesinin terzisidir; iki aile "iyi tanışır, iyi görüşür, iyi sevişir" Kızları Eleni de Nüzhet Ulvi'ye yardım eder (279-281). Bu romanda yazar olaylara sınıfsal bakıyor denebilir.

"*Kanunlar, bir azınlığın mutluluğunu sağlamak bakımından düzenleniyor... Yani egemen sınıflar, samimi olmadıkları için sorunlar düzelmiyor. Şimdi gözleri açılan ezilmişler, ezenlerle, egemenlerle yerlerini değiştirmeye uğraşıyorlar. Bakalım iş ne korkunç olacak*" (263).

Sovyet İhtilali etkisi belirgindir bu cümlelerde.

Hayattan Sahneler'de (1919) Türk ve Türkçülük konularına geniş yer veriliyor (208-214). Özgürlük ve doğa, bugüne anlam veren tarih, bizim şehitler, Türk ırkının özellikleri, bize saldıran "ötekiler" ve Şark'ın üstün yanları vurgulanıyor. Bütün bunlar bir mezarın tasviri içinden çıkıyor. "*Türk, tabiatın keyfine dokunmaktan korkar, her şeyin düzenini Allah'a bırakır...; mezardaki Türk'ün görünmez ruhunu bu eserlerinden çıkarmak... hiç güç değil...*" (209, 210). Burası Batı'dan üstündür:

"*Burada terakki etmiş memleketlerde olduğu gibi sanat ve para servetini gösterebilecek abideler yok... Ölüler... salt bir hürriyete*

burada kavuşmuşlar" (210). *"Surlarının her taşı birer tarih sayfası"*; dünya milletleri *"senin ilhamın önünde meftun ve şaşırmış kalıyorlar... Her avuç toprağında bir Türk cesedi yattığını görürsün"* (212).

Hüseyin Rahmi'de "ulus" bilinci doğar gibidir! Türkler değişmelidirler: *"Kuş gibi gökte uçanların arasında senin, benim üşengenliğimizle yaşanmaz, çiğnenir, eziliriz"* (213).

Yazar bu dönemde bütün Osmanlı "milletler"i bir uyum içinde arada yaşatır romanlarında, "tarafsız" bir biçimde resmeder onları. *Son Arzu*'da (1922) örneğin "fukara" Rum bahçıvan ailesi, sorunları ve basitlikleriyle normal bir ailedir (110-155). 1919'da yazılmış olan *Cehennemlik*'te de anarşist-felsefi bir anlayışla sosyalizme de inanmaz görünür. Batı'da baskı kurumu olarak görünen din kurumlarının güçsüzleşmesi de övülür: "Avrupa'da papazdan korku kalmadı" denir (195).

Kadınlar Vaizi (1920) adlı öykü kitabındaki "Ada Vapurunda" şişman, saygısız, yüzsüz ve şımarık bir Rum bayan görülür. "Yankesiciler" adlı öyküde ise milletlerin etnik özellikleri sanki bir bir verilir: Yahudi Mişon *"ticaret kurallarının temelini biliyordu.* (Türk) *Mıstık cahildi... İnce düşünemez, gerektiğinde duygularını gizleyemezdi...* (Rum) *Niko çok bilmişti. Elinden her şey gelirdi...* (Ermeni) *Vartan çalışkan ama kabacaydı"* Bu yankesicilerden Mıstık ve Vartan en dürüst, Rum daha az, Yahudi ise en az dürüst davranandır. Ama hepsini tongaya düşüren Avrupalı bir yankesicidir (317-323). *Efsunlu Baba*'da da (1924) gayrimüslimlere etnik özellikler yakıştırarak sorunlu ve zararlı olarak algılandıkları görülür. Yazar'a göre *"İsrail Oğulları bugün yeryüzünde egemen ulus"*tur çünkü fabrikalar konusunda Yahudiler ileridir (99).

Meyhanede Hanımlar'da (1924) sarhoşun biri Rum garson Niko ile kavga eder, gelen polis de *"Rumca dille dava yasaktır. Türkçe söyle"* diye çıkışır (310). İlk kez Rumlar'ın yaşadığı yöreler de beğenilmemeye başlanır:

"Artık Türk, Şişli'nin, Büyükada'nın kendine hiç benzemeyen ailelerini sahnede seyretmekten usandı... Bu sanat aynasında kendini görmek istiyor... Arada sizin kalemleriniz din değiştiri-

yor, günden güne kendi topluluğumuzun özeliklerinden, karakterlerinden ayrılarak Türk'ten büsbütün başka Frenk'ten çok adi bir şey oluyorsunuz."

Burada iki yeni kavram görüyoruz: 1) Türk "karakteri" ve 2) bu karakterin Frenk'ten "büsbütün başka" olabileceğidir.

1925'te yayımlanan *Ben Deli Miyim?* romanında artık gayrimüslimler genel kötü gidişin temelinde görülürler:

"*Bizde işlerin kapıları iki anahtarla açılır: yaltaklanma, rüşvet. Buradaki Rum, Ermeni, Yahudi dalavereciler hep bu iki anahtarı kullanmadaki maharetleri sayesinde milyoner olmuşlardır. Bu iki maymuncuğu nihayet cumhuriyet idaresine uydurdular*" (15).

Yahudiler aleyhine sözler çoktur:

"*Türk'ün mirasından pay almaya çalıştınız. Galiba hissenize orta takımları düşecekti. Onu da alamadınız. Ermeniler Türkiye'nin şarkında boydan boya hayali bir Ermenistan, Yunan vahşi ordularıyla onun ciğergahını çiğnerken siz de Kudüs'ü payıtaht yaparak Filistin'de bir Yahudi hükümeti doğurmak istediniz... Parazit yaşadığınız bir memlekette ev sahibinden daha tok, daha refah içindesiniz... Fakat bu iş böyle gitmeyecek. Bugün ellerinizdeki bütün dalavere menbalarını kurutacağız. Mal sahibi malının başına geçecek. Siz onun uşaklığını edeceksiniz*" (65-66).

Hüseyin Rahmi 1890'ların Osmanlıcısı değildir artık.

"Türk" sözcüğünün çok sık geçtiği *Billur Kalp*'te (1926) Karadağlı Marko'nun Türkler'e karşı "sönmez bir hıncı vardır"; şöyle konuşur: "*Ahmak Türkler, sonunda kendilerini sokacak yılanı koyunlarında beslerler*" (154). Rumlaşmış İtalyan olan madam Lavaro Türkler'e "kaba" der (80). Batı sık sık eleştirilir. Avrupa'nın kendi uluslarını gözeterek başkalarına kötülük ettikleri söylenir (81). Kimi Rum ve Ermeniler haksız paralar kazanırlar, "suçsuz Türk gençlerinin felaketine" neden olurlar (88). Beyoğlu da artık olumlu değil, genelevler bölgesi gibidir bu romanda (8).

Ancak "eski" Hüseyin Rahmi yeni kitaplarında ulusçu yanı ile bir arada görülebilir. *Utanmaz Adam*'da (1934) Türk ve Rum hastaneler etnik bir temelde kıyaslanır ve Rum doktor ve

hastaneler üstün gösterilir (199). *Eşkiya İninde* (1935) romanında bir yandan Beyoğlu'nun zenginleri eleştirilir, burada yaşayanlar "millete kıydı" denilir (42), ama aynı zamanda kimi Hristiyan madamlar sempati ile çizilir (392). Eşkiya da her milletten insanlardan oluşur. Gene de Yahudi, canını değil parasını düşünen cimri biri olarak sergilenir (309). *Katil Buse (Öldüren Öpücük)* (1933) adlı kitaptaki "Eşeklerin Dilinden Anlayan Bir Uzman" adlı öyküde ise Hüseyin Rahmi belki de en içten görüşlerini dile getirir gibidir: "*Heybeliada'da Bernardo adında bir filozof dostum var... Rum mu, İtalyan mı? Yoksa daha başka türlü mü? Belli değil*" (Önemli de değil belki yazar için.) Şöyle konuşur bu dost: "*Aramızda milliyeti araya araya işte böyle olduk. Hepimizi de bir Allah'ın yarattığı, bir iklimin evladı. Hazreti Adem'in torunlarıyız. Ben de senin gibi bir insanım işte vesselam*" (222).

* * *

ÖMER SEYFETTİN (1884-1920) yapıtlarını 1911 ile 1920 arasında yazmıştır. Bu yazarda, Hüseyin Rahmi'de olduğu gibi, uzun bir süre içinde değişiklikleri izlemek olanaklı değildir ama o da Osmanlıcılar'la ulusçular arasında bir yere yerleştirilebilir. Ö. Seyfettin genellikle "milli" edebiyatın bir temsilcisi özelliğiyle Yakup Kadri, Halide Edip ve başkalarıyla birlikte sınıflandırılır.[2] Oysa Ö. Seyfettin'in "öteki"ne -ve Rum ve Yunan'a- bakışı özeldir. Ulusçu yaklaşımı öteki yazarların vardığı noktaya henüz varmamıştır. Örneğin Yakup Kadri'de Yunan/Rum mutlak olarak olumsuz bir "öteki" olarak algılanırken Ö. Seyfettin'de Yunan, olumsuz ve hele zararlı yanları olsa da neredeyse örnek alınması gereken "ileri" bir ulus olarak belirir.[3]

---

2 Bkz. örneğin: Kudret, Cevdet: *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, 2, Varlık, İstanbul, 1981. Kurdakul, Şükran: *Çağdaş Türk Edebiyatı -Meşrutiyet Dönemi*, May, İstanbul, 1976.

3 Bu konuda iki monografi için bkz. Millas, Herkül a) "Türk Edebiyatında Yunan İmajı - Yakup Kadri Karaosmanoğlu", *Toplum ve Bilim*, İstanbul, Güz 1990 - Kış 1991, sayı 51/52 ve b) "Türk Edebiyatında Yunan/Rum İmajı - Ömer Seyfettin", *Kebikeç*, Ankara, 1996, sayı 3.

Ö. Seyfettin'e göre Osmanlılar Türk'tür; tarih içinde öteki ulusları ezmeleri ise kıvanç kaynağıdır. "Topuz" adlı öyküde "*istiklal sevdasına düşen*" Hristiyan Avrupalılar ezilir, korku içinde "*Türk'ün elini öperler*" (*Eski Kahramanlar*, 132, 133). Türkler Avrupa'ya göre daha güçlüdür, hatta üstündür: "*Türkler dünyanın en cesur, en asil, en kavi bir milleti idi... Atilla Avrupa'yı köpek gibi inletmiştir. Türkler medeniyet yollarını açmış(tır)...*" Batılılar, Hristiyanlar, Türkler'e hainlik etmiştir (*Bomba*, "Primo Türk Çocuğu", 32, 65). Ama yazar, siyasal gelişmelerin ve devletin karşılaştığı zor durumlara göre kimi zaman savaşı "*vahşet*" sayar (*Gizli Mabet*, "Acaba Neydi", 53).

Avrupa ve Yunan düşmandır; amaçları Türk'e kötülük etmektir: "*Avrupalılar aleyhimize kalkmışlar... Yunanistan'ı icat etmişlerdi... Bizi dünya yüzünden kaldırmak için çizilen plan duruyordu... Rumlar 'Megalo İdea'larını, yani büyük emellerini takip ederek binlerce ölü bırakıyor(lardı peşlerinde)... Fakat Türkler'in hiçbir fikri, büyük değil, hatta küçük bir emeli bile yoktu*" ("Primo Türk Çocuğu" 13, 61). Hemen hemen herkes Türk'ün düşmanıdır: "*Siyonizm bile miskin irticai emelleri bizim zararımıza müteallik gibi duruyor. Harici düşmanlarımızın kırmızı pençeleri... kalbimizin üzerinde kımıldıyor*" (Dil Konusunda Yazılar, 31). Kurtuluş "milliyetçilik"tedir; "*İnsan olmak için mutlaka bir içtimaiyetin, bir milletin içinde bulunmak lazımdır*" (*Beyaz Lale*, 160).

Yunan ve Rum arasında fark gözetilmez; her ikisi de tehkikeli düşmandır. Kimi Rumlar "*umumhaneler ve kumarhaneler*" işleterek zengin olurlar, "*Megalo İdea*" adını verdikleri apartmanlar dikerler (*Efruz Bey*, 75). Rum çocukların "*beşikten beri ruhlarına düşmanlık akıtıl(ır)*" (*Beyaz Lale*, 7). "Boykotaj Düşmanı" adlı öyküde Rumlar'ın Türkler'den aldıkları paralarla Yunan deniz kuvvetlerini kurduklarını, bundan dolayı Rumlar'dan alış-veriş yapılmaması gerektiğini okuyoruz (*Efruz Bey*, 203).

Osmanlıcılar'dan farklı olarak artık Beyoğlu (Şişli, Nişantaş vb.) olumsuz yerler, Fatih, Aksaray vb., Müslüman ve Türkler'in olumlu semtleri olacaktır: zenginlik "*karargâhını Şişli ve*

Nişantaş'ında", fakirlik ise Fatih ve Aksaray'da kurmuş; Rumlar ve Yahudiler "*bütün ticaret bağlarını*" ellerine geçirmişler (*Yalnız Efe*, "Memlekete Mektup", 72, 75); "*Beyoğlu tarafı asla Türk değildir*" (*Aşk Dalgası*, 46).

Ö. Seyfettin'in yapıtlarında karşılaşılan on yedi Rum ve Yunan kadından dokuzu hizmetçidir, beş tanesi "çok serbest" davranan (fahişe de denebilir) kadınlardır, ikisi "milliyetçi" kimselerdir, bir tanesi de erkeklerin gözleriyle soydukları bir küçük kızdır. Rum kadını genelde "kosmopolittir"; "kosmopolit" olmak da, Türk adetlerine yabancı, hatta düşman olma anlamını taşır (*Efruz Bey*, 26, 28, 32, 71, 72. *Yüksek Ökçeler*, 10, 92, 138, 140. *Yüzakı*, 144, 145. *Harem*, 126, 156, 158. *Yalnız Efe*, 52. *Falaka Kaşağı*, 133 vb.).

Ama dikkatli bir okuyuşun sonucunda yazarın "öteki" olarak algıladığı Batı'ya ve Yunan'a benzemeye çalıştığı da görülür; Yunan (ve öteki Avrupa ülkeleri) Türkler'e örnek olmaktadır:

"*Garp medeniyetinin en bariz seciyesi milliyetler, harslarıdır*" (*Dil Konusunda Yazılar*, 136). "*Atinalı Rum İstanbullu yahut Trabzon'lu Rum'a kendisinden ayrı bir millettenmiş nazarıyla bakar mı? Osmanlı devletinin hududu içindeki Türkler de Türktür, Semerkant ve Fergana ülkelerindeki Türkler de Türktür... Hele bu cihan harbinden sonra mutlaka millet haline geleceğiz. Rumlar gibi, Ermeniler gibi, Yahudiler gibi, hasılı dünyadaki her millet gibi biz de "millet" olacağız*" (*Sanat ve Edebiyat Yazıları*, 72, 112).

Yazarın öykülerinde de aynı Yunan'ı taklit eğilimi görülür. "Bir Çocuk: Aleko" adlı öyküde Türk çocuğu "onlar gibi" olmaya çalışır, Rumlar'ı taklit eder ve sonunda "ulus" konusunda başarılı olur: Rum papaz "Büyük Rumluk" emelinden söz etmişti; o da (yani Türk çocuğu) hayal kuruyor ve köyündeki "*ihtiyar imamı mihrabın yanındaki yeşil boyalı kürsüye çıkartıyor, 'Büyük Türklük' için, Türk düşmanlarının perişan edilmesi için, tıpkı ihtiyar papaz gibi söyletiyor, ihtiyar papazın sözlerini Türkçe ona tekrarlatıyordu*" Rum bir kızın kahramanlıklarını bilen Türk çocuğu sonunda şöyle düşünür: "*Bir Türk çocuğu da böyle bir şey yapamaz mıydı?*" (*Beyaz Lale*, 138, 143).

Diğer Avrupa milletleri de kimi zaman bir tür örnek olarak belirirler. Yazarın yarattığı en barbar sayılabilecek kahramanlarından biri olan Bulgar Radko en korkunç vahşetin bile "milli dava" uğruna olduğu sürece gerekliliğini anlatır okuyucuya: Almanlar Fransızlar'ı evlerine kapatıp yakarlar. Fransızlar Arapları kuma gömerler, İngilizler doğrarlar öteki milletleri. Radko insaniyet fikrinin ne denli saçma bir düşünce olduğunu anlatır. Bir memleket içinde "ecnebi unsur" bırakılmamalıdır. Bunu yapmamak "budalalık" olur. Yazar Radko'nun ağzından Türkler'in de böyle acımasız olmalarının gereğini dile getirir *(Beyaz Lale)*.

* * *

NABİZADE NAZIM da (1862-1893) bir "geçiş" dönemi yazarı olarak görülebilir. İlk köy romanı sayılabilecek olan *Karabibik*'te (1890) köylerde yaşayan Rumlar'ı görüyoruz. Bu Rumlar istismarcı, bir tür "burjuva", kadınları ise cinsel açıdan "aşırı"dırlar. Ama bu özellikler "ulusçu" anlayıştaki radikallikten uzaktır da. Mağaza sahibi Melaksuzoğlu Anderya zengin Rum'un ilk prototiplerinden biridir. Karabibik, Barba Yani'yi "herkesi soyup soğana çeviren" biri olarak görür. Linardi'nin karısı Eftalya "taş yürekli", Karabibik'le alay eden, erkeklere sataşan, kahkahalar atan, kocası tarafından "sokağın birisinde" bulunmuş bir kadındır (80-98).

Ama "Yadigârlarım" adlı öyküde (*Hikâyeler*, 1890-1892) Fransız bir mösyönün kızı ile evlenmek çok doğal sayılır: "*Biraz da Paris'li olacağım*" der İzmirli kahraman. "Teyyie-i Tesamüh" adlı öyküde Fransızca bilmeyenlerle alay edilir (218, 232). Yani Osmanlıcılar'da görülen Batı yanlısı yaklaşım sezilir. *Zehra* (1896) romanında ise yeniden Rum kadınlar, aşırı biçimde olmasa da, olumsuz sergilenirler. Bu tür işlerin erbabı Marika, Suphi'yi baştan çıkarmak için Urani'yi bulur (104). Bu iş için yaşlı bir Rum kadın daha seferber edilir (85). Sonunda "*iki paralık aşifte*"ye Suphi nefretle bakar (132) ve kadını öldürür. Ama yine de Urani'nin "*şive-i telaffuzu pek şirindi*" (86). Beyoğlu da olumsuz sayılır: kocasının orada kalması karısının kıskanmasına neden olur (36).

Değerlendirme

Osmanlıcılıktan ulusçuluğa geçişi temsil eden yazarların metinlerindeki "geçiş"in anlamı, ulusçu yaklaşımı izlemiş olan yazarlar incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Bu geçiş döneminde Yunan/Rum (ve Beyoğlu, Batı, "öteki" vb.) söylemi, ulusçu söylemde rastlanan keskinliğine tam olarak ulaşmamıştı. Bu yazarların metinleri, konumuz açısından ne Osmanlıcı ne de ulusçu sayılabilirler.

Burada ele alınan yazarlardan Hüseyin Rahmi Gürpınar ile Ömer Seyfettin arasında "geçiş" açısından temel bir fark vardır. H. Rahmi "geçiş"ini kendisi, elli dört yıllık bir yazı hayatı içinde ve özellikle 1912 yılları dolaylarında yapmıştır; Osmanlıcı metinlerden, ulusçu denebilecek metinler kaleme almaya doğru gitmiştir. Ö. Seyfettin ise 1911-1920 yılları arasında yazmış olduğu eserlerinde iki farklı yaklaşım -Osmanlıcı/ulusçu- arasında bir söylem sergilemiştir. Nabizade Nazım gibi söylemi kesin bir biçimde bir önceki ve bir sonraki anlayışa kolaylıkla dahil edilmemektedir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar bu "geçiş"in, zaman içinde ve siyasal gelişmelerin paralelinde söylem ve yaklaşım değiştirerek, bir yazarın nasıl oluşabileceğini göstermesi açısından ele alınmıştır. 1889-1912 yılları içinde yazılan romanlarda Rum, (ve Hristiyanlar, Batı, Beyoğlu vb.) beğeni ile olumlu sergilenir. Türk, Rum'a karşı "en güçlü" değildir. Beyoğlu hoştur, dönmelere karşı olma eleştirilir, her türlü savaş kesin bir biçimde olumsuz gösterilir. Avrupa ülkelerinin barış içinde kavgasız ve düşmanlıklar körüklenmeden yaşamalarının gerekliliği savunulur. Bunun mümkün olduğu ileri sürülür. Her sınıftan Rumlar bu romanlarda kötülenmeden ve olumsuz etnik özellikler yakıştırılmadan, "normal" kimseler olarak gösterilirler. Manastırdaki papaz bile Müslüman kadına umut verir. Müslüman/Türk bir yanda, Hristiyan/Batı öte yanda değildir.

Ancak 1912'den sonra, yani aşağı yukarı Ömer Seyfettin'in de öykülerini yazdığı yıllarda, Hüseyin Rahmi'nin metinlerinde farklı bir yaklaşım görülür. "Türklük" kavramı gündemde-

dir; Batıcı güçler bu Türklük'e karşı olan "yabancılar"dır. Bu iki "karşı" güç arasında uzlaşmaz bir karşıtlık var gibidir. Bu güçler ülkeyi fethetmek isterler. "Biz" ile "onlar" arasında bir savaş hali, bir uzlaşmaz çıkar mücadelesi vardır.[4] Gene bu ikinci dönem romanlarında Doğu'nun üstünlüğü de vurgulanmaya başlanır. Türk "ırkı" söylemi görülür. Türk karakterinin öteki uluslara göre farklı olduğu dile getirilir. Ulus duygusu güçlenir.

Sömürücü harp zenginleri söylemi içinde etnik azınlıklar suçlanır, ülkenin yozlaşmasında sorumlu sayılırlar. Rum, Ermeni ve Yahudiler'e hain gözü ile bakılır. "Türkçe konuş" kampanyaları ile herkesin bu dili konuşması gerektiği ileriye sürülmeye, azınlıklar "düşman" gibi algılanmaya başlanır. Müslüman olmayanlar, Türkler'in "koyunlarında besledikleri yılanlar"dır. Azınlıkların, yani "ötekiler"in, Türkler'e "uşaklık" yapmalarının gerekliliğine kadar vardırılır bu karşı söylem.[5] Beyoğlu da ahlak dışı bir yöreye dönüşmüştür.

Ömer Seyfettin de konjonktürel gelişmelerin paralelinde savaştan yana ve "ötekiler"in ezilmesinden yanadır. Acımasızlık savunulur: en üstün ulustur Türkler, bütün öteki uluslar düşmanımızdır, milliyetçilik kurtuluştur. Bu bağlamda Yunan/Rum da "beşikten beri" düşmandır. Ezilmeleri, boykot edilmeleri, onlardan alış-veriş edilmemesi gerekli ve doğaldır. Beyoğlu kosmopolit olduğu için olumsuz bir yerdir.

Ancak Ö. Seyfettin'in gene de ulusçu söylemin en üst noktasına eriştiği söylenemez. Yunan ve öteki Batılı uluslar onun

---

4 Fethi Naci (1990, s. 51). "*Batı'ya öykünmekten gelen alafranga züppe düşmanlığı, zaman zaman, Batı düşmanlığına dönüşüyor Hüseyin Rahmi'de*" derken çok doğru bir gözlemde bulunuyor. Ancak bu "düşmanlık" sürecinin siyasi ve konjonktürel zamanlamasına bir açıklık getirilmesi için yazarın bütün eserleri bir bütün olarak ele alınmalıdır.

5 Fethi Naci (1971, s. 9), H. Rahmi'nin *Utanmaz Adam* (1934) romanında insanların temelde hayvani içgüdülerle birbirine saldırdıklarını, "*Tabiatın bu konumunu kim değiştirebilir? Hayatın esası bu değil mi, birbirini yemek...*" oysa bunun "doğru olmadığını" yazar. Burada önemli olan H. Rahmi tarafından savunulanların yanlışlığı yada doğruluğu değildir; görüşlerinin toplumsal, siyasi, felsefi kökenleridir. Örneğin bu "Darvinci" yaklaşımın arkasında dönemin ulusçu ve ırkçı anlayışlarını görebiliriz.

için izlenmesi, taklit edilmesi ve örnek alınması gereken uluslardır. Yani bir yerde "üstün" ve "ileri" bir yanları vardır. Türk milliyetçiliğinin Yunan vb. milliyetçiliklerden öğrenecekleri vardır; Batılı ulusların bu konuda Türkler'den daha ileride oldukları kabul edilmektedir. "Öteki"nin üstün yanı ise, genellikle ulusçuların "ilke" olarak dile getirdikleri gibi değil, bir sonraki bölümde gösterileceği üzere "ulusçu edebiyatta" hemen hiç görülmediği bir biçimde, edebiyat metinlerinde yaratılan etnik grupların "ilişkileri" içinde gösterilmektedir. Ayrıca bu düşman uluslar ne denli Türkler'e zararlı olurlarsa olsunlar, genel bir kıstasa göre ve ulusçu metinlerden farklı olarak, aşağı ve yozlaşmış değildirler.

Her şeye rağmen burada ele alınan yazarların tam olarak, yada klasik anlamıyla ulusçu sayılmamaları gerekir. Nabizade Nazım'da Rumlar bir dereceye kadar olumsuz (erkekler çıkarcı, kadınlar şuh) olmakla birlikte, hiç olmazsa açık bir biçimde ahlaksız sergilenmezler; Batılılar gibi olmak fena bir şey değildir. Ömer Seyfettin, Batı'ya imrenerek bakar. Hüseyin Rahmi'nin 1935'de kaleme alınan bir romanında Rumlar'ın hastahaneleri hâlâ övülmektedir. 1933 tarihli bir öyküsünde "*milliyeti araya araya işte böyle* (olumsuz H. M.) *olduk*" diyebilecektir. Ulusçularla bu konulardaki "duraksamalar" da son bulacaktır.

Kimi sayısal parametreler de "geçişin" ek bir özelliğini ortaya koymaktadır. Rastlantısal olarak seçilerek incelenmiş olan romanlara baktığımızda, Osmanlıcı ile Geçiş dönemi yapıtları arasında, Yunan/Rum'un romanlarda yer aldığı sıklık açısından belirgin bir fark vardır. Osmanlıcı yirmi romanın ancak dokuzunda Yunan/Rum varken (yani % 45 oranında) yirmi altı geçiş dönem romanın yirmisinde (yani % 77 oranında) "öteki"ne yer verilir.[6] Yani geçiş döneminde Yunan/Rum'a ilgi art-

6 Göz önüne alınan kitapların sayısal azlığı yüzünden bu sonuçlar bütünüyle güvenilir olmamakla birlikte kimi eğilimleri gösterme açısından gene de işlevlidirler. Bu oranlar çıkarılırken öykü kitapları hesap dışı bırakılmıştır. Yunan yada Rum'un bir kez bile romanda görülmesi "yer alması"nın kabulü için yeterli sayılmıştır. Ömer Seyfettin'in *Efruz Bey*'i ve *Eshab'ı Kehfimiz* roman olarak değerlendirilmiştir.

mış, romanlarda bu konuya daha yoğun bir biçimde atıf yapılmaya başlanmıştır.

Bu sonuçlara Hüseyin Rahmi'nin bütün romanları göz önüne alınarak varılmıştır. Aslında yazarın yalnız "ulusçu" yanının ağır basmaya başladığı 1919 yılı sonrası romanları hesaba katılırsa (ve öncelikler "Osmanlıcı" sayılıp dahil edilmezse) bu oran 15/16, yani % 94'tür. Başka türlü söylendiğinde 1919 yılından sonra yazılmış olan Hüseyin Rahmi, Ömer Seyfettin ve Nabizade Nazım'ın hemen hemen bütün romanlarında en az bir kez Yunan/Rum'a atıfta bulunulur. Osmanlıcı romanda bu yüzdenin % 45 olduğu göz önüne alındığında, 1919 yılından sonra Yunan/Rum'un romanlardaki ağırlığının arttığı açıktır.

* * *

Bölüme son vermeden önce bu konuda analiz yapan bazı edebiyat tarihçilerine de değinmek gereklidir. H. Rahmi'yi bir "geçiş" yazarı olarak gören Taner Timur "*Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci Türk romanında iki düzeyde işlenmiştir. Bunlardan birincisinin en başarılı ve en etkili temsilcisi H. R. Gürpınar'dır... Gürpınar'da Osmanlı, Türk, Rum, Ermeni, Frenk vb. gibi dini ve etnik özgüllüklerin altında 'insan' evrensel yatmaktadır*" der (1991, 291). Yazar H. Rahmi'nin nihilizmini, insancılığını ve laik düşünceye verdiği önemi vurgulamaktadır. H. Rahmi'nin gerçekten bir de "sosyalist" yanı vardır.

T. Timur Nabizade Nazım'ın *Karabibik* romanının da çok özel konumunu görmüştür. Bu eserin önemi "*Türk ve Rum köylerini karşılıklı ele alarak bu konuda daha uzun süre benzerine rastlayamadığımız bir istisna teşkil etmesidir*" (16). Gerçekten de, bu roman ne Tanzimat romancılığı, ne de Cumhuriyet devrindeki "köy romanı" çerçevesinde ele alınamayacak bir "istisna" gibidir.[7]

---

7 Ancak T. Timur'un, Tanzimat romanında Rum, Ermeni ve Museviler'in "*genellikle hafifmeşrep kadınlar, sahtekâr doktor ve işadamları yada garson, arabacı, uşak vb. gibi küçük hizmet erbabı olarak girmişlerdir*" gözlemine, bu çalışmadaki verilere dayanarak katılmak olanaklı değildir. Bu tip yargılar Osmanlıcı değil ulusçu romanlarda egemendir.

Başka bir eleştirmen de *Karabibik*'i "Milli Edebiyat'çıların önerdiği "halka doğru hareket"in yönünde bir roman olarak görmüştür (Özkırımlı, 114). Bu yazara göre Türkçülük hareketi *Karabibik*'in de yayımlandığı 1890 yılında "bütünlüğe doğru gider" (106). Gerçekten de bu yapıt iki siyasal anlayışın arasında bir köprü gibidir.

Yine "köprü" sözcüğünü kullanan Berna Moran'a göre Tanzimat romanındaki alafranga züppeleriyle Yakup Kadri vb. züppeleri arasında "büyük fark vardır": "*H. R. Gürpınar'ın Şıpsevdi'si Ahmet Mithat ve Recaizade Ekrem ile Peyami Safa ve Yakup Kadri arasında bir köprü sayılabilir*" (I, 196). Yazar bu yeni züppe tipinin vurguncu ve işbirlikçi olduklarını anlatmakta ama bütün farklı anlayışın "ulusçu" ideolojiyle olan ilişkisine ve siyasal boyutuna pek eğilmemektedir.[8] Bu tür incelemelerde, yazarın siyasal-ideolojik anlayışlarından dolayı çevrelerini belli bir yaklaşımla resmettikleri göz önüne alınmamakta, yazarlar tarafsız gözlemci gibi görülmektedirler. Oysa imajlar görünene göre değil, görülene göre oluşurlar.

8 Berna Moran'ın sınıfsal-ulusçu karışımı analiz yöntemine bir önceki bölümde değinilmiştir. B. Moran İttihat ve Terakki döneminde "milli burjuvazi yaratma" eyleminin siyasal-ideolojik kökeniyle, romanlarda resmedilen züppe tipler arasındaki ilişki üzerinde fazla durmamakta, Yakup Kadri gibi yazarların "nefretle" sergiledikleri tiplerin ele alınışını, ulusçu anlayıştan bağımsız, sadece "vurgunculuğun" ve "işbirlikçiliğin" kaçınılmaz bir sonucu olarak göstermektedir.

3. BÖLÜM

Ulusçu Yaklaşım

> Ey gafil millet! Sen kim
> Küçük Asya İmparatorluğu kim?
> Bizans Bizanslığını,
> Anadolu Türk olduğu için yitirdi.
> İşlediğin cinayetlerin, aldığın masum
> kadınların, çocukların ahı sorulacak!
> (Onların) kanına batırdığın o pis ellerin,
> kendi pis kanına batacak"
>
> SAMİM KOCAGÖZ, *Doludizgin*

"Ulusçu" (yada milliyetçi) nitelemesi kimi çevrelerce (ulusal, milli anlamında) olumlu, kimilerine göre ise (şoven, ırkçı anlamında) olumsuz bir değer yargısı taşır. Bu anlam ve değer farkı, toplumun içinde bulunduğu dönem ve kişilerin benimsedikleri idelojilerle ilgilidir. Biz burada ulusçuluğu, etnik anlamda Türk olmanın altının çizildiği, "öteki"nden kesin çizgilerle ayrıldığı ve bir devlet projesi çerçevesinde kuvvetlendirildiği yanıyla ele almaktayız. Dolayısıyla bu çalışmada değer yargılarından uzak kalmaya çalışarak bu ulusçu anlayışın edebi metinler içindeki yerine bakılacaktır.[1]

Ulusal yada ulusçu bir anlayış bir dereceye kadar bütün Türk edebiyatında var olması beklenen özelliktir. "Türk" sıfatı ve nitelemesi taşıyan bir edebiyatın, ulusal (yada ulusçu) olması bir tanım gereği gibidir. Ulus ismiyle tanımlanan bütün edebiyatlar bir yerde ulusaldır ve ulusal bir özellik taşır. Ama aynı zamanda çok yaygın bir yaklaşım, ulus öncesi dönemlerdeki edebiyatlara da, ulusal dönem süresi içinde, ulusal bir öz

1 Ulusçuluğu tarihsel yeni bir kimlik, devlet türü ve ideoloji olarak ele alan ("nationalism" adı altında ve aşırı görünümlerini ikincil sayan) çalışmalar için bkz. B. Anderson, *Imagined Communities*, Verso, Londra, 1983 ve E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford, 1983.

yakıştırmaktır.[2] Buna, ulus için söylenen nitelemelerden yola çıkarak, "muhayyel ulusal edebiyat" da denebilir. Ulusallık taşımayan metinlere "Türk", "Yunan" vb. demenin bir yerde ancak böyle bir anlamı olabilir.[3]

Ulusal ve/veya ulusçu ne demektir? Bu bölümde görüleceği gibi, temelde "ulus" kategorisiyle düşünme, ulusal sorunlara öncelik verme, insan gruplarını (din, sınıf, yurttaşlık vb. olarak değil de) ulus olarak görme ve çevreyi böyle algılama biçimi, "ulusal" yada "ulusçu" anlayış sayılmaktadır. Olumsuz anlamıyla ulusçuluk ulusallığın bir yan ürünü yada bir özel görünümü olarak ele alınmaktadır.

Ulusçu yaklaşım Türk edebiyatında yaygındır. Zaman içinde bu ulusçu anlayış, içerik ve söylem açısından farklılıklar sergilemiştir. Kimi zaman içerik temelde aynı kalmış söylem daha ılımlı olmuş, kimi zaman temel anlayışın kendisi de yumuşamış yada sertleşmiştir. Ulusçu anlayışın temel özellikleri, metinlerin sergilenmesinden sonra, bu bölümün "değerlendirme" kısmında ele alınacaktır. Ancak burada kısaca uluşçu anlayışın şu özellikleri anımsatılabilir: 1) Ulusçu söylem özellikle Jön Türk hareketinden sonra Türk edebiyatında görülmeye başlanmış, günümüze dek süregelmiştir; 2) "Bizim" ulus, "öteki uluslar" ve ulus kavramı dünyayı algılamak için temel birimdir; 3) Bu anlayışta "öteki" bütünüyle olumsuz sergilenmekte ve temel düşman olarak görülmektedir; 4) Genel olarak "bizim ulus" maddi yada manevi bir tehlike içinde algılanmaktadır.

Burada ele alınan on dört yazarın hepsi kuşkusuz aynı siyasal görüşleri paylaşmamaktadırlar. Çeşitli siyasal tarihçiler bu yazarları Kemalist, sol, ırkçı, liberal, ulusçu vb. sıfatlarla nitelemişler, buna uygun olarak da sınıflandırmışlardır. Bu çalış-

---

2 4. bölümdeki 4. dipnotta bu yönde edebiyat dünyasında metinler üzerinde tahrifat bile yapıldığının bir örneği verilmektedir.

3 Ulus, ulusal yada ulusçu anlamda Türk olmak ile, dile yada dile bakarak saptanan soya göre Türk olmak arasındaki fark burada ele alınmamaktadır. Ancak ulusal bilincin ve uluslaşmanın "yeni" (19.-20. yy'da) ortaya çıktığını söyleyenlerin, Türk edebiyatı derken, kendilerine "Türk" demeyen kimselerin yapıtlarını da göz önüne aldıkları unutulmamalıdır. Bu çelişki iki farklı paradigmanın aynı anda benimsenmesinden doğmaktadır.

mada sınıflandırmalar metinlerdeki "öteki" imajına göre yapıldığından, siyasal açıdan farklı kamplarda olduklarını belirtmiş olan yazarlar yine de aynı bölüm içinde ama farklı altbaşlıklarda ele alınmaktadır: A) Cumhuriyetçi ulusçu edebiyat, B) Irkçı/dinsel eğilimli ulusçu edebiyat ve C) Popüler ulusçu edebiyat.

A. Cumhuriyetçi ulusçu edebiyat

HALİDE EDİP ADIVAR'ın (1882-1964) yazmış olduğu yirmi bir roman ve iki öykü kitabının hemen hepsinde Yunan/Rum'a atıf vardır, ama bu metinlerde "öteki" için olumlu bir söz bulmak hemen hemen olanaksızdır.[4] Tek olumlu kişi, 1912'de yazılmış olan *Yeni Turan*'daki "*Posta Nazırı bir genç Rum*"dur; bu kişinin kısaca "*sadık*" olduğu belirtilerek kitabın temel tezi, yani Osmanlı Devleti içinde kalan "milletler" ile ortak siyasal bir yaşamın sürdürülebileceği kanıtlanmak istenmektedir.

Yazarın metinlerinde yakından tanıdığımız yada kısaca gördüğümüz yirmi sekiz Rum kadından on tanesi pek nitelendirilmeden sunulmakta, ancak geriye kalan onsekizi çok olumsuz kimseler olarak gösterilmektedir. Bu kadınlar genelde fahişe yada beğenilmeyecek biçimde fingirdek hizmetçilerdir. *Heyula*'da (1909) örneğin "*Eleniler, Katinalar teselli eder*" erkekleri, Sofi de "*çapkın gözlerle süzer*" (101-107). *Raik'in Annesi*'nde (1909) "Rumlaşıp" milli özelliklerini kaybeden ve Rumca şarkılar söyledikleri için "acınacak" duruma düşen Türk kızlarını görüyoruz; Matmazel Kalinko'nun Madam Orpidi'nin hoşa gitmeyen flörtlerini okuyoruz (132-137). 1922'de yazılan "*Zeynebim, Zeynebim*" adlı öyküde (Dağa Kızan Kurt'ta) Kalyopi, kocası ve bir Yunan eriyle ev basıp Türkler'i öldürür. *Vurun Kahpeye* (1923) romanında Eleni fahişedir (42). *Sinekli Bakkal*'daki (1935) hizmetçi Eleni tüyleriyle "*insanı tiksindiriyordu*" (294). *Yolpalas Cinayeti*'ndeki (1937) iki

---

4 Yazarın anı kitaplarında durum farklıdır; orada Yunan/Rum genellikle olumlu bir biçimde sergilenir. Bu çelişki 10., yani "Çelişkiler, Suskunluklar" Bölümünde yer almaktadır.

Rum kadın, Despina ve İrene "*Hüseyin Rahmi'nin romanlarından kesilmiş iki sayfa kadar gerçekçi bir şekilde yerli fuhuş alemini canlandırıyorlardı*" (230). *Dönen Ayna*'da da (1935) "*Rum kahpeleri*" görülür (64). *Akile Hanım Sokağı*'nda (1957) Madam Karamanides Beyoğlu'ndaki dairesini randevu evi gibi kullanır (136). Olumlu bir tek Rum yada Yunan kadın yoktur yazarın yirmi bir romanı ve iki öykü kitabında.

Erkekler de bu yapıtlarda aynı biçimde olumsuzdurlar. *Seviye Talip*'te (1910) "*vatan ve dinin*" birbirinden bağımsız olamayacağı, dolayısıyla bir Rum'un (ve Ermeni'nin) bir Müslüman Türk gibi vatanını sevemeyeceği gösterilir (19);[5] "*Anadolu Rumları'ndan sarraf Yorgaki'nin faiz ve kazanç hesap ederken gözlerinin*" hoş olmayan bir ifade aldığını *Tatarcık*'ta (1939) okuyoruz (160). *Ateşten Gömlek*'te (1922) İstiklal Savaşı atmosferi içinde Yunanlılar ve Rumlar Türkler'in canına kasteden düşman olarak görülürler; rahatsız edici "*şapkalı palikaryalar*" (29), "*hırsızların, katillerin*" kan içinde bıraktıkları İzmir'den söz edilir (39). Ama bu romanda pek ender bir yaklaşıma da rastlıyoruz; "eşit" konumda Türk ve Yunan'ı görüyoruz: "*İki ordu, iki pehlivan gibi karşı karşıya vaziyet alıyordu...*" (118).

İzmir'den Bursa'ya (1922) adlı kitaptaki "*Vurma Fatma*" adlı öyküde Yanako Dimitriyadis "Megali İdea" sapığı, linç edilmeyi hak eden ve edilen, canavar ruhlu bir kimsedir.[6] "*Zeynebim, Zeynebim*" adlı öyküde de Rum Yorgi, "*Rumlar'ı gayet tabii olarak ikinci derecede insanlar gibi gören eski bir Türk*"ün çifliğini basar, ona iyilik yapmış olan Türkler'i sadistçe öldürür. Papaz dahil başka Rumlar da katılırlar bu vahşi davranışa. "*Efenin Hikâyesi*"nde de korkunç sahneler görülür: bir Yunanlı "*genç bir kızın iki eliyle gırtlağını sıkarken, bir Yunanlı dudaklarını öpüyordu.*" Bu tür vahşet sahneleri ve Yunan aleyhtarı ifadeler

---

5 Vatanın ve dinin birbirinden bağımsız düşünülemeyeceği savı "Osmanlıcı" bir anlayıştır. İlgili 2. ve 4. bölümlerde de açıklandığı gibi 1910 yılları "Osmanlıcı" anlayıştan "ulusçu" anlayışa geçiş yılları sayılır. Bu "geçişi" Halide Edip'te de görebiliyoruz *(Yeni Turan)*.

6 Bu öykü "Çelişkiler, Suskunluklar" bölümünde yeniden değerlendirilmektedir.

çoktur. İki ordunun ölülerine bakan yazar duygularını şöyle açıklar:

"*İşte... Yunan ölüleri. Bunlar bu ziyafetin süprüntülüğe atılmak için toplanmış bayat ve kokmuş etleri. İşte siperler önünde ezeli bir vakarla yatan şehit mezarları; bunlar bu düğünün pahalı ve değerli billurlarının kalıntıları!*" (62).

Vurun Kahpeye (1926) romanında da aynı vahşet sahneleri görülür. Binbaşı Damyanos'un amacı Türkler'i yok etmekti. Öteki Yunanlılar'la birlikte yapmadıkları vahşet yoktur. Ancak ilginç olan, Damyanos'un Aliye'ye aşık olup, bu aşk uğruna vatanına ihanet etmeye bile razı olacak kıvama gelmesidir (125). Burada Yunan'ın, aşk karşısında milliyetçiliğinden uzaklaşabileceğini seziyoruz. Yunan tarafının "insan" yanını gösteren kimi sözcükler de görülür; vahşet insanların doğasından dolayı değildir. "*dağılan ve disiplini tamamiyle yok olan düşman erleri*" tarafından gerçekleştirilir (128).

Akile Hanım Sokağı (1957) romanında Beyoğlu'nda yaşayan Rumlar'ın yanında "boğaz tokluğuna" çalıştırılan ve bu yakınlıktan dolayı karakteri bozulan Ayşe'yi tanıyoruz (136-139, vb.) *Çaresaz*'da da (1961) Nikolaki Efendi Selim Bey'e para yardımında bulunur, ama sonunda Selim Bey'in evine sahip çıkar. Bu romanda Selim Bey'in kızı Mediha ile Rum aile arasında dostluk gelişir; ama temelde, Nikolakiler kızın evini elinden alırlar.

Halide Edip'in edebiyat metinlerinde Beyoğlu semti, Batı'yla, Rum'la ve "olumsuzluk"la ilişkili görülür. *Handan*'da ve *Mev'ut Hüküm*'de (1912 ve 1918) Beyoğlu fahişelerin yeri ve "*ırkı çürüten pis hastalıklar yuvası*" diye nitelenir (85 ve 11, 160). Ayşe'yi de *(Akile Hanım Sokağı)* Beyoğlu'ndan alıp "*İstanbul tarafında bir Türk ailesinin yanına yerleştirmeyi daha doğru bulmuştur*" yakınları (139). Nihayet "*Duatepe*" öyküsünde *(Dağa Çıkan Kurt)* Yunanlılar'ın Bizanslılar'a benzetilmesi tarih ve ulusal kimlik algılaması açısından ilginçtir:

"*Kimbilir belki bu topların ağzında Battal Gazi de Türk askeriyle Bizans'a, Yunan'a bir daha meydan okumak için gürlüyor.*"

Halide Edip'in bütün roman ve öykülerindeki Yunan/Rum

erkek ve kadın kahramanlarla, "kişiler" dışındaki olay/yargı ile ilgili genel değerlendirmeleri birlikte ele aldığımızda aşağıdaki genel tablo ile karşılaşıyoruz.

Sayılar, pek kuşku bırakmayacak biçimde bazı kesin eğilimleri ortaya koymaktadırlar. On sekizi kadın, dokuzu erkek roman/öykü kahramanı içinde bir tek olumlu Rum görülür. Kırk altı olumsuz olay/yargıya karşı ise hiçbir olumlu söz yoktur. Olumsuz yargılar % 99 kadardır. Zaman içinde farklılaşmalara dikkat edildiğinde, 1919'dan önceki dönemde birkaç "tarafsız" nitelemenin biraz daha kabarık olduğu görülebilir. *Heyula*'nın yayımlandığı 1909 yılı ile, *Hayat Parçaları*'nın ortaya çıktığı yıl olan 1963 yılı arasında, "öteki"nin imajı açısından önemli bir fark görüldüğü söylenemez.

Roman / Öykü

	Karakterler						*Olay/Yargı*			*Toplam*		
	Kadın			*Erkek*								
Yıllar	*a*	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*
1919'a dek	0	7	6	1	1	0	0	2	5	1	10	11
1919-1926	0	0	6	0	1	6	0	3	34	0	4	46
1927-1963	0	3	6	0	1	2	0	2	7	0	6	15
Toplam	0	10	18	1	3	8	0	7	46	1	20	72

a: "olumlu", b: "tarafsız", c: "olumsuz".

* * *

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU'nun (1889-1974) dokuz romanı, iki öykü kitabı ve beş anı kitabı incelendi. Öykü ve romanlar 1909-1956, anılar 1946-1968 yıllarında yazıldı. Öykü ve romanlardaki Yunan/Rum imajı genel olarak Halide Edip'te görülen sınıflandırmaya çok benzemektedir.[7]

Balkan savaşından önce yazılmış olan *Bir Serencam*'da

7 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Millas, Herkül. "Türk Edebiyatında Yunan İmajı - Y. K. Karaosmanoğlu" *Toplum ve Bilim*, İstanbul, Güz 1900-Kış 1991, sayı 51/52. Yunan/Rum imajı açısından farklı bir yaklaşım sergileyen anı kitapları "Çelişkiler, Suskunluklar" bölümünde ele alınmaktadır.

(1914) Rumlar genellikle gerilim içermeyen bir atmosfer içinde gösterilirken - örneğin, "*hayat ve neşe saçan yaygaralarla bir Rum çocuğu top oynuyordu*" (69) - 1919-1930 yılları arasında yazılmış olan roman ve öykülerinde Yunan ve Rum baş düşmandır. Ama daha önemlisi, bu "öteki" ahlaksız ve kötü ruhludur, kısacası "aşağı"dır.

Yazarın adlarını vererek tanıttığı Rum kadınlarından Despino, Despina, Eftalya, Marika ve Katina ile adını öğrenemediğimiz başka dört kadının bir tanesi, yani dokuz kadının beşi fahişedir (*Milli Savaş Hikâyeleri*, 92; *Hüküm Gecesi*, 267, 310), geriye kalan üç kadın da Türkler'le cinsel ilişkiler içinde olan genç kızlardır (*Kiralık Konak*, 91, 120). Bu kadınlar Türk erkeklerine iyi davranmazlar; aldatıp terk ederler, fırsat buldukça soyarlar, ölümlerine neden olurlar. Bu Rum kadınlar, yazarın *Veda* adlı oyununda gördüğümüz Avrupalı Kristin'e bu açıdan da benzerler; o da onu seven Türk'ü soyup terk etmiştir. Türkler'le Rum kadınların ilişkileri "*gayrimeşru ve gayri milli rabıta*" olarak değerlendirilir (*Milli Savaş Hikâyeleri*, 93).

Hüküm Gecesi'nde (1927) fahişe Despina konuşmalarıyla yazarın Rumlar'ın "çökmüş medeniyetinin şehvet ve sefahatle dolu" yanını ve Rum kadınını nasıl gördüğünü ortaya koyar. Despina günlük kokar.

"*Bizans deyince Ahmet Kerim'in burnuna günlük, od ağacı, tarçın, karanfil gibi keskin baharat kokularıyla dolu bir hava gelirdi. Ahmet Kerim yarı Asyalı, yarı Yunanlı, yarı Hristiyan ve yarı putperest, bu melez ve çökmüş medeniyetin şehvet ve sefahatla dolu hatıralarını herhangi bir tarih kitabından çok böyle bir havada canlandırırdı. Bu hava ise, her şeyden çok Ortodoks Kilisesi'nde saklıdır*" (97).

Despina konuşmasının devamında kendisinin Yunan olduğunu, Türkler'le bir yakınlaşmanın hiçbir biçimde gerçekleşemeyeceğini ve İstanbul ve başka Türk topraklarının da gelecekte mutlaka Yunan olacağını söyler. "*İyi Türkler'e hiçbir şey yapmayacağız. Fakat kötüleri hep keseceğiz.*" Bu sahne Ahmet Kerim'in Despina'yı "çıplak pazılarından yakalayıp" yere yuvarlaması ve onunla yatması ile biter.

Yunan ve Rumlar arasında fark gözetilmez. Her ikisi de "öz"de kötüdürler. *Vatan Yolunda* (1958) adlı anı kitabında vahşetin Yunan'ın "sırf ruhunun vahşi hevesinden" kaynaklandığını yazar: *kömür olmuş kereste yığınlarına karışan insan kemiklerini ve memelerinden çivilenmiş kadın cesetlerini hep gördü... Bahusus ki, düşman bu kasabayı sırf ruhunun vahşi heveslerini tatmin için yakmıştı*" (154). Osmanlı dönemindeki Rum da, Türk'ü sömüren, kanını emen düşmandır; bunu ahlak dışı yollarla da yapar:

"*Siz bir cebinizde Osmanlı nüfus tezkeresi, diğer cebinizde Yunan pasaportu... istediğiniz gibi yaşıyor, para kazanıyor, her tarafta meyhaneler, kerhaneler, kumarhaneler açarak, bir taraftan da kanımızı emiyorsunuz*" (*Milli Savaş Hikâyeleri*, 59).

Yunan küçümsenir: "*Yunan ordusunu hiçbir zaman kendimize müsavi bir hasım olarak telakki etmedik ve daha yirmi sene evvel onu kendi yurdunda gene böyle önümüze katıp sürdüğümüz zamanları henüz hatırdan çıkarmadık*" (*Vatan Yolunda*, 86). *Bir Sürgün'de* de sarraf Teodoraki'nin "*faiz mürekkep hesabıyla*" yaşlı Türk'ün konağını nasıl ele geçirdiğini okuyoruz (275).

Yakup Kadri'de "öteki" düşmanlığı Yunan/Rum'la sınırlı kalmaz, "yabancı düşmanlığı" yaygındır. Bütün Avrupa Türk'e "hep" düşmandır. Hristiyanlar'ın "yegâne" amacı Türkler'e kötülük etmektir:

"*Türkler, akıbet, Avrupa topraklarından dışarıya atılmışlardı. Yarın, öbür gün, Asya'nın içlerine doğru sürüleceklerdi. Bu aşağı yukarı yüzelli yıldan beri, bütün medeniyet (yani Hristiyanlık) müdafii politikacıların, fikir ve ilim adamlarının, şair ve şanatkârların yegâne gayesi, yegâne tezi, yegâne hülyası değil miydi?... Galip devletler yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nu taksimle kalmıyorlar, Türk milletini mahvetmek ve Türk ismini dünya haritasından silmek istiyorlardı*" (*Atatürk*, 24, 69).

Yaban romanında da (1932) en kötüler Yunan/Rum/Ermeni/Yahudi karışımı kişilerdir. Türk kızının yüzünü zorla açtıran Yunan eri "*Ermeni sivesiyle konuşuyordu*" (213); "*Pire limanı şamataları*" içinde birden farklı bir ses gelir:

"*Rum şivesiyle söylenmiş bir Türkçe diyemem. Bu bağıran bel-*

ki bir Ermeni, belki bir Yahudi'dir. Türkçe'nin böyle söylenmesinde, böyle bozulup didiklenmesinde ne hazin bir şey var! Sanki, haşin ve patavatsız bir el vücudumuzu hırpalıyor, vücudumuzun en hassas, en nazik yerlerine kadar sokulup oraya tırnaklarını geçiriyor zannedilir" (185).

Zoraki Diplomat'ta ise, Rum Fenerliler'in Osmanlı Devleti'ni içinden yıktıkları anlatılıyor (94); Patrikhane tehlike olarak algılanıyor ve Osmanlılar'ın millet sistemi "*hata*" sayılıyor: Fatih Sultan Mehmet "*Ortodoks kilisesini hak ile yeksan (yok) edecekti*" Aynı görüş *Hüküm Gecesi*'nde de görülür: "*(Millet sistemi) Türk kültürünü ve Türk dilini cebren kabul ettirmeğe kat'i bir mani teşkil ediyordu*" (126).[8]

Bütün roman ve öyküler göz önüne alındığında Yunan ve Rum erkek kahramanların hemen hepsi olumsuz kimselerdir. *Milli Savaş Hikâyeleri*'nde "öteki" vahşetle belirlenir: katliam, köy yakma, ırza geçme ve buna benzer olaylar pek çoktur. Yunanlılar'ın, İslam'a özel bir kini varmış gibi gösterilir: "*Mutlaka camiler de kurtulmamalı, camiler, camiler...*" diye bağırır etrafı ateşe veren komutan Filipos (46). "*Bir tanesini sağ bırakmıyacaksınız*" diye emirler verir. Türklerin eski hizmetkârları, "*dünkü uşak*"ları, Yunan'ın Anadolu'ya gelişiyle akıl almaz saldırılarda bulunurlar (65). İhtiyarları bağırta bağırta boğazlarlar, gençlerin başlarını ezerler, yavruları süngülerler vb. (33-35). Yerli Rumlar da yağma ve cinayete katılırlar (43). Buna benzer sahneler *Yaban*'da da görülür (225 vb.).

Kızlara korkunç tecavüzlerin sonucunda Türkler'de kalıcı bir kin oluşur gibidir. Düşman yalnız soyup öldürmüyordu, "*daha feci bir şey yapıyordu; kalplerdeki iffet ve ismete tecavüz ediliyordu... Sekiz yaşındaki çocuğun gördüğü şenaat onu mutlaka hayatının sonuna kadar takip edecektir. Ceddinin aksakalını kızıl kana boyayan ellerin hareketini, genç anasıyla yerde boğuşan vücutların hayvani kasılmaları asla unutmayacaktır. Bu lev-*

8 Bu romanın 1927 tarihli baskısında Türklük'ün "cebren" yerleştirilmesi gerekli ve "mubah" sayılırken, aynı romanın 1966 baskısında "cebir" sözcüğü çıkarılmıştır. "(Millet sistemi yüzünden, farklı unsurları)... tek bir kültür ve dil içinde birleştirmeye imkân verilmiştir" denmiştir.

ha hayatında günden güne büyüyen, genişleyen bir leke gibi kalacaktır ve bu leke günün birinde onun varlığını kaplayacaktır" (*Milli Savaş Hikâyeleri* 44-45). Bu ulusçu düşmanlık dinselin yanısıra cinsel bir söylem içinde dile getirilir. Yazara göre, "ced" ile ilişkili ulusal "varlık", tarihi boyutu olan bu düşmanlık temeli üstüne bina edilecektir.

Vatan Yolunda adlı anı kitabında (1957), Yunan'a karşı öfkenin "asla unutulamadığını" görür gibiyiz. Yazarın savaş alanında Türk ve Yunan ölüleri nasıl gördüğünü okuyoruz; ölüler bilinçsiz hayvan yada can düşmanı olarak algılanıyor:

"(Yunan'dan) kalan şeylere bakıyorum. Bir an için merhamete meyleden kalbim birdenbire büyük bir nefretle doluyor ve bu nefret aynı süratle büyük bir öfkeye inkılap ediyor. Düşünüyorum ki bu kadavra bundan bir iki sene evvel... (Yunanistan'da)... yaşayan bir genç adamdı. Buralarda işi neydi? Hangi Tanrı adına can verdi?.. Eğer bu faciada kendi şuur ve iradesine rağmen rol aldı ise biraz ötede etrafa aynı kokuları yayarak, aynı renklerle aynı şekillerle çürüyen şu hayvan leşlerinden; eğer kendi iradesine uyarak geldiyse kapı eşiklerinde vurulan mal ve can düşmanı mahluklardan farkı nedir?" (185).

Beyoğlu semti de Yakup Kardi'de bütünüyle olumsuz bir yöredir. Olumsuz Rumlar genellikle bu yörede bulunurlar; "kurtuluş" bu semtin dışındadır: Ahmet Kerim

"Beyoğlu'nun havasından kurtulmaya can atıyordu... sessiz, temiz Türk mahallelerinin ruhu üzerinde acayip ve esrarlı bir çekiciliği vardı. Bu mahallelerde herkes çoktan uyanmıştır. İhtiyar nineler, soğuk su ile abdestlerini alıp namazlarını kılmıştı... Ahmet Kerim, ah ne kadar, bu beyaz sabun kokan, beyaz entarili genç kızların, genç Türk kızlarının hasretiyle yanmaktadır. (*Hüküm Gecesi*, 102).[9]

Beyoğlu, aynı romanda, yalnız Rum fahişelerin yöresi değildir, "sapık" erkeklerin de uğrak yeridir:

"Demin Beyoğlu'ndan geçerken kendi gözlerimle gördüm. Bir takım yüzü pudralı, dudakları boyalı Rum gençleri adeta kaldı-

9 Cumhuriyet döneminde Rumlar'ın yoğun olarak yaşadıkları Tatavla semtinin "Kurtuluş" adını alması bu anlayışla ilişkili olabilir.

rım fahişeleri gibi bir yukarı bir aşağı dolaşıp müşteri arıyorlardı" (73).

Sodom ve Gomore'de Beyoğlu'nda Rumca şiveli konuşmaların nasıl "yabancı"ya karşı düşmanlık ve tiksintiyi doğurduğunu okuyoruz: İstiklal Savaşı'na katılmış olan Türk kahraman

...yabancı sözlerin önünde adeta hislerinin selametini kaybediyor, bulunduğu yeri başka bir küreden inmiş bir mahluk gibi yadırgıyordu. Hele kâh onların bizi, kâh bizim onları boğazlamağa alıştığımız Yunanlılar'la aynı cinsten olanlara karşı (Rumlar'a karşı, H.M.) adeta fizik bir tiksinmeyle bir çeşit beden refleksiyle irkilip kalıyordu. Kahvenin garsonu yarım yamalak Türkçe'siyle kendi masalarına yaklaşınca adeta harp sahasının herhangi bir yerinde birdenbire bir düşman nefretiyle karşılaşmış gibi doğruldu" (321).

Bu duygular, metnin içinde, o dönemin içinde oluşan ama "olmaması dilenen" değil, romanın olumlu kişilerince duyulan doğal, ulusal açıdan yararlı ve yazarca paylaşılan duygular gibi sunulmaktadırlar.

Bütün roman ve öykülerde Yunan ve Rum (hiçbir yargıda bulunulmadan geçiştirildikleri durumlar dışında) olumsuzdurlar. Hatta *Panorama*'da evinde Rumca konuşan Yanyalı Fazlı Bey de Yunan'a benzer olumsuzluklar sergiler: kurnaz bir iş adamıdır, "zenginliğiyle" antipatiktir (71). Bu yapıtlarda genel olarak Yunan ve Rum için kullanılmış olan sıfatlar şöyledir: pis, bulantı verici, kanla sarhoş, kibirli, vahşi, şımarık, açıkgöz, sırnaşık, nankör, barbar, kurnaz, kalbsiz, soysuz, ırk düşmanı, dünkü uşak, dünkü köle vb. Bütün roman ve öyküler içinde ancak iki olumlu denebilecek kimse görülür: *Bir Sergencam*'da (1914) Yorgaki adında bir gazinocu ve *Panorama*'da (1953) Atatürk'ün ölümüne üzülen Yorgi (349). Bu olumlu kimseler birer yan cümle içinde görülürler. Olumlu bir yargı ise hiç yoktur.

Bütün karakterler ve yargılar, roman ve öykülerin yayın yılına göre tasnif edilip bir tablo oluşturabilir. Bu tabloda da toplam olumsuz nitelemeler % 97 kadardır. Zaman içinde olumsuz/tarafsız paydasının 1919-1930 yıllarında özellikle daha

yüksek olduğuna dikkat edilmelidir. İstiklal Savaşı'nın hemen sonrasında bu paydanın, Halide Edip'in yapıtlarında da olduğu gibi daha yüksek olduğu gözlenir.

Roman / Öykü

	Karakterler						Olay/Yargı			Toplam			
	Kadın			Erkek									
Yıllar	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	c/b
1919'a dek	0	1	1	1	4	1	0	5	0	1	10	2	0.2
1919-1930	0	0	8	0	1	13	0	11	39	0	12	60	5.0
1930+	0	1	0	1	1	4	0	19	8	1	21	12	0.6
Toplam	0	2	9	2	6	18	0	35	47	2	43	74	1.8

a: "olumlu", b: "tarafsız", c: "olumsuz".

Nihayet Yakup Kadri'nin Eski Yunan ile olan ilişkisinin Türk edebiyatı içinde özel bir yeri olduğuna işaret etmek gerekir. "Nev-Yunanilik" adı altında Antik Yunan edebiyatına ve Parnasse şiirine yönelme hareketinden öte,[10] yazar Eski Yunanlılar'ı, 1930'larda ortaya çıkmaya başlayan "Türk Tarih Tezi"[11] ışığında, Türkler'in bir tür ataları olarak algılamış, görüşünü iki temel varsayıma dayandırmıştır: 1) Antik Yunan uygarlığı Türk kökenlidir (*Ankara*, 94), 2) Çağdaş Yunanlılar ile Antik Yunanlılar arasında hiçbir ilişki yoktur. (İkinci varsayım olmadığı durumda, ulusçu anlayışa göre, Yunan ile Türk'ün birbirine yakın hatta akraba çıkma "tehlikesi" belirir.)

Yaban'dan önceki yapıtlarında Antik Yunan genel ve ortak dünya kültürünün bir simgesi gibidir. Bir İngiliz, örneğin "*Apollon heykeline*" benzetilir 1928'de (*Sodom ve Gomore*, 28). Ancak *Yaban*'da (1932) Türkler Antik Yunanlılar'a benzetilmeye başlarlar: Türk kadınları "*eski Yunanlılar devrinde yas tutan kadınlar gibi yere çömelip başlarını örtüyorlar*" (54). Türkler "yaban" der

10 Yakup Kadri ve Nev-Yunanilik konusunda bkz. Kudret, Cevdet. *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, II. İnkılap, İstanbul, 1987, s. 156

11 Bu konuda bkz. Ersanlı, Büşra. *İktidar ve Tarih, Türkiye'de 'Resmi Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim, İstanbul, 2003, s. 214-215. Ayrıca: Inan, Afet: "Atatürk ve Tarih Tezi", *Belleten*, cilt III, 1 Nisan 1939, sayı. 243-246.

yabancılara, Antik Yunanlılar'ın "barbar" dedikleri gibi (55), Şerif Çavuş "*Ulis*"e, karısı "*Penelope*"ye benzetilir (164).

Bu anlayış Yakup Kadri'nin sonraki roman ve anı kitaplarında da sürekli görülür. Türk kahramanlar "*Yunan fresklerindeki Hermafrodita bedenlerinin tam örneğidir*", Merinos koçları Pan'a benzer (*Ankara*, 196, 207). Türkler genelde Yunanlılar'a benzerler (*Panorama*, 188; *Anamın Kitabı*, 118 vb.), Harbiye Mektebi öğrencileri Eski Ispartalılar'a (*Atatürk*, 106), köylülerin külahları Eski Yunan mermerleri üstündeki külahlara, (*Politika'da 45 Yıl*). Nihayet Mustafa Kemal de Antik Yunan'a benzetilir: Prometre'ye benzetilir (*Panorama*, 326); sofrası ise "*Sokrat'ın meclislerini andırırdı... İçki sofrası'nda elini her kadehe uzatışı Tanrılar Tanrısı Zeus'un altın kupalar içinde kevser şarabı dağıtışını andırırdı... Ne Homeros'un kasideleri, ne Europides'in trajedyaları, ne Anakreon şarkıları bana Doyonizos misterlerinin manasını bu meclisler kadar açıklıkla anlatamamışlardır*" (*Atatürk*, 121-122).

* * *

Ulusçu yaklaşım Türkler'i kusursuz gösterip yüceltirken "öteki"ni aşağı göstermek, ulusları aynı tipte insanlardan varsaymak, uluslara değişmez ırksal yada "tarihsel" özellikler yakıştırmak, "öteki"ni genel olarak düşman algılamak gibi temel eğilimler sergiler. Ancak bütün yazarlar ulusçuluğu aynı biçimde algılamadıkları gibi aynı biçimde dile getirmemişler, aynı söylemi kullanmamışlardır.

Başka bölümlerde gösterileceği gibi, ulusçu anlayışa yakın olan bazı yazarlar farklı söylemlerle de kendilerini ifade etme yolunu seçmişlerdir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok yazar itibarlı bir ideoloji sayılmayan ulusçulukla özdeşleşmemeye özen göstermiştir. Ancak kendi ifadeleriyle "yurtsever", "sol", hatta "sosyalist" olan kimselerde de ulusçu bir yaklaşım görülebilir.

AKA GÜNDÜZ'de (1886-1958), örneğin, Türk havacılarına bir methiye gibi kaleme aldığı *Dikmen Yıldızı*'nda (1928) ulusçu duygu ve "vatan" söylemi egemendir. İzmir ilginç bir biçim-

de "öteki"nden arındırılır gibidir. 1922 yangınından sonra yıkık duvarlar yıktırılır: "*Temellerini de ta dibinden söküyorlar mı?... Ah ne güzel yangın, o ne haşmetli alevdi!... Tanrı gökten bir ateş sütunu indirseydi... Binalar yana yana yıkıldıkça, yıkılmış gönüllerimiz alev alev yapılıyordu*" (200, 201). Türk'ün Antik Yunanlılar'dan üstünlüğünü konuşan Yıldız ve Murat, Rumca konuşanları duyunca irkilir ve kızar, Rum'a tokat atar Yıldız; dalgalar da sanki Yunan'a karşıdır: "*atın bize yutalım*" derler, "*halkın hamlesi hakkın hamlesidir*" (208, 209). Nedim'in sevdiği Foto da yabancı yüzbaşıya kaçar (69): "*Bir ecnebi sevmek bir bedbahtlıktır*" (71). "*Düşman valinin piç kurusu çocuğu*" kanaryaları vurur, Yıldız da "*Biz de her kanarya için yüz bin tanesini kılıçtan geçirdik*" der (198). *Zekeriya Sofrası*'nda da (1938) Ankara tepesindeki, "*mavi gözlü güzel kartal*"a göndermelerde, "Osmanlı, kozmopolit, boş" kimseler eleştirilir (89-90).

MİTHAT CEMAL KUNTAY (1885-1956) *Üç İstanbul* (1938) adlı romanında ulusçu yaklaşımını zamanının ırkçı ve antisemit ideolojisinin söylemini andıran ifadelerle dile getirmiştir. Örneğin Türk kızının "*en ufak şeyden kızaran yüzünde Türk ırkının temiz kanı var*"dır (197). "Bizim" olan, daha üstündür: "*Kur'an'daki Yusuf'un kıssası, Omiros'un Odysse'sinden çok yüksektir*" (552). Yahudi Moiz ve karısı Raşel para düşkünü ahlaksız kimselerdir. Kocası, ortaklarının karısıyla yatmalarını sağlar (406).

"*Yıkılan Türkiye'nin parçaları biraz da (Moiz'in) ökçelerinden sarkıyordu... Beş cephede yüz binlerce Türk çocuğu bu adamlar zengin olsun diye mi on dokuz yaşında ölüyorlar?*" (402, 405).

Ermeniler de romanda sürekli olumsuz kimselerdir; düşmandırlar: Ermeniler "*ağızlarında kanlı bir edebiyat, Ermeni dilinin salyası ve Ermeni mutfağının salçasıyla...*" gibi bir söylem içinde görünürler (369 vb.).

Romandaki (olumlu) roman yazarı Adnan'a göre "*iki İstanbul vardır*". Biri camilerin, Fatih'in kenti: "*İstanbul, Süleymaniye yapıldığı gün bizim oldu... Bir de ikinci İstanbul: Beyoğlu! Damarsız, kansız bir toprağın ayağa kalkmasını andıran bu beyaz binalar... İçinde Konyalı Rum'un, Antepli Ermeniler'in komita oynadığı oda-*

lar... Ekşi ter ve ekşi lavanta kokan bu kokona! Sonra bu Konsolos medeniyeti... Beyoğlu, fethedilemeyen İstanbul'dur" (75-76).

Rumlar'ın dört yüz elli yıldır İstanbul'a sahip olmak istediklerini gösteren öyküler anlatılır (116). Türk'ten intikam almak isteyen, parasına paralar katan Rumlar görülür romanda (467). Rumlar hep hoş olmayan kimselerdir; ama daha ilginci, hoş olmayan kimselerin de Rumluk'la ilişkilendirilmeleridir. Uranya randevu evi işletir (42), "namuzsuz" Tevfik hoca Rum fahişe Filareti ile evlenir (43, 198), Polikseni Moiz'in metresidir (543, 636), dejenere bir tip olan Cevat'ın dedesinin de Rum olduğu ortaya çıkar (483); bu Cevat devlet sınırlarının olmadığı bir dünya düşler. Yazar bu düşü olumsuz bir dünya olarak gösterir: "*Cevat için vatan insanın viski bulduğu yerdi*" Moiz'in evindeki cariye kılıklı dört hizmetçi de Rum'dur (411). Olumsuz bir tip olan ve sonunda intihar eden Belkıs'ın büyük babasının da Rum olduğu en sonunda ortaya çıkar (304, 361).

SADRİ ERTEM'in (1900-1943) *Yol Arkadaşları* (1945) romanında ise çok mutedil bir ulusçuluk görülür. Bir Cezayirli kahramanına Avrupa ile "bizim" ilişkimizin çelişkili olduğunu gösterir.

"O (Avrupa), güzel, fakat firengili bir sevgili gibi; koynuna girmek istediğim zaman nefret etmek lazım geldiğini düşünüyorum, fakat sevmekten vazgeçemiyorum" (35). Bir Amerikalı "*Avrupa'da Allah korkusu yerine şef korkusu hüküm sürmektedir*" der, Hitler dönemini din yetersizliğiyle özdeşleştirircesine (48). Ruslar ise İstanbul'a "hasret çeker": Alopka'da ve Livadya'da saraylar gezilirken, bunları İstanbul'a ve Ayasofya'ya benzetme çabalarından, yazar, Ortodoksların "kıskançlık" ve "aşağılık hissi" içinde olduklarını ve bu duygunun savaşların "tek ve hakiki" nedeni olduğunu yazar (66, 84).

SAMİM KOCAGÖZ (1916-1993) *Kalpaklılar* (1962) ve *Doludizgin* (1963) adlı romanlarında İstiklal Savaşı sırasında Rus-lar'ı bir tür "dost" olarak gösterir. Ancak bu dostluğu "sınıf" temeli üstüne değil, devletler arası ilişkiler temeli üstüne kurar. Yunan ile ilişkiler de iki devletin (ve ulusun) çatışmasıdır

metinlerde. *Kalpaklılar*'da Yunanlılar "mezalim, soygunculuk, haydutluk"la anılırlar, onlar için işkence eğlencedir, adam öldürürler, vb. (27-36). Sanki terbiyeli ve "iyi" olsalar Yunanlılar'ın savaştaki rolü farklı olacakmış gibi bir hisse kapılırsınız... Yunanlılar için kullanılan bütün nitelemeler olumsuzdur; olumlu hiçbir Yunan yada Rum görülmez.

Kimi zaman Türk kahramanlar antiemperyalist bir söylem kullanarak gene öteki ulusun "cehaletini" ve "köpekliğini" vurgularlar:

"(Emperyalistler) masum milletleri masum milletlere kırdırırlar. Onların cahilliklerinden, büyüklük sevdalarından faydalanırlar. En yeni örneği, işte Yunanlılar!... İngilizler... ellerine silahlar verdiler; ağızlarına da bir parmak bal, fino köpekleri gibi üzerimize koyverdiler" (15).

Rumlar romanda Yunan'a çok yakın işbirliği içinde gösterilir.

Romanın başka yerlerinde Rum ve Yunan'a "iki bin yıllık" planlar yakıştırılır; Rum'un kimliği anlatılır. Hasan Tahsin şöyle düşünür: "*Yüzlerce yıldan beri bu topraklarda yaşayan Rumlar -Romalılar- Yunanlılar'ı karşılıyorlar*" (18). "*İki bin yıllık Yunan rüyası gerçekleşti, Enosis, Megali İdea*" diyen beyannameler görülür (28). Ve yazar, Türk ile Yunan'ı yüzyıllarca Anadolu'yu ele geçirmek isteyen iki tarihi düşman gibi gösterir, Türk haklarını Yunan'a karşı coşku ile savunur:

"Anadolu'ya Türkler yerleşmişti. Bin yıllık Bizans'a Türk olmak, İstanbul olmak, tarihin yazdığı bir kader olmuştu. Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te aldığı Bizans, o günden bugüne Anadolu gibi Türk yurdu olmuş, Türkleşmiş, İstanbul olmuştu. Bugün, ne Kostantin, nede onun çocukları, torunları, İstanbul'da bir hak iddia edemezlerdi... Ama Türk milleti anasının ak sütü gibi kendisine helal, yüzyıllardan beri yurt edindiği İstanbul'da her taşı, her karış toprağı Türk olmuş İstanbul'da hak iddia edebilirdi" (256).

Bu metinde "öteki" toprak talebiyle ortaya çıkan (tarihi) düşmandır.

Doludizgin'de de Yunan vahşeti sık sık belirtilir. Batı ile Yunan'ın ilişkisi "*(Türk) süngülerinin şimşeği Avrupa'nın şımarık*

çocuklarının ensesinde parladı, çaktı" cümlesinde iyice ortaya çıkar (118). Ve yine ezeli toprak kavgası anlayışı ve bununla ilişkili egemenlik hakkı savunması:

"Yunanlılar'ın aklına mı, canına mı acımalı şu sıra? Ey gafil millet! Sen kim, Küçük Asya İmparatorluğu kim? Bizans Bizanslığını, Anadolu Türk olduğu için yitirdi... İşlediğin cinayetlerin, aldığın masum kadınların, çocukların ahı sorulacak! Şimdiye kadar kadınların, ihtiyarların, çocukların temiz kanına batırdığın o pis ellerin, kendi pis kanına batacak" (267).

Yunanlılar için kullanılan sıfatlar "domuz sürüler" vb. gibi olumsuz sıfatlardır (270), yaptıkları vahşetin boyutu korkunçtur. Buna karşılık Türkler bir tek kez bile olumsuz bir harekette bulunmazlar. Yerli Rumlar'a iyi muamele ederler (179). Linç olayları da "*herifin başına da ayrıca bir nöbetçi dikemezdim ya*" diye savunulur (293). Bir ara bir subayın "*esir istemiyorum*" emrini verdiğini okuyoruz. Kimi Yunanlı erler ateşe verilen bir binanın içinde yakılırlar. Olumlu kahramanlardan Yusuf, erler yanarken sigara yakar, "*Bu iş bitti Komutanım. Yüreğim birazcık olsun ferahladı. Milletin ahını alanların encamı tamamdır*" der (287). Sonunda Rumlar Türkler'in ayaklarını öperler (268).

* * *

Bazı yazarlar resmen ulusçuluğu yadsımış olmalarına karşın edebiyat metinlerindeki tutumları, yukarıda ele alınmış yazarlarınkinden pek farklı değildir. Bu çalışmada araştırma "malzemesi" yazarların resmi görüşleri yada kendilerini nasıl algıladıkları değil de yazdıkları metinler olduğundan, onlar da aynı bölümde ele alınmaktadır.

ATTİLÂ İLHAN (1925-) incelenmiş olan romanlarında gayrimüslim azınlıkları ve daha özel olarak Rum'u, ulusçu stereotipler biçiminde ele almaktadır. Özellikle ulusçu yazarlarda görülen ve "öteki"ne atfedilen cinsellik bu yazarda çok uç noktalara varmaktadır. *Sokaktaki Adam*'da (1953) Rum kadınların (ama arada erkeklerin de) hemen hepsi cinsellikle ilişkilidirler: Mari ve Marika fahişedir (Marika eroin de kullanır),

Evganiya randevu evi işletir, Hrisula sevici bir fahişedir (60, 85, 82, 71). *Sırtlan Payı*'nda (1974) Kalyopi fahişedir, Despina mamadır (96), meyhaneci gözlerine sürme süren sütbeyaz gerdanlı bir eşcinseldir (386, 376). Bu Rum kadınların aşırı cinsel davranışları sık ve uzun uzun anlatılır.

Türk edebiyatı içinde Yunan/Rum kadınının cinselliği ile "Türk"ün ilişkisini en çarpıcı bir biçimde gösteren gene A. İlhan'dır. Olumlu bir kahraman olan binbaşı Ferid ve Kalyopi iki ulus gibi karşı karşıya gelirler ve bu erkek/kadın cinsel ilişkisi ulusal bir anlam kazanır. Kullanılan sözcükler askeridir (mitralyöz, yatağın), tarihsel ve ulusaldır (Osmanlı, Yunanistan):

"Binbaşı Ferid, Kalyopi'nin yüklü memelerinin ılıklığını, dudaklarında duyduğu sıra tuhaf bir şey oldu: çöl sabahının buğulu sıcağında, mitralyöz ağızları, eflatun çalan bir yalazla, ağulu zambaklar gibi açılı açılıverdiler. Biri sağında, biri solundaydı... Daha sonra (Kalyopi) iki eliyle sımsıkı kavrayıp göğsünün birisini kaldırdı, ağzı hizasına getirince yırtıcı bir oburlukla dişlerine geçirdi... (Binbaşı Ferid) Osmanlı yatağını gibi, yalın ve seri, kadının içine girdi, garip şey, altına o an boylu boyunca uzanmış yatanın, Yunanistan olduğunu sandı" (82).

Haco Hanım Vay'da da (1984) Rum kadınlar "alüfte"dir (24), fahişedir (174 vb.) yada sevicidir. Seviciliğin uzun anlatıldığı romanda Türk sevici kadınlar da çoktur. Ama İstiklal Savaşı'yla da ilgili olan bu romanda Yunan genel olarak "düşman"dır. Yunan ve Rum vahşeti korkunçtur (143, 234 vb.). Yunan ordusunun yaptıkları ve Yunanlılar'ın "anlatılması" Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nda gördüğümüz yönteme ve söyleme yakındır. Osmanlı ve saygın Rum Aristi efendi bile kritik anda Yunan'ın yanında ve Osmanlı'nın karşısındadır (120, 263). Eskiden süklüm püklüm olan Todori de artık "hain bir sevinç" taşır yüzünde (236). Rumlar'ın hemen hepsi "haklı sayılmayan" bir biçimde Türk halkına karşı çıkarlar.

Olumlu sayılabilecek olan gayrimüslimler ise Osmanlı'dan ve Türk'ten yana olan, "kendi milletine" karşı çıkan birkaç kişidir. Osmanlı'ya yardım eden ve bu yüzden ölen Doktor Mahçupyan (229), Feridun Hakkı'dan "evet paşam!" diyerek geliş-

meler için "*sorumluymuş gibi*" af dileyen Panayotis ve orospuluktan başka bir şey düşünmeyen sevimli bir Rum kadın: "*vre Feridunaki, osmanli gitmiş hellas gelmiş, Roksani hep aynıdır kale: öyle de putana böyle de putana, hani nasıl derler, orospu mu?*" (256). [12]

Yahudiler de prototip olarak çizilirler. Yahudi korkaktır; *Sokaktaki Adam*'da Leon Andea sayfalar boyunca korkaklığını anlatır (115-121). Leon'un suratı kıza benzer, ihbar eder (195), parayı sever, karnını doyurmaktan başka bir ideali pek yoktur. *Haco Hanım Vay*'da da Elyakim "*yağlı Yahudi tebessümü*" olan, paraya mala düşkün biri olarak çıkar karşımıza (189).

Yaraya Tuz Basmak (1978) romanında antiemperyalist bir söylem içinde Batı düşman olarak algılanıyor. "Batı"dan alınan paranın "bir şey karşılığı" olduğu vurgulanır: "*Biz bu deyyusların işine yarayan bir şey yapamazsak bu parayı verirler mi?*" "Onların" leyhine yapılanları ise "bizim" aleyhimize olacağı, her iki yanı da kazançlı çıkaracak bir ortaklığın olamayacağı ilgili söylem içinde ortaya çıkar (428).

B. Irkçı / dinsel eğilimli edebiyat

Yazdıkları dönem yaklaşık olarak 1910-1970 yılları olan Halide Edip Adıvar ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Cumhuriyet'in kuruluşuna fiilen katılmış kimselerdir; devlet katında zaman zaman önemli görevler de üstlenmişlerdir. Bu yazarlar Kemalist meşruluk içinde algılanabilir. Yakup Kadri kimilerince "Kadro" hareketi yüzünden sol olarak da nitelenmiştir. Yukarıda ele alınan yapıtlar, genel olarak "Cumhuriyet" rejimine yakın ve yandaş bir anlayış içinde görülebilirler.

Ancak ulusçu anlayış farkı siyasal eğilimleri olan yazarlarda da vardır. Örneğin bunlardan biri "ırkçı-Turancı" sayılabilecek Nihal Atsız, öteki İslam'a önemli derecede ağırlık veren Tarık Buğra'dır. Halide Edip'e kıyasla Nihal Atsız yirmi üç, Tarık

12 Tarık Buğra'nın *Osmancık* romanında da "Türkleşen ötekiler"in olumlu sayıldıkları ilerde gösterilecektir. Aynı anlayışla "Anadolucular" bölümünde yeniden karşılaşılacaktır.

Buğra otuz altı yıl daha gençtir. Yani bu yazarlar ulusçu yaklaşımın bir tür ikinci kuşak yazarlarıdır. Ancak daha önemli olan, bu yazarların "Devlet" ile o denli uyum içinde olmadığıdır. Nihal Atsız aşırı ideolojik tutumu yüzünden askeri okuldan uzaklaştırılmış, sonraları tutuklanmış, Tarık Buğra ise özel olarak çalışmış, devletin "rağbetini" pek görmemiştir.

NİHAL ATSIZ'ın (1905-1975) *Bozkurtların Ölümü* (1946) ve *Bozkurtlar Diriliyor* (1949) adlı romanları bir tür Orta Asya yada "atalar" romanı gibidir; bu romanlarda "düşman" Çinliler'dir. *Deli Kurt* (1958) romanı Bizans dönemiyle ilgili olduğundan bu yapıtta "öteki" olarak Rumlar da görülür. Rumlar Türkler'le kıyaslanır; Türkler'in üstünlüğü Rumlar'a göre saptanır: Türk gençler korkunç oyunlarla "iradelerini keskinleştirirler", "*Rum oğlanları gibi yalnız yiyip içip eğlenecek değillerdi ya*" (24); Rumlar'ın bir üstün yanı varsa o da Türk'ten korkup kaçarken hızlı koşabilmeleriydi; "*Çakır onlara yetişememişti. Doğrusu, kaçan Rum'a yetişmeye imkân yoktu. Bu onların Tanrı vergisiydi*" (25); küçük Türk çocukları daha ilk kez ok attıklarında "*ilk oklarını, Rum askerlerinden aşağı kalmayan bir ustalıkla atmışlardı*" (49). "*Savaştan kaçan Rum atlısı gibi çabuk yol alıyor*" benzetmesi de çabuk geçen ömür için kullanılır (96).

Rumlar, Türk kimliğinin saptanması için gerek duyulan ve Türkler'e kıyasla tam ters olan özellikler sergilerler. Korkak ve güçsüzdürler. Buna ırksal bir açıklama da getirilir: "*Bre yeniçeri! kapu kulu olmak seni Gâvur dölü olmaktan kurtarır mı?*" (135). Romanda Türk soyundan olmayanlar her zaman "aşağı" kimselerdir. Devşirmeler paraya düşkün kimselerdir (135); Piç İlyas adındaki ve Rum mu, Venedikli mi, Bulgar mı olduğu belli olmayan "dönme", yalancıdır, pisboğazdır, namussuzdur (77-78), korkaktır (80), açgözlüdür (88), çirkindir, şaşı gözlüdür (229), Çakır ona "*dönme olduğu için asla güvenmezdi*" (81). Dervişler de Müslüman sayılmazlar; bu "serseriler" bir Yahudi dönmesi olan Torlak Kemal'i izlerler (62). Çingeneler de kötülerden sayılır: çok esmer, "iğrenç bir sırıtması olan çirkin bir sesle konuşan Cellat Mıstık, Çingeneliğine bakmayıp

bir Türk sipahisinin oğlunu soymaya kalkar" Adamı hemen asarlar (25, 29).

Ulahlar da iyi sergilenmez: "*Gayet kaba, hayvan kadar yabani ve domuz kadar pis olan Ulahlar*" (212). Cenevizliler'in de "Tanıları paraydı" (249). Batılılar'dan ve Hristiyanlar'dan yalnız Macarlar görece iyidir: Macar "insaflıdır", Türk'ün müziğini dini bir sessizlik içinde dinler (207).

"*Zaten şu Rumeli'deki milletler arasında dayanıklı hangisi var ki? Ama Macar'a gelince iş değişiyordu. Hele atlısı pek yaman, gözü pek oluyordu... Çakır Macarlar'ı zaten biliyordu... Yüzleri de bir başkaydı. Çıyan suratlı Bulgar veya Sırp'a hiç benzemiyordu. Basbayağı insan gibiydiler, Türk'e benziyorlardı*" (197-199).

Macar'la bu benzerlik herhalde soy yakınlığı ile açıklanmakta.

Romanda Türkler sürekli olarak dindar gösterilirler. Fatiha okurlar (37), çocuklara İslam'ın şartları öğretilir (42) vb. Ama temel değerin din değil, soy (ırk) olduğu kuşku bırakmayacak biçimde dile getirilir. Müslüman olmayan Uygur "soyundan" bir kadın kocasıyla din anlaşmazlığı yüzünden zor durumda kalır. Bu olayı duyan bir Müslüman Türk "*Müslüman değil misin?*" sorusunu sorar. Kadının yanıtı açık seçiktir: "*Türk olduğum yetmiyor mu?... Müslüman değilim... Türk'üm dedim ya... Biz insanları dinlerine göre değil, soylarına göre ayırırız*" (165-166).

Yazar, soylarına göre ayırdığı ve üstün gördüğü Türkler'e çok özel ve üstün nitelikler yakıştırır. 270 sayfalık bu romanda, ilk 180 sayfa içinde Türkler'in nasıl algılandığını ortaya koyan, büyüklü küçüklü, erkekli kadınlı Türkler'le ilgili kimi sıfatlar ve nitelemeler şöyledir: gürbüz, gür, ahenkli, çekinmeyen, çevik, sağlam, dinç, iyi yürekli, güvenilir, sadık, fedakâr, yiğit, keskin nişancı, kahraman, mert, görgülü, saf, gözü pek, becerikli, vefalı, tam bir Türk, sipahi terbiyeli, usta binici, asil, güzel, yakışıklı, yaman, varaklı, dikkatli, çelebi, yavuz, korkmaz, diri, hoş yüzlü, iç açıcı, terbiyeli, mis kokulu, bilgili, suna boylu, biçimli, iri yarı, sert bakışlı, güçlü çelik gibi kuvvetli. Osmanlılar ve Türkler ayrıca büyük işler becerirler, alçak gönüllüdürler (17), Türkmen kanı taşıyanlar, usta binici olur (40), bir tokatta adam öldürür, bir kılıçta kelle uçurur, bir

yumrukta boğayı çökertir (173). Romanda Türk soyundan olanlar için olumsuz sıfatlar hiç yoktur.

* * *

TARIK BUĞRA (1918-1994) ilk romanı, *Siyah Kehribar*'ı 1955 yılında yazmış, en ünlü romanlarından olan *Osmancık* ise 1983'de yayımlanmıştır. Yazar Türkiye Cumhuriyeti'nin barış döneminin bir yazarıdır. T. Buğra'nın on romanı, üç öykü kitabı ve bir çocuk romanı incelendiğinde, ulusçu anlayışın çok belirgin olduğu görülür. Özellikle Yunan/Rum (ve Bizanslı), bu metinlerde, bütünüyle olumsuz olmasından öte, Türk'ün tam "karşıtı", Türk kimliğinin kıstası ve temel "öteki" gibidir. Yunan/Rum, Türk kimliğinin doğmasını sağlayan en önemli öğe gibi görülür.

Osmancık romanında yazar Türk'ün ulus konumunu, özelliğini ve bir tür tarihsel misyonunu vermek ister gibidir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve Türkler'in Anadolu'ya yerleşme dönemini ele alan romanda ortalama her üç sayfanın birinde bir Rum'dan söz edilir. Burada eksiksiz bütün Türkler üstün ve kusursuzdur. Tek zorba Müslüman, Arap olan Al Zahid'dir. Bütün Rumlar ise cesaret, dürüstlük, ahlak, cinsel yetenek vb. açısından, Türkler'e göre, hep aşağıdırlar.

Türklük, Fichte'nin "ulusun özel alınyazısını, ruhunu, dünyadaki üstün yerini" anımsatan metafizik bir söylem ve bir "birlik" içinde, tarihin derinliklerinde doğan değişmez alınyazısını, "tek ülkü"yü izlemektedir:

"Bu binlerce insanda binlerce insan'dan çok daha başka bir anlam vardı... geleceklerin hakkı ve payı varmış gibi... hatırlanamaz olmuş geçmişlerin en kutsal emaneti varmış gibi (41)... *Hepsi de çok uzaklarda bırakılmış bir ocak'tan, aynı törelerden, bir tek amaç için yetişmiş; o tek amaç için çok, çok uzaklardan gelmişlerdir... Ve onlar yoktur o amaç vardır* (30, 31)... *Benimsenen ve benimsetilen amaç, ülkü!* (86)... *Osman, artık bunu anlamakta; kaal ül belâ'ya ve haşre kadar uzanan iki zaman ucunu kavramaya başlamaktadır; Osman silinmekte, Osman erimektedir; Osman alınyazısına yönelmektedir* (88)... *geçmiş ve gelecek*

zamanlar, geçmiş ve gelecek nesiller haşr olmuştur... milyonlar bir tek ciğer olmuş (91)... *Dünya büyüktür, çok çok büyüktür. Fakat bir ömür için bir TEK İNSAN içindir bu büyüklük. Bir soy için değil; bir soyun benimsediği, bir soya benimsetilecek bir amaç, bir inanç, bir ülkü için değil!... Dünya böyle bir dönemdedir; Dünya öyle bir soy, öyle bir amaç, öyle bir ülkü beklemektedir"* (347).

Bu soy Türk soyudur. Tarık Buğra da, Wagner operalarında yapıldığı gibi, halkın "ortak" ve dolayısıyla "tek" ülküsünü dile getirip, liderliği üstlenen kahramanlar yaratmıştır: Osman Bey'i; ulusçuluğa yaraşır, zaman zaman hece vezinli ses uyumlu coşkulu cümleli bir söylem içinde.

Türk'ün tarihsel misyonunu engelleyen güçler ise Bizanslılar, Rumlar'dır. Türk ile Rum arasında kapatılamaz bir "uçurum" vardır (191); dünyada her ikisine birden yer yoktur: ya biri, ya "öteki"! Fark, dini inançtan ve soy birliğinden kaynaklanıyor gibidir:

"Osman beğ... Aya Yorgi gibi, Dukas gibi, Aleksius ve Fileratos gibi, Kalanoz gibi, önüne erlerini siper etmemiştir. Ve, hep böyle olacaktır bu, çünkü o da, İkizce'de ölenler gibi, ne için, ne uğruna öleceğini bilmekte, tıpkı onlar gibi, ölümünün kendisine Cennet'in kapısını açacağına iman etmektedir" (241).

Rumlar ne için savaştıklarını bilmemektedirler, iman edip Cennet'e gitmeyeceklerdir.

"Ya biz, ya onlar. Allah'ın takdiri budur. Gayrısı yoktur: Ya biz, ya onlar! Ya biz ya onlar" (236).[13]

Bizanslılar bu romanda ve genel olarak yazarın bütün yapıtlarında Yunan/Rumlar hep "aşağı" kimselerdir; gerçekten de *"hep böyle olacaktır bu"* Mihail *"kendi toplumunda"* Türkler gi-

---

13 Yazar bu "ya biz, ya onlar" yaklaşımını, başka bir noktada aşırı bulmaktadır; böyle bir anlayışın uzlaşmaya fırsat vermediğini de belirtmektedir. *Yağmur Beklerken* (1981) romanında Meşrutiyet döneminde Türkler arasındaki çatışmalar anlatılır ve Rahmi'ye şunu söyletir: *"'İnsan dediğine bir düşman lâzım' derdi. Sonra sonra, 'insana asıl lazım olan düşman' demeye başladı. Artık eski Roma arenalarını ve ölüm kalım savaşlarının, ya öldürmeye yada öldürülmeye mahkûm savaşçıları (hatırlardı)... İki taraf için tek kurtuluş yolu karşı tarafın ezilmesi, yok edilmesi!... 'Ya biz ya onlar!'"* (224-226).

bi iki kişi bulamaz, Rumlar Türkler'in yürekliliği karşısında donup kalırlar (75, 65). Kalanoz *"bütün Türkler'e kinle nefretle düşman"* (20), *"gülerek"* ve çoluk çocuk demeden öldürür Türkler'i (238-240). Nikeforos Türk elçiyi insafsızca öldürür (249), Rumlar ahlak ve *"üretim araçları"* (AYNEN) açısından bir çöküş içindedirler (234); ama buna rağmen Türkler'e *"barbarlık"* yakıştırılır, *"kaba Türk"* derler (72, 292); Hristiyan tekfurlar kendi halklarını soyarlar (164); kimi Rumlar "para karşılığı" kendi soydaşlarının aleyhine casusluk ederler (153, 183).

Cinsellik Türk-Rum ilişkilerinde önemlidir. Rum kadınlar, "sakin ve vakur" Türkler'e hep aşık olurlar. Türk'ün cinsel çekiciliğine dayanamazlar, önlerinde *"cilveleşirler"* vb. (211). Rum erkeklerin ise bu konuda yetersiz ve eksik bir yanları vardır. Kalanoz'un karısı Zoe, Osman'a aşık olur (86). Mihail, Rum kadınlarının bu *"aşırı"* Türk düşkünlüklerini, ve Rum erkeklerinin cinsel yetersizliğini, kültür farklarından çok bir tür ırk farkıyla, bir tür farklı ulusal "kişilik"le açıklar:

"Mihal, bu aşırı ilginin ve kendisindeki, soyunun erkeklerindeki bu ilgisizliğin, soy, sop, din, töre kavramlarından ayrı ve onlar üzerinde durulmadan değerlendirilemeyeceğini ilk defa düşünüyordu... Osman -elbette- alır götürür, bağlar. Ve bu alıp götüren, bağlayan şey, vefa duygusunu, koruma gereğini, saldırgana karşı çıkma gereğini nefsin üstüne çıkaran kişiliktir. Kadın, erkek; gönül ve kafa varsa, bu kişiliğe -elbette- bağlanacaktır; bu kişiliği yapan pınara yönelecektir" (157).

Gerçekten de romandaki "kafa ve kişilik" sahibi Rum kadınlar, Zoe, Holofira ve Evdoksiya, Türk erkeklere aşık olurlar. Zoe'yi kıskanç Kalanoz öldürür. Evdoksiya Rahman'a olan aşkı yüzünden amcasının kalesini Türkler'e teslim eder. Müslüman olur, Saniye adını alır. Güzel Holofira Orhan'a aşık olur, bu aşk yüzünden ailesini terk eder, o da Müslüman olur ve Nilüfer adını alır. Zaten olumlu gösterilen üç kadın ve bir erkek Rum, romanın bir yerinde Müslüman olurlar ve bir tür "Türkleşirler", "biz"den olurlar.[14]

---

14 Askeri yenilgiler sonucunda zorla gerçekleşen "evlilikler" dışında, tarih içinde devletlerin ileri gelenleri arasında planla olan evlilikler siyasal amaçlıydı. Do-

Rumlar'ın Müslüman olması romanda vurgulanarak anlatılır. Bu olayla iki taraf arasındaki "uçurum" ancak böyle yok olur gibidir; Köse Mihal Abdullah olur. Osman beğ kollarını uzatır.

"Bu kollar, sanki bir uçurumun bir yakasından öte yakasına uzanmış, onu sarıp yanına çekmiştir... 'Gayri Abdullah'sın, yoldaşımsın' der. Mihail'in gönlüne ışık... düşmüştür... artık her şey o ışığı besleyip canlandırmaktadır... Ve artık iki ayrı dünya o ışıkla gün gün bir parça aydınlanmaktadır" (276).

Tarık Buğra'nın öteki yapıtlarında da Yunan/Rum'a karşı olan bu tutumu ve ulusçu anlayışı görülür. İlk romanı olan *Siyah Kehribar*'da (1955) Sofiya adındaki Yunanlı kadın fahişedir; ancak onunla yatmak bile, Türk roman kahramanına göre, bir mücadeleyie ilişkilidir: " *etli dudakları şehevi bir görünüşü vardı. Hele bu dudaklar. Onların teslim olması için uzun, hatta vahşi bir mücadeleden sonra mümkündür zannedilirdi"* (25). Sofiya "*pis İtalyanca*" konuşur (32), Rum garsonun bakışları da "*kalleşce, hiç değilse rahatsız edici*" gelir bu Türk'e (30). Bütün bu olumsuzluklar bir İtalyan tarafından şöyle açıklanır: "*Sen biliyor musun, Yunanistan tarihin her devrinde muhteşem, fakat ihtişamlıklarını daima kalleşlikten alan orospular yetiştirmiştir*" (151). Romandaki öteki orospu İtalyan Melisa ise dürüst bir kadındır. "Her devirde" değişmeyen ulusal özellikler anlayışı Atina ile ilgilidir: "*Atina... içki ve aşk arıyor. Eskisi gibi*" (31).

Küçük Ağa'da (1963) birbirine karşı iki uzlaşmaz dünya, Türk ile Yunan/Rum en açık bir biçimde dile getirilir. Yıl 1919. Akşehir'de "*gâvur mahallesi*" sevincini gizlememektedir. Durum yada düzen değişmiştir: "*Bir vakitler (Türkler'in) önünde el pençe divan duran, gülümsemekten, hayhay demekten başka bir şey bilmeyen, sokaklarda başları saygılı öne eğik geçen Ligorlar, Minaslar, Bapkumlar ve ötekilere bir hal olmuştu. Sanki onlar kral ötekiler köle idi*" (9). Bu kral-köle karşıtlığı, bir zamanlar arkadaş olan Salih ile Niko'nun kişiliklerinde sergilenir. Salih savaşta kolunu kaybetmiştir. Niko usta olmuş para kazan-

ğal olarak burada ele alınacak olan, tarih içinde gerçekleşen değil, bu olayların edebiyata yansıtılma biçimidir. Olayların "gerçek" yanı konumuz dışıdır.

mıştır. Bu iki kişi iki ulusun simgesi, prototipidirler... Arkadaşlıklarına rağmen bu iki insan "*o birbirine karşı zıt iki büyük dünyanın birer minik örneği*" idiler (12).

Niko "*kız gibi bir şey*" idi. Salih onu korurdu. Niko "*Salih'in erkek yapısına hayran*"dı. "*Salih de ondaki kız çocuğu güzelliğine bağlanmıştı*". Ancak mütareke ile durum değişmiş, bu kez Niko Salih'in ailesine para yardımında bulunmaya başlamıştı. "*Niko artık ona boyun eğmiyordu. Gri gözlerini kaçırmıyordu*" Niko şimdi "*ikide bir Rumca konuşuyordu... Eskiden böyle yapmazlardı*" (10, 11, 23, 16, 39). Nihayet Rumlar "*asırlardan beri*" hayal ettikleri Pontus krallığını kurmak için girişimlerde bulununca iki genç karşı kamplarda bulur kendini. Salih'in artık "*bir tek isteği vardı. Niko'nun karşısına çıkmak*" Rum arkadaşın olumsuz etkisinden kurtarmıştı kendini; Salih "*o pis, o Rum meyhanesinin*" etkisinde değildi artık. "*Salih savaşı sırf Niko ile karşı karşıya gelmek için sevmiş*"ti. Vatan sevgisi ile "öteki" düşmanlığı birlikte gelişir bu söylem içinde. (105, 371, 457).

Biri "asil" biri "aşağı" iki ulusun karşı karşıya gelmesi "daima" tarihsel bir tekrar gibi dile getirilir:

"Yunan ordusu insanlığın eşini görmediği bir zulüm fırtınası gibi içerlere kadar dayanmış(tı)... büyük ve asil devletin nimetiyle beslenen Rumlar, Ermeniler, arkadan vurup dururlar... sanki her şey yeniden başlıyordu, tıpkı 1071'deki gibi, tıpkı 1299'daki gibi" (374).

Romandaki öteki Rumlar ve Yunanlılar da olumsuz kimselerdir. Kimileri Türkler'in mallarını ellerine geçirmek isterler, kimileri çok içer, Yunan ordusu mezalim yapar, asar keser: "*Bir tarafta Rum çeteleri, bir yanda Ermeni çeteleri kan, kan, kan, boyuna kan döker, köy basar, kent basar*" (93, 203 vb.).

Bir ara tek bir olumlu Rum görülür; o da Rumlar'ın kötü olduklarını söylemek için. Osmanlı Devleti'nin içinde Rumlar'ın ne denli "*hak*" sahibi olarak yaşadıklarını anlatır, Rumlar'ın nankör, Türkler'in iyi olduğunu söyler Eftim, otokritik yapar gibi konuşur ve Osmanlılık düşüncesini savunur: "*Biz zulüm, bir hakaret görmedik, üstelik makamlar, ünvanlar aldık. Fakat yenilince biz kötülüğe kalkıştık*" (108). Bir de olumlu Ermeni

Minas vardır; azınlıkların "kahpeliğine" karşı çıkmaktadır. Ama "*ırkdaşlarının vebali omuzlarına çökmüştü*" (506). Kişilerin farklı tutumları onları "ulusal" yazgılarından ayırmamaktadır. Bir Türk ise ulusların farklılığını ve uzlaşmazlığını şöyle açıklar: Bir zamanlar "*eşit*"lik vardı. "*Eşsiz İslam kalbinin ve kafasının yarattığı Osmanlı düzeni içinde bütün münasebetler insana yakışan halini buluyordu.*" Oysa bu acı bir aldanıştı:

"*Bu aldanışta zehirden acı bir tad vardı. Temellerindeki sarsıntı ile birlikte akrep akrepliğini, Agoplar Agopluklarını, Yorgolar Yorgoluklarını bulmuştu*" (498).

Olumlu birkaç Rum'un ve Ermeni'nin varlığı yazara kurumsal sorun yaratır gibidir. "Uluslar bir bütünlük oluşturur" anlayışı, bu tür "istisna"larla sarsılmaktadır sanki. Bir Türk düşünür:

"*Hiç olmazsa aralarında Doktor Minas'lar, manifaturacı Eftim'ler çıkmasaydı!... Çünkü öylesi çok daha kolay olacaktı, çünkü o zaman işin içinden 'Rum' deyip, 'Ermeni' deyip çıkıvermek mümkündü ve bu imkân bir 'hak' olurdu. (Bu gibilerin) dürüstlüğü ve 'Devlet' şuurları işi çok güçleştiriyordu*" (498).

"İş"in ne olduğu açıklanmıyor; ama güçlüğe rağmen okuyucu "iş"in görüldüğünü sezmektedir. Çünkü bir sonraki cümlede Türkler'in "*tortulaşan kinlerini*" ve "*efendilik haklarını*" kullanma kararlılıklarını okuyoruz. Birkaç sayfa sonra bu insanların ulus hareketleri içinde bir damlacık gibi önemsiz oldukları belirtiliyor: "*(Böyle olumlu insanların) kadri hiçbir zaman tam olarak bilinmeyecekti*" (508). Gelecek de, bir aşk ve Tanrı için sürekli bir savaştır; Salih'e göre " *insanlar daima, daima, daima yaşadıkları sürece daima bu güzellikler için, bu aşk için ve Tanrı için gaddarlaşacak, bu zifir gibi karanlık, bu kan, kan, sadece kan kokan faciayı oynayacaklardı*" (150).

Yazarın *İblîş'in Rüyası* (1970) romanında da Kantocu Rum Zozo ne denli işvesiyle göze batsa da Hatice gene de ondan üstündür: "*çünkü o şehvet ve dişiliğinin arasına dişiliği değerlendiren şeyi koymasını (biliyordu)... saygı ve teşekkür bulunan bir hayranlık*" doğuyordu etrafında (155). İstiklal Savaşı yıllarında geçen *Firavun İmanı*'nda (1976) bu kez Rusya temel düş-

mandır; "Rusya'nın tek meselesi" Türkiye'yi kontrol altına almaktır. Ama "*tarihin görmediği bir barbarlıkla yakarak, yıkarak, öldürerek Ankara kapılarına*" dayanan Yunan'a karşı da, "*ilk defa bir tek düşmanın - Yunan'ın - üzerinde duruluyordu...*" Roman kahramanları Yunan'a karşı küfürlerle konuşurlar (23, 74, 78, 159, 116, 156, 192). Bu romandaki fahişe Zozo bir Türk'ün evini yakar ve sonunda Atina'ya kaçar. Ali Yusuf diye biri Zozo için şöyle der: "*O cici metrese gelince, büyük orospular yetiştiren ırkının kalleş ve kuvvete tapan tatlılığı, işvesi, dişiliği ile elde ettiği alkışlar, ipekliler, altınlar*"a rağmen sonunda sürünür..." (50-52, 230).

Rum erkeklerinin efemine yanı *Hikâyeler*'de de görülür. "Martı" adlı öyküde "parlak oğlan Lambo" vardır. "Fal" adlı öyküde Beyoğlu "*her apartmanına bir iki 'uygunsuz kadın' düşen şu mahut semt*" diye nitelenir. Aynı öyküde apartman sakinlerinin işlerini gören ama her nedense "*garip bir tarzda (insanı) sinirlendiren, küfre heves uyandıran bir gülümseyişle bahşiş bekler*" "Meçhul Kahraman" adlı öyküde de "*Tanaş masaya teşrifatla, iltifatla tüysüz oğlanları yerleştirmektedir*"

Kısaca Tarık Buğra'nın edebi metinlerinde Yunan/Rum her zaman düşman ve genel olarak olumsuz kimselerdir. Kimi zaman sürpriz bir biçimde çıkar karşımıza bu "öteki" Örneğin İkinci Meşrutiyet'ten romanın yazıldığı yıla dek (1979) entrikalar çeviren (Ittihatçıları, Mustafa Kemal'i öldürmeyi planlayan, anarşizmi doğuran ve iftira ile politik dünyayı birbirine düşüren) bir olumsuz kimsenin öyküsünün anlatıldığı *Gençliğim Eyvah* romanında, birden bütün bu olumsuzluklarda bir Rum'un parmağı olduğu görülür; işi başlatan bu Rum mudur?

"*İş küçük bir ekiple başlamış ama kısa sürede akıl almayacak kadar büyüyüp genişlemişti. Ona (kötü adama, H. M.) ilk avları... bir profesör getirdi. Onun yanında, bir de sapık bir ünlü ithalatçı Rum vardı. Gerisi çorap söküğü gibi gitti. Ve (kötü adam) hep bilinmez kalarak, üniversite, basın, iş ve Dev!et hayatının köşebaşlarını ele geçirdi*" (74).

Hem Rum hem sapık olan bu adama romanda bir daha rastlanmıyor.

Başka bir sürpriz, yazarın bir çocuk romanıdır. *Bir Köşkünüz Var mı?* (1978) adlı romanda küçük bir Türk çocuğu Amerika'ya gider ve bir sürü çocukça serüven yaşar. Ve birden romanın en olumsuz kahramanı olarak Hrisantos adlı Yunan çıkar ortaya. Bu adam *"İblis'in bile düzenleyemeyeceği bir plan"* ile hırsızlık yapmak için cinayet işler. *"Hayvan gibi esner"* bir an, işlediği cinayeti Türk'ün üstüne atmak ister. Ama Türk büyükbaba kötü Yunanlı'yı öldürür, yaşlı Amerikalı bir çifti kurtarır ve herkes ona hayran kalır.

Yukarıda adı geçmiş olan bütün yapıtlarındaki Yunan/Rumlar olumlu/olumsuz/tarafsız olarak sınırlandırıldığında (ve Türkleşenler hariç tutulduğunda) aşağıdaki tablo elde edilmektedir. Artı (+) işareti olayların otuz taneden çok olduğunu göstermektedir.

Roman / Öykü

	Karakterler						*Olay/Yargı*			*Toplam*		
	Kadın			*Erkek*								
Yıllar	*a*	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*
1955-1983	0	2	3	1	5	22	0	30+	27	1	37+	52

a: "olumlu", b: "tarafsız", c: "olumsuz".

Bundan önceki "ulusçu" yazarlarda gördüğümüz gibi, Tarık Buğra'nın toplam on dört kitabındaki Yunan/Rum'la ilgili kahramanlar, olaylar ve yargılar da genel olarak % 98 oranında olumsuzdur.

C. Popüler ulusçu edebiyat

Ulusçu yaklaşım sergileyen edebiyatın bir kolu da tarihi roman biçiminde, özellikle 1920-1950 yıllarında ortaya çıkar ve popüler bir dil ve üslup sergiler. Çok geniş bir biçimde, bugüne değin okunan ve üst üste yeni basımlar yapan bu roman türünün bazı tanınmış adları Ercüment Ekrem Talu (1886-1956), Turhan Tan (1896-1939), Abdullah Ziya Kozanoğlu

(1906-1966), Feridun Fazıl Tülbentçi (1912-1982) gibi yazarlardır. Bu yazarların arasında bazı idelojik farklar bulunmakla birlikte, konumuz açısından ortak özellikler sergilerler. Sık sık aşırılıklara vararak 'Türk' yüceltilmekte, Yunan/Rum ise Türk'ün karşısında aşağılanmaktadır.

Din öğesinin ve panturanist eğilimlerin de görüldüğü ERCÜMENT EKREM TALU'nun romanları Halide Edip Adıvar'ınkileriyle birlikte ilk 'milli' romanlardan sayılır. *Kan ve İman* (1922) *Ateşten Gömlek* ile aynı zamanda yazılmış ve yayımlanmıştır. Bu romanda Beyoğlu düşman bölgedir: *"Payı taht iki kısma"* ayrıldığı dönemde Beyoğlu *"çılgın, riyakâr sevinçle çırpınıyordu"* (9). İzmir'e giren gâvur "kancıktır", "masum milletin kanına girmiştir" Batı ise Yunan'ı sürekli desteklemektedir (31). İşgal kuvvetleri *"Bizans serserileriyle birlik olup izzet-i nefsimizi kırıyor(du)... Geceleri Beyoğlu'nun kaldırımlarında müşteri kovalayan şâbb-ı emred gâvur oğlanları bugün kisvelerini değiştirmiş ahaliye zulmediyorlar"* Batı ise Türk'ün hakkını aramasına olanak tanımamaktadır (37). Düşman "alçak Yunan ile katil İngiliz'dir; Garp üstündür ama 'Türk inkılabı' Batı'yı geride bırakacaktır" (41).

Cinsellik sürekli gündemdedir. Yunanlı subaylar *"zaten fitraten müsait olan maiyeti efradına emirler verip"* anne babaları ölmüş Türk kızlarını getirtirler, zorla oynatırlar (47). Yunan zabitinin Türk kızını nasıl 'kirletmek' istediği uzun uzun anlatılır (47-56). Aydınlanan yada doğru düşünen kimseler, romanda Yunan için "gâvur" tabirinin az olduğunu, dünyada 'biz' hariç, hiçbir kulun hem Müslüman hem Türk olma nimetine kavuşmamış olduğunu anlatırlar (71). Hasan Dede ise ölürken bütün Türkler'in birleşmesinin gerektiğini, İzmir'in birinci merhale olduğunu söyler (102). *Sabır Efendinin Gelini* (1922) romanında da Sofi kurnaz bir kadındır (60), Beyoğlu karanlık işlerin döndüğü yerdir. *Kodaman*'da (1935) ise Rum kadınlar Yaşar'a aşık olurlar, cinselliklerini cömertçe sunarlar (105).

TURHAN TAN 1930'lu yıllarda yazdığı romanlarında, özellikle *Gönülden Gönüle* (1931) romanında, Yunan ve Rum'a karşı, Türk edebiyatında bulunabilecek en aşırı saldırılarda ve

nitelemelerde bulunur. Tarihsel bir çerçeve içinde dile getirdikleriyle, bir tür 'Türk kimliği' arayışıyla, 'öteki' olarak algıladığı Yunan'la birçok alanda hesaplaşır gibidir. Yunan/Rum ile karşıtlık ırksal bir içerik, ilişkiler geçmişten geleceğe uzanan bir süreklilik ve kalıcılık kazanmakta, iki 'ulus'un ilişkileri metafizik bir boyuta ulaşmaktadır. İki ulusun özellikleri değişmezdir; geçmişin ilişkileri geleceği de saptar gibidir.

Gönülden Gönüle (1931) 14. yüzyılda Türkler'le Bizanslılar'ın ilişkilerini konu edinir. Bir yanda her bakımdan eksiksiz ve üstün Türkler vardır; öte yanda her bakımdan aşağı olan 'öteki'ler. Türk'ün yönetimi de kendisi de 'âdildir' (3), *"her Türk adaletin müşahhas timsalidir"* (111); keskin nazar ve sağlam adım *"ancak Türk'e yakışırdı"* (4); *"ilk insan bu sahneye adım attığı günden beri, Türk tarihin hakimi olmuştur"* (112).

Bizanslılar'ın Bursa'sı bir 'harabedir' (4), şanlı antik Yunan tarihinin 'yüzde doksanı' uydurmadır (78), Bizans Rumları'nın efsanevi Yunanistan'la ilgisi yoktur (113) tezleri savunulur. *"Şahsen ve milletçe malik olmadıkları meziyetleri"* kendilerine malederek sahiplenmeye çalışırlar; bunun için de *"Türkler'in aslen Rum olduklarını iddia etmişlerdi!"* *"Kendi hiçliklerine ve piçliklerine ağlamayı beceremeyen"* Rumlar'a bütün insaniyet gülmektedir (138). Rumluk'tan tiksinen Rum kız sonunda *"Türkler'e secdekâr olmayı"* kabul eder ve *"galibin önünde diz çökerek"* bunu gösterir (138). Rumlar Türkler'den çok korkarlar ve bu yüzden topraklarını hemen savunmadan teslim ederler (172). Ahlak açısından da Rum aşağıdır: *"Her Rum'un düşüncesi, yegâne düşüncesi yükselmek, sefihane yaşamak için yükselmekti. Böyle bir yükselişi temin uğrunda namuslarını, ırzlarını ve her türlü mukaddesatı basamak yapmaktan çekinmezlerdi"* (218).

Türkler ile Rumlar'ın ilişkileri aslan/tavşan ilişkisine benzetilir (11). Alpaslan 'sinek avlar gibi' tekfur Romanos'u yenince, ayaklarını öpen tekfur için, ayağı ile başını ezerek şöyle der:

"Bakın! şu başa ve ona basan ayağa iyi bakın. Bundan geri, Türk'ün kuvvetli ayağı bu korkak kavmin başından kalkmayacaktır!.. İşte o gün bu gün, Rum keferesi Türk'ün sillesini yer durur" (12).

İki tarafın bir arada bulunması, birbirine karışması ırkçı bir anlayışla olumsuz bir gelişme sayılır. 'Öteki'nden asker yapıp kullanmak doğru değildir çünkü *"can çıkmadıkça huy değişmez derler. Ya kan değişir mi?... Aslan yuvasına böcek dolduruyorlar, yarın bizim çocuklarımız bunlarla nasıl bağdaşır?"* (46). Rum kızı ile evlenmek de tehlikelidir:

"Bir Türk'ün Rum kızı aldığını işitince içime ateş düşüyor. Bence yılanı gebe etmek, Rum kızlarından döl almaktan daha iyi. Hiç olmazsa rengi, zehiri belli. Bunların her şeyi karışık!" (47).

Diğer yazılarda da görüldüğü gibi iki taraf arasında en önemli ve büyük farklardan biri cinselliktir. Bizans'ın Rum kadınları Türk erkeklerini kendi erkeklerine tercih ederler, onları çok üstün görürler. İki taraf sürekli karşılaştırılır. Bu kıyaslamaların sonucunda Türk (Rum'a göre) çok üstündür. Türk'ü tanımış ve onunla evlenmiş olan bir Rum kadın şöyle der:

"Kocam Rum prensi değil, Türk ulusudur. Harp sahnesinde hakiki bir ejder, kendi yuvasında tam bir melektir. Bu onun için meziyet değildir. Her Türk aynı meşrep ve kuvvettedir. Şu sizin ismi var, cismi yok Agamemnonlar'ınız, Aşiller'iniz, Hergüller'iniz, celâdette (yiğitlikte), hamasette (cesarette), erkekliğe ait herhangi bir meziyette zevcimin de, arkadaşlarının da kâ'bine (topuk kemiğine) varamaz. Tamamen ciddi olarak söylüyorum ki evimizdeki at uşakları sizin mitolojik kahramanlarınızdan daha yüksek insanlardır" (58).

Bu cinsel söylem ve tercih roman boyunca sürekli olarak gündemdedir. *"Güzel bir kız için, en şerefli yastık bir Türk'ün göğsüdür. Şu senin Teofano'yu da miskin, korkak ve sarsak bir Rum'un karısı olup ölünceye kadar üzüntü çekmekten kurtaralım. Kadın kıymeti bilen ve erkek kıymetini de karşısındakine bildirebilen bir babayiğite verelim"* der, Türk erkeğini tanımış olan Rum kızı (60).

"Bir Türk'ün karısı olmak, Olimp'in zirvesinde oturduklarına vaktiyle inandığımız riyakâr, yalancı, zani ve müfteri hüdalarla hembezm olmaktan daha büyük bir mazhariyettir" (61).

Bu sözleri Neofar söylemektedir. *"Türk'ün eline düşen her Rum kızı, böyle istihaleye* (başkalaşmaya) *uğrar gibidir."* (88).

"Alelade erkek ancak Rumlar'da bulunur. Türk diyarı harikuladeler yurdudur" (97). *"Türkler'in Rum kızlarına sihir yaptıklarına inanacağım geliyor. Başka türlü bu muammanın içinden çıkamıyacağım"* (98).

Sonunda *"Rumlar'dan iğrenip bir Türk'ü seven"* haklı çıkar (280). *"Artık"* der Rum kızı, *"Aydos hakiminin, bir Türk'e at uşağı bile olamayacağını, Rumlar'ın iri kıyım birer salyangozdan, dilli birer sümüklü böcekten başka bir şey olmadıklarını anlamış bulunuyorum"* (139, 280). Bütün bunları Bizanslı tekfur kabul eder:

"Biz asırlardan beri gaflet içinde yaşadık, her türlü pisliği kabul ettik, yalan söyledik, riyakârlığı şeref bildik, fuhşa kapıldık, her şenaati yaptık, insanlığın ruhu ulvisi bizden, bizim yaşayışımızdan iğrendi. Türkler işte o muazzam istikraha (tiksinmeye) tercüman oluyorlar, bütün beşeriyet namu hesabına yüzümüze tükürüyorlar ve bizi insanlık hududu haricine çıkarıyorlar... Türkler yalnız beşerin değil Allah'ın da gazabını temsil eden bir millettir ve Rumluk'u yer yüzünden kal'edeceklerdir (çekip atacaklardır)" (280, 281).

Timurlenk (1935), *Akından Akına* (1935), Nadir Nadi'nin yazılmasını tavsiye ettiği ve ona ithaf edilmiş olan *Viyana Dönüşü* (1936), *Hint Denizlerinde* (1939) ve *Devrilen Kazan* (1939) adlı romanlarında 'dünyayı dize çöktüren' Türklük aynı heyecanla yüceltilmekle birlikte Rum aynı yoğunlukta görülmez. Kuvvet ve fütuhat temel kıvanç kaynağıdır. Hint Denizi maceraları, Batı'nın sadist kralları ve gelenekleri ve genelde Türkler'in politik maceraları bu romanların temel konularıdır.

ABDULLAH ZİYA KOZANOĞLU *Kızıl Tuğ* (1923), *Kolsuz Kahraman* (1930), *Sarı Benizli Adam* (1934), *Sencivanoğlu* (1938), *Dağlar Delisi* (1951) ve *Arena Kraliçesi* (1964) gibi tarihi romanlarında ulusların mücadelesi içinde Türkler'in yüceliğini sergiler. İlk iki romanda Orta Asya ve Çinliler görülür. Yunan ve Rumlar göründüğünde ise genel olarak aşağı ve olumsuzdurlar. *Sarı Benizli Adam*'da gene cinsellik ön plandadır: Bizans kadınları, İmparatoriçe dahil, cilvelidirler ve Türkler'e sürekli aşık olurlar, onlarla yatmak isterler (14, 25 vb.).

Bizanslılar ile Türkler arasında kurulan kimi dostluklar bile, en sonunda devlet çıkarları gündeme gelince yıkılır, her yan kendi çıkarını gözetir: *"Seni severim ama memleketimi de severim"* (142). Evliya Çelebi zamanını konu edinen *Dağlar Delisi*'nde Kösem Sultan'ın Rum asıllı olduğunu, 'işvesi ve cilvesi' ile yükseldiğini ve nihayet bu kadının Sultanı 'elinde tuttuğunu' okuyoruz (80). *"Bu memlekete vezir, sadrazam (vb.)... küçük yaşta saraya köle diye alınmış piçlerden seçilir"* (82). Bu uygulamanın zararlı yanları anlatılır. Sultan Murat da Yahudiler'den devlet adına borç almaya başlayınca durum daha da bozulur (125). *Arena Kraliçesi*'nde de yeniden Teodora'nın cinselliğini okuyoruz. Genel olarak bu romanlarda halktan insanlar daha yumuşak ve olumlu, hatta zaman zaman çıkarlarını düşünen rasyonel kimseler olarak ortaya çıkarlar, özellikle 'öteki'lerin yöneticileri daha olumsuzdur.

FERİDUN FAZIL TÜLBENTÇİ'nin romanlarında aynı imajlar ve anlayışın, zaman zaman büyük benzerliklerin sergilendiği görülür. *Sultan Yıldırım Beyazıt* (1947) ve *Barbaros Hayrettin Geliyor*'da (1949) yeniden Türk erkeklerine aşık olan 'öteki'ler (108 ve 285), genel havasıyla Tarık Buğra'nın *Osmancık*'ını anımsatan *Osmanoğlular*'da (1950) *"işte erkek böyle olur"* diyen Elena (17) ve 'bizim' yataklara koşan 'ötekiler' (356) sürekli sahnededirler. Bu romanda da Rumlar Türk'ün üstünlüğünü, hatta 'köleliği' de kabul ederler (689). *Şah İsmail*'de Rumlar görülmez; konusu Halikarnas Balıkçısı'nın *Turgut Reis*'ini anımsatan aynı isimli romanda ise (1958), aksine kimi yabancı kadınlar olumludur (49), Müslüman ve Hristiyanlar arasında zaman zaman karşılıklı yardımlaşma da görülür (96). Bu yazarın romanlarında ulusçu söylem daha ölçülüdür, 'öteki' ise o denli aşağılanmaz.

Değerlendirme

Bu bölümde ilk romanını 1909'da yayımlamış olan Halide Edip Adıvar'dan günümüz yazarlarından Attilâ İlhan'a, yani yaklaşık doksan yıllık bir süreyi kapsayan on üç yazarın (74

roman, 7 öykü ve 7 anı) toplam 90 eserin incelenmesinden elde edilen sonuçlar sunulmuştur. Bu yazarlar, hatta her yazar farklı zaman dilimleri içinde 'ulusçuluk' konusunda aynı yada bütünüyle benzer bir yaklaşımı izlememiştir. Yine de bu metinlerin ortak yanları vardır.

Bu tür kitapların ilk yayın yıllarına bakıldığında, bir genel eğilim olarak 1920-1960 arasında bir artış, bu yıllardan sonra bir düşüş görülür. Çalışmada ele alınmış olan (ulusal/ulusçu) roman, öykü ve anı kitaplarının bir arada gösterildiği tablo şöyledir:

Yıllara Göre Yayınlar (Roman, Öykü, Anı)

Yazarlar	*1900*	*1910*	*1920*	*1930*	*1940*	*1950*	*1960*	*1970*	*1980*
Halide Edip	2	5	8	3	1	4	2		
Yakup Kadri		1	5	3	1	5	1		
Aka Gündüz			1	1					
M. C. Kuntay				1					
Sadri Ekrem					1				
S. Kocagöz						2			
Attilâ İlhan					1			2	1
Nihal Atsız					2	1			
Tarık Buğra						1	3	5	5
E. Ekrem Talu			2	1					
Turhan Tan				6					
A. Z. Kozanoğlu			1	3		1	1		
F. F. Tülbentçi					3	2			
Toplam	2	6	17	18	9	16	7	7	6

Bu tablodan, 'Cumhuriyetçi' diye nitelenebilecek Halide Edip ve Yakup Kadri gibi yazarların kitaplarını yaklaşık olarak 1910 yıllarından başlayarak yayımladıkları ve en verimli yıllarının da 1920'li ve 1930'lu yıllar olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle Yakup Kadri 1940 yıllarından sonra beş anı kitabı yayımlamış, roman ve öykü yazımı çok azalmıştır. Son romanı *Hep O Şarkı*'nın (1956) ise ulusçu bir 'havası' hiç yoktur.[15]

15 İncelenmiş olan kitapların 'rastgele' (random) seçilmiş olmaları bu tür bir 'genel' kıyaslama yapmamızı geçerli kılmaktadır. Buradaki bir varsayım, 'ulusçu' sayılan bir yazarın incelenmiş olan bütün kitaplarının eşit ağırlıkta ve ulusçu sayılmalarıdır. 1920 yıllarından önceki düşük sayılar ise kimi yanlış yorumla-

Popülist, tarihsel (hatta Turancı, Orta Asyacı, Türkçü) romanların yazımı 1950'li yıllara kadar uzanmaktadır. Nihal Atsız'ın "soy"a dayalı ulusçu anlayışı da yine 1940'lı ve 1950'li yıllara rastlar. 1950'li yıllardan başlayarak iki temel farklı eğilimin ortaya çıktığı gözlenir. Bir yanda İslam söylemi de sergileyen Tarık Buğra, öte yanda 'sol' ve 'antiemperyalist' bir söylemi kullanan Samim Kocagöz, Attilâ İlhan gibi yazarlar dikkat çeker. Bu farklı yaklaşımlar, daha ayrıntılı bir çalışmada alt başlıklarla farklı ideolojik yaklaşımlar olarak da ele alınabilir. Ancak bu genel çalışmada bütün yazarlar, farklılıkları da gösterilerek, genel bir grup olarak ele alınmaktadır.[16]

Ancak kitapların yazıldıkları yıllar, toplum içinde geçerliliklerinin ve yaygınlıklarının belirtisi olmayabilir. Eserlerin yeni basımlarına dayanarak yapılmış olan bir değerlendirmeye göre, Halide Edip'in *Sinekli Bakkal*'ı, Nihal Atsız'ın *Bozkurtların Ölümü* ve Yakup Kadri'nin *Yaban*'ı son yıllarda en çok satılan yedi romanın üçüdür.[17] Yani bu kitapların bugün de tabloda belirtilemeyen geçerlilikleri var.

* * *

Bu metinlerde sorunlar 'toplum' sorunları olarak sergilenirler. Toplumu oluşturan birleştirici 'tutkal' (güç yada kavram) ise ulustur (millettir). Osmanlıcılar'da olduğu gibi birleştirici güç devlet sınırları içindeki vatan toprakları, (Osmanlı) devlet yada (Osmanlı) yurttaşlar değildir; İslamcılar'da önemle vurgulanan din söylemi de bu yazarlarda genel olarak ikincildir, sorunlar 'insan' sorunu da değildir. 'Türkler'in sorunlarıdır gündeme getirilen. Ulusun ortak bir alınyazısı, son tahlilde

---

ra açıktır; bu yıllarda genel olarak kitap yayınları zaten düşüktü. Ama gene de 1910 yıllarına gelene dek 'ulusçu' söylemin pek görülmediği dikkat çeker. Tablodaki 1900, 1910 yılları 1900-1909, 1910-1919 yılları anlamında okunmalıdır.

16 Genel Değerlendirme' bölümünde gösterileceği gibi, kimi yazarlar ulusçu/İslamcı ayrımın arasında bir yerdedirler. Örneğin Tarık Buğra oldukça 'İslamcı', Peyami Safa ise oldukça 'ulusçu'dur. Bu yazarların iki ayrı bölümde ele alınmaları marjinal bir tercihtir ve yakınlıkları ilerde gösterilecektir.

17 Bkz. M. Z. Bakırcıoğlu, *Türk Romanı*, Ötüken, İstanbul, s. 14.

herkesi, yani bütün Türk ulusunu ilgilendiren konular vardır. Kaleme alınanlar bu açıdan görülür, böyle algılanır.

Seçilen konular da bu anlayışa uymaktadır. İnsanların meslekle, aile sorunlarıyla, sağlıkla, doğayla, dinle, varoluşla ilgili konuları değil 'ulusal' sorunlar ele alınmaktadır: Türk ülkesinin toprak bütünlüğü, vatanın bugünü ve yarını, bağımsızlığı ve egemenliği, milletin özgürlüğü ve millet olmak için engellerin kalkması... Bu konular gündeme geldiğinde 'düşman' da genellikle hatta kaçınılmaz olarak 'ulusal'dır. Bu düşman 'vatan topraklarımızın', 'ekonomik pazarlarımızın', yada genel olarak yağmacı emperyalist Batı'dır, Batılı 'uluslar'dır, Yunan ve onun yan ürünü Rum'dur. Edebiyat metinlerinin konuları başka alanlara da uzandıklarında, örneğin aşk konularına değindiklerinde, ulusal konularla ilişkili sayılan parametreler gene temel kıstaslar olarak kalmaktadır.

* * *

Söz konusu metinlerde ulusal yaklaşım 'biz' ile 'öteki'ni, yani ulusal açıdan düşman algılananı, iyi/kötü, üstün/aşağı, haklı/haksız gibi karşıt ikili bir açıdan ele alır. 'Öteki' olumsuz sergilenirken 'biz' kusursuz ve üstün olarak belirir. Bu romanlarda Türkler -ötekilerin karşısında, ötekilere kıyasla- bir kez bile kötü bir davranışta bulunmazlar. Vahşet, çoluk çocuk öldürmek, ırza geçmek, yabancı topraklara göz dikmek, sömürmek, ahlaksızca yada korkakça davranmak 'öteki'nin özellikleridir. Türkler bu tür davranışlarda bulunmazlar.

Türkler'in üstün konumları konusunda iki parametre önemlidir. Birincisi, Türk'ün çok seyrek de olsa 'kötü bir davranışı', 'haklı tepki' yada bir tür 'ceza verme' sayıldığından aklanmasıdır. Halide Edip'in 'Vurma Fatma' adlı öyküsünde Yunan subayı çok kötü olduğu için 'haklı' olarak linç edilir; Tarık Buğra'da zaten seçenek yoktur: *"ya biz ya onlar"*; Samim Karagöz'ün *Doludizgin*'inde Yunan erlerinin bir binanın içinde canlı yakılmaları 'ferahlatıcıdır' çünkü 'milletin ahı alınır'

İkinci parametre Türkler'in 'öteki'nin karşısındayken aşağı olmadığıdır; yabancılarla kıyaslanmadıkları durumlarda ise

Türkler 'kötü', ahlaksız vb. olabilirler. 'Öteki'nin bulunmadığı romanlarda Türkler her türlü eleştiriye açıktırlar. Ama iki ulus (yada öteki uluslarla) karşı karşıya gelindiğinde ulusçu anlayış sergileyen metinlerde, Türk'ün olumsuzluğuna rastgelinmez.[18] Bu bölümdeki metinlerde Türk, Yunan'la (ve başka uluslarla) kıyaslandığında, hemen hemen her alanda üstündür. 'Öteki', ulusal kimliğin oluşmasında en önemli etkendir. 'Öteki'nden daha aşağı bir (ulusçu) ulusal kimlik, anlamsızlığa varır ve olanaklı değildir.[19]

Ulusçu anlayışta önemli olan, Yunan'ın yalnız 'olumsuz' gösterilmesi değildir; bu 'kötü' yanın konjonktürel değil, 'ezelden beri', 'daimi' olmasıdır. 'Öteki' düşmandı, düşmandır ve herhalde bu anlayışa göre hep böyle kalacaktır. Rumlar '*asırlardan beri*' göz dikmişler Türk topraklarına Tarık Buğra'nın romanında, tarih tekrarlanır: 1071, 1299, 1919...; Samim Kocagöz'de Yunanlılar'ın iki bin yıllık saldırı planlarına rastlanır. İstiklal Savaşı, Yakup Kadri'ye göre *"Battal Gazi'nin Bizans'a, Yunan'a"* karşı yenilenen savaşı gibidir. Ulusçu anlayışın temel ilkesi, 'ulusun tarih içindeki sürekliliği', 'öteki'ne de yansıtılır.

Her iki ulusta da 'ırksal' özellikler görülür. 'Bizim' üstünlüğümüz tarihsel yada konjonktürel değildir. Türkler'in üstünlüğü ve 'öteki'nin aşağı yanı ırka yada bir tür ırki özelliklere dayandırılır. Ulusçuluk 'daima' kalıcı ve değişmez olan temeller aradıkça ırk söylemine dönmeye zorlanır. Bu metinlerde 'ırk' söylemi yoğundur. Yalnız Nihal Atsız ve genel olarak popülist tarihsel romanlar değil, Tarık Buğra'da *"büyük orospular yetiştiren ırk"* söylemi içinde, Yunan/Rum'un değişmez özelliklerini dile getirir. Kimi durumlarda ise, ırk sözcüğü kullanılmadan,

---

18 Tarih alanında da bu ulusçu anlayış görülebilir. Kimi tarihçiler Osmanlı dönemini yada Osmanlı Devleti'ni kıyasıya eleştirirler; ancak Osmanlı Devleti'yle öteki uluslar, örneğin gayrimüslim 'milletler' söz konusu olduğunda o devletin 'bu alandaki' uygulamalarında kusur bulunmaz. Bu konuda bkz. Millas, Herkül. *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim, İstanbul, 1994, s. 218-238.

19 Bernard Shaw'un İngilizler için söylediği söz bütün ulusçular için geçerli olsa gerektir: *"How can what an Englishman believes be heresy? It is a contradiction in terms"* (St. Joan, III).

insan topluluklarına zaman içinde değişmez özellikler yakıştırılarak, ırkçılık dolaylı olarak dile getirilmiş olur.[20]

Yunan'ın kötü yanı çoktur: topraklarımızda gözü vardır (Kocagöz uzun uzun Anadolu'nun neden Yunan olamayacağını anlatır), halkımızı sömürür, bunu ahlaksızca da yapar (kumarhaneler vb. açar), savaştığında öldürür, ırza geçer. Acımasızdır, gözü doymazdır, nankördür (başkaldıran eski köledir). Ama en önemlisi bize benzemeyen, bizden bütünüyle farklı olan 'öteki' ve 'aşağı' olan ulustur. Halide Edip'te Rumlar 'tabii olarak ikinci derecede insanlar' olarak görülür, Yunan ölüleri 'kokmuş etler' Türk ölüleri 'şehittir' *(İzmir'den Bursa'ya)*; Yakup Kadri'de de aynı benzetmeyi görüyoruz: Yunan ölüleri hayvan leşlerine benzetilir *(Vatan Yolunda)*; vahşeti 'sırf ruhlarının vahşi hevesinden' yapar Yunanlılar *(Vatan Yolunda)*; *"akrep akrepliğini Yorgolar Yorgoluklarını"*, yani herkes 'doğasını' izler ve Yunan Türk'e karşı çıkar Tarık Buğra'nın romanında; M. C. Kuntay'ın romanında Rum'la ilişkili olan Türkler bile olumsuzdur. Derinlemesine incelenmiş üç yazarın kırk altı roman/öyküsünde görülen kadın, erkek Yunan/Rumlar ve Yunan/Rum ile ilgili yargıları içeren tablo aşağıdadır. Tablo bölüm içinde verilmiş olan Halide Edip, Yakup Kadri ve Tarık Buğra ile ilgili daha ayrıntılı tablolar göz önüne alınarak hazırlanmıştır:

Roman / Öykü

	Karakterler						*Olay/Yargı*			*Toplam*				*Kadın+ Erkek*
	Kadın			*Erkek*										
Yıllar	*a*	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*	*a/c*	*a/c*
Halide Edip	0	10	18	1	3	8	0	7	46	1	20	72	1/72	1/26
Yakup Kadri	0	2	9	2	6	18	0	35	47	2	43	74	2/74	2/27
Tarık Buğra	0	2	3	1	5	22	0	30	27	1	37	52	0/52	1/25
Toplam	0	14	30	4	14	48	0	72	120	3	100	198	3/198	4/78

a: "olumlu", b: "tarafsız", c: "olumsuz".

20 Zamanla hiç değişmeyen 'ulusal' özelliklerin kabulü 'ırkçı' yaklaşım sayılırsa (çünkü bu bir tanım sorunudur), bu ulusçu yaklaşımın bir yerde ırkçı olduğu da kabul edilebilir.

1919-1926 ve 1930 yılları arasında ilk iki yazarın Yunan/Rum konusunda daha büyük oranda olumsuz karakterler ve olaylardan söz ettiklerini ve bu tür yargılarda bulunduklarını görmüştük. Bu dönem doğal olarak İstiklal Savaşı ve hemen sonraki dönemdir. Ancak yukarıdaki tablonun da gösterdiği gibi, genel eğilim ve dönemden bağımsız, 'öteki'nin olumsuzluğudur. Olumlu tek bir kadın bile görülmez; otuz olumsuz kadın vardır. Erkeklerin de oranları farklı değildir: 4/48. Olay ve yargılar ise gene temelde olumsuzdur. Kadın, erkek ve olayların toplamı ise 3 olumluya karşı 198 olumsuz değerlendirme göstermektedir. Yani bu metinlerde Yunan/Rum yüzde 98.5 oranında olumsuzdur.

İçinde yaşanan dönemle çevrenin, 'öteki'nin algılanmasındaki rolü bu yazarların bazılarında açık bir biçimde görülür. Halide Edip 1912'de *Yeni Turan* romanında Osmanlılık'ı savunmakta ve bir Rum'un (bu yazarın romanlarındaki tek olumlu kişinin) bu Osmanlılığa yatkın olduğunu göstermektedir. Yakup Kadri 1930'lu Türk Tarih Tezi yıllarında Türkler'i Eski Yunanlılar'a yakın görür (*Ankara* vb.), 1930'lu yıllarda kimi yazarlar Yahudiler'de Naziler'in yakıştırdıkları özellikler görürler, ırk söylemi daha yaygındır bu yıllarda (örneğin *Üç İstanbul*'da 'Türk ırkının temiz kanı'ndan söz edilir). 'Ekonomik sömürü' söylemi sınıfsal değil uluslar arasında ve gayrimüslimlerin Müslümanlar'a uyguladıkları bir sistem olarak dile getirilir. Bütün yüzyılı kaplayan ulusçu anlayış bu metinlerde 'genel' bir biçimde kendisini duyurmaktadır.

* * *

Ulusçu metinlerde Yunan/Rum kadın, ulusal çatışma ile ilgili ve cinsel bir çerçeve içinde belirir. Ailesine bağlı bir kadın, bir anne, bir öğrenci kız gibi kadınlar hemen hemen bütünüyle yoktur. Anlamlı olan, fahişelerin genellikle Rumlar'dan çıkması değil, Rum kadınlarının genellikle fahişe olarak belirmeleridir. Bu kadınlar cinsel açıdan çok canlıdırlar, kimileri de sevicidir. Cinsellik aynı zamanda bir 'olumsuzluk' işareti gibidir. Rum erkekleri, tersine cinsel yetersizlik sergilerler; Tarık

Buğra'ya ve popüler romanlara göre, iktidarsız gibidirler (*Osmancık* ve *Küçük Ağa)* ve bu yüzden de eşleri Türkler'e kaçarlar. Türkler'in bu üstünlüğü, gördüğümüz gibi Türk'ün 'kişiliği' ile açıklanmaktadır. Yunan erkekleri Yakup Kadri'de de eşcinsel olabilmektedir.

Türk'le Yunan cinsel alanda en belirgin karşıtlığı sergiler gibidir. 'Öteki' kadının cinselliği, Yunan ulusunun da bir yanına ışık tutan ırksal bir özellik taşır. Fahişe Despina Rum'un medeniyetinin 'şehvet ve sefahat' dolu yanını gösterir *(Hüküm Gecesi); Siyah Kehribar*'da Yunanistan'ın tarihinin her devrinde muhteşem ve kalleş orospular yetiştirdiğini; *İbiş'in Rüyası*'nda da Zozo'nun 'büyük orospular yetiştiren bir ırktan' geldiğini okuyoruz.

Cinsellik ulusal çatışmalarda zor ve güç kullanma ile de ilişkili gösterilir. Bir Yunanlı genç Türk kızın gırtlağını sıkıp boğarken öbürü de dudaklarından zorla öper Halide Edip'e göre; bütün yazarlarda ulusal savaşın en karanlık anı Türk kadınlarına cinsel saldırının yapıldığı andır. Ulusal savaş cinsel tecavüz etrafında odaklaşır gibidir.[21]

Yunan/Rum ile Türk arasında aşk ilişkisinin üç şıkkı vardır: a) Türk erkek ya sıradan (olumsuz) bir Rum kadınını sever ve cinsel çekiciliğinin kurbanı olur; en yaygın olan da zaten budur: *"bir ecnebi sevmek bir bedbahtlıktır"* der Aka Gündüz'ün kahramanı, b) Türk erkek ile olumlu bir Rum kız sevişirler ve Rum kız Müslüman olunca mutlu olurlar *(Osmancık)*, yada c)Yunanlı (ki olumsuzdur) bir Türk kızına aşık olur ama yüz bulamaz ve sefil olur *(Vurun Kahpeye)*. İki taraf (ulus/din grupları) arasında mutlu bir aşk görülmez. Tek umut Rum kadınların Türk ve Müslüman olmalarındadır.

Ama (aşksız) cinsel ilişki daha çarpıcı ve çeşitlidir. Türk erkekler sık sık Rum kadınlarla yatarlar. Zaten genellikle Rum

21 Cinsel ve din ağırlıklı söylem İlhan Selçuk'un gerçek bir subayın anılarına dayanarak yazılan *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*'nda da (1973) görülür. Romanda ulusçu savaşçı şöyle bağırır: *"Müslümanlar! Eğer bu camide çan görmek istemiyorsanız, eğer ailelerinizi Yunan palikaryalarının kucağında görmek istemiyorsanız haydi silah başına!"* (cilt 2, 40).

kızları Türk erkeklerine çok düşkündürler. Romanların Türk erkek kahramanları (yada yazarlar) bu cinsel ilişkide bir tarafın 'üstte', 'öteki' tarafın 'altta' olduğunu ve bunun ulusal bir anlam taşıdığını ima eder gibidirler. Üç kez bu ilişkilerde bir tür zorun yada baskının kullanıldığını görüyoruz. Ahmet Kerim Türklük'e karşı konuşan Despina'yı yere yuvarlar ve onunla yatar *Hüküm Gecesi*'nde; Türk kahramana göre Sofiya'nın dudakları teslim olmak için *'vahşi bir mücadeleyi'* gerektirir, *Siyah Kehribar*'da. Ferid ise, *Sırtlan Payı*'nda, Kalyopi ile yatarken altında Yunanistan var gibi bir duygu içindedir.

* * *

Din (İslam) bu metinlerde çok önemli bir rol oynar. Ulusçu coşku bir yerde dinle içiçedir. *Seviye Talip*'te *'vatan ve dinin'* birbirinden bağımsız olamayacağı savunulur. *Milli Savaş Hikâyeleri*'nde Yunanlılar'ın özellikle camileri hedef aldıklarını okuyoruz. *Osmancık*'ta iki ulus arasındaki uçurumun ancak karşı tarafın İslam'a geçince aşıldığı görülür: *'iki ayrı dünya'* İslam'da birleşir. Kur'an'daki Yusuf da Omiros'tan üstündür *(Üç İstanbul)*. Yunan vahşeti hemen her zaman İslam'a karşı bir davranış olarak da gösterilir: camiler yakılır, hocalar öldürülür, dinin simgeleri aşağılanır vb.

Ayrıca bu metinlerde 'bizim devlet'e, Atatürk dönemine, Kemalist devrimlere ve genel olarak Cumhuriyet Türkiye'sine karşı bir tutum görülmez. (İleride İslamcı ve Sınıfsal yaklaşımın bu konuda farklı bir tutum içinde olduğu gösterilecektir.) Osmanlı Devleti'ne olan hayranlık da, özellikle Tarık Buğra'da açıktır. Fetihlerle ilgili tarih ve bu yöndeki değerler sık sık gündeme gelir.

* * *

Kısaca, ulusçu anlayış, metinlerde, birbirine karşı uzlaşmaz, uyumu sağlanamaz iki 'ulus' dünyası olarak ortaya çıkar. Bu iki dünya, bir yanda olumlu olan 'biz'den, öte yanda olumsuz olan 'öteki'den oluşur. Yunan ve Rum 'öteki'dir. Ama bu karşı tarafın Bizans, Helen, Grek gibi farklı adlar da aldığı olur. Bu

sözcüklerin belli bir farklılık sergileyip sergilemedikleri pek belli olmaz, akrabadırlar. Bu iki dünya bir kin ilişkisi içindedir. Efendi-köle ilişkisi hep hatırlatılır. Başkaldıran 'eski esir' nankördür; 'bizim' tarihsel hoşgörümüzü takdir etmemiştir (*Küçük Ağa* vb.). 'Tarih' bu duyguların oluşmasında temel etkendir; ilişkiler geçmişe ve geleceğe de uzanırlar. Ulusların sabitliği ve sürekliliği temel anlayıştır.

Batı da bu ikili karşıt dünyada olumsuzdur. Batı, Yunan ordusunun arkasındadır (*Vatan Yolunda* vb.), kozmopolit kimseler ve Beyoğlu olumsuzdur (*Dikmen Yıldızı* vb.), Avrupa güzel olsa da ondan 'nefret' edilir (*Yol Arkadaşları*), Batı'nın para yardımı zararımızadır (*Yaraya Tuz Basmak*)... Bu iki dünyanın çatışmasında Batı 'öteki'nin yanındadır.

Metinler 'yabancı düşmanlığı' genelde hep sezilir. *Yaban*'da (ve başka birçok yapıtta) Rum-Ermeni 'işbirliği' görülür. Batı (genel olarak) 'Hristiyan' olduğu için 'daima' 'biz'e karşı çıkmıştır, 'onlar'ın (Batı'nın şımarık çocuğunun - *Doludizgin*) yanında yer almıştır. Bu anlayişta, ulusçu algılamanın dinsel bir yargı ile güçlendirildiği görülür. Batı daima bize düşman olmuştur: a) din yüzünden b) toprak ve servetimizi yağma etmek istedikleri için; yada c) emperyalist oldukları için.[22] Batı ve Rum'la bağlantılı olarak Beyoğlu da hep aşağı, dejenere, ahlaksız ve hele 'yabancı' bir yer olarak gösterilir: *"Beyoğlu fethedilmeyen İstanbul'dur" (Üç İstanbul)*.

* * *

Bu bölümde ele alınmış olan ve 'ulusçu' olarak adlandırılan yapıtlar ve ulusçu yaklaşım, ideolojik bir anlayış ve söylemin ötesinde, siyasal bir 'proje' olarak da ele alınabilir. Böylesine yaygın olan ve süreklilik gösteren ulusçu anlayışın yalnız 'düşünce' alanındaki gelişmelerin sonucu değil, toplumsal bir işlevi de bulunduğu gerçeği, böyle siyasal bir projenin varlığıyla herhalde daha iyi açıklanabilir.

---

22 Ekonomik çıkar yüzünden düşman olarak algılanan Batı'nın, 'daima' Yunan'dan yana görülmesi, ittifakların son tahlilde ekonomik neden ve çıkarlara göre değil, din yakınlığına göre gerçekleştiğine inanmanın işaretidir.

Edebiyatta izlenen ulusçu yaklaşım, bir ulusal Türk devleti kurmayla, bu devlete yaraşır bir ideoloji ve anlayış oluşturmayla ve bunu kitlelere benimsetme çabaları ve isteğiyle aynı yıllarda ortaya çıkmıştır. Edebiyat metinlerinde görülen Yunan/Rum imajını ise, bu siyasal projenin bir parçası olarak bakıldığında, bu imaj ve Yunan/Rum'a yakıştırılan özellikler, kısaca Yunan/Rum stereotipi, yeni bir boyut kazanmaktadır. İmajı yalnız 'ulusçuluk'la açıklamak, imajın ve ulusçuluğun toplumsal kökenlerinin, nedenlerinin ve işlevlerinin görünmemesine de neden olabilir.

Daha somut olarak söylendiğinde, edebiyatta ulusçu olarak ortaya çıkan 'öteki' imajı, siyasal meşruiyet pekiştirme projesinin bir sonucudur. Bölümdeki metinler bu açıdan okunduklarında, bir bütünlük sergileyen ve tekrar edilen toplumsal bir mesajın sürekli gündemde olduğu görülür. Ulusçu Yunan tezlerine karşı yine ulusçu başka bir söylemle, yeni kurulmuş olan Türk ulusal devletinin meşruiyeti savunulmaktadır. Mesajın tarihsel bir boyutu, felsefi ve metafizik bir boyutu, ahlaksal bir boyutu, estetik bir boyutu, siyasal ve askeri bir boyutu vardır.

Bu 'ulusçu söylem', bir metafor olarak neyi dile getirmektedir, ne 'demek istemektedir'? Burada bütün metinlerin, Yunan/Rum'la ilgili ortak yanlarının, bir 'yeniden okunuşuna' girişerek bu 'anlamı' irdeleyebiliriz. Kuşkusuz bütün yazarlar tıpa tıp aynı şeyleri söylememişlerdir; her yazar ve yapıt kendi 'sözcüklerini' ve 'açıklamalarını' kendi üslubuyla getirmiştir. Ancak 'ortak söyleme' karşı çıkan, farklı bir söylem geliştirmiş metinler, bu ulusçu yaklaşım içinde pek görülmez.

Yunan en başta, 'vatan' konusunda bir sorundur. Yunan'ın Türkiye üzerinde 'gözü olduğu' bütün yazarlar tarafından sürekli ve çok sık dile getirilir. Saldırgan Yunan'ın yanında (Hristiyan yada emperyalist) Batı vardır. Yunan bu topraklar üzerinde, Eski Yunan, Bizans ve halen üzerinde yaşayan Rumlar'a dayanarak, hak iddia etmektedir; buranın 'meşru' sahibi olduğunu iddia etmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Yunan tarafı Türkler'in azınlıklara kötü davrandığını ileriye sürerek

de hak iddiasında bulunmaktadır. Yunanlılar daha üstün (uygar, yetenekli, hoşgörülü, ileri vb.) olduklarını iddia ederek yönetim konusunda 'hak'lar elde etmeye çalışmaktadırlar. Yunanlılar İzmir'e asayişi sağlamak için çıkartılırlar.

Ulusçu yaklaşımın Yunan/Rum'la ilgili yanı, bu iddialara karşı geliştirilmiş tepkisel bir yanıt gibidir; bir antitezdir. Ulusçu söyleme bu açıdan bakıldığında, teker teker ileriye sürülen tezler bu konuda oldukça tutarlıdır. En başta, bugünkü Yunan'ın, Eski Yunan ile hiçbir ilgisi olmadığı savunulur. Hatta Eski Yunan'a benzeyenler Anadolu'nun (Türk) insanlarıdır.[23] Yada Eski Yunan, İslam ve Türkler'le kıyaslanıp, eski Yunan'ın 'hak iddia etmeye değer' bir toplum olmadığı savunulmaktadır.

Bizans için de aynı amacı güden bir dizi tezler oluşturulmuştur: Devlet köhnemişti, batmaya mahkûmdu, bu kaçınılmazdı, halkı da, yeteneksizliği ve güçsüzlüğü ile zaten 'hak' iddia edecek halde değildi. Devlet, meşruiyetini başka bir açıdan da kaybetmişti: ahlaksızlığı ve kötü devlet yönetimi yüzünden halk artık Bizanslı yöneticileri değil, üstün Osmanlılar'ı istiyorlardı. Bu Osmanlılar ile bugünkü Türkler arasında da bir fark olmadığına göre, bu meşruiyet hâlâ geçerlidir.

Ama meşruiyet başka açılardan da savunulmaktadır. Savaş alanında kesin bir zafer kazanılmıştır; Yunan (Bizanslı Rum vb.) kuşku bırakmayacak bir biçimde 'kesin' bir yenilgiye uğratılmıştır. Türk'ün Yunan/Rum'a karşı kesin üstünlüğü, yalnız moral açısından yararlı ve hoş olmasından kaynaklanmaz; aynı zamanda bu konuda artık 'konuşulacak', 'tartışılacak' bir yanın kalmadığının işaretidir. Zafer (ve üstünlük) tamdır.

Yunan 'barbarlığı'nın iki açıdan işlevi vardır: a) Batı'nın Türkler için geliştirmiş olduğu 'barbar Türk' imajına karşı bir antitezdir; b) uygar olmayan Yunan'ın, bu toprakları ve bu halkları yönetmeye hak kazanamayacağının kanıtıdır. Yönetim konusunda yada devlet kurma ve yaşatma konusunda meşruiyet, ancak 'haklı', 'adil', 'hoşgörülü', kısaca üstün olmakla ka-

23 Bu tez Yakup Kadri'de, ama özellikle 'Anadolucu' diye adlandırılan ve ilerdeki 5. Bölümde ele alınan kimi yazarlarda daha belirgindir.

zanılır. Bu metinlerde de Türkler, Yunan'ın karşısına, tam bu özellikleriyle çıkarlar.

Kadın hakemdir. Hakemdir çünkü o, bu ulusal savaşta taraf değildir. Savaşanlar erkeklerdir. Kadınlar ganimettir, savaşı kazanacak erkeğe varmak üzere olayları izleyen tarafsız kimse gibidir. Ve Rum kadınları, eğer ahlaksız fahişe yada cinsel sapık değilseler, tercihlerinin Türk erkeklerinden yana olduğunu bu metinlerde kuşku bırakmayacak biçimde gösterirler. Türkleri sevmeyenler 'kötü' olanlarıdır. İyi olup da Türk'e varmak istemeyen, kötü olup da Türk'ü seven Yunan/Rum kadın yoktur.

Meşruiyet kavramı kimi zaman tanrısal metafizik bir anlam kazanır. Irklar, soylar ve uluslar, ezelden beri bir alınyazısıyla belirlenmiştir, biri üstün, adil, öteki bunun aksidir.[24] Bu farkın semiolojik bir anlamı vardır. Mesaj ise açıktır: biri hak sahibidir, öteki değildir. Hak ise ulusçu proje ile doğrudan ilişkilidir; bu bir ulusal meşruiyet pekiştirme projesidir. Cumhuriyet deneyimi ile güç kazanması ise, bir rastlantı değildir. Yine, vatanın ve devletin meşruiyeti konusunda toplum katında güven sağlandığında, bu projenin artık ikincil olmaya başlaması ve ilerde ele alınacak olan 'Sınıfsal', 'İnsancıl' gibi yaklaşımların ortaya çıkmaları ve saygınlık kazanmaları da böyle açıklanabilir.

24 Fark zaman zaman dinden de kaynaklanmaktadır; ama din vurgusu İslamcı yazarlarda daha belirgindir. Bu konu 'İslamcı Yaklaşım' bölümünde ele alınmaktadır.

4. BÖLÜM

İslamcı Yaklaşım

> Bence bu iki dünya arasında münakaşa zemini bile yoktur. Dinde, cemiyetin bünyesinde ayrılış daha ilk adımlarda başlar. Dikkat edin ki, garp medeniyetinde her şey bir kurtulma, bir azat edilme fikri üzerinde kurulur... Bir bakıma biz, başından itibaren hürüz.
>
> AHMET HAMDİ TANPINAR, *Huzur*

Türk edebiyatında "İslamcı" bir yaklaşımdan söz etmek bazı açıklamalar gerektirmektedir. Büyük çoğunluğu Müslümanlık'a inanmış yada Müslümanlık'a inanmasalar da bu dinin kültürü ve yaşantısı içinde büyümüş ve biçimlenmiş yazarların yapıtlarında İslamcı bir yanın bulunması çok doğaldır. 'İslamcı' ünü olmayan yazarlarda da böyle bir yan bulmak hemen her zaman olanaklıdır.[1]

'Çeşitli İslamlar'ın tartışıldığı bir dönemde 'İslam'la neyin kastedildiği de ayrı bir sorundur. İslam, Allah tarafından çeşitlilikler oluşturmayacak biçimde öngörülmüş ve toplumun davranışlarını belirleyen bir 'din', bir 'tartışılamaz buyruk' mudur, yoksa insan toplulukları tarafından tarihsel bir biçimde geliştirilen, farklı biçimlerde yorumlanabilecek ve uygulanabilen bir söylem, bir etik ve nihayet bir felsefe ve bir ideoloji midir?[2] Ya-

1 Örneğin Halide Edip Adıvar'ın *Mor Salkımlı Ev*'inde, *'karakterlerini en çok etkileyen adam*'ın Mevlevi tekkesi türbedarı olan dayısının olduğunu, *'yıllar geçtikçe... ruhuna Mevlevilik'in egemen olduğunu'* yazar (12). İslam'ın dolaysız yada dolaylı etkisini sergileyen örnekler hemen hemen bütün yazarları kapsayacak biçimde çoğaltılabilir. Kerim Yavuz örneğin, 1974 tarihli Almanca araştırmasında, Halide Edip, Yakup Kadri, Reşat Nuri ve Peyami Safa'yı içeren çalışmasında bu yazarların 'İslam'ı nasıl işlediklerini göstermiştir.

2 Örneğin Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, 'Türk Müslümanlığı: Çözüm Bekleyen

zarların bu soruya verecekleri yanıta göre farklı 'yaklaşımlar'a ayrılmaları ve farklı algılamalarından dolayı da çevrelerini farklı görmeleri ve anlatmaları doğal sayılmalıdır.

Şerif Mardin'e göre Cumhuriyet Türkiye'sinde, *"Türk milliyetçiliğinin temellerini kurmuş olanlar... ümmet strüktüründen sandıkları kadar uzaklaşmamışlardır... Efruz Bey'den 'Amerikancılar'a kadar birçok kimseler İslam'ın boş bıraktığı sembolik ve kişi geliştirme fonksiyonunu doldurma çarelerini aramışlardır"* (1986, s. 112).

Yani konuya toplumbilimsel açıdan bakıldığında, dinin ve doğal olarak İslam'ın, 'kişi geliştiren bir fonksiyonu' vardır ve dinin bu yanı, söylem yada dış görünümü değişse de, *'toplumun şeklini destekleyen duygu'lar yarattığı derecede, topluluğun devamlılığını sağlamaktadır'* (Mardin 1986, s. 40). Bu anlamıyla İslam'ın yada 'İslam' olarak ifade edilen bir toplumsal güçler çeşitliliğinin, 'halk kültürü' yada 'halk kültürleri' olarak Türkiye toplumu içinde, kişilerin 'resmi' ifadelerinden bağımsız, ağırlıklı olarak geniş bir biçimde var olduğu söylenebilir.

İslam Türk toplumu içinde karşıtlık oluşturan, çelişen yada farklılık yaratan bir toplumsal güç ve anlayış olarak değil, toplumun (başka özelliklerin yanısıra) bir özelliği olarak da algılanabilir. Bu durumda Türk edebiyatı içindeki İslam, bütünün bir parçasıdır. Bu bölümde 'İslamcı yaklaşım' derken İslam'ın vurguladığı metinler anlaşılmalıdır. Bu 'İslamcı' metinler bir sosyalizasyon ve politizasyon projesi olarak ele alınmaktadırlar. Yoksa İslam ve dinsel düşünce doğal olarak hemen hemen bütün Türk edebiyatında görülebilir; nasıl ki İslamcı anlayışı sergileyen metinlerde başka öğeler (ulusçuluk, Osmanlıcılık vb.), yine doğal olarak bulunduğu gibi... İslamcı yaklaşımla öteki 'yaklaşımların' ilişkisi Genel Değerlendirme Bölümü'nde yorumlanmaktadır.

Tarihsel ve Aktüel Bir Kimlik Problemi' adlı makalesinde, sosyolojik, antropolojik, teolojik, tarihsel açıdan ele alınan halk İslamı'ndan, popülist veya popüler İslam'dan, yüksek İslam veya elitist İslam'dan, Kur'an Müslümanlığı'ndan, geleneksel İslam'dan, Türk İslam'dan, kitabi yada mistik, ortodoks ve heterodoks İslam'dan, İslam'ın ülkeler arasında yada bir dönem ve yörede rastlanan yatay ve dikey farklılaşmalarından söz etmektedir (34-37).

İslamcı yaklaşım üç farklı eksen etrafında yada üç ayrı dönem olarak ele alınabilir: A) Osmanlı dönemindeki İslami edebi metinler, B) Cumhuriyet rejimindeki tek parti dönemi İslamcı yaklaşım ve C) Çok partili dönemde özellikle 1980'li yıllardan sonra yaygınlaşan İslamcı edebi metinler.

Yöntem olarak burada İslam'ı yada farklı İslamcı yazarları sınıflandırmak ve bu farkları edebiyat metinleri içinde aramak yerine, 'İslamcı' olarak algılanan yada böyle sunulan metinlerde 'öteki' kavramı ele alınacaktır. Bu yapıldıktan sonra bu tür edebi söylemle, öteki tür edebiyat söylemleri arasında (yaklaşımlar arasında) saptanacak (olası) farklara bakılacaktır. Yani bu sınıflandırmanın temelini, metinlerde İslam'ın vurgulanması ve yazarların kendileri yada (kimi) eleştirmenleri tarafından, İslamcı sayılmaları oluşturur. Kimi yazarların ise, İslamcı olarak nitelenmelerine karşın, ulusçu anlayışa çok yakın kaldıkları da gösterilecektir.

A. Osmanlı döneminde İslamcı yaklaşım

Edebiyat ve siyaset tarihçileri Yeni Osmanlılar'ın tanınmış temsilcisi Namık Kemal'i (1840-1888) İslamcı hareketin içinde görürler. Berna Moran'a göre "*(Yeni Osmanlılar) dine ve şeriata gereken önemi vermeyen Tanzimat hareketine ve bunu diktatörce yürüten seçkin bürokrasiye bir tepki olarak doğdular*" (1991, s. 13). Niyazi Berkes'e göre Namık Kemal 'biz' kimliğini Müslümanlık, 'onlar' kimliğini ise Hristiyanlık dünyası olarak görmektedir: "*Avrupa'da ne kadar noksanlık varsa onlar 'biz'de hep üstündür... Batı uygarlığının karşısında olan 'biz', Müslümanlık ve Osmanlılık devletidir*" (1975, s. 211). Taner Timur ise Namık Kemal'in İslami değerleri evrensel ve mutlak bir statüye yerleştirdiğini ve bir bakıma Türk-İslam sentezinin ilk versiyonunu sergilediğini belirtir (1991, 197).[3]

---

3 Cevdet Kudret de N. Kemal'in yapıtlarında Sünnilik'in Şiilik'e egemen olacağını ve İslam Birliği'nin kurulacağını savunduğunu gösterir (1987, s. 116). Şerif Mardin N. Kemal'in 'Osmanlılık ideali' ile tüm milletleri devlet çatısı altında bir arada barındırmak istediğini, 'Türk' kelimesinin ise o dönemde itibarlı olmadığını yazar (1991, s. 96).

Gerçekten de NAMIK KEMAL'in (1840-1888) iki romanında 'Türklük' üstüne dayandırılan bir (ulusal) kimlik söz konusu değildir. Türk kelimesi romanlarda geçmez; 'biz' kavramı Müslümanlık yada Osmanlılık biçiminde sergilenir.[4] Dolayısıyla 'öteki' anlayışı da ulusal değildir. Bu romanlarda Yunan, Rum yada öteki etnik gruplar (hele etnik kimlikleriyle) hemen hemen hiç görülmezler. *İntibah* (1876) romanında, 'İstavri'nin bostanı' (138) adres belirtmek için ve tarafsız bir biçimde verilir. Mehpeyker İstanbul'un tanınmış aşifteleriyle karşılaşır ama bu kadınların etnik kimliği belli olmaz romanda, Batı'nın olumlu yanları vardır: bir cariye *"iğne işlerinin hepsinde Avrupa kızları kadar marifetli"* diye övülür (99).

Cezmi (1880) romanında da *"zevklerine düşkün Rum İmparatorları"*ndan söz edilir kısaca (42), *"güzelleriyle meşhur milletler"* olarak da Yunanlılar, Macarlar, İtalyanlar ve Çerkezler gösterilir (93). Önemli görülmez bu etnik farklılıklar. Ama Adil Giray sevgilisinin Sünni olduğunu öğrenince "çok memnun olur" (147). Yunanlılar'a karşı yöneltilen en sert ifade belki de *Vatan Yahut Silistre* piyesinde (yayımı 1872) dikkat çeker: *"Bir kadının karnını yarıp da içindeki saçı bitmedik masumu paralamak Kalabaka haydutlarına yakışır"* (33) sözü Yunanlılar için söylenmiş olsa bile, vahşeti yapanın etnik isminden kaçınılmıştır.[5]

---

4 'Türklük'ün N. Kemal'de görülmemesi kimi ulusçu çevreleri herhalde tedirgin ettiğinden olacak, İnkılap Kitabevi tarafından 'günümüz Türkçesi'ne çevrilip yayımlanan *Cezmi* romanında (İstanbul, 1992; çeviriyi yapan Seyit Kemal Karaalioğlu'dur) 'Osmanlı' diye geçen bütün sözcükler 'Türk'e çevrilmiş (Türkler, Türk donanması vb. biçiminde) arada da özel isimlerin önüne 'büyük Türk Komutanı...' biçiminde 'Türkleştirici' nitelemeler eklenmiştir. *Zaman* gazetesinde yayımlanan ve eski yazı ve yeni yazı ile yazılan metinlerin karşılaştırılmasını içeren eleştirel yazım (27/10/1996), İnkılap Kitabevi tarafından olumlu karşılanmış ve *Cezmi*'nin yeni bir çevirisinin yayımlanacağı vaadi de, eleştiri yazısıyla birlikte yayınlanmıştır.

5 Kalabaka o yıllarda Osmanlı toprağı olan Epir'dedir. Haydutlar etnik kimlikleri ile değil, yöresel kimlikleriyle belirlenmektedirler. Bu piyeste İslami söylem ile 'Osmanlı' ve 'Türk' sözcüklerine verilen anlam da zamanın damgasını taşır: *"Allah vatana muhabbeti emrediyor. Bizim vatanımız Tuna demektir"* (38). Yabancılar mukaddes toprakları çiğneyince *"en miskin köylü ile benim aramda hiç fark kalmıyor"* diyor aydın kahraman. *"İşte o vakit abalı kebeli Türkler, o tatlı sözlü,*

MEHMET (MİZANCI) MURAT (öl. 1917) *Turfanda mı, Yoksa Turfa mı?* (1892) adlı romanında, N. Kemal'in yapıtlarından 12-20 kadar yıl sonra, İslam'ı temel değer saymakta, devleti, 'biz'i bir İslamcı kimlik içinde algılamakta (*"Üç kıtaya yayılmış muazzam bir devletiz. Hilafeti göz önüne alırsak üç yüz milyon nüfusu pekâlâ idareye muktediriz"*, 170), ama artık 'Türkçe' konuşan, 'Türk ve Osmanlı' olan kahramanlardan söz etmektedir (71):

"iman kuvveti... vatanseverlik müslümanlarda, bilhassa Türk milletinde çok yüksek, herkese gıpta ettirecek derecededir. Eksik olan yalnız maariftir" (189).[6]

Batı'ya ve Hristiyan dünyaya karşı tutumu ikirciklidir: Avrupa bir yandan 'taassup' içindedir (25), rahatsız edici 'misyoner' okulları açar Osmanlı toprakları içinde (9), İstanbul'daki tüm gayrimüslimler sevimsizdir (Yahudi 'Pera' der Beyoğlu'na ve rahatsız olur Mansur Bey, 17; Ermeni avukat çıkarcı ve dalkavuktur, 59; Fransızca konuşan sapkalı tercümanı döver Mansur Bey, 113, vb.), ama aynı zamanda Batı'da kadınların 'bizim gibi' sarkıntılığa uğramıyor (124), bizde 'cehalet'in daha çok olduğu (261) ve nihayet Mansur Bey'in daha iyi eğitim sağlayan *'misyonerlerin varlığına bile memnun olduğunu'* belirtir (189).

Kötülüklerin temel nedenleri eğitimsizlik, *'yabancı akçesi ve fesadı'*dır (254): Girit isyanı (249, 380) ve Ermeni isyanlarının (437) nedeni dış tahriklerdir. Yazara göre Hristiyanlar Müslümanlar'dan daha iyi yaşamaktadırlar (299). Emil Birol'un *Mizancı Bey, Hayatı ve Eserleri* kitabında, M. Murat'ın gazetesinde kötülüklerin nedeni olarak Bizans medeniyetinin tesirini de belirttiğini öğreniyoruz (74): *"Türk-Müslüman İstanbul'da bile Bizans rüzgârları esiyor"* (572); *"İstanbul bir Osmanlı Bizans'ıdır"* (578). Saray ve ordu içinde yabancı kimselerin nüfuz sahibi olması –buna 'dönmeler ihaneti' denmektedir– olumsuzlukların ırkçı diyebileceğimiz ek bir nedenidir (579, 583).

---

yumuşak yüzlü köylüler, o çifte koşulan öküzden fark etmek istemediğimiz biçareler aradan bütün bütün kayboluyor da yerlerine Osmanlılığın, kahramanlığın ruhu meydana çıkıyor" (60).

6 M. Murat'ın Taif'te kurulacak bir İslam Kültür Sitesi konusunda 1886-1890 yıllarında ciddi girişimlerde bulunduğunu biliyoruz (Emil, 434).

FİLİBELİ AHMET HİLMİ ŞEHBENDERZADE'nin (ölümü 1913) ise, *A'mak-ı Hayal* (1908) adlı anlatımında, muhayyel bir dünya içinde bütün dinlerin ileri gelenleri bir araya gelmekte, eşit sayılabilecek bir konumda, mutluluk, kibir gibi insanın kişisel sorunlarını tartışmaktadırlar. Ama Peygamber Hz. Muhammed 'başkan' gibidir bu toplantıda (120). Siyasal düzen yada Doğu-Batı karşıtlığı hiç gündeme gelmemektedir. Bütün insanlar eşit değerdedir sanki. Hatta Yahudiler, üstün marangoz olarak (171), Rumlar ise usta garsonlar olarak sergilenirler (175). Amerikalılar da yapıtın kahramanına dondurma ısmarlayan sevimli kimselerdir (177).

B. Tek partili dönemde İslamcı yaklaşım

Cumhuriyet'in 'laik' düzeninin kurulmasıyla İslamcı denebilecek edebiyat türü devlete bağlı kurumlarca desteklenmedi, hatta bu tür bir edebiyata iyi gözle bakılmadı. Belki bu nedenden dolayı 'resmen' İslamcı sayılacak yazarlara bu dönemde rastlanmıyor.[7] Bu dönemin bazı yazarları, son yıllarda, özellikle 1960'lı yıllardan sonra, İslami edebiyatın temsilcileri olarak algılanmaya, kitapları 'İslamcı' edebiyatı sunan ve bu tür edebiyatı destekleyen kitabevlerince sergilenmeye ve yeniden basılmaya başlanmıştır. Bu yazarlar içinde en ünlü ve etkili olanları Peyami Safa (1899-1961) ve Ahmet Hamdi Tanpınar'dır (1901-1962).

PEYAMİ SAFA'nın (1899-1961) devinimler sergileyen ideolojik ve kimlik özellikleri tartışmalara neden olmuştur. Burada kısaca belirtilebilecek bir temel özellik, dünya görüşü ile il-

7 Atilla Özkırımlı, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yazarları 'zararsız' konulara ittiğine işaret eder: Özellikle 1923-1930 yıllarında Aka Gündüz, Mahmut Yesari, Esat Mahmut Karakurt, Güzide Sabri, Abdullah Ziya Kozanoğlu gibi yazarlar, genel olarak 'popülist' bir yol izlerler, suya sabuna pek ilişmezler. Yine de 1925-1934 yılları arasında Peyami Safa sekiz, Yakup Kadri ile Halide Edip toplam altı roman yayımlamışlardır. Kimi yazarlar 'zararsız' konular bulmada pek zorluk çekmemiş gibidir. Bu çalışmada (11. Bölümde), ulusçu edebiyat metinleriyle, İslam'a ağırlık veren Peyami Safa'nın eserlerinin 1920-1930 yıllarına egemen olduğu sonucuna varılmaktadır. Yalnız Reşat Nuri Güntekin ayrı bir konumdadır.

gili olarak bu düşünürün fıkra ve makalelerinde gelişmeler ve farklılaşmalar görülürken, edebiyat metinlerinde ve esas olarak romanlarında göreli bir süreklilik sergilendiğidir. P. Safa 1930 yılları başında sosyalizme yaklaşmış,[8] 1938 yılından hemen önce 'Atatürkçü' olmuş,[9] İkinci Dünya Savaşı yıllarında ırkçı bir tutum sergilemiş,[10] 1946 yılından sonra yazdığı fıkralarda ise sağ ulusçu ve İslamcı görüşler ileriye sürmüştür.[11]

P. Safa'nın 'İslamcı' bir edebiyatçı sayılması Müslümanlık'a bağlılığından yada yakınlığından çok, din çevrelerinin genel olarak savundukları kimi geleneksel değerlere sahip çıkmasından olsa gerektir. Savunulan bu değerler politikaya eğilimli bazı İslamcı çevrelerin genel olarak sahip çıktıkları görüşlerdir: dini söylem içinde dile getirilen Batı ve Hristiyan aleyhtarlığı, Müslüman ve 'geleneksel' yaşamın savunulması ve genel olarak tutucu alışkanlıklar.[12]

---

8 Bkz. Timur, 1991, s. 330 ve ayrıca bu yapıtta verilen Kemal Tahir'in *Fatma İrfan'a Mektuplar,* s. 242.

9 *Türk İnkılabına Bakışlar* adlı kitabında şu görüşleri buluyoruz: 1) İslam-Türk ve Batı düşüncelerinin kaynakları ortaktır (s. 4); 2) kültür ve medeniyet olarak ne varsa Yunan, Roma ve "barbar kanından doğan bu Avrupa'dadır", Yunan, Roma ve Hristiyanlık Avrupalı kafayı yaratmıştır; bu kafaya sahip insanlar nerede yaşarlarsa yaşasınlar Avrupalı sayılırlar (69); 3) hakim kafalar yalnız Avrupa'da bulunur, "Asya'da bir tane bile yoktur" (78); Doğu ilim, ahlak vb. istiyorsa ancak Batı'yı taklit etmelidir (81); 4) İslam ve Türk kültürü Eski Yunan'ın ve Aristo'nun etkisindedir (90).

10 *"Harbin canavarlık olduğunu Fatih'in değil, son Bizans İmparatorluğu'nun torunları söylesin. Bu bir köle felsefesidir"* (*20. Asır Avrupa ve Biz,* s, 190); 1941'de Gobineau'ya göndermelerle *'ırki vasıflarını'* kaybeden Grekler'den söz eder (*Eğitim Gençlik Üniversitesi,* s. 187); Rumlar'ın ve hele Türkler'in Rumca konuşmalarına kızar (*Osmanlıca Türkçe Uydurmaca,* s. 51), vb.

11 Bu yazılarda (*Din İnkılap İrtica*) Ayasofya'nın cami olmasını ister (195); Yahya Kemal'in *"'Türk Fatih'e Rum garson lazımdır'... latifesini çok görmemek lazımdır"* der (236). İslam ile Hristiyanlık'ın uzlaşmazlığını vurgular: *"Kur'anı Kerimimiz'in gayrimüslimler, kâfirler ve müşrikleri dünya heva ve heveslerine fazla düşkünlükle suçlayan ayetlerine karşı hayranlığımı belirtmek istiyorum"* (*20. Asır Avrupa ve Biz,* s. 42), vb.

12 Berna Moran şunları yazar: *'Positivizme, materyalizme ve determinist bir bilim anlayışına karşı çıktığı bu son döneminde din (mistisizm olarak), ideolojisinin egemen öğesi olur. Bundan ötürü 1960'lardan sonra Türkiye'deki resmi ideolojiyi daha da sağa çekerek dinci, gelenekçi ve mukaddesatçı doğrultuda değiştirmek isteyen çevrelerin gözde yazarı olur Peyami Safa'* (1991, 191). B. Moran ayrıca, P. Safa'nın romanlarında temel anlayış olarak 'olumlu Doğu', 'olumsuz Batı' ve

P. Safa romanlarında 'Batı'yı belirlemek için Rum/Yunan ve Beyoğlu simgesini çok sık kullanır. İncelenmiş olan on üç romanından ancak birinde (*Şimşek*, 1923) Grekofon 'öteki' hiçbir şekilde yoktur. 1923-1931 yılları arasında yazdığı romanlarda olumsuz Batı hayranı kahramanlar doğrudan Beyoğlu ile ve Rumlar'la ilişkilidirler. *Sözde Kızlar* (1925) romanında 'Batılılaşan' Belma'yı kurtarmaya çalışan ağabeyi Salih *"Bugünden itibaren Şişli, Beyoğlu yok. Sana Galata köprüsünü geçmek yasak"* der (81). Hizmetçi Evdoksiya (139 vb.), peşine takılan 'palikarya' (45), şüpheli randevuları ayarlayan Madam Panayota (46), külhanbeyvari terzi kalfası Lefter (101), düzenbazlara para bulan sarraf Vasil (88) hep bu kötü semtlerde bulunurlar. Yunanlılar, İstiklal Savaşı kapsamında da olumsuz sıfatlarla gündeme gelirler (16, 22, 56 vb.).

Yazarın bütün romanlarında bu yaklaşıma rastlanır. *Bir Akşamdı*'da (1924) roman kahramanı Kamil *'kaç adam öldürdüğünü bilmemekten müzdarip'* olan Yani adında Yunan erinin bir kurşunu ile ölür (260-266); ancak bu er ve 'Pire haydudu Niko da ölürler. Metreslik yapanlar da hep Beyoglu'nda görülürler (138, 230). *Mahşer*'de (1924) Beyoğlu *"'Bir Türk'e, Türkiye'de, Türk olduğunu unutturan' ve 'milli bir kin'"* doğuran bir yer olarak belirlenir (116). Olumsuz Türk çiftinin hizmetçisi Fofo'dur (89 vb.); Bodosaki insanların sırtından zengin olmuştur (182). Çanakkale savaşını gördükten sonra ise Homer'in sözünü ettiği kahramanlıkları "'adi vak'alar'" gibi gören bir Türk'ü okuyoruz (88). *Canan*'da (1925) hizmetçi Eleni her erkeğin teklifine *'milletine mahsus işvebanlıkla'* evet diyen bir kadındır (172). Çiftleri evinde buluşturan Anastasya ve garson Niko'yu da görüyoruz (185, 217).

Hristiyan-Müslüman karşıtlığını simgeleyen semtler *Fatih-Harbiye* (1931) romanında başlık bile olur. Fatih *'saf Türk muhitlerinden'* sayılır (53). Neriman'ın alafranga yaşamın 'makineleşmiş, büyük sanayinin barbarlaştırdığı' etkisinden kurtul-

---

'madde-ruh çatışması' temasını çok sık kullandığını yazar (167, 170). Ahmet Oktay, *Türkiye'de Popüler Kültür* kitabında Peyami Safa'da 'geleneksel Türk-İslam uygarlığının özleyişini' görür (182).

mak için 'Şark unsurlarına' yanaşması gerekmektedir (110). Rum bir gençle yaşayan (Rus) kadın *'hakiki güzellikleri'* bulamaz *'yani hayat sahte'*dir (93). Sonunda Neriman kurtulur; *"O Rus kızı gibi Rum dostuna kaçmamıştı, o alçak değildi"* (109). Fatih semtine döner; babası Faiz Bey'de *"Oh, hay Allah senden razı olsun! Artık mesele kalmadı ya!"* der (116).

Bir Tereddüdün Romanı'nda (1933) içki sofrasını kuran Rum Katingo da Beyoğlu'ndadır (71). İki Rum kadın hizmetçi daha vardır romanda; biri pek renksiz (18); ötekisi oğlanlara ve giyime düşkündür (121). Bir papaz, bir nine ve bir imamla birlikte, "doğru" bir tavır içinde gösterilir: *'evlen, çocuk yap'*. Papaz, kadınlara en geleneksel rolü verirken olumludur: *"Kadının ebediyeti zekâsında değil, rahmindedir"* (153).

Tarihi bir roman olan *Atilla*'da (1931) bir masal üslubu yalınlığı içinde 'öteki'nin eksikliklerine kıyasla Türkler'in üstünlüğü vurgulanır. Bu roman dönemin ulusçu edebiyat anlayışı paralelindedir. Tanıma yazısında, Atilla *'Yunanlılar'a, Romalılar'a, Cermenler'e ayakları ucuna diz çöktürerek hepsine ika ettiği büyük hassasiyyetle kiminin seyyielerini cezalandıran, kiminin şer ve fesadına mani olan büyük Türk başbuğu'* olarak tanıtılır. Bizanslılar Atilla'nın darbelerini, 'atın kamçı darbelerini kabullendiği gibi' kabul ederler: *'Atilla'nın... beşeri sarsması meşru ve ulvidir. Bu manada bir barbarlığın ifade edilmesinden ne çıkar? Atilla yaratıcı tahripkârdır'* (7). Bizans ile ilişkilerinde Maksimyen, Atilla'yı 'kabullenen' namuslu bir bakan, ama Vijilas ve başvekil Krizafyos, Atilla'yı 'sinsice' öldürmek isteyen farklı insanlardır (11). Bizanslılar'ın *'işvebaz ve sehhar'* (yani cilveli ve aldatıcı, büyüleyen) karıları bazı Türkler'i aldatıp hain kılarlar (15). Hunlar'ın basit yaşamı övülür. Genç kızlar Atilla'ya *'her millet ona esir doğmuştur'* şarkısını söylerler, o ise karısı Kerke'ye dünyayı fethedeceğine söz verir: *"Avrupa kıt'asında hangi devleti (sana) hediye edeyim?"* diye sorar sevgilisine (235). *"Hun kavmi Konstantiniyye'nin dişi zekâsıyla oyalanamaz"* der elçiler Bizanslılar'a (79). Atilla fethettiği yerlerde *'yağmayı yasak eder'* (165); Atilla'nın *'adalet aşkına'* rağmen Hunlar'ı öldüren Belçikalılar'ı 'mahkeme'ye vermek ister (246), Belçikalılar,

her nedense, *'dehşet içinde'*dirler (167); Atilla'nın yardımcısı, rehin tuttukları Bizanslı tarihçi Prisküs'un tarafsız tarih yazabilmesi için *'Hunların ananesine teb'an, düşmanın hürriyet-i fikriyesi'ne riayet'* ve saygı gösterir (292).

Safa'nın 1949-1959 yıllarında yazdığı romanlarda da 'öteki'yi simgeleyen Rum/Yunan değişmez. *Biz İnsanlar*'da (1959) mütareke yıllarında *'Rum palikaryaları'* Müslüman kadınların çarşaflarını yırtarlar (147); annesi İngiliz olan Besime teyze gibi yabancı subaylarla arası iyi olan Madam Sofi'nin Samiye Hanım'ın kötü yola sapmasında rolü vardır (166, 310, 330). Rum Todori bir Beyoğlu meyhanesinde bir Türk'ü öldürür: *"O gece biz, İstanbul'a evlerimize dönerken aynı silahın bin defa patladığını, aynı gencin bin defa yere yıkıldığını görüyorduk"* (209). Bu son cümlede kişiler arasındaki bir çatışmanın romanda nasıl simgesel, ulusal ve genel bir anlam kazandığını ve bu işlemin nasıl en açık bir biçimde dile getirildiğini görüyoruz.

Farklı yorumlara neden olmuş *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* adlı romanında (1949) ise, birkaç Rum roman kahramanı gibi belirlemekle birlikte, etnik ve dini kimliklerinden kesin bir biçimde arındırıldıklarını görüyoruz. *'Türk bahriyeli ile evlenmiş... Türkçesi çok düzgün'* olan Fotika adındaki sevimli Rum kadın *"Beni Nuriye teyzem büyüttü. Rumca konuşmamı istemezdi"* der. Noraliya'nın da yeğlediği Nuriye ismidir, hayaleti yabancı isme karşı çıkar: *"Hayır, Nuriye!"* diye bağırır (151-154, 164). Zaten Nuriye babaannesi Ferhunde Hamın'ın yanında Türk ve Müslüman olarak büyütülür. Anılarından, en büyük siteminin ismi olduğunu öğreniyor Ferit: *"Neden herkes bana Matmazel Noraliya diyor?"*[13] Sevimli olmayan, küçük kızı babasından ayıran öteki *'cadaloz'* Rum hizmetçi Katina ise zaten Yunanistan'a gider: *"O Türkler'i de Noraliya'yı da hiç sevmezmiş... Altmışına yakın karı, Türkçe bilmezmiş gibi bir şey"* (174). Nuriye'nin gençliğinde aşık olduğu Rum doktorun

---

13 Ama P. Safa'nın kendisi de *'Aslında Huriye adında bir Türk kızı olan Matmazel Noraliya'*dan söz edecektir makalelerinde (*Din İnkılap İrtica*, 73). 'Ermiş' sayılan bir kadının (yada yazarın) bir isme böylesine önem vermesi ancak ulusal yada dinsel bir kimlik sorununun varlığıyla açıklanabilir.

olumlu oğlu Yorgo da Müslümanlık'ı seçer Ferruh olur (168-179); 'başka türlü davransa nasıl olumlu ve sevimli olabilirdi?' anlayışı romanda egemendir.

Noraliya'nın İtalyan annesi, Türk babaannesine kıyasla bağnaz ve kötü bir kadındır; babaanne Noraliya'ya İtalyanca öğretirken, ötekisi Türkçe'yi yasak eder. Doğu-Batı çatışması burada da gündemdedir ve Doğu gene olumludur, Batı bağnaz. Bu çatışmada 'Rumluk' (ve öteki Batılılar da) olumsuzlukların yanında, Rumluk'tan uzaklaşma ise, olumlulukla uyum içindedir. İyi ile kötü, Rum olma ile Rum olmama gibi dile getirilmektedir.[14]

P. Safa'nın romanlarında bütün Rum/Yunanlılar olumsuz kişilerdir. Server Bedii imzasıyla çıkmış ve Fransızca'ya da çevrilmiş olan *Beyaz Cehennem* (1955) adlı polisiye romanında bir an için saygın bir Madam Odoksiya ile karşılaşıyoruz. Ancak birkaç sayfa sonra bu kadının aslında tebdil gezen Cingöz Recai'nin Türk erkek yardımcısı olduğunu anlıyoruz (35). Çocuk romanlarında bile 'öteki'leri simgeleyenler, 'para işlerini bilen' Musevi çocuğunun yanısıra, 'pastırma kokan, geğiren' Karamanlı Rum tüccarı Nikoli'yi görüyoruz. Bunu, Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanlılar'ı nasıl yendiği anlatımı izliyor. (*Amerika'da Bir Türk Çocuğu*, 58, 82, 92, 104 vb.).[15]

Romanlarla sınırlı kalındığında ve olumlu yada olumsuz olarak nitelenmeyen ve kısaca görülen bir iki kişiyi konu dışında bırakarak kahramanlara siyasal olarak baktığımızda şunu görüyoruz: Dokuz kadından dördü ahlak açısından şüpheli davranan hizmetçilerdir, üçü randevucudur, biri Saime Hanım'ı kötü yola sürendir, biri de Türkleri sevmeyen hizmetçi Katina'dır. Erkeklerden üçü haydut/külhanbeyidir, ikisi 'palikarya' olarak nitelenir, ikisi 'sömürücü'dür, sarraf ve işadamı,

---

14 B. Moran'a göre P. Safa bu romanı ile *'din(i) (mistisizm olarak) ideolojisinin egemen öğesi'* biçiminde ortaya koyar (1991, s. 191). Cevdet Kudret de bu yapıtını 'mistik' sayar (1987, s. 370). Taner Timur romanda mistik ama otoriter düzen eğilimleri görür (191, s. 337). Gerçekten, romanda etnik gruplara bakış biçimi, faşizan eğilimleri de doğrular gibidir.

15 İki romanında ise *(9. Hariciye Koğuşu* ve *Yalnızız)* 'tarafsız' ve kısa bir biçimde 'milliyeti' kesin olmayan bir 'madam'dan (70), Eski Yunan'dan ve 'Diyonizos'tan söz ediliyor (353).

dördü ise düşman (asker) olan Yunan/Rum'dur. İyi olan Rumlar 'Türkleşen' kimseler (Ferruh olan Yorgo ile Fotika) ve Atilla'yı kabullenen Maksimyen'dir. Rum oldukları pek belli olmayan tarihçi Prisküs ile kadınların rolünün doğum yapmak olduğunu, böyle 'geleneksel' bir görüşü imamla birlikte savunan papaz da olumlu gibidirler. Yani kadınlar düşük düzeyde yada düşmanca davranan kimseler (9/9 oranında), erkekler ise sömürücü, düşman ve kabadayı kimselerdir (9/15 oranında). Olumlular ise ya Türkleşen (3/15 oranında) yada etnik özellikler açısından tarafsız kalanlardır (2/15 oranında).

* * *

Türk edebiyatının en tanınmış yazarlarından AHMET HAMDİ TANPINAR'ın (1901-1962) kimlik ve ideoloji konularındaki tutumu tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmaları doğuran temel nedenlerden biri, bazı eleştirmenlerin, edebiyatçıların bir toplumbilimci yada siyaset bilimci gibi, çevresini (yada toplumu) 'doğru' değerlendirmesini ve kimi zaman buna ek olarak sorunlara 'çözüm yolları' da sunmasını beklemelerindendir. Örneğin F. Naci'ye göre, *"Bir romanda bir mesele konmak isteniyorsa, bu meselenin doğru konması başlı başına önemli bir şeydir; çözüm yanlış olabilir, o başka mesele. Ama Tanpınar, meseleleri, çözüm bir yana, doğru da koyamıyor... Bizde kalan tek şu oluyor: Cumhuriyet aydınlarının... tepkileri, arayışları, 'huzur'suzlukları. Ama bu tedirginliklerin, bu arayışların bir 'kaçış'la içiçe olduğu da pek açık: Tarihe kaçış, musikiye kaçış, İstanbul'un güzelliklerine kaçış"* (1990, 72); ve gene " *küçük burjuva bürokrat görüşünün özüne hiç dokunmadan... 'mazi'yi bu görüşe bir pudra gibi, bir allık gibi sürmek... Nesnel açıdan değerlendirince, Tanpınar'ın yaptığının bundan başka bir şey olmadığı görülüyor"* (71).

Oysa yazarın yapıtlarında sergilediği, böyle nitelenebilecekse bile, 'yanlış yaklaşımlar', 'kaçışlar', hatta 'sürülen allık', kimliğinin ve dünyasının ta kendisidir. Kimlik (ve edebiyat yapıtı) 'doğru' olanla yada 'bilim'le doğrudan ilişkili değildir; doğrudan ilişkili olduğu (muhayyel de olabilecek olan) 'toplumsal

gerçek'lerdir. Ve yazar, temelde kimilerin beğenmediği 'eksiklikleri'yle ve 'kaçış'larıyla, toplumsal gerçeğin önemli bir kesimini yansıtmaktadır. Yazarın bazı çevrelerce çok sevilmesi ve okunması bunun kanıtıdır.[16]

Berna Moran ise, Doğu-Batı ilişkisinin Türk toplumundaki etkileri konusunda (kimlik konusunda da diyebiliriz) Tanpınar'ın '1939'dan beri eski ile bağlarımızı kestiğimizi ve yabancı şekiller aldığımızı' savunuğunu yazar (1991, 214). Ama şunları da ekler: *'üretim tarzı yerine... soyut bir toplumdan söz ettiği için, resmi ideolojiden ayrılmasına rağmen kendisine toplumcu diyemeyeceğimiz ortaya konmuştu... Tanpınar'ı toplumcu yaklaşımdan da... uzaklaştıran, bu sorunlara estetik kaygılarla eğilmesidir'* (1991, 215). 'Estetik' tüm toplumsal eğilimleri açıklayan bir bağımsız güce dönüşür bu incelemede: *'Kültürümüzü, sanatımızı, geleneklerimizi, muaşeretimizi, eğlence anlayışımızı, törenlerimizi, oyunlarımızı, tümünü kapsar ve bunlar Tanpınar için bir estetik, daha doğrusu bir beğeni sorunudur'* (215). B. Moran şöyle devam eder: *'Bazı düşünürlerimiz... Batı-Doğu karşıtlığını, maddi değerler ile manevi değerler karşıtlığına indirgerler. Tanpınar ise, dünyaya estetik açıdan baktığı için, böyle bir karşıtlık görmez. Ona göre karşıtlık, gerçek (halis) olanla, sahte (taklit) olan arasındadır... (T)üm yaşamımız, hayat şekillerimiz bir beğeni sorunu oluyor'* (216). Büyük yazarın 'gerici' olmadığı savunması da gene 'estetik'e ve 'doğruyu görememeye' dayandırılıyor: *'Belki bazılarının kendisini gerici saymalarının gerçek nedeni, toplumsal sorunlara böyle estetik kaygılarla bakmasının yarattığı kuşkulardır. O konuda da aldandı aslında'*. Yanlışı ve göremediği, bu anlayışa göre, 'hayat şekillerinin ekonomik düzen tarafından belirleneceği gerçeğidir'.

Bu söylemde açıkça ifade edilmeyen, ama hep kendini sezdiren ve düşünce akışına egemen olan anlayış, 'doğru' ile 'toplumcu anlayışın' yada daha açık söylersek 'Marksizm'in; öte

---

16 Dostoyevski gibi çok büyük yazarlar da, bazı insanların anlayışına göre 'yanlış yaklaşımları' yüzünden bazen tutuklanmışlar (Rusya'da 1894'te), bazen yapıtları dışlanmıştır (Çin'de Kültür Devrimi döneminde). Bu örnekler de edebiyatta 'doğru'nun aranması anlayışının aşırı uygulamalarıdır.

yanda ise 'yanlış' ile 'gericilik'in doğrudan ilişkili oldukları savıdır. Bu karşıtlık kimi zaman tutucu/Müslüman'a karşı aydın ikilemi biçiminde de belirir. Böyle bir yaklaşım, yazarı anlamamızı bir tür 'Marksist gerçeği'nin sınırları içinde yada bir dönemde ve toplumun bir kesimi içinde geçerli olan bir ideolojinin açısı içinde olanaklı ve anlamlı kılmaktadır. Ancak bu tür yorumlar Tanpınar'ı 'eksik' yada 'estetik' yanlarıyla betimleseler bile, onu toplum içinde çekici kılan ve kimlikle ilgili olan (bugüne dek süren) 'gücünü' açıklamaktan çok uzaktırlar. Estetik'in ise 'her şeyi' ve özellikle kimlik sorunlarını açıklayacağı savı, estetiği ideolojik etkilerden bağımsız kılmak anlamına gelir ki, bu anlayış toplumbilimle kesin olarak çatışır. 'Gericilik'in artık günümüzde, örneğin 1930'lardaki gibi pek açık bir kavram olmadığı da unutulmamalıdır.[17]

A. H. Tanpınar'a toplumbilim ve siyaset bilimi açısından da bakan T. Timur ise, yazarın *'kültürel ve estetik alanla sınırlı kalma(dığını)', Huzur* romanında *'İhsan Bey'in ağzından Kemalist devrimin bir eleştirisini dinle(diğimizi)'* yazar (1991, 315). T. Timur şunu da ekler geniş kapsamlı denemesinde: *'(Huzur) tarihimizin önemli bir döneminde ulusal kimliğimiz ile ilgili ciddi sorunları gündeme getiren fakat verdiği yanıtlarla değil, bu bağlamda sorduğu sorularla bizleri düşündüren bir eserdir'* (1991, 321).

Türkiye'de artık 1990'larda, 'taklitçiliğe' hele 'Batı taklitçiliğine' karşı çıkmanın, kendi 'öz kökenlerimize', 'değerlerimize ve dinimizin alışkanlıklarına dönmemiz' gibi söylemin siyasi anlamı, siyasi yelpaze içinde bir açıklık kazanmış gibidir. Buna kimileri 'İslamcı', kimileri 'Türk-İslam' söylemi demektedirler. Kimileri A. H. Tanpınar'ı böyle bir hareketin içinde görmese de, T. Timur'un belirttiği 'Kemalist devrimin eleştirisi' görüşü, yazarı ele alırken unutulmaması gereken bir teşhistir. Yazarın kendisi de açık bir biçimde, 'Milli bir edebiyat'ın kurulması için 'kendimize dönmemizin' gereğini, *'artık Avrupa'dan ilk*

17 A. H. Tanpınar'ın 'Doğulu ve beğenilen yanının bir açıklaması için Beşir Ayvazoğlu'nun *Geçmişi Yeniden Kurmak*'a bakınız. Oğuz Demiralp da *(Kutup Noktası)* 'kaçış' ve 'Marksçı olmama' eleştirilerini anlamsız bulur (166).

hamlede alınması lazım gelen şeylerin hemen hepsini almış bulun(duğumuzu)... şimdi yapılacak şeyin, kendimize, kendi hayatımıza, mazimize, zenginliklerimize dönmek ve mükemmeliyeti olduğu kadar muhtevayı da kendimizde aramaktır' (1911, 89) demektedir. Yazar bunları 1940 yılında, C.H.P. Konferansları Serisi kapsamı içinde, yani bu konuların pek rahatlıkla dile getirilmediği bir dönemde söylemiştir. Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken bir sözcük 'muhteva'dır; 'muhteva' da kendimizdedir, bizdedir 'ötekiler'de değil!

A. H. Tanpınar'ın dünyasına yaklaşırken dikkat edilmesi gereken bir nokta da, yazarın (siyasal ve kişisel kaygılar yüzünden) bilinçli bir biçimde dile getirdikleriyle, kendi iç dünyasını, kimi zaman bilincinde bile olmadan ortaya koyan ifadelerinin, elden geldiği kadar, birbirinden ayrılmalarıdır. Örneğin *Aydaki Kadın* adlı ve tam olarak bitmemiş olan romanın sonunda, roman için bir 'taslak'ın hazırlanmış olduğunu görüyoruz. Bu taslak yazar tarafından, göreli olarak 'bilinçli' bir biçimde, siyasal ve toplumsal tepkileri de hesap ederek oluşturulmuştur. Ancak yazar metni yazarken, hele kişilerin ve çevrenin ayrıntılarını seçerken 'bilincinde olmadan' sık sık iç dünyasını ele veren ipuçları verecektir. Ayrıntılar, seçilen sözcükler, bazı sıfatlarla simgeler, bazı ikincil hatta bir an için görünüp kaybolan kimseler, kimlik konularında romanın genel kurgusundan daha aydınlatıcı olabilmektedir.

A. H. Tanpınar'ın 'kimlik' sorununa yukarıda açıklanan ilkelerin ışığında yaklaşılacaktır. Ama daha önemlisi bu kimlik 'ben' olarak değil, 'öteki'nin karşıtı olarak algılanan bir kimlik olarak ele alınacaktır. 'Öteki' bu bağlamda 'ben'in sınırlarını belirlemektedir. 'Öteki' olarak algılanan, her yazarda olduğu gibi, çeşitlilik sergileyebilir. Burada sergilenecek araştırma Rum/Yunan ile ve bu etnik grupla ilişkili olan Hristiyanlık diniyle sınırlandı. Doğal olarak bu konunun burada tükendiği anlamı da çıkarılmamalıdır.

Huzur (1945) romanında Müslümanlık'la Hristiyanlık'ın temel ve 'iki dünya arasında münakaşa zemini' bırakmayan farkını buluyoruz:

"Müslümanlık'ta başlangıç günah fikrinin bulunmaması, şu cennetten kovulma hadisesi üzerinde Hristiyanlık'ta olduğu gibi durulmaması, bence teolojiden sanata kadar her sahada tesir yapmış bir keyfiyettir... Bence bu iki dünya arasında nünakaşa zemini bile yoktur. Dinde, cemiyetin bünyesinde ayrılış daha ilk adımlarda başlar. Dikkat edin ki, garp medeniyetinde her şey bir kurtulma, bir azat edilme fikri üzerinde kurulur. İnsanoğlu önce kurtulur. İsa (ile), sonra cemiyette sınıf mücadeleleriyle... kurtulur. Bir bakıma biz başından itibaren hürüz' (341-342).

Yani 'bizim' dinimizle 'bizim' sanatımız ilişkilidirler; sanat soyut yada yalnız 'kültürle' ilişkili bir 'estetik' sorunu değildir. Ayrıca 'dinimiz' bütün dinler gibi bir din de değildir. Farklı ve daha 'başından itibaren hürriyeti' sağlayan, öteki dinlere göre daha üstün bir dindir.[18] 'Hüriyet' burada doğal olarak 'siyasal' değildir; Hak'a giden yoldur. Sanat, dine ve Hak'a giden yol gibidir. Bunları bir bütün olarak görür yazar: *"Dede'nin Ferahfeza ayini sadece bir dua, inanan ruhun Allahını aradığı bir çırpınış değildi... Ayin kendiliğinden bir sembol oluyordu... Bir an için Hak ve Hal olan ruh... her şeyin özüne eğiliyor(du)"* (320-321).

Yazar faydacı yada pragmatik değil, açıklanamayan bir inanç ve özle ilgili kimi bağlarla bağlanır 'kutsal değerlere': *'Vatan ve millet, vatan ve millet oldukları için sevilir; bir din, din olarak münakaşa edilir, red veya kabul edilir, yoksa hayatımıza getirecekleri kolaylıklar için değil'* (51). Pozitivist August Comte'cu anlayıştan kopuş kesindir.

'Batı' ile olan dinsel fark 'etnik' bir farkla bir arada bulunur. 'Onlar'dan farklıyız derken, yazarın sürekli gündeme getirdiği Beyoğlu'dur. Burada Rumca şarkıların duyulduğu bir yer, alkol ve cigara dumanı dolu meyhaneler, fahişeler var; burada insanlar 'hayvani hazlarını' tatmin ediyorlar (378). *Aydaki Ka-*

---

18 Müslüman bir Tük'te böyle bir anlayışın benimsenmiş olması çok olağandır. Biraz şaşırtıcı olan bazı eleştirmenlerin, Tanpınar'ın kimi zaman 'estetik' yanına, kimi zaman 'yanlış bilimsel yaklaşımına', kimi zaman evrenselliğine yada aydın yanına önem verip 'İslamcı' yanını unutur gibi olmalarıdır. Bunun nedeni, bu önemli yazarı 'İslamcı' kampa 'hediye etmeme' isteği yada çağdaş Türkiye'de bir aydının bu tür 'gerici' anlayışları neden savunduğunun açıklanamaması olabilir.

dın'da da var Beyoğlu; bu söylemde 'madde ile ruh'un çatışmasını sezmemek çok güç:

"Ermeni, Rum, Yahudi tüccarlar. Alabildiğine yaşamak hırsı, kadın ve para avcılığı... Alkol, adab-ı muaşeret ve alakasızlık su gibi akıyordu. Belki bizden fazla okuyorlar, muhakkak bizden fazla çalışıyorlar, hatta belki bizden fazla ve iyi düşünüyorlar. Fakat bir çeşit kapanma ve alakasızlık bütün imkânları kurutuyor. Bir yığın kabuklaşmış sürfe. Her şeyi satıhtan almaya mahkûmmuş gibi yaşıyorlar. Beyoğlu. Biraz da onların" (33).

'Onlar' dediği ise 'başlangıç günahına' inanan, Batı'ya ve Batı'nın (güya) üstünlüklerine daha yakın olan ama, 'satıhta' kalan Ermeniler, Rumlar vb...

Yapıtlarda sergilenen Rumlar, A. H. Tanpınar'da Peyami Safa'dan (ve dönemin ulusçu yazarlarından) pek farklı değildir. Yalnız belki Tanpınar'ın dili biraz daha incelikli, daha dikkatlidir. *Huzur*'da Mümtaz Bey'in babasını öldüren 'Rum palikaryası' (25) dışındaki kişiler bütünüyle renksiz patrikler (63), garsonlar (116, 122) dır. Ama *Abdullah Efendinin Rüyaları*'nda (1943) Rumlar çarpıcı bir biçimde sergilenir. Abdullah Efendi Beyoğlu'nda eğlenmeye çalışır. Ortam çok kötüdür. Sefil bir odada keskin bir Rum şivesiyle konuşan Eleniça'nın dedesi, hayal gibi ve sürrealist bir biçimde, '*korkunç, iğrenç ve sinsi gülüşle en feci yara manzarası gösteren ağzı*' ile belirir. Adam yatakta Eleniça, Marika, Asimenya vb. gibi bir sürü Rum kadınla 'amur' yaptığını Rum şivesiyle söyler (Hikâyeler, 178). Abdullah Efendi kaçar. İkinci genelevde Rum külhanbeyi ve şişman kadın bu kez elele oynarlar: '*ölümün zaferini terennüm eden*' bir oyundur bu. Yüksek ökçeli palikaryanın iğrenç ve cıvık bir tebessümü vardır, göz süzüşleri iç bulandırıcıdır. Bütün bunlar '*kendi varlığı ile*' çatışır (185). '*Bu bir büyü gecesinin, hayvani insiyaki doludizgin serbest bırakan, eşyayı arzunun cehenneminde birleştiren bir gecenin sesiydi*' (198). Madam Domna, bu kitapta randevu evi işletiyordu (341).

Aydaki Kadın'da (1962/1987) Mari adındaki Rum hizmetçi 'yarı çıplak' ısrarlı gözlerle efendisi Selim'e sokulur sürekli (20, 30). Selim için '*Leyla nasıl Boğaziçi ve muhayyilemizdeki*

eski İstanbul ise Mari de öyle Beyoğlu. Onu görüp, o kadar acayip ve boğuk şekilde şakırdayan Türkçesini bir lahza dinleyip de içimizde nesilden nesile o kadar değişen yüzüyle Beyoğlu'nu hatırlamamak imkânsızdı. Ancak bize doğru genişledikçe, belki de haksız bir inhisarla bizden dediklerimizi de içine aldıkça trajedisinin şuuruna erdiğimiz Beyoğlu... Mari Beyoğlu'ydu. Çalışkan, başka türlü yapamadığı için eğlenmeye hazır ve her türlü dostluğa hiç kaynaşmaksızın amade... ve ten hazlarının ötesinde her şeye kayıtsız yarı kanser, yarı sömürücü hayatıyla Beyoğlu' (21). Selim, süslenip 'Rum ve Ermeni arkadaşlarıyla' artistliği seçen süslü Türk kızının dürtülerini bir ahtapota benzetir (22).

Heleni adındaki yaşlı hizmetçinin şivesi (ve varlığı da herhalde) ilginç bir biçimde yıkıcıdır, Selim için 'iyi'nin karşıtıdır: *'Selim hayatında şiir, güzellik, mahremiyet namına ve varsa bu kadının bozuk Türkçesinde en aksak nesre tercüme edildiğini görmeğe mahkûmdu. Heleni on beş senelik ısrarla, gayretle düşüncesinin öbür yüzü, kötüye, adiye bakan, yalnız onu gören tarafı olmuştu'* (26).

Mahur Beste (1976) ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (1962) romanlarında da iki taraf arasındaki dinsel/kültürel zıtlık yine belirgindir. *Huzur*'da Beyoğlu 'alemler' semtidir (40, 140), Sabri Hoca da 'ötekileri' anlatır: *"Her cemaatin ayrı bir vatan haritası var. Hiç birinin bizimle yaşamaya niyeti yok... Yunanlılar'ın her yerde gözü var"* (128). İkinci romanda da Aristidi Efendi (Eski Yunan adı) ile Lûtfullah'ın (Allah'lı bir ad) ilişkisi şöyle simgelenir: *'Bu münakaşalarda Aristidi Efendi'nin münevver Avrupalı müsamahası ve sabrı ile, gaip âlemde o kadar kuvvetle tasarruf eden Lütfullah'ın gururu ve alınganlığı tıpkı ateşte kaynayan büyük şişenin içinde ve etrafında dövüşen zıt kuvvetler gibi birbiriyle karşılaşırlardı'* (44).

* * *

'Kuşak' olarak tek partili dönemin İslamcılar'ından sayılabilecek üç yazar Samiha Ayverdi (1906-1993), Necip Fazıl Kısakürek (1905-1983) ve Münevver Ayaşlı'dır (1906-1999). Bu yazarlar hem kendi aralarında özellikle hoşgörü konusunda

hem de Peyami Safa ile A. H. Tanpınar'la bazı önemli farklar gösterirler. İslam'ın önemini aynı biçimde vurgulamakla birlikte, Cumhuriyet dönemine ve devlet politikasına daha açık bir eleştiri yöneltmektedirler. Zaten kimi romanların yayım yılları da artık çok partili dönemin yerleştiği dönemdir. Bu yazarlar bir geçiş dönemini temsil ederler. 1980'li yıllarda ortaya çıkan ve bu çalışmada 'çok partili dönem İslamcı romanı' olarak nitelenen romanın habercileri sayılabilirler.

SAMİHA AYVERDİ (1906-1993) *Mabette Bir Gece* (1940) kitabında, 'Anadolu' adlı öyküde, Bizans döneminde bir fahişe olan Mariya'nın, ermiş bir insan olan Baba Aleksandros ile karşılaştığını okuyoruz. Ermiş ona şöyle der: *"insansın, yani yaradılışın en son basamağına yükselmiş bir mahluk; ben yalnız kendimi hor görme hakkına haizim, başkalarını değil"* (152). Rum bir fahişe belki de (Sait Faik'in öykülerindekiler dışında) ilk kez böylece aklanır gibidir, daha doğrusu yerilmez (152). Kadın, sonunda Tanrı yolunu seçer. *Mesihpaşa İmamı* (1948) romanında, Rumlar'ın yokluğunda Şark ruhu ile Garp tekniğinin birleşiminden doğacak gücü okuyoruz; ihtiyar dünya bu 'zifaf'ı sağlarsa büyük bir hamle yapılmış olacaktır (50). Ama körü körüne başka bir milletin hars ve hissinin boyunduruğu kabul edilmemelidir (51).

NECİP FAZIL KISAKÜREK (1905-1983) tek romanı *Aynadaki Yalan*'da (1970) Batı'yı çeşitli açılardan eleştirir, 'biz'e karşı bir 'öteki' olarak gösterir. Yunan adını kısaca ve bir 'sosyete' muhitindeki *'Eski Yunan dilberleri şeklinde giyinmiş, içki dağıtan kızlar'*dan söz etmek için anar (50). Ama Batı bir bütün olarak *'karbon olmaya mahkûm bir dünya'* olarak gösterilir (76). Türk devrimlerini bir 'devrilme' olarak, 'dışarıdan idareli' gelişme olarak görür ve toplum içinde kalmış 'Türk ruhuna' inancını belirtir (95). Çözüm, insanın her anına anlam veren dindedir: *'bir Müslüman'ın hususi hayatı yoktur. O, akşamın belirli bir saatinde kepenklerini indiren bir dükkâncı gibi muayyen bir zaman çerçevesi içinde değil, her an her mekânda Müslüman ve mesuldur. Kenefte ve uykuda bile'* (96).

Batı 'sömürgecidir'; Batılılar Batı'da cami de açtırsalar bu

'siyasi bir göstermelik rolü' oynar (173). Ama yine de kimi 'teknik' vb. üstünlükler sergiler; örneğin roman kahramanının geliştirdiği 'Doğu ve İslam üstündür' tezini duymak isterler, onu bir konuşma için davet ederler, söylediklerine büyük ilgi duyarlar.[19] Oysa Türkiye'de 'sapıklar', 'Türk'ün ruh köküne bağlı bir davranış gördüler mi' baltalarlar (117). Yine de Batı ile Doğu arasında aşılamaz sınırlar vardır. Örneğin 'Hristiyanlık zühdü taslayanlara anlatılması muhal' olan bazı kavramlar vardır. Kainatın Efendisi'nin sırlarını onlar anlayamaz (112); *"Doğu ve Batı... dünyalarımız arasında derin bir fark uçurumları bulunduğunu, bu uçurumların doldurulamaz olduğunu bilmekteyim"* der roman kahramanı Müslüman fikir adamı (175).

MÜNEVVER AYAŞLI (1906-1999) *Pertev Beyin Üç Kızı* (1968) romanında İttihatçılar'a, Padişah'a karşı olan her güce karşı çıkma eğilimi görülür. İstiklal Savaşı'na ise halk, 'din ve padişah' için de katılır (72): *"Bu zafer milli olduğu kadar dini idi"* (96). Sultan Vahdettin'in vatanı terk etmesi *'Türk tarihi(nin) en acı hadisesi'* sayılır (97). 'Ankara adamları' hayal kırıklığına neden olurlar; hanedanın mülkünü yağma ederler (115); halkın ibadetini kısıtlarlar (180). Ankara-İstanbul çatışması bir 'konak ile mahalle evi çekişmesi'dir (183).

'Ankara' insanları *'Türkiye'den pasaportsuz kaçan milyoner Ermeni ve Rum vatandaşları yine memlekete getiren işler'* çevirirler (116). Bu olumsuz Türkler Rumlar'a yakın sayılır: *'Adi Türk erkekleriyle ecnebi dedikleri bu Rum, Ermeni, Yahudi karıları şayanı hayret derecede uyuşurlardı. Hiçbir vakit bir Mümin, Müslüman, Türk hatunuyla uyuşamayacak derecede uyuşuyorlardı'* (121).

---

19 Necip Fazıl bu romanında, özellikle Avrupalı kadınların başarılı Türk yazarını (en nihayet bir 'fikir' adamını) erkeklerden 'daha coşkun' bir biçimde alkışladıklarını yazar (175). Bu 'Batılı kadınların, Türk fikir adamına 'coşkuları' bir tür cinsel çekicilikten kaynaklanır gibidir ve dinsel değerlere önem veren bir düşünürün bile böyle bir Batı-Türk ilişkisi, bu tür bir Türk çekiciliğini düşünebilmesi, 'biz-ötekiler' ilişkisine yeni boyutlar kazandırmaktadır. Bu araştırmanın sınırlarını aşan bu konu, cinsellik konuları işlendiğinde unutulmaması gerekir: 'kadın' ve özellikle 'öteki'nin kadını, kimlik konusunda hep gündeme gelmektedir.

Dönme ve Yahudiler Türk'ün malına göz koyanlar olarak gösterilir (36). Rumlar'dan bazıları, örneğin hizmetçi Katina ve arabacı Koço 'normal' olarak konakta hizmet görürler Osmanlı döneminde (57), hizmetçi Marika adında kadın pek düzenli sayılmayan evlerde çalışır Cumhuriyet döneminde, akrabası Kosti ile birlikte biraz para 'yürütür' Gani Bey'den (109). Eleni ise metreslik eder bir Bey'e (110). Romanın son cümlesinde de Allah'a giden yolu, Tarikat'ı bulur Selmin ve *'Allah'a doğru'* yönelir (207).

C. Çok partili dönemde İslamcı yaklaşım

Hekimoğlu İsmail'in (gerçek adı Ömer Okçu) 1968 yılında yayımladığı *Minyeli Abdullah* romanıyla 'İslamcı' roman alanında yeni bir dönem başlattığına inanlar vardır.[20] Geniş yankılar uyandıran bu romanın 'yolunda' yeni bir roman türünün doğmuş olduğu kuşkusuzdur. Kimi istisnalar dışında, geleneksel edebiyat çevrelerince genellikle edebiyat değeri düşük sayılan bu romanların sayısı günümüzde üç rakamlı sayılara varmıştır ve bu konu kendi başına çok geniş bir araştırmaya layık önemli edebi ve toplumsal bir olaydır.

Burada, konumuzun sınırları içinde kalarak, incelenmiş olan ondokuz roman ve iki hikâye kitabı sunulacaktır. Bu alandaki önemli isimlerin listeye alınmasına dikkat edilmiş ama romanlar seçmeci bir yöntemle seçilmemiştir. Romanlarda tekrarlanan ve tutarlılık sergileyen bazı eğilimler, genel bazı sonuçlara varmamız için yeterli görülmüştür.

Romanları incelenen on iki yazarın ve romanlarının genel ve genellikle ortak sayılabilecek özellikleri şöyle özetlenebilir: 1) bu yazarlar yeni bir kuşak oluşturmaktadır, büyük çoğunluğu 1940-1950 doğumludur, 'ortalama doğum yıl'ları

---

20 İlk oniki yılda yirmi beş yeni baskı yapan roman için M. Z. Bakırcıoğlu " *dini, ahlaki değerleri ön planda tutan bu roman, 1960 sonrası Türkiye'sinde giyinişleri, düşünceleri, davranışları, zevkleri ile bir varlık göstermeye başlayan bir kesimin sanat ihtiyacını karşılamak emelindedir*" demektedir (15). *Maznun* romanının önsözünde yazarın girişimi *'İslami hizmet bakımından zaruri bir vazife'*, *'açılan yeni çığır'*, *'silah olan kalemle cephane olan kağıt'* olarak değerlendirilmiştir.

1946'dır;[21] romanların tümü 1970 yılından sonra ve çoğu 1980 yılından sonra yayınlanmıştır, 2) yazarların hemen hepsi köy ve kasabalarda doğmuşlardır, ikisi Konya ve Erzincan doğumludur; 3) 'devlete' ve bazı Kemalist (yada İsmet İnönü'ne atfedilen) uygulamalara kesin karşı bir tutum içindedirler, sürekli olarak siyasal ve kültürel 'düzen', 'sistem' yada 'rejim' eleştirilmektedir, değiştirilmesi istenmektedir; 4) Türklük'ten çok İslamcı değerler gündeme getirilmektedir; 5) 'Batı ve Hristiyanlar'ın değerleri' 'kendi' değerlerimizden aşağı gösterilmekte, ancak kimi Batı uygulamaları da (örneğin demokrasi gibi) zaman zaman yararlı sayılmaktadır; 6) Osmanlı döneminin idealleri ve yaşam biçimi (İslamı simgelediği varsayılan günlük yaşamla ilgili kimi nesneler, faaliyet, örneğin 'akşamları, kafesli evlerin oluşturduğu yoksul mahallede salepçinin sesi', 'ihtirassız, geleneğe ve namazına bağlı hacılar', tesettür vb.) hoş bir biçimde sergilenmekte, bu 'geleneksel' yaşam biçimi 'bizim' sayılmaktadır. Kısaca bu romanlar, edebi kaygıların sınırlı, politik ve kültürel amaçların daha ağırlıklı bir biçimde sergilendiği yapıtlar olarak değerlendirilir.[22]

Yunan/Rum'a nasıl yaklaşıldığına gelince, ilk saptama, incelenen on dokuz romanın yedisinde (% 37) bu konuya hiç değinilmediğidir. Bu 'değinmeme' oranı Peyami Safa'da on üç romanda bir (% 8), A. H. Tanpınar'da dört kitapta sıfırdır. Yani bu dönem İslamcı romanlarla (genellikle 'olumsuz') Yunanlı/Rum konusuna ilgi azalma eğilimi sergilemektedir. Osmanlı

21 Yazarlar ve doğum yılları şöyledir: Hekimoğlu İsmail (1932), Afet Ilgaz (1937), Raif Cilasun (1940), Ahmet G. Yıldız (1941), Sadettin Kaplan (1944), Hasan N. Canat (1944), Yavuz Bahadıroğlu (1945), Mustafa Miyasoğlu (1946), Ali E. Kavaklı (1952), Şerif Benekçi (1952), Emine Şenlikoğlu (1953), Hurşit İlbeyi (1963).

22 Burada Cemil Meriç'i anmak gerekmektedir: '*Romanın burjuvazi ile doğduğunu söylerler. Şark'ta burjuvazi yok. Roman da burjuvazimiz gibi temelsizdi önceleri. Başka bir tarihin, başka bir coğrafyanın, başka bir toplumun eseri. Daha dişi, daha kaypak, daha geveze bir toplumun*' (65). Köy kökenli ve kasaba kültürlü sayılabilecek İslamcı romanların, (köy kökenli ama kent kültürlü olmaya çalışan 'köy romanından' farklı olarak) edebiyat değerlerinin oldukça düşük olmaları (Mustafa Miyasoğlu, Hurşit İlbeyi vb. kimi istisnalar da vardır) bu burjuva geleneğinin ve kültürünün eksikliğiyle ilgili sayılabilir.

dönemindeki 'İslamcı' yazarların yapıtlarında ise, görmüş olduğumuz gibi, Yunan/Rum ya hemen hemen hiç yoktur, yada görüldüklerinde etnik ve dinsel kimlikleri vurgulanmamakta, yada olumlu ve 'tarafsız' bir biçimde sergilenmekteydiler.

Ondokuz romana daha yakından baktığımızda Yunan/Rum genellikle Avrupa'nın, Batı'nın, Hristiyan dünyanın, kısaca 'öteki'nin bir parçası ve 'olumsuz' olarak gündeme gelir; 'biz' kavramı sürekli 'onlar'ın karşıtı olarak anımsatılır. İSMAİL HEKİMOĞLU'nda, *Minyeli Abdullah*'ta (1968) örneğin, karşı güçler '*gayrimüslimler ve sosyalistler*'dir (171); '*Gayrimüslim devletler, mü'minin düşmanıdırlar*' (119); İngiliz ve Fransızlar, Yahudiler'le birlikte (romanın geçtiği Mısır'da) '*İslamiyet'i yok etmeyi gaye edinmişlerdi*' (17). '*Kıbrıslı'lar İslami bir hayat yaşasalardı iki paralık Rumlar'a, yani gayrimüslimlere, yani dört yüz sene İslam idaresinde kalmış kölelere mağlup olurlar mıydı?*' (72).

Bu anlayış *Maznun*'da (1970) da görülür: '*Bütün gayrimüslim devletler bu yetime (gerçek Müslüman'a) düşmandır*' (138); '*Sınır komşularımızdan başlayarak... Garb'ı tanımaya çalışalım: Yunanistan'daki dindar, milliyetçi (komünist zümrelerin) bizi en çok ilgilendiren tarafları İstanbul'u alıp, Doğu Roma İmparatorluğu'nu ihya etmek istemeleridir*' (183). *Menan Cinleri* adlı öykü kitabında da '*sosyalizm-sosis*' diye alay eden biri, oğluna '*sosisi de Rumlar, Ermeniler çok yer, sen o zakkumdan yeme*' der, herhalde 'zıkkım' demek isteyerek (44).

RAİF CİLASUN Türklük ve İslam'ı bir arada algılar: '*Türk'ün elinde... silahların en güçlüsü (var): manevi iman, Allah'a içten bağlılık, Kur'an yasalarını çiğnetmemek... Bu öyle bir azme dayalı ki, ölüm önünü alamazdı*' (*Onlar Olmasaydı*, 294). İstiklal Savaşı'yla ilgili bu romanda Yunanlılar '*Batı budur!*' diye sergilenmektedir (83), '*gâvur gâvurdur*' anlayışıyla Batı'nın hep Yunan'ı savunduğu söylenir ve sürekli olarak, 'bize karşı' ve aşırı bir biçimde aşağı gösterilirler: Yunan camileri yakar, kadınları süngüler (19), katliam yapar (197, 339), Rumlar kendi kızlarını Yunan erlerine sunarlar (35), canavarların en korkağıdırlar (341), '*gaddar bir ırkın çocuklarıdır*' (343), Rum kızlar 'hayasızca seks yaparken' arkalarında 'pezevenkleri

Rumlar alkış tutarlar': *'Fuhuşun içine gömülmüş namus ve iffetlerini yitirmiş bu milletle ahlakı, iffeti, hayayı kendine şiar ve namus belleyen Türk milleti bir arada yaşar, kültürlerini hiç birleştirebilirler miydi!'* (41).

R. Cilasun'da 'bir arada yaşanamaz olan' Yunan'a yakıştırılan olumsuz yanlar Türk edebiyatında az rastlanan sertliktedir: *'Nasıl olur da bir gâvur, orospu da olsa bir Türk kadına dokunabilir'* (256). Kanların karışımı ile ilgili ilkel tabu anlayışını dile getirir gibidir bu cümle. Yunanlılar'ın ölümü, roman kahramanları aracılığıyla değil, yazarın kendi ağzından 'geberdi', "Cehennem'i boylar" diye anlatılır (148, 149, 150). Yunan'ın kötü yanı Antik dönemden, kültürlerinden, eğitimlerinden kaynaklanır: *'İzmir faciasını ve katliam projesini hazırlayan canavarlar Eşilos'un, Öripidos'un ve Sofökles'in (AYNEN) torunları. Onlardan aldıkları canavarlık dersi, esasında ruhlarında yatan kültürlerinin birer kusuntusu, bir Türk'ü öldürmenin kutsal bir milli görev yapılmış gibi okullarında aldıkları dersin bir yansıması'* (93).

Yunan'ın pek görülmediği *Gafiller* adlı romanında da Paris'teki Hristiyanlar kiliseye gittikleri için 'iyi' olarak sergilense de (5), Osmanlı dönemi övülür, önce Haçlılar, sonra komünist ve siyonistlerin çabaları ve aydınların Hristiyanlık'a özenmeleriyle sorunların arttığı belirtilir (101). *'Parayı haysiyet ve şereften üstün tutan bir din olarak'* bildiği Yahudilik'in temsilcisi Mişon, gerçekten para karşılığı kızlığını kaybetmiş kızla evlenir (50, 158). Bu romanın sonunda Müslümanlık kazanır: Salamon Süleyman olur, Eliza Emine, Mayk Mahir olur.

AFET ILGAZ'ın *Yolcu*'sunda bir tür 'Sosyalist-İslam' sentezi görülür. Eski sosyalist Ahmet'in dostları 'azla yetinirdi'; *'düşmanları bile müslümanlarınkilerle aynıydı neredeyse: Batı. Batı emperyalizmi, Batı kapitalizmi, Batıcılar, işbirlikçiler'* (6). Batı'ya karşı olan sosyalistlerle bir tür özdeşleşme sık sık görülür (65, 105). Osmanlı Devletinin son dönemi de eleştirilmektedir; padişaha karşı çıkmak, 'hürriyet' diye bağıranlar, *'Çanakkale'de yüzbinlerce kıyıma uğrayanlar'* kötü olaylardır (99). Yunanlılar geleneksel 'harflerini' değiştirmedikleri için bir yerde

olumlu (23), ama Patrik'in yurt dışında 'devlet başkanı' gibi karşılanması da sorun gibi sunulur (246). Temel tehlike olarak bu romanda sergilenen 'düşman', Batı'dan çok, yurt içindeki Batıcılar'dır.

AHMET G. YILDIZ'in *Ekinler Yeşerdikçe* romanında Cumhuriyet dönemiyle kıvanç duyulmaz. Romanda köy kötüye doğru değişir, bazıları camiye gitmez, harf inkılabı ile 'bir neslin cahil duruma getiril'diğinden dem vurulur (88), medrese ve tekkeler kapatılmış, Kur'an yasak kitap haline gelmiştir: '*Namaz kılmayanlar, Ezan'ın Türkçe okunmasını istedi... Allah'ın yasak dediklerine serbestlik getiriyordu bu düzen*' (140). İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye'nin girmemesi de eleştirilmektedir; Ege'deki (bugün Yunanlılar'ın olan) adalara sahip olma fırsatı kaçırılmıştır: '*Takım adalara sahip çıkın, sizindir*' sözüne karşılık harbe girmediğimiz için '*toprak istemiyoruz*' diye cevap vermek zorunda kaldık (275).

Yunan/Rum'un görünmediği yedi romanda da İslam söylemi (aptest, namaz, ihlas gibi) egemendir. SADETTİN KAPLAN'ın *Uçurum Çağrısı* romanında da 'sol'a sempati ile bakılır: '*yazık kırdık birbirimizi*' gibi duygular dile getirilir, Bolşevik diye tanıtılan sosyalist Şefik de sevimli bir karakter olarak tanıtılır (76). ŞERİF BENEKÇİ'nin romanı *Güvercin Geçidi*'nde eski İşçi Partili mimar Reşit'in Hac'a gidişini okuyoruz. Uçaktaki hostesler edepli davranmazlar: '*Tüm cumhuriyetçiler(in)... açgözlülükle çağdaşlığı... birbirine karıştıran*' bir nesil yetiştirdikleri söylenir (214). '*İşte eserimiz... Nasrani* (Hristiyanlar, H. M.) *ve Museviler, bu necip ümmetin* (Müslümanlar'ın, H. M.) *işini bitirmişler*' (133). Bu romanda, Mekke ve Medine gayrimüslimlere yasak bölge, ilahi bir sınır gibi, sanki 'biz'le 'onları' birbirinden ayırmaktadır: '*Bu sınır ancak inanan insanlara açıktır. Hiçbir münkir ve tağut... bu sınırı geçemeyecek, hiçbir kirli ayak, bu toprakları çiğneyemeyecektir... Siz ey, ahir zaman Nebisi'nin bahtiyar ümmetleri!*' (112).

Babası Tükmen annesi Kürt olan HURŞİT İLBEYİ, bu 'İslamcı' romanların en güzellerinden olan *Berzan* romanında 'Güneydoğu' sorununa eğilir. Bir tür 'sosyalist İslam' savunul-

makta, devlet pratiği yerilmektedir. Uzun uzun *'sivil toplum'* gerekliliği, *'katılımcılık', 'düşünce özgürlüğü'* savunulmaktadır (119-120). Alevilik'i konu edinen *Irmak Denize Akar* romanında ise dindarlar ile inanmayanlar arasındaki çatışmayı ve sonunda *'bu düzenin kurbanı'* gencin dine yaklaşarak kurtulduğunu okuyoruz. Solcu dindarlar bir yerde ortak bir nokta bulurlar; her iki kesim de kravat takmaz: *'Batılıların giysisi de ondan... Batılılar emperyalisttir'* (141).

HASAN N. CANAT'ın Afganistan mücahitlerini anlatan *Nur Dağında Çocuk* romanında 'Şehadet' söylemi egemendir. Baba oğul şehit olmak için yarışırlar. Çocuk kurtulur; ölmediğine ağlar (158). Ölümden korkan Ruslar, 'Allaha inananlara' göre güçsüzdürler. *Bir Avuç Ateş*'te Angelika adında bir kadını ve 'düşük' Beyoğlu'nu tüm olumsuzluklarıyla yeniden görürüz; Çanakkale gazisi de, torunu 'frenkleşince' kahrından ölür (146, 12). İlginç olan bu romanda 'iyiler'in, kötü yolda olanları dövme hakkını kendilerinde görmeleridir: 'Zulme uğramış Müslüman'ın hesabını sormak için' yapılır bu (91). Bir meyhane tahrip edilir (121). Kenan 'kötü' insanları öldürür (155). Devlet mahkemelerine güvenilmez; çetelerin, mafyanın mahkemeleri kontrol ettikleri ima edilir (142). Bu anlayış, yani kişilerin 'kötüler'i cezalandırması, İ. Hekimoğlu'nda ve A. G. Yıldız'da da görülür. *Minyeli Abdullah*'ta karakol dayağı savunulmakta (95), zina ve içkiye karşı ölüm tehdidi, işkence ve sonunda öldürme salık verilmektedir; çünkü *'Allah bize iyiliği emretmemizi emrediyor'* Bu yöntemle yola gelenler *'bu hale* (yani işkenceye, H. M.) *sebep olanlara rahmet okuyorlar'* romanda (232). *Ekinler Yeşerdikçe*'de kadınlara sataşan kimselerin 'olumlu' gençler tarafından falakaya yatırılmaları övülür (243).

EMİNE ŞENLİKOĞLU'nun *Ben Kimin Kurbanıyım* adlı romanı "İnsanları suça iten Türkiye'deki düzeni" eleştiren bir yapıttır. Batı taklitçiliğiyle birlikte büyük sermayedar ve holdingler eleştirilir: birkaçı hariç *'büyük sermayelerin hepsi ya Yahudi, ya Ermeni, yada Hristiyan. Her geçen gün, küçük sermayeler yok ediliyor ki büyükler kazansın'* (51). Bu ırkçı ekonomik düzenin paralelinde dünya hakimiyeti de gündeme gelir: *'Her*

Müslüman doğru bir ayakkabı olsaydı, şimdi dünyaya hakim olurduk' (65). Bir cümlede etnik önyargıların eleştirisinin ağır bastığını sandığımız anda, bir sürprizle karşılaşırız: *'Eskiden Çingene denince ürperirdim. Meğer insanlar hep aynı. Ah, bir de çalmasalar!'* (146).

YAVUZ BAHADIROĞLU'nun tarihi romanı *Kirazlımesçit Sokağı*'nda Halk Partisi dönemi eleştirilmekte; Batı, dinine bağlı olduğu için bir bakıma 'iyi' olarak sergilenmekte (31); Said-i Nursi'nin, 'yaptıkları bunca zulümden sonra Frenkleri taklide çalışmayın' yolundaki tavsiyesi savunulmakta (137); Şark, dine sarıldığında Garb'ı geçtiği anımsatılmaktadır; yani çare dine sarılmaktır (191). Demokrasi de gayrimüslimlere boyun eğmeme koşulu ile uygulanmalıdır: *'Bediüzzaman, İslam'ın temel hükümlerinden taviz vermemek, hürriyet şeriat esaslarıyla çerçevelemek şartıyla siyasi ve ekonomik konularda mümkün olduğu kadar geniş katılım sağlanmasından yanadır... ancak dini farklı kimselerin ahkamı suistimal etmelerine, değiştirmelerine, yada saptırmalarına izin verilmemelidir'* (189). Rum ve Ermeni temsilcilerinin Meşrutiyet döneminde Meclise girmeleri de zararlı sayılmamıştı; çünkü o yıllarda 'ekseriyet Müslümandı, hakim olan İslamdı.' Yazar *Uzaklar Yakındır*'da 'yürekli, güçlü, ağırbaşlı' Türkmenler'in 'insanları köle eden' Hristiyan Batılılar'a karşı mücadele ederek nasıl Anadolu'ya girdiklerini anlatır. Hancı (Rum) Notaras bu Türkmenler'in üstünlüğünü kabul eder: *"Bunlardan her biri yirmi Ermeni'ye, en az on Urum'a bedelmiş"* der (417).[23] Doğulular Batı'yı anlamazlar: *"Bunca gâvurluğa aklım ermedi"* der biri, öteki açıklar: *"Ermemesi yüreğinin paklığından, bir de Türkmen töresinin sağlamlığından ve dahi İslam dininin kaviliğindendir"* Sonra Batı'nın kötülükleri anlatılır: kölelik vardır orda, kilise baskı yapar insanlara vb.

ALİ. E. KAVAKLI'nın Almanya'da geçen *Alman Doktor* adlı romanında kötü, ahlaksız ve Türkleri sevmeyen Almanlar'la; birçok olumlu, Türkler'i seven ve romanın sonunda Müslüman olan Almanlar'ı görüyoruz. Olumlu olanlar 'Türk' olanı

23 Notaras'ın ve yazarın, bu hesaba göre, bir Urum'un iki Ermeni'ye bedel olduğunu düşündüğünü de varsayabiliriz; Rum Ermeni'den üstündür.

seviyorlar: lüks olmayan otel, hamam ve göbek taşı (266), demli çay ve leblebi (258), gevrek simit (260), İzmir köftesi (261), peynirli börek, kömürde kızartılan mısır (312), salep (245), lahmacun (295) ve bunun gibi şeyler. Herman da Türkiye'den dönerken ailesinin her üyesine birer simit götürür (268). Alman'ın biri Türkler'in 'samimiyetini' bez çadır gelenekleri sonucunda komşuların birbirinden haberdar olmasına yorar; *'biz Almanlar aramızda kalın duvarlar örüyoruz'* (266). 'Mantık dışı' sayılan Hristiyanlık'ı terk edip İslam'ı seçenlerden Heller Aydın, Wolf ise Süleyman adını alır.

Hitler'in ırkçılığı ve milliyetçiliği yer yer yerilmekte birlikte (47) Yunan konusunda yazarın tutumu olumlu değildir. Yunanistan'a gelen İslam'a yakın bir Alman, Yunanlılar'ı zevksiz, eski uygarlıkla ilgisiz 'nerden türemişse türemiş' bir halk, Yunanca'larını kendi bildiği Yunanca ile ilgisiz bir dil olarak değerlendirir (213). Rodos'ta ise Osmanlı çarşısı 'sanat zevki taşıyan bir mimari' sergiler; 'palavracı' Rum'a karşılık Türk kahvecisi 'asalet' kokar (221). Türklerin Rodos'ta ne denli eski oldukları ve İngiltere'nin bu adayı "üvey evlâdı Yunanistan'a hediye ettiği" anlatılır: *'On iki adaya Yunanistan kurşun atmadan sahiplendi'* (223). 'Koca köyleri çukura gömen' Makarios eleştirilir. İ. İnönü de eleştirilirken 'beleşten' adaları alan Yunanlılar'a yeniden değinilir: *'Ne tavizler vermedik! Oniki Ada, Batı Trakya, Musul-Kerkük, Bakü'* (273). Kıbrıs'ın alınyazısı başka bir yol izler gibidir: *'Şimdi aradığınızı buldunuz. Çapulcular sizi!'* (276).

Başkaldırıyorum romanında da dine sarılıp 'kurtulanlar'dan söz edilir. Ancak Almanya gibi sanayileşmek, kültürlü olmak da şart koşulur. Çok uzun bir nutukta bu anlatılır (271-291). Şu an Batı birçok alanda Müslüman Doğu'dan üstündür tezi ısrarla vurgulanır romanda. Batı'nın üstünlüğü, bu romanda çok geniş bir yer kapsamaktadır: Almanya ekonomi ve bilim alanında üstündür, Almanlar temizdir, düzenlidir, saygılıdır, dürüsttür, çalışkandır, akıllıdır vb.: Türkiye ve Türkler ise bunun tersi... Çalışıp onları aşmalıyız!

Hristiyanlık ile Müslümanlık'ın bir arada yaşaması olanaklıdır. *'Bediüzzaman, talebelerine Hristiyanlar'ın dindarları ile bir-*

likte çalışmayı... tavsiye eder' (320). Ekonomik gelişme ile dindarlık birlikte olabilir. Bir genç düşünür: *'Yunanistan (vb.) da Hristiyan... Fakirlik ile dinin direk bir ilgisi olmamalı'* (136).

Temel çelişki dindar-dinsiz arasındaymış gibi bir anlayış görülür. *'Mürşit, Hristiyanlar'la iyi diyalogdan ve dinsizlere karşı olanlarla ittifak etmenin öneminden bahsediyordu'* (315). Buna benzer bir görüş *Minyeli Abdullah*'da da karşımıza çıkar: Kimi Müslümanlar, namaz kılmak isteyene saygısız davranırken Hristiyan bir adam dindardan yana çıkar (108); Amerikalılar dindar oldukları için övülür (162-163); *'Hiçbir din kötülüğü emretmez'* (189). Ama yine bir Hans, bir tür 'İslami sosyal realizmle' İslam'ı seçer.

Nihayet en 'Avrupai', olgun roman tekniğine sahip MUSTAFA MİYASOĞLU *Kaybolmuş Günler*'inde (1975) 'düzen' ve 'Batılılaşma'yı eleştirir (102-104). Beyoğlu'nda 'günah' dolu bir gece geçirir romanın kahramanı; burada *'bir hayvanın kımıltısını andıran bir kalabalık'* sezilir (273). Sonra bir camide huzuru bulur, Beyoğlu'nu yadsıyarak: *'Allah'a sığınmanın sevincini yaşıyordum' (254)*. *Güzel Ölüm*'de (1982) de Beyoğlu ile Fatih (aynen P. Safa'nın *Fatih Harbiye*'sinde olduğu gibi) 'biz' ile 'onların', 'sefahat' ile 'maneviyatın' ayrı yaşadığı iki farklı semt sergilenir:

'Otobüs Tepebaşını dönerken, Haliç, Eyüp sırtları, Fatih ve Süleymaniye camileri birbiri peşinde gözlerine çarptı ve bu şehrin maneviyatını Şakir'e hatırlattı. İstanbul işte buydu, bu sefahat ve maneviyat iç içe, yanyana başka hiçbir yerde bu kadar kesin sınırlarla ayrılmaz ve yarım saat içinde hiçbir şehir burdaki şehrayini gözler önüne seremezdi' (39, 40).

Miyasoğlu'nun bu romanında Yunan ve Batı, 'savaş ve ölüm' anlayışını dile getirmek için bir araçtır. Kıbrıs'la ilgili olarak gündeme gelen Yunan olumsuzdur (kâfir, fukara, şerefsiz vb.); Batı 'cinsel yetersizlik, şarap ve tanrısızlıkla' ilişkili olarak algılanır: Hristiyan kadına bakarken *'pek çok Batılının çehresini birleştiren bir yüzle karşı karşıya olduğuna hükmetti Şakir. Cinsel gücü tükenen Loren, her şeye rağmen kendisine tutkun Will, iri yarı haliyle bir insandan çok şarap fıçısını andıran ate dostu,*

sanki Emma'nın kişiliğinde birleşmiş, (yüzünde) sembolleşmişti' (26). Ama önemli olan 'bizden olmayan' bu ve bunun gibilere karşı savaşın 'bize' kazandırdıklarıdır. Bu yabancılar, savaşın 'yaraları' göz önüne alındığında, sanki var olmasalar da yaratılmaları gerekirmiş izlenimi vermektedirler:

"Kıbrıs Harekâtı'yla her şey alt üst olacak, sen hâlâ uyuyorsun... Ben Harekât sabahı uyandım, bir daha da uyumaya niyetli değilim" der Remzi (100). Savaş milleti birleştirir: düne kadar politik çekişmeler içinde olanlar *'şimdi tamamen ters, tam bir birlik ve beraberlik havasındadırlar. Bu Harekât, sanki millete şok tesiri yaptı, herkes kendine geldi'* (125). Serseri bir kimse olan Yavuz da savaşa gönüllü katılmak ister: *"(Harekât) herkes için bir kurtuluş oldu"* (155). Harekâtla *'dünya Türk'ün varlığından haberdar olur artık'* (51). Birileri bu savaşı *"Allah'ın bu millete bir lütfu"* sayar (86).

'Elli yıldan beri yüzümüzü ağartan yalnız bu savaş oldu. Milli şuur diye bir şey var, böyle zamanlarda toplu hareketler teşekkür eder. O olmadan da bir şey yapabilmenin, dünyada söz sahibi olabilmenin imkânı yok' (34, 35). 'Bu *Harekâtla İslam dünyasını yeniden bir araya getirebiliriz'* (36).

'Savaş' topluma, millete ve İslam dünyasına yaramaktan başka, kişiyi romanın *Güzel Ölüm* adında da görüldüğü gibi, *'hayatın hakiki manası'* olan *'güzel ölüm*'e de götürür. Aslında 'düşman' da, 'savaş' da araçtır; amaç, hemen hemen Nietzsche'ci bir anlayışla, din yolunda ölmektir: *'Belki başka dinler için mümkündür ama İslam için aklı tek ölçü almak son derece sakar bir şeydi'*; mucizeler gören, ihtirasla seven *'ateşle oynamaktadır'* (109, 110);

"Hayati kudret kendi kendini aşan, muhitini emen, kendine muhit yaratan, hamle yapan bir kuvvettir... Böylece, hayatın hakiki manası insanı ölüme götürmesinde görülür" (244, 245). *'Alelade ölüm değil... şehadet bu şehadet. Böyle güzel ölüm dostlar başına. Bu ölülere Peygamber aguşunu açmış duruyor... Güzel ölüm. Hareket başladığından beri Cevdet Beyamca'dan duyduğu en çarpıcı söz buydu... Neden üç beş kişi ölecek diye bu zillete katlanıyoruz?'*

Serpil Rum'a karşı savaşın gerekliliğine ikna olur (88).

Serpil de bu 'güzel ölüm' yolunu izlemek ister (ve Kıbrıs Harekâtı'nın yapıldığı günde hastanede kanserden ölür): *'Ölenler, öldürülenler, aşkla bir hedefe saldıranlar, düşüp şehit olanlar. Şehadet, evet güzel ölüm buydu ve Serpil şehit olmak istiyordu. Bu istek, onu umuduna kavuşturdu. İnşallah şehittir...'* (247, 248). Bu söylemde Yunan'ın, düşmanın kim olduğu, hatta maddi toplumsal ve milli çıkarın ne olduğu ikincil gibidir. Elle tutulur toprak yada güç kazançlarının bilincinde ve peşinde olan 'milliyetçilik'ten farklı olarak, 'İslam savaşçılığı' kişisel şahadet p nde koşuyor gibidir.

Değerlendirme

'İslamcı Yaklaşım' genel başlığı altında, yirmi yazarın toplam elli yedi kitabından söz edildi; bunların kırk sekizi roman, üçü öykü kitabı ve altısı makale/fıkra içeren kitaplardır. Osmanlı döneminden ve Cumhuriyet'in tek partili döneminden sekiz, son dönemden ise on iki yazarın kitapları seçilmiştir. Bu bölümde İslamcı yaklaşım yazarları üç alt başlık altında ele alındı: A) Osmanlı dönemi, B) Cumhuriyet'in tek partili dönemi ve C) Cumhuriyet'in çok partili dönemi (son dönem).

İslamcı söylemin çok partili dönemde güçlenmeye başladığı çok yazılmıştır. Daha militan, daha siyasal İslamcı edebi metinlerin ve özellikle romanların duyulmaya başlaması Samiha Ayverdi, Necip Fazıl Kısakürek gibi yazarlarla görece erken bir dönemde ortaya çıkmıştır. 'Çok partili dönem' dediğimiz, 1950'li yıllardan çok, *Minyeli Abdullah* romanının piyasaya çıktığı 1960'lı yıllardır. Bu dönemden sonra farklı bir roman türü, hem yazar kadrosu hem de özellikle okuyucu kitlesi açısından da kendini duyurmuştur. Çok partili dönemin İslamcı roman 'meyveleri' bu yıllarda toplanmıştır.

İslamcı yaklaşımın sözcüleri olan yazar ve kitapların iki ortak paydası vardır: a) İslam inancı, söylemi ve coşkusu bu kitaplarda egemendir, b) belirli bir okuyucu kesimi, toplum içinde bir tür kimlik sağlayan 'İslamcı' yaklaşıma ve bu tür ya-

pıtlara sahip çıkmaktadır. 'Sahip çıkmak'a, günümüzde gözde olan terimle, 'muhayyel (imagined) İslamcı anlayış' da diyebiliriz. Bu İslami birlik muhayyeldir çünkü dikkatli bir okuyuşla bu yazarların, genel ve soyut İslamcı bir söylem dışında, birçok alanda çok önemli farklar, sık sık da karşıt görüşler savundukları görülebilir.

* * *

Yönetici Osmanlı çevrelerinde yaşamış ve yazmış olan Namık Kemal'de, öteki yazarlarda pek rastlanmayan bir özellik, 'Türklük'ün söz konusu olmadığıdır; birleştirici öğe ve savunduğu toplumsal kimliğin temeli dindir. Türklük'ün o denli vurgulanmaması açısından Namık Kemal bir yandan öteki Osmanlıcı romancılara benzerken, dine verdiği önem nedeniyle onlardan ayrılmaktadır. İslamı vurguladıkça 'Batı'ya karşı' bir konuma girmesi de kaçınılmazdı; çünkü (Hristiyan) Batı, hem tarihsel hem de inanç açısından İslam'ın 'karşısında'dır, bir İslamcı için, 'öteki'dir, 'İslam olmayandır'.

Namık Kemal'de Yunan/Rum, etnik bir çerçeve içine yerleştirilmez. Ya her Osmanlı millet gibidir yada Batı ile birlikte, 'öteki' dinden kimseler olarak algılanmaktadır. *Cezmi*'den on yıl kadar sonra yayımlanan Mizancı Murat'ın romanında (1892) hem hilafet övülmekte hem de Türk milletinden söz edilmektedir. Yunan/Rum ise Hristiyan Batı ile birlikte sevimsizdir.

Yine o yılların bir romanı sayılan *A'mak-ı Hayal* ise dinsel söylemine karşın Batılı kimselerden hoşgörü ve yakınlıkla söz eder. Bu eserde, tasavvuf anlayışına yakın bir yaklaşım sergilenir. Şehbenderzade bütün İslamcı yazarlardan, bambaşka nedenler yüzünden farklı bir konumdadır. O, bütün insanları kendine çok yakın görür; putperestlerle de tartışır eşit bir konumda. Kitabında ne olumsuz etnik gruplar vardır, ne şehadet peşinde vatan savunan kimseler. Kısaca, bu dönemdeki üç yazar, ne ulusal bilinç konusunda, ne de Batı'ya karşı (ve Yunan/Rum'a karşı) bir birlik içindedirler. Dinsel İslamcı söylem bu alanlarda birliği sağlamamış, siyaset ve kimlik konularında birleştirici olmamıştır.

* * *

Cumhuriyet'in tek partili döneminde İslamcı bir söylem geliştiren ve/veya kimilerine göre dini görüşü temsil eden edebiyatçıların en belirgin özellikleri, artık açık bir biçimde bir Türklük, bir ulusal bilinç ve kimlik taşıdıklarıdır. İslam onlara göre bu Türklükle birlikte vardır. Ancak Batı ile ayırım çizgisini çizen, uzlaşamaz, anlaşamaz, bir araya gelemez hatta sentez de oluşturamaz olan iki dünya, genel olarak uluslar arasında değil, 'biz' ile Batı arasındadır. Yunan/Rum da bu yazarlarda ulusçu yazarlardan pek farklı bir imaj göstermez. Peyami Safa ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazarlarda Yunan düşmandır, ahlak açısından aşağıdır, kadınları cinsel açıdan aşırı davranır vb.

Metinlere yalnız Yunan/Rum açısından bakıldığında, başka konularda yazarlar arasında önemli farklar olsa da (yada olmasa da), 'ulusçu' ile tek partili dönem İslamcı yazarlar arasında büyük benzerlikler görülür. Türk-İslam anlayışına yakın bulunan Peyami Safa'nın, Müslümanlık'ı da ön planda tutan 'ulusçu' bir Halide Edip'ten yada bütün romanlarında 'öteki'ne ve Yunan'a karşı dinsel farkları vurgulayan Tarık Buğra'dan farkını saptamak çok zor olmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar ise, İslamcı idealleri, P. Safa'ya göre daha derinden yaşayan, ama belki iktidarla (ve CHP'yle) uyum içinde olmayı başardığından, özellikle çok partili dönemi İslamcı edebiyatçılara kıyasla fazla 'ölçülü' yazdığından İslamcı kesitin içine tam olarak yerleşememektedir.[24]

Ahmet Hamdi Tanpınar Müslüman ile Hristiyan arasında uzlaşmazlığı ve 'ötekinin' olumsuzluğunu temel kabul ederken *('iki dünya arasında münakaşa zemini bile yoktur'* yada *'Heleni... kötüye bakan... tarafı olmuştu')*, Necip Fazıl Kısakürek Doğu ile Batı arasında *'doldurulamaz uçurumlar'*dan söz ederken, Samiha Ayverdi öyküsünde Rum günahkâr kadına (Şeh-

---

24 Örneğin M. Miyasoğlu romanının içinden A. H. Tanpınar'a karşı çıkar gibidir: *'(Tanpınar'ın) neyi savunduğunu ve nasıl bir terkibe varmak istediğini o günlerde de anlayamamıştım' (Kaybolmuş Günler*, 176).

benderzade gibi) sevgiyle bakar. Bu yazar 'öteki' dinden yada milletten olan Rum kadın için, Türk romanında pek sık karşılaşılmayan bir biçimde ve İslamcı bir anlayışla şöyle diyecektir: *"ben yalnız kendimi hor görme hakkına haizim, başkalarını değil"* Bu anlayış, Yedinci Bölüm'de sergilenen 'İnsancıl Anlayış'a yakın olarak da algılanabilir.

* * *

Çok partili dönemin son kuşak İslamcılar'ı ise, bir önceki kuşaktan çok farklı bir yaklaşımla, kesin ve güçlü siyasal bir kimlik ve göreli olarak uyumlu bir söylemle ortaya çıkarlar. Bugünkü 'düzen' kıyasıya eleştirilir; genellikle Cumhuriyet'in kimi uygulamalarına kesin karşı çıkılır; belli bir siyasal tercihten yanadırlar. Çarpıcı yanları 'sözlerini esirgemedikleri'dir; açık bir dil kullanmalarıdır. Bu yaklaşım yeni bir gelişmedir; farklı bir yaklaşımdır. Ancak burada ele alınan on iki yazarın tam bir 'birlik' oluşturdukları da savunulamaz. Aralarında, felsefi ve siyasal, önemli farklar sergilenir.

En büyük fark herhalde İslama uygun olarak düşlenen düzenin pratikte ne tür bir düzen olduğu konusundadır. Kimileri Batı tipi 'demokratik' bir düzenden yanadırlar.[25] Kimileri ise, yukarıda gördüğümüz gibi, dinin emrettiği 'tek doğru'nun yolunda 'zorla' hatta işkence ve öldürmelerle uygulanan bir düzeni över. Başka büyük bir fark Batı'nın değerlendirme biçimidir. Kimilerine göre Batı, Hristiyan yada emperyalist olduğu için (bu pek açıklık kazanmaz her zaman) kötü ve aşağıdır.[26]

---

25 Örneğin Ali E. Kavaklı *Başkaldırıyorum* romanında en 'modern' anlayışları savunmaktadır: '*Şimdilerde postmodern düşünce gündemde. Postmodern düşünce, ateizmi tek din tanıyan komünist laiklik anlayışını reddeder ve yeniden dini canlandırmadan yana tavır koyar. Postmodern düşünceye göre, doğrular görecelidir. Ne laiklik, ne ateizm, ne sosyalizm ve de başka bir düşünce tek doğrudur. Herkesin kendi doğrusu vardır...* (Yani) *Batı'da... her şey de kötü değil*' (290). Gene de yazar, 'İslam'ın'da 'göreceli' olabileceğini zaman zaman unutur gibidir bu kitapta.

26 Hekimoğlu İsmail '*Avrupa denince ilim teknik ve günahların bütünü gelir*' derken (*Bir Millet Uyanıyor*, 69); Ali E. Kavaklı "*Temizliği emreden İslamiyet, temiz olan Avrupalı... Doğruluğu emreden İslamiyet, doğruluk Avrupa'da*" diye yazar (*Başkaldırıyorum*, 281).

Kimilerine göre Batı'nın 'bizim' de kabul etmemiz gereken yanları vardır.

Yunan/Rum konusu ise Batı'dan daha farklı bir konumdadır. Bu etnik grubun olumlu hiçbir yanı bu kitaplarda görülmez. Batı emperyalist bir siyasi güç yada Hristiyanlık olarak 'kötü'lüğü vurgulanırken, Yunan da Batı'ya dahil edilir; Batı'nın olumlu yanları anımsatılırken Yunan Batı'ya dahil edilmez. Yunan, İslamcı anlayış içinde, 'öteki'ni en belirgin bir biçimde resmeden gruptur. Öteki uluslar arasında 'olumlular' görülmekle birlikte, ele alınan kitaplar içinde Yunanlılar/Rumlar arasında 'olumlu' tip bulmak çok zordur.

'Öteki'nin 'biz'den farklılığı birkaç düzeyde gündeme gelir. Yaşadıkları semt olarak Beyoğlu her zaman aşağı, bayağı, günahkâr bir yerdir. Yunan 'milli' düşmandır; vatan için tehlikelidir; sürekli saldırgan emelleri vardır; 'bizi' çökertmek ister, topraklarımızı elimizden almak ister, kötü örnek teşkil eden bir yaşam biçimi sergiler, 'halkımızı sömürür' vb. söylemi sürekli gündemdedir. 'Bize karşı', besledikleri düşmanlık duyguları ve 'kin'leriyle bızim için tehlike oluştururlar. Dinlerinden, geleneklerinden ve ulusal kişiliklerinden gelen yaşam biçimlerinin estetik ve ahlak açısından rahatsız edici hatta 'toplumumuz için' yıkıcı etkileri vardır. Kimi yazarlara göre, (örneğin R. Cilasun, M. Miyasoğlu) 'Yunan', cihat ve şahadet (güzel ölüm) yolunun üstünde bir hedef gibidir. Eskilere uzanan tarihsel savaşlar bu bağlamda gündeme gelir, eski 'düşmanlık' anımsatılır. Kısaca, ulusal ve dinsel bir 'birlik' oluşturan 'öteki' kavramı, Yunan/Rum olarak, bu romanlarda hep görülür; bu yaklaşımı yadsıyan eğilimlere ise rastlanmaz.

'Öteki' tarafın kadınları da (ve cinsellik) bu İslamcı romanlarda belli bir rol oynar. Necip Fazıl'ın, İslamcı aydınını Batılı kadınına alkışlattığını görmüştük; Batılı kadının, iki erkek 'tipi'nden hangisini seçtiği belliydi. Raif Cilasun'a göre Yunan '*fuhuş içine gömülmüş*'tür. İki taraf arasında cinsel ilişki bir tabuya dönüşür: '*gâvur, orospu da olsa bir Türk kadına dokunamaz*'. Mustafa Miyasoğlu'nda da Batı cinsel açıdan 'yetersiz' gösterilir; Batılı kadın 'Batı'nın olumsuz çehresini' simgeler.

Cinsellik açısından, bu yazarlar 'ulusçu'ların yaklaşımını anımsatırlar.

Nihayet bu romanların edebi değeri için söylenmesi gerekeni yine bir romancının metni içinde bulmaktayız. Mehmet Eroğlu'nun *Yürek Sürgünü* (1994) adlı romanında son dönem İslamcı romanla ilgili bir değerlendirme yer alıyor; Müslüman bir kadın, romanda şöyle anlatılıyor:

'Müslümanlar'ın roman konusunda geç kaldıklarını, arayı kapamak için yazılanların ise ilkel bir şablona sığdırılmaya çalışılmış popülist, slogancı, estetik değerler taşımayan yazı örnekleri olduğunu söylüyor, geçmişte solcuların düştüğü tuzakların, inananları da beklediğinden kuşku duyulmadığını anlatıyordu. İslam estetiğinin geçmişi olduğunu, bugün çok satan İslami romanların ise daha çok 'arabesk' diye adlandırılabilecek bir çizgiye yakın düştüğünü savunuyordu. Şablon romanlar konusunda yapılan karşılaştırmalar da ilginç: İleri öğretmen gerici imam ile. Anadolu'nun kırsal kesimlerinden gelen Müslüman, dürüst genç erkek ve sosyetik, inançsız kentli kız eşleşmesinin benzerliğine dikkati çekiyordu. Aslında İslami romanda ana konunun, ekonomik olarak geri kalmış kırsal bölgelerde yaşayan - ve nedense hep erkek olan - inançlı kahramanların, ürkütücü Batı'ya ve dolayısıyla inançsızlığı çağrıştıran kent yaşamına duydukları tepki olduğuna işaret ediyordu. Müslümanlık'la kırsallığın bir tutulmasının ve kentlerin inkâr edilmesinin saçmalığının altını çiziyordu' (192).

* * *

Bu son kuşak İslamcı romancılar arasında bazı temel yaklaşımlarda önemli tutarsızlıklar da görülmektedir. Hristiyan Batı'nın karşısında, Ali Kavaklı'da sergilendiği gibi, hem teknik hem etik açısından çok olumlu bir Batı vardır. Kimi zaman ayırım çizgisi Müslüman/Hristiyan arasında değil, dindar/dinsiz arasında çekilir. Örneğin H. İsmail bir yazısında,

'Sen çingene'sin, biz de Türk... Aramızda fark yok. (Hanefiler) ne kadar Müslüman'sa, sen de o kadar Müslüman'sın... Cuma namazına gitmeyen benim en yakın akrabamdan, bana daha yakınsın. Sen benim kardeşimsin' diye yazar (*Bir Millet Uyanıyor*, 106).

Sosyalistler kimi zaman baş düşmandır, kimi zaman Batı'ya karşı yandaş. Kimi zaman geleneksel bir İslamcı rejim savunulur, kimi zaman postmodern bir söylemle Batı'nın demokrasisi.

İslamcı yaklaşım diye bir tek anlayıştan yada her dönemde farklı ele alınan İslamcı edebi metinler için genel değerlendirmeden söz etmek oldukça zordur. Siyasal ve felsefi alanda bu yazarların dünyası oldukça tutarsız görünmektedir. 'Düşman' kimdir, 'dost' kimdir, pek belli olmaz; nasıl bir düzenin istendiği de pek açık değildir. Avrupa'nın hangi yanı isteniyor? Hangi derecede isteniyor? Bu konuda bir ortak görüş yok gibidir. Daha doğrusu metinler dönemlere de ayrılıp ayrı ele alınsalar dahi, genel bir 'İslamcı' sınıflandırması yeterli olmamaktadır. Belki yapılması gereken, tutarlılık sağlamak için 'İslamcı' denen metinleri birçok altbaşlıklara ayırıp bu alanda gerçekten var olan gruplaşmaların su yüzüne çıkarılmasıdır.

Yine de 'İslamcı' sınıflaması başka bir açıdan yararlı ve anlamlı olmaktadır. İslam bir kimlik olarak kişilere dayanak sağlamaktadır. Siyasal ve ideolojik alandaki tutarsızlıklar ve çelişkiler kimlik konusunda ikincil gibidir. Aynı şey 'Türk' kimliği gündeme geldiğinde de görülür. Kendilerini Türk sayanların, siyasal, ideolojik, dinsel gibi konularda farklı kamplarda bulunması 'anlaşılır' sayılmaktadır. İslamcı kimlik de aynı mekanizmalarla işler. Tutarsızlıklara rağmen bazı kimseler için 'ben kimim?' sorusuna yanıt verir.

Bu 'İslamcı' metinlerin özelliği, dini inançları vurgulayan, bu inançları yüce değer olarak alıp metinlerin kendine özgü atmosferi içinde yayan ve doğru ile yanlışı bu inançlara göre konumlandıran metinler olmalarıdır. Ayrıca bu inanç sahipleri kendi aralarında bir 'biz' ve 'ötekiler' sınıflaması da yapıp bir kimlik sorununa da yanıt vermektedirler. Bu çerçevede 'biz'ler mağdur durumdadırlar. Karşılarında ise kendileriyle aynı değerleri paylaşmayan kimseleri görürler.

Kırsal alandan gelen yazarların kurdukları 'bizim dünya', temelde geleneksel değerlerin (ve yaşam biçiminin) yüceltildiği bir çevredir. Bu bağlamda Batı ve Yunan/Rum 'öteki'dir. Yabancı dünyanın ne denli iyi yada kötü olduğu, ne denli benimse-

neceği yada karşı çıkılacağı ikincil gibidir; önemli olan, 'biz' kimlik kavramını oluşturacak temelin hep var olmasıdır ki, bu, yazarlarda, soyut ve genel bir biçimde İslam'dır: İslam sosyalist de olabilir, geleneksel de; barışçı da, yayılmacı da; Batı'ya açık da olabilir kapalı da. Yunan/Rum ise, yazarlar ulusçu anlayışa yaklaştıkları oranda olumsuzlaşır, düşmanlaşır, tehlike ve sorun olarak algılanır.

5. BÖLÜM

Anadolucular

> Köleliğe karşı, Frenk soygununa, zulmüne, ırk düşmanlığına karşı biz hoşgörü, dayanışma, can, ırz, mal güvenliği sağlayacağız. Alınteri ile çalışanlar bizden yana olacak ister istemez.
>
> KEMAL TAHİR, *Devlet Ana*

Aralarında önemli farklar bulunan ama aynı zamanda belli bir açıdan ortak özellikler sergileyen Halikarnas Balıkçısı, Kemal Tahir, Fikret Otyam, Hassan İzzettin Dinamo ve Yılmaz Karakoyunlu'nun edebi metinleri bu bölümde ele alınmaktadır. Bu yazarlar, konumuz açısından özel bir konumdadırlar. Kimi zaman 'insancıl', zaman zaman alışılagelmiş ulusçu, kimi zaman 'sosyalist', kimi zaman liberal söylemin kullanıldığı bu metinlerde, 'öteki' (ve Yunan ile Rum) konusunda kendine özgü bir anlayış da ortaya çıkar.

Çok genel bir biçimde, bu anlayış şu özellikleri içerir: 1) Rum 'bizden' sayılmaktadır; 2) ancak bu Rum, ulusal özellikleri yok olmuş, Türkleşmiş bir kimsedir; 3) Batı genellikle olumsuzdur, 'öteki' konumundadır; 4) Türk 'öteki'ne göre olumludur, üstündür; genellikle Anadolu ve Doğu üstündür. Bütün bu yazarların tek bir 'Anadolucu' başlığı altında ele alınması, büyük yakınlıklarından değil, birbirini anımsatan benzerliklerinden dolayı uygun görülmüştür. Aralarında var olan ve pek de az olmayan farklar aşağıda gösterilmektedir.

Kendisine 1926 yılından sonra bir antik Yunan ismi seçmiş olan HALİKARNAS BALIKÇISI (Cevat Şakir Kabaağaçlı 1886-1973), gene 'Yunan' bir çevrede yetişmiştir: Girit'te doğmuştur,

Atina'da ve Rumlar'ın çoğunlukta olduğu Büyükada'da büyümüştür ve gene o yıllarda birçok Rum'un bulunduğu Robert College'de okumuştur.[1] Egitimini Oxford'da tarih okuyarak tamamlamıştır. Eleştirmenler Yunanca bildiğini yazar.

Yazar, Yunan'a bunca yakın olmasına karşın, bütün yazı yaşamı antik Yunan'a karşı bir tür mücadele havası taşır. Temel felsefi ve tarihi tezleri Halikarnasos (Bodrum'un) gibi, İyonya uygarlığının da Yunan olmadığını kanıtlamak olmuştur.[2] Romanları içinde bu Yunan 'karşıtı' tutumunun Anadoluculuk'u ve zamanla Türklük'ü öne çıkaran bir kimliğe dönüştüğünü görür gibi oluyoruz. 'İnsancılık'ı sık sık vurgulanmış olan yazarın, insanlar arasında önemli ve uzlaşmaz kültür, tarih, köken, din, dil ve ulusal farklar düzeyinde algılanan ayırıcı özellikler gördüğü 'öteki' kavramının insancılıkla pek uyuşmadığı, insancılığının ise bazı çelişkiler içerdiği söylenebilir.

İlk yazdıklarından sayılan 'Dalgıcın Parçaları' adlı öyküde Sporad adalı Rum sünger armatörlerinin, bu denli iyi dalgıç bulamadıklarından Bodrum'daki Türk dalgıç Ahmet'e başvurup kendileriyle çalışması için yalvardıklarını görüyoruz; (*Ege Adalarında,* 13). 'Etrim Yolunda' adlı öyküde ise yazarın bütün yapıtında sık rastlanan bir özelliği, Antik Yunanlılar, Bizanslılar ve Rumlar konusundaki suskunluktur: 'öteki' var olması beklenen yer ve zamanda metinlerde görülmez. *'Bu topraklar üzerinde'*ki topluluklar sıralanırken yalnız Karyalı-

---

1 Sina Akşin, "*O devirde* (1904'de, H.M) *bir Müslüman çocuğun misyoner okuluna gitmesi pek görülmüş şey değildi*" der Halikarnas Balıkçısı için (1995, 231). Cevat Şakir, *Mavi Sürgün'de, 'Üç buçuk yaşımdayken babam Atina'da büyükelçiydi. Faler'de* (Faliron'da, H. M) *hafızamın dünyaya ilk kez göz açtığı çağda, o denizi görmüştüm ve apansız güçlü bir tokat yemişim gibi dünya, tâ ayak uçlarıma kadar fısıldıyordu. Uyandım, hem de pir uyandım, kaç yıldır, bir vakitler şimşek gibi gördüğüm bu dünyanın hasretini çekip duruyormuşum da farkında değilmişim'* diye denizi, nasıl sevdiğini ve denizle birlikte yeni ismini de nasıl 'seçtiğini' anlatır (135).

2 Halikarnas Balıkçısı'nın bu konudaki tezleri için bkz. Sina Akşin (1995) s. 231-234. Sina Akşin'den, Halikarnas Balıkçısı'nın 'İon dili'nden söz ettiğini, Yunan uygarlığının 'kökü'nün Anadolu olduğunu yazdığı, Anadolu'nun 'neşeli' Yunanistan'ın ise 'kıtlık karanlık' vb. olduğunu ileri sürdüğünü öğreniyoruz. Yazarın tarih tezleri ayrı bir çalışma konusudur; burada edebi metinleriyle sınırlı kalınacaktır.

lar, İranlılar, Midyalılar, Pelajlar, Fenikeliler, Lidyalılar, Leleg-ler sayılmaktadır.[3]

Yirminci yüzyılın başında (1910 yıllarında) Bodrum'da süngerciler arasında geçen *Aganta Burina Burinata* (1946) romanında da Anadolulu onlarca süngerci içinde Rum yada Hristiyan süngerci hiç yoktur. Rum, bu romanda iki kez ama yalnız İstanbul'da görülür. Birincisi bir kadındır ve bir Türk gemici İstanbul'u ziyareti sırasında geneleve gittiğinde görülür; *'bir gözü bulanmış ve yumurta kadar yuvasından fırlamış, iriyarı yapılı, yaşlıca bir kadın... ağlayıcı ve çetrefil bir Rum şivesiyle'* Murat'a onunla yatmak için yalvarır (132). İkincisi, İstanbul'da bir gemide çalışan Bodrumlu Rum Pahos'tur. Yazar bu Rum'u 'her şeye karşın bizden biri' gibi tanıtır; *'Gerçi Bodrum'dayken biz Rumlar'a gâvur derdik, herhalde onlar da bize övücü olmayan sıfatlar verirlerdi. Ama yabancı illerde birbirimize rastlayınca, içtiğimiz su ayrı gitmez, bir anadan doğmaymışız gibi birbirimize sarıldık'* (140). (Bu ortak ana herhalde Anadolu'dur.) Pahos gemideki burjuva çevreyi tanıtır, 'insancı' sayılabilecek bir cümle ile tasvir eder *'Huyu suyu aykırı, dilleri başka olanlar birbirlerine ısınamazlar derler, yalan! Birlikte çalışıp birlikte çile çeken insanlar birbirine öyle bağlanıyorlar ki... can ciğer kardeş oluyorlar'* (117). Beyoğlu'nu gezerler; burası lüks ve şen bir yerdir (134).

Ötelerin Çocukları (1955) romanında da Birinci Dünya Savaşı henüz başlamadan, yani Türkiye ve Yunanistan arasında nüfus mübadelesi gerçekleşmeden önce, Bodrumlu Türkler Rumlar'la ancak Ege'nin ortasında, karşıdan, Sporad adalarından gelenler olduğunda karşılaşırlar.. Karşılaşma sırasında önce karşılıklı kuşku vardır, sonra karşılıklı sevgi ve saygı; kuşkularından dolayı *'iki taraf da utandı'* (35). Balıkçı Barba Vangel olumlu bir Rum'dur.

Beyoğlu'nda *'kokotların en yüksek örneği'* olan Zizi'yi (47) tanıyoruz; bu kadın Haşmet Bey'i soyar ve kovar (192). Madam Rozika ev işletir (41), Rodoslu Stavro ise batan gemileri satın alır para kazanır: *'Kendisi Sokrat'tan kalma bir lisan konuşurdu.*

3 Bu konu 'Çelişkiler ve Suskunluklar' bölümünde yeniden ele alınacaktır.

Fakat yüreği ona Sokrat'a zehir içirenlerden miras kalmıştı' (189). Bir kadın gördüğünde *'Kolarides'in tombul göbeği (ise) neşeyle hopladı. Sarkık alt dudağından oluklanarak süzülüp akan salyası, rüzgârda sarmallaşıp uzayarak sokağa uçtu'* (191).

Turgut Reis (1966) romanı 'biz Türkler'in ve 'öteki'nin (Batı'nın, Hristiyan dünyanın) en abartılı bir biçimde gösterildiği bir romandır.[4] Turgut Reis'in serüvenlerini konu edinen romanda Batı bir bütün ve istisnasız olarak çok olumsuz resmedilir. Batı, bütün kusurları kendisinde toplamış gibidir; 'öteki' kesin olarak kötüdür. Türkler ise tam tersine her zaman çok üstündür, eksiksizdir.

Şövalyeler 'bizim' bebekleri öldürür (13), insanları diridiri denize atarlar, zevkleri için kazığa oturturlar (17, 18), 'biz Türkler işimizle uğraşırken', onlar hep saldırırlar, etrafı yağma ederler oysa Türkler ancak 'ganimet alır', *'Müslümanız diye bizi keserler'* (28) (çünkü onlar *'yaradılışlarından'* öyledirler (46), köylüler boğazlanır, *'yanaklarından delerek çenelerinden bir ip geçirmişler, kafa demeti biçiminde ağaçlara asmışlar'* (42), kulaklara kızgın bezir yağı akıtırlar (202), Müslümanlar'ı zorla Hristiyan yapmak için korkunç işkenceler yapılır, kızlar çıldırır (73), *'ateşte cayır cayır yakıyor, kesiyor ve namuslarına tecavüz ediyorlar'* (135), yakılanlara bakan yargıçların ağızlarının suyu akar (179), 'kızlarımızı' çıplak oynatırlar, bacaklarının arasında kağıt tutuştururlar (148).

Batılılar ayrıca ahlak ve cinsel açıdan olumsuzdurlar. *'Hemen hepsinin metresleri ve bir sürü piçleri var'* (65). Kadınlar genellikle fahişedir (74, 229), Türk görünce çılgınca aşık olurlar, peşlerine takılırlar (135, 139). Ama Turgut Reis böyle kadınlara yüz vermez; bir keresinde böyle şeylere tevessül eden bir güzel prensesi *'palas pandıras'* kapı dışarı eder (529). Kimi Batılı erkekler karılarını peşkeş çekerler (272).

---

4 Yazarın romanlarını ne denli 'romantik' ve 'dionisyak' hatta 'meddahça' bir coşku ile kaleme aldığı çokça söylenmiştir (bkz. A. Oktay 787; C. Kudret, 430; F. Naci, 353). Burada yazarın coşkusuna değil, coşkusunun neyi aktarmak istediğine (neyi ima ettiğine) bakılmaktadır. Bu romanın daha ayrıntılı bir eleştirisi için bkz. H. Millas. 'Avrupa Birliği, Ahmet Mithat ve Halikarnas Balıkçısı', *Toplumsal Tarih*, İstanbul, Mayıs, 1996.

Romanda tek bir olumlu Batılı yoktur. Bütün Türkler ('Osmanlı' sözü pek geçmez) örnek kimselerdir; savaşçılardır, cesurdurlar, bilimde çok ileridirler (210), 'insancasına' yalnız işleriyle ilgilenmek isterler ama Batılılar onlara hep saldırır. Türk akınlarının temel nedeni Türk tutsaklarını kurtarmaktı (314). Türk gemileri temizdir, bu yüzden de bu gemilerde 'hiç' salgın hastalık olmaz (239). Turgut Reis bir kente gece baskını yapınca sabahleyin tellâl gezdirerek 'halkı gece rahatsız ettiği için' özür dilerdi (244).

Bu iki iyi-kötü dünya içinde Rumlar'ın konumu, yazara 'Anadolucu' nitelemesini haklı kılacak biçimde, farklıdır. Çok az Rum vardır romanın içinde; Nikariya, Patmos, Leros, Kalimnos, Amorgos vb. adalarında yalnız Türkler görüyoruz. *'Bu adalara gönül veren Anadolu* (bu adaları) *bağrına basmıştı'* (30). Çok sık karşımıza çıkmasalar da Rumlar göründüğünde yerleri Türkler'in yanındadır. Mihail adındaki Rum, şövalyelerden kurtulmak için Türkler'in gelmesini ister; şövalyeler *'Rum'unu da Türk'ünü de... zorluyorlardı'* (14). Meisli Paho, kızı Angeliki'yi, sevgilisi Hamdi'ye vermek istemez. (Bu kız 'Ionia şivesi'yle konuşur!) Kız ölür (87-94). İki erkek arasında bir sevgi doğar, Paho Hamdi'yi 'kendi çocuğuymuş gibi kucaklar', içinden "bu çocuk bizim takımdandır" der (110). Paho Türk dostudur: Türk gemilerine destek verir, çünkü *"ben Anadolu kıyısına pek yakın Kastelroso adasındanım"* (Meis adası)*der (111). "Ben Ortodoks'um, fakat bu yurdun çocuğuyum. İçim eskiden beri sizlere kaynadı"* der ve Müslüman olur, Mehmet adını alır (113). Paho'nun arkadaşları da Müslüman olurlar. Turgut Reis *"Onlar şimdi bizdendirler. Ölünce şehit olurlar"* der (115).

Romanda Batı'ya kıyasla Osmanlı düzeninin ne denli iyi olduğu dile getirilir: Turgut asılmakta olan bir Katolik arşiveke söyler der: *"İstanbul'a doğru bir bak. Siz İspanya'da masum insanları ateşte yakarken, orada Ortodoks olsun, Yahudi olsun, herkesin hür olarak kendi kilisesi, okulu, medresesi olduğunu bir gör"* der (195). Turgut Reis'in saldığı korku bir ulusal kıvanç kaynağı gibi dile getirilir: *"Aradan hemen hemen beş yüzyıl geçtiği halde, bugüne bugün İtalya ve İspanya'da yaramaz ço-*

cukları korkutmak için 'Viene Dragutte, Turgut geliyor' deniliyor" (300).

Deniz Gurbetçileri (1969) adlı romanda hem farklı milletten balıkçılar 'bir' sayılmakta - Vangel'in ölümü üzerinde *'hangi milletten olursa olsun, denizcilerin bir tek mezarı vardır: Deniz! Öyle ayrı gayri, Müslüman mezarlığı, gâvur mezarlığı yok'* denmekte (71) - hem de kitabın son sayfalarında bir Türk-Yunan ulusal balıkçı mücadelesi, vurgulanarak anlatılmaktadır. 'Rum sünger ağaları' Ankara'daki Denizişleri Müdürlüğü'ne rüşvet verir, Türk süngerlerini alıp Yunan diye satarlar. Türkler 'kuru ekmek parasına' çalıştırılmak, Türk kıyıları yağmalanmak istenir. *'Oysa bu (Türk) denizcilerin büyük çoğunluğu, Çanakkale ve Arabistan çöllerinde, Birinci Cihan Harbi süresinde yurtları için savaşmış ve kanlarını dökmüşlerdir'* Nihayet Türk denizciler Genel Kurmay'a doğrudan başvururlar ve yirmi dört saat içinde *'iki yıl süren işkence bir Genel Kurmay şamarıyla sona erer.'* Ancak gene de bundan böyle 'Türk süngercilerin Yunan ekonomik egemenliğine' girdiği belirtilir.

F. Naci'nin yazdıklarına bakılırsa *'Halikarnas Balıkçısı'na göre kesin bir ayrım vardır: deniz insanları iyidir, kara insanları kötüdür!'* (1990, 352). Başka eleştirmenler yazarın insanları ezilenler-başkaldıranlar, çalışanlar-sömürenler olarak da resmettiğini yazmıştır (Önertoy, 90). A. Oktay, sonraki yıllarda 'Mavi Hümanizma' diye nitelenecek bir hareketi başlatan yazarın, Anadolu kültürünü vurgularken 'şovenist' bir tavır yansıtmadığını söylemek gerektiğini de duymuştur. *Deniz Gurbetçileri*'nde gördüğümüz Yunan saldırısına göndermede bulunarak şunları yazacaktır:

H. Balıkçısı *'mitik/peotik olanı, hiç mi hiç yadsımadığı politik/ideolojik olana aşkınlaştırır sonunda... 'Eh, ara sıra da içimizden dünya anısı gelip geçiyor' (der). Bu 'dünya anısı' tamlaması, Halikarnas Balıkçısı'nın Yunan ile Anadolu, Hristiyan ile Müslüman, Apollonik ile Dinozik arasında kurulacağını umduğu birlikteliğin, birleşimin umutsuz, ama bundan sonra da paylaşılabilecek mezartaşı yazısı mıdır acaba?'* (784, 787, 795).

S. Akşin, yazarın Doğu'nun karşısında 'iflas halinde' bir Batı

gördüğünü yazar (1995, 233). Bu araştırmanın ışığında, yazarın, deniz/kara, çalışan/sömürücü karşıtlıklarına, Ege'deki sünger kavgasına da bakarak, bir Türk/Yunan karşıtlığı da eklenebilir.

* * *

KEMAL TAHİR'de de (1910-1973) Halikarnas Balıkçısı'nda rastlanan kimi özellikler görülür. Belki en önemli benzerlik Batı'ya karşı 'bizim' tarafın (Türkler'in, Osmanlılar'ın, Doğulular'ın) çok özel bir yanının, bir 'biricik'liğinin var olduğunun vurgulanmasıdır. Kemal Tahir Türkler'i ve kendi misyonunu, Batı'ya karşı bir yere yerleştirir. Sanki roman yazmasının temel nedeni bu misyondur:

'*...Batı'da roman nereden kaynaklanmış?... Masaldan, halk hikâyelerinden mi?... Tamam! Benim de masalım var, halk hikâyelerim var... Öyleyse romanımı oturtacağım bir temel var bende*' (aktaran: Aytaç, 41).

Her ulusun edebiyatında 'malum' olan, yani kültürel kökenlerle ilişkilerin varlığı, Kemal Tahir'de Batı endeksli bir karşıtlığa varmaktadır; misyonu bu endekse göre biçim ve anlam kazanır.

Bu yazarın romanlarında çizdiği Anadolu düzeni bir Batı antitezi gibidir.[5] Batı geri, kötü ve zararlı olandır; 'biz' iyi, üstün ve yararlı olanız. 'Biz' kavramı içinde Rum'un yeri özeldir. Anadolu'yu fetheden Selçuklu ve Osmanlı Türkler'i saldırgan (ve dolayısıyla Batı'ya benzeyen bir konumda) göstermemek kaygısıyla yazar kendi tarih yorumunu geliştirir: Türkler 'ihya edici' bir devlet düzeni kurarlar; Rumlar da dolayısıyla, mutlu, Türkler'in yanında, bu devletin içinde yerlerini seve seve alırlar.[6] K. Tahir'e göre Rumlar ve Anadolu'da yaşayanlar 'Doğulu'

---

5 Berna Moran, Kemal Tahir'in '*gösterdiği tepkinin çağdaş Batı uygarlığına düşmanlık haline dönüşmesi, Osmanlılığı idealize etmesiyle el ele*' gittiğini yazar (II, 131). Fethi Naci de Kemal Tahir'in romanlarında 'nefret etmek' öğesinin çok yoğun olduğuna dikkati çeker (1990, 76). Olcay Önertoy ise yazarın Batı'yı 'içine düştüğümüz çıkmazların' sorumlusu olarak gördüğünü yazar (99).

6 Berna Moran *Devlet Ana*'yı inceleyerek yazarın bu yöntemini ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır.: Yazar '*Türkleri kan dökerek, yağmalara girişerek ilerleyen*

milletler, hem bir yerde 'biz'den farklıdırlar, hem de başka bir açıdan bize yakındırlar. Burada, üzerinde çokça yazılmış tarih yorumlarına fazla yer verilmeden yazarın yapıtlarındaki Yunan/Rum imajına ağırlık verilecektir.

Din söylemi geleneksel kalıpları izlemez; Müslümanlık bir dini inanç olmaktan çok tarihsel yada kültürel bir kimlik gibi dile getirilir, böyle gösterilir. İstiklal Savaşı'yla ilgili olan *Esir Şehrin İnsanları*'nda (1956) örneğin *'Türk tasavvufu, şamanlıkla İslamlık'ın karışımdır'* görüşü yer alır (74). Bu romanda, yer yer *'bizim millet*'in Batı'ya kıyasla, hakkını arama konusunda, daha geri olduğu kabul edilir (199). Romanda en olumlu kimselerden biri de İstanbul'da lokanta işleten bir Alman'dır; aç kalan Ahmet Rasim'e incelikle yemek sunar (357). Gene de *'Bir Türk... hele Avrupa'da belli sosyal seviyedeki insanlar için, ancak bir sirk numarası sayılabilirdi'* anlayışı herhalde Batı'ya olan güvensizliği gösterir (82).

Yazarın kitaplarında çok sık rastlanan ve H. Balıkçısı'nda da görülen 'Türkler Batılılar'dan temelde farklıdır ve üstündür' biçiminde özetlenebilecek görüş burada da vardır: Kamil Bey'in,

'Avrupa kültürüne rağmen ruhunda bitmez tükenmez bir Doğulu zevki vardı. Türk hafızın, ezan, mevlit, Kur'an üzerine yaptığı ses oyunları, Türk halısının, Türk çinisinin, Türk minyatürünün özbiçim özellikleri içine işlemiş olmalıydı' (386).

Bir gemideki bir sahne, yazarın Batılılar'ın Türkler'i nasıl gördükleri konusundaki görüşünü, saygının ise yazara göre nasıl güç farkı (yada belki dengesi) üstüne kurulabileceğini göstermesi açısından ilginçtir. Bir Belçikalı, yabancı diller biliyor ve kitap okuyor diye Kamil beyi Yahudi sanır; sonra sportmence boks yaparlar ve Kamil bey Belçikalı'yı bir güzel döver: *'Bundan böyle de* (Batılı adam karşı tarafın fizik gücünü gördükten sonra) *Kamil beyle ailesine gerçekten saygılı davrandı'* (15).

Bir Beyoğlu betimlemesinde cinsellikle yabancı ordu istilası arasında sanki bir bağlantı varmışcasına bir görüntü belirir. İs-

---

bir gazi topluluğu olarak nasıl sergileyebilirdi?' Bunun için Osmanlılar 'kurtarıcı' olarak gösterilirler 'barışsever, insancıl Türk imgesi' korunur (II, 171-173).

tanbul'a yabancı askerler girmiştir ve *'birkaç yıl önce bizim subaylara sürtünen kızlar, şimdi başkalarının peşindeler'* (258). Bu ortam içinde Türk olmayan Türkiyeliler nasıl algılanır? Bu semtte *'ünlü kemençeci Sotiri ve kanuni Mustafa, udi İhsan, udi Marko'* bir arada çalarlar (35). Hamallıktan yetişme Kürt Ebuzer Ağa hoştur (163); Basımevi sahibi Mıgırdiç Efendi de paraya fazla önem vermez, politikaya da fazla karışmaz (161). Ermeniler, *'Ermeni kırımından (dolayı) bize kırgın'*dırlar (69). Bir Yahudi satıcı *'alçakgönüllü'*dür (204). Ama antikacı Salamon Efendi paraya ihtiyaç duyan Kamil beyden ucuza alır malını, *'ömründe pek az iyilik yapmış insanların böyle sıralarda tutuldukları utanma duygusuyla gözlerini kırpıştırarak Kamil beyden kaçırarak'* (153).

Yunanlılar, İstiklal Savaşı'yla ilişkili, İngiliz ve Fansızlar'ın destekledikleri ve ileriye sürdükleri bir güç olarak ortaya çıkar. Doğrudan değil, haber olarak, yani oldukça tarafsız bir dille duyulur yaptıkları; Anadolu'da ilerlemeleri, kimi vahşet olayları. Bir Rum kılavuz Venizelos yanlısıdır (23), Hrisantos adlı biri İstanbul ortasında adam vurur (33), Türkler'i vuran bir Rum Yunanlılar'ın müdahalesiyle kurtulur (33). Ama romanın sonuna doğru İpodromos adlı bir Rum'un Mustafa Kemal'e yardım edenlere katıldığını seziyoruz (416). Rumlar bütünüyle düşman değildir; hatta tersine kimileri 'bizden' yanadırlar. Rum kadınları o denli 'olumlu' değildir; *'kahpe'* Eleni'yi (137), *'orospu'* bir Rum kızını (377) ve Katina'yı (384) ve hizmetçi Eleni'yi (400) tanıyoruz.

Yediçınar Yaylası (1958) adlı romanda Tanzimat'ın getirdiği yeniliklere halkın tepkisi gösterilir (ve hicvedilir): *'Gâvur tayfası hâşa summe hâşa Müslümanla bir oluyor... Gayri, gâvura domuz gâvur, Yahudi'ye 'rezil çıfıt', Ermeni'ye 'din düşmanı' diye bağırmak yok!'* Ancak bu yenilikler uygulanmaz (17). Romanda sık sık 'gâvur' sözcüğü kullanılır ama bu, olumsuz anlamını kaybetmiş gibidir: *'gâvur mavur ama bana kardeşimden ileri'* denir bir Ermeni için; Ermeni Surpik bir Türk çocuğunu evlendirmek için çırpınır durur (216); Kirkor, Kenan'ı *'kendi oğlu'* gibi görür (220). Bu romanda 'milletler' arasında dostluklar, sık sık duyulan küfürlere rağmen egemendir.

Yorgun Savaşçı'da (1965) yazar 'Doğu' kavramını ve 'biz' kimliğini açık bir biçimde dile getirir. Bir Alman arkeolog Doğu'yu anlatır. Toprak ve iklim özellikleri yüzünden Anadolu'ya '*özel mülkiyet yerleşip gelişemez, zenginlikler sayılı ellerde toplanamaz*'. Bu yörede bayındırlık işlerini ancak devlet yapabileceğinden '*sizin topraklar devlet elindedir*' der Alman. Bundan dolayı Batı'da devlet halkı ezer, Doğu'da (yani Türkiye'de) '*sizin devlet, ana ödeviyle toplumu İhya Edici'dir... Sizin beş bin yıllık toplum tarihinizde devletten başka kutsal hiçbir şey yoktur*' Bu yüzden padişahlar ilericidir, bu devlet '*sırasında despot da olmak zorunda*' kalsa bile... (147-148).

Bu pasajdan şu varsayımlar sezilir; 1) Doğu'nun Batı'ya kıyasla temel yapısal farklılıkları vardır. 'Doğu devleti' Batı'da görülen devletler için geçerli olan 'yasalar'ı izlemez, başka türlüdür; hatta 'biricik'tir, tektir; 2) bunun nedeni doğadır; toprak ve iklim; 3) bu durum 'beş bin yıldır' böyledir ve herhalde süregelecektir; 4) 'Doğu'nun içinde din, dil vb. farkı gözetilmeden bütün milletler bir arada vardır; 5) Doğu devleti sömürü, hak vb. konularında Batı'ya kıyasla daha üstündür, despotluğu bile 'ihya edicidir'.

Ulusal kimlik açısından bakıldığında 'biz', Anadolu ile belirlenmektedir, bu kimlik beş bin yıllık bir geçmişe dayanır. Öteki Türkler 'bizden' sayılmaz; Turancılık 'masal' sayılır: '*Oradaki Türkler'in Anadolu Türk'üne hiç benzemediğini anladığımız zaman da iş işten geçmişti*' (125). Kimlik Asya Türklüğü'ne değil Anadoluluk'a, Anadolu Türklüğü'ne dayandırılır.[7]

Yunan ordusunun hareketleri bu romanda da 'tarafsız' ifadelerle anlatılmaktadır ('*Yunan İzmir'e asker çıkarmış*' gibi). Bu tür ifadeler kitabın içinde pek çoktur. Yunan kuşkusuz düşman olarak gösterilmekte (bir Türk'ün bir Rum evine sığınması bile Türk'ü alçaltan bir olay olarak algılanır) roman kahramanı tarafından: '*kendi yurdumuzda Rum evine sığınmak... Bunca ölmek boşa mı gitti?*' (74). Bu düşmanlık yer yer vahşetle

7 Belki bu nedenle de sık sık Ermeni kıyımından söz edilir (8, 19, 45); '*hangi sebeple olursa olsun kıyıcılığı sevmemişimdir*' (67). Bu olaylar 'biz-onlar' karşıtlığı değil bir tür 'iç savaş' olarak algılanır.

ilişkili olsa da (390), genel olarak aşağılayıcı bir özellikle birarada sergilenmez. Romanda Yunan/Rum ayırımı yapılmaz; ikisi tam bir işbirliği içindedir (247, 270, 327, 453 vb.).

Daha yakından tanıtılan kimi Rumlar olumlu sayılamaz. *'Pezevenk'*, *'kodoş'* olarak nitelenen Apostol *'mama Katina'*dan kadın bulur gerektiğinde (39-45). Trenler yeniden *'azınlık memurlarının'* eline geçer, *'savaş yıllarındaki alçak gönüllülük'* yerini böbürlenmelere bırakır (58). Bu Rumlar'ın ağzı leş gibi kokar, Yunan üniformaları giyerler vb. (243, 236). Rumlar bu bağlamda bir bütün olarak ele alınırlar.

Kötü Türkler ise düşmanla işbirliği yapanlardır, Yunan'dan çekinenlerdir (244, 260 vb.). Yunan'dan yana söz edenler de 'olumsuz' kimselerdir (287 vb.). Örneğin 'oğlancı kayyum' gâvuru 'dine saygılıdır' diye över (173). Türkler ise hemen hemen hiç kötü davranmazlar Rumlar'a. Bir tek kez bir Rum kızının ırzına geçen üç Türk, devlet yöneticileri tarafından zaten asılır ve cezalandırılır.

Kemal Tahir'in en ünlü romanlarından sayılan *Devlet Ana*'da (1967) *Yorgun Savaşçı*'da sözü edilen 'ihya edici' devletin sanki portresi çizilmektedir. Aynı zamanda Doğu ile Batı'nın nasıl farklı ve düşman oldukları da gösterilir. Batı Katolik dünyadır; Doğu, Türkler ve Türkler'e yakın olan Ortodokslar'dır.

Batı yada Latin dünyanın ne denli olumsuz olduğunu 1290 yıllarında Anadolu'da geçen olayların içinden görüyoruz yada duyuyoruz. Batı'da insanlar it tasmasıyla dolaşır (8), evlenecek kızların bekâretini Tekfurlar bozar (29), soylular canı çekince köylüyü asar (27), pislik içindedir (64), insanlar diri diri yakılır (299) vb.

Öte yanda, 'üstün' Türkler vardır. Osmanlı yöneticiler 'programlarını' dile getirirler:

'Köleliğe karşı, Frenk soygununa, zulmüne, ırk düşmanlığına karşı biz hoşgörü, dayanışma, can, ırz, mal güvenliği sağlayacağız. Alınteriyle çalışanlar bizden yana olacak ister istemez' (178).[8]

8 Köleliğe karşı tutum ve can, mal vb. güvenliği, kapitalist ve burjuva devriminin sağladığı gelişmeler ve haklardır. Kemal Tahir bunları bir Asya Üretim Bi-

Başka bir yerde şöyle denir: *'talan etmeyeceğiz, din yaymaya çabalamayacağız'* (178), barış temeldir, *'akınlar... adalet gösterip güven vermek akınıdır'* (564), Osman, *'gâvur-Müslüman ayırmaz!'* (575). Gerçekten Osmanlı Devleti çok iyidir: devletçidir (152), toprak ortak maldır, laiktir, *'karışmaz kimsenin dinine'* (18), vergiyi *'varsa alır... yoksula üste verdiği olur'* (31). vb.[9]

Bizans halkı, Anadolulu olduğundan, Batılı sayılmaz. Osman Bey'e göre *'İstanbul'un Bizans'ı Frengin karanlık dünyasından kopup geldi. Ama, oranın kölelik düzenini burada tutturamadı... Bizans köylüsü kabul etmez bu rezilliği'* (177). Soylu-halk ayrımı Hristiyan köylüyü 'biz'e yakın kılmaktadır. Bizans da Doğulu (ve üstün) bir düzen olarak gösterilir. Dikkat edilmesi gereken, Bizans 'devlet'inin değil, 'halk'ının Anadolulu sayılmasıdır. Bizans devleti, sınıflı bir toplum olduğu için 'köylüsü' ile karşıtlık içindedir. Bu çelişkiyi yazara göre, sonunda (sınıfsız) Osmanlı düzeni çözer; Bizans devletinin yıkılması da anlam ve haklılık kazanır. Anadolu halkının kurtarıcısı Türkler olur.

Bu iki farklı dünyanın mücadelesi romanın içinde karakterler ve olaylarla birlikte gelişir. Batı'yı, Anadolu'da fink atan *'acınacak alık'*, sadist Notus Gradyus temsil eder.[10] Bu adamda her türlü vahşet görülür; sadizm (72), cinsel sapıklık (535) vb. Sonunda bu adamı Müslüman olmayı yeğleyen Mavros adındaki bir Rum öldürür. Mavros'un kızkardeşi Lidya, Demircan'ı sevmiştir; ama Batılı Gradyus her ikisini de kahpece öldürmüştür. Öteki Batılılar'dan katolik kesiş Benito da kötüdür. İnsanlar Doğu'ya yaklaştıkça daha 'iyi' olurlar. Türk kö-

---

çimi'nin özellikleri saymaktadır. Bu konuda Sina Akşin, Kemal Tahir'in Notlar'ında *'Batılı olmayan bir toplumun, bir insanın, ruhundan, onurundan, varlığından ne kadar fedakârlık ederse etsin katiyen Batılılaşamayacağı kesin bir gerçektir. Batılı insanla Doğulu insanın dış benzerlikten başka hiçbir benzerliği yoktur'* (1995, 269) dediğini belirtir. K. Tahir'in A. Ü. Biçimi (yada ATÜT) konusunda etraflı bir yaklaşımı için ayrıca bkz. T. Timur (1991, 199-203).

9 Bu konuda romanda çelişkiler vardır. Örneğin *'amacı yalnız çapula bağlı akınlar'*dan söz edilir (179), Türkmen dervişler kimi Hristiyanlar'ı zorla Müslüman yapar (24) vb. Bu çelişkiler ilgili bölümde ele alınacaktır.

10 Berna Moran, Kemal Tahir'in *"Türkler'in karşısında düşman olarak, Batı feodal düzenini ve Batılı adamı temsil etmek üzere... bir şövalyeyi Anadolu'ya getirdi"*ğini ileri sürer (II, 168).

kenli Hristiyan Türkopol o denli kötü değildir; örneğin ırza geçmez (571). En olumsuz Müslüman ise Hristiyanlık'tan 'dönme' olan Derviş Daskalos'tur; *'eski dindaşlarına'* en büyük eziyeti zevkle bu adam çektirir (135). Bütün romanda Hristiyanlar'a kötü davranan tek Müslüman bu 'dönme'dir.

Yaklaşım böyle olunca Rumlar'ın 'iyi' olanları Türkler'e yakın gösterilir. Lidya Demircan'ı sever, kardeşi Mavro sonunda Müslüman olur, *'ablasını öldürenlerin dininden olmak'* istemez, Kara Yavru adını alır (360, 389). Bu gençlerin babası da *'Hristiyan Müslüman ayırt etmeyen'* ve Rumlar'ın bir Yahudi'yi linç etmeleri sonucu Rum toplumdan uzaklaşan bir kimseydi (14). Güzel Lotus Orhan Bey'e aşıktı. Yiğit ve sevimli Kosifos Mihaelis de (Köse Mihal) ve Osman Bey'in dostu Rumanos da hoş insanlardır. Sevimli Rumlar kalelerini Türklere *'sevinerekten'* verirler (601). Ermeniler arasında da Türkler'den yana olanlar vardır.

Tükler'e karşı savaşan Rumlar ise 'kötü' olanlarıdır. Filatyos sadisttir, örneğin, korkunç işkenceler yaptırır (344). Bu tekfur *'Frenk töresine özenmiş köylüsüne zulmetmiştir'* (467). Panayot sıradan bir askerdir; ebleh sayılabilir. Sözlüsü Poplina onu aldatır, o karşı çıkmaz. Sonunda bu ayyaş erlere birden saldıran Türk kadınları bir kaleyi ele geçirir (543-561). Berna Moran, bu romanın *'çekiciliğinin nedeni(nin), Türk okurunun gururunu okşayacak şekilde idealize edilmiş konusunda... aramak doğru olur'* diye yazmıştır (II, 180).[11]

İzmir suikastı ile ilgili *Kurt Kanunu* (1969) adlı romanda ise Tanzimat'ın Avrupa sermayesine ve kültürüne açılımları eleştirilir (308); yeniden Ermeni kıyımlarına karışanlar kötülenir (395). İttihatçı *'kıyıcı haydut çetelerine karşı Rumlar'ı korumuş'* olan Abdülkerim'e saygılı olan Rum garson Barba Politis (17,

---

11 Kemal Tahir'in tarihi romanlarında yanlışlar bulmak sık rastladığımız bir olgudur. Tahsin Yücel yazarın insanları Latince konuşturmasını, gözlük, dürbün, kağıt para kullandırmasını kınar; Berna Moran yazarın tutarsızlıklarını belirtmeden edemez (II, 175-176). *Devlet Ana*'da da Yunanca'dan da kaynaklanan kimi yanlışlar gösterilebilir 'Aya Nikola' diye tekfur olamaz çünkü Aya 'Aziz' demektir (152). 'Mavro' ve hele 'Lotüs' diye Rum ismi olamaz. Hele Lotüs (yada sözde Rumca olarak 'Lotüsakimu') bütünüyle anlamsızdır: Yunanca'da 1) 'Lotüs' 'erkek' kelime olduğundan kadınlar için kullanılamaz. 2) 'ü' sesi hiç yoktur (400).

29 vb.), kerhaneci Foti (27) romanın çok az sayıdaki Rum kahramanlarından ikisidir. Bir de 'mübadele'nin sonucunda Rumlar'ın bıraktıkları malların haksız bölüşüldüğü (115) ve iş alanlarını Hristiyanlar'ın elinden alıp Türk iş adamları yetiştirerek *'Türkleştirmek'* amacının güdüldüğü yazılır (150).

* * *

HASSAN İZZETTİN DİNAMO'nun (1909-1989) romanlarındaki Yunanlılar ve Rumlar, genellikle yazarın ele aldığı konular İstiklal Savaşı yada tarihsel 'ulusal' olaylar olduğundan, sayıca çokturlar.

Burada, konumuz açısından çelişkiler ve tutarsızlıklar barındıran ancak çok genel bir biçimde 'Anadolucular' grubuna dahil edilebilecek yazarın birkaç romanıyla sınırlı kalacağız.

Ateş Yılları (1968) romanı İstiklal Savaşı'nı anlatmaktadır. Karşılıklı vahşetin sorumlusu Batı'dır; öldürülen Pontuslu Rumlar'ın *'gerçek katilleri Lloyd George'la Venizelos'tan başkası değildi'* diyecektir olayları anlatan (336). Başka bir yerde *'Venizelos değil, (yalnız) Lloyd George'* suçlu görülür (399). Rum Yanko'nun anlattıklarına göre Türk ve Rum halkı mutlu, *'kimse kimsenin dinine karışmadan'* yaşarlarken, Meşrutiyet'ten sonra ve hele Birinci Dünya Savaşı başlayınca Patrikhane'nin desteği ile Rumlar Türkler'i öldürmeye başlar. Ve iş çığırından çıkar (110).

Romanın kahramanları iki gençtir, Mehmet ile Ahmet; bunların babaları Türk, anneleri evlenirken Müslüman olan Sofya (Safiye) adında bir Rum'dur. Mehmet yaşamını *'memleketin kaderi'*yle özdeşleştirir. Kardeşine neden Türk olduğunu şöyle anlatır:

"Sen bir Türk oğlu Türk'sün. Çünkü, baban arslan gibi Türk'tü. Annemize gelince; eskiden beri bütün dünya milletleri dışarıdan, yabancı milletlerden kız alagelmişlerdir, ama bütün çocuklar, babalarının milliyetinden olagelmiştir" (45).

Amerikalılar ise misyoner okulunda Ahmet'i, *'zavallı çocuğu, artık bir Rum delikanlısı, bir Amerikan vatandaşı'* olarak yetiştirirler (45). Rum dedeleri (olumlu, sevimli) Yanko torunlarının Müslüman ve Türk olmaları için çok uğraşır *"burası*

Türk memleketidir... Türkiye'de azınlık denen küçük ulus parçaları, politikaya burunlarını sokmadıkça çok rahat yaşamışlardır" der. 'Ama!' diye anlatacaktır, dış kışkırtmalar olunca *'ağırbaşlı insan yığınlarına diş bilemeye başlarız... Biz hep Türk sayılırız. Baksana hangimiz Rumca yada Yunanca biliyoruz?... Rum anadan meydana gelmek büyük bir uğursuzluk sayılmaz. Çünkü milletin bu gibi küçük şeylerle uğraşacak vakti yoktur'* (228).

Romanda 'sosyalizm' söylemi de görülür; emperyalistleri kovmak (340) temel amaçtır; Yanko'nun umudu Mustafa Kemal'in sosyalizmi ilan etmesidir. Bu gerçekleşirse 'din ve ırk' kavgaları da son bulacaktır (161). Milliyetçilik de *'karşımızdakilerin birer insan olduğunu (unutturan) korkunç bir bela'* diye kötülenir (144). Nihayet iki kardeş Türklük'te birleşirler ve düşmana karşı savaşırlar. Sonunda üstün kızlarla evlenip mutlu olurlar.

Bu yapıtta birkaç karşıt anlayış ve tutarsızlık içiçedir: 1) sosyalist, antiemperyalist sınıfsal tutum; 2) ulusal bağımsızlık, yabancı karşıtı ulusal Türklük anlayışı; 3) babadan geçen ırkçı milliyet görüşü; 4) ulusların eşitliği ve aynı zamanda tek egemen millet anlayışı; 5) hem yabancıların tek sorumlu sayılması hem Patrikhane'nin, kötülüklerin nedeni gösterilmesi; 6) dine karışmama ilkesi ile çoğunluğun dinine geçme gereği; 7) Rumlar'ın 'farklı ufak ulus' olması ile Rumlar'ın aslında Türk olması gibi.

Sekiz ciltlik *Kutsal İsyan* (1966-1968) romanında da yukarıdaki anlayış genel hatlarıyla tekrarlanır gibidir; ancak Yunan/Rum imajı daha ulusçu bir eğilim gösterir. *'Bütün'* Avrupa milletlerinin temsilcileri Yunanlılar'ın yaptığı mezalimi, özellikle İngiliz *'sevinçten gülerek'* seyretmektedirler (I, 366); Yunan/Rum'un vahşeti ise korkunçtur; yalnız linç etmek, ırza geçmekle vb. (I, 362; II, 345 vb.) yetinmiyor, bundan sapık bir zevk de duyuyorlar: *'kimi düşman askerleri küçük çocukları, sapladıkları sürgünün ucunda sokaklarda gezdiriyor, bunu gören küçük Rum çocukları keyiflerinden kahkahalar atıyorlardı'* (II, 347). Bu tür sahneler romanda pek çoktur.

Olayların sorumlusu bir yanda yayılmacı Yunan'dır (ve Batı'dır), ama öte yanda, ve yer yer tek sorumlu, İstanbul'daki

Patrikhane'dir; halkı ihtilale çağıran odur. Patrikhane Yunanistan ile işbirliği içinde Türkler'i öldürür: *'bu siyasal cinayetler, 1822'den bu yana tam bir yüzyıl boyunca durmaksızın süregeldi'*. Venizelos ise gizlice İstanbul'a gelip Patrikhane'yi bu yönde yönlendirmiştir (II, 67, 68).

Bir yerde kısaca Birinci Dünya Savaşı döneminde Anadolu'daki Rum 'tehcir'lerinden söz edilir. Tehcir edilenlerle askerlik yapanlar eşit sayılırlar: *'Cephelerde kanını akıtan Türk hemşerileri kadar zahmet ve yoksulluk çekmiş'* olan bu Rumlar 'öç saatini' bekler konumdadır (I, 343). Bunun dışında Yunan/Rum'ların olumsuz davranışlarının nedeni olarak 'Batılılar'ın teşviki, 'Megali Idea' (II, 70) ve Patrikhane'nin bağnazlığı gösterilir.

Bu romanda Yahudiler ve Ermeniler de, genel olarak, Osmanlı topraklarına göz dikmiş 'milliyetçi' düşman olarak gösterilirler (I, 407, 408). Karşı tarafın dini, kötülüklerin bir kaynağıdır: Patrikhane dışındaki Balkan milletleri de *'haçlı ordusu ruhuyla bütün Türkleri ve Müslümanlar'ı kesip biçiyor'* (II, 121). 'Bizim' dinimiz ise milleti birleştiren ve coşturan bir güçtür. İsyan zaten 'kutsal'dır. 'Huzur' ve 'barış' adına düşmana karşı direnmek istemeyen, genellikle İzmir çevresindeki Türkler de, dolaylı yada doğrudan eleştirilir romanda (III, 415-418).

Savaş ve Açlar (1968) bir tür savaş aleyhtarı bir romandır; cephede ölenlerin ailelerinin acılarını anlatır. Sarıkamış'ta ölenler arkada, dilencilik ve orospuluk eden, dışkı toplayan yakınlarını bırakırlar. Ancak dikkatli bir okuma sonucunda eleştirilenin, devletin bu konuda yeterince tedbir almamış olduğudur. Yetimhaneye varan çocukların derdi bitmiş gibidir: *'Annesi de, kızkardeşleri de, kendisi de ilk kez devletin şefkatli elleri arasındaydı'* (415, 421). Hele emekli bir subay işe karışınca, zenginlerin erzağını yoksullara dağıtır ve düzen sağlanır (320).

Yer yer sınıfsal bir yaklaşım öne çıkar. Savaşı isteyenler *'fakir fukaranın, gâvurların malını yutmak için'* isterler (172). Romanda kafileler halinde götürülen Rum ve Ermeni halk da görülür (133). Laz şivesiyle roman kahramanı bu dönemi şöyle yorumlar:

"Bu gâvurcuların sürgünü onlar gibi bizum da canumuzu yakacak. Onlar gidince İttihatçı pokyedibaşıları gelip bu topraklara el koyacak... Bütün geride kalanlar cephedekilerin mallarini yağmalarlar' (134).

Romanda bu gerçekleşir: *"onları sürüp topraklarına kondunuz demek"* diyecektir bir köylü (171). Bütün bu tatsız olaylar, kaçınılabilecek 'yanlış' seçeneklerden değil, bir tür kaçınılmaz yasalardan kaynaklanmış gibidir; pişmanlık duyulacak bir yan yoktur: *'artık bir tek Ermeni ve Rum yoktu. Savaşın demir kanunları onları yerlerinden silip süpürmüştü'* (413).

Anadolu'da Bir Yunan Askeri (1988) romanında yazar İstiklal Savaşı'ndan sonra yanlışlıkla Anadolu'da kalan ve yıllarca gizlenerek dağlarda ormanlarda saklanan bir Yunan erinin maceralarını anlatır. Bu Yunanlı 'olumlu' bir kimsedir: Yunanlılar'ın Türkler'e karşı ne denli önyargılı olduğunu kabul eder (10, 98 vb.), barbarların aslında Yunanlılar olduğunu itiraf eder (12), kendi yanının Türkler'e karşı korkunç kötü davrandıklarını, soykırımda bulunduklarını vb. söyler (10, 97 vb.). Yunanlı er Türkler'in kendi ulusuna göre edepli (13), bağışlayan (34), cana yakın (40), kısaca üstün olduğunu anlar ve bunu kabul eder. Ayrıca sonunda kendi tarafının haksız olduğunu, Anadolu'nun Türk olduğunu da kavrar. Erin 'olumlu' yanı kendisinin olumsuz oluşunu kabul ettiği derecede ortaya çıkar.

Söz konusu Türk-Yunan savaşı, çok eski bir geçmişi varmış gibi anlatılır: Bir yanda Anadolu, öte yanda binlerce yıl önce Truva örneğinde olduğu gibi saldırgan Yunanlılar. Paralellik, antik dönemden isimler sıralanarak sergilenir: Hektor, Ahieleus, Pryamos ve başkaları tarihin tekrarını anımsatır gibi dile getirilir (75-78). Kimlik, 'Anadolu' kavramıyla ilişkili görülür. Örneğin, 'Teokritos bir Anadolu şairiydi' denir (25), bu antik insanların dilleri, dinleri, kültür dünyaları, etnik yanları ikincil görülerek. Sonunda Yunanlı er *'Pryamos'un ülkesi şu anda Türklerce işgal edilmiş, artık onların ülkesi olmuş'* diyecektir romanın son sayfalarında (106).

Türk roman tarihinde ilk kez bu romanda iki Müslüman genç kız, Fatoş ile Zülfikâr, kendi istekleriyle Yunanlı bu erle,

yatarlar; bu adama aşık da olurlar. Ancak okuyucu kısa sürede bu kızların Çingene olduklarını anlar. Bir Çingene grubu Yunanistan'dan gelmiştir (41) ve Anadolu'da göçebeler gibi yaşamaktadır. Bu *'esmer yurttaşlar'* (39) iki olumsuz özellik sergilerler. Cinsellik konusunda şaşırtıcı bir serbestlikleri vardır: annesi kızını yanlarına gelen Yunanlı ere gönderir, onunla yatmasını söyler: *"Kızım, bu oğlan çok hoşuma gitti, bu gece yarısı gidip onunla beraber olursun. Hiç olmazsa ondan bir torunumuz olur"* der. Kız sevinç içinde *"olur anne"* der, gider adamla çergede yatar (38). Daha sonraları Zülfikâr da bu ere aşık olur, onunla yaşar. Çingenelerin kendilerine özgü hırsızlıkları da vardır: *'Çingene hırsızlığı'* denen hırsızlık türü her türlü yemeği içermektedir (44). Konuşmalardan Çingeneler'in genellikle aç olduklarından, yani toplumsal nedenlerden hırsız olduklarını anlıyoruz: *'Çingeneler neden hep hırsızdır evladım, işte bu yüzden'* (44).

Çingeneler hoş insanlardır. Ancak aralarında bulunan, o denli esmer olmayan Kaz Mehmet küstah, saldırgan, içten pazarlıklı bir kimsedir. Bu adam *'muhbirliğiyle ünlüydü; özellikle hemşehrilerinin solcu olanlarını kollar polise haber üstüne haber uçururdu'*. Sonunda bu adamın kökeni belli olur: *'Kaz Mehmet, bir Çingene kızının sarışın bir Yunan delikanlısıyla sevişmesinden doğmuştu'* (46-49).

* * *

FİKRET OTYAM'ın (1926-) yazdığı *Pavli Kardeş* (1985) anı/romanında da Rumlar Türkler'e çok yakın resmedilir. Yazarla ilişki kuran ve 1965-1982 yılları boyunca onunla mektuplaşan Pavli adlı Rum, Yunanlılar'a hemen hemen kin duyan ve Türkler'i çok seven bir kimsedir. Her nasılsa Türkiye'yi terk edip Atina'ya yerleşmiştir.. Mektuplarında sürekli Türk olduğunu yazar: *'Var mı dünyada daha medeni memleket bizden? Ve daha misafirperver, daha cömert? Daha zengin kalpli?'* (51). Politik konularda Türk tezleri savunur: *'Kıbrıs hakikaten Türk'tür, bunu böyle isteriz olsun... Sonra biz vatanımızı severiz, sizlerle beraber asırlarca yaşadık, vatanımız birdir'* (57). Duaları Türki-

ye'den yanadır: *'Allah, vatanımıza yardım etsin, Allah milletimizi yüceltsin, Allah vatanımızı ecnebilere rezil kepaze etmesin. İlerleyelim. Yükselelim. Medeni olalım bir halis Türk gibi. Her zaman söylediğim gibi, Türk gibi insan olan dünyada başka bir millet yoktur'* (102). Pavli *'asıl Babamız'* dediği (101) Atatürk'ü de çok sever; yazarla Anıt Kabri dolaştıktan sonra artık *"rahat öleceğim"* der (98).

Buna karşılık Yunanlılar genellikle Pavli tarafından yerilmektedir. Hatta zorunlu Mübadele ile Anadolu'dan ayrılan Rumlar için de *"defolup gitti pezevenkler; hayındılar, sevmezlerdi vatanlarını"* der (154). Türkiye'de geçirmiş olduğu mutsuz günlerden, önemsiz olaylarmış gibi kısa ve anlaşılmaz bir üslupla söz eder. Kimilerinin kendisine sürekli 'gâvur' demelerine (28), işçi alaylarına (31), Varlık Vergisi'ne (31) çok kısa bir biçimde değinir. Aldığı cezalar yüzünden askerken *'bir dayak, bir dayak ama ne dayak'* yer (156); on üç yıl askerlik yapmıştır. *"Sonunda almıştım ya tezkereyi, çok şükür, namuslu bir Türk gibi"* der (188). Roman, hiciv içermeyen bir *Candid* gibidir.

Ancak Pavli Kardeş'in bir cümlesi farklı yorumlara açıktır: *"Atatürk... yabancıları kovmuş ki biz kendimize gelelim... Gene Atamız istemiş, insan olalım ve eğer az daha yaşasa bu da olacakmış, ne yazık ki yaşamamış. Fakat ondan sonra gelenler, O'nun çizdiği yolu sildiler"* (45).

Pevli'nin mektuplarından, anne tarafından yetim olduğunu, babasının bir sokak kadınıyla evlenmiş olduğundan evden ayrıldığını ve *'Ziba denilen genelevlerin kahvelerinde'* sürttüğünü öğreniyoruz (148). Yazarla Pavli arasında bir çıkar ilişkisi de sezilmektedir. Pavli, yazardan, çizmiş olduğu bazı tabloların Türkiye'de satılmasını bekler; *"Kâr yarı yarıya"* der (138).

* * *

YILMAZ KARAKOYUNLU'nun (1936-) romanlarında da Türkler'e yakın olan Rumlar görülür. *Üç Aliler Divanı* (1991) yazarın bu konuda tipik bir romanı sayılmaz; İzmir işgal edilince İstanbul'da taşkınlıklar yapan Rumlar'ı görüyoruz: *'İstanbul, sanki hiç fethedilmemiş gibi bir Rum azınlığı, taşkınlığı ile*

düzenini kaybetmişti' (9). Padişahın sevgisini sunmak üzere gönderilen vekilin Patrik'in elini öpmesi de bir tür milli aşağılanma olarak gösterilir (10).

Salkım Hanım'ın Taneleri (1990) romanında yazar 1942'de gayrimüslimlere karşı uygulanmış olan Varlık Vergisi'ni anlatmaktadır. Bu uygulama 'soygun' diye eleştirilir (55); Numan Menemencioğlu, Saraçoğlu'nun uygulamalarını *'Bizans'ı yeniden fethe çıkmış bir Cumhuriyet Yeniçerisi'nin heyecanı'* diye niteler (56). Bir maliye profesörü de itirazı ve temyizi olmayan bu vergi karşısında hayretler içinde kalır. Ve gayrimüslümlerin kimileri Aşkale'ye sürgüne gönderilirler, tımarhanede yaşayan yaşlı kadınlar da olsa, kimilerinden haksız vergi istenir. Haraç mezat satılan malları Müslüman Türkler satın alır, büyük kârlar elde ederler. *'Servet sınıf değiştirir'* (140).

Azınlıklara karşı yürütülen haksızlığı dile getiren görüntüler romanda çoktur. Vergisini ödeyemez durumda olanlar sürgüne gönderilir. Ve birden iki farklı dinden insanların işbirliği ve yakınlığı doğar. Sürgün yerinde doktor Artin yerli hastalara bakar; sürgün edilenler cami onarımında çalışırlar, şevke gelip *'cümbüşlü marş'*lar söylerler (127); avukat Franko iyimserdir, *"aklı selim daima hakim olur"* der (135). Daha önemlisi *'tecrubeli'* avukat Franko bu Varlık Vergisi'ni hemen hemen savunur, devlete karşı laf etmez (hem de sürgündeyken): *'Saraçoğlu... tamamen haksız değildir... Türkçülüğü, basit bir ırk farkı olarak değil, bir kültür olarak görür... Bütün rejimlerde ahlaksızlık görülür... Devlet benden istedi, her şeyimi verdim'* (135-137). Her şeyini verdiyse, neden sürgündedir? - anlatılmaz.

En sonunda sürgüne gönderilenler salıverilirken onları bekleyen erlerle eski dostlar gibi öpüşürler (Salıverilmelerinin nedeni romanda belirtilmez). Leon'un tek derdi Ali Çavuş'un tezkeresidir sanki (149). Son geceyi iki 'taraf' bir arada kahve içerek geçirirler. Artin olayı soğukkanlı yorumlar: *"Bizim Cumhuriyet'imiz henüz yirmi yaşında. Bilirsiniz, bu yaşlarda başlar bazen dumanlı olur. Bu kültürü hazmetmeye zaman ister. Bu sabrı göstermeye mecburuz"* (155).

Sürgündekiler trenle Ankara'dan geçerken *'ayağa kalkıp*

Başkent'i selamladılar' (155). İstanbul'da ise servetler (sınıf olarak değil, etnik olarak) el değiştirmiştir; madamın oteli Hilmi Bey'indir artık. Madamı otele buyur ederler ve ona çiçek verirler; Madam 'minnet' duygusuyla *'gözleri dolu dolu'* olur (150). Halit Bey ölür ve servetini yanında çalışmış bir Yahudi olan Lui'ye bırakır (153). Romanın son üç sayfasında 'milletler' arasındaki uyum en üst noktasına varır. İstanbul garında gayrimüslimleri Sedat Rıza Bey, Emin Bey, Faik Bey, er Ali vb. karşılar. Kaynaşır herkes. Franko Fuat Bey'in koluna girer, ilerlerler. Gayrimüslim kafile de *'hep bir ağızdan bağırmaya başladı: Yaşasın Cumhuriyet!'* (160).

Y. Karakoyunlu *Güz Sancısı* (1992) adlı romanında 6/7 Eylül 1955 olaylarını işledi.[12] İstanbul, burada etnik gruplardan oluşan bir kent olarak beliriyor. Ester Yahudi'dir, Rhea Rum'dur, Katerina Rus'tur, Behçet Türk; Kürtler, Ermeniler de vardır. Bütün bu insanlar büyük bir yakınlık, dayanışma, anlayış, dostluk içinde yaşarlar. Aralarında din, dil, gelenek farklarıyla, ulusal önyargılar hiç yoktur.

İlişkiler temelde aşka dayanır ve genellikle azınlık üyesi kadınlar Türk erkeklere hayranlık duyup aşık olurlar. Kitabın kahramanı Behçet ideal bir kimse olarak sergilenir: yakışıklıdır, sanattan anlar, duyarlıdır, insancıldır, vb. Genç bir Yahudi fahişe Ester, Behçet'e bir vizite sırasında aşık olur. Roman bu çiftin ilişkileri etrafında döner.

Rant sahibi Aleks'in dulu Madam Rhea, Behçet'in babası, ney üfleyen Mevlevi dervişi Konyalı Hacı Kâmil Efendi'ye aşıktır; onunla yatmak ister ama derviş karısına aşıktır, yakınlık gösterir ama cinsel konularda ödün vermez. Rhea Behçet'i çok sever, *"oğlunu evlendireceğim"* der, bu yolda elinden geleni ardına koymaz (s. 95).

Romanda sık sık karşımıza çıkan bir Rum kadın, randevu evi işleten Madam Atina'dır. Bu madam *'Tatavla'dan getirdiği kıvrak Rum kızların, kendi ırkının mükemmel hususiyetlerini pazarlar'* (s. 53). Başka Rum kadın yoktur. Erkeklerden, pek ay-

12 Ayrıntılı bir eleştiri için bkz. H. Millas. 'Tarihle İlgili Bir Romanın Eleştirisi', *Toplumsal Tarih*, İstanbul, Nisan 1994.

rıntılı olmasa da tanıdıklarımız, meyhaneci Lambro'dur, Behçet'e hep kazık atmak isteyen, *'alışverişlerden yüklü kâr etmek için küçük kurnazlıklar'* yapan manav Tanaş'tır (s. 52), Degüstasyon'un garsonlarından Konstantin ve Köse Yorgi'dir. Bu iki Rum, serseri ama saf ruhlu Emirdağlı'nın anası ölünce yakınlık gösterirler (s. 123). Devlet işlerine ciddi bir biçimde eğilmeyen Adnan Menderes'e *'kırgın, biraz endişeli fakat her safhada saygılı'* olan milletvekili Hacopulos da bir an görünüp kaybolur (s. 131).

Bir de Rum *'kopili'* görüyoruz, oldukça saf, romantizm dönemi (*'yoksul ama bozulmamış'!*) hakçılığı kokan, ulusçuluk ötesi, insancıl ve ütopik bir tablo içinde:

"Sünnet kervanını alkışlayan çevre insanları, caddeyi doldurmuştu. Renk renk elbiseleri, yaşlı genç yüzler, ayrı ayrı dilleriyle canlı bir kalabalık, ortak kültürün hamurunu yoğuruyordu... Doğu ve Batı kültürünün tam kaynaşmadan, fakat birbirini zorlamadan birlikte sürdürdüğü bu müsamaha sahnesine katıldı. Önünde bir Rum kopili... ellerini çırpıyordu' (s. 12).

Romanın en güçlü ve çarpıcı bölümü 6/7 Eylül gecesi süresinde yapılan tahribatın ve saldırıların anlatımıdır. Daha önce sokak gösterileri sırasında *'Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır'*, *'Bu millet koynunda yılan beslemez'* (s. 47, 55) gibi sloganların atıldığını, Menderes'in *"Hiç kimse beş yüzyıllık müsamahanın bir gün kükremeyeceğinden emin olamaz"* (s. 79) dediğini okuyoruz.

'Halk Partisi celallenmiş ve müslüman tüccar yaratacak gücü bulmuştu. İstanbul'un para babalarını Aşkale'ye süren Varlık Vergisi, Anadolu tüccarlarını Dersaadet'in kenar mahallelerine getirmişti. Bu nimetli büyük fırsat yarım bırakılmamalıydı. Demokrat Parti, hazır fırsat eline geçmişken, Halk Partisi kadar bile cesaret göstermekten geri mi kalacaktı?' (s. 109).

Ve olaylar patlak veriyor: Önce *'Ata'nın evi bombalandı'* haberi yayılıyor, sonra *'Hainlerin kökü buradadır. Kökünü kazımadıkça hiçbir netice alınamaz'* sloganları duyuluyor (s. 154). Sonra *'onbinlerce insan'* vitrinleri kırıyor, malları tahrip ediyor yada yağmalıyor. Rumlar dövülüyor, Degüstasyon'un Yorgi'si kanlar içinde kalıyor, Tanaş'ı makasla sünnet etmeye koyulu-

yorlar, –polisler talan güruhuna yol açmaktadır– Rhea'ya saldırıyor ırzına geçmek istiyorlar, Madam Atina'nın kızlarına saldırıyorlar, sokak ortasında Ester dövülüyor, kanlar içinde ırzına geçiliyor, kiliseleri, dükkanları ve evleri alev sarmış yanıyorlar: *'yangınlar, simsiyah gecenin içinde olgun kandiller gibi için için yanıyordu'* (s. 161 - 171).

Romanın Türk kahramanları ise bu arada saldırganlara karşı çıkıp Rumlar'ı (ve öteki gayrimüslimleri) koruyorlar: Emirdağlı, Yorgi'yi; Zaralı Zehra, Madam Katerina'yı; Hacı Kâmil Efendi yaşına rağmen Rhea'yı; Fatimetüz Zehra Hanım, Tanaş'ı; Behçet, Ester'i korumak için adam dövüyorlar, satır ve makaslarla adam öldürmeyi bile göze alıyorlar. Her saldırıya uğrayan gayrimüslimin yanında koruyucu birer Türk durur gibidir. Bu korunan ve kurtarılanların hepsi, gözleri yaşlı, onları koruyan Türkler'e şükranlarını dile getiriyorlar: örneğin *"Sen ne güzel bir adamsın Behçet!"* diyerek (s. 171).

Romaın son sözünde Ester'in İsrail'e, Rhea'nın Selanik'e göçtüğünü öğreniyoruz. Gidenlerin gönlü kalmıştır. Ester İsrail'de, (bir Yahudi ile evlenmesine rağmen) çocuğuna 'Behçet', Rhea ise Selanik'teki apatmanına 'Ester' ismini verecektir.

Değerlendirme

Burada 'Anadolucu' olarak nitelendirilmiş olan bu yazarlar arasında önemli farklar vardır. Halikarnas Balıkçısı ilk öykülerini 1940 yılından önce yayımlamış, Yılmaz Karakoyunlu ise en son kitabını 1992'de. Yazarlar elli yıllık uzun bir süre içinde yazmışlardır. Bu zamanlama (dönem) farkından başka yazarlar, kendilerini nitelemelerine göre herhalde insancıl, sosyalist yada liberal olarak da farklı 'kamplara' ayrılabilirler. Konuları, edebiyat anlayışları ve hedefleri de herhalde çok farklıdır. Halikarnas Balıkçısı şiirsel bir ifade ile denizi ve deniz insanlarını anlatmıştır, Kemal Tahir Anadolu insanının serüvenlerine yeni, tarihsel ağırlıklı yorumlar getiren romanlar yazmıştır, H. İ. Dinamo ulusal konuları 'sol' bir açıdan sunmak istemiştir, Fikret Otyam sol kesime daha yakın kalırken, Yılmaz

Karakoyunlu liberal bir anlayışla yakın tarihle ilgilenip kimi Cumhuriyet dönemi politikalarına eleştirel bir biçimde yaklaşmıştır.

Gene de konumuz açısından bu yazarlar bir tek başlık altında da ele alınabilir. Bundan önce gördüğümüz yazarlardan hem farklı ve kesin bir biçimde (ve Osmanlıcılar'da görmediğimiz) bir Türk bilinci taşımaktadırlar, hem de (Ulusçu ve İslamcılar'da rastladığımız) 'tutarlı' anti-Yunan/Rum söylemini dile getirmemektedirler. Tam tersine zaman zaman Rumlar'dan sevgi ve sempatiyle söz etmekte, bu Rumlar'ı Türkler'e çok yakın göstermektedirler. Ancak bu yaklaşımları, daha sonra göreceğimiz başka yazarlardan (örneğin 'sınıfsal' ve 'insancıl' diye nitelenen yazarlardan) bazı farklı özellikler sergilemektedir.

Bu özelliklerden biri 'biz-onlar' karşıtlığının bütünüyle yok olmamış ancak farklı bir temele yerleştirilmiş olmasıdır. Gördüğümüz gibi Halikarnas Balıkçısı, Kemal Tahir ve H. İ. Dimamo Batı'yı en çarpıcı bir biçimde düşman gibi algılamışlardır. Romanlarında Türkler'in tarihsel çatışmaları bu Batı ile gerçekleşir. Batılılar Türkler'e göre olumsuzdurlar; zaman zaman ahlak, ruhsal denge, cinsellik, toplumsal düzen, ekonomik nedenler vb. açısından hoşa gitmeyen ve 'bizim' için zararlı olan yanları görülür. Toplumsal ve insan ilişkileri bu Batı'da, 'bizim' buradakilerden çok kötüdür. H. Balıkçısı'nda Batılı insanın *'yaradılışından'* bazı olumsuzluklar taşıdığını görüyoruz; *'hemen hepsi'* cinsel açıdan da olumsuzdurlar. *Devlet Ana*'da gördüğümüz gibi, Batılı kimseler (hemen hemen her konuda) olumsuz, Doğulular olumlu, diğerleri de (dönmeler, melezler gibi) ortada bir yerdedirler.

Bu yazarlarda biz-onlar çizgisi, Türk ile Yunan yada Müslüman ile Hristiyan arasında değil, Anadolu ile Batı arasındadır. H. Balıkçısı'nda bu çizgi, Eski Yunan'ı da 'bizim' İyonya'dan ayıracak biçimde çizilir. Aynı anlayışı H. İ. Dinamo'da da görüyoruz. Suçlu Batı'dır bu yazarda; halk kendi başına bırakılırsa sorun olmayacaktır.

Din, 'İslamcı' yazarlardaki gibi temel bir öğe olmamakla birlikte, gene de biz-onlar konumunda belli bir anlam taşır. En

korkunç işkenceleri Batı'da din adamları işler. 'Bize' yani Türkler'e (yada Osmanlılar'a) yakın olanların bir kısmı - *'İçim sizlere kaynadı'* diyenler, *'öldürenlerin dini'*nde olmak istemeyenler - sonunda Müslüman olurlar. Y. Karakoyunlu'da da 'milletler' arasında sağlanan 'barış'ın bir simgesi, cami onarımı ve farklı dinden insanlar arasındaki insancıl ilişkilerdir. H. İ. Dimano'da 'öteki'lerin dini ve dinsel kurumları olumsuz sonuçlar verirken 'bizim' dinin ise pratik politik yararları olur.

F. Otyam'da 'olumluluk' dostu Pavli ile (ve herhalde İstanbul Rumları'yla) sınırlı gibidir. Anadolu'dan giden Rumlar ve Yunanistan'da dostuna kötü davrananlar 'bize' yakın gösterilmezler. Y. Karakoyunlu'da konumuzla sınırlı kaldığımızda, 'ötekiler'in kim olduğu pek belli olmamakta ve bu konuda bir suskunluk sezilmektedir. Varlık Vergisi ve 6/7 Eylül olayları sorumluları bu romanlarda pek ortaya çıkmazlar. Birinci olay *'dumanlı kafalar'*la açıklanır, ikinci olay ise bir kaza gibidir. Ve sonunda her şey tatlıya bağlanır: *'sabır göstermeye mecburuz'* denir. Daha titiz bir okuyuşla kimi politikacıların 'ötekiler' olduğu da ileriye sürülebilir.

Bütün bu yazarlar, Yunan ve Rum konumunda 'devlet' politikalarına eleştiri yöneltmezler. Bu, önemli ikinci bir ortak özellik sayılabilir. H. Balıkçısı'nda 'ordu' sıradan balıkçıları Yunan sömürüsüne karşı korumaya çalışır; K. Tahir'de 'bizim' devlet zaten yapısal nedenler yüzünden 'irfan' kaynağıdır; F. Otyam 'Rum' konusunu bir devlet-politika düzeyine hiç oturtmaz, insan ilişkileri olarak ele alır; H. İ. Dinamo 'bizim' devletin pratiğine toz kondurmaz; çatışmanın sorumlusu emperyalizmdir, Patrikhane'dir, 'tehcir' bir 'yasanın' sonucudur. Devlete karşı eleştiri, 'öteki' ile, azınlıklarla, yabancı devletlerledir, bizim 'ötekilere' karşı yanlış ve kötü davranışlarımız çevçevesinde değildir. 'Ötekiler' peşin yargılıdırlar ve 'bizim' aleyhimizde savlar geliştirirler.

Osmanlı Devleti, H. Balıkçısı ve Kemal Tahir'de yukarıda anlatıldığı gibi, eksiksizdir, üstündür. Bu yazarlarda Türk kimliği bu üstün Osmanlı geçmişi üstüne de yerleştirilir. Her iki yazar da Osmanlı Devleti'nin yayılmasını bir tür 'savunma' ile,

'hak arama' ile açıklarlar. Öteki halkların Osmanlı egemenliği altına alınmasından değil, 'kurtulmasından' söz edilir. Bunun gerçekleşmesi için de Osmanlı Devleti'nin kusursuz gösterilmesi gerekirdi; böyle de gösterildi. F. Otyam ile Y. Karakoyunlu da bu konuda devletin 'öteki' ile ilgili davranışları gündeme geldiğinde farklı bir tutum seçmezler. 'Devlet'in bilerek, isteyerek, planlı bir biçimde hiçbir kötü davranışı olmamıştır bu romanlarda. *'Var mı daha medeni memleket bizden?'* der Pavli örneğin ve yazara göre 'bizim' dünyada tek ve en medeni olmamız çok doğaldır. Y. Karakoyunlu, Rumlar'ın devlet uygulamalarından dolayı en acı günlerini anlatan romanlarında bile onların bu yaşamlarını *'zorlanmadan, birlikte sürdürülen bir müsamaha'*, yani bir hoşgörü sahnesi olarak sunar. Bütün gayrimüslimlere, mutlu ve minnetle, *"yaşasın Cumhuriyet!"* diye bağırtılır romanda.[13]

Osmanlı Devleti'ni 'temize çıkarma' eğilimiyle zaman zaman 'kötü gidişat' devlete değil halka mal edilir gibidir. *Yediçınar Yaylası*'nda devlet Tanzimat'la gâvur-müslüman ayırımını ortadan kaldırmaya çalışır örneğin; başarısızlık halkın bu girişimle ilgili tepkisiyle açıklanır, bu tepki hicvedilir romanda. Kemal Tahir devlet-halk ayırımında, Anadolulu halkını 'öteki' halklardan, devlet konusunda da Türk devletlerini 'öteki' devletlerden üstün algılar. Bizans düzeninde sınıfsal bir çatışma vardır –*'Bizans köylüsü kabul etmez bu rezilliği'*– ama Osmanlı Devleti'nde halkla devlet arasında, devletin sağladığı bir toplumsal uyum vardır.[14]

Ancak *Kurt Kanunu*'nda Cumhuriyet'in girişimleri eliştirilir gibidir: memleketi terk eden Rumlar'ın malları haksız bölüşülür ve eleştirel bir biçimde sunulan bir Türkleştirme eylemi gösterilir. Ermeni kıyımları da eleştirilir Kemal Tahir tarafın-

---

13 T. Timur, Kemal Tahir'in *Devlet Ana*'sını eleştirirken bu romanın bir *'Türk-İslam eseri'* olduğunu, *'milliyetçi tezler'* içerdiğini, Cevdet Kudret'in de bu eseri ırkçı ve kafatasçı olarak değerlendirdiğini ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'nu *'şovenizmle'* yüceltttiğini yazar (204-207).

14 Kemal Tahir Cumhuriyet 'devleti'ne karşı aynı biçimde hoşgörülü değildir. Yazara göre bu devlet Rumlar'ın mallarına haksız el koyar, Ermeniler'e ve Kürtler'e kötü davranır. (Bkz. örneğin, B. Moran, II, 145).

dan, milliyetçi İttihatçılar bağlamında. Y. Karakoyunlu'da da 6/7 Eylül olaylarında bütün kötülüğü nereden ortaya çıktıkları pek belli olmayan 'kişiler' yapar. *'Hepsinin dilinde milli bir heyecan ile, ilahi bir kelam birleşmişti. Hepsinin dudaklarında Allah rızası için yağmaya davet vardı... İnsanların gözünde sevinç vardı'* (*Güz Sancısı*, 161). Eleştiri daha üst bir düzeye çıkartıldığında bu kez kimi politikacılar ve temelde Halk Partisi ve Demokrat Partisi eleştirilmektedir. Mesele 'etnik' bir sorun olarak pek gündeme getirilmez; malların el değiştirmesi bile 'sınıfsal' bir olay olarak gösterilir.

Anadolucu yazarlarda Rumlar Türkler'e çok yakındır: Türkler'in dostudurlar; en önemlisi bu Rumlar Türkler'i severler, onlara sığınırlar, Türkler'de kurtuluşu ararlar, yer yer Türkler'e destek olurlar, birlikte 'ötekiler'e karşı çıkarlar. Türkler de onlara genellikle kurtuluşu, mutluluğu 'can, mal ve ırz' güvenliğini sağlarlar. Türk devletinin yada Türkler'in bu bağlamdaki yaklaşımları romanlarda 'müsamaha' yada 'hoşgörü' söylemi ve anlayışı içinde ele alınır. Rum kadınlar Türk erkeklere aşık olurlar, kimi zaman din değiştirip Müslüman olarak ve Türk adlar alarak mutlu aileler kurarlar. Bu Türk-Rum uyumu ve yakınlığı, Osmanlı Devleti ve Türk'ün üstün, hoşgörülü, kurtarıcı imajı ile tam bir uyum içindedir. Anadolucu yazarların üçüncü ortak yanı bu 'uyum'dur.

Bu uyum ve yakınlık H. Balıkçısı'nda *'bu yurdun çocuğu'* olmakla, *'Anadolu'ya yakın olmakla'* açıklanır.[15] K. Tahir'e göre Doğulu olma yada 'iklim ve toprak' özellikleri insanlar arasında yakınlığı doğurur gibidir. H. İ. Dinamo'da uyum belki bir yanda Rumlar'ın yalnız Türkçe konuşan bir tür Türk olmala-

---

15 Ortak bir toprak parçası (coğrafi) anlamında Anadolu'nun, farklı etnik gruplar arasında bir tür yakınlık ve ortak kimlik oluşturacağı inancı özellikle aydınlar arasında yaygındır. Örneğin Bozkurt Güvenç'in *Türk Kimliği* adlı çalışmasının bir eleştirisi için bkz. H. Millas, 'Türk Kimliği ve Tarihin Kaynakları', *Toplumsal Tarih*, İstanbul, 3/1995. Ertuğrul Aladağ'ın *Sekene, Türkleşmiş Rumlar/Dönmeler* adlı ve romanı andıran 'sözlü tarih' kitabı da bu anlayışı yansıtmaktadır. Yunanistan'dan gelen ve Türkiye'yi gezen Yunanlı genç bayan şöyle demektedir: *'Türküm. Evet Türküm. Atalarım, yani dedemler bu toprakların yerlisiymiş'* (s. 100). Bu söylemde etnik kimlik, kültür yada cemaat kimliğinden uzak, bir 'toprak' kökenine dayandırılmaktadır.

rından, öte yanda çoğunluğa uyma gereksinmesinden kaynaklanır gibidir. F. Otyam'da yakınlık doğaldır, açıklamanın gereği yoktur. Y. Karakoyunlu'da 'Cumhuriyet' birleştirici öğe gibidir. Uyum düşmana karşı savaşmak biçiminde de belirir, kimi zaman Rumlar kendi kalelerini 'sevinerekten' teslim ederler, kimi zaman birlikte çalgı çalarlar yada her şeye rağmen 'sabır' tavsiye ederler.

Ancak bu uyum ve yakınlığa karşın Rumlar her zaman Türkler'le erdem, yetenek, yüreklilik gibi konularda eşit konumda değillerdir. Örneğin Rum kadınlar cinsel açıdan aşırı canlı ve (özellikle Müslamah olup Türk adlar almayanlar) ahlak açısından aşağıdırlar. Kimileri, 'kokot'tur, kahpedir, ev işletirler, kimi zaman madamalar tarafından *'Rum kızlarının ırkının hususiyetleri'* pazarlanır.

Burada ele alınan yazarların, olayların 'etnik anlamını' zaman zaman kavramadıkları yada bu olayları bu biçimde kabul etmeyi istemedikleri görülür. 'Öteki'nin olaylara nasıl baktığı, karşı tarafın yargıları ve duyarlılıkları, korkuları, tarih geçmişleri, bu metinlerde hemen hemen hiç yoktur. Karşı tarafın olumlu kimseleri her zaman 'bizim' gibi düşünür ve davranır. Örneğin H. İ. Dinamo, etnik nedenlerle (yani düşmanla işbirliği yapar korkusuyla) 'tehcir' edilen Rumlar'la, askere alınan Türkler'i 'aynı tür zorluklar' içinde görür. Etnik bir anlayışla servetler el değiştirirken Y. Karakoyunlu *'servet sınıf değiştirir'* demektedir *(Salkım Hanım'ın Taneleri)*. Din değiştirip Müslüman olmak, karşı taraf için, bir an için bile, bir sorun, bir sıkıntı kaynağı değildir, olayın bu boyutu düşünülmez.

Yunan erkekleri genellikle düşman olarak ama ölçülü sıfatlarla tanıtılır. Rum erkekleri ise arada sırada (romanlardaki sıradan insanlar tarafından) gâvur diye anılırlar, para işlerinde daha usta ve meraklı gösterilirler: *Güz Sancısı*'nda *'Bu herifler yıllarca soydular bizi'* diyecektir, taarruza geçenler (167). Bazıları düşmanla işbirliği yapar. En olumsuz Rumlar Türkler'in egemenliğini kabul etmeyen ve Türkler'e karşı çıkanlardır, bu yolda silaha sarılanlardır. Bunlar genellikle ahlaksız, kötü karakterli kimselerdir. Beğeni ile karşılanan Rumlar 'alçak gönüllü' olanlardır.

Beğeni ile sunulan Yunan/Rumlar, Türkler'e karşı çıkmayanlar, alın yazılarını ve Türkler'in üstünlüğünü ve egemenliklerini kabul edenler, Türkler'i sevenler, Türkler için tehdit oluşturmayan ve hele Rum ve Yunanlılar'ı begenmeyip sevmeyenlerdir. Bu tür 'ötekiler', erkekli kadınlı, arada din, isim ve 'saf' değiştirip 'bizim' tarafa geçmektedirler. Aslında bu 'ötekiler' kendi etnik kimliklerini, inançlarını ve toplumlarını terk ettikleri oranda 'olumlu' sayılmaktadırlar. Başka türlü söylendiğinde bu tür olumlu 'ötekiler', 'öteki' olmadıkları oranda iyidirler. Bu tema 3. Bölümde ele alınan ulusçu metinlerde görülmekle birlikte, Anadolucu yazarlarda, yani Halikarnas Balıkçısı, K. Tahir, H. İ. Dinamo, F. Otyam, Y. Karakoyunlu gibi yazarlarda çok yaygındır. Bu tür olumlu 'ötekiler' için bu çalışmada 'safça olumlu' terimi kullanılmıştır. Yunan edebiyatında da bu tür safça olumlu Türkler görülmektedir. Safça olumlu 'ötekiler' konusuna yaniden 11. Bölümde (paragraf D-4), 12. Bölümde (paragraf F-53, F-58, F-59) ve 13. Bölümde (G-71, G-82, G-83) değinilmektedir.

Bu yazarlarda kimi alanlarda bir 'suskunluk' sezilir. Örneğin H. Balıkçısı'nda 1910 yıllarında Ege kıyılarında Rum süngerci görülmez. K. Tahir'de şikâyetçi olan, mutlu olmayan Rum yoktur. Y. Karakoyunlu'da Rumlar'a saldıranlar kimdir, neden böyle saldırgandır, pek açıklanmaz. H. İ. Dinamo'da ideolojik çelişkiler çoktur; saldırgan Yunanlılar ulusçu yazarlardan farklı bir biçimde ele alınmazlar. Dimamo olaylara yer yer farklı 'yorumlar' getirmiş ve tarihe farklı ideolojik açılardan bakmıştır. Belli metinleri seçildiğinde 'ulusçu' yada 'sosyalist' diye nitelenebilir. Yazarın 'Anadoluculuğu' bir bakıma bu 'ortalama' yaklaşımdan kaynaklanır.

Bu bölümde özetle, Türk ve Rumlar'ın (ve başka milletlerin de) bir arada yaşadığı bir 'Anadolu dünyası' görülmektedir. Din ve dil gruplarının ötesinde, buna bir Anadolulu kimlik de denebilir. İnsanlar bu çerçevede, kimi kısa süreli sorunlara karşın, uyum içinde yaşarlar. Bütün bunların inandırıcı olması için tarihsel geçmiş de istenen sonuca göre anlatılır: Türkler bu yöreye barışçı yollarla kurtarıcı olarak gelmiş, hoşgörü ve mutluluğu sağlamış, yerli halk da onları buyur etmiştir.

* * *

Ulusçu yaklaşım değerlendirilirken, ulusal devletin meşruiyetini dile getiren bir anlayıştan (yada bir mitostan) söz edilmişti. Anadolucu yaklaşım da böyle bir projenin farklı bir variyantı olarak görülebilir. Ulusal mitos yada tarihsel yorum, şöyle özetlenebilir: Bu topraklar, yani Anadolu, binlerce yıldan beri hiç 'el değiştirmemiştir'. Üzerinde, bir 'sentez' oluşturan aynı insanlar yaşar. Adları Eti, Karyalı vb. olabilir. Yalnız Yunanlı değillerdir, Meis adalı kızın bile ortaçağda 'İonya' şivesiyle konuşturulduğunu görmüştük. İonya uygarlığı Antik Yunanla bağlantılı değildir, bir 'Anadolu' uygarlığıdır, dili farklıdır örneğin; torunları Bizans bile değildir, doğrudan bugünkü Anadolu halkıdır.

Böyle bakıldığında, bu proje de ulusçu meşruiyet projesinden farklı değildir. Aynı şekilde Yunan/Rum, Türk'e kıyasla daha 'aşağı', daha güçsüz, ahlak açısından daha geri vb. görünür. Doğulu, Müslüman, Osmanlı, Türk, kısaca 'biz'lerin tümünün üstün ve olumlu gösterilmesi açısından da önemli bir fark görülmez. Örneğin 'devlet' (ve 'biz' Türkler) sonunda hep haklı, hoşgörülü vb. olarak sergilenir.

Önemli fark ulusçu projede uzlaşma olanaksız bir çözüm olarak ele alınırken, Anadolucu projede bir başka çözümün öneriliyor olmasıdır. Ulusçu anlayışa göre bu iktidar mücadelesinde bir yanın galip gelmesi ve öteki yanın yok edilmesi, sürülmesi vb. gerekmektedir: 'Ya biz ya onlar' Bu ne denli 'üzücü' (ve 'insanlık' dışı) olsa da başka bir çözüm görülmemektedir, düşünülmemektedir ve önerilmemektedir. 'Gerçekçilik' bu yolu gerektirmektedir ve tarihsel gelişmeler de, 'gerçekçi'liğinin kanıtı sayılmaktadır.

Anadolucu meşruiyet projesinin önerisi (ve yorumu) farklıdır. Türk devletinin meşruiyeti bir askeri zafer üzerine yada karşı tarafı yok etme üzerinde bina edilmez. Bu devlet 'ortak' bir devlettir ve 'karşı taraf'ın rızasıyla, gönüllü isteğiyle kurulmuştur. Anadolu halkı zaten binlerce yıldan beri bu toprakların biricik ve tek halkıdır. Türkler kurtarıcı olarak (ve genelde

daha üstün, adil vb. olarak) yönetim hakkını kazanmışlardır. Bunu kanıtlamışlardır. Bütün 'olumlu' Rumlar'ın, özellikle savaşlara katılmayan 'tarafsız' kadınların coşkulu Türk hayranlığı bunun en çarpıcı belirtisidir.

'Alçakgönüllü' olmayan, Türk egemenliğine karşı çıkan Yunan/Rum her zaman 'ötekiler'in olumsuz olanlarıdır. En iyi 'öteki', bizim saflarda savaşan, hatta Müslüman olandır; asimile olandır. Vatanı için, 'kendi' ulusal 'haklı' davası için mücadele eden tek bir olumlu Yunan/Rum'un metinlerde görülmemesi bu projenin ana temasının hangi temel üzerine kurulduğunun kanıtıdır. Bu metinlerde bir tek haklı dava ve tek bir egemenlik hakkı tanınmaktadır: 'bizim', yani bu coğrafyanın, Anadolu'nun hakimi olan Türkler'in...

'Biz' kavramı ise tarihsel bir boyut taşır. Soyut bir Anadoluculuk anlayışı içinden Osmanlı dönemini kapsamakta, bu dönemin Bizans'a karşı mücadelelerin 'savunma'sından ve benimsenmesinden geçerek bugünkü Türkiye'ye ve Türkler'e varmaktadır. Anadolu merkezdir; Anadolu'ya yakın olan adaların insanları da, bu yakınlık yüzünden bize 'yakındır'. Coğrafya, dini, dili, etnik kökeni de zorlayan bir güç kazanmaktadır. Kemal Tahir 'iklim'in etkilerinden, Halikarnas Balıkçısı Meis'in Anadolu'ya yakınlığından yola çıkarak nasıl Rumlar'ı Türkler'e 'yakın' (ve bağımlı) kıldığını anlatır.

Anadoluculuk projesine bir Türk ulusal kimlik anlayışı olarak da bakılabilir. Anadolucu proje 'biz' kimiz, ulusumuz nasıldır, devletimiz nicedir, tarih içinde 'biz' ne yaptık, gibi sorulara inandırıcı yanıtlar verebilmektedir, özellikle toplumun bir kesimine, coğrafi kültürün belirleyici olduğu fikrine yatkın olanlara.

6. BÖLÜM

Sınıfsal Yaklaşım

(Adanalı Türk atlı şimdi) ne yapıyor?
Hangi beyin çiftliğinde ırgat? Yarıcı?
Ya Yunan komünistleri? Yunan ordusunu isyana
çağırdıkları için kurşuna dizilenler değil,
onlar Anadolu toprağında yatıyor,
Mehmetçiklerle yanyana,
ötekiler, hapse atılanlar?
Hâlâ bir Yunan adasında,
demirlerin arkasında mı?

NAZIM HİKMET,
Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim

Türk yazarlarının sayı ve değer açısından önemli bir kesimi Yunan/Rum'a bakışı bu çalışmada 'sınıfsal' denecek olan bir yaklaşım sergiler. Bu yazarlar Yunan/Rum'a yabancı, düşman, vb. olan bir 'öteki' gibi değil, bir yerde 'bizim'le ortak yanları olan, hatta zaman zaman ortak düşmanlara karşı mücadele içinde bulunan bir 'insan' grubu, bir 'sınıf' olarak bakar.[1] Ayırım çizgisi bu yazarlarda ulusal, bölgesel, dinsel, tarihsel bir karşıtlık üzerinde değil, bir sınıfsal çıkar ve sınıfsal bir ideoloji temeli üzerinde kurulur. Çok genel bir biçimde, bir yanda halktan kimseler belli sol bir ideoloji izlerler, öte yanda bu halk kesimine karşı olan 'öteki'ler, yani sömürücü, halktan yana olmayan insanlar bulunur. Karşıtlığa bu açıdan bakıldığında, aynı ulustan, dinden vb. olan kimseler bir sınıf temeli ve karşıtlığı üzerinde karşı karşıya gelebilmekte ve bu aynı kim-

1 Bu yaklaşıma, sosyalist, Marksist, sol yada komünist yaklaşım gibi adlar takılabilir. Kuşkusuz önemli olan burada verilen ad değil, bu ada verilen anlam, yorum ve tanımdır. Ancak 'sınıfsal' deyince genellikle 'sol' anlaşılır; sağcı bir 'sınıfsal' yorum, (ulusçu tezlerin savunulması için 'sınıf' kategorilerinin kullanılması anlamında) temelde ulusçu anlayıştan, örneğin Yahudiler'e karşı geliştirilen faşist yaklaşımdan farklı değildir.

seler farklı ulustan, dinden vb. kimselere, sınıfsal açıdan yakın olabilmektedirler.

Sol edebiyat, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra dünya edebiyatında çok belirgin ve önemli bir yer tutmuştur. Türk edebiyatında da bu gelişme, yirminci yüzyılda, aynı biçimde kendini duyurur. Ancak bu sınıfsal yaklaşım ve söylem her zaman kesin bir biçimde saptanamamaktadır. Başka türlü söylendiğinde, sınıfsal bir duyarlılıktan yola koyulan yazarlar, her zaman 'sınıfsal' bir söylem kullanmışlardır; 'insancıl' diyebileceğimiz bir söylemi de kullanmamışlardır. Kimi zaman da sınıfsal bir yaklaşım ve söylem sergileyen yazarlar, temelde Marksist, sosyalist, komünist bir ideolojiden yola koyulmamış, olaylara ve kahramanlarına 'insancıl' bir anlayışla bakmış olabilirler. Bu nedenle burada yazarların 'inançlarına' değil, metinlerindeki söyleme bakılmakta, ona göre sınıflandırılmaktadır. Bir sonraki bölümde, sınıfsal yaklaşıma çok benzeyen, bu bölümdeki yazarlarla ortak birçok benzerlikler gösteren, ama 'sınıfsal' vurgusu olmayan yazarlar ele alınacaktır.

* * *

Türk edebiyatının en ünlü isimlerinden NAZIM HİKMET (1902-1963) en açık bir biçimde Yunan'a ve Rum'a sınıfsal bir anlayışla ve 'sol' bir ideoloji açısından bakmıştır.[2] 'Kırmızı Karanfilli Adam' Beloyanis için yazdığı dizeler, düşünürün şiir alanındaki bu yaklaşımının bir örneğidir. Ama romanlarında da bu yaklaşım en açık bir biçimde görülür. Yunanlılar'ın İzmir çıkarmasının 'İngiliz emriyle' yapıldığı açıklanır. Sonra olayları anlatan, Türk askerinin İzmir'e girişini anımsar: '*1922 sıcaklarında İzmir'e ilk giren Adanalı atlı şimdi, 1925'te nerelerdedir? Ne yapıyor? Hangi beyin çiftliğinde ırgat? Yarıcı? Ya Yunan komünistleri? Yunan ordusunu isyana çağırdıkları için kurşuna dizilenler değil; onlar Anadolu toprağında yatıyor, Mehmet-*

2 Türk edebiyatında 'sınıfsal' anlayış ve söylem daha önceleri de görülür. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın bazı romanlarında da, örneğin *Hakka Sığındık*'ta (1919), bu tür yorumları 2. Bölümde görmüştük. Burada sol söylemin tarihçesi değil, konumuz açısından temel eğilimleri ele alınmaktadır.

çikler'le yanyana, ötekiler, hapse atılanlar? Hâlâ bir Yunan adasında, demirlerin arkasında mı?' (10).

Sınıfsal yaklaşım açıktır. Anadolu topraklarında "Mehmetçikler'le yanyana" yatan Yunanlılar, bir (Türk) beyin çiftliğinde ırgat olan Adanalı yada (Yunanistan'da) hapis yatan Yunanlı aynı derecede düşündürür yazarı: 'Öteki' taraf, bu insanları birbirine düşürenlerdir. Ekim Devrimi'nin heyecanını taşıyan sınıflar içinde 'işçiler ve köylüler'in dünya çapındaki yakınlaşması görülüyor. Çinliler, Ruslar, Türkler vb. etnik karşıtlık değil, olsa olsa yerel kimi farklı alışkanlıklar gösterirler. Roman kahramanı 'ötekini', düşmanı, bir sınıf savaşı içindeki yerine göre şöyle betimler:

"Konukların arasında canım gibi sevdiklerim de var, tiksindiklerim de, ama düşmanlık duyduklarım yok. Kimseye düşman değilim. Mustafa Suphi'yi öldürtenlerden, öldürenlerden başka, bir de sömürücü sınıflardan, ama yalnız bizimkilerden değil, yeryüzünün bütün sömürücü sınıflarından; faşistlerden, emperyalistlerden, Lenin'i yaralayan karıdan,... sağcı sosyal demokratlardan, Yunan Kralı Konstantin'den ve Averof'tan ve İzmir'i yakan Yunan ordusundan ve İstanbul'dan Anadolu'ya kaçarken gümüş renkli çeliklerinin dibinden geçtiğimiz Itilâf Devletleri donanmasından, hepsi bu kadar sanırsam... Bu saydıklarım da elbet düşman, bana düşmandır, yeryüzünde var olduğumu bilenleri." (108).

Bu romanda Beyoğlu bile sınıfsal ve politik mücadelelerin bir alanı gibi anlatılır (62). Türk Kurtuluş Savaşı ise sınıfsal ağırlıklıdır. *Yeşil Elmalar* (1936) adlı macera romanında cinsel açıdan kötü yolu seçmiş olan iki kadın, Matmazel Roz ile Lüsi'nin etnik kimlikleri ise vurgulanmaz, pek belirgin olmaz.

'Solcu' bir yazar olarak ün yapmış olan SABAHATTİN ALİ (1907-1948), romanlarında Yunan/Rum'a fazla yer vermez. Yirminci yüzyıl başında ve mübadele öncesinde Edremit'te geçen *Kuyucaklı Yusuf*'ta (1937) Rumca müzik dinleyen ve Rumca konuşan Giritliler'e (97), Rum mahallesinin varlığına (38), '*gâvur mahallesine kavgaya*' giden çocuklara (49), parasını Rum orospularla yiyen bir gence (52) kısaca değinilir. Ayvalık'a yerleşmek de kolay değildir; '*O şehirde Müslüman barın-*

dırdıklarını duydun mu hiç?' (190). Rum cemaatin Türkler'e kıyasla, dünyaya açık bir yanı vardır:

"Şehirde oldukça kalabalık bir Rum kütlesi olmasa... belki de bu kasaba dünyanın her hadisesinden uzak, her vakasına lakayıt olarak yaşamakta devam edecekti' (207).

"İçimizdeki Şeytan' da (1940) Beyoğlu'nda yaşayan Rum terzi kızları (135), siyahlar giyen madam (223) önemsiz kimseler olarak ama 'tarafsız' bir biçimde çizilirler. Beyoğlu'nda olumsuz olarak beliren kimselerin çoğu ise Türk'tür. Doğu-Batı çatışmasını da yazar kabul etmez gibidir: *'Şark ve garp müziğini birbirinden ayırmaya çalışmadan önce her iki nevin iyisini kötüsünü ayırmaya çalışmalıyız'* (197).

İçinde Yunan/Rum bulunmayan *Kürk Mantolu Madonna*'da (1943) babası Yahudi, annesi Hristiyan, kendisi dinle 'alakası olmayan' Alman bir kadın sayılan Maria (112), Raif Bey'e kıyasla sevimli, güçlü, içten bir kimse olarak ortaya çıkar. Berlin de *'nihayet bir şehirdir'*, bütün dünya kentleri gibi. Batı ile farklar maddidir, tarihseldir, ekonomiktir ama 'temel', aşılamayacak bir fark kabul edilmez gibidir. Maria için yazarın yazdıkları, insanlar arasında temelde ayırıcı bir çizginin kabul edilmediğini göstermektedir: *'Onda (Yahudi/Alman Maria'da) Halit Ziya'nın Nihal'inden, Vecihi Bey'in Mehcure'sinden, Şövalye Buridan'ın sevgilisinden ve tarih kitaplarında okuduğum Kleopatra'dan hatta mevlüt dinlerken tasavvur ettiğim, Muhammed'in annesi Amine Hatun'dan birer parça vardı'* (69).

Sabahattin Ali 'Çirkince' adlı öyküsünde, *Sırça Köşk* (1947), anlatanın ağzından, Aydın'ın Akıncılar yakınındaki bir Rum kasabasının, Çirkince'nin, (günümüzde "Güzelce") Cumhuriyet dönemi öncesindeki ve Türk göçmenlerinin eline geçtikten sonraki durumunu anlatır, 'ötekiler' ve 'biz arasında kıyaslamalar yapar ve bazı sonuçlara varır. Yazar bu metninde uzun uzun Rumlar'dan söz eder. Kasaba bir cennet gibiydi, Rumlar yetenekli ve sevimli kimselerdi. Eskiden kasaba canlıydı, düzenli kaldırımlı, tertemiz sokaklı, güzel çeşme ve evlerle dolu bir yerdi. İncir bahçelerinde, zeytinliklerde çalışan Rumlar sağlıklıydı, akşamları mandolin çalar eğlenirlerdi, kadınlı er-

kekli tertemiz giyimli, gazinolarda dolaşırlardı. Kasabada dört tane ilkokul, bir lise vardı. Açık kapıların ardında dantel örtülü ceviz masalar, konsol aynalar görülürdü. Rumlar kendilerini civarlardaki Türkler'e de sevdirmişlerdi.

Rumlar göç eder, bu kasabaya İskeçe'den göçmen yerleştirilir. Öyküyü anlatan, yıllarca sonra bu kasabayı yeniden gezer. Her şey kötüye doğru değişmiştir; yollar çamurdur, içlerinde donsuz kirli çocuklar gezer, etrafı ot sarmış, topraklar bataklığa dönmüştür. Evler çökmüştür, içlerinde insanlarla birlikte hayvanlar da yaşar, etraf gübre, çöp doludur. Öykünün kahramanı, eskiden de bu kasabada kalan tek 'Müslüman' Giritli kahveciyi bulur ve onunla bu yeni durumu tartışır: *"Bizim elimize geçen her yer böyle mi olacak?"* diye sorar.

Öykünün sonunda 'bizim' ve 'onların' bu farklı konumu ele alınır. Açıklama ekonomik ve sınıfsaldır. Giritli, olanları anlatır. İşkeçeli tütüncüler, zeytini ve inciri tanımazlar. Ama daha önemlisi buranın iki eski derebeyi, bahçeleri ele geçirmişler.

'Devlet de ağaların elinde... Şimdi buraların sahibi olan beyler, ne alırlarsa başka yere götürüyorlar. Apartıman dikiyor, köşk alıyorlar. Otomobillere, karılara yatırıyorlar. İşçilik diye burada bıraktıkları, aldıklarının binde birini tutmaz. Kalanlar da bununla işte bu kadar geçinebilir. O senin bildiğin Çirkince de işte bu hale gelir. Cennet gibi yerler virane oldu diye gâvurda keramet, Müslüman'da kabahat arama! Eskiden buraların sahipleri burada yaşar, burada işlerdi. Sen sahipli memleketi sahipsiz eden beylerin yakasına yapış'.

Bu yaklaşım 'sınıfsal yaklaşımın' tipik bir örneği gibidir. 'Fark' ne dinsel, ne etnik, ne geleneksel, ne de başka bir özellikten kaynaklanmaktadır; ekonomik ve sınıfsal nedenler temeldir, bu açıklama yeterlidir. Yazar, iki eski derebeyin eskiden neden etkin olmadığını, neden bugün değil de yalnız eskiden 'burada yaşanıp burada işlendiğini' sormaz bile. Ekonomik yatırımların neden bu yörede birgünden birgüne değiştiği, neden farklı biçimde yapıldığı sorgulanmaz. Ekonomik nedenler ve sınıf ilişkileri dışında bir açıklama arama gereği duyulmaz.

ORHAN KEMAL'in (1914-1970) romanları da sınıfsal yaklaşımın en ünlü ve tipik örneklerini oluşturur. İlk romanı *Baba Evi*'nde (1949) farklı milletler (Filistin'de) içiçedir, Ermeni çarşısındaki konuşmalar yazara 'vatan'ını anımsatır (104); İstanbul'daki çocukluk yaşamı da Ermeniler ve Rumlar'la yakından ilişkilidir (20, 66). Beyrut'ta, *"Ben Rum'um, yani Yunanlı"* diyen kız (Eleni) ile çocuk yaştaki yazar arasında bir aşk doğar. Rum aile solcudur. Baba Dimitri litograf ustası, erkek kardeş *"eski papuçlarımdan zenginler utansın"* diyen 'bilinçli' bir solcudur. Yazar bu gence hayranlık duyar (85). Yunan ailenin İstanbul'dan Atina'ya göç etmiş olduğu ortaya çıkar; Filistin'de siyasi göçmendirler. Rum evi kitapla doludur; Eleni okumayı sever. Yazara da verir bu kitapları. Sonunda polis Yunanlılar'ın evini basar, birden ortadan kaybolur bu aile.

Yunanistan'da sol-sağ arasında bir iç savaşın sürdüğü bir dönemde yazılan bu romanda Türk ve Yunan iki gencin ilişkisi yalnız içten insancıl ve sıcak değildir; aynı zamanda ilişkinin içinden bu Yunan ailenin politik ve sınıf bilinci açısından ileri olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Yunan, Türk'e örnek olmaktadır. İkinci önemli bir özellik de bu romanda bazı toplumsal önyargıların varlığının ortaya konmasıdır. Bazı Türkler'in 'gâvur malıdır, sebeplenelim, sevaptır' demeleri eleştirilir (29).

Yazarın gençlik yıllarını konu eden ikinci romanı *Avare Yıllar* da (1950) Yorgi'nin, amcasının kızıyla evlenip, mahalle futbol takımının dağılmasıyla başlar. Kürt, Arnavut, Laz, Rum, Boşnak bir arada yaşarlar çekinmeden, etnik bir temel üstünde sürdürülen bir üstünlük yarışına girmeden (13-15). *'Beyrut'taki Rum kızı Eleni'* yeniden anımsatılır bu romanda, sevilmiş olan güzel kız olarak (124). Yarı alaylı bir biçimde okulda söyledikleri bir marştan söz edilir: *'Türk yılmaz / Yunan ordusu / Tahta kurusu / Cihan yıkılsa / Türk yılmaz'* diye (62). Bu romanın devamı sayılabilecek *Cemile*'de de (1952) Sırplar ile Boşnaklar'ın birbirini nasıl katlettikleri anlatılır eleştirel bir tonda: *'Cami ve kilisenin hatırı için işlenen cinayetlerin haddi hesabı yoktu'* (139). Bu tür etnik kıyımların faturası tek bir tarafa çıkarılmaz. Örneğin Ruslar'ın Müslümanlar'a karşı giriştikleri

saldırılar, bütün Ruslar'ın aynı olmadığı belli olacak biçimde verilir: *'Yolda uzun sarı bıyıklı bir kâfir yolumuzu kesti, bizi sevdi, para verdi'* (194). Yunan/Rum'dan söz edilmeyen *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954) romanında farklı etnik gruplardan insanlar, Arnavut, Kürt, Laz vb. görülür (44, 61, 136 vb.) ama çatışma işverenle işçiler arasındadır (70 vb.)

Suçlu'da (1957) etnik meselelerle kimlikler ve sınıfsal boyutu ile Türk-Rum ilişkileri açık bir biçimde dile getirilir. Türk, Çingene, Rum çocukları arasında kızlı erkekli, aileler arasında da, candan dostluklar oluşur, karşılıklı yardımlaşmalar görülür. Cevdet adındaki çocuk Amerika'ya gitme, kendini 'Türk' olarak tanıtma hayalini kurar. Birlikte gidecek olan dostu Çingene kızı zor durumda kalır: *"Ben Türk değilim ki Cevdet abi!"* der. Kendisine 'piç Çingene' dedikleri için sıkılır, kendini grubun dışında görür. Cevdet'in yanıtı herhalde yazarın görüşünü de dile getirir: *"Her milletin pisi de var, temizi de"* ve *"Türkler de başka milletler gibi insan değil mi?"* der (268).

Cevdet'in *"Sen Türk değil misin?"* sorusuna *"Hayır, Rum'um"* yanıtını veren Rum çocuğu Kostis de romanın en sevimli ve önemli kahramanlarındandır (47). Cevdet'in annesi, Kostis'in babası yoktur; ikisi de yoksuldur. Can ciğer dost olurlar (148). Cevdet Kostis'in evini kendi evine kıyasla tertemiz bulur. Kostis'in ablasını da sever Cevdet; Kostis'in annesi ağlar Cevdet'in acıklı macerasını dinlerken (66-67), oğlu gibi sever Cevdet'i (265). Toptancı bir Yahudi tüccar da bu Cevdet'e yardım eder paraya önem vermeden (120). Biz-onlar ayırımı etnik bir temel üzerinde değildir; sınıfsal bir temel üzerindedir. Kostis, Cevdet'e zengin Rum çocuklarının kendisiyle alay ettiklerini, Atina Üniversitesi'ne gidip nasıl doktor olacaklarını, *"sonra da (bizim) gibi cahilleri tedavi edip paralarını söğüşliyece(klerini)"* söylediklerini anlatır. Cevdet "benim de böyle arkadaşlarım var" der (49).[3] Nihayet Beyoğlu da zengin ama

---

3 Bu konuşmalarda, iyi eğitim görmüş olmakla üst sınıf mensubu olmak arasında bir ilişki kurulur. Yazarın 'üst sınıf' kavramı ve genel olarak sınıfsal dünya görüşü başka bir inceleme konusu olabilir. Burada olaylara alt-üst sınıf kavramının ve algılamasının varlığını göstermekle yetinilecektir.

olumsuz olmayan bir yer olarak tanıtılır (214).

Gâvurun Kızı'nda da (1959) iki Türk-Rum/erkek-kadın çift vardır. Birinci çift romanın karamanları şoför Kâmran ile sevgilisi Evdoksiya, ikinci çift Türk patron ile sevgilisi Marika'dır. Kâmran ile Evdoksiya'nın evlenmelerine karşı çıkan, Etniki Eterya'ya bir zamanlar yakın olmuş Yunan milliyetçisi dedesi Barba Komyanos'tur. Aile namusu için kendi kızını öldürebilmiş korkunç bir adamdır bu. Yakını Mihail'in de Evdoksiya'da gözü vardır. Öteki çift Evdoksiya'ya göz dikmiş olan Patron ile Kâmran'a göz koyan metres Marika'dır. Sonunda her bakımdan üstün bir insan olan Evdoksiya, Kâmran ile evlenir. Kocası da Rum kızın olgunluğunu ve hasletlerini kabul eder: *"Doğrusu ağırlığına altın değer şu gâvur kızı!"* der (87).

Birbirini seven bu iki genç dışında romanın öteki kahramanları (Türkler, Rumlar ama Ermeni Antranik de) olumsuz kimselerdir. Cinsel bakımdan ahlaksız, dostlarına ve sevgilerine sadık olmayan insanlar... Herkes bu Hristiyan-Müslüman evliliğe karşı çıkar gibidir (11). Ama sonunda sevgililer kazanırlar, toplumun ve akrabaların karşı koymalarına karşın. Ancak yazarın, iki gencin yakınlaşmasını, bu romanın son sayfasında, sınıfsal yada insancıl bir birliğe vardırmaktan başka, öteki yapıtlarında pek yapmadığı bir biçimde, etnik ve dini bir birliğe de vardırır. Dedesinin saldırısına karşı kendini savunmuş olan Kâmran'a Evdoksiya şöyle der: *"Sen hayatta benim için her şeyimsin bundan sonra. Anam, babam, dedem ve kocam tabi. Beni kendi Türklüğüne ve dinine kabul eder misin?"* (91).

Dünya Evi'nde (1960) kısaca Sofiya'yı görüyoruz (26). *El Kızı* (1960) ve *Bir Filiz Vardı* (1965) romanlarında Rumlar o denli önemli değillerdir. Birinci romanda Beyoğlu 'çarşaflı' kadınların az olduğu bir yer olarak resmedilir (213). Her iki romanda da din konusunun önemi küçümsenir. Birinde insanların devrimler ve şapka konusunda tepki göstermeyeceğini, temelde halkın 'ekmek' düşündüğünü (169-170), ötekinde '*günde beş vakit aptest alan*'ların kadınlara sarkıntılıklarda bulundukları söylenir (25). İkinci romanda *Baba Evi*'ndeki kahramanlar, yirmi altı yıl sonra yeniden anımsanır gibidir. Erkek kahraman

sevmiş olduğu Rum kızı Eleni'yi anlatır (136). Sosyalist kahraman, *'Beyrut'taki Rum kunduracı*'yı anar. Bu kunduracının *'eski postallarımdan zenginler utansın'* dediğini yeniden okuyoruz (244). *Kötü Yol* (1969) romanında ise paraya hiç önem vermeyen yaşlı bir Rum meyhaneciye bir tek kez rastlanır (132).

Gurbet Kuşları'nda (1962) Kastamonulu bir köylü 6/7 Eylül (1955) gecesini, yazarın eleştirel yaklaşımını da dile getirerek anlatır:

"Polisler bir yandan arka olur, millet coşmuş, kudurmuş... Gürültü, uğultu emir almışçasına bir anda tekmil İstanbul'a yayılmıştı... Herkesin gözü Beyoğlu'ndaydı. Ne varsa Beyoğlu'nda. Yıllar yılı bakılıp ama ulaşılamayan, ulaşılamıyacağı bilinen her şey Beyoğlu'nun kocaman vitrinlerinde... Günlerden beri kim, kimler tarafından kulaklarında sökülüp duran bu yağma, bu yakıp yıkmaya çağırı sürüp gitmişti... Radyolar dolusu tahrik... Türk milleti Ortaçağ'dan bile önceki Vandalizmin 'tahrip' şuuruna itilmişti. İstanbul tahrip ediliyordu... Efendisini dövmeyenin uşağını tokatlaması cinsinden bir kin, radyolar dolusu kusulup, millete radyolar dolusu aktarılmış, 'Tahrip' bir 'milli namus' haline getirilmişti' (179).

Bu yorumda sınıfsal yaklaşım belirgindir. Rumlar'dan ve öteki azınlıklardan hiç söz edilmemektedir; yani olayın etnik yanına dokunulmamaktadır. Saldıranların temel dürtüsü 'zengin' vitrinlerdir, hiç 'ulaşılamayacak' mallardır. Olay 'milli namus'a dönüşmüşse bu ancak 'yapay' bir biçimde yapılmış olabilir; yada 'yaptırılmıştır'; yapay olmayan temel neden ekonomiktir. Zaten saldırganlar, aslında saldırdıklarına değil, saldıramadıklarına, yani 'kendilerini ezenlere' saldırmak istemişler 'efendiye' güçleri yetmediği için tokadı 'uşağa' atmışlardı. Yıkılan 'ötekiler'in dükkânları değildi; 'İstanbul tahrip ediliyordu'. Beyoğlu'ndaki olaylar öne çıkarılarak başka (daha yoksul) semtlerde yağma edilen işçi ve esnafın evleri, 'öz' ile ilgisiz yada 'çelişen' bir olay olarak algılanıyor ve herhalde bilinçsizce dile getirilmemiş oluyordu.

Topluma sınıfsal bir açıdan ve 'öteki'ne ve dolayısıyla Yunan/Rum'a da öyle bakan ama aralarında doğal olarak önemli

farklılıklar da gösteren Türk yazarları sayıca çoktur. Burada sadece bir kısmının romanları yada öyküleri incelenmiştir.

SUAT DERVİŞ'in (1905-1972) *Fosforlu Cevriye*'sinde (1968) yoksul ve sıradan insanlar arasında, etnik farklılıklar önem taşımaz, uyum ve karşılıklı sevgi vardır. Etnik konularda var olan önyargılar da dolaylı bir biçimde eleştirilir. Galata'daki Yorgi'nin meyhanesinde laterna ile oynar Fosforlu ve bu, okuyucuya hoş bir olay olarak sunulur (213). Ömer'e olan aşkından çıldıran Marika da okuyucunun sevdiği ve acıdığı bir kadındır (226). Kosti'nin meyhanesindeki *'Barbadan iyi adam bulunmaz. Kazandığını fakir fukaraya verir'* (29). Bu adam Cevriye'ye baba gibi bakar (70, 80, 101). Ermeni Sünbül Dudu'yu da Cevriye çok sever (263); aralarında gene de Ermeniler'in 'gâvurluğu' gündeme gelir. Dudu, dinin o denli önemli olmadığını, bu tür ayırımların geçersizliğini vurgulayan şu sözleri söyler:

"Benim gâvurluğum ilen senin Müslümanlık'ın lafa peresenk olur sakin? Ben hiç olmaz isem bir kilisenin içinde vaftiz olmuşum. Senin Müslümanlık'ın isem o kadar da yoktur. Sen Müslüman ben gâvur! Buna köpekler dahim güler. Biz henüz seninle işin doğrusuna bakılırsa insan dahi olmamışız" (267).

REŞAT ENİS (1909-1984) *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* (1939) adlı romanında işverenler ve zenginler kötü, yoksullar iyi olarak gösterilir. Yoksulluk kadınları fuhuşa zorlar (112); *'Harbi isteyen patrondur, kapitalisttir'* (34). Beyoğlu'nda 'kötü evler' bulunsa da bu yörenin etnik bir özelliği yoktur (23, 27). Zührevi hastalıklar dispanserindeki kadınlar Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi'dir; *'bir Babil kulesidir'* bu yer (159). Bir Rum balıkçısının kızı Fifi ile Yıldız bu çevrede *'canciğer olurlar'* (160). Yetim Rum kızı yoksulluk yüzünden 'kötü' olur; oysa Rum çevresi hoştur, olumludur.

Toprak Kokusu (1944) (1969 yılında *Kara Toprak* adıyla yayınlanmıştır) romanında Yenikapı'daki Barba Yorgi'nin meyhanesi sıradan insanların, dertli balıkçıların gittiği bir yerdir. Ahmet *'çingene kızı Marika'*'yı sevmiş olduğunu bu meyhanede anlatır. Ancak bu romanda çelişkili yaklaşımlar, yer yer 'ulus-

çu' edebiyatı anımsatan kimi bölümler de görülür. Varlık Vergisi kısaca, hükümetin 'enflasyonu önleyen' bir tedbiri olarak dile getirilir (232), Ermeniler ise (bütün olarak) *'vampir'*, *'Türkler'i diridiri kasap çengellerine asan'* kimseler olarak (40). *'Adana'nın meşhur Ermeni hekimi Panos'* ise Yunanlılar'la tuhaf bir ilişki içindedir. Baktığı hastalar haftasına varmadan ölmekteydiler. *"O, Atina Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezundu. Fakat diplomasında şöyle bir kayıt vardı: 'Yunanistan haricinde bir yerde, betahsis Türkiye'de - icra'i tababet edilir!'"* (194). Bu tür, yalnız Türkiye'de geçerli diplomalar Almanya tarafından Türkler'e de verilir (194).

Ekmek Kavgamız (1947) 'balıkçı milleti' üstüne bir romandır (57). Bu romanda da Varlık Vergisi çok kısa ve cinsel içerikli biçimde gündeme gelir: kadınlara düşkün bir (Türk) mühendisi kıskananlar, CHP'li milletvekilleri kandırıp adamı aşırı vergilendirerek iflas ettirirler (100). Beyoğlu *'kodomanların oturduğu bir mahalle'*dir (84). Yoksul bir Ermeni balıkçısı ise bu romanda sınıfsal bir haksızlığa uğramış, 'sömürülmüş' gösterilir: *'Zavallı Agop... Cemiyetin hastahanesinde bile zavallı balıkçı, adam yerine konmaz. Oysa ki bu hastahanenin doktoruna parayı veren odur... kazanılmış ekmeğinden kırpılarak ödenmektedir'* (96). Balıkçı patron Yorgi reisin *'tayfa milleti'* prangasız esire benzetilir (11). Yorgi kârını artırmaya çalışır (62, 63). Bütün reisler aynıdır, etnik yanlarından bağımsız: *'Yorgi reis, Haçik reis, bilmem kim reis...'* (64). İnsanlar din farklarına karşın çok benzerler. Yorgi mukaddes balık saydığı Dülger'i denize bırakır; Türk *'gâvurun inanışına gülecekti. Dervişi hatırlayınca bu gülüş dudaklarında dondu. Kırlangıç balığını avlıyor muydu kendisi?"* (16).

RIFAT ILGAZ (1911-1993) *Karadeniz Kıyıcığında* (1969) ve *Yıldız Karayel* (1982) romanlarında Yunan/Rum olmadığı gibi ulusçu bir söylem de yoktur. Sabiha Sertel'in Türkiye'deki fırtınalı yıllarını da konu edinen *Karartma Geceleri* (1974) romanında polisin aradığı solcuya meyhaneci Agop destek olur (56-63). Rumlar'dan Sotiri, Hristo ve sandalcı Yorgo sıradan 'normal' kimselerdir (10, 61). Azınlıklara karşı olan Nihal At-

sız eleştirilir: *'Türk olmayan azınlıkların kökünü kazıyıp arı, duru bir ulus ortaya çıkarmayı amaçlamak suç değil miydi?'* (175). Romanda ırkçı ve milliyetçi yaklaşımlar eleştirilir (203, 208, 219); tevkif edilen kimi 'faşistler' ele alınarak İkinci Dünya Savaşı sırasındaki devlet politikası sert bir biçimde yerilir: *'Faşizmi ayakta tutmak için faşistleri yargılamak ha!'* (226) ve *'sözüm ona yan tutmamıştık bu savaşta'* (229).

VEDAT TÜRKALİ'nin (1919-) *Mavi Karanlık* (1983) romanında 'devlet'in solculara karşı tutumu (korkunç işkenceler örneğin, 208) gündemdedir. Yazar, Kıbrıs çıkartmasını anlatırken, her 'iki tarafın' da nasıl karşılıklı fobiler oluşturduklarını anlatır (43). Romanda yer yer Yunanistan'ı eleştirenler (*'itlik ederler'* diyenler), anlatıcı (yazar) tarafından desteklenmez gibidir (105). Yunanistan'a siyasi mülteci olarak kaçmak isteyenleri okuyoruz (291, 381). 'Bizim' taraf da genel olarak eleştirilir; bu ülkede hoşgörü, demokrasi yok diye (88, 243). Batı ise (Londra'nın Soho'su), milletlerin çokluğu ve karışımı ile övülür: *'Baş döndürücü renkli... Yunanlısı, Yahudisi...'* (168).

Yazarın *Tek Kişilik Ölüm* (1989) romanında da Türkiye'deki sol mücadele temel konudur. Mihri Belli'nin Yunanistan'ın iç savaşına katılmış olmasının biraz paradoksal yanını göstermeye çalışır gibidir yazar: *'İspanya (iç) savaşında bir tek Türk yok, Yunanistan'da ise yabancı tek kişi Türk!'* (226). 'Devlet'ten zar zor pasaport alanlar da önce Yunan Adaları'na giderler (248). Türkiye'deki sol tütün işçilerinin de Yunanistan işçi devriminin içinden geldikleri dile getirilir (212).

Rumlar'la ve genel olarak azınlıklarla ilgili etraflı sınıfsal analizler MEHMET KEMAL'in (1920-) *Sürgün Alayı*'nda (1974) görülür. Bu romanda yazar 'komünist' sayıldığından askerliğini subay yerine nasıl çavuş olarak yaptığını anlatır. Genel olarak 'bizim devlet' ve sağ güçler eleştirilir, Yunanlılar (1945-50 yıllarında) bir sınıf savaşı verdikleri için övülürler ve devletçe Rumlar'a nasıl kötü davranıldığı anlatılır.

İki kişi Yunanistan ve Çin'de savaşanları konuşurlar:

- *"Koşulları kendileri yaratmışlar.' - Yunanistan'da yeniliyor çeteciler.'*

- 'Bir kez çeteciler değil yurtseverler. Çeteciler diye onları resmi görüş adlandırıyor. Sen de onlar gibi konuşuyorsun. Dağda dövüşenler Yunan yurtseverleridir. Yenilebilirler. Bu onların haksız olduklarının belgesi değildir. Bir dünya stratejisi sonucudur. Savaştan galip çıkan devletler dünyanın belirli noktalarında, aralarında anlaşmaya vardılar" (304).

Bu bağlamda İngiliz güçler yerilir; 'yurtseverler' desteklenir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı süresindeki devlet politikası da yerilir. 'Paşalar' yönetimde beceriksiz gösterilirler; Cumhuriyet dönemi süresince bu yeteneksizliğin sürmüş olduğu savunulur (305). Bu bağlamda azınlıklara karşı tutum da eleştirilir:

"Bunlar kendilerini burjuva sandıkları için burjuvazinin ürünü olan milliyetçiliğe de sarılıyor. Çoğunluk Türk olduğu için kendilerine, Türk milliyetçisi diyorlar. Türkler'in dışındaki azınlığa da kızıyorlar, onları küçük görüyorlar... Hitler'in ve Alman faşizminin bir kötülüğü oldu. Burayı sadece kendi ülkesi sananlar çıktı. Başta Saraçoğlu olmak üzere bazı kimseler ülkede yaşayanlara ıstırap verdiler. Türkiye'de sadece Türkler mi var? Başkaları da var. Türkler'den başka olan ticaret burjuvazisini elinde bulunduran azınlıklara eziyet edildi. Varlık Vergisi azınlıkların, Rumlar'ın, Ermeniler'in, Yahudiler'in sırtına yüklendi. Gerçi göstermelik olarak Türkler'den de vergi aldılar... Azınlıktan alınan paralar, küçük burjuvaya verilmek isteniyor. Bu da devlet kanalıyla oluyor" (349).

Yunan'ın Anadolu saldırısı 'emperyalist' bir saldırı olarak gösterilmektedir; bu saldırıya karşı çıkanlar ise 'emekçiler'dir (349-350). Bütün bunları aydın bir Kürt anlatmaktadır.[4] Kürtler'le gayrimüslim azınlıkların farkı da (yalnız) sınıfsal bir açıdan açıklanır.

"Kürtler eritilmek, sindirilmek istendi. Niye İstanbul'daki Rumlar, Ermeniler, Yahudiler eritilmedi, sindirilmedi... Çünkü bu azınlık ekonomiye çeşitli yollardan katkıda bulunuyorlar, ekonomide güçleri olan gruplar halinde beliriyorlar" (350).

4 Romanda Kürtler konusu önemli bir yer tutmakta ve bir tür 'öteki'ler olarak gösterilmektedirler.

Kitabın başka bir yerinde azınlıklar *'kültür özerkliği'* olan gruplar olarak gösterilir (300).

FAKİR BAYKURT'un (1929-1999) Anadolu köyünü konu eden ilk romanlarıyla, Avrupa'yı anlatan 1986 yılı romanı *Koca Ren* (1986) arasında konumuz açısından önemli bir fark görülür. *Yılanların Öcü* (1959) ve *Irazcanın Dirliği* (1961) adlı romanlarında Rum yada Yunan yoktur. Roman konusu dar köy çevresinde gelişir. Aynı yıllarda yazılan ve öykülerden oluşan *Efendilik Savaşı* (1959) adlı kitapta ise birden kısaca bir Rum Taki Bey belirir. İşverenin yardımcısı olan bu adam 'işçiye yüz kendisine yedi yüz' ayıran tiplerden biridir.

"Buna düzen diyorlar; yat dinlen Taki Bey! Sırtımızdan kazandığın paralarla ısmarladığın yemeklerden bir lokmasına, kadınların on dakikasına göz korsak... anamızı ağlat Taki Bey!" (88, 89).

Bu Taki Bey yeniden ve kısaca *Onuncu Köy*'de (1961), ağanın Yönis Bey dediği adamla birlikte Anadolu kasabasında ortaya çıkar (162-167). Yönis çok olumsuzdur. Ankara ile temasa geçer, (Taki Bey'le konuşur); oğlu Almanya'da okur, Ankara'da milletvekili olmak ister; ticaret yapmaktadır bu adam, işi tıkırındadır, oteli vardır, otobüs işletir, *'para oluk gibi akıyor'*; kaymakama, valiye telefon eder romanın kahramanı olumlu öğretmenin sürülmesini sağlar.[5]

Onuncu Köy, bu yıllarda yazılmış olan öteki köy konulu romanlar gibi, 'düzen'e karşı bir söylemi vardır. Düzenin korunmasında devlet adına jandarma da yer alır (281). Din adamları da düzenden yana gösterilirler. Cami-okul çatışması bu düzen savaşında yer alır. Din kitapları *'küf kokar'*, iman *'uyutur'* vb. (331). Bu düzenin olumsuz yandaşlarıdır, Taki ve Yönis Beyler. *Amerikan Sargısı*'nda (1967) 'amtiemperyalist' Batı karşıtı

5 Oysa *Efkâr Tepesi* (1960) adlı ve denemelerini içeren kitabında Rumlar'ın Anadolu'yu terk etmiş olduklarını 'Cevizli'deki Kilise' yazısında anlatır. Görkemli kiliseyi jandarma komutanına lojman yapmak için yıkarlar, taşlarını alırlar. Eskiyi över ve özler yazar: bir zamanlar kilisenin bodrumunda tonlarca şarap varmış, şimdi *'bir salkım üzüm yetişmiyor'* bu civarda. Yazar çağdaş ilkokula bakar: *'İnsan elinde olmadan, bir ona (kiliseye) bir buna bakıp kıyaslama yapıyor'*. Hristiyanlar bu yazıda sömürücü değil üretici olarak algılanırlar.

bir anlayış ile Türk toplumuna yapay olarak getirilen Amerikan uygulamalar eleştirilir.

Yirmi beş yıl kadar sonra yazılmış olan *Koca Ren* romanında Yunan'ın imajı farklıdır. Bu romanda özellikle Yunan'a karşı önyargılar (ama genel olarak karşılıklı önyargılar da) dile getirilir. Romanın bir kahramanı şöyle der:

'Yanarım, yanarım, neye yanarım şu Avrupa'da biliyor musunuz? Biz Yunanlılar kadar olamadık! Buna yanarım! dedi Ali. Bir türlü anlamıyorum, kim alıştırdı bizi Yunanlı komşularımızı küçük görmeye, göstermeye? Aşçılık bir, alçakgönüllülük iki, üstüne yoktur Yunan halkının! Sadece papazlarıyla politikacılarındadır burnu büyüklük hastalığı: Megalo-İdea!' (49).

Bu romanda Yunanlılar ve öteki uluslar (Türkler, Almanlar, İspanyol vb.) fabrikalarda bir arada çalışırlar (26, 229). Hristo ve birahane işleten Kosta Terzidis sevimli kimselerdir; Türklerle içiçe ve birbirlerini severek yaşarlar (229, 224). Yine de karşılıklı kuşkular ve güvensizlikler göze çarpar. Yunanlılar bir ziyafette, 'bizdendir' derler; Türk, 'yemekler Yunan kökenlidir' dediğini sanır. Oysa sonunda demek istenenin 'parasını biz vereceğiz' olduğu ortaya çıkar (245).

Almanya ve Almanlar daha 'ileri' bir toplum olarak gösterilirler. Ulusal amaçlı kötülemelere karşı çıkılır: *'Türkü, Almanı, ikisinin de iyisi, kötüsü var'* (129). Türkler ne Almanya'da ne de Türkiye'de mutludurlar; düzen sürekli gündemdedir: *'Elimde olsaydı ben mutlu olabileceğim bir ülkede doğmak isterdim'* (142). Milliyet önemli değil gibidir; bazı Türklerin ırkçılığı, fetihler edebiyatı eleştirilir (114).

FÜRUZAN (1936-) *47'LİLER*'de (1974) genel olarak 'biz-onlar' ayırımını *'Bizim fotoğraflarımız okula, askere gidebilirsek çekilir. Sizler gibi şu yaşımdayken bu yaşımdayken, annem ve babamla, ilk denize gittiğimizde, diye sergileyip anlatmamız yoktur. Bizler Türkiye'nin fotoğrafsızları, hatta nüfus kağıtsızları sayılabiliriz'* biçiminde anlaşılır (384). *'Geri bıraktırılmış ülkelerin en büyük özelliği kendi egemen güçlerince istilaya uğramışlığıdır. Yerli işbirlikçilerin, vurucu güçlerinin elindedir, halk yığınları'* (595). Bu cümlelerde, istilacı ve işbirlikçiler (örneğin 'ulus-

çu'larda olduğu gibi, Yunan yada Rum değildir; zaman zaman Yunan ve Rum dahil olsa bile) Türk toplumunun bir kesimidir.

Türk yerine Türkiyeli sözcüklerinin sık kullanıldığı romanda devletçe kullanılan *'hepimiz kardeşiz'* yada *'ne mutlu Türk'üm'* söyleminin gerçekçi ve içten olmadığı savunulur (369). Dünya ile bütünleşme siyasal bir temel üstünde aranır. Beğenilen gençler kendilerini Lorca'ya (300), Vietnam'a (250) yakın hissederler: *'Vietnam evet, Filistin evet, İspanya iç savaşı evet... Yunanistan evet, Mustafa Suphi evet...'* (416).

Türk toplumu ile Batı ilişkileri daha komplekstir. Sınıfsal ve uluslarüstü bir anlayış ulusları yakın kılarken, antiemperyalist anlayışla Avrupa ulusları dışlanır. Merkez-çevre açısından ayırım çizgisi Türkiye (ve üçüncü dünya) ile Avrupa arasında çekilir. Üçüncü dünyacı bir kahraman şöyle diyecektir: *"İstanbul'a vardığım yıl bu koca kent bir Londra, Paris, Berlin uzaklığı, yabancılığı taşıyordu benim için"* (636). Burada sınıfsal ayırım, ulusal bir boyut, hatta bölgesel bir boyut da (Doğu-Batı) kazanmaktadır: 'burası' yoksul ve ezilmiş, 'orası' zengin ve sömüren.

Bu bağlamda Almanya'ya gitmek isteyen Türkler'le ilişkiler kuran Almanlar da bütünüyle olumsuzdur (609, 616). Hatta Emine kızıp Almanlar'a şöyle der bir an: *"Ölmek sorununa gelince, siz bilmezsiniz ölmeyi... Ama öldürmeyi bilmekte bir ara üstünüzde yoktu"* (617). Bir arkadaşı *"Nazi doktoruyla konuşur gibisin, yapma"* der. Emine ısrar eder: *"Unutulur gibi değil. Bunlara baksana geçmiş canavarlıklarından çabuk sıyrılmışlar. Yapmış olanlar bunlar değilse bile pek çabuk unutanlar bunlar"* (617). Bu cümlelerde de 'anımsama' sorumluluğu sınıfsal değil, 'ulusal' olarak algılanır.

Arada 'Musevi' de denen Yahudiler ise genellikle olumsuz kimselerdir, *'milyonları dolarla sayarlar'* vb. (262, 264). İsveçli mürebbiye Birgitta da antipatik bir kadındır, sonunda da kocasıyla yattığı için Seçil intihar eder (264, 259, 340). Beyoğlu yöresi de sınıfsal bir biçimde yerilir; Rumlar'ın yoğun yaşadığı Kurtuluş semtinde *'pahalı semtlerin sessizliği'* görülür (215).

Uzun bir öykü olan *Güz Mevsimidir*'de (1972) Yunanlılar'ın İzmir'e çıkışları tarihsel bir referans olarak gündeme gelir (18,

41 vb.). Beyoğlu'ndaki Levanten yapılardan söz edilir (78). *Benim Sinemalarım* (1973) adlı kitaptaki 'Günübirlik Adada' öyküsünde madam Tasula aklı başında dul bir bayandır; Türk bir ailenin yanında çalışır (172). 'Kış Gelmeden' öyküsünde ise Meliha abla ile madam Hrisula'nın dost olduklarını öğreniyoruz (253).

PINAR KÜR (1943-), *Yarın Yarın*'da (1976) Türkiye'nin 'düzenine' ve '12 Mart'a eleştirel bakar. Türkiye bir kıvanç kaynağı değildir; *"Bu ülkede yaşanmaz"* der Oktay Bey ve ailece İsviçre'ye giderler (356). Halk işsiz ve yarı açtır (372), *'sizinkiler'*, yani zenginler, bir zamanlar Afrika'ya giden *'sömürücü yardımcılarına'* benzetilirler (279). Pera, yani Beyoğlu, 'Fransız tipi yapılarıyla' güzeldir (12). Gece kulübünde Batı müziği ve Rum havaları da hoştur (299). Yunanistan ile Türkiye arasında ise siyasal olarak paralellik görülür: bazı sağcılar, Türkiye'deki albayların iktidarda kalmaları için, Yunanistan'daki gibi ekonomik alanda başarılı olmaları gerekir derler (316). Her iki ülkede (en azından bu sağcılar açısından) benzerlikler vardır.

Bitmeyen Aşk'da (1986) ve *Bir Cinayet Romanı*'nda (1989) Yunan ve Rum'a dolaylı ve kısaca değinilir. İlginç olan ikinci romanda artık Rumlar'ın geçmişte kalan eski komşular olarak ortaya çıkmalarıdır. 'Göç' sonucu Rum bahçıvanları, Eleni Türkiye'den çıkmış gitmiş, Yunanistan'a yerleşmiştir (13). *Sonuncu Sonbahar*'da (1922) da yaşlı ve yoksul Rum karıkoca, Hristo ile Eleni, *'evlatları Yunanistan'a göç etmiş'* olmalarına karşın *'doğup büyüdükleri, memleketi ahir ömürlerinde terk etmeye bir türlü razı olmayan'* bir çiftir (74). Eleni Türkçe bilmez, Hristo 'el pençe divan dikilir'. Bu insanlar İstanbul'un 'köylüleşmesine' de üzülen 'fukara' kimselerdir. Gençliğinde Beyoğlu'nda zamparalık edermiş Hristo; ama o güzel günler geride kalmıştır artık (175).

LEYLA ERBİL'in (1945-) *Tuhaf Bir Kadın* (1971) romanında Mösyö Lambo adlı meyhaneci, bu işlere fazla karışmadan, 12 Mart ile ilgili olayların içinde solculara kuryelik ve yardım eder (5, 25, 36, 46, 52, vb.). Güvenilir bir kimsedir (31). 'Bizden' sayılır; 'onlara' karşı verilen kavgada.

'Sınıfsal' yaklaşımı izleyen bütün yazarlar aynı anda bir 'hümanist', 'insancı' yan da sergilerler. Leyla Erbil bunu şöyle ifade eder, masalımsı anılar ve özemler içinden 'insanın aslını' birkaç kez vurgulayarak:

"Kızıma hep anlattım, anlatamadım, böyle sağ sol diye insanları koparamazsınız yaşamların içinden..., tek mantıkla deli olur insan, korkutuyorsunuz insanları, kilise çanlarını özleyen bir Müslüman olamaz sanıyorsunuz, kesince ikiye ayrılmaz insan. Bir insan nedir, bir insan Gürcü, Nuh, Laz, Arap, ben 1294 Marco Polo, 30 yıl sonra İbni Batuta'nın ziyaretine gittiği Tebriz miyim? Ermeni, Rus, Tatar, Rum değil midir her insan biraz? Allah aslımızı unutmamamızı ister" (85).

Siyasal-ideolojik ve sınıfsal yorum ile 'insancıl', yani insanı öne çıkaran yaklaşım bütün bu romanlarda içiçedir. Bu yaklaşım ezileni koruma dürtüsünü de barındırır. Sınıfsal anlayış (ulusçuluktan bütünüyle ayrı benimsendiğinde) uluslarüstü bir boyut kazanıp dar yöresel, etnik, dinsel ayrılıkları bir yana bırakmaya çalışır, insanların ortak yanlarına önem verir, o ortak yanı vurgular.

'Hayat felsefemizi açtım Nermin'e. (Mustafa) Suphi'yi öldüreni biliyorum dedim; Rus-İngiliz anlaşması, biraz da Yunan-Amerikan birleşmiş milletler, yani insanlık; çünkü Allah ister unutalım aslımızı hep, sadece insan olduğumuzu bilelim ister' (103).

Değerlendirme

Genel olarak 'sınıfsal' diye nitelenen yazarların olaylara ve dolayısıyla Yunan ve Rum'a da 'sol' siyasal ağırlıklı bir açıdan baktıkları söylenebilir. Din yada tarihsel ve kültürel kimlik anlamında etnik özellik ikincildir. Önemli olan insanların hangi sınıftan olduklarıdır. Edebiyat yapıtları içinde bu sınıfsal fark temelde zenginlik/yoksulluk ikilemi olarak dile gelir. Sempati yoksuldan yanadır; antipati zengine karşıdır. Pınar Kür'ün de *Bitmeyen Aşk*'da yazdığı gibi yazarların *'romanda kimden yada kimlerden yana oldukları az çok bellidir ve bu, dikkatli okurların gözünden kaçmaz'* (255).

Ancak burada 'sınıfsal' diye nitelenen metinler ve dolayısıyla yazarlar, genellikle Yunan/Rum'a da sınıfsal açıdan yaklaşan metinler ve yazarlardır. Genel olarak Türkiye'yi ve Türk toplumunu sınıfsal bir temel üzerinde ele alan, ama konu ülkenin dış ilişkilerini kapsadığında yada başka etnik konular gündeme geldiğinde 'ulusçu' yada 'Anadolucu' bir yol seçenler bu 'sınıfsal' gruba dahil edilmemiştir.

Doğal olarak farklı ideolojik yada siyasal yaklaşımlar birbirinden kesin çizgilerle ayrılmazlar. Bu bölümdeki yazarların zaman zaman ulusçu bir söylem de sergilediklerini gördük. Örneğin bütün yazarlar ülkenin ulusal bağımsızlığından yanadırlar ve bu yolda gerektiğinde (yani ulusal düşman saldırdığında) Yunan ve Rum'a karşı da çıkmaktadırlar. Bunu neredeyse bütün yazarlar dile getirmişlerdir. Yani topluma 'sınıfsal' açıdan bakanların 'ulusal' bir yanları da bulunmaktadır. Belki bu yazarların, kullandıkları dil dışında, 'Türk' edebiyatçıları olmalarının temel nedenlerinden biri bu tercihleridir.[6]

Ancak 'düşman Yunan' belirdiğinde, bu düşman Türk toplumuna ne tarihsel ne de ulusal nedenler yüzünden karşıdır. Daha genel bir çatışma çerçevesi içinde, bu iki taraf sınıfsal bir mücadelenin tarafları olarak karşı karşıya gelmektedirler: emperyalist bir mücadelede 'Yunan saldırgan, Türk tarafı savunmadadır'. Belki bu çerçeveyi vurgulamak isteğiyle, yazarlar Orta Çağları yada emperyalist ve sınıf çatışmalarının yoğun ve önemli olmadığı tarihsel dönemleri romanlarında pek sık kullanmazlar; konularını yakın tarihten seçerler. Ama Türk-Yunan mücadelesinin ikinci bir boyutu da görülmektedir. Bu yazarların metinlerinde ulusçuluk (milliyetçilik), insanları bazı bağnaz davranışlara itmektedir ve bu bölümdeki yazarlar ulusçu ideolojiye kesin karşıdırlar. Ulusçu roman kahramanlarından Türk olanları, metinlerde sık sık gösterildiği gibi, Yunan'a ve Rum'a karşı saldırgan ve 'haksız' bir biçimde davranmışlardır.

---

6 Daha önce gördüğümüz gibi, Nazım Hikmet, hem Adanalı ırgat ile Yunan komünistlerini bir arada görür, hem de İzmir'i yakan 'Yunan ordusuna' karşıdır. 'Yunan ordusu' kavramı, artık burada tek tek kişilerin farklı özelliklerini ikincil kılan ulusal bir genelleme içinde kullanılır.

'Sınıfsal' yazarların bu bağlamda iki önemli özelliği daha belirmektedir. Birincisi, bu metinlerde 'devlet' uygulamalarının eleştirilmesidir. Yazarlar kesin bir biçimde kendilerini devletle özdeşleştirmemektedirler. Kimi zaman 1940'lardaki, kimi zaman çok daha yakın dönemdeki ulusçuluklar, devlet uygulamalarına mal edilmektedirler. Ancak bu yazarlar, etnik değil sınıf mücadelesine ağırlık verdiklerinden, bir sonraki bölümde göreceğimiz 'insancıl' yazarlara kıyasla Rumlar'a karşı olumsuz 'etnik' uygulamaların üzerinde o denli durmamaktadırlar. Örneğin M. Kemal, R. Ilgaz gibi yazarlar azınlıkların etnik grup olarak sorunları dile getirilirken, R. Enis Varlık Vergisi'nin 'etnik' değil 'ekonomik' yanına ağırlık verir; Orhan Kemal *Gurbet Kuşları*'nda 6/7 Eylül olaylarının yalnız ekonomik/sınıfsal yanını görür. İkinci özellik de Türkiye'nin beğenilen, ille de içinde yaşanması istenen bir ülke olarak gösterilmemesidir. 'Sınıfsal' yaklaşım, bu açıdan 'ulusçu', 'İslamcı' ve 'Anadolucu' yaklaşımdan oldukça farklıdır.

'Sınıfsal' metinlerde öteki tarafa (öteki ulusa) karşı beslenen önyargılar bu eleştirel yaklaşımın bir uzantısı olarak da gündeme gelirler. Sınıfsal yorum, ulusçu yaklaşımın temsil ettiği ideolojiye bir yanıt, bir eleştiri, bir antitez gibi oluşur. Metinlerde 'bizim' önyargılarımız ve bu tür yargılarımızın eleştirel bilinci ortaya konur. Gâvur mahallesine kavga etmeye giden çocuklar, Çingene'ye toplumca 'pis' denmesi, farklı dinden insanların evlenmelerine karşı çıkan 'sağcı'lar, gâvur lafına isyan eden Ermeni Sünbül Dudu ve *'kim alıştırdı bizi Yunanlı komşularımızı küçük görmeye?'* sorusu bu önyargıların varlığının bilincini göstermektedir.

Ulusçu anlayışa bir tepki gibi, Yunan'ın ve Rum'un olumlu yanları da sık sık ortaya konur. Örneğin Yunan solcuları 'doğru yoldadır', bilinçli ve mücadelecidirler, Yunan komünistleri devletlerine karşı çıkmışlardır, Rum cemaat dünyaya açık bir yan sergiler, kasabaları güllük gülistanlıktır, Yunanlı yada Rum aile 'bilinçlidir', yoksul Rumlar Türkler'le çok kolay bir biçimde iyi dost olurlar, kimi zaman 'devlet'e karşı mücadelede Türkler'le birlik içinde davranırlar, erkek-kadın olarak cinsel

ilişkiler de geliştirirler, Türkiye'deki tütün işçileri de zaten Yunanistan deneyiminden yararlanmış kimselerdir, mücadele içinde olan Yunanlılar 'yurtsever' dirler, Yunanistan siyasi göçmenleri misafir eden bir ülkedir, vb. Kuşkusuz Yunan/Rum imajı bu yazarlarda genelde olumludur.

Din toplumsal bir güç ve etki alanı olarak önemsiz yada zararlı sayılır. İnsanlar dini değil 'ekmek'i düşünürler. Din adamları da kimi zaman devletten yanadırlar ve halkı 'uyuturlar'; olumsuz kimseler farklı dinlerden insanların evlenmelerini istemezler. Din, savaşlara da neden olmuştur: *'Cami ve kilisenin hatırı için işlenen cinayetlerin haddi hesabı yoktu'*. Batı da Hristiyan yanı ile olumsuzluk sergilemez, hatta Batı dünyası genellikle tekniği ve kültürü açısından ileridir.

Ancak 'Batı', bir tür 'antiemperyalist' anlayışa göre sorundur, 'öteki'dir hatta 'düşman'dır. Özellikle merkez/çevre ilişkisi bakımından 'bağımsızlık' söylemi içinde, Batı zaman zaman, sınıfsal ve sol anlayışı aşar ve bir bütün olarak, 'genel anlamda' bir düşman, bir 'öteki' olarak belirir: *'İstanbul... bir Londra, Paris, Berlin uzaklığı, yabancılığı taşıyordu'* söylemi, Batı'nın, nasıl 'bizim öz'den uzak algılanabileceğinin bir belirtisidir; Londra'ya benzeyecek bir İstanbul, 'bize' yabancıdır. Nihayet Beyoğlu'nun da olumsuz bir yanı vardır; ancak neden olarak 'etnik' bir özellik değil, 'sınıfsal' bir açıklama getirilir. Orası Levanten yapılarıyla 'hoş' olsa da yine de zenginlerin, *'kodamanların'* yöresidir.

Sınıfsal ile insancıl yaklaşımın yakınlığına yukarıda değinildi. Örneğin bu yazarlar bir Avrupalı kadında *"Muhammed'in annesi Amine hatun"*u görürler, mahallede çocuklar aynı futbol takımında oynarlar etnik farklar gözetmeden, bütün insanlar aynı biçimde kimi dini inançları izlerler ve kimi balıkları yemezler vb. Sınıfsal yaklaşım, etnik kaygılardan uzaklaştıkça 'insancıl' ağırlıklı olmakta; sınıfsal mücadele 'antiemperyalist' ve dolayısıyla devletler ve uluslar arası bir alana kaydıkça ise, daha 'ulusçu' olmaktadır. Fark bir vurgu farkı gibidir.

'İnsancıl' yazarlar ise, iki özellik sergilerler: ulusal ağırlıklı siyasal mücadeleyi (olaylara sınıfsal bakan yazarlar gibi), o

denli birinci plana çıkarmamakta ve (belki 'sınıfsal' yazarlardan farklı olarak) kişilerin 'kişisel' (siyasal düzenden kaynaklanmayan) sorunlarına ağırlık vermektedirler. Dolayısıyla roman kahramanlarının zaman zaman etnik ve sınıfsal yanları yok olmakta 'insan' yanları ağır basmaktadır.

7. BÖLÜM

İnsancıl Yaklaşım

> Ben bayrakları değil, insanları seviyorum.
>
> SAİT FAİK, *Sarnıç*

> Hücum! Ve düşmanı görüyorum.
> Soyut bir kavram değilmiş...
> Seni tanıyorum, Sen insansın.
>
> MEHMET EROĞLU, *Issızlığın Ortasında*

Terence'in (ölümü İ.Ö. 159) "ben insanım ve insancıl (insanla ilgili) hiçbir şeyi kendime yabancı saymam" sözü, tersinden de okunur herhalde: 'benimle (ve bizimle) ilgili her şey insancıldır (insanla ilgilidir)'. İnsancılık bütün yazarların ortak yanıdır. Bir kısım yazarların 'insancıl' diye adlandırılmaları, ötekilerin bu özelliği taşımadıkları anlamında değildir. Buradaki 'insancılık' yazarların bilinçli, kimi zaman da bilinçsiz olarak, ağırlık verdikleri bir değer anlamındadır. Örneğin, Sait Faik "ben bayrakları değil, insanları seviyorum" derken, 'ulusal' ve simgesel değerler karşısındaki 'insancıl' (hümanist) değerlerinin önceliğini ortaya koymaktadır.

Kuşkusuz Ahmet Mithat, Halit Ziya Uşaklıgil ve daha niceleri de, en aşağı bu bölümdeki yazarlar kadar 'insancıl' yazarlardır. Özellikle 'sınıfsal' diye adlandırılmış yazarlarla, 'insancıl' yazarlar arasındaki ayrım çizgisi çok belirsizdir. Örneğin bu bölümde ele alınan Sait Faik, Yunan/Rum konusunda, kendini zengin değil yoksul Rumlar'a yakın gördüğünden 'sınıfsal' gruba da dahil edilebilirdi. Sonunda, fark bir vurgu farkıdır; 'insancıl' yazarı olayın siyasal yanı o denli ilgilendirmez, konu, o denli sınıf mücadelesine bağımlı değildir.

* * *

REŞAT NURİ GÜNTEKİN (1889-1956), bütün öteki 'insancıl' diye nitelenebilecek yazarlar gibi, ama bu yönde öncü ve kesin bir tutum da sergileyerek, çevresine, 'biz'e, Batı'ya ve bütün etnik gruplara 'insan' yanlarıyla bakmış ve bu yönlerine önem vermiştir. Başka yazarların ulusçu yada dinsel bir eğilimle (ve coşkuyla) yazdıkları yıllarda Reşat Nuri çok farklı bir yol izlemiş ve bu yönde yeni bir anlayışın da ilk sözcülerinden olmuştur.

Burada romancının incelenmiş olan on beş romanının herbiri insancıl yaklaşımını ortaya koymaktadır; hiçbir romanı da farklı bir yaklaşımın belirtilerini taşımamaktadır. Yazarın, ama herhalde bütün insancıl yazarların da bir özelliği, kendilerini kahramanlarının yerine koyabilmeleridir. İngilizce 'empathy' denen kavram (Türkçe'de 'empati' kullanır), yani kişinin 'öteki' ile özdeşleşebilmesi, kendini 'onun' yerine koyabilmesi ve 'onun' gibi düşünüp, 'onun' duygularını taşıyabilmesi yada en azından 'onun' yaşadığı duyguları sezebilme yeteneği bu metinlerde belirgindir. Bir kahraman *"Ben onun yerinde olsam, başka türlü mü yapacaktım?"* cümlesini, ticaret çıkarlarını zor kullanarak savunan İngiliz için söyler (*Eski Hastalık*, 79). Gördüğümüz kimi yazarlarda 'biz' ile 'öteki' arasında bulunduğu varsayılan karşıtlığı en aza indiren 'empati'nin ('ötekinde' kendinden bir yan görebilmenin, özdeşleşmenin) en çarpıcı örneği de 'insancıl' Türk edebiyatının herhalde ikinci büyük ismi Sait Faik'te şöyle dile getirilmişti:

"İnsanlar ne Yahudi, ne Müslüman, ne Hristiyan doğarlar... Beni anam, doğduğum zaman Balat'taki havraya bıraksaydı, ben şimdi mis gibi bir Yahudi olurdum. Sen Mişon, anan, doğduğun zaman Süleymaniye camiine bıraksaydı, sen de şimdiye kadar müezzin olmuştun" (*Medar-ı Maişet Motoru*, 30).

Reşat Nuri'de etnik grupların (ve Rum'la Yunan'ın) 'olumlu' görünmelerinden daha önemli olanı, etnik farkların önem taşımıyor olmasıdır. Okuyucu, birkaç kez bir roman kahramanının hangi etnik gruba ait olduğunu bir rastlantı sonucu öğren-

mektedir. Örneğin *Çalıkuşu*'nda (1922), Feride'ye bir baba gibi yakın olan, ona destek olan ve yardım eden Hacı Kalfa'nın Ermeni olduğunu ilk tanıştığımız 109'uncu sayfada değil, kızı Hayganuş'un 146'ncı sayfada ortaya çıkışıyla ve kızın adından anlamaktayız. Yine bu romanda, Türk edebiyatında çok seyrek rastlanan bir gelişme görülür; bir Müslüman-Türk ile bir Ermeni aile arasında içten bir dostluk ve 'aile' bağı oluşur.[1] Bu Ermeniler haslet-i cemile sahibi kimselerdir; anlayışlı, saygılı, cana yakın, yardım sever vb. Isınırlar birbirlerine (159, 196, 239, 253). Başka bir Ermeni doktor da *'aile dostu gibidir'* (88). Çalıkuşu'nun gelinliğini diken yaşlı Hristiyan matmazel (98), kına gecesinde armonika çalan yaşlı Ermeni kadın da (264) olumlu kimselerdir.

Ermeniler sürekli olarak gündeme gelmekte ve her seferinde sevgi ve içtenlikle sergilenmektedirler. *Gizli El* (1919) romanında Ermeni zengin tüccarın 'Ermeniliği' değil tüccarlığı dikkati çeker (106/123), bu yanını anımsar Aziz Paşa, *Gökyüzü*'nde (1935). Ermeni kadın doktor *'şen, şakacı bir alimimizdir'* (98). *Kızılcık Dalları*'nda ise (1932) *'Süleyman'ın al yanaklarına'* vurulan Vanlı Ermeni kadının yüreğinde *'Müslümanlık'a karşı bir muhabbet uyanır,'* din değiştirir ama bu olay roman içinde pek vurgulanmaz (122, 162). Aynı romanda, hiçbir açıklama yapılmadan kısaca bir Türk ailenin içinde Ermeni bir ecdat ortaya çıkar: *"Büyükbaba Asador Efendi'nin resmi"* duvarda asılı durur (281). *Boyunduruk* başlıklı uzun öyküsünde de Müslüman zenci ile Hristiyan Ermeni kadınlar arasında yakın dostluk hikâye edilir.

Rumlar bu romanlarda daha sık ortaya çıkmakta ve daha uzun anlatılmaktadırlar. Reşat Nuri, dönemin başka romancılarının dile getirdikleri ulusçu yaklaşıma karşı çıkar, kendi farklı görüşünü savunur gibidir. İstiklal Savaşı romanları içinde farklı bir yeri olan *Yeşil Gece*'de (1928) yazar, olumsuz, ahlaksız, çıkarcı Cebir Bey'i ulusçu bir biçimde 'düşman'a karşı konuştu-

---

1 Halide Edip Adıvar'ın *Çaresaz* romanında da Selim Bey ile Nikolaki Efendi ailesi arasında bir dostluk gelişir; ama sonunda Nikolaki Efendi, Türk'ün ve kızları Mediha'nın evini kurnazlıkla eline geçirir.

rur. Bu adam Balkan Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı'nı, Ömer Seyfettin, Yakup Kadri gibi yazarların romanlarında yaptıkları gibi korkunç vahşet sahneleri çizerek anlatır: öldürmeler, ırza geçmeler, gözlerin şişlenmesi, karınların yarılması, çocukların doğranması vb. *"Bu muharebe, salip* (Haç, H.M.) *ile hilâl, Hristiyanlık ile Müslümanlık muharebesidir"* der (58). Romanın olumlu kahramanı Şahin Efendi şöyle bir yanıt verir bu adama:

"Dünyayı Müslim ve Gayrimüslim diye ikiye ayıran insanlar teceddütperver (yenilikyanlısı, H.M.), milliyetperver olduğunu göğsünü döve döve temin ederken ya aldanıyor ya aldatıyor" (63).

Uluslar arasında kin doğuran ve 1910-1930 yıllarında yazılan bazı romanlara karşı çıkar yazar. Dinci softalar ile İttihatçılar arasında pek fark görmez; Şahin Efendi bu yaklaşımı beğenmiyordu;

"Çocukları yalnız din ve kin denen iki pistonla işler birer hayvani makine(ye dönüşmeleri) hoş görünmüyordu. Hele onların (Türkçüler'in) ana rahimlerinden çıkartılarak şişlere takılan, ateşte kızartılan çocuklara, gözleri oyulan ağızlarına kurşun akıtılan Müslümanlar'a ait tasvirlerini softaların cehennem hikâyeleri derecesinde zararlı buluyordu" (98).

Gerçekten de, 'gericilere' karşı ama İstiklal Savaşı'nı da öven bir tez gibi kaleme alınmış olan romanda, Yunan ve Rum, Türk edebiyatında pek alışılmamış ve farklı bir biçimde gösterilir. Kasabaya (Sarıova'ya) Yunan ordusu girmek üzeredir; halkta panik vardır. Ama (romanda) Yunan'a karşı kin ve küfürle saldırılmaz. Kaygı duyanlar bütün insanlardır; *'Gerek Müslüman ve gerek Hristiyan ahali evlerinde ışık yakmaya korkuyorlar. Sarıova o gece hükümetsizdi. Kim ne isterse yapabilirdi'* (206). Bir ara Türk ve Rum iki cemaat arasında bir olay patlak verir: Rumlar'ın Türkler'i öldürdükleri haberi yayılır, Rumlar'ın saldırıya geçeceği söylentisi yayılır, misillemeye hazırlanır Türkler, "biz daha önce saldıralım" derler. Ama Şahin Efendi bütün bunların karşılıklı korkudan kaynaklandığını anlar. *'Korku ve şaşkınlık bu zavallı insanları telafi edilmez bir deliliğe sevkedebilirdi'*. Zararsız hatta Türk dostu olan yaşlı Hristaki'nin evi taşlanır; Rumlar'ın durumunu anlamıştır: *'Müslüman mahallelerine*

hücum edeceği söylenen Rumlar'ın bu saatte korkudan titredikleri... muhakkaktı'. Yunanlılar için de ölçülüdür: *"Gelenler de büsbütün vahşi canavarlar değil ya. Kendi halinde insanlara ilişmezler"* der ve insanlar sakinleşir (208-211). Şahin Efendi Rum'un camlarını da kesesinden tamir ettirir. Kasabaya giren Yunan erleri de 'korkunç' şeyler yapmazlar: işbirlikçi ararlar, silahları toplarlar, bazı Rumlar 'yılışık' davranır vb. Zaten temel düşman başkalarıdır sanki: *"Yunan'ı Anadolu'nun göbeğine getirenler padişahlarla softalardır"* '(223).[2]

Cumhuriyet rejimine eleştiriler de sonraki yıllarda görülecektir. *Son Sığınak* (1961) romanında radyoda alaturkanın yasak edilmesi beğenilmez (38); *Eski Hastalık*'ta (1938) danslı partilerin komikliği sergilenir.

Yeşil Gece belki de en 'soğukkanlı' İstiklal Savaşı romanıdır. Yunanlılar'ın işgali doğal olarak hoş değildir, Türkler'e acı gelmektedir. Kimi Yunanlı erler kızlara sarkıntılık eder, kimi ateşli Türkler öldürülür (255), laterna sesleri hoş gelmez Türkler'in kulaklarına, Yunanlılar kaçarken tahta köprüyü yakarlar (229) vb. Ama bunlar kin gütmeden anlatılır, hatta bazı olumsuz davranışlar da 'kılıç hakkı' olarak gösterilir (224).

Akşam Güneşi (1926) romanı da Rumlar'la yakından ilişkilidir. Olaylar Rodos'a yakın bir Ege adasında geçer. Adada Rumlar çoktur; bir arada uyum içinde yaşarlar. İnsanların dini hiç önemli değil: *"Burada bir İlya Efendi diye bir doktor vardı. Toprağı bol olsun, gâvur muydu, çıfıt mıydı ben de bilmem ama nice Müslümandan iyi idi"* diyecektir biri, insanların dininin ve etnik yanının ne denli önemsiz olduğunu vurgulayarak (8). Burada *'mescit, tekke ve ayazmalara tesadüf edeceksiniz'* (13).

Ermiş gibi bir insan olan Nazmi Bey, Ayşe ile Yusuf'u evlat edinmiştir (112). Bu çocukların annesi Rum, babaları Türk'tür; anne kaçmış, baba karısının Rum sevgilisini öldürdüğü için hapistedir. Anne 'yoksulluktan bıktığı için' kaçmıştır. Yaramaz Julide ise Rum gençleriyle gezer, dans eder, oynar,

---

2 Bu roman Türkiye'de İslamcı kesimi rahatsız etmiştir. Ahmet Kıymaz *'Romanda Milli Mücadele'* kitabında bu romanı (ve *Vurun Kahpeye* romanını), *'din adamlarına karşı şartlandırıcı'* olarak niteler (254).

Rumca şarkılar söyler, en doğal bir biçimde (140-151). Kısaca Türk ve Rumlar en 'doğal' bir biçimde iç içe yaşarlar.

Ateş Gecesi (1942) neredeyse bir Rumlar romanı gibidir. 'Ateş Gecesi' aslında Rum bayramı 'Hidrellez' anlamında kullanılır. Kemal, Milas kasabasında Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Rum ve Ermeniler arasında sürgün yaşar. İlişkiler candan ve uyumludur. Ermeni bayan Vardar cana yakın bir kadındır. Rum mahallesinde *'herkes iki dirhem bir çekirdektir'* (37). Bu ortamda Kemal'in en yakın dostları Rum kızlarıdır. Kızlar yoksul, dürüst ve sevimlidirler. Stamatula örneğin yatalak amcasının yanında büyümüş kimsesiz bir kızdır. Öteki kızlar da Maryanti, Eleniça, Despina, Rina, Pinelopiça'dır (39). Kemal bir kıza fazla sokulmaya çalışınca, Türk edebiyatına iki olay birden, ilk kez, yer alır; Kemal Bey'in anlattığına göre, hem a) kız yüz vermez, hem de Rum kızı b) *"kuvvetli olduğu için bir silkinişte beni arkadaki duvara yapıştırdı ve ağzıma elinin tersiyle hürmetlice bir şamar attı. Sonra 'ayıp çok ayıp'"* diyerek çıkıp gitti (177). Yani Rum kızı hem 'Türk erkeğine' yüz vermez, hem de ondan güçlü görünür; en önemlisi, 'ahlaksızlar' ırkından değildir.

İnsanlar, din ve etnik farkları bir yana, birlikte yaşarlar ve eğlenirler. Türk kaymakam, kilise başpapazı, mahalle muhtarı Lefter Efendi birlikte hoşça vakit geçirirler (45). Ateş Gecesi yortusuna Müslüman ve Yahudiler dahil herkes kiliseye gider. Kemal'in kilisede seveceği Rum kızın, aslında (Afife adında) Giritli bir Müslüman olduğu ortaya çıkar. Bu kız Fofo Slavaki adını da kullanır (76-91). Fofo'nun ailesi de hep Rumca konuşur (82). Romanın sonunda Kemal Afife'ye "Fofo" der: *"Bana Fofo diyorsunuz, diyordu. Fofo, Fofo. Ne güzel!"* (265).

Yıllar geçer ve Kemal o güzel günleri, lâterna sesleri arasında, Rum ve Ermeni ailelerinin eğlendiği bir ortamda, yeniden hatırlar:

'Kalbimde çoktan beri yabancısı bulunduğum tatlı ve masum bir hüzünle etrafımdaki kızlar arasında Stamatula'yı, Rina'yı, Maryanti'yi ve Piça'yı aramaya başladım. Kapalı caketi, saçsız başı ve pos bıyıkları ile Muhtar Lefter Efendi'ye benzeyen bir ihti-

yar Rum'un karşısında, arkası bana dönük siyah bir zayıf kadından gözümü ayıramıyor, başını çevirirse Vardar Dudu'nun süzgün anemik çehresini, yüzüne yapışık döğme burnunu göreceğimi zannederek heyecanlanıyordum'. (248).

Harabelerin Çiçeği'nde (1953) Süleyman Kemal, bir Rum balıkçısının kör kızı Maryanti'yi sever. Bu kız *'güzel, sakin, tabiyatı güzelleştiren'* bir kimsedir. *"İnsanlar, birbirinin kardeşidir"* diyen kız ile Süleyman arasında romantik bir ilişki gelişir. Yunanca bir atasözüne göre *'sevdanın gözü daima kördür'* (72-91). Süleyman kızın gözlerini tedavi ettirir, ama çirkinliğini görmemesi için kızdan kaçar.

Türkler'in Rumlar'la sıcak ilişkileri *Kavak Yelleri*'nde de (1961) görülür. Heybeli adasında farklı etnik gruptan insanlar bir arada yaşarlar. Para karşılığı aşk satan iki genç Rum kızı bile sevimli kimseler olarak gösterilirler (265-279). Tepebaşı oteli garsonu Koço ile Türk doktor arasındaki dostluk da çok candandır: *'İstanbul'da birçok akraba ve ahbabım olması lazım geldiği halde şimdilik en yakın dostum odur'* (241). Koço'nun katıldığı toplantılar *'adeta bir aile toplantısı şeklini alıyor'*du. (255). Doktor Rum çocuklarına para almadan bakar. Doktor, Koço'nun evinde, Koço'nun karısı, bir papaz, Sokrat adındaki kitapçı ile yemek yer; şarkılar söylerler: *"Beyoğlu'nun fakir bir mahallesindeki bu fakir Rum'un evinde tanıdığım kitapçı Sokrat ve şarkı söyleyen papazla, kadın ve kız, benim kasabadaki Karabağlı Yenge, Ablalar, Müstü ve daha birçokları arasında en küçük bir münasebet yoktur. Buna rağmen niçin bu geceyi orada, onlar arasında geçirmiş gibi bir sükûnet hissettiğimi anlayamadım'* (297).

Reşat Nuri için Beyoğlu hem yoksulların yöresidir (*Miskinler Tekkesi*, 130) hem de olumlu bir yerdir; Beyoğlu mağazaları güzel düşler kurdurur olumlu kızlara (*Eski Hastalık*, 28). 1961'de yayımlanan *Kavak Yellerinde*'de Beyoğlu artık değişmiştir; eski hali özlemle anımsanır gibidir; bir zamanlar *'aralarında kol kola kadınlar, erkekler gezerdi. Karpuz fenerlerle donanmış dalları altından takım takım masalarda kadınlı erkekli aileler, kuytu köşelerde birbirine dolanmış çiftler, orkestra dinleyerek akşam yemeği yerlerdi'* (253). Ulusçu yazarlar semtin

'kozmopolit' karakterinden yakınırken, Reşat Nuri yörenin bu özelliğini kaybettiğine hayıflanır.

Batı ve Batılılar da genel olarak beğenilir, sevilir. Çalıkuşu, Hristiyan sörlerin yanında okur; bu kadınlar *'melek gibi sabırlı'* hoş kadınlardır (19). Sör Aleksi, Sör Matild, Feride'ye çok yardım ederler, insancıldırlar (168, 22, 46 vb.) Paskalya yortusu en sevdiği yortudur Çalıkuşu'nun (29). *Acımak* (1929) romanında da Zehra'ya *'sörler bir anne şefkati göstermişlerdi'* (35). *Harabelerin Çiçeği*'nde çok acı çekmiş olan Süleyman Kemal de anlayışı Fransız kadında bulur. Batı'da insanlar da (Türkiye'dekilerin aksine) anlayışla devranırlar (54).

Akşam Güneşi'nde bir ermiş gibi davranan Nazmi Bey'i görmüştük. Rumlar'ın çoğunlukta olduğu *'bu adada (onu) tanıyıp sevmeyen yoktur... Gâvur köyünde bir balıkçı karısı onun resmini Hıristos'un,* (İsa'nın, H.M.) *yanına asmış'* (6). Balkan Savaşı'na gönüllü katılmış olan bu adamın ermişliği bu ulusal davranışından değil, belki de tam karşı bir anlayıştan kaynaklanır. Yunan zabitinin şoven milliyetçiliği onu rahatsız eder (38). Yara da aldığı bu mücadeleden anımsadığı, birbirlerine karşı olan uluslar değil; *"iki kişi karanlığın içinde... boğuşuyorlardı"* diye dile getirir yara aldığı bu mücadeleyi (70). Ermişliği milli olmayan olgunluğu, burukluğu, çektiği acılardır, olaylara başka bir açıdan ve daha uzaktan bakmasındandır sanki (13-15).

Eski Hastalık'da (1938) da yazarın ulusal savaşlara nasıl alışılmışın dışında, 'uzaktan' baktığını görüyoruz. Züleyha bir Latin klasiğini anımsar:

'Muharebe meydanında cehennemi bir hareket vardı. Takım takım insanlar boğazlanıyor, kan gövdeyi götürüyordu. Fakat meydanın etrafını saran ve basamak basamak yükselen dağın bir noktası vardı ki, oraya varıldığı zaman, aşağıdaki fırtına dinmiş, sonsuz bir sükûn ve hareketsizlik levhası halinde donmuş görünüyordu' (146).

Aslında Reşat Nuri Güntekin yalnız savaşlara değil, çevresine bir bütün olarak, bir dağın belli yüksek bir noktasına varmışçasına bir sükûnet içinde bakabilmektedir.

* * *

İnsancıl yaklaşım açısından önemli bir yazar da, Reşat Nuri'den on yedi yıl sonra doğan ama ondan iki yıl önce ölen SAİT FAİK ABASIYANIK'tır (1906-1954). Sait Faik 1936-1954 yılları arasında yayımladığı öykü kitaplarındaki 159 öykünün 65'inde (% 41) en azından bir Rum görülür. Kimi öykü ve romanlarında Rumlar'dan uzun uzun söz eder. Yazar Rumlar'ın, temelde 'insan' yanına önem verir, Türk, Ermeni yada Rum olması, yani etnik yada dinsel özelliği yazar için ikincildir.

Bir martı ile balıkçı (kuş ile insan) arasında gelişen duygusal, sevgi dolu bir 'macera' bu yaklaşımın güzel bir örneğini ortaya koyar. Sait Faik aynı konuyu iki kez kaleme alır ve 'İki Kişiye Bir Hikâye' ve 'Ermeni Balıkçısı ve Topal Martı' başlığı altında yayımlar. Birinde balıkçı Rum'dur, Barba Yakamoz; ikincide Ermeni'dir, Varbet. Ama (Türk) Tahir'in de bir martı dostu vardır 'Sivriada Geceleri'nde, karşılıklı sevgi ve ister insan ister hayvan herkes için kaçınılmaz bir 'son', yani ölüm, bu ilişkileri belirler (*Mahalle Kahvesi ve Son Kuşlar*).

S. Faik insanı sevmiş ve yakından tanıdığı insanları anlatmıştır; Türk'ü, Rum'u, Ermeni'yi, Yahudi'yi vb., bu insan sevgisini, kaçınılmaz bir sonuç olarak öykülerine almıştır. Yazar, insanları ayırt etmemiştir, 'öteki'ni zaten kendisi gibi bir insan saymıştır.

S. Faik'in yazılarında Rum toplumunun çeşitli öğelerini görüyoruz: Piskoposlar, papazlar, iş adamları, bakkal, berber gibi esnaf, tekne sahibi balıkçılar (karavokiri'ler), yoksul balıkçılar, fahişeler, bunların çocukları, karıları, vb. Yazar her bir kesimden olan insanlara ayrı bir ilgiyle eğilmiştir. Kimi mesleklerle sık sık karşılaşırken, kimilerini pek seyrek görürüz.

Yazarın öykülerinde, uzun öykülerinde ve romanında Rumlarla ilgili göze çarpan meslekler şöyledir: Bir han sahibi ve kızı, bir tüccar, bir Patrikhane memuru, bir patron, bir öğretmen, bir eczacı, bir pastahaneci, iki karavokiri (Rumca, 'balıkçı teknesi sahibi'), bir fırıncı, dört papaz ve bir papazın salak oğlu, bir berber ve karısıyla kızı, altı bakkal, iki bakkal karısı (biri

eski fahişe) ve bakkalın iki kızı, iki duvarcı, bir kasap, bir sütçü, altı meyhaneci, iki kahveci, bir zerzevatçı, bir şarapçı, Türk kamarotun karısı, bir bahçıvan ve karısı (eski fahişe), bir kömürcü, bir garson, yirmi iki balıkçı ve karidesçi, iki balıkçı karısı ve çocukları, bir kitaracı, bir kundura boyacısı, bir gardropçu kadın, bir falcı, bir laternacı, iki meyhane çırağı, bir gelin, bir sahtekâr, bir mama, iki fahişe, iki lezbiyen, on dört çeşitli kadın, kız, iki delikanlı, madamalar, meteliksiz arkadaşlar, fukara satıcılar ve 'işi meçhul' Kosti, Yoana, Apostol gibi kimseler.

Bu insanları belli başlı üç meslek ve prestij grubuna ayırırsak şunu görüyoruz: Tepede, mal mülk ve sermaye sahibi dört beş kişi; 'ortada' yüksek memur, memur, dükkân sahibi, yani aydın ve esnaf (ve aileleri), yaklaşık olarak yirmi beş kişi, ve temelde, emeğiyle geçinen, daha doğrusu pek geçinemeyen (aileleriyle birlikte) yaklaşık olarak elliyi aşan bir kalabalık.

Balıkçılar (yirmi bir balıkçı, iki balıkçı karısı, çocukları, iki tekne sahibi), en kalabık grup olarak sıranın başını tutuyor. Meyhaneciler ve bakkallar (altışar kişi) ikinci sırada; ve onları dört papaz izlemekte. Kadınlar da şöyle: Han sahibinin kızı, berber ve bakkal karıları herhalde pek fazla çalışmayanlardandır. Yoksulların da dört karısını ve belirsiz statüde onbeşe yakın Rum kadın görüyoruz. Meslek sahibi kadınlardan bir gardropçuya ve bir falcıya karşılık, fahişeler (artık ev bark sahibi olmuş eski fahişelerle, mamalarla ve lezbiyenlerle birlikte) yedi tane.[3]

S. Faik'in yoksulları, sıradan insanları, ezilmişleri, toplumun horladığı insanları sevmiştir. *'Kibar zümreyi hiç sevmem... Bana öyle gelir ki, onlar yaşamaktan hiç zevk almazlar'* (*Açık Hava Oteli, Konuşmalar,* 154).

'Yakın plajın karıları, erkekli, bezikli, biriçli, bugi bugili, sambalı, bilezikli, ipek gömlekli, tıraşlı ve paralı insanlarına karışırım, ama gözüm plajın tel örgü ile çekilmiş kıyısından ışıktan çapanın alamanaları, sandalları, çürük tekneleri, balıkçı kayıklarının ışığın aydınlattığı taraftadır. Ben öbür tarafta. Benim insanlarım o taraftadır. Kalafat oradadır. Yakamoz ordadır. Vasilaki or-

3 Sait Faik'te Rum fahişelerin çok olduğu inancı, 'çokluk'larından ziyade, bu fahişelerin uzun ve canlı bir biçimde anlatılmalarından doğmuş olsa gerektir.

dadır. Hasan ordadır. Avni Efendi ordadır..."(Bitmemiş Senfoni, 45). *'Postbıyıklı Rum balıkçılar, çıplak bacaklı sıska çocuklar, gırtlakları bir karış dışarıya fırlamış Kürt hamallar, doksanlık Rum kadınları, ben, sen, posta müvezzii, o bakkal çırağı. Hepimiz şu insanlardandık'* (*Tüneldeki Çocuk*, 8).

Bütün insanlar aynı sandalın içinde, insanlığın alınyazısını izleyerek gidiyor:

'Sen Koço, Ahmet sen, sen Muharrem, sen de İstelyo, küreğe. Küreğe siz. Sen başa geç İbrahim. Hristo, sen de ağların başına. Hüseyin bırak çayı şimdi... Sesler, gülüşmeler içinde gidiyoruz' ('Bizim Köy Bir Balıkçı Köyüdür', *Lüzumsuz Adam*, 153). *'İnsansız hiçbir şeyin güzelliği yok... Burası Allahın yaratamayacağı bir cennettir... Pazar günleri buralar dolardı. Rum kızlarının fistanlarını rüzgar alır giderdi'* ('Kendi Kendime', *Son Kuşlar*, 134). *'Sevmek, bir insanı sevmekle başlar her şey. Burda her şey bir insanı sevmekle bitiyor'(Alemdarda Var Bir Yılan*, 31).

S. Faik'in insanı horlanmış insandır, din ve dil farklarının ötesinde,

'Bir tarafında randevu evlerinin, öte tarafta umumi evlerin kaynaştığı bölge.. Karidesçiler, elektrik amelesi, ekmekçi, sirkeci, marangoz çırağı, garson, berber, akordeoncu, kitaracı, bar artisti, revü figüranı, terzi çırağı gibi esnafın birbiri üzerine yığıldığı yokuşta, birbirine karışmış her din ve mezhep, Türk, Rus, Ermeni, Rum, Nasturi, Arap, Çingene, Fransız, Katolik, Levanten, Hırvat, Sırp, Bulgar, Acem, Efganlı, Çinli, Tatar, Yahudi, İtalyan, Maltiz, daha türlü milletin birbirine karıştığı bu garip mahalleden sel yatağına her akşam küçük figüran kızlar iner. Onların ve terzi kızlarının arkasından berber çırakları yürür; berber çıraklarının arkasında da burnu bıyıklı bir Arnavut takılır' ('Yorgiya'nın Mahallesi', *Havada Bulut*, 168).

Din de, Allah yada Panaiya (Meryem Ana), insanları ayırmaz;

"Bizim köyün iskele enkazında üstleri ziftli büyük midyeleri, zehirlenmek korkusu olmayan insanlar toplar, yerler. Kimse zehirlenmez. Kimisi Allah, kimisi Panaiya koruyor, der. Balıkçılarsa 'midyeler zehirsizdir; zehirli olan bizim midelerimizdir' derler" ('Ay Işığı', *Havada Bulut*, 141).

Yazarın, en ufak bir kuşku bırakmayacak biçimde insanları dinlerine, uyruklarına, etnik kökenlerine, dillerine yada ulusal inançlarına göre ayırmadığı kesindir:

"Mercan Usta ile salaş deniz kenarı meyhanesinde sıcak sıcak istrongilos balığı ile iki kadeh içmek isteğini taşıdığım için iftihar ederim. Siz böyle bir istek duymazsanız, kendi kendinizle hiçbir zaman iftihar etmeyin... Mercan Usta bir yana, dünya bir yana... Mercan Usta ya kendisi Ermenidir; yahut madamı. Mercan Usta Ermeni de olsa, Türk de, Tunuslu zenci kırması da olsa, mutlaka İstanbul'un Türk halkındadır... Mercan Ustanın boyacı sandığını seyrettikten sonra, içinizde Mercan Usta ile bir salaş meyhanede iki kadeh içmek ve Mercan Ustadan ayrılırken elini öpmek isteği doğmazsa, İstanbul ilini bırakıp gidin. Nereye giderseniz gidin. Uçağa binip New York'a gidin paralı iseniz. Parasızsanız Sarayburnu'ndan atın kendinizi. Üç dört yüz binlikseniz gidin çirkin apatımanınıza; sümüklü çocuklarınız, lavanta kokulu pasaklı karılarınızı kucaklayın. Ne bok yerseniz yeyin' ('Gün Ola Harman Ola', *Son Kuşlar,* 144-146).

Onun dünyasında insanlar birbirine alışılagelenin dışında farklı bir biçimde bakarlar:

'İnsanlar birbirlerini burada, Ahmet, Mehmet, Apostol, Yorgi, Salom diye çağırmadıkları için, kimin Müslüman kimin Hristiyan, kimin Yahudi olduğu da belli olmaz'; 'İnsanların birbirini yediği şu büyük kavga dünyasında iki insanın değil, birlerce insanın, dinden, ideolojiden, her şeyden uzak, fakat her şeye rağmen seviştiğini görmeseler bile, bilsinler. Büyük laflar söylemeden... Sevişelim' ('Kalorifer ve Bahar', *Sarnıç,* 125 ve 'Sevgiliye Mektup', *Tüneldeki Çocuk,* 49).

İnsancıl yazarların gelişmiş bir 'empatiye' yani özdeşleşme yeteneğine sahip oldukları yukarıda söylenmişti. 'Ben onun yerinde olsam' yada 'karşı tarafı anlamak' şu biçimde dile getirilir, S. Faik'te:

'İşte elleri, parmakları, işte ayakları. Kim bu? İnsanoğlu! Senin gibi tıpkı tıpkısına apaynı... İşte portakal yiyor. İşte türkü söylüyor. Bilmediğin dilden bir türkü söylüyor. Arada, bildiğin, kanına dolaşan şu Türkçe dilinden, "Karabiberim, biberim bibe-

rim!" diyor. Sonra, 'Ase pya ta pluti ke ton İbraim!' İşte karşı karşıyasın. Haydi bakalım bil onu. Anla bakalım... Sevgiden söz aç. Ne çıkar; o seni anlarsa değil, sen onu anlarsan birşeyler olacak... Belki anlamak ikinizin de işine gelmiyor. Tanı, tanı kendini tanı. İşe başla bir kere bu yönden. Sonra onu da anlayacaksın' ('Yılan Uykusu', *Alemdarda Var Bir Yılan,* 104). *'Bütün milliyetçiler (ve hatta diğerleri), bir başka milleti anlamaktan o kadar acizdirler ki; diğer milletlerde bütün ayrılıklara rağmen sempatize olacağımız insan kalan tarafı aramayız da daima farkları görür ve onları ortaya süreriz'* (*Sevgiliye Mektup,* 108).

Yazar, ulusçu önyargılarımızı ve iç dünyamızı bilmediğimizin bilincindedir; bunu çeşitli biçimlerde dile getirmiştir. Kendisi bile, Fahri adı altında, Marmara Adaları'nın antipatik halkına bakarken, bir ruhbilimci gibi kendi içi dünyasına kuşkuyla yönelecek, Fahri'ye şunları söyletecektir:

'Beyhude yere kızıyorum; ben de, onlarla olsam bilmeyerek aynı şekilde hareket etmeyeceğim ne malum?... Ya bütün mesele bir gruba dahil olmamaktan, bir meclise girmemekten doğuyorsa... (Medarı Maişet Motoru, 106).

Çevrenin Yunan konusundaki baskısını da kaleme almıştır: *'Vatansız'* gencin Stelyanos Hrisopulos adlı oyuncak gemisi, ulusal bir simge değil, bir soru işareti taşıyan bayrağı ile okyanusları aşmaya çalıştığında, onu batıran mahalle çocuklarıdır (*Semaver,* 22). Yazar, Türkler'e karşı Yunan milli futbol takımını tutmaya kalkışmanın nasıl olanaklı olmadığını anlatır yayınl(ıy)amadığı bir yazısında: *'Sıkı ise söyleyin (bunu) bakalım... Binlerce kişi size şaşmaz mı? Şaşmaz değil sizi dövenler bile olur' (Bitmemiş Senfoni,* 21). Farklı bayraklar yüzünden yapılan savaşlara karşıdır S. Faik:

'Kavgadan evvel evlerinde yemek yediğin, başı sana dokunduğu zaman yaşadığını hissettiğin çocuğu bu (bayraktaki) yıldız için mi öldüreceksin? Anlaşıldı, ben bayrakları değil, insanları seviyorum' ('Robenson', *Sarnıç*, 88).[4]

4 'Stelyanos Hrisopulos Gemisi' adlı öykü yazıldığı zaman kimilerince 'kozmopolit' bulunmuş ve yayımlanmamıştı. Yazar öyküsünü yayımlamayanlara karşı tutumunu anlatır bir mektubunda: *'Mecmua sahipleri yazımı kozmopolit bulmuş-*

S. Faik Rum ile Yunan'ın tarihsel yada kültürel kimi farklılıklar taşıdığını kabul eder; bunu Türkler için de kabul eder (örneğin bkz. 'Türk Ülkesi', *Son Kuşlar*), tüm insanların temel birliğini unutmadan. Rumlar ve çağdaş Yunanlılar bu öykülerde birbirlerine çok yakın gösterilirler; Ada Rumları kimi zaman Antik Yunanlılar'a, kimi zaman ise Bizanslılar'a benzetilir. ('Barba Antimos', 'Yaşayacak', 'Ağıt', 'Dondurmacının Çırağı', *Son Kuşlar,; Havada Bulut*, vb.). Ama genellikle bütün kahramanlarla 'özdeşleşerek', onlara sevgi ile yaklaşarak; *'İnsanın en fenasında bir iyi tarafın bulunduğunu biliyoruz. Biz o iyi tarafı bulmağa, ondan istifade etmeğe mahkûmuz, mecburuz'* (*Medarı Maişet Motoru*, 21).

Her ulustan olumsuz kimseler olduğu gibi yazarın yapıtında kimi olumsuz Rumlar da vardır. Milliyetçi Dimitro böyle bir insandır. (*Medarı M.M.* 9, 29, 121). Gene de düşüncelerinden dolayı kimi zaman utanır, kimi zaman da yanlışlarını anlar gibidir. Kuşları öldürüp yiyen tüccar Konstantin de, herhalde yazarda bulunabilecek en olumsuz kimselerdendir; 'her memlekette kaç tane Konstantin Efendi var kim bilir?' diye yazacaktır S. Faik. (*Son Kuşlar*, 116).[5]

---

lar. Halbuki siz de takdir edeceksiniz ki çok humain (insancıl, H.M.) *bir yazıdır. Ve hatta mahalli renkli bir yazıdır. Bir adanın sakinleri Rum olmakla Türk olmamaları ve isimleri Hrisopulus olmakla insan yerine konmamaları lazım gelmeyeceğini benden âlâ takdir edersiniz. Hâlâ ilan etmelerine ve yazımı koymamalarına karşı ben de kendilerine bir mektup yazarak, bir küçük adanın balıkçılarını ve beni rahat bırakmalarını teklif ettim. Yazımı neşretmemelerini rica ettim'* (Açık Hava Oteli - *Konuşmalar, Mektuplar*, 173). Burada işaret edilmesi gereken, kimilerince 'kozmopolit' (ve dolayısıyla olumsuz) sayılanın, S. Faik tarafından 'insancıl' (ve dolayısıyla olumlu) görüldüğüdür.

5 Yazarın Yunan'a ve Rum'a bu tür yaklaşımı bazı ulusçu aydınları rahatsız etmiş olacak, Mustafa Kutlu yazarı tanıtırken, özellikle Konstantin'i içeren öyküyü seçmiştir; öteki öykülerin ise Rum içermemesine sanki özen gösterilmiştir *(Sait Faik'in Hikâye Dünyası)*. S. Faik'te Rumların böylesine yoğun olması görmezlikten gelinmiştir. Tarık Buğra'nın *Sait Faik, Seçme Hikâyeler* çalışmasında da, on sayfalık önsözünde 'Rum' kelimesi geçmemekte ve sanki birilerinin bu konuda kuşkusu olabilecekmişçesine şu değerlendirme yer almaktadır: *'İstanbul'un çeşitli semtleri ve bu semtlerin insanları ile, bu insanların dilleri, töreleri, davranışları ile bizimdir; Türk edebiyatınındır onlar!'*. Nedim Gürsel ise 'Sait Faik'in Yapıtlarında İstanbullu Rum Toplumu' adlı çalışmasında (Der. Semih Vaner. *Türk-Yunan Uyuşmazlığı*, Metis, İst., 1989) bu (benim) çalışmamda dile getirilen anlayışa çok yakın bir değerlendirme sergiler.

S. Faik'te Rum kadını cinsel açıdan canlıdır. Bu canlılık ve kimi zamana da aşırılık, olumsuz bir yan değil tersine bir tür özgürleşebilmeyi simgeler gibidir. Rum kadını toplumun tabularına karşı çıkmıştır. Belki daha ilginç olanı, hiçbir Rum fahişenin yanında Türk bir fahişe bulundurmadan gösterilmemesi. Önyargıların nasıl oluştuğunun bilincinde olan yazar, sanki bu konuda özen göstermiştir. Çalı süpürgelerine yatan Eftihia ile aynı sayfada çıplak denize giren Zehra vardır ('Beyaz Pantalon', *Şahmerdan,* 102); Eleni ile Fatma birlikte giderler iş çevirmeye; Kalyopi'nin evinde Mabure ünlüdür ('Kriz', *Kumpanya,* 78); Beyoğlu'nda hem sapık Katina hem Sürtük Ayten vardır ('Beyoğlu', *Açık Hava Oteli,* 83).

Öteki 'insancıl' yazarlara geçmeden Saik Faik için işaret edilmesi gereken önemli nokta, yazarın aslında soyut 'insan sevgisini' aştığını ve burada ele alınamayacak kadar geniş bir panteist-tasavvufçu felsefeyi de ortaya koyduğudur. Yazarın doğaya bakışı, kuşlara, köpeğe, balıklara yaklaşımı bunu açık bir biçimde dile getirir. Doğa ile böylesine bütünleşen bir kimsenin, insanlara da bir bütün olarak bakması doğal sayılmalıdır.

* * *

Reşat Nuri ve Sait Faik kadar yoğun bir biçimde Rumlar'a yer vermemekle birlikte, önemli sayıda yazar, Yunan/Rum konusunu insancıl denebilecek biçimde ele aldı. Yukarıda sözü edilen iki yazar derecesinde olmasa da REFİK HALİT KARAY'ın (1888-1965) incelenmiş olan yapıtlarında saldırgan olmayan, insanlara ve farklı etnik gruplara sempatiyle yada en azından tarafsızlıkla bakan bir yaklaşım izlenir. *İstanbul'un İç Yüzü* (1920) romanında harp zenginleri, İttihat ve Terakki ve Batı hayranları eleştirilir. Yazar iki İstanbul görür: '*Pencereyi açtım, balkona çıktım... ne minareler, ne medrese damları, ne de kale duvarları veya su bentleri. Şişli... zevksiz bir mahalle. Şimdi kulağıma bu alaca karanlığın içinden bir temcit veya ezan sesi gelse ve gözüme şöyle, uzaktan eski İstanbul'un bir parçası görünse ne kadar memnun olacağım*' (165). Bu ikili dünya içinde kimileri Beyoğlu'nda paralar harcar, eğlenir, kimileri etrafı ha-

raca keser; ama bu insanlar hem 'azınlıklar'dandır hem de Türkler'den (106, 141).

Kısaca ve tarafsız anlatılan birçok Ermeni, Yahudi, Rum da vardır bu romanda. Yahudiler para işlerinde daha beceriklidirler: Recep Bey savaş içinde zengin olmasını Samuel'den öğrenmiştir (32); Ali Bey'i de zengin eden Ermeni sarraftır (80). Rum matmazel Mari ise *'bizim küçük hanımlardan daha terbiyeli, daha meclis kadını, daha da vekarlı idi'* (127). Bu gayrimüslimler, 'etnik' olarak görülen bazı 'özellikler' sergileseler de, toplum içinde dışlanmadan kabul edilirler.

Otuz yıl sonra yayımlanmış olan *Bu Bizim Hayatımız* romanında yazarın kimi konularda daha etraflı ve tutarlı sentezlere vardığı gözlenir. Doğu-Batı konusunda yazarın eleştirdiği, illede bir 'şey' olmaya çalışmaktır, 'yapay' ve kişiliksiz olmadır. Roman bu konu üstünde ısrarla durur. Rum'un ise milliyeti vurgulanmaz, ayırt edilmez: Şemsi Bey *'kahvehanenin devamlı müşterilerini tanır, Rum, Ermeni, hangi milletten olsa da hepsiyle görüşür, hepsine de kendisini saydırırdı'* (18). *'İstanbul'luysanız bir bakışta Ermeni'yi, Rum'u, Yahudi'yi değil, memuru, askeri, dükkâncıyı, birbirinden fark ediverirsiniz'* (24). Anımsadığı eski hizmetçileri ise 'karışık' ve 'eşittir': Peryam, Peyveste, Dilber, Duriye, Eleni, Katina, Amorfiya (33). Rum Seradis nefis yemekler yapan bir lokanta işletir (86).

Petraki ile Ferruh Efendi'nin ilişkileri ise küçük ulusal hesapların, ama dinsel önyargıların ve tercihlerin de çok üstündedir açık bir biçimde:

'Rum katı Ortodoks'tu, Ferruh da koyu Müslüman'dı. Lakin ikisine de Allah korkusu hakim olduğundan birbirlerine değme dindaştan daha sağlam bağlanmışlar, sıkışınca biri selatu selam getirerek, öbürü haç çıkararak herkes imanına sadık, pek mükemmel geçiniyorlardı. Ferruh Bey o nisbette dürüst ve becerikli bir Müslüman yardımcı bulamayacağına inanmıştı; barba Petraki de hiçbir Rum patronun bu, bir zamanlar fesinin kenarına incecik abani sarık dolayan, şimdi lacivert bere giyen Türk'ten iyi olamıyacağına kat'iyen emindi' (86). Sami Bey ise annesinin annesini düşünür; bu kadın *'Sakız vak'asında esir edilip getirilmiş köylü*

bir Rum kız değil miydi? Hayret Efendi'yi... debdebeli bir şekle sokan da bu kızdı'. Bu hanım sonraları *'şahsiyet sahibi Asuman hanımefendi'* olur, niceleriyle olduğu gibi: *'Hürrem ve Kösem sultanlar birer köy papazı kızı değil miydiler?'* (112). Burada ırkçı 'köken' ve dinsel üstünlük aşılmıştır.

Yine de *Sonuncu Kadeh* (1965) romanında Rum kadınlarıyla 'fuhuş' arasında çağrışımların var olduğunu görüyoruz. Kireçburnu'nda bir tavernada kızlı erkekli Rumlar'ın seslerini, kahkahalarını duyan yaşlı Bey geçmişi yeniden yaşar gibidir: *'Beyoğlu gecelerinin havasında hep o lisandan ve o şiveden, o şiveli fuhuş ahengi halkalanır'* (30). Bunun dışında romanda görülen Rumlar'ın kimisi serseridir ve ayak işleri görür (132), kimisi Karamanlıdır *'Anadolu usulü yaşar'* (153), kimi kadınlar ise 'bizimkilerden' iyidir: *'Marika'lar, Fotika'lar bizimkilerden çok daha dürüst, daha usturuplu davranırlar, nimetini gördükleri erkeklerin haysiyetini gözetirler'* (163). Bu romanda kadınlar, örneğin Polinka gerçekten böyledir. Kuşkusuz bu söylemde 'biz' ve 'öteki' kavramları oldukça belirgindir; ama karşıtlık aşırılığa vardırılmamıştır.

Ulusçu stereotiplere (kalıplara) hiciv yolu ile karşı çıkmış olan 'insancıl' HALDUN TANER (1915-1986) örneğin 'Harikliya' adlı öyküsünde ekmeğini dikiş dikerek kazanan İstanbullu bir Rum kızı ile karoseri tamircisi *'çalışkan, dürüst, efendi çocuk'* kızın nişanlısı Andon Vasilyadis'i anlatır. Kızın sonunda bir Amerikalıya aşık olması ve Andon'u terketmesi, insan ilişkilerinin bir dramı olarak, etnik herhangi bir imada bulunulmadan dile getirilir (*Yaşasın Demokrasi*, 1949). Aynı kitaptaki 'Beatris Mavyan' öyküsünde huysuz bir kadınla evli Ermeni ile birlikte yaşayan Rum dilber ise, ekonomik çıkarların dışında 'doğal' ilişkinin bir simgesi gibidir. Rum kızlar genellikle olumlu ve daha 'özgür' olarak çizilir Haldun Taner tarafından. 'Allegro Ma Non Troppo'da (*Tuş*, 1951) Rum kırması Mathilda sevişmesini bilen kadındır.

Yazar etnik önyargıların bilincindedir. Hiciv yoluyla bir konuda taraf tutar 'Fasarya' adlı öyküde (*Şişhane'ye Yağmur Yağıyor*, 1953) halktan kimseleri konuşturur ve bir arada yaşayan

insanların nasıl önyargılar taşıdıklarını dolaylı bir biçimde belirtir: *'Kalecimiz Andon diye bir oğlandı. Neme lazım, lastik gibi bir kaleci idi'*. *Ayışığında Çalışkur* (1954) kitabında da randevu evi işleten Madam Mari'nin yanında Makbule Hanımı da görüyoruz (211). Ama ulusal farkların önemsiz oluşunu, tuvalet temizleyen bir bayan dile getirir, 'sıkışınca' insanlar bir olur: *'İnsan bu. Sıkıştı mı... kibarı da gelir, adisi de... Ermeni'si, Rum'u, Türk'ü, hatta ecnebisi de'* ('Bayanlar OO', *Onikiye Bir Var*, 1954). Leylekleri Müslüman sayanları ise komünist Kremlin'e ve kiliselere konan leylekleri işaret ederek hicveder ('İzinli Leylek). Nihayet *Sanco'nun Sabah Yürüyüşü* (1969) kitabında belki Türk edebiyatında ilk kez bir Yahudi etnik stereotipini aşmaktadır: Moris'in Yahudi damadı *'halter dergisi kapaklarındaki gibi adaletli vücudlu bir delikanlı idi'* (163).

Basit bir kız olan Hüsniye roman okumaya başlayıncc –NECATİ CUMALI'ya göre (1921-2001)– değişir:

'Okudukça hem Muazzez hem Nastenka, hem Ruth olabileceğini duyabiliyordu kendinin. Yani hem Müslüman, hem Ortodoks, hem de Musevi. Yada hem Türk, hem Rus, hem Yahudi. Beş on kitap okumakla, ayrı ayrı uluslardan, ayrı ayrı dinlerden insanların, yaşayıp ölürken, sevip sevilirken birbirlerinin eşi olduklarını anlayabilmişti. İyi ama nedendi bu savaşlar?' (*Yağmurlar ve Topraklar*, 1973, 165).

Bu romanda Bulgar, Sırp, Rum ve Türkler'in ulusçu bir coşku ile mücadele ettikleri anlatılır; ama yazar kahramanlarla özdeşleşirken bile onların bu coşkusuna katılmaz (137). Güzel olan kahramanların Antik Yunan heykellerine bezetilmesi çok doğaldır (275). 'Biz' ve 'onlar', ortak ulusçu coşkularıyla yakın sayılırlar birbirlerine.

Makedonya 1900 (1976) (anı-öykü-roman) kitabında N. Cumalı ulusçu bir mücadele içinde olan Balkanlı ulusçuları anlatırken, olayın insanlık dramı yanına ağırlık verir: Florina'dan ayrılmak istemeyen yaşlı adam (28), karşılıklı zorunlu 'azınlıklar' göçü ve birbirini neden vurduğunu pek bilmeyen insanlar (86). Ulusçuluk fırtınaları esmeden önce burada *'dini, dili ne olursa olsun her insan doğup büyüdüğü, ekmeğini kazan-*

dığı toprak üstünde, korkusuz, güven altında yaşadığı oranda kendini mutlu duyuyordu... Bu gerçeği sezen insanların silahla, kavga ile işleri yoktu zaten' (85). Yazar bu cümlelerle yeni bir 'vatan' ve kimlik anlayışını dile getirir gibidir. Hürriyetin ilanıyla (1908) *'Türk, Rum, Bulgar, Ulah, hep birlikte, elleri birbirlerinin omuzlarında hora tepiyorlardı'* (85).

Kitap, ulusçu fırtınaların insanların arasına kuşku ve korkuyu yerleştirdiği gerçeğine birkaç kez değinir. Ama insanlar (Türkler-Yunanlılar) zor altında kalmayınca birbirlerinin canına kıymazlar (154). *"İster gâvur olsun, ister Müslüman, deli olmadıktan sonra, bir at için, bir paket cigara için kimse kimseyi öldürmez bu dünyada"* der deneyimli Türk; genç olanı da daha geçen akşam Ksenofon'la, Zahariyas'la ve başka Rumlarla dostça bir arada bulunduklarını düşünüp hak verecektir: *'onlar da ne kendilerini asker gibi görmüşlerdi ne de bizi karşılarında düşman'*. Yazar bu biçimde anlatır Yunan askerleriyle Türkler'in dağ başında karşılaşmalarını ve Türkler'in 'bir anlık korkusunu' (188).

Bir yanda Osmanlı'nın ulusçu bağnazlığını yeren yazar (*'hâlâ Makedonya'nın felek düşkünü eski sahiplerinden görüyordum kendimi; kanıma işlemişti Osmanlılık'*), öte yanda Arsenios adındaki Yunanlı solcuyu över. Bu adam *'kimseyi kendinden aşağı, yada kendinden üstün görmüyordu çevresinde'* (195). Bulgar, Sırp, Rum demeden dükkânında toplanırlardı sosyalistler: *'Arsenios'la arkadaşlarının her dediklerinde haklı olduklarını daha açık anladım. O ilk gençlik arkadaşlarımı hep sevgiyle, özlemle anarak, 1965 seçimlerinde oyumu Türkiye İşçi Partisi'ne verdim'* (196).

Arsenios, yeniden Makedonya'dan söz eden *Viran Dağlar* romanında (1995) karşımıza çıkar (100). Türkler ve Yunanlılar romanda aralarında candan dostluklar kurmuşlardır (22, 96, 100, 299, 305, 342). Bazı Yunanlılar mesleklerinde ustalıklarıyla örnek kişiler olarak sergilenir; bazen Türkler yanlarında meslek sahibi olurlar (105, 189). Yardımlaşma karşılıklıdır. İnsanlar din farkı gözetmeden ellerinden geldiği kadar göçmenlere yardım etmeye çalışırlar (183).

Rum kadınlar da zor durumda olan Türk kadınlarına destek olurlar, hasta çocuklarına yardım için didinirler (179). Ulusçu çarpışmalara rağmen kadınlar arasında da dostluklar vardır: *'Aralarında evlerinin anahtarını Rum komşusuna bırakanlar, karşılıklı ağlayanlar vardı. Alasonya'daki Rum komşularının birinin kızı, kızkardeşi gibiydi...'* (180).

Ama ulusçu ideloji insanları birbirine düşürür: Balkanlar ve Makedonya bir etnik savaş alanına dönüşmüştür:

'Yalnız Makedonya'da değil bu hastalık, dünyanın her yerinde salgın. Benim aklımın erdiği kadarıyla köksüz, asılsız, saçma bir çekişme bu. İnsan önce insandır. Kendine saygısı olan insanın hemcinsine eş saygıyı duyması gerekir. Dünyaya gelirken Türk yada Rum olmak elimizde değildi, seçimi yapan biz değiliz...' (113).

Roman bu düzene karşı söylem geliştirir: *'Anlaşılır şey değildi onları böyle doğdukları yerden günlerce uzakta bir bayırın sırtında karşı karşıya getirip de birbirlerine kurşun sıktıran şu dünyanın düzeni!'* (432).

Öykü yazarı SALİM ŞENGİL (1913-) *Güzel Bir Oyun* (1983) kitabında, askerlik sırasında yazarın hasret kaldığı İstanbul'u anlatan Rum gencini (erini) görüyoruz. S. Şengil bu genci bir arada Osmanlı döneminde savaşmaya gitmeyip zengin olan 'azınlık' üyelerine benzetir (47). *'Sevmenin, sevilmenin en sert içkisini'* içiren ise komşu Kiryakopulos'un kızı Eleni olacaktır *Savrulup Gidenler*'de (1987). Zamanla Eleni'nin ailesi ile anlatıcı arasında yakın bir dostluk doğar. Gençler de birbirlerini severler: *'Ne mutlu iki insandık'*. Ancak bir süre sonra *'Kiryakopulos'lar yerlerinden yurtlarından oldular. Yunanistan'a göç ettiler'* Rumlar'ın Türkiye'yi terk etmeleri acı bir olay olarak anlatılır (127-131). OKTAY AKBAL'ın (1923-) bir mahalle içinde geçen *Garipler Sokağı* (1950), *Suçumuz İnsan Olmak* (1957) ile *Düş Ekmeği*'nde (1983) Rum/Yunan yoktur; sadece *Suçumuz İnsan Olmak*'ta 'tarafsız' bir garson (170), *Düş Ekmeği*'nde ise özlemli Makedonya, Manastır, Selanik anıları vardır (37). *İnsan Bir Ormandır*'da (1975), Rumca sözlü tango (79) ve bir kahvede sessiz kağıt oynayan Rumlar'ı görüyoruz (126). Bu romanda Beyoğlu özlemle anılır, Fatih-Harbiye tramvayı da

(24, 46). TARIK DURSUN K'nin (1931-) *Denizin Kanı* (1968) romanında da, Halikarnas Balıkçısı gibi süngercilerden söz edilir; ancak 'ulusal özellikler' vurgulanmadan. Zamanın hükümetine dolaylı bir eleştiri gibi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında halk arasında *'İsmet Paşa 'On İki Adalar'ı verirsiniz, Trakya'daki eski topraklarımızı da, ondan sonra askerimi, milletimi ateşe sokarım' söylentisinin bini bir paraydı'* denmektedir (146). *Rıza Bey Aile Evi* (1957) romanında Rumlar 'bizler' gibidir: sıradan bir mahallede Türk, Yahudi, Rum bir arada yaşarlar. *'Yahudidir ama ırk, milliyet ayırmaz. Vizitesi ikibuçuk liradan salahtan akşama, çoğu yoksul Türkler'le Yahudiler, Rumlar, kim gelirse, bakar. Kapısından tek kişi döndürmemiştir'* (3, 4). Türk'ün bu mahallede Aspasya'ya vurulması da doğaldır (55, 56).

NEZİHE MERİÇ'te (1925-) *'fena tanınmış, korkunç küfreden'* Sofiya adındaki Rum kadın, insan yanı ile ideal bir kişi olarak çıkar ortaya. *'Sofiya ile Ahmet bir araya gelmesin! Ne çok gülerdik'*. Dostlarına candan bağlı, yardımı gösterişe kaçmadan hiç esirgemeyen, anlayışlı, dürüst, neşeli, çok yetenekli bir kadındır Sofiya (*Topal Koşma,* 1956, 74, 88). Bu 'insanca' dostluk vurgulanır: *'Bütün arkadaşlar bir aradayız şimdi, üstelik şimdi daha yakınız birbirimize. Bir çeşit inat'*. Yazar bu kadının insan yanını hep gündeme getirir: *'Açıklıyamayacağım bir güçle insan kadın, ana kadın olurdu gözümde... Sofiya bir Rum kadındır. Bizim apartmanın iki kapı aşağısında bir lekeci dükkanı vardır. İnsan kadındır... 'Hepimiz insan doğduk' demiş bir gün Sahir'le Ahmet'e'* (89). Bu kadın *'önünde durulmaz bir güçle, iyilikle doluydu'* (92).

Sofiya hep karşımıza çıkar: *'Bozbulanık*'ta (1957, 61); *Menekşeli Bilinç*'te (1965) de, Sofi adıyla, bilge bir kimse olarak (16); ve yine Sofiya olarak (aynı öykü) *Korsan Çıkmazı*'nda (1961) da vardır (193-199). Bu son kitapta yazar farklı dinlerin de insan ilişkilerinde ne denli önemsiz olduğunu göstermeye çalışır gibidir. Küçük bir kız büyüklerine, Müslüman-Hristiyan farkını, Türklük'ü, puta tapıcılığı, 'gâvur'u sorar. Olumlu bir kadın olan Neyyire ile küçük kız arasında şöyle bir konuşma geçer:

'–Gâvur'u Müslüman'ı yok der. Bütün insanlar birdir. Bütün insanları Tanrı yaratmıştır. –Ama, onlar İsa'ya inanıyorlar. –Eh, küçükken Hazreti Muhammet'i öğrenselerdi, ona inancıklardı. Hepsinin Allah'ı var ya' (139). *-'İş namazda değil, iş insan olmakta'* (140). Öğretmen Meli ise (kitaptaki kahraman) *'bütün insanlar birdir çocuklar'* diyecektir (141).

BİLGE KARASU (1930-1995) Aleko'yu (ve ailesini) *Troya'da Ölüm Vardı* (1963) kitabında anlatır. Aleko, erkek arkadaşı ile kilisenin önünde buluştuklarında tedirgindir: *'Hiçbir zaman kendimi, onlardan biri bilemedim... Din değiştirmek bile pek yaramıyacak işe'* diyecektir (48). Bu öyküde 'biz-onlar' karşıtlığı cinsellikle ilgilidir. İki erkek arasındaki ilişkili bütün öteki farkları ikincil kılar. Rumlar'ın *'hepsi bizi gösterip gülüşüyordu. İçerdekilerin (kilisedekilerin) iki yüz tanesi de temiz, biz günahkârdık'*.

Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı adlı romanın (1970), Türk edebiyatında Bizans dünyasını ele alan ilk ve belki tek roman olarak ayrı bir anlamı vardır. Ortodokslar arasındaki düşünce ve inanç mücadeleleri, 'insan'ın serüvenini simgeler. İnsanlar evrensellik sergilerler. *Gece*'de ise (1985) 'biz', dünya (yada Akdeniz yöresi) ve umut bir bütünlük içinde verilmektedir:

'O sokak, ancak birkaç Akdeniz şehrinde görülebilecek bir şey yapıyor, şehir birden... kırlara, çayırlara açılıyordu... Bir anlamda, herkes düşman... Gene de bilmeliyiz ki bu dünyada bizi aldatmayacak üç beş kişi vardır.... her umudu ayakta tutacak kilit taşı birkaç kişi... Bu kişiler bizi değil, dünyayı ayakta tutacak. Buna inanmak, güvenmek zorundayız' (63, 85).

* * *

Genellikle 1970'li yıllardan başlayarak 'insancıl' yazarların yapıtlarında, yukarıda sergilenmiş olan yaklaşıma ek olarak bir özellik daha görülmeye başlandığı söylenebilir. Rum/Yunan konusu ile ilgili 1942-1943 yılındaki Varlık Vergisi uygulaması ve 1955 yılındaki 6/7 Eylül olayları da edebiyat metinlerinde yer alır. Bu yıllara kadar 'ölçülü' bir biçimde kaleme alınan 1925'teki zorunlu göç (Nüfus Mübadelesi) de daha sık anımsatılmaya, 1964 yılındaki Yunan uyruklu İstanbullular'ın ülke-

den zorunlu uzaklaştırılmaları yazılmaya başlanır. Ama belki daha önemlisi, bu konular ele alınırken, artık Türk ulusçuluğu ve Türk devletinin uygulamalarının eleştirisi birarada gündeme gelir.

Örneğin ADALET AĞAOĞLU (1929-) *Ölmeye Yatmak* (1973) romanında 1930-1968 yıllarını ele alarak Türkiye'deki ulusçuluğa ve bazı politik kararlara eleştiri yöneltir yada hicivle yaklaşır. *'Türk'ten ulu millet yok', 'Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır'* gibi sloganlar doğru bulunmaz (12, 196). 1942 yılındaki ırkçı, ulusçu devlet politikalarının eleştirisi çerçevesinde Varlık Vergisi'ni ödemeyenlerin Aşkale'ye gittiklerini anlıyoruz(127). Yahudiler'e karşı bir hava estirilir: *'Anlaşılan Yahudiler birden kötü kesilmişlerdi'* (68). Yunanlılar ise Yunanistan'daki E.A.M. hareketiyle (sol direnişle) ilgili olarak ve (dolayısıyla) bir 'sempati' içinde görülürler (330). *Hayır*'da da (1987), '12 Eylül' eleştirisinin yanısıra, milliyetçiler azınlıklar konusunu ele alışları açısından yerilir: *'Yahudiler'den... yeterince nefret edemediği için kendinden nefret eden'* birini görüyoruz (200). Önyargıların, insanı 'öteki'ne karşı çevireceğinin mesajını da vermektedir yazar; Batı'ya karşı konuştuktan sonra 'acaba yine fazla alınganlık mı ediyorum? Aşağılık duyguları mı?' diyecektir (211).

Ulusçu söyleme ve pratiğine en keskin bir biçimde karşı çıkan yazarlardan biri olan ÇETİN ALTAN (1926-), *Bir Avuç Gökyüzü*'nde (1974) 'yüce soy'u alaya alırcasına, 'köken' sorununu Darwin'ci bir anlayışla maymuna indirger: *'Bebek on, on iki aylık kadardı; Ondokuz ay önce bir gece kadın kocasıyla sevişirken; Kırk yıl önce bir gece babaannnesi kocasıyla sevişirken; İki bin yıl önce bir gece bir Romalı bir Romalıyla sevişirken; Beşyüzbin yıl önce bir şafak vakti bir maymun bir maymunla sevişirken...'* (82). Bu metinde, insanların ortak atası onları birbirlerine kaynaştırır.

Aynı romanda, ulusçu kıvancı azınlıklara karşı saldırı olarak algılayan biri de eleştirilir. Vatanseverliğini kanıtlamak için bir papazı makasla sünnet ettiğini, birini de yine bu amaçla ve yine makasla kovaladığını ileriye süren bir imamı okuyoruz bu romanda (199). *Viski*'de (1975) Ermeni kadın Marika siyasi

bir adam ile ilişkisi var diye taciz edilir (19, 202). *Küçük Bahçe*'de (1978) Rum yoktur; ama yazarın din ve zaman boyutu, sıradan insanların genel yaklaşımlarını ve ulusların yaşam sınırlarını kat kat aşmaktadır: *'toplumları Tanrı'nın değil, ekonominin biçimlendirdiğini nasıl anlatacaksın?'* ve *'Yedi milyar yıl sonra dünya yeniden bir enerji küresi olarak boşluğa ışınlanacaktır'*(121).

Rum/Yunan konusu yazarın anı, gezi, fıkra kitaplarında daha açık dile getirilmektedir. *2027 Yılının Anıları*'nda (1985) bu yılda bile hâlâ *'Gâvurdan dost, domuzdan post olmaz'* diyenlerin varlığından söz edilir hiciv yoluyla (51). *Gölgelerin Gölgesi*'nde (1981) Türk ve Yunanlı sanatçıların kıyaslamasında Türk tarafının özgürlükler açısından eksiklikleri olduğu sonucu çıkar (103). Müslümanlık'ı ille de üstün görmeye çalışan Raşit bey ise Bizanslı Teodora'nın *'ayıcının kızı'* ve *'azgın bir fahişe'* olduğunu anlatmaya heveslidir (118).[6] *Kavak Yelleri ve Kasırgalar*'da (1992) Beyoğlu güzel anıların yöresidir: *'Taksim, Ayazpaşa, Harbiye, Nişantaş, Maçka, kendi dünyasında. Eyüp, Fatih, Beşiktaş, Üsküdar kendi dünyasında yaşardı'*. Beyoğlu ise ışıklı vitrinleri, birahaneleri vb. ile *'karmaşık, dar ve karanlık sokaklı bir Şark dünyasının ortasında, fiyakayla oturtulmuş, bir avuçluk bir Batı merkeziydi'* (78). Yazar Fransız hocaları, *'kırmızı oklu güç haritasında atalarımızın dünyaya nasıl yayıldığını'* anlatan Türk hocalara yeğlemektedir (52). Bu kitapta 1933'lü yıllarda Edirne'deki Yahudiler'in sürüldüğü, eşyalarının ellerinden alındığı ve bu konuda da hiç kimsenin bir daha ağzını açmadığı da anlatılır (25). *Aşk, Sanat ve Servet*'de de (1993) Batı övülerek, 'bizdeki' zenginler Zaharoff'lara, Onosis'lere kıyasla 'köylü' sayılır (76). *Bir Yumuşak İnsan*'da ise (1993), Yorgo ile Kalkidikya'daki[7] gezisi sırasında nasıl *'yüz yıllık dost gibi'* olduklarını ayrıntılı anlatır: *'Ve Yorgo'nun ipek yüzlü çocuğu görünmeyen bir yerden el sallıyor gibidir'* (184-188).

---

6 Yazarın bu cümlesinde, 'ulusçu' ve 'İslamcı' edebiyat metinlerinde görülen olumsuz 'öteki' kadın imajının eleştirisi açıkça görülür.

7 Kalkidikya, Yunanistan'da Selanik'in güneydoğusundaki yarımadadır.

AZİZ NESİN'in (1915-1996) edebiyat metinlerinde, anı ve fıkralarında genellikle ülkenin yönetim biçimine ve bu kapsamda Rumlar'la ilgili devlet uygulamalarına eleştirel bakılmakta, toplumsal önyargılar gösterilmekte ve Yunan ulusuyla dostluğun pekiştirilmesi yönünde bir çaba harcanmaktadır. Romanları ve kısa öyküleri her ne kadar İstanbul ortamında geçse de bu metinlerde Rumlar önemli bir rol oynamaz. Ancak fıkra/anı kitaplarındaki tutumu da, göz önüne alındığında yazar genel olarak hicvi kullandığı için, 'Rum' konusunu bu 'komik' alana sokmama çabası olarak da yorumlanabilir.

Yunanistan'da ilk kez 1965 yılında *Kahve ve Demokrasi* başlığıyla yayımlanan ve öykülerini içeren kitabının önsözünde yazar, Yunanlı okuyucuya seslenmekte ve toplumunun ve gençliğinde kendisinin dahi Yunan/Rum konusunda ne denli önyargılı olduğunu anlatmaktadır.

'Yedi-sekiz yaşında bir çocukken Yunan bayrağının renkleri olan mavi-beyaz bir gömlek giymek ayıp sayılırdı. Herhalde o yıllarda Yunan çocukları da kırmızı-beyaz bir şeyler giydiklerinde aynı biçimde alerji tutardı... Bugün, çocukluğumda Yunan renklerine karşı duyduğum bu düşmanlık yüzünden utanç duyuyorum. Biliyorum ki bu aynı tür duyguları yüzünden bugün birçok Yunanlı aydın da utanç duymaktadır' (10).

Yazının devamında yazar Heybeli Adası'nda Rumlar'la büyümüş olduğunu, oyun diye çocukken taş ve sopalarla Rum mahallelerine saldırdıklarını ve Rum çocuklarını dövdüklerini anlatır. *'Herhalde Yunan çocukları da bu tür oyunlar oynamıştır'* Bugün de İstanbul'da kendi oğullarının benzer oyunları hâlâ oynadıklarını fark ettiği zaman göz yaşlarını tutamadığını anlatır yazar. Önsözü, İkinci Dünya Savaşı sırasında üstün olan faşist güçlere karşı yürüttüğü cesur mücadele için Yunan ulusuna duyduğu saygıyı dile getirerek, yazısına bu tür mücadeleleri emperyalizme karşı ilk kez başarıyla savaşmış olan Türk halkının anlayacağını da ekler. Yunanistan'da yayımlanan kitaplarının önsözlerinde, yazar, bu tür bir söylemle, iki ulusun, önyargılardan arınmış dostluğunun gereğini dile getirir.

A. Nesin *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez I* ve *II* (1966, 1976) adlı anılarında da, birinci cildin 'İlk Günah' adlı bölümünde, çocukken nasıl bir Rum bakkalı aldatıp parasını çaldığını anlatır; pişmanlığını dile getirir. Bu anıların ikinci cildinde ise Rum çocuklarıyla yaptıkları kavgalardan söz edilir; çocukken bile bu olaylardan çok sıkıldığını itiraf eder. 'İlk Gördüğüm Komünist' adlı bölümde ise 6/7 Eylül olayları ve haksız olarak hapsedilmesini anlatır. Bu anılarında Heybeli'deki bir Rum dilenci kadının güzel kızı Marusa'yla Recep'in trajik aşkı da hikâye edilir. Yazarın dostu olan bu iki kişi evlenirler ama kıskanç koca karısını bıçaklar, öldürür. Oysa, yazara göre, Marusa Recep'i gerçekten sevmişti.

Yunan/Rum'a karşı bu anlayış yazarın edebiyat metinlerinde de görülür. Rumlar konusunda kem söz yoktur. *Nutuk Makinesi*'nde (1958) ulusçu böbürlenmeler eleştirilir: *'Kurtuluş Savaşı'nda bulunduğunu söyleyen, emekliye ayrılmış hangi eski yüzbaşıyla, binbaşıyla tanışsanız, Yunan generali Trikopis'i esir edip kılıcını alığını söyleyecektir. Ben böyle iki yüzbaşı, üç binbaşı emeklisiyle tanışmıştım. Oysa Anadolu'ya saldıran Yunan ordusu komutanı Trikopis bir taneydi ve herhalde belinde yirmi otuz kılıç birden taşımıyordu'* (31). *Biz Adam Olmayız*'da (1962) Beyoğlu'ndaki genelevde kadınlar arasında gayrimüslim yoktur (53). *Vatan Sağolsun*'da (1968) ise Müslümanlık'ı seçip Nâdide olan Natali'nin bu işten 'zararlı' çıktığını komik bir biçimde anlatıp yeniden toplumsal bağnazlık ve 'yabancılar'a karşı beslenen kuşku eleştirilir (137-147).

Nihayet çağdaş Türk tarihçilerinden Mete Tunçay'ın teşvikiyle kaleme aldığı *Salkım Salkım Asılacak Adamlar* (1987) adlı anılarında A. Nesin 6/7 Eylül olaylarını anlatır. Bu kitapta hem devleti yönetenleri hem de bu olayları o gün ve o günlerde kınamayanları kınar; eleştirdikleri ünlü yazarlar olsa bile bundan kaçınmaz (24).

AHMET ALTAN da aile geleneğini sürdürür. Hiciv yoluyla 'biz'im eksikliklerimiz yerilmekte (devletin sert tutumu, solun bağnazlığı vb.) ama cömert cinselliği ile sunulan 'madam' değerli görülmektedir: *'Bütün kadınlar Madam gibi olmalı' (Dört*

Mevsim Sonbahar, 1982, 157). Müslümanlık da hafiflikle ele alınır. Zeynep'i Alman sanan ve nikâhını kıyan hoca *'Yu Müslüman, veri gut, veri gut'* demesiyle biraz komik kaçar (214). *Sudaki İz*'de de (1985), İslamcı yazarlarda gördüğümüzün tersine, Müslüman sonunda inançsız birine dönüşmüştür (103-106). 'Yabancı' bayan Perkins ise çok güzel ve olgun bir kadındır (48-57). En sevilen de 'yabancı' bir kimsedir; *'Dominguez'i, daha önce kaybettiği herkesin yerine koymuş, bütün kaybettiklerinin yerine onu sevmişti farkında olmadan'* (232).

'İnsancıl' yazarlar çoktur. Burada bazılarına kısaca değinilecektir. OĞUZ ATAY (1934-1977) *Tutunamayanlar*'da (1972) hiciv yoluyla Türk ulusçu mitoslara ('güçlü ulusuz' söylemine) karşı çıkarken insanların nasıl hep 'kaçan Yunan erleri'nden yada Türk'e yenilen Yunanlı pehlivan Cim Landos'dan söz ettiklerini anımsatır (15, 43). Bağnazlık ve cehalet ile Şarklı uygarlık hayranlığı, hazmedilmemiş Antik Yunan kültürü ilişkili gösterilir (40). *'Ne güzel fıkralarımız vardır: hep İngiliz, Fransız, Alman kaybeder bu fıkralarda ve hep Türk kazanır'* gibi cümleler yazarın 'bizimle' ilgili ulusçu inançların ve imajların bilincinde olduğunu gösterir (604).[8]

OYA BAYDAR (1939-) *Elveda Alyoşa* (1991) öykü kitabında çocukluk yıllarının mahalle dostlarından söz eder: *"Rum'u, Ermeni'si, Türk'ü, Yahudi'si, hepsi de Makriköy'ün yerlilerinden. Dostluklarından başka birşeylerini görmedim bunca yıldır"* (112). Sonra 6/7 Eylül olayları anlatılır; ateşe verilen evler vb. *'Hangi kâbus gecesiydi bu? Belinden ipe bağlanmış zorla sünnet edilmeye götürülen delikanlı Avadis'in yüzündeki dehşeti, Türk komşulara sığınmaya çalışan kadınların korkusunu, kendi utancını anımsıyor'* (112). Dantel ören Rum madamlar sevgi ve özlemle anlatılırlar.

---

8 Berma Moran, Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* kitabından söz ederken edebiyatta iki eğilim bulunduğunu, birinin 'söyleyecek bir sözü' olanların yapıtları, ikincinin de 'sunuş biçmini asıl amaç' sayanların olduğunu belirterek yazarı ikinci gruba dahil eder (II, 196). Yazarların bu biçimde ikiye ayrılması gerçekçi değildir. Yazarlar kurdukları dünya ile her zaman bir 'görüş' sunarlar. Kaldı ki Oğuz Atay'ın söyleyeceklerinin çokluğu ve derinliği B. Moran'ın ilgili yazısında bile kendini göstermektedir.

AYLA KUTLU'da (1938-), *Kaçış'ta* (1979), Avrupa hoş ve üstündür: orada kendi ülkesinden daha özgür hisseder kendini Üstün adındaki solcu (22). Yunan, işçi ayaklanması ile ilgili gündeme gelir (111); 6/7 Eylül de iktidarın bir derdi olarak (120). *Hoşça Kal Umut*'ta (1987) Rum kakma ustasının zevki ve sanatı övülür (220). *Sen De Gitme Triyandafilis* (1990) adlı uzun öyküde ise özürlü Rum kızı ile onu seven iki Türk'ün, genç bir adam ile yaşlı bir kadın arasındaki duygusal ilişkilerini okuruz. Bu insan ilişkileri sevgiye dayanan doğal bir olay olarak anlatılır. Din farkı hiç engel olamaz bu ilişkiye (59).

NAZLI ERAY (1945-)*Arzu Sapağında İnecek Var* (1989) romanı konumuzla doğrudan ilgili olmasa da, kahramanların etnik farkları bu yapıtta önemsiz gibidir; Semra Özal ile Antuanette, bir insan simgesi gibi bir arada ele alınabilmektedir. *Aşk Burada Artık Oturmuyor* (1989) öykü kitabında Kos adası ve Yunanlılar hoş bir atmosfer içinde anlatılır: yalnız '*eğlenmesini fazla bilmeyen bir ülkeden gelmiştik; biraz yabancılık çekiyorduk*' (56). DUYGU ASENA'nın (1946-) kitapları ise, konumuza uzak kalmakla birlikte, *Kadının Adı Yok*'ta tutuculara ve 'Batı'yı sevmeyenlere karşı bir tutum içindedir (67); *Kahramanlar Hep Erkek*'te (1992) 'Yunanlı' olmanın 'suç' gibi gösterilmesini kınar (103). Bu kitapta Rumlar'a karşı önyargılı kişilerin, 'Rum kopili' sözünü eleştirir (91, 99).

NEDİM GÜRSEL'in (1951-) *Boğazkesen - Fatih'in Romanı* (1995) bir yanda Batı'da yaygın Osmanlı - karşıtı önyargıları yadsıyan ama aynı zamanda resmi tarihçiliğe karşı çıkan yapıtında (örneğin İstanbul üç gün yağmalanır fetihten sonra - 196), her iki 'taraf' aynı derecede saldırgandır. Fahişe Nefeli aşırı cinsellik sergiler; ama Nicolo adlı kız namusuna çok düşkündür, bu yolda adam da öldürür (200). Pontuslu Batlamyus ise üstün bir bilim adamıdır. Sultan Mehmet Amirutzes'in inancına karışmaz: '*hiç kimseyi zorla Müslüman yapmadığı gibi*' (122). 'Türk' kelimesi çok sık kullanılır Osmanlılar için. Fetih'in olumlu yanlarından biri, bir Venedikli'ye göre, minarelerle kiliselerin gerdeğe girmesidir (170).

Heybeli doğumlu NEJAT GÜLEN'in (1927-) *Heybeli'de Yaz*

Sonu (1984) roman-anı kitabı bu adadaki Rumlar'ın ayrıntılı bir biçimde anlatıldığı bir yapıttır. Ada halkı, sarhoş papaz, Paskalya yortu kutlamaları, evde kalmış kızlarıyla ve balıkçısıyla bir bütün olarak, sevgi ile anlatılmaktadır. 6/7 Eylül olayları ve Kıbrıs çıkarmasının yarattığı panik en çarpıcı bir biçimde verilir; korkudan zıngır zıngır titreyen Madam Marika, ölmeye hazırlanan (Osmanlı) Aristidi Efendi, 'ama burası vatanımız, bize ne EOKA'dan?' diye şaşıranlar, tahrip edilen ataların mezarları, vb. (141-152). Yazara göre, bu olaylardan sonra Rumlar Yunanistan'a göç etmeye başlarlar.

TURGUT ÖZAKMAN (1930-) *Korkma İnsancık Korkma* (1993) romanıyla Türk edebiyatının en ilginç Rum kadınlarından birini yaratır. Eleni, Türk kocası Çanakkale savaşında ölünce, çok genç yaşta dul kalır ve kocasının evinde o ailenin içinde yaşar. Romanı anlatan kahraman ise öksüz kalmış yine aileden küçük bir çocuktur. Aralarında önce anne-çocuk ilişkisi doğar, zamanla bu büyük bir aşka dönüşür. Cinsel ilişkiler alışılmışın dışında çarpıcıdır. Çevre kadına karşı kuşkulu ve hatta önyargılıdır: kimileri onu 'arsız bir Yunan' sayar (83), kimileri çocuğu 'Hristiyan yapacak' diye kaygı duyar (96). Zaten bu gelini pek de istememişlerdi. Ama zamanla Eleni'nin eksiksiz, yenetenekli, neşe saçan, dengeli, dürüst ve hele olgun bir kimse olduğu ortaya çıkar. Belki tek kusuru bu çocuk yaşta 'insancık'a delicesine aşık olmasıdır. Onu tanıyanlar, kendi önyargılarını da aşıp, itiraf etmek istemedikleri yanlarını keşfederler; aileden bir yaşlı örneğin, Eleni'yi ancak yakından tanıdıktan sonra geçmişinde Rum yakınları olduğunu kabul eder (126). En 'insan' Rumlar'dan biridir Tiya (teyze demektir) Eleni. Önyargıların bilincindedir de: *'benim büyükbabam hiç tanımadığı halde, bazı kimselerden sırf Yahudi oldukları için nefret ederdi nedense'* (107).

AHMET YORULMAZ'ın (1932) *Savaşın Çocukları, Girit'ten Sonra Ayvalık* (1997) adlı romanında Türk romancılığında hemen hiç işlenmemiş olan bir konu ele alınmaktadır. Giritli Grekofon Müslümanlar'ın Türkiye'ye göçü. Ulusçu fırtınalarla insanların ezildiği ve acı çektiği bir ortamda her şeye rağmen

farklı dinden ve farklı ulusal kimliklerden oluşan insanlar arasında dostluklar zaman zaman çok güçlüdür. Romanın kahramanı Aynakis Hasan örneğin Kir Vladimiros ve karısı tarafından bir 'evlat' gibi korunur, eğitilir ve sevilir (71, 96). Kir Vladimiros'la karısı *'Kira Eftimiya... güleryüzlü ve sevecen oluşundan teyze diyordum ama ben; gerilerde kalan köyümüzdeki özel öğretmeni Manolis'in annesi Evangeliki teyze gibi, birşeyler vermeye çalışırdı hep. Onlar ermişlerden olacak evladım, diyordu annem. Hristiyan olduklarına bakma sen, Tanrı katında biz Müslümanlar gibi cennetliktir onlar!' 'Evlat gibi alıştık sana Hasanaki'* der Kira Eftimiya da (99).

Hasan ile Marigo arasındaki aşk da gerçek bir aşktır. Ama farklı din ve kimlik yüzünden bu iki insanın birleşmesi olanaksızdır, ulusal çatışmalar onları birbirinden ayırır (131).

Her iki tarafa yönelen bir eleştiri ve bir tür özeleştiri de sezilir romanda. Öldürmelerin karşılıklı gerçekleştirildiği (47), Türkler'in bir zamanlar 'Avrupa denilen, insanların tümünün gâvur olduğu yerlere giderken günahları olabileceği' (48) de dile getirilir. Ama Giritli asi Rumlar isyan halinde olmalarına rağmen, özellikle tanıdıkları bazı Müslüman'ın kurtulmaları için bir çaba da gösterirler (40). Sonunda göç gerçekleşir ve roman kahramanı Ayvalık'a yerleşir.

ALEV ALATLI (1944-) *Yaseminler Tüter Mi Hâlâ?* (1984) romanında Kıbrıs'ta başlayan ve Yunanistan'da son bulan Kıbrıslı iki kişinin, Eleni ile Arif Tahsin'in evlilik serüvenini anlatır. Yetim olan Eleni Arif'i sever, din değiştirip Naciye olur. Ama her iki taraf ona karşıdır. Hristiyanlar onu aforoz eder (173), Müslümanlar onu bir türlü kendilerinden saymazlar, sonunda Tahsin onu boşar ve Türk tarafı onu dışlar. Şaşkın, nereye sığınacağını bilmeden Atina'ya gelir; geçmişini gizleyerek bir Yunanlı'yla evlenir. Ama daha önce bir Türk'le evlenmiş olduğunu birileri ortaya çıkarınca kocası onu vurur. Kadın ölürken bir yandan kelime-i şahadet getirirken aynı anda haç da çıkarır. Romanda her türlü insan vardır: bağnaz EOKA'cılar, şoven Türkler, 'öteki'ne kuşku ile bakanlar, Türk'ün hakkını savunan piskoposlar, Türk'ün malına el atan Rumlar, adları işgalciye

çıkmış Türkler vb. Temelde ulusçuluğa karşı çıkılır; ve bu, Eleni'nin kişisel dramı içinden gösterilir. 'İnsan' ulusçu ve dinsel çatışmaların içinde ezilir, sonunda yok edilir. Bu romanda da, *Korkma İnsancık Korkma*'da, *Sen de Gitme Triyandafilis*'de olduğu gibi, temel kahraman Rum'dur.

ORHAN PAMUK'un (1952-) romanlarında egemen olan kimlik sorunları 'insancıl' bir biçimde ele alınır. Kahramanların insan yanları, etnik, dinsel vb. kimliklerine göre daha belirgindir. Yazarın ilk romanı *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda (1979), milliyetçi kahramanın söylemi teşhir edilir: *'Yüreğiniz size düşmanlarınız da kim olduğunu söylüyordur. Düşmanlarınız bütün öteki milletler, Yahudiler, şimdi Fransızlar, Araplar, yarın başkaları, masonlar, komünistler, devletin içine sızan bütün yabancı uluslar, rahmetli babanızın savaştığı bütün o yabancılardır'* (301). Yüzyıl başındaki anlayış ise konuşmalar içinden çıkar: bir yanda 'bizler' vardır, öte yanda 'ötekiler', ticaretle ilgilenen Ermeniler, Yahudiler, Rumlar (42). Cevdet Bey, hoşa giden bir Beyoğlu'nda gezinir ama bir türlü, özendiği 'onlar' gibi de olamaz (21).

Rumlar'ın bulunmadığı *Sessiz Ev* (1983) romanında ise kimlik sorunu bir Doğu-Batı sorunu olarak gündemdedir (104, 110 vb.). *Beyaz Kale*'de (1985) biri Müslüman biri Hristiyan iki kişi kimlik değiştirebilmektedirler. Bu iki kişi dış görünüş, ilgi alanı vb. bakımından öylesine benzerdirler: *'insanların her yerde birbirinin aynı olduğunun en iyi kanıtı onların birbirlerinin yerine geçebilmesi değil miymiş?'* (149). Ama insanlar bu benzerliği kabul etmek de istemezler; hatta tam tersine, hiç benzemediklerini ileriye sürerler (158). Romandaki tek Rum balıkçı ve bazı Hristiyanlar çok 'normal' kimselerdir (86). *Kara Kitap*'ta (1990) da Bizanslılar, Osmanlılar, Cenevizliler, Türkler vb. 'tarafsız' anlatılırlar (örneğin 178). *Yeni Hayat* (1994) adlı romanında bağnaz ulusçu nutuklar 'dinimiz', ajan Yahudiler ve düşman Yunan ile ilişkili gösterilir (100). Çocukluk yıllarında aşılanan 'Türklük' duygusu ise 'bizi' öteki uluslara kıyasla çok yüce gösteren öykülerle de açıklanır (114).

Benim Adım Kırmızı'da (1998) İstanbul'da yaşayan ve çeşitli meslek gruplarına bağlı Rumlar, örneğin kasaplar, saatçı ustala-

rı, balıkçılar, şarapçılar, Rum kiliseleri gibi, Boğaziçi'nin kendisi, İstanbul'un bir çamurlu yokuşu yada öteki sakinleri gibi, bu kentin bir öğesi çerçevesinde, en doğal bir biçimde anılırlar.[9]

MEHMET EROĞLU'nun (1948-) *Issızlığın Ortasında* (1978) romanı ise, 'İslamcı' Mustafa Miyasoğlu'nun 1982'de yayımlanmış olan *Güzel Ölüm* romanına göre ve 'öteki'nin ölümü açısından bütünüyle ters bir yaklaşım sergiler. *Güzel Ölüm*'de 1974 Kıbrıs harekâtıyla ilgili ölümler, hatta değil karşı tarafın, 'biz'im ölümler bile 'güzel'ken, öyle bir savaş herkes için bir 'kurtuluş' olurken, 'ulusal lütuf'ken, M. Eroğlu'nun romanında Kıbrıs'ta öldürülen Rumlar bir kaygı, sıkıntı ve giderek bir kişisel buhran nedenidir. Türk edebiyatında çok ender görülen savaş karşıtı romanların en 'sözünü sakınmayan'larından biri olan bu çalışmada Rumlar 'insan' yanlarıyla gündemdedir.[10]

'Hücum! Ve düşmanı görüyorum. Soyut bir kavram değilmiş. İşte karşımızdalar. Hiç duraksamadan birbirimizin içine giriyoruz... Herkes kurbanını yada celladını seçmiş bile... Mavi üniformasının içinde, kara bıyıklı bir adam karşımda. Benimki bu, diye düşünüyorum. Benim kurbanım yada celladım bu. Oysa adamı tanıyorum, evet çevremde görmeye alıştığım adamlardan biri... İki insan, aynı türden iki canlıyız biz. Yüreğimi müthiş bir pişmanlık dolduruyor. 'Seni tanıyorum' diye bağırıyorum: 'Sen insansın' (111).

---

9 Aris Abacı'yla yaptığı bir söyleşide, romanlarında yakından tanımış olduğu Rum, Ermeni vb. gibi azınlıklara neden fazla değindiği sorulduğunda, Orhan Pamuk, Yunanistan'da yayınlanan söyleşideki ifadeye uygun olarak, şöyle demiştir:

"Son zamanlarda herkes çok kültürlü, çok sesli toplumu öğrenmiş gibidir ve devletin tutumu yüzünden İstanbul'dan ayrılmış olan azınlıklara nostalji ile değinmektedirler. Ben bunu içtenlikle yapıldığında anlayışla karşılayabilirdim. Ancak ben bu nostaljinin başka hiçbir toplumda eşi görülmeyen kitsch bir nostaljiyle bir arada bulunduğuna inanıyorum. Benim azınlıklarla ilgili olarak tek söyleyebileceğim, kişisel anılarımın, öğrencilik yıllarından beri Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler'le ilişkili olduğudur. Bu azınlıkların yokluğu ise geçmişimin yokluğu gibi bir şeydir. Kişisel anılarımı bir gün dışa vurmayı isterdim; ama bunu genel olarak var olan ve yukarıda sözünü ettiğim tutuma uygun bir biçimde yapmak istemiyorum" (*Elefterotipia* gazetesi, 15/1/1999).

10 'Savaş karşıtı' roman herhalde savaşın neden olduğu acıları dile getireni değildir, savaşın neden olduğu 'sevinci' de göz önüne alıp yine savaşa karşı çıkan romandır. Özellikle 'bizim savaş acılarımız'dan söz eden romanları, 'yenilgiye karşı romanlar' olarak da algılayabiliriz.

İnsan insanı öldürür, 'seni öldürmek istemiyorum! Kaç buradan!' demesine rağmen. Sonra başkaları da ölür. Gencin buhranı başlar ve sürer. 'O görüntü beynimden hiç çıkmayacak' (112).

Bu romandaki öteki Rumlar da ilginç, onlara karşı çıkanlar da. 'Osmanlıyım' diyen İstanbullu Rum papazla dostluk kuran Türk 'insanı', –'*onun bir Rum ve bir papaz değil, bir insan olduğun düşünüyorum*' (46)– ordu mensupları tarafından kuşku ile karşılanır; sorgusu yapılır, sıkıştırılır. '*Karşılık vermeden susuyorum. Neydi? İkimiz de bu gezegenin üstünde kaybolmuş iki insandık, desem inanır mı?*' (249). Bir Rum kız sever; bunu da kimseye söyleyemez bu 'yalnız' insan: '*Ona nasıl anlatabilirim? Düşmanlığın, öfkenin, kinin, kanın pusuya yattığı bu köyde hayatla kurduğum tek bağın o (Rum) kızı olduğunu nasıl açıklayabilirim?*' (293). Kızı bir daha görmeyeceğine söz vermeye zorlanır. '*İnsanlar kolay yaşanacak bir hayat seçmekte neden bu kadar beceriksizler?*' (84).

Yürek Sürgünü (1994) romanında yazar yeniden 1974 Kıbrıs olaylarına değinir –'*o yıl Kıbrıs'ı fethetmiştik*' der kısaca– bir istihza havasıyla (15). Yine kısaca, politik sorunlarla karşılaşan bazı kişilerin (siyasi göçmen olan) yakınlarını ancak Yunanistan'da görebildiklerini (170), yaşlı kimselerin 42 yıl önce Anadolu'daki 'köylerinden kaçan Rumlar'la' buluşmak ve 'unutulmaz bir hafta geçirmek' için gizli gizli Sakız'a gittiklerini okuyoruz (319).

* * *

Rum/Yunan konusunda 'insancıl' diye sınıflandırılan yazarların temel özelliklerinin hemen hepsi (yani 'öteki'ni kendimiz gibi 'insan' görmek, empati/özdeşleşme ile onu 'anlayıp sevmek' ve nihayet 'bizim' ve 'öteki'nin ulusçu yanlarını teşhir etmek gibi) bu çağdaş yazarların metinlerinde en açık bir biçimde görülebilir.

FERİDE ÇİÇEKOĞLU (1951-) *Suyun Öte Yanı* (1992) romanında Nihal, Giritli olup Yunanca konuşan Türkler'in yaşadığı Cunda adasında, göç olayını düşünür, yurtlarından olan İstanbul Rumları'nı anımsar. Yunanistan'daki Albaylar cuntasından

kaçıp Türkiye'ye sığınan Yunanlı avukatın öyküsünü dinler. Giritli Türkler Rumca şarkılar söyler (özellikle Samyotisa şarkısı sık sık anımsanır), Türkçe'yi Rum şivesi ile konuşurlar (30, 87, vb.). Ama farklı yörelerden insanların böylesine 'içiçe' oluşunu hazmetmeyen devlet yöneticileri Cunda adasında 'yabancı' dili ve Yunan şarkılarını yasak ederler; Nihal ağlar bu duruma (68, 75).

Varlık Vergisi de bir düş içinde belirir. Bir çavuş Angeliki'yi tokatlıyor, *"Türkçe konuş"* diye zorluyor. *"Aşkale'ye gönderdik"* diyor, *"yol inşaatında öldün"* diyor (34). Yuanna, Hristo, Lambo, Yorgo artık gitmiş olan ve özlemle anımsanan Yeşilköylü komşulardır, dostlardır. Nihal düşünür: Yeşilköy güzeldi. *'Sonra 6/7 Eylül geldi. Manol gitti, arkadaşım gitti. Herkes, Evgeniya Teyze, Lamis, Madam Zito, Nenem bile ölüverdi. Yapayalnız kaldım ben. Ne Samyotisa kaldı, ne bir şey'* (91).

Yunanlı siyasi mülteci de olumlu bir kimsedir; eli açık, çalışkan, Arap Mustafa ile dost olabilen tek kimsedir. Aynı siyasi çıkmazı yaşayan Ertan'ın ayna karşıtı gibidir (77, 50). İki ulus arasında tarihi vahşet karşılıklı var olmuştur. Bir yanda meme uçları kesilen Müslüman kadınları (50), öte yanda Rumlar'dan boşaltılan evlerdeki kan lekeleri: *'Annem mutfaktaki lekeleri görünce çok ağladı, ben burada oturmam diye'* (51). Vahşet kine değil, pişmanlığa ve bu çıkmazın bilincine yol açar sanki... İnsanlar karşılıklı terk etmek zorunda kaldıkları topraklarının acısını duyarlar. Yaşlı nine Girit'ten getirdiği toprağı taşır yanında, onunla gömülmek ister.

Beyoğlu'nun yazarı diyebileceğimiz DEMİR ÖZLÜ (1935-) ise bütün yapıtlarında 1950'li, 1960'lı görünümü ile yaşatır bu semti. En son romanlarının birinde, en 'insancıl' yazara hayranlığının da yine Beyoğlu ile bağlantılı olduğunu okuyoruz. *'On dokuz yaşındayken hayran olduğum başka bir yazar vardı. Bir Türk yazarı. O kırk sekiz yaşında ölmeden önce Beyoğlu'nda, o canlı İstiklal Caddesi'nde birkaç defa rastlamıştım ona. Sırtında trençkotu, özensiz ama sonsuzca güzel giyinişi, sarışına çalan kumral saçları, parlak yeşil gözleriyle onu gördükçe içimde bir yükselme duyuyordun'* diye yazacaktır Sait Faik'in üzerindeki

etkisi konusunda, *Tatlı Bir Eylül*'de (1995). Yazar bu Beyoğlu'nu hep azınlıktan kimselerle (Rum, Ermeni, Yahudi) yada Levantenler, Çingeneler, yabancılarla ve bu insanların ibadet yerleri, eğlence yerleriyle ilişkili olarak düşünür. Fatih-Harbiye bu kitapta da vardır (108); ama Demir Özlü'nün gönlü, Peyami Safa'dan farklı olarak "Grande Rue de Péra" dediği yöreden yanadır (50, 92 vb.). *'1951-52 yıllarını düşlüyordun... Beyoğlu'nun bütün kiliselerini, yağmurlu günlerini, kilise avlularına düşen yağmurları bir bir hatırlıyorsun'* (147).

Bu kiliselere girip Rumlar'a yaklaşır yazar *Öteki Günler Gibi Bir Gün*'de (1974). 'İçerisi' adlı öyküde Tatavla'daki Rum kilisesini dolaşırken, ona kuşku ile gözlerini diken bakıcıya şöyle der: *"Düşmanınız değilim sizin. Dostonuzum daha çok... Arkeolojik yada sanat tarihi ile ilgili bir merak diye düşünün"* (28). Oysa merakı, sanat değil, 'insanın' sıcaklığını hissetme isteğinden kaynaklanır: *'Bu kentlerde Rum ve Ermeni yapıtlarını sevdim; toprağın eski yerlilerinin (bir azınlık onlar şimdi) yaşamlarının sıcaklığını düşündüm. Irkçı hiçbir düşünce barındırmadan içimde'* (87). Ve 'empati' ile durumu en iyi anlayan bir yazar olur: *'Küçük bir azınlık onlar, ne de olsa gizliden gizliye onları korkutan, çekingen yapan bir yığın kuşku var... geçmişteki değişimiyle kıyıda kalmışlar iyice, sessizce varlıklarını korumayı düşünüyorlar'* (36).

Edebiyat dünyasında Rum'a böylesine dikkatle ve anlamaya çalışarak bakan yazarlar çok olmadığından 'Açıkta Kalan Kilise' öyküsünden birkaç alıntı daha yapmaya değer:

'Derin bir sezgi gücümüz varsa onların (Rum gençlerinden söz etmektedir, H.M.) *birkaç gençlik yılı sonunda cemaatin eski üyelerinin gizli suskunluğuna varacaklarını (bazılarıyla dost olabilirseniz), bütün bu modern dünyaya uygun olan neşelerinin arasında, arada bir, o geleneksel kuşkudan doğan güvenli suskun kedere dönüverdiklerini sezersiniz. İşte topluluğun, bu yapının da temel ruhu'* (38). *'Kentin sokak aralarında sıkışmış küçük Ortodoks, Musevi, Protestan, Gregoryen, çok daha başka mezheplerin tapınaklarını birer birer tanırım... Peki ya tasvirler, mumlar, bütün o süslü ayrıntılar: onlar da bomboş insan içlerini süslemek*

için yapılmamışlar mıydı? Çok tedirgin olduğum dönemlerde, kentin bir ermişi bana 'Kiliselere git' demişti' (41).

Yazar 'insan'ın bomboş içini, farklı süsleriyle kabul etmiş ve sevebilmiştir.

Bu kitapta Rum kızları da aslında 'keder'e yakındırlar. Cemaatin en güzel kızlarından biri kiliseye geldiğinde, sevgilisinin ölmüş olduğunu ve kendisinin de bu yüzden kederli olduğunu öğreniyoruz: *'Şimdi kısacık öyküsünü tanımış olmak bile kişinin içine tanımlanamaz bir sıcaklık veriyordu'* (39). Rum kızı, bu kez cinselliği ile değil, onu tanıyınca, insani olan kederiyle çıkar karşımıza.[11]

Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları'nda (1979) 'çok uluslu' Beyoğlu uzun uzun anlatılır. Ama ilginç olan Selim'le yaşayan Anna ve haklarında epeyce bilgi edindiğimiz kocası ve kaynanası hakkında, 'etnik' açıdan bir şey öğrenmememizdir. Yazar insanların bu yanına önem verme gereğini duymaz. *Bir Beyoğlu Düşü*'nde de (1985) insanların ortak bir yanı, ölümleri anımsatılır gibidir: *'Kaç tane Rum, Ermeni, Arnavut çocukla futbol oynadım. Kaç sağlıksız gencin, erken yaşta, bu dünyadan sessizce çekilir gibi, aniden ölüverdiğini gördüm'* (66). Nihayet *Stockholm Öyküleri*'nde (1988) Alman SS'lerinin Yahudiler'e saldırılarından başlayarak, İstanbul Rumları'nın acı günlerini anımsar; yakılan kiliseleri, *'davullarla, zurnalarla, kenti zaptetmiş, bu vahşi geceyi ulusal bir gün gibi kutlayan...'* saldırgan kalabalığı anlatır (92).

Nihayet, bu Beyoğlu yazarının İstanbul'a gelemediği yıllarda, *'İstanbul'a en çok benzer yere, İstanbullu dostların da oldukları bir yere'*, yani Atina'ya geldiğini okuyoruz anı kitabı olan *Sürgünde On Yıl*'da (1990). Aslında yazdıkları dikkatle okunduğunda Atina'yı daha çok Beyoğlu'na benzettiğinden bu kente gitmiş olduğu çıkar.

---

11 Demir Özlü 'İçerisi' öyküsünü H. Millas'a ithaf etmiştir. 'Ötedeki Ülke' öyküsünde de *'Şimdi kalkıp İstanbul'a gitsem, dostlarım kalmadı... Neco ortada yok. Herkül'se İstanbul'da değil'* diye yazar (112). Bu aynı 'dostlar' *Bir Uzun Sonbahar*'da (1976) ve *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*'nda da (1979) (bu kez farklı adlarla) görünürler (42-48 ve 143-156). Gerçek yaşamda var olmuş olan kimselerin edebiyat metinlerinde yer almaları konusu 'Çelişkiler Suskunluklar' bölümünde tekrar ele alınacaktır.

TEZER ÖZLÜ KIRAL (1943-1986) de *Çocukluğun Sokak Geceleri* (1980) adlı romanında Rumlar, hoş ve sevecen kimseler olarak görünürler. Güler yüzlü Rum garsonlar 'o güne dek pek karşılaşmadıkları insancıl bir hava sağlarlar' (17). Yunan adalarına kaçabilme olanağı diktatör askeri rejimden kurtulmanın bir olanağı olarak belirir (85), Rum antikerler kent hayatına canlılık kazandırırlar (107). Batı ve Kilise meydanları hoş bir özlem kaynağıdır (108).

SEVGİ SOYSAL (Sevgi Sabuncu adını da kullanmıştır) (1936-1976) Türk edebiyatı içinde Yunan/Rum ve 'öteki' konusunda üç değişik nedenden çok özel bir konumdadır. Birinci özelliği, *Tante Rosa* (1968) roman-öykü kitabıyla, içinde Türkler'in yada Türkiye'nin bulunmadığı bir ortam içinde farklı bir ulustan bir insan (ve çevre) üzerine kitap yazmış olmasıdır.[12] Bu kitabının ekinde yayımlanan ve yazarla yapılan bir söyleşiden, bazılarının bu öykünün 'yabancı bir coğrafyada' geçtiğini söylediklerini anlıyoruz; bazıları da (Erdal Öz örneğin) bu öyküyü 'bir çeviri hikâye' gibi görmüştür. Oysa bu 'yabancı' kadının aslında yazarın annesinin büyük annesi ile rahibeler okulunda okumuş olan Alman teyzesinin karakter sentezi olduğunu okuyoruz.

Yazarın ikinci özelliği, bütün Türk edebiyatı içinde *Yürümek* (1970) romanında ilk kez bir Türk kızının bir Rum/Yunan genci ile 'masumane' bir biçimde de olsa, öpüşmüş olmasıdır (42, 52, 71).[13] Üçüncü ve kanıtlanması en zor olan özel-

---

12 Coğrafya açısından olmasa da, Bilge Karasu'nun da, Türk 'ulusu', 'dili' ve 'dini' ile ilişkili olmayan *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı* (Bizans) romanını yazmış olduğunu hatırlamalıyız.

13 Türk bir erkek ile 'öteki' kadın arasında cinsel ilişki, farklı içerikte ve anlamda yüzlerce kez roman ve öykülerde rastlanmakla birlikte, 'tersi' bir ilişkiye, Sevgi Soysal örneği dışında ancak gayrimüslim azınlıkların yapıtlarında görülür: Türkçe (ama Karamanlı harflerle ve Karamanlılar için) yazmış olan Evangelinos Misaylidis'te, Zaven Biberyan ve Mario Levi'de benzer ilişkilere rastlanır. (8. Bölüm'e bkz.) Bir istisna da Ali H. Neyzi'nin *Damdakiler* (1989) adlı 'manzum' oyunudur. İstiklal Savaşı yıllarında bir Anadolu köyünde geçen olayda Fatma, sevmiş olduğu Yorgo'nun çocuğunu doğurur. *'Olacaksa insan, kardeş olmalı / Ve ben doğurmalıyım hepsini... Aynı dam altında ilkokulu okuyan / Kan kardeşi, Biri Türk biri Yunan / Biri Müslüman biri Ortodoks'* (62, 63). A. Neyzi,

liği ise, Rumlar konusundaki çok özel ender rastlanan duyarlılığıdır.

Yazarın yapıtlarında ulusal (ve sınıfsal) önyargılar sık sık anımsatılır. *Yenişehirde Bir Öğle Vakti*'nde (1973) Selanikli'nin ince zevki dile getirilir, bazı insanların 'Selanikli' sözcüğüne kötü anlamlar yüklediği de eleştirilir:

'Selanikli sözüne Necip Beyin anası çok kızardı, ne demekmiş Selanikli? Dönmesi var, palikaryası var, Bulgar'ı var, göçmeni var. Selanik eşrafındanız biz. Babanın Pişona'daki çiftliğinde çalışan Rum, Bulgar yarıcılar kum gibiydi' (47).

Selanikli Necip bey de kimilerince 'dönme' yada Yahudi sayılma 'tehlikesinden' çok rahatsız olur: *'giderek bir kompleks biçimini almıştı bu duygu içinde. Yahudiler'den nefret ediyordu. Yalnız karısı, bir gün kendisine, 'Dönme olmadığın şundan belli ki, tembelin tekisin ve giriştiğin bütün işlerde başarısızlığa uğruyorsun'* demişti (62).

Rum metres de cana yakın ve 'doğru dürüst' yemek pişiren bir kimsedir; Koço ise en doğal biçimde Nuri ve Niyazi'nin yanında görülebilir (56, 277). Ancak yazar Rumları (etnik grup yada ulusal kimliklerden bağımsız kişiler olarak) sevimli gösterme gayreti içinde değildir; eksik ve eleştirilecek yanları *Yürümek*te (1970) açıkça dile getirilir. 'Olumsuz' Rumlar'ın varlığı ile onlara karşı yaygın önyargılar birlikte, bir arada, ama her ikisine de aynı biçimde karşı çıkılarak ele alınır. 'Olumsuzluk'un, önyargıları haklı çıkaracak bir bahaneyle dönüştürülemeyeceği vurgulanmak istenir.

Madam Marika ve çevresi ukala, burnu havada, zenginlik hayranı kimselerdir. Bu Madam, 'Musevi tezgâhtar takımını' hor gören bir kimsedir (39, 40). Ama Elâ'nın seveceği Rum oğlanı Aleko da, o çocuk yaşta olabileceği derecede, ulusçu bir yan sergiler. Yazar ise, biri Türk öbürü Rum bu iki gencin tar-

---

Meyzi ile Neyzi anı-romanında da Rumlar'dan tarafsızlıkla yada yakınlıkla söz eder (102-106). İlginç olan, Leyla Neyzi'nin bana söylediği, aynı zamanda Nezih H. Neyzi'nin *Kızıltoprak Anıları* adlı kitabında bulunan secerede de görüldüğü gibi, Neyzi ailesinde büyükanne tarafından Rum bir kökenin bulunduğudur. Bu köken ailece açıkça ifade edilmektedir.

tışmaları içinden ulusçu önyargıları sergiler. Aleko da zenginlerin hayranı, *'Yunanistan büyük devlet'* diyen bir çocuktur. Elâ da ona *'Yunanlılar korkaktır'* diyecektir. Çocuklar büyüklerinden öğrendikleri ile karşılıklı 'barbar' ve 'çocuk öldüren' suçlamalarıyla sürdürürler karşıtlıklarını (51).

Birbirlerini seven iki gencin, hatta iki çocuğun ağzından çıkan bu sözlerin saçmalığı çok belirginleşir. Çünkü aynı anda öpüşürler. Aleko'nun kafası ulusçu ve dinsel simgelerle karmakarışık gibidir: *'Ben seni o keşişin tanrısını sevdiği gibi seviyorum'*. Elâ ise Aya Yorgi kilisesinde mum yakıp adak adar. Sonra *'Aleko'yla manastırın bahçesindeki mezarların üstüne oturup öpüşürler'* (41).

Kızın yengesi ise toplumun genel tutumunu dile getirir gibidir.

'Kendini bilen bir kız Rum oğlanıyla çama çıkmaz... Ayol bütün Ada koca bekleyen kızlarla doluyken, sen cebi delik Rum oğlanıyla çama çıkarsan, parlak parlak kısmetler bütün o koca bekleyen kızları almasalar da, seni hiç almazlar' (41).

Sabiha hanım da konuşurken, *'Bir terzim var. Ermeni, ama pırlanta'* der (37); Gâvurkesen Paşa diye bilinen adam ise yanında çalışmış olan Rumlar'ın *'çalışkanlığını, işbilirliğini, kadirbilirliğini anlata anlata (bitiremez)... Ama 'vatan müdafaası başka iş''* (95).

'Bizim' tarafa eleştirel yaklaşım da kitapta çok belirgindir. İstihza yolu ile becerikli kişi olarak Varlık Vergisi döneminde İtalyan'dan ucuza köşk kapan Hulusi Bey'i görüyoruz (36, 38). Ama asıl eleştiri İmroz'daki (şimdi Gökçeada) Rumlar'la ilgilidir ve kitabın son bölümünü oluşturan sahnelerde görülür (117-139). Bu sayfalar, özdeşleşmenin ve (ulusal) otokritiğin en üst düzey örneği gibidir. Temelde karşı çıkılan anlayış, insanların (ve romanda kahramanın kocasının) insanlara ve Rumlar'a karşı ulusçu ağırlıklı ve çelişkili tutumlarıdır.

Karı-koca, Elâ ile Memet, İmroz'a tatil için gelirler. Ada canlıdır, insanları sıcaktır. Beyaz küçük kilisenin mum ışıltısı gecenin içinde kıyıya vurmuş. Elâ'nın *'içinde bir sevinç kıpırtısı'*. Ama yolcuları karaya çıkaracak olan Laz motorcu *'gaddar bir*

eski zaman kralı gibi'dir; *sevmeyen gözler*'le yolculara tepeden bakar. Bu adamla yaşlı bir Rum arasında şöyle bir olay yaşanır (ve Memet ile Elâ da katılır olaya):

'*... yün yelekli, zayıf, eski Yunan trajedyalarındaki koronun bastonlarını hatırlatan uzun, ucu kıvrık bastonlu, sivri beyaz, sakallı, yaşlı bir Rum, kucağında taşıdığı keçiyle motora atladı. Büyük bir dalga o anda yandan yüklendi motora. Motor devrilecek gibi sallandı. Yaşlı Rum yitirdi dengesini. Çözüldü kolları, bir bebek gibi kollarında tuttuğu keçi denize düştü. Adam, bütün yolcuların ortak telaşından apayrı, bambaşka bir telaşla motorun yanından sarktı, kollarını uzattı, keçiyi kurtaracak. Tam kurtaracak, motorcu yüklendiği bir somyeyi bilinçli bir dikkatsizlikle ihtiyarın başına çarptı. İhtiyar motorun içine yuvarlandı. Kalkamadı. Bu görülebilecek en hüzünlü düşüştü. Keçi bir daldı, çıktı denize, görünmedi sonra. Baktı Elâ yaşlı Rum'a, bekleyerek; bir şeyler söylemesini, bağırıp çağırmasını, sövmesini, sızlanmasını umarak. Bu sessiz dayanılmaz hüznü gündelikleştirecek bir şeyler yapmasını bekliyerek. Alnından sızan kanla duruyordu öylece. Sonra kalktı, çok en çok ağlayan bir gözden daha çok ağlayan, ama tek bir damla gözyaşı bile dökemeyen gözlerle baktı denize. Sessiz. Başı şişmişti. Acıyor muydu? Bu adam acıyı bilir. Acıyı ayırdetmeyi, önemli acıları önemsizlerden ayırdetmeyi. Başı acımamış olabilir, bir somye, somyesiyle hain bir takacı onu hiçbir zaman acıtmayabilir. Yalnızca keçisi, kollarında bir bebek gibi tuttuğu keçisi için ayırmıştı acısını.*

'*Elâ bu adada, şişen bir başın, itilip kakılmanın umursanmayacak, sıradan acılar olduğunu, ada halkının bu umursanmaz acılar arasında kendi, özel acıtmaya izin verdikleri acılarını seçtiklerini düşündü. Adayı o an sevdi. Dönüp baktı Memet'e. Gözlerinde aynı sevgiyi aradı Memet'in. Bir şeyi aynı anda izlemek, aynı anda anlayıp sevmek küçük ayrıntıları. Bu olabilir mi? Bunun olmasının istendiği, olmasının gerekli olduğu anlar olabilir. Baktı Memet bütün bu seyrin dışında bu küçük olayı hiç izlememiş, hiçbir şey duymamış, görmemiş biri gibi. Başka, dışarda, yabancı, bir başka motordaki biri gibi, bir başka Memet gibi, kendi ayrıntılarında, kendi olayını yaşıyor. Takacıyla konuşuyor.*

– Ben de Karadenizliyim.

Keçi suda boğuldu. Yaşlı Rum ağlıyor artık. Yüzüne ateş bastı Elâ'nın. Şimdi, bir keçi boğulmuşsa, yaşlı bir adamın başına bir somye çarpmışsa, kan akmışsa, kollarında bebek gibi taşıdığı keçiyi yitiren adam aldırmıyorsa şişen, kanayan alnına, olabilecek en büyük hüzünle ağlıyorsa keçisinin ardından, sabahın dördünde bunca insan dolmuşsa kıyıya, bunca insan sabahın dördünde gelen sıradan bir geminin, sıradan yolcuların birşeyleri değiştirebileceğine inanabiliyorsa, kapısı açık bir kilisenin mumları bütün bir yolculuğun yorgunluğunu bir anda unutturabiliyorsa nasıl 'Ben de Karadenizliyim' denilebilir? Bu hain bir cümledir, bu sevmemektir, bu bir savaş açmaktır, sınırları kapamaktır, gümrükler almaktır. Elâ Memet'in çenesini tuttu, yüzünü çevirdi yüzüne:

– Celladına demiş ki Dalton... Unuttum ne demişti; Şey demişti... 'Ölümden gaddar olabilir misin? Başımın sepetin dibini öpmesini nasıl engelleyebilirsin?' Şu senin Karadenizli takacı somyesini şu adamın başına bin kez de çarpsa, o yine bir keçisinin ardından ağlayacak.

– Ne diyorsun? Soyutlayıp durma her şeyi. Sabah oluyor. Uykum var, seni seviyorum. Bırak özentiyi, yok Rum'du, yaşlıydı, keçiydi, somyeydi, acıydı, şimdi bunların sırası değil. Bakalım kalacak bir yer bulabilecek miyiz?'

İki farklı insan aynı olaya böylesine farklı bakarlar. İki Karadenizli bir yanda, yazarla ada halkı öte yanda gibidir. Yazar, herhalde Türk edebiyatında ilk kez, hiçbir mazeret göstermeden, 'bizim' tarafın 'öteki' yana yaptığı yanlış ve kötü bir davranışı böylesine ayrıntılı bir biçimde ve anlamını genelleştirerek verir: Rumlar'ın bu adada 'itilip kakılmaları sıradan acılardır', 'ada halkının umursanmaz acılarıdır'. S. Soysal'ın bu romanındaki kadın kahramanı, Türk romanında ilk kez, Rum yanını tutarak, 'ulusal' bir konuda kocasına karşı çıkar.

'Bu adada yalnızca Memet'le birlikte olmaya gelmediğini anlar Elâ. Aralarındaki ilişkinin varlığıyla yetinemeyeceğini; şu mumlarla, şu keçiyi, somyeyi, şu yaşlı Rum'un başına vuran takacıyla, bir keçinin ardından dökülen sessiz gözyaşlarıyla, bu saatte ge-

miyi karşılamaya gelen halkla kendi ilişkileri arasında bağlantıyı, katan ve eksilten yönleriyle kurmak zorunda olduğunu.'

Metnin devamında adada gençler, kadınlı erkekli eğlenirler bir gece. Hora teperler, denize atarlar kendilerini coşup, şarap içerler testilerle. Elâ da katılır, yalancıktan ve özenti ile 'biz de sizdeniz' gibi görünme korkusunu yenerek. Ancak birden her şey değişir. Bir çıkarma gemisi belirir adada. Kiliseden karşı Yunan adasına işaret veriliyor ihbarı ile mumlar söndürülür, ada halkına düşman gözü ile bakılır. Zaten bu adaya bir hapishane yapılacağı duyulur; bir jandarma yaşlı bir kadına iskelede düzeni korumak için tokat atar: *'hiçbir düzeni bozmayacak, itip kakamayacak kadar yaşlı bir kadına'*.

Bütün bunlara ve bunlara karşı çıkmayanlara isyan eder gibidir yazar. Kocası hiçbir şey anlamaz; olanları 'doğal' karşılar, gerekli ve yararlı tedbirler sayar. Elâ kocasından soğumaya başlar.

'Ben bu adayı on gün önce sevmişsem... onların şaraplarını, horalarını, ikonolarını sevmişsem, bugünün sabahını, çıkarma gemisinin gelişini, bu gemiyle bütün bunlara açılan savaşı nasıl sevebilirim? Hangi doğru bu sevgiyi haksız çıkarabilir? ...aslında hep haksızlığa uğramış bu insanları haksızmış gibi gösteren nedenleri nasıl sevebilirim?'

Elâ ile Memet'in ilişkisi bu olayın sonucunda neredeyse bozulmak üzeredir.

İnsancıl yazarların temel özelliklerinden birinin 'öteki' ile özdeşleme olduğu, bu 'empati' anlayışının Reşat Nuri'nin *'Ben onun yerinde olsam, başka türlü mü yapacaktım?'* ve Sait Faik'in *'sevgiden söz aç... o seni değil sen onu anlarsan bir şeyler olacak'* sözlerinde sezilebildiğine yukarıda değinildi. Sevgi Soysal da bu romanını şu cümle ile bitirir: *'Susmak, tanımak, sevmek. Üşüdü, geri döndü, paltosunu aldı vestiyerden'* (139).

Değerlendirme

Bu bölüm içinde, yazarlar ve eserleri ele alınırken, 'insancıl' yaklaşımın temel özellikleri de genel olarak değerlendirilmiş-

tir. Örneğin bu metinler içinde Yunan/Rum'a karşı aşağılayıcı yada 'olumsuz' ifadelerin, 'düşman' olarak algılamaların bulunmadığını ayrıca belirtmek gerekmez; bu açıktır. Burada bir iki ek gözlemle yetinilecektir.

İnsancıl yazarların büyük bir bölümü kolaylıkla 'sınıfsal' yada 'sosyalist' yazarlar olarak da değerlendirilebilir. Sınıfsal bir yaklaşımı temel alan yazarlar ve bazı 'Osmanlıcı' (ve başka) yazarlar kuşkusuz insancıl yanlar içerir. Örneğin Necati Cumalı, Orhan Kemal gibi yazarlar, sol ideoloji açısından Yunan/Rum'u 'ileri' ve 'örnek' olarak görür: Arseniyos'u özlemle anarak İşçi Partisi'ne oy verir. S. Faik yoksul Rumlar'ı daha çok sever vb.

İnsancıl yazarları öteki yazarlardan, özellikle ulusçu, Anadolucu ve İslamcı yazarlardan ayıran daha başka özellikler de vardır. Söylemleri, Yunan/Rum ekseni etrafında bir daire çizerek tersine dönmüş gibidir. 'Ulusal' konularda yazarlar eleştirel bir yaklaşım sergilerler. Özellikle 1970 yıllarından sonra bu yazarlar, devletin (ve genel olarak toplumun) azınlıklara karşı (ve genel olarak 'öteki'ne karşı) geliştirmiş olduğu tavra bir eleştiri yöneltmişlerdir. Bu eleştiriyi daha genel bir 'karşı çıkma' çerçevesi içinde görmek gerekmektedir. 'Düzen'e, 'egemen güçlerin siyasetine', 'devlet'in yada iktidarın tutumuna da karşı çıkan bu yazarlar, bazı istisnalar dışında ('sınıfsal' yazarlar gibi) azınlıklarla yada dış politikayla ilgili konularda eleştirel bir söylem geliştirmişlerdir.[14]

Zorunlu Göç, Varlık Vergisi ve 6/7 Eylül gibi toplumsal olaylar, elli, otuz yada yirmi kadar yıl sonra, romanlarda eleştirilmeye başlanır. Eleştiri bununla yetinmez, kimi aşırı olumsuz, 'öteki' karşıtı saldırılar ve ifadeler de eleştirilir. Bu yaklaşımın ilk örnekleri, ölçülü de olsa Reşat Nuri'de görülür. Örneğin 1928'de yayımlanan *Yeşil Gece*'de, Yakup Kadri ve Halide Edip'in birkaç yıl önce (1920-1922) yazılmış olan *İzmir'den*

14 Edebiyat metinlerindeki bu gelişmelerle siyaset alanındaki değişikliklerin ilişkisinin incelenmesi bu çalışmanın temel konusu değildir. Yine de dikkatli bir okuyucu, kimi gelişmelerin (ve eleştirinin) Türkiye'deki çok partili düzenle ve genel demokratikleşme olayı ile ilişkili olduğunu kolaylıkla görecektir.

Bursa'ya öykülerinde dile getirilen anlayışı eleştirir gibidir. Sait Faik'in Yunan/Rum'a 'humain' biçimde yaklaşmayanlardan uzak kalmaya çalıştığı, 'insancıl' olmayanlara karşı çıktığı yukarıda gösterildi.

Türkiye'den Yunanistan'a göç (Mübadele), Varlık Vergisi ve 6/7 Eylül gibi olaylar bu roman ve öykülerde Sevgi Soysal (1970, 1973), Adalet Ağaoğlu (1973), Ayla Kutlu (1979), Nejat Gülen (1984), Demir Özlü (1988), Oya Baydar (1991), Feride Çiçekoğlu (1992) vb. gibi yazarlarca dile getirildi. Göç olayına Sait Faik, Necati Cumalı, Salim Şengil, Çetin Altan da değinmiştir. Tarihlerden de görüldüğü gibi bu konuların romana geçmesi, 1970'li yıllarda başlamıştır.[15]

Bu konular 'ulusçu', 'İslamcı' gibi metinlerde hemen hemen hiç yer almaz. Attilâ İlhan *Yaraya Tuz Basmak* (1978) adlı romanın '1955' başlıklı bölümünü 12 Eylül tarihinden başlatarak, 6/7 Eylül olayını gizler gibidir. Burada da olay Beyoğlu'yla sınırlı bir 'kara kalabalık' olayı gibi sergilenir; anımsanan şudur:

'Ne gerilimli günlerdi o günler!... kantarın topu kaçıyor, nereden çıktığı anlaşılmayan kara bir kalabalık Beyoğlu'nu basıyor mu sana: Rum mağazalarından başlayarak, cam çerçeve ne bulurlarsa indiriyorlar, kiliseleri yakıyorlar. Rezillik kıyamet!'

'Anadolucu'lar ya bu tür konulara eğilmemişler yada Pavli Kardeş (185) ile olduğu gibi göçe zorlanan 'hain' diye nitelenmiştir. Yılmaz Karakoyunlu ise iki romanında, (1990, 1992) bu tür olayları iki 'tarafın', her şeye rağmen, bir arada 'ne güzel yaşadıklarını' gösterecek biçimde kaleme alır.

İktidara ve düzene karşı eleştiri kuşkusuz 'sınıfsal' diye nitelenen yazarlarda ve göreceli olarak erken bir dönemde görülür. Ancak Yunan/Rum'la ilişkili devlete karşı eleştiri o denli erken değildir. Örneğin Reşat Enis'in Varlık Vergisi'yle ilgili algılaması 'ekonomik'tir; 1944 ve 1947 tarihli kitaplarında bu uygulamayı enflasyonu önleyen bir yöntem yada önemsiz bir olay olarak kaleme aldığını ilgili bölümde görmüştük. Orhan Kemal'in metinlerinde azınlıklara saldırı (1962'de), zenginlere

15 Doğal olarak, incelenmemiş bazı önceki romanlarda da bu tür bir eleştiri yer almış olabilir.

bir saldırı gibi anlatılır. Sonra solcuların nasıl haksız tutuklandığı anlatılır. Muzaffer Buyrukçu da *Gürültülü Birkaç Saat*'te (1969) bu olaylarla ilgili olarak tutuklanan solcuları anlatır.

Sınıfsal yazarlardan Mehmet Kemal ise 1974 tarihli kitabında *'Varlık Vergisi azınlıkların... sırtına yüklendi'* diyerek eleştiriye etnik bir içerik verecektir. Yani 'iktidar'ın Yunan/Rum konusunda eleştirilmesinin, 1970'li yıllarda başladığı söylenebilir. Ondan önce, Sait Faik de dahil, yazarlar Yunan/Rum'un 'üstün' yada 'hoş' yanını vurgulamış olsalar da, onları devlete karşı savunma gereğini duymamışlar (yada bu olanağı görmemişlerdi). Yeni aşamaya, 1970-1990 yıllarında ve özellikle 'insancıl' diye adlandırılmış olan yazarlarca varılmıştır.[16]

* * *

Yunan/Rum konusunda erkek-kadın ilişkileri, bütün Türk edebiyatında hep aynı belli kuralı izler. Kahramanlar ister olumlu olsunlar ister olumsuz, hiçbir Türk kadını Yunan/Rum erkeği ile (ırza geçme olayı dışında, yani zorla olanın dışında) yatmaz, öteki'ne aşık olmaz. Kimi durumlarda (Tarık Buğra'da) kimi Rumlar, İslamı seçip 'bizden' olduktan sonra Türk kızlarıyla evlenirler. Yüzlerce kadın-erkek ilişkisi içinde (edebiyatta) bunun istisnası, bu bölümde işaret edilen bir oyun dışında, görülmez. Sevgi Soysal bu konuda, bir Türk kızına bir Rum erkeğini öptürerek bir yenilik getirmiştir!

Bu 'tabu'yu yalnız, İslam'ın kimi yasaklarıyla, yani erkeğin başka dinden bir kadını alabilmesine izin vermesi ama kadına bu hakkı tanımamasıyla açıklamak yeterli değildir.[17] Bu 'tabu'

---

16 T. Timur, Cumhuriyet 'romancılarımız'ın gayrimüslim cemaatlerin akıbetini çok gerçekçi bir biçimde işlediğini yazmıştır; bu alanda Orhan Kemal'in de 'örnek' olduğunu eklemiştir (991, 292). O. Kemal'in örnek olması bu konuların en azından 1950'lere dek ele alınmadığının kanıtı sayılmalıdır. Daha önemlisi, bu alandaki eleştirel olma eğilimi, edebiyatçılarda bir 'bütün' olarak ve aynı biçimde ortaya çıkmamıştır.

17 Aynı 'tabu', tersinden işletilerek, Yunan edebiyatında da görülür: hiçbir Yunan kızı Türk'le evlenmez, Türk sevmez; ama Türk kızları Yunan erkekleri sever. Oysa Hristiyanlık'ta farklı dinden kadınlarla evlenme konusunda erkeklere özel bir 'serbesti' de tanınmaz (Bu konuda bkz. 11. Bölüm (paragraf D-4), 12. Bölüm (paragraf F-53, F-58, F-59), 13. Bölüm (G-71, G-82, G-83).

'gerçeği' yansıtmakla da açıklanamaz; çünkü gerçek yaşamda 'karma' evlilikler bu tek yönü kesin bir biçimde izlememektedir. Bir açıklama, çok eski dönemlere uzanan kimi ahlaksal/töresel yaklaşımların bugüne uzanmaları olabilir. Eski dönemlerde savaş sonrasında, kadınlar ganimet gibi, yenenin malı olurdu. Kadını 'kazanmak' askeri zaferin bir simgesi sayılıyor olabilir. Erkeğin kadınla yatması bir yanın üstünlüğünün belirtisi, kanıtı sayılabilir. Cinsel temasın, aktif tarafın üstünlüğünü ve pasif tarafın aşağı konumunu belirtmesi de ancak böyle açıklanabilir.

Edebiyat metinlerindeki 'öteki' imajının zaman zaman bir siyasal meşruiyet projesiyle ilişkili olabileceği daha önce belirtilmişti. Kadın-erkek ilişkilerine bu açıdan bakıldığında Türk bir kadının, bir Yunanlı'nın yada bir Rum'un kollarında (yada 'altında') kalması bu meşruiyet projesinde, simgesel olarak ulusal ve dinsel inançları ve güveni zedeleyici etkileri olabilir. Hemen hemen bütün ulusçu yazarlarda 'düşman'ın en belirgin kötü özelliğinin 'kadınlarımızın ırzına geçecek' söylemi olması herhalde bu yenme/yenilme simgeleriyle ilişkilidir.

* * *

İnsancıl yazarların üç özelliğine daha değinmek gerekir. Din bu yazarlarda ya önemli değildir yada zararlı yanlar sergiler. Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece*'sinden başlayarak, hemen hemen bütün yapıtlarda din adamları ve dinsel inançlar 'geri'likle ilişkili görülürler. İslami romanlarda dinsiz kimseler romanların sonunda dindar olurlarken, Ahmet Altan'ın romanında bu kez Müslüman inançsız olur. Çoğu kez Müslümanlık ile Hristiyanlık arasında fark da görülmez: her ikisi de eşit iki dindir. Bu konuda bir tercih yada üst/ast ilişkisi gösterilmez. Din artık anlatanın bir değer yargısı değil, tarafsızlıkla izlenen bir toplumsal gerçekliktir.

Beyoğlu insancıl yazarlarda çok olumlu, sevimli, ileri bir yerdir. Beyoğlu 'Batı'yı simgeler gibidir. Batı da olumludur. Batı, Beyoğlu ve Yunan/Rum bir bütünlük içinde olumludur, beğenilendir, özlenendir. Bu 'proje' kesinlikle 'Batı'ya açık bir

yaklaşım sergiler. Dine yaklaşım da bu projenin içinde anlam kazanır.

Nihayet bu yazarların ele aldıkları karakterlerin çoğu özyaşamsal özellikler taşırlar. En azından bildiğimiz kadarıyla Sait Faik, Necati Cumalı, Nezihe Meriç, Nejat Gülen, Feride Çiçekoğlu, Demir Özlü, Sevgi Soysal gibi yazarlarda büyük oranda böyledir. Örneğin Sait Faik'in hemen hemen bütün Rum kahramanları bilinen kimselerdir. Doğal olarak Orhan Kemal'in ilk romanları için de aynı şey söylenebilir. Bu özelliğin birinci sonucu, bu yazarlardaki kahramanların ideolojilerin 'gereksinimleri'ne göre basmakalıp kişiler yerine, gerçek yaşamın zorla kabul ettirdiği çok yanlı olmalarıdır. İnsanlar karikatürün kaba çizgilerini aşıp 'karmaşık' olurlar. Daha önemlisi, ideolojinin (yada dinin) ahlak ve değer sınırlarını aşıp, bu tür inançları beslemeyenleri de inandıran bir gerçeklik kazanırlar.

Bu özyaşamsal yaklaşımın, yani 'büroda' belli bir anlayışa göre kahramanlar yaratmak yerine, 'görünen'in anlatılması, roman/öykü kahramanı ile, anılarda görülen kimseler arasında bir farkın oluşmasına da olanak vermez, bunu gerektirecek bir zemin bırakmaz. Yazarların roman/öykü dışındaki metinlerinde dile getirdikleriyle, edebiyat metinlerinde oluşturdukları dünya arasında bir çelişkinin doğması bu tür bir yazımda daha seyrek görülür. Bu tür tutarsızlıklar 'Çelişkiler, Suskunluklar' bölümünde ele alınacaktır. Yazarın kahramanlarıyla özdeşleşmesi (empathy) olayı da herhalde bu özyaşamsal yaklaşımla bir dereceye kadar açıklanabilir.

8. BÖLÜM

Azınlıkların Edebiyat Yapıtları

Ben bir hanım olduğum takdirde senin gibi bir gâvura meyl-u muhabbet eylemekliğim bana rezalet, sana büyük şereftir, ne çare ki buna zafiyet semeresi derler, ilk görüşte pek beğendim.
EVANGELİNOS MISAİLİDİS, *Seyreyle Dünyayı*

Bu bölümde, Türkiye'de farklı biçimlerde tanımlanabilecek olan 'bütün azınlıklar' yada etnik gruplar değil, Lozan Antlaşmasıyla resmen tanınmış olan Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklar, yani 'gayrimüslim'ler söz konusu edilmektedir. Ele alınan yazarlar, hukuksal yada bu azınlıklara 'tekabül eden' dinsel nedenlere göre değil, temelde ortak bir inanca dayanan etnik bir kimliğe yada (kişilerin dini inancından bağımsız) bir tür cemaat birliği sergileyen tutumlara göre seçilmişlerdir. 'Azınlık' bu yazarların yapıtlarının incelenmesi sonucunda gösterilmeye çalışılacaktır.[1]

İster Osmanlı, ister farklı etnik yada dinsel gruplara bağlı olsun, bu araştırmada Osmanlı yada Türkiye halkına Türkçe yazarak seslenen yazarlar 'Türk edebiyatının' yazarları sayılmıştır. 'Azınlık edebiyatı' da bu anlayışla ele alınmaktadır. Ana dil, etnik inanç ve/yada uyrukluktan bağımsız olarak, yazarların yazdıkları dile ve hele seslendikleri okuyucu kitlesine göre

1 Azınlıklar konusunda bkz. Lozan Antlaşmasının 37-44 maddeleri; St. Ladas, *The Exchange of Minorities*, Macmillan, New York, 1932; A. Alexandris, *The Greek Minorities of Istanbul and Greek-Turkish Relations* 1918-1974, Center of Asia Minor Studies, Athens, 1983; S. Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye* 2, Gözlem, İstanbul, 1975, s. 924-930.

sınıflandırılmaları bilinen bir uygulamadır.[2] Burada incelenen yazarlar Türk okuyucusuna (yani Türkçe okuyana) seslenen, Türkçe yazmış olan yazarlardır. Sayıları az da olsa, farklı bir tarihsel, kültürel ve siyasal gelenekten gelen, kimi durumlarda ana dili de Türkçe olmayan bu kimselerin, kimlik konusundaki (ve 'biz'-'öteki' kavramlarındaki) farklı yaklaşımlarının incelenmesi, 'Türk' kimliği konusunda olduğu kadar, Yunan/Rum kimliği konusunda da karşılaştırma olanağı sağladığı için, aydınlatıcı ve yararlı sayılmıştır.

Ancak Türk-Türkiyeli-Türkçe edebiyat(lar)ı gibi kavramlar son yıllarda tartışılmaya başlanmıştır. Zaman zaman tam bir sağırlar diyaloğuna dönüşen bu tartışmalar iki farklı eksende farklı paradigmalardan yola çıkmakta ve en kötüsü bazıları bunun bilincinde de görünmemektedir.[3]

Kimileri 'Türklük'ü (dil, etnik grup, bilinç, köken vb. olarak) tarih içinde mutlak süreklilik (ve dolayısıyla bir 'öz') oluşturan bir kategori olarak görmektedirler. Kaçınılmaz olarak bu 'Türk' yanın tarafsız, somut, ölçülebilir kıstaslarını aramakta ve bulmaktadırlar da: bu dildir, 'köken'dir, uyrukluktur, yaşanan yöredir.[4] İkinci büyük grup 'Türklük'ü zaman içinde göreli olarak yeni oluşmuş bir siyasal/kültürel (ve ulusçu) bilinç olarak algılamakta ve bunun ölçütünü de 'kimlik' adı altında, kişilerin kendi kendilerini tanımlamaları gibi ele almak-

2 Örneğin İngiliz edebiyatının en ünlü isimlerinden Joseph Conrad, (ilk adı Korzeniowski) Polonya'da doğmuş, ana dili Lehçe olmuş, İngilizce'yi ise ileri bir yaşta öğrenmiştir. Ancak bütün yazılarını İngilizce olarak yazmıştır. Aynı biçimde Yunan babadan ve Romen anadan doğan Panayit İstrati de yapıtlarını Fransızca olarak (hatta iyi öğrenemediği Fransızca) yazdığı için Yunan yada Romen edebiyatı değil, Fransız edebiyatı içinde bir yazar olarak algılanır. Milliyetçilik anlayışıyla dolaylı olarak Yahya Kemal ve A. H. Tanpınar'ı da etkilemiş olan Fransız şairi Jean Moreas da aslında Yunan olarak doğmuş (asıl adı Yanis Papadiamandopulos'tur) Fransızca'yı ikinci dil olarak öğrenmiştir (Timur, 1991, 312). Örnekler çoğaltılabilir.

3 *Sombahar* dergisinin Mayıs-Haziran 1996 (İstanbul) sayısında bu tartışmalara katılanların farklı yaklaşımları görülebilir. Dergide yedi düşünür bu konuları, Kıbrıs şiirinden yola çıkarak tartışmaktadırlar.

4 Bu 'kıstasların' içinde en sorunlusu 'köken'dir. Yani Türkçe yazan, kendini Türk bilen (bu bilinci taşıyan) kimsenin kökeni 'farklı' olduğu saptandığında, bu keşfin toplumsal, hukuksal vb. sonucu pratikte ne olacaktır?

tadırlar. Doğal olarak bu iki grubun anlaşabilmeleri için, 'ulus' (ve 'Türklük'ün tanımı) konusunda ortak bir açıklamaya varmaları gerekmektedir.

Dikkat edilmesi gereken 'Türk' sıfatının en aşağı iki farklı anlam taşıdığıdır. A) Türkçe/Türk, bir dil/soy grubuna bağlı (ve Türk ulusal bir bilinç taşıyan yada taşımayan) bir kimse; burada nesnel yaklaşım egemendir. B) Çağdaş anlamda Türk ulusal bilinci taşıyan kimse (bu kez dil o denli önemli olmayabilir). Birinci gruba, örneğin kendine Türk demeyen (kendini Müslüman, Osmanlı vb. olarak niteleyen) ama Türkçe'yi kullanan ortaçağ ozanları ve bütün Osmanlı edebiyatçıları girebilir. İkinci grupta kendini Türk 'ulusundan' sayanlar ele alınabilir. Türk 'uyrukluk', sınıflandırmaları durumu daha da karışık kılmaktadır. Türkçe yazan, hatta ana dili Türkçe olan, Türk uyruklu olan, ama kendisini Türk olarak görmeyen, kendisini farklı bir ulusa bağlı sayan ve bu farklı ulusun 'görüşlerini', ideallerini dile getiren yazara Türk edebiyatı yazarı denir mi?

Bu biçimde sorulan bir sorunun yanıtı yok gibidir. Son kertede, bu soru ulusun ve insanın 'öz'ünü sorar gibidir. Neyin Türk olduğu da, yine bir tanım sorununa dönüşmektedir. Herkes kendini nasıl görüyorsa öyle midir, yoksa kişilerin kendi iradeleri dışında, onların 'öz'ünü belirleyen 'tarafsız' kıstaslar var mıdır? Soru sonsuz felsefi tartışmalara açıktır.

Yakın tarihle ilgili edebiyat metinleri ve yazarlar, 'pragmatik' bir yaklaşımla 'Türk edebiyatı' diye adlandırılsa da, eskiye yöneldiğimizde sorun bütünüyle çıkmazlara sürüklenmektedir. Ulusçu dönemde, uluslar yalnız kendilerini ve tarihlerini 'muhayyel' (imagined) bir çerçeve içinde değil, 'her şeyi' bu muhayyel çerçeve içine yerleştirirler: 'öteki'leri de, şiiri de, toprakları da... Kendine 'Türk' dendiğinde isyan edecek olan örneğin bir ortaçağ şairi artık günümüzde kolaylıkla Türk sayılmakta, aksi savunulduğunda ise, bu tez ya 'aşırı' yada ihanet sayılmaktadır. Bugün kim Kassianè'ye (9. yy. Bizans kadın şairi) Yunan değildi, kim Yunus Emre'ye Türk değildi demeye cesaret edebilir?

Günümüzde dünya çapında egemen olan ulusçu anlayış (ulusçu paradigma) toplumun içinde ortaya çıkan sonsuz çeşitliliği algılamaya, sınıflandırmaya ve anlatmaya yeterli değildir. Thomas Khun'un ünlü çalışmasında, bir paradigma içinde yetersizliklerin ve çelişkilerin büyük ölçüde artması durumunda, paradigmanın zorlandığı ve sonunda aşıldığı (yenisinin seçildiği) savunulur. Günümüzdeki bu çelişkiler yeni bir paradigmanın habercileri gibi de görülebilir.

Bu tür tartışmaların içine girenlerin dile getirmedikleri ikinci farklı paradigma da sözcüklerle ilgilidir. Kimi zaman kullanılan terimlerin bir gerçekliğin karşıtı olduğu sanılmaktadır. Oysa çağrışımlar yoluyla (ve kullanış biçimine göre) her sözcüğün pek çok 'anlamı' vardır. Türk-Türkçe-Türkiyeli tartışması bu anlamların girdabı içinde kaybolmak yolundadır. Bu çalışmada, o denli sözcüklere değil, yazarların ve özellikle metinlerin bazı belli durumlar karşısında, bu kez Yunan/Rum ve 'öteki' konusunda, takındıkları 'tutum' ve sergiledikleri 'yaklaşım'a önem verilmiştir. Sözcükler, yani 'etiketler' ikincildir.

Bu bölümde, metinlerinden kendilerini Rum, Yahudi yada Ermeni olarak algıladıklarına inanılan yazarlar vardır. Hiçbir yazar 'köken'ine göre sınıflandırılmamıştır. Ele alınan yazarlar Rum'a, Yahudi'ye ve Ermeni'ye 'bilinçli' bir biçimde yaklaşmış gibidir. Kullandıkları dile göre hepsi Türk edebiyatının yazarları olarak ele alınmıştır. 'Azınlık' sınıflamasının anlamlı olduğu ise aşağıda gösterilecektir.

* * *

Kimilerine göre 'ilk Türk romanı'nın yazarı sayılan EVANGELİNOS MİSAİLİDİS'in (ölümü 1890) Türk edebiyatına dahil edilip edilmemesi, yukarıdaki anlayışa göre tartışılır bir durumdur.[5] Misailidis Türkçe yazmakla birlikte, romanını genel Osmanlı toplumunun yalnız küçük bir kesiminin okuyabildiği bir harf sistemiyle (Yunanca harflerle) yazmıştır; okuyucuları bütün Türkofonlar değildi. Bu yazar Hristiyan Ortodoks Tür-

5 E. Misailidis'in *Seyreyle Dünyayı* (1872) romanının önsözünde Vedat Günyol bu roman için *'ilk Türk romanı olarak niteleyebiliriz çekinmeden'* demektedir.

kofonlar'a (belli bir dönemden sonra Rum/Yunan kimlik de edinmiş olan Türkofonlar'a) yani 'Karamanlı' olarak bilinen kesime seslenmiş, onlar için yazmıştı. Bu bakımdan romanı ilk 'Türkçe' roman olsa bile, ilk 'Türk' romanı saymak doğru olmasa gerektir. Ayrıca Misailidis'in *Seyreyle Dünyayı* romanı bir bakıma bütünüyle özgün bir yapıt da değildir.[6]

Söz konusu sakıncalar saklı tutulduğunda 'Karamanlı' Misailidis'in yapıtına kimlik açısından baktığımızda bu romanın, aynı dönemde Türkçe yazan öteki 'Osmanlı' ve 'Müslüman' yazarlarla (örneğin Şemsettin Sami, Ahmet Mithat, Hüseyin Rahmi, Samipaşazade Sezai) ortak yanlarının yanısıra, Osmanlı/Türk edebiyatına kıyasla ilginç farklar da sergilediği görülebilir. Ortak yanlar pozitivist bir görüş, kimi çekincelere rağmen genel olarak Avrupa'nın üstün sayılması, demokratik bir düzenin savunulması gibi zamanın 'ilerici' ve 'Osmanlıcı' yazarlarının görüşleridir. Farklar ise değişik eksenlerde gözlenir.

'Ben' ve 'biz' Misailidis'te 'Hristiyan' olarak belirir (237); kimi zaman kendini 'Anadolulu Rum' olarak niteler. Bazı kahramanları baskı altında tutulan Müslümanlar olarak görünür ama gizliden kendi Hristiyan inançlarını sürdürenlerdir (241). Bu anlayışın altında, herhalde ilk (ve belki son) kez bir 'Türkçe' romanda din konusunda Hristiyanlar'a karşı baskıların olabileceği görüşünün varlığını görüyoruz. Zaman zaman Eski Yunanlılar 'bizim' 'hafidlerimiz'dir (soyumuzdur) tezi savunulur (263); Bizans İstanbul'unda yaşamış olan insanlara da 'Rum' denir ve bunlarla 'biz' arasında bir ilişki kurulur (413). 'Karamanlı' terimi de pek beğenilmez yazar tarafından (118).

Misailidis siyasal alanda 'millet'lerin eşit konumda olmalarını ister (251). Bu sistemli istek, Osmanlıcı romancılar tarafından zamanında dile getirilen 'eşitlik' anlayışından farklıdır; Müslüman yazarlar kişiler arasında eşitlikten söz ederlerken, Rum yazar 'millet'ler (din grupları anlamında) arasında bir eşitlik ister.

---

6 Bu romanın büyük bir bölümünün Yunanlı yazar G. Paleologos'un 1839'da yayımlanan Polypathès (Cefakeş) romanından uyarlanmış olması da ek bir sorun yaratmaktadır. Ancak özgün bölümlerin çokluğu yüzünden, bu romanı yalnız bir çeviri sayamayız.

Müslümanlar'dan şikâyetleri vardır: dinsel baskıdan (172), hakaretlerden (454) söz edilir. Müslüman toplumun olumlu yanları da sergilenir romanda; 'öteki'ler (yani bu kez Müslümanlar) yoksullara yardımda bulunur (493) örneğin, Rumlar'ın ve Patrik'in Osmanlı Devleti'ne sadakati anımsatılır.

Kimlik konusunda özellikle zamanın yazarlarından Namik Kemal'le çatışan bir anlayış görülür. N. Kemal'in *Vatan Yahut Silistre*'de '*şehitlerimiz*' dediği ataları (29), Misailidis'e göre İstanbul'da kendi Rum atalarını yenenlerdir, yani Fatih'in adamlarıdır. Kimlikle ilgili tarihsel bakış açısı burada terstir.

Her iki yazarda da ama özellikle N. Kemal'de kimlik, din temeline dayandırılır. Misailidis dinin engeller yaratmamasını ister ve 'millet'lerin eşitliğini savunur gibidir. Bu iki yazar arasında en büyük fark herhalde birbirine bakış açılarıdır: İslam, Osmanlı Devleti'nde egemen dindir, Hristiyanlık 'hoşgörülen' din. Dolayısıyla Misailidis'in eleştirdiği devlet, aynı zamanda 'karşı' dinle de özdeştirilir; (dinsel şikâyetlerle de ilişkili olan) siyasal istekler -Misailidis'e göre- dinsel bir içerik kazanır. Önemli başka bir fark ise Misailidis'e göre 'öteki', yani Müslüman / Osmanlı / Türk, ülkenin sınırları *içinde* görülürken, N. Kemal gibi Müslümanlar'a göre, yani ayırıcı çizgiyi Hristiyan/Müslüman dünya olarak algılayanlar için, Hristiyan Avrupa'nın bir kesimi gibi algılanan 'öteki' (yani Rumlar) *yurt dışında* bulunan güçlerin yurt içindeki temsilcileridir. Bu son farkın zamanla –N. Kemal gibi düşünenlere göre– 'devlet/yabancı güçler' çekişmesi içinden ulusal bir farka dönüştüğünü düşünmek de olanaklıdır.[7]

* * *

Cumhuriyet döneminde 'gayrimüslim' yazarlar uzun süre Türkçe edebiyat yapıtları yayımlamadılar. Bunun nedeni, yeni devletin tek ulus anlayışını vurgulayan pratiğinin farklı etnik

7 Çok uluslu bir imparatorluk modeli destekleyen gayrimüslim/Ademi Merkeziyetçi görüşle, ayrı ulusal devletler isteyen (Yunan ve Türk) ulusçu anlayış farkı bu algılamalarla ilişkisi olabilir; Osmanlı devleti *içinde* bulunan Yunan/Rumlar ayrı bir devlet kurma tezine sıcak bakmamışlardır.

gruplar üzerinde yarattığı şaşkınlık ve bir tür şok olabilir. Türkiye İşçi Partisi içinde de çalışmış olan ZAVEN BİBERYAN, sol bir söylemle, Hristiyan bir kimlikten çok bir 'azınlık' kimliği de sergileyerek, 1966 yılında *Yalnız* romanını yayımlamış ve bu alanda öncü olmuştur. Romanda Ermeni, Yahudi ve Rum, Türk edebiyatı içinde çok seyrek bir biçimde gördüğümüz farklı bir biçimde ele alınır. Bu azınlık üyelerine karşı toplum içinde bir önyargının varlığı sürekli gündemde tutulur. Ama azınlıklar da 'Türkler'e karşı önyargılı olarak gösterilirler.

Yeranik, 'Türk'ü almak istemez (31); Kâzım Bey, anası Avusturyalı olduğu için bazı Ermenilerce 'sivilize' sayılır (122); Erol ve arkadaşları Ermeni Aret'le 'Ermeni'liği yüzünden alay etmek isterler (22), sonunda Türk kızı ile dolaşıyor diye döverler, komaya sokarlar ve 'Türklük'e hakaret' iftirasında bulunmayı da planlarlar (188). Ali, 'para bunlarda' diye azınlıklara diş biler, bunlar yüzünden 'Türk ve İslam halk sefalet içindedir' diye düşünürler (75, 77). Köylü hemşerisi ise bir şeyi anlamaz bir türlü:

'Madem ki Kurtuluş Savaşı'nda gâvurlar, Moskof, Yunan, İngiliz, memleketten kovulmuşlardı, ya bunlar kimdi peki? Niçin hâlâ buradaydılar? Niye kovmazlardı düşmanı?' (75).

Burada da, Misailidis'de gördüğümüz şikâyetlerin benzerlerini buluyoruz; azınlıklar 'düşman' olarak algılanmaktadırlar. Ancak, başka bir dönemin yazarı olan Biberyan, bu kez yalnızca 'olan' bir olumsuz durumu saptamıyor, 'olmaması' gereken bir anlayışı da eleştiriyor. Zaten Türk okuyucusuna seslenmesi bu iyimserliğinin, değişiklik yönündeki inancının bir belirtisi olarak da görülebilir. Misailidis'e göre haksız, hatta 'karşı' tarafın bir yerde kaçınılmaz olan olumsuz Hristiyan/Rum karşıtı tutumu, Biberyan'da olmaması gereken 'önyargı'dır, bir tarihsel ve toplumsal yanılgıdır.

MIGIRDIÇ MARGOSYAN'ın *Gâvur Mahallesi*'nde (1994) Türkler hemen hemen hiç yoktur; Kürtler sınırlıdır. Türkler hakkında hiçbir değer yargısına da rastlanmaz. Doğal olarak Hristiyan'ın (ve Ermeni'nin) imajı da kötü değildir. Bu roman/anı'da 'biz' kavramı kesin olarak Ermeniler anlamındadır.

'Bizim Diyarbakır' diye anılan yerde örneğin, bir eleştirmenin de 'kendini azınlık edebiyatı'nın sınırlarına kapama arzusu' olarak belirlediği bir eğilimle, yalnız Ermeniler'i görüyoruz.[8] Bu azınlık üyeleri çeşitlilik gösterseler bile genel olarak sevimli kimseler olarak resmedilirler.

M. Margosyan'ın hiç olmazsa bir bölümünün 'doğrudan doğruya Türkçe yazılmış' (8) olduğu ileri sürülen *Söyle Margos Nerelisen?*'de (1995), farklı dil kullanan, farklı dinden milletler arasındaki önyargılar ve 'fark'lardan kaynaklanan çekişmeler alaylı bir biçimde eleştirilir: *'Tanrımız birdi ama peygamberimiz farklıydı'*; her taraf ötekine kendi dilinde bir tür 'gâvurluk' yakıştırırdı; kız alıp vermek büyük suçtu (51-62).

MARIO LEVI'nin *Bir Şehre Gidememek* (1990) adlı kitabında ise Biberyan'ın kitabında da gördüğümüz tema toplumsal bir dram olarak ele alınmaktadır: bir Türk ile bir Yahudi kızın, yine önyargılar ve *'çevreden gelen baskılar'* yüzünden mutsuzluk içinde son bulan aşkları (67). Böyle bir aşk, 'Aşk-ı Memnu'dur.

Madam Floridis Dönmeyebilir (1990) adlı kitapta ise yazar bilinçli olarak bazı ulusçu davranışlara karşı çıktığını belirtiyor; 'din, milliyet, ideoloji' gibi 'maskelere' karşı 'doğup büyüdükleri topraklardan sürgün edilenlerden' yana (5, 6). Bu yapıtta Rumlar sevimli kişilerdir; özlemle dile getirilirler (31, 57 vb.). Ayrıca, 'azınlık edebiyatı'nda çok sık görüldüğü gibi, bazı devlet baskıları da, az da olsa, gündeme gelmektedir: 'Aşkale'ye taş kırmaya' gidenler (42), İkinci Dünya Savaşı yıllarında 'yirmi kur'a askere çağrılanlar' (85), gibi. *Bir Şehre Gidememek*'te ise 6/7 Eylül olayı bir dönüm noktası olarak anımsatılır (67, 70).

Yazarın *En Güzel Aşk Hikâyemiz* (1992) adlı kitabında Rumlar 'şiir' ile özdeşleştirilirler: *'Rum meyhanesinin şiiri...'* (20). Do-

---

8 Eleştiri, M. Margosyan'ın kitabında sunulduğu gibi, imzasız bir biçimde 'Varlık Dergisi'nin Kitap ekinde çıkmıştı (Haziran 1992). Kitabın önce Ermenice yazılmış olması onu dar bir etnik azınlığa seslenen bir yapıt haline getirmiş olabilir. Ancak 'köy romanı'nda da, gayrimüslimlerin hemen hemen hiç görünmemesi ve Anadolu topraklarının 'yabancı unsurlarından' bütünüyle arınmış olarak gösterilmesi, yani bir yörenin bir etnik bütünlük içinde sunulması, başka toplumsal gereksinmelerden de kaynaklandığını düşündürmektedir

yum olmaz bu şiire: *'Hiçbir zaman dilediğimce yaşayamadığım Rum meyhaneleri...'* (63). Rum, belki ilk kez 'zorunlu sürgün' yaşamış sevimli bir kimse olarak görülür: *'Türkçe ile bağlarını zorunlu sürgüne karşın koparmamış bir yaşlı Rum*'a bir Ege adasında rastlıyoruz (102). Rumlar kitapta, buruk bir tad bırakan hüzünlü bir hava içinde birkaç kez daha görülürler (105, 113).

Nihayet KRİTON DİNÇMEN'in *Symphonia Kakophonica*'sında (1992) gene aynı tema görülür; genç bir papazı seven Mehpeyker'in umutsuz aşkı ('Hiçliğin Ballad'ı' adlı öykü). Papazın kimlik sorununu dile getirir: *'Biz farklıyız... çok farklıyız... beraber olmamıza imkân yok'* diye sayıklar kızı seven papaz (30). Umutsuz aşk deliliğe ve ölüme varır. Yazar bu durumu 'doğal' değil, 'delilik' olarak niteler.

Rumlar, bu romanda ya sevimli ve olumlu yada en azından her insan gibi hoş ve zayıf yanlarıyla 'doğal' kimseler olarak sahneye çıkarlar. Kâmile hanımla *'saygılı bir dostluk'* geliştiren Doktor Kondopulos (39); Sait Faik'te olduğu gibi, Ada'da bir arada dostça yaşayan Rum ve Türkler'i anlatır K. Dinçmen. Rumlar Aya Yani'ye inanır, Türkler inanmaz; ama gene bir arada uyum içinde yaşarlar bu insanlar; papaz Yakovos'a ise hepsi saygılıdır (55). Doktor Fundopulos da insanlara parasız bakar (52).

Değerlendirme

Misailidis öteki 'gayrimüslim' yazarlardan bir bakıma farklı bir konumdadır: a) Bu 'Osmanlı' yazar farklı bir dönemden eski bir sestir, b) onun döneminde kişisel ve yurttaş hakları anlayışı değil hâlâ 'millet' sistemi gündemdeydi, c) dinsel duygular güçlüydü, d) ve en önemlisi, belki bütün bu nedenler yüzünden, Misailidis Türkçe okuyanların bütünü için değil göreli olarak sınırlı bir 'Karamanlı' cemaati için yazmıştı. Onda gördüğümüz kimlik ve Yunan/Rum, genel olarak Türk edebiyatında pek rastlanmayan bir yöndedir. Bu, Osmanlı yurttaşlığı da inkâr edilmeden, güçlü bir Hristiyan Ortodoks ve aynı zamanda, ama ancak 'millet' sistemi içinde anlam kazanan, bir Rum/Yunan 'cemaat' kimliğidir.

Son dönemde 'gayrimüslim'lerden oluşan azınlıkların yapıtlarına bakıldığında, bu metinlerdeki yaklaşımın ortak bir yan sergilediği görülür. Bu azınlık edebiyatında azınlıklar ve Rumlar hemen her zaman ya olumlu yada 'normal' kimseler olarak sunulurlar. Burada 'normal' yada 'doğal' sözcüğüyle nitelenmek istenen, herkes gibi, alışılmış, bir tuhaflık ve özellikle bir 'başkalık' yada önemli 'farklılık' sergilemeyen kimselerdir. Yani kahramanlar 'öteki' olma özelliği taşımazlar. Bunun temel nedeni yalnız kişilerin kendi gruplarını 'iyi' ve 'normal' görmelerinde aranmamalıdır. Sait Faik'te de olduğu gibi, 'normal' kimseler, yazarların 'muhayyel' olanlardan değil, yakından tanıdıkları kimselerden söz ettiklerinde ortaya çıkarlar.

Hemen hemen bütün bu yazarlarda Beyoğlu ve çevresi (Şişli, Kurtuluş vb.) olumlu yada 'tarafsız' bir yöre olarak sergilenmektedir. 'Batı' ve Hristiyan dünyasının da, 'öz'le ilgili olumsuz bir yanı görülmez. Bu yazarlar, bu konuda genellikle sınıfsal ve insancıl yazarlara benzer bir yaklaşım sergilerler.

Ama bu yazarları bütün öteki yazar 'grup'larından ayıran iki özellik vardır. Birincisi devlete ve topluma karşı eleştirel tutumlarıdır. Eleştiri azınlıkların kendi toplumsal konumlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bir çoğunluk-azınlık gerilimi sürekli gündemdedir. Belki bu gerilim (yada bu bilinç), söz konusu yazarların 'azınlık' olarak sınıflandırılması için yeterlidir. Toplum içinde 'kendilerine' karşı bir önyargı hep anımsatılır. Özellikle Varlık Vergisi, 6/7 Eylül ve (belki Türk edebiyatında ilk kez) 'yirmi kur'a askere çağırma' işlemi bu metinlerde sık görülür.

Önyargılardan yada ulusçu uygulamalardan doğan bazı azınlık karşıtı olaylar söyleminin içinden, yurttaşlık haklarının ve çağdaş bir eşitlik anlayışının savunması da yapılmaktadır. Misailidis'in arzuladığı 'millet'ler arası eşitlikten farklı olarak, bu yapıtlara siyasal açıdan bakıldığında kişiler/yurttaşlar arasında çağdaş anlamda eşitlik gözeten bir tutumun dile getirildiği de görülebilir. Bu edebiyat türü bir tür 'protesto' edebiyatı olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümdeki metinlerin öteki sınıflamalardaki metinlerden en büyük farkı cinsellik ve kadın-erkek ilişkileri konularında-

dır. 7. Bölüm'de iki yüze yaklaşan Türk-Yunan (yada Rum) kadın-erkek ilişkisi içinde (ve 400 roman ve öykü kitabı içinde) hepsinde (Sevgi Sosyal örneği dışında) erkeğin Türk, kadın tarafının ise Rum ('öteki') olduğu gösterilmişti. Azınlık edebiyatında durum farklıdır. Ancak dokuz kitap içinde, birkaç kez, bu bölümün başlık yazısında da Misailidis'in dile getirdiği biçimde, Müslüman kadınlar Hristiyan erkeklere aşık olurlar.[9] Z. Biberyan'ın Ermeni genci, Türk bir kızla ilişki kurulduğunda dayak yer. K. Dinçmen'in Mehpeyker'i genç papazı sever.

Kurkusuz bu aşklar mutsuz aşklardır. M. Levi'nin Yahudi kızı ile 'Türk'ün ilişkisi de, çevrenin baskıları sonucu acı bir biçimde son bulur. Ama kuşku götürmeyen, Türk romanında pek rastlanmayan bu tür aşkların bu romanlarda çok sık görüldüğüdür. Bu konu ve görüş açısı, farklı bir kimliğin kıstası ve ekseni gibidir. Farklı kimlik bu konuda doruğuna ve en karşıt konumuna varmaktadır.

---

9 Anadolucu Yaklaşım'ı ele alan Bölüm 5'te H. İ. Dinamo'nun *Anadolu'da Bir Yunan Askeri* romanında iki Müslüman kızın Yunan askerine aşık olduklarını ve onunla yattıklarını görmüştük; ancak bu kızlar (Yunanistan'dan gelmiş olan) 'Çingene'ler olarak tanıtılır.

9. BÖLÜM

Sınıflandırılamayan Metinler

Yakın zamana kadar burada Rumlar otururmuş...
Ama benim size anlatmak istediğim bunlar değil.
FAİK BAYSAL, *Sarduvan*

Şimdiye kadarki sınıflandırmalar Yunan imajına ve metinlerdeki Yunan'a (yada Rum'a) yapılan değinmelere ve göndermelere göre yapıldı. Yapıtları incelenen yazarlar, belli bir anlayışı sergiledikleri kabul edilip, gruplar içinde bir arada sergilendi. Genel Değerlendirme bölümünde böyle bir sınıflandırmanın ne denli isabetli ve geçerli olabileceği de ele alınacak.

Böyle bir yöntemle yapılan sınıflandırmanın bazı yapıtları içermemesi doğaldır. Bu tür yapıtlar (ve kimi zaman yazarlar da) şunlardır. a) Yunan'dan söz eden ve sınıflandırılan yazarların Yunan'dan hiç söz etmeyen bazı yapıtları; b) Yunan'dan söz etmekle birlikte, metinlerdeki 'belirsiz' yaklaşımları yüzünden belli gruplar içinde kesinlikle sınıflandırılamayan yapıtlar ve yazarlar; c) yeterince incelenmediği için kesinlikle bir gruba dahil edilemeyen metinler ve yazarlar. Üçüncü grubu ikinciden ayıran özellik, ikinci grup yazarların yeterince lncelenip haklarında belli bir görüş sağlanmasına karşılık, üçüncü grup yazarların yeterince incelenmemiş olmalarıdır. Daha geniş bir çalışmanın soncunda bu yazarların da belli bir sınıflandırmaya dahil edilebilmeleri olasıdır.

Birinci grub metin örnekleri olarak Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba* (1922) ve *Hep O Şarkı*'sı (1956), Tarık

Buğra'nın *Dünyanın En Pis Sokağı* (1989), nice nice romanlar ve doğal olarak bütün Türk edebiyatındaki öykü kitaplarındaki Yunan'dan hiç söz etmeyen öyküler anımsatılabilir. Ancak bu tür yazarların 'tasnifi' hiçbir sorun yaratmamıştır. Bu bölümde ikinci ve üçüncü grup edebiyatçılardan ve yapıtlarından söz edilecektir.

Köy romanı

İlk 'köy romanı' (yada 'öyküsü') sayılan Nabizade Nazım'ın 1890'da yazılan *Karabibik*'inde Rum'un öykünün temel öğelerinden olduğunu 'Osmancılıktan Ulusçuluğa' bölümünde görmüştük.[1] Ebubekir Hazım Tepeyran'ın köyden söz açan *Küçük Paşa*'sında da (1910), 'Osmanlıcı Yaklaşım' bölümünde gösterildiği gibi, Türk köylüsünün yanında 'olumlu' Hristiyanlar görülür. Köy romanı yazarı olarak bilinen Fakir Baykurt'un *Efendilik Savaşı* (1959) ve *Onuncu Köy* adlı kitaplarında kısaca değinilen olumsuz 'sömürücü Rumlar'a karşın, Almanya'da geçen *Büyük Ren*'in (1896) Yunan üstüne önemli yargılar içerdiğini de 'Sınıfsal Yaklaşım' bölümünde görmüştük.

Yine de, genel olarak 'köy romanı'nın Yunan ve Rum'a pek yer vermediği söylenebilir. Fakir Baykurt'un Yunan'dan söz eden *Büyük Ren*'i zaten Rum'u hiç içermeyen *Yılanların Öcü*, *Irazcanın Dirliği* gibi romanlarından yirmi beş yıl kadar sonra yazılmıştır; yani bu tür 'köy' romancılığı 'gerileme' dönemi ve 'köy romanı'ndan ayrı bir yol arayışı kapsamında, bir 'Almanya' romanı türü içine yerleştirilebilir. MAHMUT MAKAL'ın (1933-) *Bizim Köy*'ü (1950) ve TALİP APAYDIN'ın (1926) *Sarı Traktör*'ü (1958) de hiç Yunan ve Rum içermez. Köyden söz

1 'Köy romanı' terimi, birçok kimse tarafından da ileriye sürüldüğü gibi, pek başarılı bir terim değildir. Orhan Kemal'in örneğin, toplumsal olayların temelinde 'istismar' olayını gördüğünü, köyle kent ayrımının kalmamış olduğunu savunduğunu biliyoruz (Timur, 1991, 151). Yine de terim, alışılageldiği için burada da kullanılmıştır. Bu çalışmada köy romanı sayılabilecek bazı yapıtlar farklı sınıflamalar içinde ele alınmıştır; konuya göre değil, ideolojik yaklaşıma göre 'Osmanlıcı', 'ulusçu' vb. denmiştir.

eden YILMAZ GÜNEY'in *Boynu Bükük Öldüler* (1975) romanında da aynı biçimde 'öteki' hiç yoktur.

Mahmut Makal'dan da önce, ilk 'köy romanı' yazarlarından sayılması gereken FAİK BAYSAL (1919) ise 1944 tarihli *Sarduvan* romanını şu cümlelerle başlatır:

'(Sarduvan) eski bir Rum kasabası. Yaşlıların dediğine göre yakın zamana kadar da burada Rumlar otururmuş. Yıllar önce bu Rumlar'ın bazıları küp küp altınlarını toprağa gömerek yabancı ülkelere kaçmışlar, bazıları da yalancıktan da olsa Müslüman olup oldukları yerde kalmışlardı. Ama benim size anlatmak istediğim bunlar değil' (11).

Gerçekten de bu romanda, 'yıllar önce' değil, daha romanın yazılmasından yirmi kadar yıl öncelerine dek bu kasabada yaşayan ve hatta bir kısmının 'Müslüman olup yerli halktan' sayıldığı Rumlar'dan söz edilmez. Neden? Yanıtta, temel neden açıklanmasa da, 'niyet' belli olmaktadır: *'Ama benim size anlatmak istediğim bunlar değil'!*

İlginçtir 'köy romanı' yazarları söz birliği etmişcesine Yunan ve Rum'a pek değinmezler. Yunan/Rum'un gündeme gelmemesi bir yerde 'konu' ve olayların geliştiği 'yer' gibi kavramlarla açıklanabilir. 'Anadolu'da Yunan/Rum yoktur, köy romanı tarihsel ve ulusal konularla ilgilenmemiş, 'köy'le sınırlı kalmıştır denebilir. Ama böyle bir açıklama yeterli değildir, çünkü kimi sorulara ışık tutmamaktadır. 1925 nüfus mübadelesinden önce Anadolu'da yoğun bir Rum/Ortodoks nüfus yaşardı; eskilere 'birazcık' olsun uzanmayıp bu dönemden bu denli söz edilmemesi nasıl açıklanacaktır? 1919-1922 yıllarında Yunan işgali Eskişehir'e dek uzanmıştı, İstiklal Savaşı yurdu sarmıştı; bu romanlarda böylesine önemli bir tarihsel olaya neden bu denli az yer ayrılmıştır? Genel olarak Türk romanında Yunan/Rum öylesine yoğunken, köy romanında böyle bir farklı tarihsel açı neden egemen olmuştur?

Taner Timur Osmanlı dönemi romanından söz ederken önemli bir saptamada bulunur:

'Osmanlı insanı, dini cemaatlerle, 'millet'lerle, loncalarla, klanlarla göbek bağını kopararak kendi kendine yeten bir birim hali-

ne gelememiştir. Bu anakronik durum romanda da etkilerini hissettirmiş ve Osmanlı toplumu etnik ve dini bakımdan çok çeşitli ve zengin bir toplumken, Osmanlı romanı hemen daima Türk-Müslüman karakterleri ve konuları işlemiştir. Eğer bu incelememizi Nabizade Nâzım'ın Karabibik'ini anarak başladıysak, bunun bir nedeni de, estetik değeri ne olursa olsun, eserin Türk ve Rum köylerini karşılıklı ele alarak bu konuda daha uzun süre benzerine rastlayamadığımız bir istisna teşkil etmesidir' (1991, 16).

Ama Osmanlı döneminde, iyi kötü, 'istisnai' de olsa, bir *Karabibik* yazılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise 'toplumun etnik ve dini bakımdan çeşitliliğini' gösteren köy romanları yazılamamıştır. Bunun bir açıklaması, Osmanlı toplumu 'cemaatçiliği' aşamazken, Cumhuriyet döneminin de 'ulusçuluğu' aşamamış olması olabilir. Bu romanların yapmak istemedikleri belki tam bu noktada odaklanmaktadır: 'toplumun etnik ve dini bakımdan ne denli çeşitlilik sergilediği' gösterilmek istenmemiştir.

Böyle bir düşüncenin kanıtlanması oldukça zor da olsa, bir tahmin olarak şu savunulabilir: Romanlardaki bu 'suskunluk', herhalde bilinçsiz kararlaştırılan bir tercihtir. 'Köy romanı' bir yerde en 'ulusal' roman olarak görülebilir. Devlete ve yönetime karşı bir isyan havası taşıyor da olsa, sanki Türk halkının ortak 'özünü' dile getirmeyi amaçlar. Türk'ün 'ruhu' temel gibidir bu romanlarda. Kemal Tahir bu anlayışı şu biçimde dile getirmişti: *'Köy romanı... Türk milletinin müşterek, yani birleşik ruhunu, davranışını keşfetmeye çalışmaktadır'* (Naci, 1990, 264). Türk ruhu, en başarılı, en etkili bir biçimde bütünüyle Türk olan bir yurt içinde sergilenir. Köy romanlarındaki Anadolu'da sanki yalnız Türkler'in bulunması istenir.

Fethi Naci de, bu 'Türk ruhu' konusuna dolaylı ve temkinli bir biçimde yaklaşmakta ve böyle bir 'ruh' anlayışının yazarlar açısından ne denli cazip olmadığını ima etmektedir, *'edebiyatımızda 'Türk insanı' demiyeyim, kapitalizm öncesi dönemin belirli bir bölgede yaşayan 'Türk köylüsünü' belli başlı nitelikleriyle betimleyen bir romancı var: Yaşar Kemal'* (1990, 125). Bu cümlede 'Türk insanı denmemek için', 'Türk köylüsü' tercih edil-

mekte, ama her durumda vurgulanan, insan ve köylü değil, 'Türk' sıfatıdır.

Berna Moran, Yaşar Kemal'in *'yakalamak istediği şey(in), bir Anadolu köyünün toplumsal gerçekliğini aşan ve ilkel insanlardan bu yana değişmeyen daha evrensel bir gerçekliktir'* der (2, 113). Ama evrensellik burada 'bütün insanları' yada 'bütün doğayı' kapsama anlamında değil 'bütün Türkler'in içinden bütün insanlığa' uzanan bir evrensellik anlamında anlaşılmalıdır. *'İlkel insandan bu yana değişmeyen'* saptaması çok önemlidir. Rus romanı nasıl 'Rus ruhu' kavramını yaratmışsa, bir 'Türk ruhu' olacaksa, bu herhalde en güzel bir biçimde 'köy romanı' içinden sağlanacaktı. Zaten 'ulusal ruhun' saf, bozulmamış, etkiler dışında kalmış olan, sıradan, basit, 'uygarlığın yozlaşmasına' uğramamış köylüde aranması J. J. Rousseau'dan beri birçok kimse tarafından benimsenmiş bir yöntemdir. P. N. Boratav'ın da Yaşar Kemal'in Türkmen, Kürt, Sünni, Alevi, Yörük vb. gibi unsurlar içinden 'bir Anadolu tipi' yarattığını yazdığını görüyoruz (Moran, 2, 129). Anadolu tipi, 'ulusal birlik'e uzanan yolda ilerleyen yeni bir insandır, uzak geçmişten geleceğe uzanan 'değişmez' bir 'öz'ü ve bir 'ruh'u vardır; ve Yunan'la, Rum'la ve başka 'yabancı' unsurlarla tarihsel ve organik hiçbir ilişkisi olmaması gerekir.

YAŞAR KEMAL (1922-) 'köy romanı'nın en güzel örneklerini vermiştir; bu alanda da en tanınmış yazardır. Dolayısıyla köy romanını onun yapıtları içinden daha yakından tanımak ve burada, bu genel değerlendirme çerçevesinde elden geldiğince daha ayrıntılı bir biçimde incelemek uygun olsa gerektir. İlk saptama, bir dizi kitabın ilkini oluşturan *İnce Memed* (1953) öyküsünün 1925 yılında başladığıdır; yani Anadolu'da Nüfus Mübadelesi sonucunda belli bir dinsel ve etnik homojenlik sağlandıktan hemen sonra.

Konumuz olan Yunan/Rum, bu romanlarda ya çok seyrek görülür yada görüldüğünde Rum'un *yokluğu* vurgulanır. Ulusal çekişmeler zaten yazarın konusu dışındadır. Yazarın burada ele alınan on romanında Yunan'a ancak birkaç kez İstiklal Savaşı'yla ilgili olarak ve bir iki kelimeyle değinilir. Kimi za-

man Yunan farklı bir ad edinir: *Binboğalar Efsanesi*'nde (1971) Anadolu'daki *'eski Grek'* kentlerinden söz edilir (77); *Al Gözüm Seyreyle Salih* (1976) romanında ise *'Grek heykeli'* satan kaçakçı düşünde *'Yunanlı'* gibi giyinir (317).

Yunanistan ise, Rum'la ilgili olarak gündeme gelir; komşu ülke Rumlar'ın çıkıp gittikleri ülkedir. Örneğin konusu İstanbul'da geçen ve Rumlar'ın göreceli olarak daha sık anıldığı *Deniz Küstü*'de (1978), Selim'in sevdiği Rum kız Atina'ya gitmiştir; Hristo adındaki balıkçı da artık Yunanistan'dadır. Ama Selim Rumlar'ın ölmek için İstanbul'a döneceklerini de düşünür (242). Vasil de artık Limni adasında, Türkiye'dekine kıyasla daha zengin ve mutlu yaşamaktadır (345). Bu romanda adı geçen bazı eski dostlar (İlya, Lambo) artık etrafta yokmuş gibi anılırlar. *Al Gözüm Seyreyle* romanında da Yasef'le evli kadın kızını alıp Amerika'ya gitmiştir.

On roman içinde Rum ya hiç yoktur *(İnce Memed 1, 2, 3; Ortadirek, Yer Demir Gök Bakır, Ölmez Otu)* yada yokluğu vardır, kısaca gitmiş olduğu anlatılır. İstanbul Adaları'nda bile artık yaşayanlar, *Deniz Küstü*'de, Lazlar, Kürtler, Tatarlar, Çerkezler, Gürcüler, Çingeneler'dir; *'bütün Kumkapı milleti (ise), Türk'ü, Kürd'ü, Ermeni'si, Çerkez'i, Gürcü'sü, Çingene'si*'yle belirlenir (48). Bu, yalnız bugünkü durumla ilgili 'gerçekçi' bir saptama değildir. Rum, tarih içinde de hiç olmamış gibidir. Nüfus Mübadelesi, Anadolu tarihiyle ilgili binlerce sayfa içinde bir suskunluk içinde kaybolmuştur. Yalnız *Demirciler Çarşısı Cinayeti*'nde (1974) Balkanlar'dan gelen göçmenlerin *'boş arazilere'* yerleştirildikleri söylenir, bu mülklerin kimlerden ve nasıl boşaltıldığı anlatılmadan (151).[2]

B. Moran Yaşar Kemal'in çelişkiler de içeren bir 'yozlaşma

2 Anadolu'daki Ermeniler konusu daha sık ele alınır. Boş kalmış Ermeni köylerinden, giden, yada kaçan Ermeniler'den, söz edilir. *İnce Memed 3*'de şunu okuyoruz: *'Fransızlar, Ermeniler ovadan çekilip gittiler. Kurtuluş Savaşı bitti. Düşmana karşı savaşmış yiğitler silahlarıyla kasabalara indiler. Artık yeni bir devlet kuruluyordu. Bu yeni devletin temeline de taş onlar olacaklardı. Ovanın paylaşımına giriştiler'* (374). Taner Timur yazarın yapıtlarında Ermeniler'e 'değinip geçtiği' ama yine de Ermeniler'den kalan toprakların bölüşülme konusunun gündeme getirildiğini yazar (1991, 191, 169).

mitosu' içinde feodal-kapitalist ilişkileri ele alışını anlatır (2, 116-129). Derebeylik yıkılmakta, yükselen kapitalizm ise, yani 'yeni rejim', yozlaşmayı getirmektedir. Bu çelişki gibi algılanır, *'Yaşar Kemal kafasıyla derebeyliğe karşı olsa da yüreğiyle ondan yana... Yaşar Kemal'in sorunu, geçmiş feodal düzene özlemle, ilericiliği bağdaştırmak'*. Bu sorunları aşmak için yazar, *'feodal düzenin egemen olduğu zaman özlemi ile toplumculuğun egemen olacağı gelecek zaman özlemi(ni) aynı kişide'* yaşatacaktır. *'Gemiş zaman ile gelecek zaman iyi, kötü olan gelişen kapitalizmin kokuşturduğu şimdiki zaman'*.

B. Moran'ın belki göremediği yada iyi ifade edemediği, 'çelişkinin', toplumsal gelişmeyi ve özellikle kapitalist gelişmeyi daha üst bir aşamayla, derebeyliğini ise geri bir düzenle özdeş gören sosyalist 'yorum'la ilişkili olduğudur. Yani 'çelişki', Marksist tarihsel model kabul edildiğinde ve ancak o zaman vardır. Yaşar Kemal'in 'proje'si başka bir çerçevede ele alınabilir: Yazarın girişimi, kendinin ve eleştirmelerinin bilinçli isteklerini aşan ve toplumsal bir gereksinmeye cevap veren, hatta büyük ulusal boşluğu dolduran bir ideolojik katkı olarak da değerlendirilebilir. Yaşar Kemal'in yapıtına 'ulusal mitos' yada 'ulusal proje' açısından baktığımızda belki çelişki olarak kabul edilen yorumların farklı bir ideolojik açıdan bakıldığında öyle olmadıkları görülebilir.

Yaşar Kemal'in yapıtına 'ulusal mitos' açısından bakalım. *Binboğalar Efsanesi*'nde Türkiye'de yaşayan halkın kökeni, misyonu, toprak ve vatan üstünde 'hak'kı, 'karakteri' üstüne şunları okuyoruz: *'Çok eski zamanlardan bu yana burası, Aladağın ardı Türkmenin, yörüğün, Aydınlı yörüğünün yaylağı... Bir kayanın doruğuna bitmiş bir ot nasıl köklerini sert çinke taşlarına sarmış, tutuşmuşsa, Aladağ yörüğü de öyledir'* Roman bu sözlerle başlar.

'Bu sulara biz ad verdik, bu dağlara, bu yerlere, Çukurovanın her taşı, toprağı, kayası bir yörük obasının adını taşır' (216). *'Kalktık Horasan'dan sökün eyledik... Kaleler, şehirler, memleketler, ırklar, soylar karşımızda boyun eğdi. Tutsak aldık bir çağı. Çok şey yaptık insanoğluna. Ama onları hiçbir zaman aşağıla-*

madık. İnsanları aşağılamak geleneğimizde yoktu. Yoksula, yetime, kadına, hangi soydan, hangi dinden, hangi ülkeden olursa olsun dokunmadık, saygıda kusur etmedik... Onları... ayırmadık... vardık Anadolu'da da karşımıza çıktı Kızılırmak (vb.)... Ve adlarını verdik sulara, ovalara, dağlara. Anadolu'nun her karış toprağına damgamızı bastık' (292-293).

Bu metinde, pek kuşku bırakmayacak biçimde, ulusçu bir anlayışın meşruiyet söylemini görüyoruz: 1) 'Biz' ve 'ötekiler' vardır; 2) Anadolu'nun her karış toprağına artık damgamızı bastık, buraya derin kökler saldık, bizimdir; 3) ötekiler bize boyun eğdi; 4) üstünlüğümüz ve bu meşruiyet yalnız güçten değil, öteki ırklara, soylara karşı insanca ve 'hakça' davranışımızdan da kaynaklanıyor; 5) 'biz' uzak bir yerlerden geldik, kökenlerimiz eskidir, tarihin derinliklerindedir. Bu söylemin anlamı, köy romanı için söylenmiş ve yukarıda aktarılmış olan 'Türk milletinin müşterek ruhu', 'Anadolu köyünün değişmeyen evrensel gerçekliği' söylemiyle bir arada görüldüğünde daha da anlamlı olmaktadır.

Yaşar Kemal sanki yeni bir ulus tanımı ve anlayışı yaratır. Cumhuriyet döneminde dile getirilen resmi ulusal söyleme kesin bir biçimde karşı çıkar. Yapıtında, jandarma, üst düzeydeki memur, devletle işbirliği yapan ağa, 'zenginler' ve özellikle 'devlet' düşmandır, 'öteki'dir. Ermeniler nasıl 'işbirlikçi' olarak sergileniyorsa, Türk ve Yunan zenginler de bir araya gelir *Deniz Küstü*'de; Veziroğlu ile Onasis gerçeküstü bir hava içinde 'bir' olurlar, 'Onasisoğlu' olurlar. *'Anadolu toprağında ikisi de. Dünyanın kıçına parmak atmışlar ikisi de... İkisi de aç çıplak Anadolu köylüsü... (ama zamanla) dallarını bütün dünyanın üstüne salıvermişler'* (438). Yaşar Kemal'in ulus kavramı, ırk, dil, etnik köken üstüne bina edilmediği için, Kemalist projeden (ve özellikle 'Türk' söyleminden) ayrılır. Ulus kavramı yoksul bir halk birliğine dayandığı için 'sosyalist' bir içerik de taşır.

'Bağnaz' Türklük bu romanlarda alay konusu olur. *İnce Memed 3*'de *'Muhterem Türk milleti'*, *'vatan, din, millet'*, *'Orta Asya'*, *'ırkımız'* nutukları hicvedilir (170, 171). *Demirciler Çarşısı Cinayeti* (1974) romanında ise olumsuz kimseler çıkarlarını

gözeterek Cumhuriyet'ten yana çıkarlar, zoru ve zorbalığı överek (267), olumsuz kaymakam 'Türk öğün, çalış, güven' nutukları çeker ama görevlilerin yaptığı işkenceler korkunçtur (542, 546). *Deniz Küstü*'de olumsuz gösterilen ırkçıların ve koyu ulusçu polislerin sevmedikleri 'Çerkez, Kürt, Laz ve özellikle Yahudi, Rum, Ermeniler'dir' (162). Yaşar Kemal'in 'ulus projesi' böyle bir anlayışın ötesinde başlar.[3]

Yaşar Kemal'in 'ulus projesi' bugünün ulusçuluğuna kesin karşıdır. Yazara göre temel değer halktır, hatta sıradan ve yoksul olanlardır 'halk' sayılanlar. Fransız ulusçuluğu aristokrasiyi nasıl ulusun düşmanı saymışsa, bu projede de zenginler dışlanmaktadır. Bu ulus projesi, din birliğine dayanmaz, yani 'ümmetçi' değildir, ırk birliğine dayanmaz yani 'ırkçı' değildir, dil ve cemaat kavramına da dayanmaz, yani bir dil-yöre sınırı çizilmemektedir. 'Türk' sıfatı da bu projede pek önemli rol oynamaz. Proje çağdaştır, sosyal devlet temeline dayanır, hatta sosyalisttir.

İnce Memed 3'de yeni bir devlet anlayışının çağrısını görüyoruz; halkı yanına almazsan devlet başarılı olmaz! Pir Sultan, Sultan Murat'a şöyle der: *"Osman (bir asi) sana karşıdır, dağlarda gezer, zenginden alır fıkaraya verir... Osmanı alıp da orduna katmazsan Bağdat'ı zulüm elinden kurtaramazsın"* (308). Bu romanda İnce Memed ulusun ölmezliğini simgeler gibidir: *'İnce Memed ölünce on bin, yüz bin, yüz yüz bin, bin bin milyon İnce Memed gelecek. Neden ki dersen fakir fıkaralar çokluk, zenginler azlık. Sonunda tükenecekler'* (547). Bu söylem hem ulusal hem sosyalisttir: *"Bundan sonra bu köy kıyamete kadar yerinde kalacak"* der Memed ulusun ölümsüzlüğünü vurgulaya-

3 Yaşar Kemal'in hemen her romanında Kürtler görülür. Ancak bu 'Kürt' nitelemesi etnik içerik sergilemez. Laz, Gürcü vb. gibi kültürel bir çeşitlilik işareti gibidir. Kürtler öteki gruplardan ne daha 'iyi' ne de daha 'kötü'dür. Belki tek farklı yaklaşım 1978'de yayımlanan *Deniz Küstü*'de görülür. Bu romanda isyan eden Kürtler, artık kişi olarak değil bir grup olarak, 'üstün ve mağdur'durlar: '*yaman adamlar, çok atıcı*' olarak nitelenirler (88), bir Paşa ise her öldürülen er için bir Kürt köyü yakar, Türk-Kürt çatışması neredeyse bir etnik içerik edinir. *'Bir bahar Ağrıdağı'nı, eteklerini bir bir dolaşarak yaktık yıktık, yangın yerine çevirdik, öldürmedik, sürmedik adam koymadık, Kürtlerin kökünü kestik'* (89).

rak (690). Romanın en son sahnesinde halkın İnce Memed'i her yıl andığını okuruz; meçhul asker abidesi içinmiş gibi törenler düzenler (691).

Bu açıdan bakıldığında Yaşar Kemal'in projesinde çelişki de yoktur. Eskiden geleceğe uzanan bir ulusun, bugün halledilmesi gereken bir sorunu vardır: halktan yana bir düzen kurmak. Sosyalist söylemin ideolojik ağırlığı ulusal mitostan üstün değildir. Değişmez ve temel olan ulusun birliği, sürekliliği, halkın 'ruhu'dur. Yazarın kendi yargısına ve iç dünyasına göre 'yabancı' ve 'öteki' sayılan Rum'un (Ermeni'nin vb.) bu projede yeri yoktur. 'Bize boyun eğen soylar', 'damgamızı vurduğumuz bu topraklarda' bir tür pürüz gibidirler. Yapıtlarında Rum'un, tarihsel bir boyut sergilendiği halde bulunmaması ve bu alandaki suskunluk belki böyle açıklanabilir. Anadolu'da Rum'un varlığının ulus projesinde 'karışıklık' ve 'kuşku' yaratacağı için pek yeri olmamalıydı.

* * *

Ancak, bu satırlar yazıldıktan ve bu çalışma tez olarak tamamlanıp ilgili mercilere sunulduktan sonra Yaşar Kemal, ilk kez, yukarıda söylenenlerden çok farklı bir yaklaşım sergileyen bir üçlünün ilk kitabını yayımlamıştır: *Fırat Suyu Kan Ağlıyor Baksana, Bir Ada Hikâyesi* (1998). Roman, bir üçlünün ilk kitabı, 1925 Nüfus Mübadelesine hasredilmiş. Rumlar bu romanda, konunun özelliği yüzünden doğal olarak yoğun biçimde görülürler. Bu yeni ve farklı yaklaşım içinde Rumlar genellikle sevimli, olumlu ve 'bize' yakın gösterilirler. Bu yapıta dayanarak, bu yeni yaklaşıma 'Anadolucu' yada 'insancıl' denebilir. Ama bu romana yakından bakıldığında yaklaşımın sınıflandırmasının yine de pek kolay olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Olay muhayyel bir adada geçer. Rum halkı zorunlu mübadele yüzünden ayrılmak zorundadır ve ayrılır. Vasili, adaya ilk gelecek Türk'ü öldürmek için kalır. Ama sonunda Poyraz Musa'ya ilişmez, hatta yakınlık gösterir, Musa zor altında kaldığında ona yardım eder; Poyraz da Vasili'nin elini öper (232); Vasili de Musa'ya 'kardeşimu', yani 'kardeşim' der (276). Türk-

ler'le (ve başka Müslüman halklarla - örneğin Musa Çerkezdir) Rumlar'ın ilişkileri çok dostanedir. Herkes bu zoraki ayrılığa üzülür. Kimse Rumlar'ın ayrılmasını istemez. Hatta mübadeleyi yürüten yüzbaşının sesi ağlamaklıdır, ağlar bile (73, 84), bu gidişe bir miralay da ağlar (58). Sorun, açıkça söylenmemekle birlikte, anlaşılan, bu kararı veren, halktan ayrı ve kopuk algılanan iki ülkenin 'hükümet'lerindedir (49).

Bu Rumlar 'biz'den sayılırlar. Kanıtı da bütün erkeklerin devletin ordusuna katılıp vatan için savaşmış olmalarıdır. Kadınlar da erkeklerinin bu askeri alandaki fedakârlığıyla kıvanç duyarlar. Yordanis Güzeloğlu[4] bacağını Çanakkale savunmasında kaybetmiştir ve bunu anlatırken neşesini de kaybetmez (51), kimileri Mısır'da, Rusya'da, Mezopotamya'da 'şehit' düşmüştür (54), Lena Papazoğlu'nun dört oğlu Mustafa Kemal'in yanında Yunan'a karşı da dövüşürler (222), Perikles Sarıkamış'ta kurtulan ender insanlardan biridir (57), Sotiri, Balkan Savaşı'nda küçük birliğiyle bir Rus taburuna (AYNEN) karşı üç gün savaşmış bütün birlik ölmüştü vb. (293).

Bu Rumlar Osmanlı ordusunda askerliği öylesine benimsemişlerdir ki Milto (ki artık sivildir), mübadele emrini getiren subayı esas duruşta karşılar, sert bir selam çakar ve "emret komutanım" der. Subay bunu takdir eder ve herhalde 'Türk, asker doğar' diyemediği için, askerliğe karşı bu düşkünlüğü, anlaşılması pek kolay olmayan bir cümleyle dile getirir: *'Unutma ki sen anadan asker doğmuş bir toprağın çocuğusun'*. Milto emir tekrarında bulunur ve bağırır: *"Hiçbir zaman unutmayacağım ben anadan doğmuş, asker bir toprağın çocuğuyum"* Milto vecd içinde, yeniden *"asker doğdum, asker öleceğim, yüzbaşım"* der (74).[5]

---

4 Bu adalı Rumlar, aynen Karamanlı Rumlar gibi, güzel Türkçe konuşurlar ve Türkçe soyadları kullanırlar.

5 Bu romanın Yunanca çevirisinde bu cümlelerin farklı bir biçimde çevrilmiş olmaları ilginç. *"Unutma ki sen asker doğdun. Analar bu toprakta asker doğururlar.. Unutmayacağım* dedi Milto sert askeri bir ifadeyle. *Hiçbir zaman unutmayacağım... Asker doğdum, asker öleceğim"* vb. (Themelio, Atina 1999, s. 81) Yani 'anadan asker doğmuş bir toprağın çocuğu' kavramı çevirmene de zorluk yaratmış gibidir. Zaten toprağın mı anadan asker doğduğu, yoksa doğanın bir

Rumlar bu romanda Yunanlılar'dan çok farklı sergilenirler. Rumlar böylesine 'biz'den olmalarına karşın, Yunanlılar son savaşta Türk köylerini yakmış, insanları öldürmüş, parçalamıştır (88). Yunanistan'da Yunanlılar Rumlar'a 'Türk' diye söverler, aç susuz bırakırlar (222). Rumlar Yunanistan'ı sevmezler, oraya gitmeyi istemezler. Yani Anadolucu anlayışı andıran bir biçimde, Rumlar 'safça olumlu' kimselerdir.

Ancak Anadolucu yaklaşımda sezilen Rum'a karşı 'bizim' üstünlüğümüz, yada 'bize' kıyasla 'onların' yetersizliği, bu romanda pek görülmemektedir. Rumlar'ın Yunanlılar'dan farklı olarak, bu yörede, 'bu topraklarda', üç bin yıllık bir süreklilik oluşturdukları sık sık dile getirilir (50, 73, 83, 222, 300). Etnik süreklilik bu söylemde, sanki zamandan etkilenmeyen ulusal bir birliğe dayandırılır. Bu etnik süreklilik anlayışı bir mitos içinden ikinci bir kez görülür. Bu kez Kral Sargon'un 'beş bin yıldır' güneşi simgeleyen damgası, Araplar'ın tarihi lideri olan ama Asur soyundan geldiğini vurgulayan Emir Selahaddin Sultan'la ve yakın tarihteki Kürt İbrahim Paşa ile ilişkilidir; Paşa 'tavırlarıyla tıpkı' Emir Selahaddin Sultan gibidir (267-268). Etnik yada ulusal kimlik taşıyan topluluklar, bu söylemde, mekânla ilişkili, binlerce yıllık bir geçmişe uzanan ama 'bizim' devlet yapısından bağımsız gibidir. Bu anlayış, Anadolucu anlayışla örtüşmemektedir.

Yapıtta Rumlar, Türk romanında ilk kez, Kürtlerle de 'karşılaşırlar'. Perikles'i Sarıkamış'ta Kürt kadınlar kurtarır: *"Allah yalnız bizi kurtardı. Karşımıza dört Kürt kadını çıkardı da. Kadınlar bizi karın üstünde sürüyerek evlerine götürmüşler. Biz ayılınca bize kaynamış süt verdiler de kurtulduk"* diyecektir dostu hacı Remzi (57).

Aslında bu romanda yazar, öteki yapıtlarından farklı ve çelişkili bir yaklaşım izlemektedir. Ulusal kimlik ve vatan anlamı, hem mevcut devlete, özellikle askere sadakatle ilişkili gösterilmekte, hem de binlerce yıllık bir süreklilik ve etnik birlik çok önemli sayılmaktadır: *'Burası sizin toprağınız, yurdunuz'*

---

toprak çocuğu mu olduğu pek anlaşılmamaktadır. Her iki durumda da amaç herhalde anadan-doğma/toprak/asker ilişkisini dile getirmek olsa gerektir.

(57). Devlete 'sadakat', politik ve yurttaşlıkla ilişkili bir ulusçuluğa, 'binlerce yıllık süreklilik' ise etnik bir ulusçuluğa işaret etmektedir. Her iki yaklaşım, daha önce, öteki romanlarda gördüğümüz ve alt sınıflarla ilişkili 'sınıfsal' söylemle de bağlantılı sayılamaz. Yazarın bu arayışları herhalde üçlemenin öteki romanları da tamamlandığında açıklık kazanacaktır.

Popüler, insancıl vb. metinler

Sınıflandırılamayan üç yazar da popüler aşk romanları[6] yazan, bazı romanları birçok baskı yapmış olan Muazzez Tahsin Berkand (1900-1984), Kerime Nadir Azrak (1917-1984) ve Mebrure Sami Koray'dır (1910-1970). Bu yazarların genel olarak seçtikleri konular 'ulusal' değildir, 'tarihsel' değildir, 'dinsel' değildir. Bu yapılarda ağırlık merkezi insan ilişkileri ve özellikle kadın erkek ilişkileridir. Zaman zaman toplumsal sorunlar da gündeme gelir, zengin ve yoksullar arasındaki dengesizlikler, köylü ile kentli arasındaki anlaşmazlıklar gibi. Genel özelliklerinden ikisi, konularının Batı yaşam biçimine sempati sergileyen ve Yunan/Rum'u pek içermeyen bir dünya içinde gelişmeleridir. Burada incelenmiş olan ondört roman bu sonuçları vermiştir.[7]

Örneğin MUAZZEZ TAHSİN'in *Kezban*'ında (1941) köy ile kent, yoksul ile zengin arasında ortaya çıkan haksızlığa uğrama motifleri kadın erkek ilişkileri içinden işlenir. *Sonsuz Gece*'de (1938) Avrupa'da yaşamak 'iyi' sayılmaktadır, Matmazel Jan ise romanın en üstün kişilerinden biridir. KERİME NADİR'in *Funda*'sında ve *Ormanda Yapraklar*'da Avrupa hoş bir yer olarak çizilir (59 ve 160). *Sonbahar*'da Avrupalı kimseler, *Aşk Rüyası*'nda Batılı Elena hoppa ama iyidir (93). *Samanyolu, Hıçkırık*,

6 'Popüler' roman sınıflandırması özneldir; bu grup için bu çalışmada nesnel kıstaslar konmamıştır. Burada alışılageldiği için 'popüler' terimi kullanılmaktadır ama hiçbir biçimde bu romanların 'öteki' Türk romanlarından farklı olduğu anlamı hemen çıkarılmamalıdır. Ayrıca yine 'popüler' sayılan başka romanların başka bölümlerde ele alındıkları da dikkatten kaçmamalıdır (örneğin: Abdullah Ziya Kozanoğlu, Feridun Fazıl Tülbentçi gibi).

7 İncelenmiş romanlar, 'İncelenen kitaplar' ekinde bulunabilir.

Karar Gecesi ve *Suçlu*'da yine kadın erkek ilişkileri gündemdedir. Bu romanlarda genellikle iki farklı etnik grubu ilgilendiren 'ulusal' sorunlar hiç gündeme gelmez; azınlıklardan söz edilmediği gibi. Yalnız son kitapta 'güler yüzlü' lokantacı Armenak bir an için belirir. MEBRURE SAMİ KORAY'ın *Leylâklar Altında* ve *Yalan* adlı romanlarında kısaca Rumlar'dan izlere rastlanır. Birincide bir iş yerinde Rumca konuşmalar duyulur, Yahudi bir garson belirir (138, 147); ikincide yetim bir kız arkadaşın annesi, 'sofu, iyi bir Rum kadını' görülür (160).

Bu romanlarda Yunan/Rum'a pek rastlanmaması konularıyla açıklanabilir. Konuların ulusal, tarihsel boyutları yoktur. Rum'un gündeme gelmesi ise ele alınan konular için hiç gerekli değildir. Hristiyan bir kadın yada erkek gerektiğinde Avrupalı bir kimse ortaya çıkar. Bu romanların yazıldığı dönemlerde Yunan ve Rum belli 'ulusçu' çağrışımlar getireceğinden Yunan/Rum'un bu 'aşk' romanlarında kullanılmamış olduğunu düşünmek de olanaklıdır. Ama nedenler ne olursa olsun, bu romanlarda 'öteki' olumsuz değildir, belirdiğinde ise genelde 'iyi'dir. Konuları açısından bu romanların 'insancıl' yanları vardır. Yabancı dillere çevrildiklerinde, birkaç özel isim değiştirerek, olayların hangi ülkede geçtiği pek belli olmayacaktır.

PERİDE CELAL'in (1915-) *Üç Yirmi Dört Saat* (1971) romanı da, Yunan/Rum konusunda, herhalde bu romanlara yakın sayılabilir. Marika adındaki kadın sıradan bir mahalle kadınıdır (181, 292). Ama bu kadın, toplum içinde etnik olarak farklı olanlarla birlikte ve onlardan ayrı tutulmadan ele alınır (332). Bu romanlar, tarihsel ve siyasal boyutundan arındırılmış bir 'öteki'nin oluşturulamayacağını yada en azından böyle bir 'öteki'nin o denli olumsuz olamayacağını düşündürmektedirler.

* * *

Kimi yazar ve yapıtların ise çalışmadaki sınıflandırmalara alınmamaları farklı nedenlerdendir. Yazarların incelenmiş olan yapıtlarında genel olarak 'insancıl' denebilecek (ulusal, dinsel vb. olmayan) bir anlayış sergilenmekle birlikte, Yunan/Rum konusuna fazla eğilmedikleri için, yani bu çalışmada ölçüt olarak

alınan 'öteki' kavramıyla doğrudan ilgilenmedikleri için, sınıflandırma için yeterince (ve güvenli) veri elde edilememiştir.

ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR (1888-1963) örneğin, *Fahim Bey ve Biz* (1941) romanında çevresindeki insanların Doğu ile Batı 'alemleri' arasında nasıl *'bir salıncağın verdiği lezzetle'* gidip geldiklerini anlatır (62). Her iki yanın ('tutucu'ların ve 'ileri-ci'lerin) görüşleri yerilmekte ama yazar tarafsız görünmektedir. *'Kim bilir, kim diyebilir ki bir insanın hakikatı nerde biter, rüyası, hülyası, yalanı ve olacağı nerde başlar'* (201). Bu 'hoşgörülü' ve 'tarafsız' yaklaşım içindeki insanların hemen bütünü 'kabul edilir' gibidir. Ermeni sarraf, Yahudi tüccar yada Hristiyan Paşa en tarafsız ve doğal bir biçimde yer alır romanda (22, 31). *Ali Nizami Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği* (1952) romanında da yaşamın geçiciliği ve yalanı vurgulanır. *'Belki de bizi kurtaran... yarı deliliğimizdir'* (112). Büyükada'nın alafranga yöreleri sevgiyle anılır (7); Rum Rally'nin evi de öyle. Para aşıran Rum 'kaltağı' hizmetçiden söz ettiği durumlarda bile. Bu kelime tırnak içine alınır (13). Ali Bey'in en doğal bir biçimde *'biri Türk biri Rum gayet emniyetli iki kayıkçısı vardır'* (47).

MELİH CEVDET ANDAY (1915-2002) *Aylaklar*'ında (1965) Talat Paşa zamanında saatçilik yapan Kozma'nın çocuklarının 'kaçmış' olduklarını okuyoruz (16); bir de aklıselim sahibi Kalamışlı Rum balıkçı görülür kısaca (34). MUZAFFER BUYRUKÇU'nun (1928-) *Gürültülü Birkaç Saat*'inde (1969) 6/7 Eylül olaylarında tutuklanan komünistlere değinilir (98), Beyoğlu ve Pasaj hoş bir yer olarak sergilenir (254). Lazlar, Kürtler, Ermeniler kısaca ama 'doğal' ve 'tarafsız' olarak geçer kitapta.

YUSUF ATILGAN'ın (1921-1989) *Anayurt Oteli* (1973) romanında (otel Manisa'dadır) şu cümleyi okuyoruz: '*(otel) eskiden zengin Rumlar'ın da oturduğu bu semtte olduğu için yanmadan kalmış yapılardan biri*' (11). Otelin ismi için ise *'düşman elindeyken belirli bir direnme göstermemiş kasaba yada kentlerde kurtuluşun ilk yıllarındaki utançlı yurtseverlik coşkusunun etkisi belki'* denmektedir (12). Bazı insanların ise *'kaçan, öldürülen yerli Rumlar'ın evlerine'* yerleştirildiği kısaca anlatılır (122).

FERİT EDGÜ'nün (1936-) *Kaçkınlar* (1959), *O* (1977) ve *Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı* (1988) adlı yapıtlarında Rum yoktur. VÜS'AT O. BENER'in (1922-) *Buzul Çağının Virüsü*'nde (1984) ve TAHSİN YÜCEL'in (1933-) hiciv ve ironi dolu, bir tür Türk Don Kişot'un anlatıldığı *Peygamberin Son Beş Günü*'nde (1992) de olduğu gibi. Burada Beyoğlu'nun kentli, burjuva havasının bozulması bile bir solcuya göre, 'işçi sınıfının Beyoğlu'nu kentlerden kurtarması' biçiminde yorumlanır (213). DEMİRTAŞ CEYHUN'un (1934-) Kürt etnik grubuna ağırlık verdiği *Asya*'da (1970) da Rum yoktur. SELİM İLERİ'nin (1949-) *Her Gece Bodrum* (1976) ve *Ölüm İlişkileri* (1976) romanlarında eski Yunan'a göndermelere rastlanır, kısaca laternaya yatkın Tatavla Rumlar'ından söz edilir (1976, 182); sirtaki yapan Türkler, Rum meyhaneleri görülür (1979, 29, 84), tarafsız, yorumsuz.

* * *

'Veri yetersizliği' nedeniyle sınıflandırılmayan ve herhalde farklı kıstaslarla genel anlamda 'ulusçu' sayılabilecek kimi yazarlar ise Mahmut Yesari (1895-1945), Nahit Sırrı Örik (1894-1960), Memduh Şevket Esandal (1883-1952) ve Falih Rıfkı Atay'dır (1894-1971).

MAHMUT YESARİ'nin *Sağnak Altında* (1943) romanında Beyoğlu ve Şişli hoş yörelerdir (121). Sörler okulunda okumuş olan Belkıs olumlu bir kimsedir (138), Türkle evli yabancı terzi bayan da olumludur (233), hiç 'şarklaşmamış' olan oğlu da öyle (245). Bu bayanın evinde, Türk kibarlarının evlerinde görülen 'özenti' hiç yoktur (260). Bir Ermeni karı-koca ise çok iyi yemek sunan temiz, düzenli bir lokanta işletirler (217). İlginç olan 'Türk'ün gündeme geldiğinde birden Rum'un da çağrışım oluşturmasıdır. Bir madam güzel Türkçe'sini anlatırken şunları söyletir ona: *'Türkler'i sevdim. Bir Türk kadar Türkçe biliyorum. Çünkü heves ettim, öğrendim... Birçok ecnebiler Türkiye'ye geliyorlar, senelerce kalıyorlar, bir kelime Türkçe öğrenmeden Rumca öğreniyorlar. Bu çok tuhaf... Rumlar, Ermeniler, Yahudiler onları aldatıyorlar. Türkler çok iyi insanlar. Benim*

müşterilerimin hemen hepsi Türk'tür. İki Rum, bir Ermeni müşterim var, doğrusunu söyleyeyim, fazla arkadaş olamadık. Onlar, göründükleri gibi değil... Pazarlık biliyorlar... Rum, Ermeni müşterilerim santime kadar pazarlık ediyorlar' (295). Bu söylem hem 'Osmanlıcı' hem de 'ulusçu' bir yaklaşım sergiler.

NAHİT SIRRI ÖRİK (1894-1960) *Sultan Hamid Düşerken* (1947) adlı romanında Yunan/Rum'a yer vermemektedir. Kozmopolit Nişantaş ve Beyoğlu ise paşaların da zevk aldığı bir yerdir (133).

MEMDUH ŞEVKET ESENDAL'ın *Ayaşlı ve Kiracıları* (1934) romanı Ankara'da geçer ve Yunan/Rum'dan söz etmez. Ama *'Dersim'in Kürtleşmiş Türkler'inden'* söz eder; bu insanlar *'Türk olduklarını, yakın zamanlara kadar da aralarında Türkçe konuştuklarını biliyorlar'* (70). FALİH RIFKI ATAY'ın *Roman* (1932) adını taşıyan ama daha çok anı/fıkra havası taşıyan kitabında 'devrimler' ve yönetim savunulmaktadır. 'Beyoğlu alafrangasının Avrupalılığı' (67) eleştirilir gibidir ama aynı zamanda alaturka müziğin de ölmeye mahkûm olduğu savunulur; Arap muganniyesinin kasidelerine karşı Kemalizm hükmü sözkonusu edilmektedir (93). Geleneksel müziği savunanlar, sanki Ermeni ve Rumlar'dır: bir Ermeni'nin yaş günü kutlamasında *'milli müzik ölmez'* diye nutuk atıp alaturkayı savunan *'genç bir Rum'*dur (91). Kitapta özellikle Yahudiler'e karşı bir tutum dikkat çeker: *'Yahudinin semiz ensesi ve geniş karnı'* (117), 'bezirgân' (121) yolunda yakıştırmalar yapılır. Rumlar'la davalı olan yaşlı bir Türk'ün, soydaşları tarafından kayrılıp Rum'a karşı onu haklı çıkardıklarını anlatır (38). Olumsuz avukat Şakir ise yine Rum'un ve Yahudi'nin işlerini görür (49).

10. BÖLÜM

Çelişkiler ve Suskunluklar

İhtiyar Eleni'nin varlığı ve huzuru ona sonsuz bir güven veriyordu

HALİDE EDİP ADIVAR, *Mor Salkımlı Ev*

Eleni'nin kır tüyleri insanı tiksindiriyordu

HALİDE EDİP ADIVAR, *Sinekli Bakkal*

Ele alınan metinlerin içinde arada sırada çarpıcı çelişkilere rastlanmaktadır. Kimi zaman ise okuyucunun beklentisinin aksine bazı konular gündeme gelmemekte, bir tür çelişki izlenimi veren bir suskunluk metnin içinde kendini duyurmaktadır.[1] Ancak bu çelişkiler yazarların kendi dünyaları ve söylemleri içinde bir anlam taşımayabilir, 'çelişki' diye gösterilenler, yazarlar tarafından görülmeyebilir, kabul edilmeyebilir yada yazarlarca 'açıklanabilir' ve bunların gerçekte çelişki olmadığının savunulabileceği düşünülebilir.[2] Burada sözü edilen çelişki, ideolojik yaklaşımlara dışardan bakan bir gözlemciye göredir; gözlemcinin kendi çelişkilerinin ise başkalarınca saptanması gerekmektedir.

Bu bölümde farklı türde çelişkilerden söz edilecektir: 1) 'Bilinçli' ve 'resmen' söylenenler ile edebi metinlerde yazarların çizdikleri dünya arasındaki çelişkiler; 2) bir metin hatta parag-

1 Çelişki konusu felsefe alanında Platon, Leibniz, Kant, Hegel, Marx, Derrida vb. gibi birçok düşünür tarafından çeşitli açılardan ve amaçlarla ele alınmıştır. Burada çelişkilere felsefe anlamıyla değil, daha çok kişilerin iç dünyalarının bir özelliğini ele veren ruhbilimsel anlamıyla yaklaşılacaktır.

2 Her inanç sistemi, sistemin dışından bakanlar için çelişkilerle doludur. Sistemin içindekilere göre 'çelişkiler' kimi zaman inanç sisteminin *a priori* gerçekleridir.

raf içindeki çelişkiler; 3) zaman içinde değişen ve bazen çelişen söylemler; 4) roman/öykülerle anı kitapları arasında görülen çelişkili imajlar; 5) suskunluk biçiminde beliren çelişkiler.

* * *

Yazarların, metinlerindeki kendi söylemlerinin ve kaleme döktüklerinin ideolojik içeriğinin zaman zaman pek bilincinde olmadıkları, metinlerinin içindeki bazı çelişkilerle su yüzüne çıkmaktadır. Örnek olarak Tarık Buğra'nın kendisi için söyledikleriyle metinleri içinde sergilediklerinin çelişkisi gösterilebilir. *Düşman Kazanmak Sanatı* (1979) adlı fıkralarını içeren kitabında, 'yanlış anlaşıldığından' yakınmakta, hiçbir siyasi kampa bağımlı olmadığını yazmakta ve tarafsız olma konusunda da şunları eklemektedir: *'Soylu bir edebiyatçı olmanın ilk ve bırakılmaz şartı bağımsız bir kafaya sahip olabilmektir, yani olaylara, meselelere ve insanlara, insan ilişkilerine önyargılara saplanmadan, objektif olarak bakabilmektir'* Roman-tarih ilişkisinde sanatçının kişilere ve olaylara karşı takınacağı tavır nasıl olmalı, nasıl yazmalı sorusunu da T. Buğra şöyle yanıtlamaktadır. *'Objektif, tarafsız (olmalı). Hür bağımsız bir kafa ile. Peşin hükümlerden ve inanç veya görüş paraleline sokmaya kalkışmadan. Kişileri ve olayları anlamaya çalışarak'* (5, 6 ve 406).

Yarın Diye Bir Şey Yoktur adlı öykü kitabının ithaf kısmında da yazarın şunu yazdığını okuyoruz: *'(Yazdıklarımda) kimsenin bulamıyacağı şey kindir, hınçtır, insanın yerilişi, horlanışıdır. Ben bununla övünürüm'* (5). Oysa ilgili bölümde (Ulusçu Yaklaşım) gördüğümüz gibi Tarık Buğra insanlara karşı ne tarafsız bakmış ne de onları anlamaya çalışmıştır. Romanlarında erkekli kadınlı Rum ve Yunanlılar'ın hemen hepsi olumsuz kimselerdir; yargılarının tümü olumsuzdur. 'Öteki'ne karşı çok ağır sözler kullanmıştır. Ama daha ilginç olanı, taraflı davranmış olduğunu anlamamış olmasıdır. 'Objektif' bakmamış olduğu aklından bile geçmemiş gibidir. Bunun için de 'soylu' bir yazar olmanın kıstası olarak çekinmeden 'objektifliği' seçmiş ve bunu savunmuştur.

Attilâ İlhan'da da 'bilinçli' bir biçimde söylenen ile edebi yapıtlarda görülenler arasındaki çelişki izlenebilir. *Sırtlan Pa-*

yı'nda Hakkı adındaki roman kahramanı Osmanlı aydınını şöyle anlatır:

"Osmanlı münevveri gözünü nerede açar? Ya Kemeraltı'nda ya Beyoğlu'nda. Tadına ilk baktığı kadın nedir? Rum, Ermeni, bilemedin tatlısu frengi, yani alafranga karılar! Fikrimizde, alafranga karıyla hoppa karı, bittabi müsavileşiyor, alafrangalık fahişeliğin alamet-i farikası oluyor adeta, alaturkalık da iffetin, faziletin!" (368).

Bu ifadede azınlık kadınlarına karşı beslenen cinsel önyargılar sergilenmekte ve bu yargıların kökeni gösterilmeye çalışılmaktadır.

Ancak romanlarında çizilen kadınlar, yerilmiş olan 'Kemeraltı' anlayışına göredir. Karşımıza çıkan on Rum kadının hepsi fahişedir, mamadır vb. Romanlarda bu kadınların dışında başka bir 'normal' Rum kadın yer almaz. Hatta Rum erkekler bile arada eşcinsel olarak gösterilirler. Bu romanlarda *'alafranga karıyla hoppa karı müsavileşiyor'*

İslamcı romancılardan Hekimoğlu İsmail'de de resmen savunduğu anlayışla romanlarında yarattığı dünya arasında bir temel çelişki görülebilir. İslamda zorlamanın, işkencenin vb. olamayacağını ilke olarak kabul eden yazar, *Minyeli Abdullah* romanında 'Altın Dövüldükçe Kıymetlenir' başlığı altındaki bölümde, *'Allah bize iyiliği emretmemizi emrediyor'* anlayışından yola çıkarak, içki içen, zina eden kötü bir adam işkence ile (kazığa bağlı aç ve susuz bırakılarak, ölümle tehdit edilerek) yola getirilir. Karısı da bunu yapanlara rahmet okur (224-232).

'İnsancıl' olarak ün kazanmış olan Halikarnas Balıkçısı'nın da nasıl zaman zaman ulusçu anlayışa yaraşan tezleri savunmuş olduğunu (Anadolucular bölümünde) gördük. Örneğin 'Tarih ve Batı Görüşü' adlı yazısında bu düşünür şunları yazar:

'İnsanoğlu tarihi günümüze değin, insansel bir açıdan incelemiş değildir. İstihale sonucu günümüzün düşünür, konuşur insanı olan yaratıklar Orta Asya'da bir yerde üreyip türemiştir. Göç zorunda kalınca, Akdeniz'e doğru akmışlar ve başka soylar birbirleriyle karışarak, Akdeniz çevresinde, başka yerde görülmeyen bir uygarlık kalabalığı yaratmışlardır. Bu uygarlıkları inceleyen-

lerin çoğu Batılı olduğu için, bunlar insanoğlu tarihini değil, Hristiyansel ve Indo-Avrupasal bir açıdan incelemişler ve tarihi hep kendilerine doğru yontagelmişlerdir... Aiskhylos, Sophokles, Euripides gibi, sanatın bu dalının güneşlerine karşın Anadolu'nun yetiştirdikleri sönük yıldızlar kalır' (*Anadolunun Sesi*, 44, 78).

Cevat Şakir bu tür bir söylemin içinde, 'insansel' anlayışın adına, insanları Doğulu-Batılı ve Hristiyan, Hint-Avrupalı vb. olarak ayırmakta, romanlarında ise bu ayırımı, gördüğümüz gibi, insanları 'biz-onlar' biçiminde vurgulayarak anlatmıştır: 'bizler' olumlu 'ötekiler' olumsuzdur.

* * *

Kimi zaman çelişkiler, bir yazarın fıkra, tarih vb. metinleriyle edebiyat metinleri arasında değil, edebiyat metninin içinde, hatta aynı paragraf içinde görülebilir; cümlenin iki farklı bölümü içinde çelişki oluşturan ifadeler bile görülebilir.[3] Bu tür çelişkiler pek çoktur. Burada birkaç örnekle yetinilecektir. Okuyucu bu çalışmadaki alıntılarda daha pek çok örnek bulabilir.

Ömer Seyfettin bir yanda Türklüğün düşünce ve ahlak alanındaki yüceliğini ama öte yanda da maddi gücünü vurgulamak için çelişkili bir söylem kullanır. 'Topuz' adlı öyküde *'Türkler dünyanın en cesur, en asil, en kavi milleti idi... Atilla, Avrupa'yı köpek gibi inletmiştir. Türkler medeniyet yollarını açmıştır'* cümlelerini okumuştuk. Aynı şaşırtıcı söylem İslamcı Raif Cilasun'un *Onlar Olmasaydı* romanında da görülür. Rumlar 'ülkenin sahibinden' hem aşırı saygı görmüşlerdir, hem de efendileri olan Türkler'e 'kölelik' etmişlerdir: *'Asırlarla her Türk'ten, Müslüman'dan aşırı saygı gördüğü ve beslendiği bu ülkenin sahiplerine, asırlarla köleliğini yaptığı asil milletin efendilerine nankörlüğün en âdisini sergilemekte...'* (70). Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* romanında da Türkler'in önünde *'elpençe duran'* (5) Rumlar'ın, başka bir sayfada, *'eşsiz İslam'*ın yarattığı

---

3 İngilizce'de (ve başka dillerde de) bir tür söz sanatı ile ilgili çelişkili ifadelere 'oxymoron' denir. 'Tatlı bir acı' bu tür bir çelişkidir. Burada sözü edilen çelişkiler, mantık alanında birbirini yadsıyan ifadelerdir.

Osmanlı düzeni içinde *'milletler eşit'* anlayışına uygun olarak Müslümanlar'la 'eşit' sayılmaktadırlar (498).

Kemal Tahir'in *Devlet Ana*'sında Ertuğrul Bey'in amacı barıştır; *'akınlar Rumluk'a yönelmiştir ve de yakıp yıkmak, vurup almak akını değildir, adalet gösterip güven vermek akınıdır'* (564) denmekte, ama romanın başka bir yerinde *'amacı sadece çapula bağlı akınlar'*dan (179), ülkenin yüzüne yayılan *'talan kervanları'*ndan (268) söz etmektedir. Yine aynı romanda sayfa 18'de Osmanlı düzeninin dine, imana karışmayan bir anlayış sergilediği yazılmakta ama başka bir yerinde Hristiyanlar'a kılıç zoruyla din değiştirten dervişlerden (524), kalelerini savunan Bizanslılar'a *'Ya İslam ol, canını malını kurtar, ya çek git'* diyen Osmanlılar'dan söz edilir (484). Halikarnas Balıkçısı'nda, örneğin *Turgut Reis*'te, Türkler 'ganimet alırlar', 'tutsak' alırlar, kahramandırlar; oysa 'ötekiler' yağma ederler, köleleştirirler, haydutturlar vb.

* * *

Zaman ve dönemle ilgili çelişkiler de vardır. Güvenle savunulan bir görüş, konjonktürel durumlara göre, başka metinler içinde, farklı bir biçimde dile getirilmektedir; yada sık sık ileriye sürülenler politik ortam değiştiğinde artık pek dile getirilmez olmaktadır. Bu tür çelişki örnekleri de pek çoktur.

Örneğin Türkler'e karşı ulusçu Bulgarlar'ın uyguladıkları vahşeti yeren Ömer Seyfettin, *Beyaz Lale*'de bu kez Türkler'in kendi sınırları içinde 'ecnebi unsur' bırakmalarını ve bu yolda vahşetten kaçınmaya çalışmalarını 'budalalık' olarak gösterir. Aynı yazar sürekli olarak övdüğü ve onlarla kıvanç duyduğu Osmanlı (fetih) savaşlarını, 1919 yılında yazdıklarında, *'harp ne kadar meşru olsa, yine insanların hayvanlıklarına ait bir nevi hasletleriydi* (huylarıydı)... *vahşetti'* diyecek, *'Wilson Umdelerini'* savunacaktır (*Gizli Mabet*, 'Acaba Neydi?' ve *Yalnız Efe*, 'Memlekete Mektup'). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın da 1912'de *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*'ta milletler arasında 'kardeşlik'i savunduğunu, ama 1925'te *Ben Deli Miyim?* romanında 'siz bize uşaklık edeceksiniz!' biçiminde bir söylem geliştirdiğini görmüştük.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yapıtlarındaki toplam değerlendirmeleri gösteren tabloya bakıldığında (Ulusçu Yaklaşım bölümü) yazarın tarafsız/olumsuz ifadelerinin oranının 1919 yılına kadar 0.2, 1919-1930 yıllarında 5.0, 1930'dan sonra ise yeniden 0.6 gibi bir düzeyde olduğu görülür. Yani onbir yıllık bir süre içinde bu oran on kat kadar bir artış göstermiştir. Bu değişiklikler yazarın 'öteki' ile ilgili değer ve kıstaslarının konjonktürden etkilendiğini düşündürmektedir. 1919-1930 yılları İstiklal Savaşı yılları ve hemen sonrasıdır, 1930'lu yılların sonunda ise bir Türk-Yunan yakınlaşması yaşanmıştır.

* * *

Çelişki türlerinin en ilginç olanı herhalde bazı romanlar/öyküler ile anılar arasında görülenlerdir. Ömer Seyfettin, Halide Edip Adıvar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun roman/öyküleri ile anıları karşılaştırıldığında konumuz açısından büyük farkların ve çelişkilerin varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu üç yazarın roman ve öykülerinde hemen hemen eksiksiz olumsuz olarak sergilenen Yunan/Rum, anı kitaplarında genellikle olumludur. Genel yargılardan çok, ele alınan erkek ve kadın somut kahramanlar için bu daha da belirgin olmaktadır. Bu üç yazarın roman ile öykü kitapları ilgili bölümlerde incelenmiş ve sonuçlar bir tablo biçiminde de verilmiştir. Şimdi bu bulgular anılarla karşılaştırılacaktır.

ÖMER SEYFETTİN anılarını Yunan ordusunda subay rütbesiyle esirken yazmıştır. Bu koşullar altında bile Yunanlılar'dan oldukça olumlu söz etmektedir. *Ruzname, Balkan Savaşı Günlüğü*'nde, savaşırken nasıl Yunanlılar'a esir düştüğünü ve ona nasıl davranıldığını anlatır. Yunan subaylarıyla birlikte kalır, ona iyi davranırlar, iyi yemek verirler. Subaylar ona iltifat ederler. Ö. Seyfettin *'Doğrusu pek nazik ve insaniyetli adamlar'* diye yazar günlüğüne.

Yazar bu anılarında bir Yunanlı milletvekili için *'nazik bir çocuk, dost olduk'* der. Hatta hastane müdürüne de acır: *'Zavallının harpte bir oğlu varmış'* der. Savaş Balkan Savaşı'dır. Bu anılarda somut olarak tanıdığımız üç Yunanlı erkeğin üçü de

sevimli ve olumludur. Yargıların dördü olumlu, üçü de olumsuzdur. Olumsuz kimseler Türk esirlerine karşı gösteri yapanlardır.

HALİDE EDİP ADIVAR'ın iki anı kitabı vardır: ilk kez 1926 yılında *Memoirs* adı altında İngilizce olarak kaleme aldığı ve 1955 yılında Türkçe'ye çevirdiği *Mor Salkımlı Ev*; ve ilk kez 1928 yılında yine İngilizce, *The Turkish Ordeal* adıyla yayımladığı ve 1960 yıllarında Türkçe'ye çevirdiği (yada çevirttiği) *Türk'ün Ateşle İmtihanı*. Bundan başka 1924 yılında Türkiye'den ayrılırken kaleme almış olduğu ve *Dağa Çıkan Kurt* adlı öyküleri ile yayınlanan 'Yolculuk Notları' da bu anı türüne katılabilir.

Yolculuk Notları'nı yazar vapur yolculuğunu anlatarak başlatır. İstanbul'dan ayrılmaktadır. Memleketini bir daha görüp göremeyeceği belli değildir. Göz yaşını gizleyemeyen biriyle kendini yakın hisseder:

'Meyhanelerin pencerelerinin birinden beyaz bir mendil çabuk çabuk sallandı, sallandı ve arkasından bir ses, azıcık ince, fakat çatallaşan, heyecandan garip bir hırıltıya benzer çatlak bir ses haykırdı: 'Aadiyoo'. İhtiyar, beyaz saçlı, kuru yüzlü bir Rum kadındı' (184).

Böyle başladı yolculuk; kimdi acaba ona mendilini sallayan bu son dost?

Pire ve Atina canlı, Yunanlılar imrenilecek bir çabadadırlar:

'Yetmişten fazla fabrika olduğunu söylüyorlar... Memlekete bu kadar hayat ve maddi faaliyet getiren bu unsurların (göçmenlerin, HM) *bu memlekete hakim olacakları hissi geliyor... Bizimkilerin bu kadar fazla yerleşmesi, bu kadar hızla memleketimizin öz ve değerli unsuru haline gelmesini diledim.'* (185). *'Atina halkının davranışında nazik ve olgun bir şey var; sesleri pişkin, lisanları ahenkli ve elleriyle hareketlerinde eski Yunanlılar'ı hatırlatan bazen ani durumlar oluyor'* (188).

Mor Salkımlı Ev'de Halide Edip'in çocukluk ve gençlik anılarını okuyoruz. Yazarın bütün roman ve öykülerinde hemen hemen hiç karşılaşmadığımız, bir tek bile canlı örneğini görmediğimiz sevimli bir Yunanlı'yı yada Rum'u bu anı kitaplarında görmeye başlıyoruz. Bir Türk'le bir Rum arasında gerçek

ve sıcak bir arkadaşlığın, karşılıklı sevginin ve saygının var olabileceğini ilk kez bu anı kitaplarında okuyoruz.

'O günlerde küçük kızı (Halide Edip'i), *Kiria Eleni'nin yönettiği bir çeşit çocuk yuvasına verdiler. Kiria Eleni'nin iki kız kardeşiyle yönettiği bu okula çoğunlukla Yıldız yakınlarında saraya mensup tanınmış Hristiyanlar'ın küçük çocukları giderdi. Tek Türk çocuğu Halide idi. Oraya nasıl götürdüler, pek hatırlıyamaz, ama en derin ve en uzun aşkı Kiria Eleni'ye karşı duymuştur ve duygusunu hiç unutmamıştır'* (28).

Yazar sonra kadının portresini çizer: Güzel olmayan dış görünüşün arkasında çocuk *'insancıl ve ruhsal görünüşü sezmişti... şefkatin güzelliği, küçük kızın gönlünü sarmıştı. Hiç kuşkusuz bu, çökük yanaklarının derin çizgileri, bu kadının başkaları uğruna, başkaları adına katlandığı sıkıntı ve acının markalarıydı. Bu, hep öne doğru eğilen uzun vücutta kendini yalnız bulan çocukları kollarının arasına almak, göğsüne basmak isteyen bir anlatım vardı'* (28).

Yazarla bu Rum kadın arasındaki ilişki sevgiyi ve bağlılığı da aşıyor, yaşamın yönünü belirleyen derin izler bırakıyor:

'İşte bu küçük kız, bu yaşlı ve alçak gönüllü yaratıkla karşılaşıncaya kadar, bu tuhaf dünyada kendini yapayalnız hissetmişti. O zamana kadar bağlı olduğu duygular, hatta zevkler bile dış dünyasınındı. İçi tamamiyle, çepçevre ve aşılmayan bir duvarla ayrılmıştı... Bu ihtiyar hoca, ona iç-hayat ilişkisini ilk defa hissettirmişti... İhtiyar Eleni'nin varlığı ve huzuru ona sonsuz bir güven veriyordu; küçük kız şarkı söylüyor, ihtiyar kadını memnun edecek Rumca şiirler ezberliyordu'.

Yazar, 'aşkını hiç unutmadığı' dediği bu Eleni'ye, bir ana görevi görmüş olan bu gerçek ve önemli insana roman ve öykülerinde hiç değinmemiştir; tam tersine sekiz ayrı romanında bir 'Eleni'den söz eder ama bu Eleni'lerin beşi sıradan hizmetçi ve ahçı, üçü ise fahişedir. Yazar bu çelişkinin nedenini ve varlığını sezmiş gibidir:

'Küçük kız, insanları birbirinden ayıran din, dil, ırk farkları egemen olan ve insanları birbirini boğazlamaya iten yola daha ayak basmamıştı. Onun dünyasında şevki ve mutluluğu, insanlar

arasında kalbi kalbe ulaştıran tabii yoldu... Küçük kızla Kiria Eleni'nin uyandırdığı hayat içgüdüsü içinde geçen mutlu günler ne kadar sürdü bilmem' (29).

Halide Edip küçük Halide'nin Rumlar arasında geçen günlerini ayrıntılı bir biçimde anlatır: Ortodoks cenazelerini pencereden izler, o da küçük köpeğine –Hektor'a– cenaze törenleri yapar 'Kirie Eleyson' ilahilerini söylermiş; kimi zaman bayan Eleni onu bir sandalyenin üzerine çıkartır 'Kukurikos Petinos' sözlü yaramaz bir horozun şiirini söyletirmiş; sonra hastalanınca küçük Halide Edip, Rum komşuları ona şeker getirirlermiş.

Hemen bütün romanlarında 'çürümüş Batı'nın simgesi gibi sunulan Beyoğlu bile, bu anılarda güzel anlar anımsatır; babası ona Beyoğlu'ndan taşbebekler alırmış; ilk kez tiyatroyu, bir Fransız 'grupu'nu, babasıyla bir locada Beyoğlu'nda izlemişti (35, 55). *Raik'in Annesi* adlı romanda *'karnavalda çıkan Rumca şarkıları'* söyleyenleri kınar; oysa bu anılarda *'İcadiye'nin Hristiyan mahallesi çok şen bir karnaval gösterişi yaptı'* diyecek, bu olay 'Kel Hasan Tiyatrosu' gibi öteki hoş anılarla bir arada anımsanacaktır (s. 82).

1909 yılında, 31 Mart olayı ile yazar çocuklarını alıp İskenderiye'ye kaçar. Bu kentte Halide Edip'e destek olan bir Ermeni'dir, Şinorkian: *'Davranış ve duyguları tamamiyle Osmanlı Türkünün efendiliğini anlatan bir vatandaş, güvenilir bir insandı'* (130). *'İskenderiye'de o günlerde en çok konuşulan yabancı dil Rumca idi. Bereket versin ki ben daha, çocukluğumdan beri konuştuğum sokak Rumcasını unutmamıştım'* (130).

Çocuğu hastalanır.

'Hemen oteldeki bir Rum doktoru çağırdım. Muayeneden sonra kızıl olduğunu ve hemen hastaneye kaldırmak zorunluğunda olduğumuzu söyleyince kafama bir demir sopa inmiş gibi sandalyeye çöktüm, kaldım. Benim bu acım ihtiyar doktorun merhametini çekti, gözlerinin yaşardığını hatırlıyorum. Omuzumu okşadı ve şefkatle titreyen bir sesle: 'Korkma kızım, merak etme. Enfluenza derim, sen de çocuğu yataktan çıkartma, öteki yavruyu da yanından uzak tut' dedi. Yapayalnız ve ailemden uzak bulunduğum bu yabancı ilde, bir otel köşesinde bundan daha korkunç bir şey ola-

mazdı. Fakat bu insanlığı üstün ihtiyar doktorun, hastalığı saklaması haber alınırsa ceza görmesini gerektireceğinden, bilerek bu fedakârlığı yapması bana çok büyük bir avuntu oldu' (131).

Bu anılarda okuyucunun belleğinde karşı ulusun imajını olumsuz bir simge gibi çizecek cümleler bulmak çok zor. Hamidiye'nin Yunan adalarına saldırısını ve başarılarını bile anlatırken bunu düşmanın da yaşama hakkını anımsatarak yapar: *'Fakat batırdığı taşıma gemilerinin tayfalarını kurtarıyor ve her türlü tehlikeyi göze alarak Yunan kıyılarına bırakıyordu'* (152). Halide Edip, Birinci Dünya Savaşı süresinde azınlıkların zorunlu sürgünleri başladığında bu uygulamaya direnmiş olan Türk-ler'i de över: *'Rahmi Bey İzmir valisi sıfatıyla vilayetindeki Hristiyanların göç etmelerine engel olmuştu'* (174). (*'Suriye'de Ermeni (kıtali'ni)* önlemeye çalışmış olan Cemal Paşa da övülür.)

Yazar bu kitabında resmi tarih anlayışını geride bırakarak, Osmanlı idaresinin yanlışlarını da göstermekten çekinmemiştir: İttihat ve Terakki'nin *'Arnavutluk'taki bir isyanı bastırırken gösterdiği kanlı şiddeti'* yermiş, bu uygulamanın *'bir Balkan savaşına dönecek tohumları diktiğini'* yazmıştır (145).

'Ben milliyetçiliğin, sevgi ile, karşılıklı bir anlayışla dolu bir ülke yaratacak sanmıştım. Fakat insanların milliyetçilik ölçüsünü kaçırdığı zaman yer yer birbirini boğazlamaya, yeryüzünü bir salhaneye döndürdüklerini gördüm' (168).

Türk'ün Ateşle İmtihanı adlı anı kitabında Halide Edip Yunan ve Rum'dan sık sık söz eder. Olumsuz ifadeler somut kişiler için değil, genel yargılar biçiminde soyut bir düşman içerir. Yer yer Yunan ordusunun vahşeti daha çarpıcıdır, yazarın roman ve öykülerini anımsatmaktadır: Yunanlılar köy yakarlar, insan öldürürler vb. Ama bu anı kitabında, yine de olaylar ölçülü bir biçimde verilmektedir; yazarın roman ve öykülerinde karşılaşılan yaklaşımın ve yorumun çok uzağında bambaşka bir anlayış bu anılarda egemendir. Olaylar abartılmadan, karşı tarafı bütünüyle suçlamadan, kötü duygular aşılamadan ve 'patolojik bir öç alma' hırsını körüklemeden verilmektedir.

Anılardaki bu yaklaşım bilinçli bir seçim gibidir. Yazar şöyle der:

"Dünyada 'suçlu millet' olmadığını söylemek isterim. Aynı zamanda, barışa engel olan şeylerden birinin de, siyasi emeller için isteriye kaçan abartmalı yazılardır. Böyle bir hareket, gençliğe kötü duygular veriyor, babalarının yaptığından çocukları sorumlu gösteriyor. Bunun sonucu, ya patolojik bir öç alma duygusu, yada karşı tarafta geçmişten sorumlu olmayanlarda bir çeşit utanma duygusu uyandırıyor. Siyaset kumarcıları bu duygulardan yararlanarak, her zaman bir milleti ötekinin boğazını sıkmaya zorladılar. Bundan dolayı, bu faciayı çok tarafsız ve sakin incelemek istiyorum" (196).

'Vurma Fatma' adlı öyküde *(İzmir'den Bursa'ya)* Türk kadınların Yanako adlı Rum'u nasıl linç ettiklerini görürüz. Yanako öylesine acımasız bir kimse olarak gösterilmişti ki, linç olayı da antik bir trajedinin kanlı ama rahatlatıcı sonunun (catharsis) etkisini veriyordu. Oysa yazarın öyküde hiç sezmediğimiz bir inancını ve anlayışını, yani o günlerde yazarın 'öç ve işkenceye' karşı isyan etmiş olduğunu, şimdi anılarda buluyoruz; şunları okuyoruz: Nurettin Paşa yazara bir köyde kadınların öç için bir Yunanlıyı nasıl linç ettiklerini *"görmeliydiniz"* der. *'Bu sözlerinde benim öç ve işkenceye karşı isyan etmeme bir ima vardı'* (228). Yani yazar bu olayları yaşadığı sürede de 'öç ve işkenceye' karşıydı; oysa bunu öykülerinde duyumsamıyoruz. 'Vurma Fatma' öyküsü Nurettin Paşa'nın anlayışıyla yazılmıştır, o sanki dikte etmiştir.[4]

---

4 Bu linç olayı yazar tarafından üç kez söz konusu edilmektedir: öyküde, 'Türk'ün Ateşle İmtihanı'nda ve bu kitabın İngilizce baskısında. İngilizce metinden, yazar ile Mustafa Kemal Paşa arasında bu tür olayların ve böyle konularla ilgili tutumların ve tartışmaların bir sürtüşmeye kadar vardığını anlıyoruz. Türkçe metinden çıkartılmış olan, -sahife 228'de olması gereken- İngilizce yazılmış olan paragrafları, Türkçe'ye çevirerek, bakalım: *'Devamlı Vurma Fatma!' diyordu... Onun* (Mustafa Kemal'in) *kulağına o günlerde linç sözü hoş geliyordu. Eğer politik rakiplerinin birkaçını linç ettirebilseydi, 1925'deki dolambaçlı terör uygulamalarına sapmaya mecbur kalmazdı. Linç olayına katılan kadınlardan söz ederken bana karşı kapalı bir yerme sezdim. Biliyordum ki, başka insanlara, benim aşırı zayıflığımdan söz ederdi - ben insanlara kaba güç ve işkencenin uygulanmasına karşı bir tiksinti duyardım, hatta böyle uygulamalar ceza yada öç alma gibi bahanelerle de olsalar'*. Bu noktada yazar bir dipnot koyar; onu çevirip okuyalım: *'Bir ay sonra İzmir'den dönerken Vasıf Bey'e rasladım... Paşa'yı ziyaret etmişti. Bana dedi ki: 'Paşa senin zoru sevmeyen yufka yürekliliğine (weak heart)*

'Hikmet Çocuk' adlı öyküde *(Dağa Çıkan Kurt)*, iki Yunanlı eri, bir Türk çocuğunu öldürüp öldürmemek konusunda 'yazı tura' atar. Mandaları çalınan bu çocuğu ve Yunanlılar'ın onu nasıl öldürmeye hazırlandıklarını anılarda da okuyoruz. Ama bu kez çocuğun hayatını kurtaran bir Yunanlı'dır. *'Bir Yunan çavuşu 'Küçüğü bırakın' diyerek onu kurtarmış'* (251) oluyor.

Roman ve öykülerde izine bile rastlanmayan 'insancıl Yunanlılar' bu anılarda karşımıza çıkmakta: *'Alaşehir'de bir okul öğretmeni olan Nedime bana Türk kızlarının Rum erleri tarafından nasıl 'tecavüze' uğradıklarını anlattı. Bu rezalete engel olacak subay olup olmadığını sorduğum zaman, "Evet" dedi, "iki Yunan subayı erlere ateş açtılar. Onlar sayesinde ben de kurtuldum"* dedi (250). Yazar şunları da ekler: *'İşte, Yunanistan bugün yaşıyorsa bu iki subayın düşüncesinde olan adamlar sayesinde yaşıyor'*

'O akşam geç vakit, Yusuf Akçura ile Dr. Murat beni görmeye geldiler. İkisi de Karadağ'ın tepesine çıkmışlar, savaşın en şiddetli olduğu yeri incelemişlerdi. Dr. Murat dedi ki: 'Allah bizi oraya yolladı. Orada üç yaralı Türk askeri bulduk. Bir Yunan doktoru yaralarını sarmış, onlara ekmek, su bırakmış' (195).

Yazarın bütün roman ve öykülerinde Türk/Yunan çatışmalarında Türk tarafına hiçbir sorumluluk yada eksiklik yakıştıramazken, bu anı kitabında, bir 'iyi ile kötü'nün çatışması ötesinde, olaylara daha etraflı bakabilmektedir. *'Abdülhamit devrinde başlayan muhtelif ve karşılıklı topluca öldürmeler, özellikle göç ettirmeler bu sonucu bir gün getirecekti'* (14). Sözü edilen 'sonuç', İmparatorluk'un çöküşüydü (Yazarın Ermeniler konusunda da, aynı paralelde ilginç yorumları vardır - 22).

Anı kitabında vahşet, tüm ulusların ve tüm insanların yapabileceği bir eylem olarak sergilenerek yalnız 'düşman Yunan'ın bir özelliği olarak gösterilmiyor. *'Ne garip bir durumdaydık. Bir yandan Hilafet kuvvetleri halka musallat olmuştu. Bir yanda Kilikya'da Fransız kuvvetleri halkı öldürtüyor, öte yanda Yunanlı-*

---

hayıflanıyor'. Ben de şöyle cevap verdim: 'Paşa'nın güçsüzlük saydığı şey benim yüce gücümdür. Dünyanın genel eğilimi kaba güçten yana iken zoru savunmak için yüreklilik gerekmez; ama karşısına çıkmak güçlük gösterir'. Böylesine gururla konuşmuş olduğuma pişman oldum, ama o günlerde yalnızlığımda inandığım hayat felsefemin tek tatmin edici yanı da bu tutumdu' (s. 357).

lar çevreyi yakıp yıkıyor, adam öldürüyordu' (123). Ve ilk kez, Türkler'in de vahşet sayılabilecek davranışlarda bulunabileceklerini okuyoruz:

'Uşak'a gidiyorduk. Geçenleri durdurup sorular soruyordum. İşlenen cinayetler çok çirkindi. İki yüz kişi öldürülmüş yada yakılmıştı. İçlerinde kadınlar da vardı... General Trikupis'le General Dionis Türkler'e teslim olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna, Nurettin Paşa'yla Kemalettin Paşa'nın arasında geldiler. Eğer korunulmasalardı, Uşak halkı onları da parçalayacaktı' (231). *'Cehennem dünyaya gelmiş gibi. İki millet, birisi yakıp yıkmış, ötekisi kurtarmak için hareket halinde. Hiçbiri öbür tarafa zerre kadar acıma göstermiyor'* (233).

Anılarda Yunanlılar'ın övünülecek yanlarını da görüyoruz; ilk kez köylerin yakılışı salt kinden değil, geri çekilen bir ordunun stratejik taktiği olarak anlatılıyor:

'Herhalde Anadolu çölü korkunç sessizliğiyle Yunanlılar'ın karakterine uymuyordu. Bununla birlikte, Sakarya'da iyi dövüştüler. Ordularının bir kısmı yerli Hristiyanlar'dan, yani Türk uyruklulardan kurulmuştu. Bunlar dövüşüyorlardı, çünkü tutulurlarsa vurulacaklarından emindiler. Biz teslim olanları vurmayacağımızı ilan etseydik, Yunan ordusunun yarısını bizim tarafa çekecektik. Yerli Hristiyan köyleri de çok kötü durumdaydılar. Yunanlılar köyleri yakıyor, hayvanları alıyor ve İzmir'e gönderiyordu. Artık Yunan çekilişi ciddi bir şekil alıyordu' (191). *'Yunanlılar yüreklice dövüşüyorlar. Kuvvetlerinin çekilişini kapatmak için topçuları kendilerini feda ediyor. İşte, Papulas'ın askeri görüşü, bu ilk çekilmeden sonra savaşı bir yıl daha sürdürdü. Askeri bakımdan 'mükemmel' bir şey. Ama, insanlık bakımından, bir yıl daha önce bitmesi iki taraf için de daha iyi olurdu'* (193). *'Yerli Hristiyanlar'ı yanlarına almışlar, Hristiyan köylerini de yakmışlardı'* (231).

Türkler'in saflarında savaşan bir Rum'u ilk kez gene burda buluyoruz:

'Bizim Yunanca çeviricimiz bir Türk'tü. Her gün Yunanlılar'ın 'Rizospastis' adlı gazetelerinden çeviriler yapardı.[5] *'Herhalde Ati-*

5 Yunan Komünist Partisi'nin *Rizospastis* gazetesi bu savaşta Mustafa Kemal hareketinden yanaydı. Bkz. H. Millas, *Tencere Dibin Kara...*, Amaç, 1989, s. 41.

na'da bu Anadolu savaşının insan hayatına karşı bir öldürüşme olduğunu anlayanlar vardı' (191). Ve birkaç sayfa sonra gene çevirmeni görüyoruz; *'Bir Rum tercümanla lafa başlandı. Yanılmıyorsam, bu Tetkik-i mezalim şubesinde Yunan gazetelerini tercüme eden adamdı'* (232).

Yine ilk kez bu anı kitabında karşı ulustan insanlardan sevgi ve anlayışla söz ediliyor, hem de savaş alanı atmosferi içinde:

'Türk çavuşu bir küçük grup Yunan tutsağı getirdi. Onlar da oraya çömeldiler. Aralarında, herhalde on sekizinden fazla olmayan, üzgün yüzlü bir genç vardı. Onu yanıma çağırdım. Memnun göründü. Ben, insanların hür doğduğuna inandığım için düşman tutsakları görmekten de üzüldüm. Bana kendi memleketini anlattı. Annesi, altı kız kardeşi varmış. İsimlerini bir bir söyledi ve aynı zamanda hükümetlerinin bu vahşi savaşa kendilerini sürüklemesinden ne kadar üzgün olduğunu anlattı. Herhalde, bu çocuk, o günlerin Yunan vatanseverlerinden değildi. Herhalde bir insan evladıydı'; yazar Megali İdea'yı anlatıp şöyle devam eder: *'Delikanlı yanımdan ayrılırken 'Adiosas Kiria'* (Allaha ısmarladık hanımefendi H.M.) *dedi. Çocuk sahibi bir kadının ona yakınlık göstermesi, onu avutmuştu'* (195).

İdeal Türk ise, bu anılarda, yazarı bir gün yolda durdurup şöyle konuşan subaydır: *'Ben senin Sultanahmet söylevinden sonra orduya girdim. Orada 'hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz' demiştin. Rumları savundurmak için git Paşa'ya söyle!' İşte, bu adam, Yunanlılar'ın Türk kadınlarına yaptıkları bazı çok acıklı davranışları bilmekle birlikte, daima Rumlar'ı savunmuştu. Bu adsız yüzbaşı, Türk milletinin kurtarıcıları arasında benim için başta gelir'* (249).

Halide Edip bu anı kitabında Yunan'ı, düşmanı, savaşı ve insanı yepyeni ve hiçbir romanında görmediğimiz bir biçimde ele alıyor.

'Yusuf Akçura, (ölmüş olan) *biri Türk, biri Yunan askerinin birbirine sarılmış olduklarını görmüş. Acaba birbirini boğazladıktan sonra, insanların kardeş olduğunu mu hissetmişlerdi?'* (195). *'Ey Allah'ım, bütün insanlara, onların senin çocukların ve birbirlerinin kardeşi olduklarını öğretmenin zamanı gelmedi mi?'*

(229). *'Sonunda hastaneye geldim. Hep gözümün önünde savaş ziyafetinin bulaşıklarıyla dolu, hastane denilen mutfak beliriyordu. Zavallı Türkler! Zavallı Yunanlılar! Zavallı dünya!'* (173).

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU da, anılarında, roman ve öykülerine karşın, olumlu Yunan ve Rumlar'dan söz eder. *Zoraki Diplomat* (1955) adlı anı kitabında 1934-1954 yıllarındaki elçilik günlerini anlatmaktadır. 1955 yılında yayınlanmış olan bu kitapta bir tarihsel yargı ile karşılaşıyoruz.

'Bir vakitler dış politikamızı ellerine teslim ettiğimiz Fener Rumları bile bu yolda (Osmanlı İmparatorluğunu içinden çökertmek için yapılan sabotaj ve hainlik yolunda) *bize, Arnavut dindaşlarımız kadar kötülük etmemişlerdir. Zira, onların çoğu, bizden ziyade bir yabancı devletin hizmetinde idiler'* (94).

Bu yıllarda Yakup Kadri ve karısı, La Haye'de, Yunan elçisi M. Polihronyadis ve karısı ile tanışırlar; savaşın birçok zorluğunu birlikte geçirirler, tatlı ve acı anıları paylaşırlar (218-221-246, 247). Bir bombardımandan sonra yazar *'hamd olsun ki, ne dostlarımız ne biz bir musibete uğramadık'* diyecektir (249). Çocukluk anılarını kaleme aldığı *Anamın Kitabı*'ndaki (1957) aile doktoru *'daima nazik ve terbiyeli, kır bıyıklı Rum'* (92), Yakup Kadri'nin o eski yıllardan anımsadığı tek (ve olumlu) Rum'dur.

Vatan Yolunda (1957) adlı anı kitabında Yakup Kadri, Yunan/Rum'un en çarpıcı vahşetini sergilemekte ve ona karşı da gene en sert yorumları yöneltmektedir. Ancak verilmekte olanlar, tanımış olduğu somut kimseler değildir; genellikle 'düşman' olarak algılanan soyut 'öteki'dir. Bu kitapta *'kömür olmuş kereste yığınlarına karışan insan kemiklerini ve memelerinden ağaçlara çivilenmiş kadın cesetlerini hep gördü... Düşman bu kasabayı sırf ruhunun vahşi heveslerini tatmin için yakmıştır'* (154) gibi ifadeler çoktur.

'İnsafsız düşman ağır toplarıyla istiklal ateşi içinde yanan bu küçük kasabayı bombalarken yer gök inliyordu. Kundaktaki yavrular, hamileler ve hastalar sedyelerle tepelerin arkasına taşınmıştı' (110). *'Davarımızı alıp kestiler. Hayvanlarımızı süngülediler. Tarlalarımızdaki sararmış ekinlerden tut da kuyudaki kışlık*

tohumlarımıza kadar bütün ürünlerimizi söktüler. Yüklenemediklerini ateşe verdiler. Derken sıra karıya kıza geldi. Ne ziynet altınlarını, ne ırzlarını namuslarını bıraktılar. Karşı koyanları, teslim olmıyanları döğdüler, yaraladılar, kuzu çevirir gibi ateşte kavurdular. Bizim köyden Ahmed'in gelini sizlere ömür böyle kavrularak öldü' (187).

Söz konusu yazarların roman/öyküleri ile anılarında görülen yargılar olumlu ve olumsuz ve 'tarafsız' olarak değerlendirilip bir tablo içinde birleştirildiğinde, tabloda gösterilen sonuç ortaya çıkmaktadır.

Çıkan genel sonuç oldukça açıktır. Özellikle kişilerle ilgili değerlendirmeler roman/öykü ile anılar arasında ters orantılıdır. Genel toplama baktığımızda roman/öyküde olumlu/olumsuz oranı 3/69 iken, anılarda 17/3'tür. Yani edebiyat metinlerinde % 96 oranında kötü resmedilen Yunan/Rum, anılarda % 85 olumlu resmedilmektedir. Bu oranlar ayrı ayrı her yazar için de aynı sonucu vermektedir: % 100, % 96 ve % 93 olumsuz olanlar, anılarda % 100, % 76 ve % 100 olumludurlar. Kişiler dışındaki yargılar bu denli çarpıcı olmasalar bile aynı eğilimi sergilerler; genelde % 100 kötü olan yargılar, anılarda % 66 olmaktadır.

Roman / Öykü

	Karakterler						*Olay/Yargı*			*Toplam*			*Kadın+Erkek*	
	Kadın			*Erkek*										
	a	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*	*a*	*b*	*c*	*a/c*	*a/c*
Ömer Seyfettin	0	9	9	0	3	7	0	1	12	0	13	28	0/28	0/16
Halide Edip	0	10	18	1	3	8	0	7	46	1	20	72	1/72	1/26
Yakup Kadri	0	2	9	2	6	18	0	35	47	2	43	74	2/74	2/27
Toplam	0	21	36	3	12	33	0	43	105	3	76	174	3/174	3/69
Anı Kitapları														
Ömer Seyfettin	0	0	0	3	0	0	4	0	3	7	0	3	7/3	3/0
Halide Edip	2	1	0	8	0	3	17	12	8	27	13	11	27/11	10/3
Yakup Kadri	1	1	0	3	0	0	0	34	30	4	35	30	4/30	4/0
Toplam	3	2	0	14	0	3	21	46	41	38	48	44	38/44	17/38

a: "olumlu", b: "tarafsız", c: "olumsuz".

Dikkat edilmesi gereken, 'olay/yargı' diye nitelenenlerin 'somut' olandan oldukça farklı, temelde 'soyut' bir değerlendirme olduğudur. Anı kitaplarındaki sözü edilen Yunan/Rum ile ilgili olayların büyük bölümü, somut bir 'öteki' ile ilişkili olmayan, haber yada yorum olarak gündeme gelmektedir. Olaylar somut bir kimseyle ilişkili olduklarında bu olaylar/yorumlar zaten kadın/erkek grubuna dahil edilmişlerdir. Yani anılardaki 'olayların' bir yerde yine 'soyut' bir boyutu vardır. Tam olarak somut olan, yalnız anılardaki gerçek, yaşanmış, karşılaşılmış kişilerdir. Bunların olumlu yüzdesi ise, görüldüğü gibi çok yüksektir.[6]

* * *

Bu bölümde ele alınan çelişkiler, yazarların metinlerinde saptanan iç çelişkilerdir. Metinlerde dile getirilenlerin, zaman zaman birçok açıdan başka ideolojilere göre çelişki içinde oldukları, geçerli ve yaygın olarak kabul edilen çağdaş bazı inançlarla, 'bilimsel' tezlerle vb. çelişki oluşturdukları da kuşkusuzdur. Yazarlar ve gruplar *arasındaki* ideolojik, felsefi vb. farklar ve çelişkiler bu bölümde ele alınmamaktadır.

Yukarıdakilerden başka iç çelişki sayılabilecek başka bir özellik ise kimi yazarların metinlerinde sezilen bazı suskunluklardır. Suskunluk yada bir konuda 'sessizlik', yani söylenmesi 'beklenirken' yada 'gerekliyken' unutulanlar ve yazılmayanlar, kimi eleştirmenler tarafından 'kara delik' olarak da değerlendirilmiştir. Özellikle ruhbilimsel testlerde suskunluk, öznenin ilgili konuda bir saplantısı yada bir sorunu olduğu biçiminde de yorumlanır. Siyaset bilimi açısından da 'unutma', geçen yüzyıldan beri özel bir anlam kazanmıştır. Ernest Renan'ın *'bir ulusun ortak birçok yanı vardır, bunlardan biri de birçok şeyi unutmalarıdır'* sözü ünlüdür.

Suskunluklar çeşitli alanlarda ve düzeylerde olabilir. Kimi zaman yazar(lar) belli dönemleri ve tarihi olayları bütünüyle yada

---

6 Bu üç yazarın roman/anı karşılaştırılması, için ayrıca bkz. H. Millas, 'The Image of Greeks in Turkish Litrature: Fiction and Memoirs', *Oil on Fire?* (Der. W. Höpken) Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1999.

kısmen 'unuturlar'. Kimi zaman bazı toplulukların, örneğin Yunan/Rumlar'ın eksikliği sezilir metnin içinde; sözü edileceği yerde bir suskunluk egemen olur. Kimi zaman kişilerdir unutulan; kimi zaman 'öteki'nin olumlu yanlarıdır, haklı olduğu yanlarıdır, tezleridir vb. Kimi zaman 'bizim' hoşa gitmeyen, kıvanç duyulmayan yanlarımız dile getirilmez. Kimi zaman devletin ileri gelenlerinin yada okuyucuların hoşuna gitmeyecek ifadeler yada konular susturulur, bir otosansür mekanizması içinde. Burada suskunluklarla ilgili ancak birkaç örnekle yetinilecektir.

Yüzbaşı Selahattin'in Romanı'nın önsözünde, İlhan Selçuk gibi sözünü sakınmayan bir yazar *'bugünkü ortamda tepkiler yaratacak bazı sayfaları da çıkarmak zorunda kaldım'* diye yazar. Suskunluğun Ermeni olaylarıyla ilgili olma olasılığı yüksektir. Bu tür olaylar bir tür 'tabu' sayıldığından Türkçe olarak yazılan tarih, anı, edebiyat vb. metinlerinde genellikle yer almazlar. Türk edebiyatında da Rumlar'la ilgili kimi olaylar bütünüyle yoktur. Bu suskunluk biçimine 'tarihsel olay suskunluğu' denebilir. Hemen hemen bütünüyle hiç ele alınmamış konular pek çoktur. Osmanlı dönemiyle ilgili bir örnek olarak, Bizans'ın Müslüman fetihine karşı direnci, bu mücadele süresindeki vahşet ve acılar, Rumlar'ın devşirilmesi, bu dönemdeki millet sistemi içindeki kısıtlamalar, yasaklar ve bu duruma tepkiler; son dönemde, 1912-1923 yıllarında tehcirler gösterilebilir. Kimi konular ise ancak son yıllarda yazılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet dönemindeki 1942 Varlık Vergisi olayı, 6/7 Eylül olayı böyle örneklerdir.[7]

Yakup Kadri'nin *Panorama* romanı da böyledir. 1935-1955 yıllarının Türkiye'sini ayrıntılı bir biçimde anlatan iki ciltlik romanda Varlık Vergisi'ne değinilmemektedir. 1968'de yayımlanan *Politika'da 45 Yıl* adlı anılarında ise ancak *'tatbik şeklini ne medeni, ne hukuki, ne de insani bulmuşumdur'* diyerek (187), Varlık Vergisi'nin ne olduğu anlatılmadan geçiştirilmektedir.

Belki burada yeri gelmişken, söylenmesi gereken, 'ulusçu'

---

7 Bu tür 'unutulan' konular, tersine, 'öteki taraf'ta, örneğin Yunan edebiyatında yada kimi zaman gayrimüslim 'azınlıkların edebiyat metinleri'nde sıkça görülürler.

sayılabilecek yazarların 'bizim' tarafı hiçbir zaman eleştirmediklerinin savunulmadığıdır. Dikkat edilmesi gerekenin, suskunluğun 'bizim' kusurlarımızla ilgili olmadığıdır; yazılmayanlar, 'ötekine göre' yada 'ötekine' yapılan uygunsuz yada olumsuz davranıştır. Başka türlü söylendiğinde, sık sık eleştirilen, hatta kimi zaman 'yerin dibine batırılan' Osmanlı Devleti'nin, gayrimüslim milletlere, yani 'öteki'ne nasıl davrandığı konusu açıldığında, bu yazarlarca genellikle olumsuz hiçbir şey söylenmemektedir. Bütünüyle kötü yada genelde geri, otoriter, çağdışı vb. olarak gösterilen bir devletin, 'ötekiler' konusunda kusursuz gösterilmesi de bir tür iç çelişkidir.

Hangi konuların seçileceği, hangi etnik, dinsel vb. grupların edebiyat metninin içinde gösterileceği, yazarın ilgi alanıyla, yakın olduğu edebiyat akımıyla ve ideolojik amaçlarıyla ilgili olsa gerektir. İlk köy romanlarından biri sayılabilecek Faik Baysal'ın *Sarduvan* (1944) adlı romanının şöyle başladığını 'Sınıflandırılamıyanlar' bölümünde görmüştük: '*Sarduvan eski bir Rum kasabası. Yaşlıların dediğine göre yakın zamana kadar da burada Rumlar otururmuş. Yıllar önce bu Rumlar'ın bazıları küp küp altınlarını toprağa gömerek yabancı ülkelere kaçmışlar, bazıları da yalancıktan da olsa Müslüman olup oldukları yerde kalmışlardır. Ama benim size anlatmak istediğim bunlar değil*'. Gerçekten de köy romanlarında genellikle Rumlar görülmezler. 'Köy romanı' denen romanların çoğunda, Rumlar'ın bulunmadığı bir Anadolu görülür. Bu yalnız konuların yakın tarihten seçilmeleriyle ilgili değildir; 'anlatılmak istenilen bunların olmaması'dır temel neden.

Rumları çarpıcı bir biçimde yok varsaymış olan başka bir yazar Halikarnas Balıkçısı'dır. *Aganta Burina Burinata* (1946) romanında örneğin, gördüğümüz gibi, 1910 yılındaki, yani Nüfus Mübadelesi'nden önceki Bodrum çevresinde ve hatta bütün Ege sahillerinde Rum'un varlığını okuyucuya duyurmaz. Arada adalarda yaşayan Yunanlılar görülür. Rumlar sanki yalnız İstanbul'da vardır. Yılmaz Karakoyunlu'nun Varlık Vergisi'ni anlatan *Salkım Hanım'ın Taneleri* romanında bile Rumlar pek yer almaz.

Kimi zaman da çelişkiler ve suskunluklar içiçe ve çok boyutludurlar. Bu durumun bir örneği olarak Hasan İzzettin Dinamo'nun romanları gösterilebilir. Sosyalizm, ulusçuluk, ırkçılık, dinsellik vb. karışık ve tutarsız bir biçimde bu romanların söylemi içinde görülebilir. Bu konuyla ilgili 'Anadolucular' bölümünde yeterince değinilmiştir. Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları* romanında da 6/7 Eylül olaylarının 'sınıf' ağırlıklı olaylar olarak sergilendiklerini görmüştük.

* * *

Nihayet bazı özel durumlarda, Rumlar'ın varlığına karşı suskunluğun bir bakıma iki aşamalı olduğu da söylenebilir. Önce yazarlar 'gerekli' yerlerde metinlerine almazlar, 'unuturlar' onları; ama alındıkları durumlarda da zaman zaman edebiyat eleştirmenleri buna 'dikkat etmezler'. Birkaç örnek, bazı eleştirmenin Rumlar'ın varlığını nasıl göremediğine dikkati çekebilir.

Sait Faik Abasıyanık öykü ve romanlarında Rumlar'dan çok sık söz eder. Daha somut söylendiğinde öykülerinin % 41'inde Rumlar vardır; roman ve uzun öykülerinde ve öykülerinin % 13'ünde Rumlar'dan uzun uzun bahseder, onları yapıtlarının temel kahramanları olarak ele alır. Genellikle de, gördüğümüz gibi, Rumlar'dan sevgi ile söz eder, bütün canlılara insancıl bir açıdan bakar. Ama Mustafa Kutlu'nun *Sait Faik'in Hikâye Dünyası* adlı araştırmasında örneğin, Rumlar'dan söz etmemek için özen gösterilmiş, seçilen öyküler ya Sait Faik'in 'Rumsuz' öyküleridir yada, ilgili bölümde gösterildiği gibi, kuşları yakalayıp yiyen belki tek ve en olumsuz Rum'u anlatan 'Son Kuşlar' öyküsüdür.

Tarık Buğra'nın da aynı yaklaşımı sergilediği görülür. *Sait Faik: Seçme Hikâyeler* çalışmasında, on sayfalık önsözde, hiç Rum sözcüğünü kullanmaz. Ve Sait Faik'in anlattığı Rum karakterler yüzünden yapıtlarının Türk edebiyatı içinde sayılamayabileceğini düşünenler varmış gibi, şunu yazar: '*(Sait Faik'in yazdıkları) İstanbul'un çeşitli semtleri ve bu semtlerin insanı ile, bu insanların dilleri, töreleri, davranışları ile bizimdir; Türk edebiyatınındır onlar!*'

Reşit Nuri Güntekin'in *Ateş Gecesi* (1942) ve Orhan Ke-

mal'in *Suçlu* (1957) romanları ise, Rumlar'ın önemli bir biçimde ele alındığı ve temel kahramanlar olduğu iki romandır. Ancak Behçet Necatigil'in *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*'nde (1989) bu romanlar özetlenirken Rumlar'dan hiç söz edilmez. Robert P. Finn bile *Türk Romanı* adlı araştırmasında Nabizade Nazım'ın *Zehra*'sındaki (her haliyle Rum'a benzeyen) Urani'yi 'Levanten' olarak tanıtır.

Değerlendirme

Çelişkilerin ve sukunlukların çoğu kolay anlaşılır türdendir. Kimi çelişkilerin olası nedenleri yukarıda belirtilmiştir; kimi zaman da okuyucu, nedenleri göreceli bir kolaylıkla kendisi tahmin edebilir. Yazarlar zaman zaman toplum içinde geçerli anlayışlara karşı çıkmamak kaygısıyla yazdıklarının tersine farklı 'resmi' tezler savunmuşlar, kimi zaman bir ruhbilimsel kaçış içinde kendi iç dünyalarını görmek istememişler, arada bir de hoşa gitme kaygısıyla bazı olayları görmezlikten gelmişlerdir. Üzerinde durulması gereken çelişki, roman/öykü ile anı arasında görülen farklardır. Yaşamı boyunca 'olumlu' kişiler tanımış olan yazarlar, 'öteki'leri edebiyat metinlerinde ele alırken neden her zaman olumsuz resmetmiştir?

'Tek tek tanıdığımız kimselerden yola çıkarak genellemelere nasıl varılır?' sorusu, felsefenin temel sorunlarındandır. Bu soru da bir yerde 'kimlik'le ilgilidir. Birkaç kişinin özelliklerinden yola çıkarak daha geniş bir grup için genellemelere gitmek ne denli meşrudur sorunu bir yana, kimi zaman bir tek kişinin zaman içinde 'aynı' kimse olup olmadığı bile tartışma konusu olabilir. Hume'a göre örneğin, 'kimlik' anlayışı bir çelişki içerir: bir kişiden (self) söz edebilmek için, diyelim on yıl içinde o 'kişi'nin hem değiştiğinin, hem de aynı kaldığının kabul edilmesi gerekir; yani hem bir ikilik kabul edilmekte hem de bir birlik, 'kişilik'. Zaman kavramı ise, biz fark etmesek de, değişikliği ve çokluğu ortaya çıkarmakta (değişikliğin yokluğunda zaman'dan söz edilemez), yeniden kalıcı (değişmez) bir 'kimlik'in geçerliliğini sorun haline getirmektedir.

Hume'un vardığı sonuç, 'kimlik'in nesnenin bir özelliği olmadığı, bizlerin nesnelere verdiğimiz, yakıştırdığımız özellikler olduğu yönündedir: *'taraflar (parts) arasında ilişkiler, bir kurgu (fiction) yada hayali (imaginary) bir birlik ilkesi doğurmakla birlikte, daha önce de gördüğümüz gibi, kimlikle ilgili bütün tartışmalar kelimeler (verbal) alanındadır'.*[8]

Oysa sözünü ettiğimiz edebiyat yazarları, Hume'un kuşkularını değil, farklı bir anlayışı izlemişlerdir. İnsanlarda, toplumlarda ve hele 'ulus'larda değişmez bir 'kimlik' ve bir 'öz' kabul görmüştür. Bu 'muhayyel' (imaginary) kimlik zaten ulusçu anlayışın temelidir. Ulusçu (özcü, essentialist) anlayışa göre uluslarda zaman içinde değişmez bir öz vardır. Ulusçu anlayışa sahip kimseler algılamalarında, 'öz'ü taşımayan farklı fertler tanısalar bile, bu muhayyel ulusal öz değişmez. Tek tek deneyler, 'genel doğrular'ı değiştirmezler. 'Genel doğrular' ise, ideolojik bir çerçeve içinde kimilerine göre 'kanıtlanmış' yargılardır.

Bu tür bir anlayış felsefe dünyasında çok eskidir ve Aristoteles tarafından açıklıkla dile getirilmiştir. Tarihçi ile edebiyatçı (ozan) arasında var olduğuna inandığı farkı şöyle açıklar:

'Ozanın ('edebiyatçı' diye okuyabiliriz, H.M.) işlevi olmuş olanı değil olabilecekleri anlatmaktır, yani olması olanaklı ve gerekli olanı anlatmaktır. Tarihçi ile ozan arasında fark birinin düz yazı birinin dize yazması değildir... Şiir, tarihten daha felsefidir, daha önemlidir, çünkü söyledikleri özle ilgilidir, tarihin yaptığı gibi tek tek olaylarla değil'.[9]

Yani tek tek olaylar tersini gösterebilir; 'öz'e inanmış olanlar 'olabileceği', 'olması gerekli olanı' dile getireceklerdir, gördüklerini değil. Anı kitaplarında hemen hemen yalnız olumlu Yunan/Rum tanımış olanların, edebiyat metinlerinde yalnız

---

8 Bkz. D. Hume. *A Treatise of Human Nature*, editör L.A. Selby-Bigge, Oxford, Claredon Press, 1896, I, i, 4 ve iv, 6. Burada dikkati çeken ve sanırım üzerinde durulmamış olan, Hume'un 1738 yılında dile getirdiği anlayışın ve kullandığı terimlerin, 245 yıl sonra Benedict Anderson'un *Imagined Communities* çalışmasına yansımasıdır. B. Anderson, Hume'un bu katkısından kitabında söz etmemektedir.

9 *Retoric and Poetics*, The Modern Library, 1954, s. 234 (*Poetics* 1451).

olumsuz kimseler sergilemeleri, bu anlayışın ışığında anlaşılır olmaktadır. Bu yazarlar, 'tek tek' olanla değil, 'ötekinin' değişmez özüyle ilgilidirler. Yazdıklarında bir çelişki de yoktur: olumlu kimseler tanımış olsalar da, 'öteki'nin olumsuz imajı değişmezdir; olumlu kimseler, peşin olarak inandıkları genelin içinde bir 'ayrıntıdırlar'.

Bu konuların en geniş bir biçimde işlenildiği bir çalışma Adorno ve arkadaşlarının *Otoriter Karakter* adlı eseridir.[10] Eserde önyargı nesneyle yapay bir biçimde ilişkilidir. İç çelişkiler farklı düzeylerdeki gerçekliklerle ve farklı ruhbilimsel gereksinmelerle açıklanmaktadır ve haklı gösterilmek istenmektedir. Basmakalıp ve muhayyel imajlar, 'düşman'a yakıştırılan paranoik ve çelişkili bir güç anlayışıyla ilgilidir: 'öteki' hem toplumsal bir güçsüzlük sergiler (korkaktır, küçüktür, başarısızdır, ahlaksızdır vb.) hem de 'bizim' için tehlike oluşturacak kadar önemli bir güçtür (Adorno, 305).

Zaman zaman genelde kabul edilen basmakalıp 'öteki' imajına karşı, gene toplumca ve resmi olarak kabul edilen demokratik ve insancıl yargılar arasında çelişkiler doğmaktadır. Bu çatışma, Freud modeline dayanarak, bir 'id' ve 'ego' çatışması olarak da görülebilir (Adorno, 321). Kişi 'öteki' için içinde beslediği hasımlık ve düşmanlık duygularını, ahlaksal alanda haklı çıkarmak durumundadır. Çelişkili ve seçmeci bir biçimde oluşturulan geçmişle şimdiki zaman ve bazı konulardaki suskunluk bu noktada gündeme gelebilmektedir (Adorno, 322). 'Hepsi aynıdır' gibi kaba bir söylem ise kabalığından ve basitliğinden dolayı daha çekici olmaktadır. 'Bizim' üstünlüğümüz anlayışı ise akıl düzeyinde değil duygusal bir narsisizm düzeyinde işlev üstlenir (Adorno, 311).

Ulusal düzeyde olumsuz imaj sahibi kimseler *'olumsuz bir imaj ile bu imaj ile çelişen kişisel deneyimleri arasında bölünür'* (Adorno, 319). Bunun en çarpıcı bir örneği herhalde Halide

---

10 T. W. Adorno, E. F. Brunswik, D. Levinson, R. N. Sanford. *The Authoritarian Personality.* Norton & Company, New York, 1982, (Der. M. Horkhaimer). İlk yayını 1950'de yapılan bu çalışmanın alıntıları, bundan böyle 'Adorno, sayfa' olarak verilecektir.

Edip'in çelişkileridir: ona annelik etmiş ve unutmadığını söylediği Eleni'yi romanlarında, aynı isimle, fahişe ve ahlaksız hizmetçi olarak çizmiştir. Tek olumlu bir Rum kadın göstermemiştir. Anılarındaki olumlu Yunan/Rum erkekler de edebi metinlerinde bütünüyle yok olmuşlardır. Yazar onları değil, olmuş olması 'gerekeni' yazmış gibidir.[11]

Bu noktada, ve roman/öykü ile anılar arasında gösterilmiş olan çelişkili bazı imajlardan yola çıkarak, yazarların soyut/somut kişiler, muhayyel/gerçekten yaşamış kişilerle ilgili şu saptamayı yapabiliriz: 'İnsancıl' diye nitelenmiş olan kimi yazarların edebiyat metinlerinde kaleme aldıkları kahramanların 'gerçek' kişiler, yada gerçek kişilerden yola çıkılarak yaratılan karakterler oldukları bilinmektedir. Örneğin, Sait Faik'in hemen hemen bütün Rum karkaterlerinin hangi gerçek adıyla 'tekabül' ettiği bilinmektedir. Demir Özlü'nün, Sevgi Soysal'ın arkadaşlarını, ailelerini, yakın çevrelerini anlattıklarını kendi söylediklerinden biliyoruz. Orhan Kemal'in özyaşamsal romanları da öyledir.

Fethi Naci, Sait Faik için şöyle der: *"Gördüğünü, bildiğini yazıyor... tanımadığı, bilmediği fabrika işçisini anlatmaya kalkışmaz - o işçiye duyduğu sevgiye, saygıya rağmen; gördüğü, tanıdığı zanaatkârları, usta balıkçıları (vb.) anlatır"* (1990, 104). Bu tür bir yazım, dış görünüş açısından olmasa da, dış dünya ile oluşturulan metin arasındaki ilişki açısından 'anı' yazımına benzemektedir.

'Anı' türünü düşündüren edebiyat metinlerinde, kişiler somuttur ve genel ideolojik bir anlayışın sınırları içinde bulunmazlar. Kişiler, belli bir ideolojik gerçeği kanıtlamak için kullanılmazlar. 'Amaç' karakterlerin 'kendi varlıkları'yla yetinir.

---

11 Halide Edip'in 'öteki' konusundaki tutumu, buradaki açıklamalardan daha da girift nedenlerden kaynaklanıyor olabilir; bir yandan Mustafa Kemal ile bazı çatışmaları yüzünden 'Vurma Fatma' gibi öyküler yazar, bir yanda Halide Edip'e karşı 1928 yılında yürütülen 'Yahudi bir babanın kızısın' kampanyaları, (gerçekte, bir 'dönme'nin kızıdır), onu 'öteki' konusunda büyük çelişkilere düşürmüş de olabilir. Bu konuda daha açıklayıcı bilgi için bkz. İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, s. 33-35, 89.

Kişiler kimi 'genel doğruları' kanıtlamak için değil, somutu sergilemek için ele alınırlar. Kuşkusuz yazar bu yolu seçerken daha başka bir ideolojik çerçevenin etkisinde olabilir. Ama bu çerçeve, karakter düzeyinde kendini duyurmaz. Anılarda olduğu gibi, kişiler 'gerçekliklerini' kaybetmezler; ideoloji adına 'değiştirilmezler'.

Karakterlere ve imajlarına bu açıdan bakıldığında, insancıl/ulusçu (vb.) yaklaşımlar arasındaki fark da yeni bir boyut kazanabilir. Bir an için, örneğin, Halide Edip'in, roman ve öykülerini, biz-onlar temeli üstünde ulusal anlayışla değil, anılarında dile getirdiği sahnelere uygun bir biçimde 'tarafsız' ('öz'ü arama dürtüsünü aşarak) yazdığını düşünelim. Yunan/Rum, bu kez 'karmaşık' olacaktır, çok yanlı olacaktır. Ne olumlu, ne olumsuz, gerçekte bütün insanlar gibi 'normal' olacaktır. Halit Ziya, Reşat Nuri, Sait Faik (ve Dostoyevski, Flaubert) gibi yazarlar çevrelerini bu anlayışa göre resmetmişlerdir. Yani bir ideolojik genel gerçek ve 'imaj'a göre değil, gördüklerine 'yakın' bir biçimde.

* * *

Bu bölüme son verirken, çelişki ve suskunluk örnekleri temelde 'ulusçu' ideolojiye daha yakın ve yatkın yazarlardan geldiğine dikkati çekmek gerekiyor. Daha somut olarak, çelişkiler, 'biz-öteki' anlayışının ağırlıklı olarak duyulduğu, ulusçu, İslamcı, Anadolucu gibi yazarlara aittir. 'İnsancıl' diye adlandırılmış olan yazarlarda bu (tür) çelişkilere rastlanmamaktadır. Bunun iki açıklaması olabilir. Birincisi, öznel nedenler, yani araştırmacının kendi kontrolü dışında kalan kişisel özdeşleşme yüzünden, 'insancıl' yazarlarda çelişkileri görememesi olabilir.

İkinci ve daha önemli neden, ulusçu yaklaşımın, artık günümüzde, toplumda geçerli olan anlayışa ve inançlara göre, gerçekten temel ve birçok düzeyde çelişkiler taşıyor olmasıdır. Bu gerçekten böyleyse ulusçu anlayışın bir buhran yaşadığı söylenebilir. Buhran ise bu alandaki temel bir değişikliğin gereğine işaret olabilir. T. Kuhn'a göre düşünsel ve kurumsal de-

ğişiklikler kimi çelişkilerin, tutarsızlıkların (anomaly) saptanmasıyla başlar. İkinci aşamada bu çelişkilerin izlenmesi ve kurumsal varlıklarının kabulü vardır; ve en sonunda yeni bir paradigma doğar.[12] Çelişkiler, siyasal projeler çerçevesinde bir değişiklik gerekliliği anlamı da taşıyabilir.

12 Thomas S. Kuhn. *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago, 1970.

II. BÖLÜM

Genel Değerlendirme

Every man is in certain respects
a. like all other men
b. like some other men
c. like no other men
KLUCKHOHN and MURRAY

Birinci Kısmın bölümlerindeki metinlerin ortak ve farklı yanlarını gösteren sonuçlar, bu 'Genel Değerlendirme' bölümünde verilmektedir. Yunan edebiyatındaki Türk imajı da incelendikten sonra, İkinci Kısmın sonunda, imajlar konusunda Türk ve Yunan edebiyatlarındaki farklar ve benzerliklerle ilgili bazı sonuçlara 'Genel Karşılaştırma' bölümünde işaret edilecektir.

Bu bölümde farklı altbaşlıklar altında, çeşitli bölümlerde gösterilen Yunan/Rum imajıyla ilgili kimi genel özellikler, farklar, benzerlikler ve ilişkiler ele alınacaktır. Bu altbaşlıklar şunlardır: A) Sayısal bulgular, B) Genel sonuçlar (özet), C) Genel sınıflandırmalar (benzerlikler/farklar), D) Siyasal proje olarak imajlar ve E) Kimlik olarak imajlar.

A. Sayısal bulgular

A-1: Türk Edebiyatı'yla ilgili bu kısımda toplam 446 kitap incelenmiştir. Bunlardan 343'ü roman, 71'i öykü kitabı ve 32'si de anı, gezi notları, fıkra gibi kitaplardır. Çalışmanın ağırlık merkezi romanlar ve öyküler, yani toplam 414 kitaptır.

A-2: İncelenmiş yazar sayısı 118'dir. Bu yazarlar ve yapıtları dokuz bölüm içinde ele alınmışlardır. Bu dokuz bölüm kısaca

şöyle adlandırılabilir: Osmanlıcı, Geçiş, Ulusçu (Cumhuriyetçi, Turancı/Din Ağırlıklı, Popüler), İslam (Osmanlı, Tek Parti, Çok Parti dönemi), Anadolucu, Sınıfsal, İnsancıl, Azınlık ve Tasnif Dışı. Yazar sayısı bu bölümler içinde, sırasıyla şöyledir: 9, 3, 13 (7, 2, 4), 20 (3, 5, 12), 5, 12, 29, 5 ve 22'dir. Her bölüm için incelenmiş olan roman ve öykü kitapları şöyledir: 24, 42, 80, 51 (4, 27, 20), 18, 42, 101, 8, 45; toplam 414.

A-3: Çalışmanın temelini oluşturan romanların sayısı, bölümlere, on-yıllara ve ilk yayım yılına göre sınıflandırıldığında aşağıdaki tablo elde edilmektedir:

Yıllara Göre Yayınlar (Roman)

Yazarlar	*1870*	*80*	*90*	*1900*	*10*	*20*	*30*	*40*	*50*	*60*	*70*	*80*	*90*
1- Osmanlıcı	6	2	5	4	2	1							
2- Geçiş		1	6	2	9	4	2	2					
3- Ulusçu				2	5	12	18	8	13	4	6	4	
4- İslam													
Osmanlı	1	1	1	1									
Tek Parti						5	4	6	10				
Çok Parti										1	2	4	12
5- Anadolucu								2	2	9			3
6- Sınıfsal							3	5	8	9	5	6	1
7- İnsancıl						8	3	3	7	4	17	18	10
8- Azınlık	1									1			4
9- Tasnif Dışı							4	11	11	7	10	3	2
Toplam Roman (338)	8	4	12	9	16	30	34	37	51	35	40	35	32

A-4: Bu tablonun okunuşundan bazı sonuçlar çıkarılabilir. Raslantısal bir seçimle incelenmiş olan romanların dokuz ayrı bölüm içinde sınıflandırılması bazı eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu (bölümler içinde verilen) grupların belli yıllarda ve dönemlerde ağırlıklı olarak kendilerini duyurdukları, kimi yıllarda ise bu tür romanların (birinci basım olarak) hiç yayımlanmadığı gözlenmektedir.

Çeşitli grupların romanlarının yayımları on-yıllara göre şöyledir (parantez içinde grubun yıl olarak 'ağırlık merkezini' göstermektedir): Osmanlıcı 1870-1920 (1894); Geçiş 1880-1940 (1914); Ulusçu 1900-1980 (1945); İslam/Osmanlı 1870-

1900 (1890); İslam/Tek Parti 1920-1950 (1937); İslam/Çok Parti 1960-1990 (1980); Anadolucu 1940-1990 (1968); Sınıfsal 1930-1990 (1953); İnsancıl 1920-1990 (1963); Azınlık 1870-1990 (1970); Tasnif Dışı 1930-1990 (1960).

Bu sayılar dikkatle ele alınmalıdır. Türk edebiyatının bütün romanları ele alınmadığına göre bu bulguların ancak 'ortalama' (yada temsili, 'yaklaşık') bir anlamı vardır; ancak kimi eğilimleri de açıkça göstermektedir. İkincisi, seçim yapılırken genellikle bugün bilinen romanlar seçilmiştir; eskiden yayımlanmış ama bugün hiç bilinmeyen, günümüzde pek adı duyulmayan romanlar incelenmemiştir. Doğal olarak bu eksiklikler sonuçlara yansır. Daha da önemlisi kimi sayısal 'ortalama'lar hiçbir değer taşımayabilir. Örnek olarak Azınlık romanlarının ağırlık merkezinin 1975 yılı olması aslında yanıltıcıdır. Çünkü M. Misailidis'in 1870 yılındaki romanından sonra yıllarca azınlıkların pek Türkçe roman yayımlamadıklarını, Zaven Biberyan'ın 1965 yılındaki romanından ancak yirmi beş yıl sonra bu tür birkaç yapıtın ortaya çıktığını biliyoruz. Böyle bir yayım faaliyetinin 'ortalaması' yanıltıcı olabilir. Kaldı ki roman sayısının azlığı da herhangi bir genelleme yapmamızı zor kılmaktadır. Ulusçu romanların son yıllardaki azalması da yanlış yorumlanmamalıdır. Söz konusu olan romanların ilk yayın yılıdır; bu romanların son yıllarda yaygın bir biçimde okunuyor olmaları bu tabloda gözükmemektedir.

A-5: Bu tür önemli sakıncalara karşın yine de bu sayılar bize bazı önemli bilgiler sunmaktadır.

a) Eğilim olarak Osmanlıcı (romanların) dönemi, Geçiş dönemi ve sonra Ulusçu dönem izlemiştir.

b) Osmanlıcı ve Geçiş dönemi roman türlerine 1920 ve 1940 yıllarından sonra artık rastlanmamaktadır.

c) Sınıfsal ve İnsancıl diye adlandırılmış olan romanların ortak bir yanı görülür: 1920-1930 yıllarından bugüne süreklilik gösterirler ve ağırlık merkezleri de birbirine yakındır 1953, 1956 yılları.

A-6: Önemli bir sayısal gösterge de bu romanlarda hangi sıklıkta Yunan/Rum'un var olduğudur. Bunu ölçmek için bir yapıtta bir tek kez bile bir Yunan/Rum'un varlığı esas alınmış-

tır. Yunan/Rum'un romanlarda varlığı şöyledir: Osmanlıcı % 45, Geçiş % 77, Ulusçu % 73, İslam/Osmanlı % 50, İslam/Tek Parti % 88, İslam/Çok Parti % 63, Anadolucu % 94, Sınıfsal % 76, İnsancıl % 69, Azınlık % 67, Tasnif Dışı % 30. Genel ortalama ise % 66.5'tir.

A-7: Bu sayılar kimi eğilimleri açık bir biçimde göstermektedir.

a) Osmanlıcı dönemin yazarları romanlarında Yunan/Rum'a ortlamanın altında yer vermişlerdir. Bu yazarlar İslamcı oldukları durumda da öyledir. 'Dönem', ideolojik yaklaşımdan daha önemli gibidir.

b) Geçiş dönemi yazarları ve ulusçu yazarlar ortalamanın üstünde ve yaklaşık aynı dönemde kitap yayımlayan Tek Parti İslamcılar'a yakın bir yüzde (% 75-88) sergilemektedirler.

c) Sınıfsal ve İnsancıl yazarlar büyük farklar göstermeseler de Yunan/Rum'un yüzdesi (% 76-69 ile) küçük bir düşüş göstermektedir. Sınıfsal ve İnsancıl yazarların (1953, 1956) ulusçu İslamcı/Tek Parti yazarlarına göre (1945, 1937) daha sonraki bir döneme yakın olmaları, genel olarak Yunan/Rum'un gündeme gelmesi Türk edebiyatında bir azalma gösterdiğini söylememizi olanaklı kılmaktadır.

d) Azalmanın yalnız ideolojik nedenlerden değil, daha genel bir eğilimden kaynaklandığının bir belirtisi de, 1980 yıllarındaki İslamcı/Çok Partili yazarlardaki düşük yüzdedir: % 63.

e) En çarpıcı yüzde (% 94 ile) Anadolucu yazarlardadır. Temel tezlerinin 'ortak bir Anadolu kültürü' olması bunun bir açıklaması olabilir.

f) Tasnif dışı (Sınıflandırılamayanlar) yazarlardaki düşük yüzde ise anlaşılır bir biçimde tasnif dışı kalmalarının nedenlerinden biridir.

A-8: Bu yüzdelerden çıkan sonuç şöyle özetlenebilir. Osmanlı döneminde göreli olarak önemsiz olan Yunan/Rum, 1919 yıllarında % 70 bir artışla yüksek bir noktaya çıkmış, sonraki yıllarda 1990'a doğru bir azalma göstermiştir. Bu azalma Osmanlı dönemindeki düşük orana varmamıştır. Yalnız Anadolucu yazarlarda Yunan/Rumlar yüzdesi çok yüksektir.

B. Genel sonuçlar (özet)

B-9: 1. BÖLÜM'de, Osmanlı dönemi yazarlarının, Aydınlanmacı ve İstanbul merkezli yaklaşımlarıyla, Batı'ya ve Yunan/Rum'a olumlu baktıkları, Osmanlı 'millet'leri yabancı saymadıkları, dinsel farklara önem vermedikleri, insan grupları arasında aşağı/üstün gibi kavramları vurgulamadıkları, kişileri 'etnik' bir kimlikle sınırlamadıkları, oldukça 'insancıl' bir yaklaşım sergiledikleri gözlenmiştir. Bu dönemde ulusal bir kimliğin pek ortaya çıkmadığı açıktır.

B-10: 2. BÖLÜM'de Osmanlı döneminden ulusal bir döneme geçiş anlatılmaktadır. İki yazarın (Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Ömer Seyfettin'in) hemen hemen bütün yapıtları incelenerek bu geçişin 'dost' yada 'üstün' Yunan/Rum'un nasıl 1912-1920 yıllarında belli 'durak'lardan geçerek 'düşman'a, 'öteki'ne dönüştüğü anlatılmıştır. 'Öteki'yle birlikte, Beyoğlu da, Batı da 'düşman' olmaktadır. Ancak Batılılar düşman da olsalar, Yunan'la birlikte 'örnek' olmayı sürdürmektedirler.

B-11: Bu dönemdeki 'köy' romanlarında, örneğin Nabizade Nazım'ın *Karabibik*'inde, sonraki köy romanlarının aksine Rumlar, 'doğal olarak' vardırlar.

B-12: Yine bu dönemdeki kimi sosyalist yada sınıfsal söylem (örneğin Hüseyin Rahmi'de), ulusçu anlayışla içiçedir. Ekonomik alandaki sömüren/sömürülen ilişkisi sınıflardan çok etnik gruplara dayandırılmaktadır. 'Onlar bizi sömürüyor' anlayışı hissedilir hale gelir.

B-13: Halide Edip, Attilâ İlhan gibi tanınmış Cumhuriyetçi yazarlarla yaygın olarak okunmuş Turancı Nihal Atsız'ı ve 'popüler' kitaplar yayımlayan Ercüment Ekrem Talu gibi yazarları içeren 3. BÖLÜM'deki 'ulusal' bilinci vurgulayan yazarlar ise, imaj açısından kesin bir farklılık sergilerler: 'öteki' hem 'düşman'dır, hemde 'aşağı'dır. Türk kimliği kesin olarak gündemdedir; 'biz haklıyız ve üstünüz' söylemi tekrarlanır. İki taraf uzlaşmaz bir karşıtlık içinde görülür. Bu bölümde Halide Edip, Yakup Kadri, Tarık Buğra derinlemesine incelenmiştir.

B-14: Ancak bu bölümdeki bütün yazarların 'Türk' kavramı-

nı aynı temele dayandırmadıkları açıktır. Kimileri 'saf' soy, Turancı/ırkçı bir söylem geliştirmişler (Nihal Atsız), kimileri ise Türklük'ü gayrimüslimler dışında, Müslümanlar ve Türkçe konuşanlar (yada ileride konuşacakları beklenenler) temeli üzerinde görmüşlerdir. Bu yazarlara göre 'Türk ulusu', tarihi, kültürel vb. nedenler yüzünden, 'öteki' taraf gibi, zaman içinde değişmez özellikler taşırlar. Ulus, değişmezlik anlamındadır. Bu sürekliliğin nedeni açıklanmasa da, etnik/ırksal üstünlük vurgusunu hissettirir.

B-15: Olumsuz Yunan/Rum'un yanında Beyoğlu da olumsuzdur, bu semt 'ötekiler'indir; Batı da bir tehlike, bir hasım ve bir potansiyel düşman gibidir.

B-16: Bu bölümdeki metinlerin en belirgin yanı, Yunan/Rum konusunda Türk tarafında en ufak bir kusurun görülmemesi, 'biz'im tarafa hiçbir eleştirinin yöneltilmemiş olmasıdır. Metinlerde ayrıca Cumhuriyet dönemi uygulamalarına genellikle olumlu yaklaşılmaktadır.

B-17: Cinsellik de bu romanlarda belli bir yöndedir. Yunan/Rum kadını ya kötü ve ahlaksızdır yada (biraz daha iyiyse) Türk'e aşık olur, ona yakınlığını belirtir. Yunan/Rum kadınının Türk'e teslim olması ise kimi zaman 'öteki'nin teslim olması, yenilmesi gibi kaleme alınmaktadır. Kadının Türk'ü tercih etmesi, üstün olanı istemesi anlamını çağrıştırır.

B-18: 4. BÖLÜM'de İslamcı metinler üç kısma ayrılır. a) Osmanlı İslamcılar Batı'ya karşı kuşkulu ve hasmane bir tutum sergilerler. Müslümanlık'ı vurgularken, Hristiyanlık bir antitez gibi sunulur; İslam'ın varlığı ve önemi 'öteki' dine göredir. Yunan/Rum o denli önemli değildir; gündeme geldiğinde Hristiyan Batı ile bir arada algılandığı görülür.

B-19: Cumhuriyet dönemindeki İslamcı edebiyat metinleri de ikiye ayrılır: b) Tek parti dönemindeki yazarlar, bir İslam söylemi dile getirmekle birlikte, devleti Yunan/Rum konusunda eleştirmede, Beyoğlu'nu değerlendirmede ulusçu yazarlar gibi davranırlar. Yani devletin Yunan/Rum politikası benimsenir ve Beyoğlu'na eleştirel bakılır.

B-20: Son dönem İslamcı edebiyatçılar, yani çok partili döne-

min yazarları, İslamcı söylemi siyasal bir söylemle bir arada geliştirirler. Metinler militandır. 'Düzen' sözcüğü çok sık işitilir. 'Öteki' genel olarak olumsuzdur ama o denli de önemli değildir.

B-21: Bu yazarların en önemli özelliklerinden biri, Cumhuriyet tarihine eleştirel bakmalarıdır. Özellikle tek parti dönemi olumlu bir biçimde ele alınmamaktadır. Buna rağmen, bu dönemdeki Rum karşıtı kimi uygulamalar eleştirilmez. Eleştiri, 'öteki'ne karşı yapılanlar yönünde değildir, 'biz'e yani Müslümanlar'a yapılanlara yönelir. 'Kimlik', ağırlıklı olarak İslam'dır.

B-22: 5. BÖLÜM'de Anadolucular (Halikarnas Balıkçısı, Kemal Tahir vb.) ayırım çizgisini Doğu ile Batı arasında çekip Batı'yı çok olumsuz gösterirler: haksız, sömürücü bir düzen, ahlaksız kimseler vb. Yunan/Rum, genellikle 'Anadolulu' bir kimlikle, 'biz'im yanımızda, 'biz'in üstün yönetimini kabul etmiş olarak yer alır. Bu yazarların metinlerinde 'Türk' tarafına (öteki'ne davranış konusunda) hemen hemen hiçbir eleştiri yöneltilmez. Dinin toplumsal bir değeri ve önemi yok gibidir. Ama Batı'nın olumsuz yanları genellikle dinsel alanda gösterilir.

B-23: 6. BÖLÜM'de Sınıfsal diye nitelenmiş olan yazarlara göre Yunan/Rum, sınıf mücadelesi konularında kimi zaman izlenmesi gereken bir örnek oluşturur, kimi zaman 'bizim' gibi sömürülendir. Bu metinlerde devlet politikasına karşı açık bir eleştiri vardır. Batı dünyası hoş ve ileri, din önemsizdir. Kimlik, Türklük'ü yadsımadan sınıf ağırlıklıdır. Bu yazarlar bazı olayların etnik yanını ikincil sayarlar.

B-24: 7. BÖLÜM'de İnsancıl (Reşat Nuri, Sait Faik vb.) yazarlar 'ulusal' konulara daha az önem vererek, devlete Yunan/Rum konusunda eleştirel bakmışlar, 'öteki' kadını olumlu sergilemişler, 'öteki'ni zaman zaman 'biz'e çok yakın ve olumlu olarak göstermişlerdir. Bu yazarların en önemli özelliklerinden biri kendilerini 'öteki'nin yerine koyabilmeleri olmuştur: 'ben onların yerinde olsam farklı mı olurdum?'

B-25: Bu metinlerde, bir tek kez bir Türk kadının bir Rum erkeğini öptüğünü görüyoruz. Bu tür cinsel ilişki (yani Türk kadını ile 'öteki'nin ilişkisi) ancak azınlıkların edebiyatında görülür.

B-26: 8. BÖLÜM'de gayrimüslim azınlığın yazarları Yunan/Rum'u insan özellikleriyle 'normal' kimseler olarak çizerler. Bu yazarlarda devletin (ve toplumun da) azınlıklara karşı uygulamalarına karşı eleştirel yaklaşım belirgindir.

B-27: 9. BÖLÜM'de, kimi yazarlar, temelde Yunan/Rum'a pek değinmedikleri için sınıflandırılamamıştır. Bu bölümde 'Köy romanı'nın bir özelliği de gösterilmiştir: Anadolu Rum'suz olarak betimlenir.

B-28: 10. BÖLÜM'de bazı çelişkiler ve suskunluklar ele alınmıştır. Metinlerin içindeki çelişkiler Yunan/Rum'la ilgili konuların ve yaklaşımların gündeme getirilmek, yada kabul edilmek istenmediği izlenimini vermektedir.

B-29: En çarpıcı çelişki ulusçu yazarların roman/öyküleri ile anıları arasında görülen farktır: edebi metinlerde olumsuz olan 'öteki' anılarda olumludur. Yazarlar gerçek yaşamda olumlu olarak tanıdıkları 'öteki'ni edebi metinlerinde olumsuz olarak yansıtmışlardır.

C. Genel sınıflandırmalar (benzerlikler/farklar)

C-30: Yunan/Rum imajı sekiz büyük grup içnde, İslamcı yaklaşım da üç altbaşlık olarak ayrıldığında on grup içinde ele alınmıştır.[1] Bu gruplar, kimi parametrelere göre özetlendiğinde, sınıflamalar arasında kimi benzerlikler ve farklar görülmektedir. Parametreler şunlardır: 1) Batı'nın nasıl algılandığı, olumlu/olumsuz olarak; 2) İslam'ın (özellikle Hristiyan Dünya karşısında) önemi, üstünlüğü vb.; 3) Yunan/Rum'un siyasal nitelenmesi yada algılanması, yani düşman/dost olarak; 4) Yunan/Rum'un ahlak açısından üstün yada aşağı bir ulus/grup olarak algılanması; 5) Beyoğlu'nun olumlu/olumsuz olarak sergilenmesi; 6) Osmanlı/Türk yönetiminin Yunan/Rum'a karşı olumlu/olumsuz tutumu; 7) Yunan/Rum'un hangi sıklıkla romanlarda görüldüğü.

C-31: Parametreler tablolar biçiminde oluşturulduğunda ve

1 Burada tasnif dışı kalanlar, 'Sınıflandırılamayanlar' ele alınmıyor.

yaklaşımlar bir iki sözcükle özetlendiğinde, tabloda görülen nitelemeler ve genel yargılar göze çarpmaktadır. (Tablo 1)

TABLO I
Genel Sınıflandırma

	1 *Batı*	2 *İslam*	3 *Yunan/ Rum**	4 *Yunan/ Rum***	5 *Beyoğlu*	6 *Yönetim*	7 *Sıklık %*
1. Osmanlıcı yaklaşım	NORMAL ÜSTÜN	NORMAL ÖNEMSİZ	NORMAL YURTTAŞ	ÜSTÜN NORMAL	ÜSTÜN HOŞ	NORMAL	46
2. Osmanlıcılıktan ulusçuluğa	DÜŞMAN ÜSTÜN	NORMAL ÖNEMLİ	DÜŞMAN	ÜSTÜN	?	ÜSTÜN	77
3. Ulusçu yaklaşım	DÜŞMAN	ÖNEMLİ	DÜŞMAN	AŞAĞI	AŞAĞI	ÜSTÜN	73
4. İslam-Osmanlı dönemi	DÜŞMAN	ÜSTÜN TEMEL	ÖNEMSİZ	ÖNEMSİZ	?	ÜSTÜN	50
İslam-tek parti dönemi	ÜSTÜN YABANCI	ÜSTÜN TEMEL	DÜŞMAN	AŞAĞI	AŞAĞI	ÜSTÜN	88
İslam-çok parti dönemi	ÜSTÜN AŞAĞI	ÜSTÜN TEMEL	DÜŞMAN	AŞAĞI	AŞAĞI ÖNEMSİZ	ÜSTÜN	63
5. Anadolucular	DÜŞMAN AŞAĞI?	ÖNEMSİZ	DOST YURTTAŞ	AŞAĞI	?	ÜSTÜN TEMEL	94
6. Sınıfsal yaklaşım	ÜSTÜN	ÖNEMSİZ	DOST	ÜSTÜN	ÜSTÜN HOŞ	KÖTÜ	76
7. İnsancıl yaklaşım	ÜSTÜN	ÖNEMSİZ	DOST	NORMAL	HOŞ	KÖTÜ	69
8. Azınlıkların edebiyat yapıtları	ÜSTÜN	ÖNEMSİZ	NORMAL	NORMAL	HOŞ	KÖTÜ	67

* Yunan ve Rum'un siyasal olarak imajı
** Yunan ve Rum'un ahlak açısından imajı

C-32: Bu çok genel ve özet tablo kuşkusuz yazarlar arasında bulunan sonsuz farklılıkları göstermemektedir. Kimi zaman da genelin içinde bazı istisnalar kaybolmaktadır. Yine de, bu tablodan önemli sonuçlar çıkartılabilir. En başta gruplar arasında kimi benzerliklerin ve önemli ayrılıkların varlığı gözlenebilir. Ama daha önemlisi, belli bir parametre verildiğinde, başka parametrelerin de öngörülebileceği ortaya çıkmaktadır.

C-33: Beyoğlu semtinin algılanması, örneğin, Yunan/Rum'un olumlu/olumsuz imajıyla doğrudan ilişkilidir. Beyoğlu'nun aşağı ve olumsuz görüldüğünde Yunan/Rum da böyle

algılanmaktadır. Yunan/Rum, dost/normal/üstün görüldüğünde de Beyoğlu hoş ve üstündür. Beyoğlu doğrudan doğruya 'öteki' ile özdeşleşmiş gibidir.

C-34: Din parametresi de imajlarla ilişkilidir; ancak dinsel bakışın (İslam) 'öteki' imajıyla birebir bir karşılıklılığı yoktur. Dinin toplum için (kimlik, ideal vb. olarak) önemli yada temel bir değer sayıldığı durumlarda, Yunan/Rum imajı da bazen olumsuzlaşır. Örneğin 'ulusçuluğa geçiş' döneminde, ulusçular ve Tek Partili Dönemi'nin İslamcıları için bu böyledir. Ancak Osmanlıcı ve Osmanlı/İslamcı yazarlarda Yunan/Rum o denli 'önemli' değildir; sıklık yüzdesi düşüktür; % 45 ve 50. Çok partili dönem İslamcılar'ının Yunan/Rum'a ilgileri de göreli olarak düşüktür: % 63. Yani dine önem vermek yada 'dini bütün' olmak doğrudan olumsuz bir 'öteki' imajıyla bağlantılı değildir.

Bu konuya farklı bir açıdan bakıldığında (olumlu/olumsuz) 'öteki' konusunda bir tutarlılık görülmektedir. İslamcı dediğimiz yazarlar dinsel bir temel üzerinde değil de, döneme göre ele alındığında şu söylenebilir: Osmanlı dönemi İslamcıları, öteki Osmanlıcılar'la birlikte Yunan/Rum'a oldukça ilgisiz kalmışlardır. Sonraki İslamcılar ulusçuları izlemişler, aynı dönemde (tek parti döneminde) olumsuz 'öteki' konusunda benzer yaklaşımlar sergilemişlerdir; aradaki fark bir tarafın İslamı daha 'temel' ve 'üstün' saymasıdır. Türk edebiyatında Yunan/Rum'a genel olarak ilgi azalırken ve Sınıfsal ve İnsancıl yazarlar daha olumlu bir Yunan/Rum imajı çizdikleri dönemde ise, çok partili dönem İslamcı romanda, daha az bir ilgiyle de olsa, ulusçu anlayışın sürdüğü söylenebilir.

Kısaca, Cumhuriyet dönemi İslamcı roman, dinsel bir söylem taşımasına karşın, Yunan/Rum imajı açısından, ulusçu yaklaşıma yakın bir yol izlemiştir. Bu tür metinlerde ağırlıklı olarak 'olumsuz', 'düşman', 'aşağı' bir Yunan/Rum imajı görülür.

C-35: 'Batı'ya bakış da genellikle doğrudan Yunan/Rum'la ilişkilidir. Batı'nın düşman algılandığı durumlarda Yunan/Rum da düşmandır (Geçiş, Ulusçu gibi); 'Batı'nın üstün görüldüğü durumlarda Yunan/Rum da dosttur (Sınıfsal, İnsancıl gibi). Ama istisnalar da vardır. Batı'ya sıcak bakmayan İslamcı/Os-

manlılar, Yunan/Rum konusunda ilgisiz gibidirler. Anadolucular da genelde Batı'yı düşman ve hasım algılayıp özellikle Rum'u (kimi koşulların gerçekleştiği, durumlarda; 'bize' uydukları durumlarda) yakın görmektedirler.

Batı konusunda iki grup metin vardır. Osmanlıcılar ve Anadolucular Batı'ya karşı kuşkulu olmalarına karşın Rum'a karşı ilgisiz yada koşullu yakındırlar. Bu iki grup dışındakiler belli bir tutarlılık sergilerler: a) Yunan/Rum'a karşı olanlar Batı'ya da karşıdırlar, yakın hissedenler Yunan/Rum'a da yakındırlar. Bu noktada farklı bir değerlendirme de getirilebilir: Osmanlıcılar ve Anadolucular, Yunan/Rum'u 'Batı' olarak görmemekte, ikisi arasında birebir bir ilişki kurmamaktadırlar; geri kalanlar için (Ulusçular, İnsancılar) Yunan/Rum, Batı ile özdeştir ve dolayısıyla her ikisi de ya olumludur, ya olumsuzdur.

C-36: Parametreler arasındaki tutarsızlıklar, grupların arasındaki ilişkilerin 'yanlış' yada tutarlı sonuç vermeyen noktalarda arandığını göstermektedir. Osmanlı dönemi İslam/Osmanlı ile birlikte ayrı bir dönem sayılıp, Geçiş döneminden sonra ulusçuluğun ortaya çıktığı yıllardan ayrı tutulduğunda, yani 'dinsellik' değil de, siyasal bir kavram olan Osmanlılık-Ulusçuluk ayırıcı çizgi temel alındığında çelişkiler de azalmakta, 'öteki'nin imajı da (ve öznenin kimliği de) daha anlaşılır olmaktadır.

Yunan/Rum imajı yalnız felsefi ve soyut 'ideolojilere' göre değil, *zaman içinde* oluşan ideolojilere ve siyasal oluşumlara göre şekillenmiştir. Bu 'olumsuz' imaj, yirminci yüzyılda oluşan ve romanlarda yaklaşık 1914-1919 yıllarında görülmeye başladığı söylenebilecek ulusçu ideolojiyle ilişkilidir. Bu dönemden başlayarak, kimi parametreler uyum içindedir. Artık Batı, Beyoğlu, Yunan/Rum düşmandır; bir süre sonra Yunan/Rum 'aşağı' bir ulus da olacaktır. 1920-1930 yıllarında, yani Osmanlıcı anlayışın artık görülmediği ve Sınıfsal ve İnsancıl yaklaşımın henüz güçlenmediği dönemlerde tek ve egemen anlayış, 'ulusçu' dediğimiz anlayıştır. Buna göre Yunan/Rum hem düşmandır ve hem de aşağıdır. Aynı dönemdeki İslam da (Tek Parti dönemi İslamcı roman) farklı bir yaklaşım izlemez.

C-37: Türk romanında farklı bir imaj bu yıllardan sonra daha sık olarak ortaya çıkmaktadır. Anadolucu yaklaşım kendine özgü yolu denemiştir. Sınıfsal anlayışa göre, artık Yunan düşman değildir, hiç olmazsa kimi Yunan ve Rumlar sınıfsal açıdan dostturlar; kimileri 'bizim' gibi olumlu kimileri de 'bizimkiler' gibi olumsuzdurlar. Ancak bu olumsuzluk artık ulusal değil, sınıfsaldır. Biz-ötekiler ayırımı sınıf temeli üstünedir. Sınıf mücadelesinde Türkler'den daha ileri bir aşamada algılanan Yunanlılar kimi zaman 'örnek' bile sayılmaktadırlar. Örneğin, Orhan Kemal'de bu açık, Sabahattin Ali'de örtülü olarak görülmektedir.

C-38: İnsancıl yazarlar da, sınıfsal yaklaşım yandaşları gibi zaman içinde daha sonraki bir dönemin yazarlarıdır. Ağırlık merkezleri 1960'lı yıllardır. Burada yaklaşım daha az siyasal olmakla birlikte, sınıfsal yaklaşıma çok benzemektedir. Ancak vurgu, benzerlik üzerinedir; siyasal üstünlük söz konusu değildir. Bir üstünlük seziliyorsa bunlar eğlence kültürü, serbest aşk gibi ulusal/kültürel bazı hoş geleneklerdir.

C-39: Önemli ve birebir karşılıklık sergileyen bir parametre, devletin ve hükümet(ler)in Yunan'a ve özellikle 'yurttaş' olan Rum'a karşı tutumudur. Devletin politikasında zorunlu mübadele, Varlık Vergisi, 6/7 Eylül gibi olaylarda eleştirilecek bir yan gören ve bunu eleştirenler, Rum'a da olumlu bakmaktadırlar (Sınıfsal, İnsancıl, Azınlık). Devletten yana çıkanlar, yada bu konuda suskunluk sergileyenler Yunan/Rum'u da ahlaksal düzeyde 'aşağı' ve siyasal alanda en azından hasım görmektedirler. Bu bir yerde kaçınılmazdır. Çünkü devlet ile azınlıklar arasındaki tarihsel 'mücadele'de sorumluluğu iki taraftan birine yüklemek eğilimi çok yaygındır. Tercihini yapan yazar da bu konuda 'taraflar' arasında ters orantılı bir ilişki içine girmektedir.

C-40: Anadolucular'da bu konuda hafif farklı bir yaklaşım görülür. Tarihsel olarak (çeşitli açılardan: ırksal, kültürel, ortak topraktan doğan vb.) Türk'le Rum'un yakın olduğunu savunan bu yaklaşıma göre Yunan/Rum (yada Bizanslı, Ortodoks vb.) Türk'e göre kuşkusuz aşağıdır ama 'düşman' değildir. Türk egemenliğini kabul ettiği an o da 'bizden'dir.

C-41: Gayrimüslim azınlık metinlerinde imajlar ve parametreler İnsancıl yazarlara çok yakındır. Belki tabloda özetlenemeyen bir özellik, bu yazarlardaki Yunan/Rum ve genel Türk romanında 'öteki' olarak gösterilen kahramanların, burada 'normal' kimseler olarak gösterildikleri ve 'öteki'nin zaman zaman Türkler de olabileceğidir.

C-42: Bütün bu söylenenlerin ışığında Yunan/Rum imajının temelde üç büyük grup içinde algılanabileceği söylenebilir. (Tablo 2).

TABLO 2
Özet (Yaklaşık) Sınıflandırma

	1 *Batı*	2 *İslam*	3 *Yunan/ Rum**	4 *Yunan/ Rum***	5 *Beyoğlu*	6 *Yönetim*	7 *Sıklık %*
1. Osmanlıcı yaklaşım + İslam (Osmanlı) dönemi)	NORMAL ÜSTÜN DÜŞMAN	NORMAL ÖNEMSİZ ÜSTÜN TEMEL	NORMAL YURTTAŞ ÖNEMSİZ	ÜSTÜN NORMAL ÖNEMSİZ	ÜSTÜN HOŞ ?	NORMAL ÜSTÜN	46 50
2. Ulusçu yaklaşım (+ geçiş) + Tek/çok parti dönemin İslamı (+ Anadolucular)	DÜŞMAN ÜSTÜN	ÖNEMLİ ÜSTÜN	DÜŞMAN	AŞAĞI	AŞAĞI	ÜSTÜN	63-88 (94)
3. Sınıfsal + insancıl + azınlıklar	ÜSTÜN	ÖNEMSİZ	DOST NORMAL	ÜSTÜN NORMAL	ÜSTÜN HOŞ	KÖTÜ	67-76

* Yunan ve Rum'un siyasal olarak imajı
** Yunan ve Rum'un ahlak açısından imajı

1) Birinci grup Osmanlı dönemini kapsayan (Osmanlıcılar ve İslam/Osmanlı) romanlardır. Burada Yunan/Rum genel olarak önemsiz olduğu, hem nitelemelerden hem de sıklık yüzdelerinden belli olmaktadır.

2) İkinci büyük grup Yunan/Rum'u olumsuz gösteren Ulusçu (Geçiş dahil) ve İslamcı (Tek ve Çok Partili dönem) yazarlardır. Buna Anadolucular da kısmen katılabilir. Bu metinlerin temel özellikleri Yunan/Rum'u düşman ve/veya aşağı görmeleridir.

3) Üçüncü büyük grup Yunan/Rum'a karşı olumsuz bir tutum sergilemeyen Sınıfsal, İnsancıl ve Azınlıklar romancılarıdır.

Bu sınıflama, yukarıda sözü edilen parametreler ışığında da anlaşılır olmaktadır. 'Osmanlı' sayılan metinlerde, 'İslamcı' da olsalar, o zamanki siyasal eğilimlere de uygun olarak, Yunan/Rum konusu (ve Beyoğlu) bir 'sorun' değildir; 'öteki', genellikle normal yada önemsizdir, pek sık da yer almaz metinlerde (% 46, % 50). Bu dönem romanlarında ayrım 'Batı' konusundadır: 'İslamcı'lar öteki 'Osmanlıcılar'dan farklı olarak, Batı'yı, önem verdikleri din temeli üstünde 'düşman' görürler.

Ulusal devlet kurma girişimleri yıllarında 'öteki', düşman ve aşağıdır. 'İslam' kimliğini vurgulayan metinlerde de buna senzer bir eğilim görülür. Yunan/Rum romanda daha sık yer alır; % 73 - % 88. Beyoğlu artık 'kötü' bir yerdir. Devlet'in 'öteki'ne karşı yaklaşımı da benimsenir. 'Anadolucu' anlayış iki noktada farklılık sergiler: din önemli sayılmaz ama 'Hristiyan Batı' düşman algılanır ve 'biz'e göre aşağı görülen Rum, yurttaş olarak Batı'ya karşı bizimle birlik sayılır.

Farklı bir yaklaşım 1960'lı yıllarda önem kazanan Sınıfsal, İnsancıl ve Azınlık edebiyatında görülür: devletin azınlık politikasına eleştirel bakılır, Beyoğlu beğenilir ve 'öteki', dost, üstün yada normaldir. Din önemsizdir. Batı üstündür.

D. Siyasal proje olarak imajlar

Bu çalışma boyunca ağırlıklı olarak ve elden geldiği kadar bulgular üzerinde durulmuştur. Nedenlere ve açıklamalara başvurma yerine, ilişkilere işaret edilmek istenmiştir: Dönemle/imajlar, yazarların kökeniyle/yaklaşımları, siyasal değişkenlerle/imajların değişmesi gibi.

D-43: Bu sınırlamaların ışığında, burada Yunan/Rum'la imajın genel ama çok kısa bir 'açıklanması'na çalışılacaktır. Nedir bütün bu Yunan/Rum ve imaj sorunu? Neden kişiler bu konuda birşeyler yazar çizer, çelişkilere ve aralarında anlaşmazlıklara düşerler? Neden birinin kardeş saydığını öteki düşman görür, neden biri 'öteki'ni yok ettikçe mutlu olurken başka biri buhranlara girer? Daha önce dolaylı ve sınırlı bir biçimde dile getirilenler burada bir genel 'proje' olarak ele alınacaktır.

Yunan/Rum (ve imajı), edebiyat metinlerine ağırlıklı olarak girmesi 'Türk' projesinin ortaya çıktığı dönemde kendini duyurur. Osmanlı dönemi romanında bir 'Yunan sorunu' pek görülmez. Türk ulusal hareketi ise Yunan'ın, Türkiye'de 'Megali İdea' olarak bilinen ve saldırgan ve yayılmacı bir politika olarak algılanan projesine bir tepki gibidir. Türk edebiyatındaki Yunan imajı, Yunan tezlerine bir yanıt oluşturur. Ayrıntılara değil de genel yaklaşıma bakıldığında Türk edebiyatındaki egemen Yunan imajı, Yunan resmi tezlerinin tersidir. Türk 'tarafı' bu imajları geliştirirken hem kendi toplumuna hem üçüncü tarafa (Batı'ya örneğin) kendi meşru konumunu anlatmaya da çalışır. Yunan/Rum imajı bir egemenlik ve meşruiyet projesinin parçasıdır.

Bu imajların oluştuğu dönemdeki resmi Yunan görüşüne göre, Yunan ulusu Antik Yunan'ın ve Bizans'ın devamıdır. O zamanın anlayışına göre, bu Eski Yunan ve Bizans toprakları üzerinde hak iddia etmek anlamını taşırdı. Türk tarafı bu konuda, gördüğümüz gibi dönem dönem, edebiyatta (ama tarihçilik alanında da) birkaç karşı tez geliştirmiştir: 1) Siz Eski Yunan'ın torunları değilsiniz, 'ne idüğü belirsiz melez bir halksınız'; 2) İyonya (ve toprakları) Eski Yunan'la ilişkili değildir; başka bir Anadolu uygarlığıdır; 3) Bizans bir Doğu Roma (Latin) devletidir; 4) 'biziz' Eski Yunan uygarlığını kuranlar yada bütün dünya halklarının kökeni Türk'tür (Güneş Dil Teorisi).

Ama Yunan tezlerine karşı Türk tarafı, ulusal toprakları üzerindeki egemenlik ve meşruiyetini savunmak için kendi tezini yalnız tarihe değil, bir tür hukuksal ve etik temellere dayandırma gereğini de duymuştur. Yunan tarafının "barbar Asya'lının zorla ele geçirdiği topraklarımız" söylemine karşı, Türk tarafı karşı bir imajlar ve yanıtlar serisi geliştirmiştir; 1) Biz değil, sizsiniz barbar ve acımasız olan (ve metinlerde gördüğümüz Yunan barbarlığı sahneleri geliştirilir); 2) Biz Anadolu'ya geldiğimizde kimseyi bulmadık (metinlerde Anadolu fethi konusunda genellikle bir suskunluk izlenir), burası sahipsiz bir ülkeydi; 3) Siz burasını yönetmeye hak sahibi değildiniz ve olamazsınız, çünkü âdil bir yönetim kuramadınız, etik açıdan

'aşağı' idiniz; 4) Yöre halkını kurtaran, mutlu kılan biziz; 5) Bunun kanıtı bizi seven 'öteki'lerdir, 'safça olumlu' olanlardır: bizi sevinçle karşılarlar, kimileri Müslüman olur; 6) Bize karşı çıkanlar, sapık, sadist, ahlaksız, Batı'nın uşağı vb. gibi kimselerdir; 7) 'Öteki'nin kadını ise, bütün sürtüşmelerin ortasında, bir yanda savaş ganimeti gibi simgesel bir biçimde el değiştirir; öte yanda Türk erkeğini yeğlediğini göstererek Türk'ün bu egemenlik savaşında 'öteki' tarafından kabul edildiğini simgeler. 'Öteki'nin kadını, bu seçimiyle 'bizim' tarafa güven sağladığı için bu motif, özellikle popüler edebiyatta sürekli kullanılır.

Bu savunma mekanizmaları içinde kolaylıkla, ulusçu, İslamcı yada Anadolucu diye nitelenmiş olan yaklaşımın Yunan/Rum ile ilgili temel tezlerini ve imajlarını görmek olanaklıdır. Siz aşağı-biz üstünüz tezinin berisinde (ulusal) devlet kurma süresiyle ilgili toplumsal yarar, bir amaç, bir proje vardır. Zaten böyle bir projenin varlığını kimi sayısal olgular ve veriler de doğrular: 1) ulusçu imajlar ulusçulukla ve ulusal devlet kurma eylemiyle birlikte ortaya çıkar ve gelişir; 2) ulusal konulara önem verenler aynı anda 'proje'ye uygun bir Yunan/Rum imajı da oluştururlar; 3) Türk ulus-devleti krizli 1919-1930 yıllarını ve 'pekiştirme' aşamasını, 1930-1945 yıllarını, geride bırakarak güvenli dönemlere vardığında, çok partili bir düzene geçildiği dönemde, sınıfsal yada insancıl edebiyat içinden farklı bir Yunan/Rum imajı oluşturmaya başlar; 4) 'geleneksel' olumsuz Yunan/Rum imajı ise, günümüzde ideolojik olarak ulusal alanda güvensiz ve yabancı düşmanlığı taşıyanlar tarafından yaşatılır. Bu siyasal projenin berisinde bir güven arayışı da sezilir.

Sınıfsal yaklaşım olarak adlandırılmış yazarların temel kaygısı 'ulusal devlet' kurmak olmadığına göre tutumları da anlaşılır olmaktadır. Ulusçu ideolojiden uzaklaştıkları ölçüde, Yunan'ı ve Rum'u 'öteki' olarak görmemişlerdir; sınıf ittifakları yada düşmanlıkları görmüşlerdir. 'İslamcı' yazarlar ise, dinsel bir ideolojinin gerektirdiği enternasyonalizmi iki eksende aşamamış gibidirler. Bir yanda bu metinlerde ulusçu anlayış ağırlığını duyurmaktadır, öte yanda (İslamcı anlayış egemen oldu-

ğu durumlarda) Hristiyan Batı'ya karşı dinsel karşıtlık, bağnaz ulusçuluk söyleminin kullanımına neden olmaktadır. Her iki yol da bu harekete, dışarıdan bakan bir kimse için, Yunan/Rum imajı açısından, 'ulusçu' bir görünüm vermektedir.

'İnsancıl' yaklaşım bu projenin içinde yeni bir ses gibidir. Ancak bu yaklaşımın çok eski ve farklı kökenleri de olabilir. Kimileri (belki Reşat Nuri) geç kalmış bir Osmanlıcıdır. Kimileri (belki Sait Faik) bilincinde bile olmadan toplumun çok eskilere uzanan bir inancını, Tasavvuf'u, yeni bir görünüm altında dile getirmiştir. Kuşkusuz bu yazarların büyük bir bölümü sosyalist ideolojiyi izlemişlerdir; yani olaylara sınıfsal bakmışlardır. Kimileri ise ulusçu ideolojiyle ve ulusal devlet projeleriyle hiç ilgili değildirler.

E. Kimlik arayışında imajlar

Türk toplumunun kimlik arayışı sonucunda bir 'öteki'nin oluşması doğaldı. Osmanlı dönemde, az yada çok, 'biz' Müslüman yada Osmanlı, 'öteki'ler Hristiyan Batı yada onların yakınları gayrimüslimlerdi.[2] Cumhuriyet dönemindeki ulusal proje ve ulusal kimlik arayışı, bu tür 'Osmanlı' ittifaklarını bir yerde geçersiz kılmıştır; artık farklı toplumsal sınıflandırmalar gündeme gelmişti. Bu, Yunan/Rum imajı konusunda da görülür. 'Azınlık Edebiyatı'nın sergilediği farklı 'biz-öteki' imajı ve 'devlet' algılaması da bu konuda aydınlatıcıdır.

E-44: Egemenlik konusunda (yani bu topraklar kimindir, egemen ulus hangisidir sorularında) 'birleşen' ulusçular, İslamcılar ve Anadolucu'lar, kimlik konusunda ayrılmaktadırlar. Anadolucular İyonyalılar'la akraba çıkabilmekte, Bizanslılar'la bir olabilmektedirler (Batı'ya karşı). Ulusçular ise, ya Asya kültürüne, ya farklı ve düşmanlıklar dolu bir geçmişe ya farklı

---

2 Ulusal 'kimlikler' değil, ulusal 'kimlik' teriminin kullanılıyor olması, bu kimliğin mutlaka 'tek' olması gerektiği anlamındadır. Ulusal kimlik sorunu, ulusun tekliği anlayışıyla birlikte vardır. Bir ülke içinde ise farklı etnik, din, kültür vb. gruplarının bulunmasının da bir gerçek olması, bu sorunu temelde çözülmez kılmaktadır. En iyi durumda, toplum bireyleri bunu sağlayabilirlerse, 'muhayyel' bir geçmiş üzerinde bir uzlaşma gerçekleştirilebilir.

soy/kan nedenlerine, ya farklı dine, yada bunların çeşitli sentezlerine dayanarak böyle bir 'yakınlaşmayı' kabul etmiyorlar. Bu metinlerinde açıktır. İslamcılar dinle yetinerek biz-onlar ayrımını kurmaktadırlar.

Kimlik konusunda ilginç olanı, egemenlik/meşruiyet projesinden farklı olarak, 'öteki'nin, pratik ve siyasal yarar için değil, psikolojik bir gereksinim olarak istenmesidir. Örneğin savaş, İslamcı Miyasoğlu için, halkın bir ideal etrafında birleşmesi için gereklidir; öteki İslamcılar da militanlığı ulusal nedenlerle değil İslamcı kimlik bağlamında savunmaktadırlar. Dolayısıyla 'öteki' de, bir savunma mekanizmasının sonucunda değil, bir kimlik arama süreci içinde yaratılmaktadır. Katı bir ulusal projenin gereğinin azaldığı bir dönemde kimi ulusçu ve İslamcı romanlarda 'olumsuz' Yunan imajının sürdürülmesi, kimlik arayışları sürdükçe, 'gerçek' ve 'siyasal' bir gereksinim olsun yada olmasın, geleneksel olumsuz Yunan/Rum imajının bir süre daha, kimi çevrelerce yeniden üretileceğini akla getirmektedir.

Ulusal kimlik 'öteki'ne gerek duymaktadır. Ulusal gurur üstünlük üzerine, üstünlük ise ancak daha aşağı ulusların varlığı üzerine kurulabilir. Yani bir siyasal meşruiyet projesi gereksinmesinden oluşan 'öteki' imajı, konjonktürel olduğunda zamanla değeşmeye hatta yok olmaya açıkken, kimlik gereksinmesi sonucunda oluş(turul)an 'öteki' imajı değişmeye direnç gösterir. Bu iki farklı imaj ve kimlik çatışmaları (ve arayışları) bu çalışmada özellikle Yunan Edebiyatı'ndaki Türk imajı incelendiğinde daha açık görülmektedir.

İKİNCİ KISIM

12. BÖLÜM

Yunan Edebiyatında Türk İmajı

Kıyımlar, sürgünler, çekilen acılar... bütün bunlardır ulusun yeniden doğuşunun öyküsü.

D. BİKELAS, *Lukis Laras*

Bizden tarihimizi ve martirlerimizi unutmamızı istiyorsanız, biz bunu yapamayız.

İ. VENEZİS, *Selam Sana Anadolu*

Yunan edebiyatında rastlanan Türk imajının derinlemesine bir incelemesi ayrıntılı ve çok geniş bir çalışma gerektirmektedir. Burada Yunan edebiyatındaki Türk imajına, yalnız kırk bir yazarın altmış iki kitabına dayanarak sınırlı bir biçimde değinilecek ve iki ülkedeki edebiyat metinleri arasında ve hep düz yazıyla sınırlı kalınarak benzerlikler ve farklılıklar araştırılacaktır.[1]

İki ülke edebiyatları ve karşı tarafın imajı konusunun mekanik ve tam simetrik bir biçimde karşılaştırılmasının ayrıca bir sakıncası da vardır. Her ne kadar uluslararası ilişkiler açısından karşılıklılık ilkesi ışığında bu tür karşılaştırmalı incelemelerin bir anlamı olsa da, 'öteki'nin imajı konusunun bu biçimde ele alınması yanlış sonuçlara neden olabilir. 'Öteki', her ülkede, farklı ortaya çıkabilir. Örneğin A ülkesinde B ulusu 'öteki' sayılırken, B ülkesinde 'öteki' C ulusu olabilir.[2]

---

1 Ele alınacak yazar ve romanlar Türk konusunu işledikleri için özellikle seçilmişlerdir. Yani seçilmeleri rastlantısal bir yöntemle olmamıştır. Bu nedenle de birinci kısımdaki çalışma ile birebir paralellik oluşturmaz.

2 Türk edebiyatının kimi metinlerinde İstanbul Rumları, örneğin, 'burjuva' bir imaj altında, zengin ve sömürücü olarak resmedilirler. Lozan antlaşmasına göre Rumlar'ın 'mübadili' sayılan Batı Trakya Türkleri'nin Yunan edebiyatında böyle bir imajı pek görülmez. Bu farkın mekanik yorumu, iki edebiyat konusunda yanlış sonuçlar yaratabilir; Yunan edebiyatında bu tür bir imaj yoktur

Bu bölümdeki karşılaştırma, 'karşılıklılık' ilkesi ve anlayışı altında ele alınmayacak, iki farklı ulus edebiyatında 'öteki' olarak algılanana bakılacaktır. Böyle bir karşılaştırma herhangi bir ulusun edebiyatındaki 'öteki' karşılaştırması biçiminde de olabilirdi.[3] Burada bir 'karşılıklık' varsa, bu bir ilkeden dolayı değil, bir rastlantıdan kaynaklanmaktadır. Konunun ve ilgili dillerin bilinmesi bir nedendir. Bu arada Yunan düşünce alanında 'Türk' konusunun önemli bir yer tuttuğu da bilinen bir gerçektir; Yunanistan'da 'Türk', Türkiye'deki 'Yunan' kadar, ama bu bölümde gösterileceği gibi bir yerde farklı bir biçimde ve anlayışla, önemlidir.

Karşılaştırmalı çalışmalarla kontrol edilen incelemelerin temel üstünlükleri, ortaya koydukları sonuçların ne derecede özgün ve özel durumlarla bağlantılı olduklarını, yada ne derecede genel ve evrensel pratikler çerçevesinde kaldıklarını gösterebilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Bu bölümün temel amacı da budur. Türk edebiyatındaki Yunan/Rum imajına benzer bir durum başka bir edebiyatta da var mıdır? Özellikle karşılaştırma, komşu olan ve çeşitli tarihsel ilişkilerin paylaşıldığı ülkeler arasında yapıldığında, benzerlikler ve farkların daha belirgin olarak ortaya çıkması doğaldır ve ele aldığımız bu örnek edebiyat (metin) incelemesinde özellikle işin bu yanı gösterilecektir.

Yunan ulusunun doğuşu

Çağdaş Türk ulusal devletinin kuruluşu nasıl 'Yunan'a karşı kazanılan bir askeri zaferden sonra sağlanmışsa, Yunan ulusal devletinin kuruluşu da, 'Türkler'e karşı yürütülen sekiz yıllık kanlı bir ayaklanmadan sonra sağlanmıştır. Bu bakımdan her iki ulusun karşı tarafı geleneksel 'öteki' olarak görmesi anlaşı-

sonucunu doğurabilir. Oysa 'burjuva ve sömürücü' imajı Yunan edebiyatında Selanik Yahudiler'i için vardı. Batı Trakya Türkler'i ise, ille bir benzetme yapılacaksa, ülke bütünlüğü için tehlike olabilecek ve kırsal alanda yaşayan 'öteki' anlamında belki Türkiye'deki Kürt imajı ile karşılaştırılabilir.

3 Örneğin bu çalışmada İspanyol edebiyatında Fransız imajı yada Fransız edebiyatında Alman imajı da karşılaştırma için kullanılabilirdi.

lır olmaktadır. Ama algılamalarda farklar da önemlidir. İki ulus, genel olarak yada 'resmi ideoloji' çerçevesinde, geçmişi, ulusal kimliklerini ve dolayısıyla iki ülke ilişkilerini, iki farklı ulus oluşturacak derecede, farklı bir biçimde görmekte, anlamakta, 'hatırlamakta' ve algılamaktadırlar.[4]

Türk ve Yunan roman ve öykülerindeki 'öteki'nin imajının (yada imajlarının) oluşması iki temel tarihsel, siyasal ve toplumsal fark sergiler. Birincisi, Yunan ulusal devleti, bu devleti oluşturan halkta belli bir ulusal bilincin oluşmasıyla birlikte (yada sonucunda) kurulmuştur. Bunun sonucunda Yunan romanı da bu ulusal devletin kuruluşundan sonra ortaya çıkmıştır. Yunan romanı oluşmaya başladığı 1830'lu yıllarda Yunan devletinin merkezi eğitim sistemi yaygınlaşmış, Yunan ulusçu söylemi halk tarafından genel olarak benimsenmişti. Türk tarafının durumu farklıdır. Osmanlı/Türk romanı ortaya çıktığı dönemde 'Türklük' henüz ortaya atılmamıştı, ulusal devlet henüz kurulmamıştı. O yıllarda egemen yada yaygın ideolojiler Osmanlıcılık, İslamcılık'tı. Türkçülük düzyazıda yaygın olarak yirminci yüzyılda görülmeye başlandı.[5]

İkinci önemli fark, Yunan ulusal devletinin, tarih içinde 'birden', süreklilik göstermeden ortaya çıkmasıdır. Türk ulusal devleti ise Osmanlı devletinin devamı olarak kurulmuştur.[6]

4 'Algılama', geçmişi kavrama, anlama, benimseme anlamındadır. Geçmişin bu algılamaya göre 'gerçekten' öyle olup olmaması o denli önemli değildir. Ulusal bilinç en nihayet, B. Anderson'un da belirttiği gibi, 'muhayyel'dir, ama insanların hayallerinde var olduğundan o denli de 'gerçek' ve 'etkili' bir inançtır.

5 Bu yazının yazıldığı dönemde Türkiye'de hâlâ 'ulusa dönüşme projeleri'nden söz edildiği görülmektedir. Örneğin, eğitim konusunda konuşan CHP Başkanı Deniz Baykal, *'sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitimin bir uzlaşma, ulus haline dönüşme projesi olduğu'*nu söylemiştir (7/8/1997 Gazeteler).

6 Türk tarihçiliğinde bu konuda hâlâ bir tutarsızlık görülmektedir. Kimi tarihçiler, zaman zaman çağdaş Türk ulusal devletini, örneğin Yunan devleti gibi, Osmanlı'ya 'karşı' ihtilal yapmış yeni ve ondan tamamen bağımsız bir devlet olarak görmekte, kimileri de Osmanlı'nın mirasçısı olarak ele almaktadırlar. Ancak görülen o ki, Ortadoğu'da ve Balkanlar'da, Türkler'den başka halklar, edebiyatı, sanatı ve siyasal tarihiyle Osmanlı mirasına sahip çıkmamakta, Türkiye Cumhuriyeti devleti ise bu mirası sürekli vurgulamakta, Türk tarihçiler de, özellikle Osmanlı'nın 'üstün' yanlarını hemen her zaman 'Türklerin tarihine' dahil etmektedirler.

Yunanistan, ulusal sürekliliğini 'ulus' sürekliliği temeli üzerinde yoğunlaştırırken, Türk tarafı 'devlet' sürekliliğine ağırlık vermektedir. Bu iki farklı ulusal devlet kuruluş seyrinin sonuçları ise ulusal kimlik ve 'öteki' konularında da kendini hissettirmektedir.

İki temel tarihsel fark edebiyattaki imajlar konusunda da bir sıra farklılıklar doğurmuştur. Yunan toplumu içinde Türk imajı, Yunan ulusal devleti kurulmadan, yani 1830'lardan önce, oldukça ayrıntılı bir biçimde tartışılmış ve devletin kurulmasıyla da bir 'karara bağlanmıştı'. Yunan ulusal bilinci ve kimliği genel olarak 17.-18. yüzyıldan başlayarak, ama özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında 'Batı'nın Viyana, Venedik, Paris, Odesa gibi önemli merkezlerinde Rum diyasporası arasında ortaya çıkmaya başlamış, Batı kökenli romantizm ve aydınlanmacı felsefeden etkilenerek gelişmiştir. Bu Yunanlı kesim Osmanlı Devleti'nden ayrı bağımsız bir Yunan devleti taraftarıydı. Osmanlı devleti içinde kalan ve Patrikhane ve Fenerliler çevresi diyebileceğimiz başka bir 'Yunan/Rum odak' bu konularda daha temkinli, çekingen, çelişkili ve tereddütlüydü.[7]

Bu iki kesim 'Türk'ün özelliklerini', yani imajını, 1790-1830 yıllarında uzun uzun tartışmışlardı. İhtilali isteyenlere göre Türk her bakımdan kötüydü; geri, baskıcı vb. bir düzeni zorla Yunan halkına kabul ettirmişti, halkın sıkıntıları ve geriliği Osmanlı/Türk 'boyunduruğu' yüzündendi, Türk vahşiydi, gaddardı, ağır vergiler ve angaryalarla halkı ezmişti, ezmekteydi, 'dinimize' sınırlamalar getirmişti, çocuklarımızı zorla Müslüman kılmış yeniçeri olarak bize karşı salmıştı, özgürlüğümüzü bütünüyle kısıtlamıştı, acımasızdı, sömürücüydü, barbardı, kadınlarımızı haremine almıştı vb..

Öteki kesim, yani Osmanlıya karşı (en azından henüz) başkaldırmayı istemeyenler, Türk'ün 'o denli' kötü olmadığını

---

7 Olaylar burada özetlendiğinden daha çok yanlı bir biçimde gerçekleşmiştir. Yunan devleti ve ulusal kimliği konusu ve daha ayrıntılı bilgi için bkz. R.Clogg, *A Concise History of Greece Cambridge,* 1992 [Türkçesi: *Modern Yunanistan Tarihi,* çev. Dilek Şendil, İletişim, 2003] ve H. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu,* İletişim, İstanbul, 1994.

vurgulama yolunu seçmişti: Osmanlı dinimize göreli bir hoşgörüyle bakmıştır, bize ayrıcalıklar sağlamıştır, kilise aracılığıyla halkımıza kimi özgürlükler sağlamıştır, vb. Sonunda bu ideolojik mücadeleyi 'Batı'ya daha yakın olan ve Yunan devletinin kuruluşunu sağlayan kesim kazandı.

Bu dönemin edebiyat metinlerinde, zamanın Batıcı şiir ve düzyazı tekniklerini kullanan yazarlar Türk'ün imajını olumsuz bir biçimde çizerler.[8] Balkanların ünlü ozanı ve düşünürü Velestinli Regas, 1790'larda *Marş* şiirinde Sultan'a karşı çıkabilen Türk'ü dostu ve mtütefiki gibi çizerken, birkaç yıl sonra, Yunan İhtilali'nin hazırlıkları atmosferi içinde, Koraés'in Paris'te yazdığı *Savaş Şarkısı ve Savaş Borusu* şiirlerinde Türkler artık 'melûn', 'barbar' tiranlıkla özdeşleştirilir. 1799-1810 yıllarında yazılan, anonim ve uzun 'Rusingilizfransız' adlı şiirde, 'Türk dostu' terimi aşağılayıcı bir anlam kazanmaktadır: halkını düşünmeyen, çıkarcı vb.[9]

Bu dönemlerde Fenerliler ve Patrikhane çevreleri Türk imajı konusunda farklı bir yol izledi. İhtilalin gereksizliği, daha olumlu bir Türk imajıyla bir arada savunulur. Aleksandra Sphoiné'nin 'Fenerliler'in Günlükleri' konulu henüz yayımlanmamış doktora çalışmasından çıkan sonuç, Yunan İhtilâli'ne kadar bu günlüklerde Türkler'in ve özellikle Osmanlı yöneticilerinin ağırbaşlı, dengeli ve hak tanıyan kimseler olarak gösterildikleri ama İhtilal yıllarına gelindiğinde bu imajın değişmeye başladığı ve Türkler'in 'olumsuz' gösterilmeye başlandığıdır.[10]

---

8 Yunanistan'da, genel olarak Batı'da yüzyıllardan beri (Haçlı seferlerinden beri) yapıldığı gibi, Osmanlılar'a 'Türk' denmiştir. Osmanlı yönetimine bugüne dek 'Turkokratia', yani Türk yönetimi denmektedir. Bu konuda Yunanistan ve Türkiye'de ortak bir yan görülmektedir: Ulusun adı, Batı kaynaklıdır. Batı, bu yörelerde yaşayan halklara 'Helen' ve 'Türk' adını, halkların kendilerini bu adla belirlemeden önce kullanmışlardı; ulus-devlet düşüncesi oluşana dek halklar kendilerini 'Rum', 'Osmanlı' vb. algılamışlardır.

9 Bu şiirler bütün olarak yukarıda adı geçen *Yunan Ulusunun Doğuşu* kitabında verilmektedir.

10 Bu çalışma ve Türk imajı konusu Aleksandra Sphoiné (Sphini) tarafından Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın Ankara'daki Mayıs 1993 tarihli kongresinde bir bildiri olarak sunulmuştur. Bu konuda ayrıca bkz. A.

Daha somut olarak, A. Sphoiné'nin çalışmasında, Aleksandros Mavrokordatos'un 1682-1687 yıllarında, Konstantin Daponte'nin 1735-1739 yıllarında ve Panayotés Kodrikas'ın 1787-1797 yıllarında yazdıkları günlükler karşılaştırılmakta ve ilk iki aydının Türkler'i ve özellikle devlet yöneticilerini 'ağırbaşlı', 'akıllı', 'deneyim sahibi', 'iyi', 'sabırlı", 'soğukkanlı', 'içten', 'rüşvet almaz' olarak değerlendirdikleri, son günlükte ise Türkler'in genellikle 'olumsuz' oldukları görülmektedir. Bu son günlükte, yalnız yöneticiler değil, Türkler ulus olarak 'barbarlık', 'cehalet', 'batıl inanç sahibi', 'kurnazlık', 'kadercilik', 'tepeden bakma' gibi özelliklerle suçlanmaktadır. Türkler'e göndermelerin 17'si olumlu, 69'u olumsuzdur.

Yunan Devleti'nin kuruluşuyla birlikte Yunan devleti ve ulusu içinde Türk'ün imajı, genel olarak, belirlenmişti. Bu imaj, geliştirilen Yunan ulusu kimliğiyle ve resmi bir anlam kazanan ulusal mitos ile de doğrudan ilişkilidir. Bu mitos şöyle özetlenebilir: Yunan ulusu yüzyıllar boyunca Türk egemenliği altında acı, geri, karanlık bir dönem geçirdi. Ulus, Türk'e karşı giriştiği kanlı bir ihtilalle özgürlüğünü kazandı. İki dönem kara ile ak gibi birbirinden ayrılır: her şey kötüydü, ihtilalle her şey iyiye doğru değişti. Bu inancın/mitosun içinde Osmanlı dönemini olumlu göstermek, ulusal ihtilale gölge düşürmek, gereksiz görmek anlamını bile taşıyabilirdi. 1830'lardaki bu ulusal mitos konusunda daha sonra yapılmış en büyük ek, Bizans konusundadır. 1860 yıllarında, o güne dek ne 'demokratik', ne de Yunan sayılan Bizans, Falmerayer'in Yunan ulusunun Antik Yunanlılar'la ilişkili olmadığını savunmasından da sonra, acele geliştirilen yeni tarihçilikle, 'Yunan' sayılmış ve ulusun tarih içindeki sürekliliği böylece açıklanmıştı.[11]

Daha Yunan edebiyatında roman ve öykü yayımı başlamadan önce, yukarıda özetlenen, siyasal, kültürel ve ideolojik ge-

---

Sphini, 'Fener'de Dil ve Zihniyet, 17.-18. Yüzyıl', *Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Tarih Bölümü Dergisi*, Sayı 26, 1994.

11 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. H. Millas: 'Ulusçuluk ve Yunanistan Örneği', *Geçmişten Bugüne Yunanlılar* adlı yapıtta.

lişmeler sonucunda Türk imajı, Yunan toplumu tarafından benimsenmişti. Bu açıdan bakıldığında Türk edebiyatındaki Yunan imajının farklı bir işlevi olduğu söylenebilir. Türk ulusçuları, bir yandan ideolojik beklentilerini tam karşılayamayan Osmanlı Devleti koşullarında merkezi, ulusal eğitim işlevi yüklenmeye çalışırken bir yandan da Cumhuriyet döneminde dahi netleşmemiş olan 'uluslaşma' bilincinin yerleşmesi yolunda çaba sarf etmişlerdi. Yunanistan'da bu 'bilinç aşılama' işlevini merkezi ulusal eğitim aracılığıyla devlet üstlenmiş, ama daha önemlisi böyle bir 'bilinç aşılama' gereği bu denli güçlü bir biçimde duyulmamıştı. Böyle bir 'uluslaşma' dönemi Yunan ulusu içinde 1821-1830 ulusal ihtilalinden önce yaşanmıştı. 'Öteki' belliydi ve 'öteki'yle ilgili Yunan kimliği konusunda, bir konsensus zaten sağlanmıştı.

Türk imajı ile ilgili diğer bir kaynak, Vassiliki Lykoura'nın Yunan İhtilâli'ne katılmış savaşçıların anılarına dayanan ve Türk imajını ele alan yayımlanmamış, yüksek lisans çalışmasıdır.[12] Altı tanınmış Yunanlı 'komutanın' anıları Türk imajının olumsuz olduğunu gösteriyor. Türkler, özellikle Türk yöneticileri barbardır, acımasızdır, Yunanlılar için acı kaynağıdır. Yine de bu anılar içinde zaman zaman iki özelliğe rastlanır: kimi Türkler olumludur, iyi insanlardır; arada Yunanlılar da Türkler gibi 'kötü' olabiliyor. Makriyanés'in anılarında bu iki özellik sık sık birarada görülmektedir.[13]

İlk dönem Yunan edebiyatı roman ve öykülerine geçmeden önce kısaca söylenmesi gereken, Yunan toplumu içinde gelişen ve yerleşen Türk imajının temelde 'Batı' kökenli olduğudur. 'Orientalizm'in dile getirdiği olumsuz, geri, saldırgan 'Doğu' vb. imajı Yunanistan'da Batıcı aydınlar tarafından savunulmuştu. Ulusçulukla ilgili imajlar ve ulusçulukla dolaylı olarak ilişkili olan roman/öykü imajları, sonunda bir 'aydınlar' hare-

---

12 Lykoura, V. *La Representation De L'autre' au Cours de la Lutte Pour L'independance A Travers Les Memoires Des Combattants, 1821-1823*, Paris, Sorbonne, 1994.

13 Yunan kültür yaşamında önemli bir isim olan Makriyanés hakkında ek bilgi için bkz. H. Millas, 'Makriyanés ve Osmanlı Tarih Tabloları', *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Mart, 1995.

ketiyle bağlantılıdır.[14] Sıradan insanların imajlarının ne olduğu belki hiçbir zaman tam olarak öğrenilmeyecektir.

Ayrıca Yunan edebiyatındaki Türk imajının yüzyıllar içindeki gelişiminin çok geniş bir çalışma gerektirdiği de unutulmamalıdır. Bu bölümdeki imajlar genel olarak ulusal dönemle ve çağdaş anlamda roman/öykülerle ilgilidir. Ulusal dönemden önceki din, dil, kültür ve yöre kavramlarıyla ilişkili biz-onlar kimliğine dayalı edebiyat metinlerinde karşılaşılan imajlar ve kimlikler konusu burada ele alınmamaktadır. Yalnız ulusal dönemden yüzyıllar öncesinde Yunanca konuşan Ortodoks Hristiyan halklar ve edebiyat yapıtları yaratan aydınlar arasında da bir Türk/Osmanlı/Müslüman imajının var olduğu da unutulmamalıdır. Bu dönemin edebiyatının incelenmesi toplu belleğin oluşmasının kökenleri hakkında çok önemli veriler ortaya çıkaracaktır. En eski çağdaş Yunan edebiyatı yapıtlarından sayılan (ondördüncü yüzyıla ve daha öncelere de uzanan) *Diyenis Akritas* adlı epik şiirlerde örneğin, bir uç beyi olan kahraman, Araplar'a ve Müslümanlar'a karşı savaşmaktadır. Ama bu 'bizim' kahramanın babası Müslüman annesi Hristiyandır. Zaten adı da bunu göstermektedir: 'Diyenis', iki soylu demektir, 'di'-genos'. Görüldüğü gibi o dönemlerde kişilerin ırk olarak karışımı, hatta 'biz'den bir kadının 'öteki'lerden bir erkekten çocuk sahibi olması 'rahatsızlık' kaynağı olmamıştır. Karşılıklı evlenmeler, hele kız 'verme' konusu herhalde o dönemde, ulusal çağdaki 'tabu'ya dönüşmemişti. Bu dönemin edebiyatında 'öteki'ne karşı hınç, kin, korku ve iğrenme duyguları pek ortaya çıkmıyordu.

Girit'in Osmanlılarca alınmasından hemen sonra 1681 yılında Venedik'te yayımlanan ve bu fethi konu edinen Marinos Tzanés Mpouniálés'in (Bunyalis okunur) 447 sayfalık uzun destanında ise durum çok farklıdır. Türkler –Osmanlılar'a sürekli böyle denmektedir– yakıp yıkmakta, çoluk çocuğu esir

14 Batı'da ve Balkanlar'daki Türk imajıyla ilgili önemli bir yorum için, halen Türkçe'ye çevrilmekte olan S. Pesmazoglou'nun 'Avrupa-Türkiye' kitabına bakılabilir (Yunanca). Aynı yazar Nisan 1997 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleşen bir Türk-Yunan tarihçileri toplantısında verdiği bildiride, Yunanistan'daki Batı kökenli Türk imajına ayrıntılı bir biçimde değinmiştir. Yunanistan'daki 'Batı kökenli Türk imajı' düşüncesini S. Pesmazoglou'ya borçluyum.

almakta, kadınların ırzına geçmekte, din adamlarının mezarlarını açmakta, çok kan akıtmaktadırlar. Yapıtın Batı yanlısı bir Rum tarafından kaleme alındığı ve bu dönemde bir 'biz' ve 'öteki' kavramının doğmuş olduğu açıktır:

Böylece Türkler yıktı kırdı kapıları
Frenkler'i öldürdüler, bizi kovaladılar (265)

Ancak nenüz ulusal dönem başlamamıştır. Din önemli ayırıcı öğedir, 'biz' kavramı 'Yunan' ('Helen') temeli üstüne değil, bir Hristiyan yada Romios (Rum) temelindedir. Ulusal bağımsızlık, '"özgürlük', vatandaşlık hakları kavramları gelişmemiştir. Ama yine de olumsuz 'öteki' anlayışı, en azından, bu yapıtta görülmektedir.

İlk dönem: 1834-1866

Panagiotés Soutsos'un (1806-1868) *Leandros* (1834) adlı romanı Yunan edebiyatının ilk romanı sayılır. İstanbul'un Arnavutköy semtinde doğan Soutsos, Sakız'da ve sonra Paris'te ve İtalya'da edebiyat okudu. 1825 yılında Yunan İhtilali'ne katıldı ve Yunan Devleti'nin kurulmasıyla politikaya atıldı, İç İşleri Bakanlığı'nda ve başka devlet görevlerinde çalıştı. Aynı zamanda şiirleriyle de ün kazanmış olan Soutsos'un söz konusu romanı, Yunan edebiyatı tarihi içinde, genel romantik akımın etkisinde gelişen 'Atina Romantizmi' akımının tipik örneği olarak bilinir. İki sevgilinin acıklı aşklarını konu edinen roman, dört kişinin yazdığı mektuplar biçiminde sunulur. Maceranın kahramanı, zaman zaman dolaştığı ve bağımsızlığını henüz kazanmış olan Yunanistan'ı anlatır. Böylelikle Yunan ulusal kimliğinin temel öğeleri, ulusun geçmişi ve günün değerlendirmeleri içinden 'öteki'yle ilgili imajlar ortaya çıkar.

Bu romanda ve hemen hemen bütün Yunan roman ve öykülerinde yerleşmiş kimi temel (ve konumuzla ilgili) anlayışlar da görülebilir. Bunlar şöyle özetlenebilir: 1) Yunanlılar bütün öteki uluslardan ayrı bir ulustur. Yunanlılar'ın öteki etnik gruplardan ayrı tarihsel bir ulus oluşturdukları inancı, yani

'ulusal bilinç'in, bu yıllarda en kesin bir biçimde benimsendiği bu metinde açıkça görülebilir. 2) 'Öteki', İhtilal'le kazanılmış olan 'özgürlüğün' ve 'bağımsızlığın' en büyük engeli olan 'Osmanlı'dır; Osmanlı güçlerin adları farklı olabilmektedir: Osmanlı, Müslüman, Türk, Arap, Asyalı vb.. Ama bu adlardan anlaşılan, İhtilal'le kazanılanların karşısında olanlardır. Ayrıca, 3) Yunan ulusunun Antik kökenleri, 4) Turkokratia (Türk yönetimi) döneminin acılı ve 'karanlık' geçmişi, ve 5) genel bir 'Doğu-Batı' karşıtlığı da gündeme gelmektedir. Yunanistan genel olarak 'Batı', Türkiye 'Doğu'dur.

Leandros adlı romanda politik gelişmeler ikincildir. Temel olan aşıklar arasındaki ilişkilerdir. 'Türk' adı romanda hiç geçmez. Ama 'ötekiler' dolaylı olarak çok sık anılırlar. Yeni kazanılan bağımsızlık ve Yunan İhtilâli'nin kahramanları ve acıları her an anımsatılır. 1821 Yunan İhtilâli, 'Yeniden doğuş' (83), 'kölelikten kurtulmak için dökülen kan ve göz yaşları' (129) anımsatılır. Osmanlıya karşı savaş alanında kazanılan zaferler anlatılır. Doğu'ya karşı 'Aydın Avrupa'nın yanında' duran Yunanistan anlatılır (130). Doğu'ya karşı çıkış, Antik dönemlere göndermelerle de gündeme gelir: 'Asyalı' Pers kralı 'atalar' tarafından bu topraklarda yenilmiştir' (133). Yunanistan *'eski ve yeni yüzyıllarda Asya'yı yenmiştir'* (141).

Romanda ilginç olan, 1834 yılında, bazı kavramların o zaman nasıl farklı kullanıldıklarını, bazı ideolojik ve tarihsel inançların ise henüz şekillenmediklerini görmektir. O sıra Yunan resmi tarihçiliğinde Bizans henüz 'Yunan' değildi; hatta Yunan'a karşı bir güç gibi algılanırdı.[15] 'Öteki' olan Türk ise farklı adlarla da belirlenebilmekteydi. Romanda şu cümleyi okuyoruz: *'Psara, Kos (vb.) gibi adalarda muharebe Bizanslı, Mısırlı ve Afrikalı donanmalara karşı oldu... Yunanistan kurtuldu'* (136). Yani Osmanlı Devleti'ne 'Bizans' denmektedir.

Romanda ayrıca 'Türkler'e karşı bir 'kin'in de beslenmediği söylenebilir. 'Türkler' daha çok doğal bir felaketmiş gibi algılanmaktadırlar: Üzüntü ile ama 'onlara' karşı hınç, öfke besle-

15 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. H. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, s. 161-163 ve 188.

meden. Romanın iki yerinde İslam'ın sevimli yanını da görüyoruz. O yıllarda yeni devletin başkenti olan Nauplion (Anaplı) anlatılırken, Yunan, Venedik ve Osmanlı anıtları anımsatılır. O günkü (1834) kent halkının kişiliklerinin bu anıtlarda görülen 'Kuran'ın dizelerinden' de esinlenerek oluştuğu dile getirilir (126). Başka bir yerde aşıklar 'büyülü' güzel bir gece olarak İstanbul'u anımsarlar: *'o tatlı gözyaşlarını döktüğümüz o geceyi anımsa... hilâlli tapınakların üstünden gelen ve şafağı bildiren İslam'ın ezan çağrılarını...'* (91).

İstanbullu ve Fenerli, Soutsos'la akraba olan Aleksandros Rizos-Ragkabés (1809-1892) de *Noter* adlı romanında (1845) Türkler'e yer vermemekle birlikte, romantik aşk, sadakat yeminleri, gözyaşı dolu romanını Yunan İhtilâli'yle başlatıp yine bu olayla bitirir (7, 122).

Bu dönemin başka bir romanı Türk okuyusuna pek yabancı sayılmaz. İstanbul'da doğmuş ve Avrupa'da ziraat okuyup bu alanda Yunanistan'da ün yapmış Grégorios Palaiologos'un (ölümü 1846?) ilk romanı *Polypathés (Cefakeş)* (1839), Evangelinos Misailidis'in *Seyreyle Dünyayı* romanının temelini oluşturmaktadır.[16] Romantik anlayışı aşarak çok keskin bir hiciv ve gerçekçilikle ele alınan olayların, bir toplumsal eleştiri romanı çerçevesi içinde geliştiği söylenebilir. Romancı, Türk (Osmanlı) toplumunu yakından tanımaktadır; 1827'de Paris'te Moutardier Librairie yayınlarından *Scenes des Moeurs Turques au XIXe Siècle (19. yy'da Türkler'in Adetleri)* adlı bir de çalışma yayınlamıştı.

Genel hatlarıyla romanın seyri Misailidis'in romanı gibidir. Osmanlı üst düzey yöneticileri bu romanda çok olumsuz gösterilirler: 'mollalar' örneğin, Batılılar'ı topyekün düşman olarak algılamaktadırlar, devletin gericiliğini Batılılaşma'ya yorar-

---

16 Bu konuda ayrıca bkz. Bölüm 8, 'Azınlıkların Edebiyat Metinleri', E. Misailidis. Misailidis'in özgün romandan hangi bölümleri çevirdiği ve neleri kendi yazdığı konusunda bir çalışma Yunanistan'da P. Stathé tarafından yayımlanmıştır (*Mnémon* dergisi, Atina, 1995, Sayı 17). Bu çalışmada iki metin, genel olarak ve karşılıklı sayfalar gösterilerek karşılaştırılmaktadırlar. Yazarın 'içerik' olarak neleri 'atladığı' yada değiştirdiğini gösteren bir çalışma, o dönemde Karamanlılar arasındaki kimi anlayışlara ve Osmanlı açısından duyarlılıklara da ışık tutacaktır. Burada, bir paragraf içindeki bu kısa değinmeyle yetinilmektedir.

lar (101); bu bağnaz dindarlara göre bütün Hristiyanlar'ın yok edilmesi Osmanlılar'ın yararına olacaktır (102); her makam rüşvetle ele geçirilmektedir, servetlerine göz dikenler öldürülmekte, servetleri müsadere edilmektedir (89) vb.

'Osmanlı Adetleri' başlığını taşıyan bir bölümde (103) paşaların, bakanların ve mültezimlerin halkı nasıl soydukları anlatılmaktadır. İnsanların (ve Rumlar'ın) işlerini görebilmeleri için mutlaka 'bahşiş' vermeleri gerekmektedir.[17] Ancak bu 'memurlar' kötülenirken, Voyvodalık yapmış Rum/Hristiyan ileri gelenler de aynı biçimde eleştirilir (42). Ayrıca Osmanlı'nın olumsuz adetlerinin anlatıldığı sayfada yazar bir dipnot düşmektedir.

'Bu tür yolsuzluklar, ilgili yasaların kabulünden sonra (II. Mahmut Islahatları, H.M.) bütünüyle olmasa da II. Mahmut döneminde önemli derecede azalmıştı ve yeni tahta çıkan Sultan da bu yasaları koruyacağına yemin etmiştir. Sultan Abdülmecit yalnız babasının ilerici yolunu izlemekle kalmamakta, aynı zamanda bazı Avrupa ve Hristiyan devletlerine de örnek olacak davranışlar sergilemektedir. İnsan neslinin ilerlemesini isteyen herkes bu yasaların korunmasını dilemektedir. Bu yol ile Osmanlı Devleti de mutlu olacaktır: Osmanlılar'ın, bilgisizliklerinden dolayı birçok önyargıları ve kusurları olsa da, dostluk ve ilişkilerinde gösterdikleri dürüstlük açısından birçok Hristiyan ulustan daha içtendirler' (104).[18]

Ayrıca bu romanda bir Osmanlı hanımın Yunan kahramana aşık olduğunu da görmekteyiz (95). Artık bundan böyle Yunan romanında, Türk romanının tersine, Müslüman hanımlar mösyölere aşık olacaktır.

Grégorios Palaiologos 1842 tarihinde İstanbul'da *Ressam* adlı bir roman daha yayımlamıştır.[19] Yunanistan'ın iç politika-

---

17 Misailidis bu bölümü hemen hemen aynen çevirip romanına almakta (s. 503) ama eleştirinin kesinleştiği yeri 'atlamaktadır'. Yer vermediği paragrafın yerine, yeniçeri kurumuna karşı bir paragraf eklemekte (504) ve sonra yine Palaiologos'un romanını çevirmeye devam etmektedir.

18 Kitap baskıdayken eklenmiş bir dipnot izlenimini veren bu sözler (Abülmecit 1839'da tahta çıkmıştır) politik hesaplarla da yazılmış olsa, yazarın Türkler konusunda 'uzlaştırıcı' bir yaklaşım sergilemeye çalıştığını göstermektedir.

19 Bu dönemde İstanbul, çağdaş Yunan kültür etkinliği açısından Atina'dan da güçlü bir merkezdi.

sıyla yakından ilişkili bu romanda Türk imajını sergileyen konular pek yoktur. Ancak Yunan İhtilâli hemen ilk paragraftan başlayarak bir referans noktası olarak ele alınmaktadır. Bir ara da açıkgöz ve ahlaksız bir Yunanlı'nın bir Osmanlı paşasının güvenini kazandığını, sonra Türk ismi aldığını ve soydaşlarını ezdiğini, sonra politik dengeler değiştiğinde yeniden Yunan olarak yükselmeye çalıştığını okuyoruz (53).

Döneminde çok okunmuş bir roman da Stephanos Ksenos'un (1821-1894) *Yunan İhtilâlinin Kadın Kahramanı* (1852) adlı yapıtıdır. Romantik bir atmosfer içinde Yunan İhtilâli'ni konu edinen roman bir kadın kahramanın etrafında geçer. İhtilâlin en önemli aşamaları anlatılırken düşmanın korkunç ve acımasız saldırısı sürekli gündemdedir. Sakız Adası kıyımı, Mesolongi çıkarmasındaki kıyım, yakalanan ihtilâlcilerin idamları gibi kanlı olaylar ayrıntılı anlatılmaktadır. Yunan, bu romanda her zaman sayıca üstün Türk askerlerine karşı savaşmaktadır; kimi zaman Türkleri yenmekte kimi zaman ise 'kahramanca' ölmektedir. İdam edileceğini bilen bir kahraman korkmadan düşman Paşa'ya 'herkes benim gibi savaşırsa Türk soyu yeryüzünden yok olur' diyecektir (117).

Yeniçeriler 'korkunç'tur (25), Patrik vatan yolunda kendini İstanbul'da feda etmiş ve Türkler tarafından asılmıştır (31), Türkler yağma peşindedirler (123), Türkler'le uzun süre ilişki içinde olanların karakterleri de bozulur (129), Müslümanlar 'tembel' olarak nitelenir (204), Sakız kıyımını gerçekleştiren Paşa 'kana susamış' bir kimsedir (302), Türkler köyleri yakarlar (387) vb. Bu romanda olumlu Yunanlılar 'vatan için kanlarını son damlasına kadar feda etmektedirler' (162).

Ulusçu kıvancı en romantik ve aşırı bir biçimde dile getiren bu romanda Yunan tarafına da eleştiri yöneltilmektedir. Tripoliçe'nin Yunanlı ihtilâlcilerin eline geçtiğinde gerçekleştirilen Müslüman halkın kıyımı bu romanda kesin bir dille kınanır. İhtilâlciler, romanda da anlatıldığı gibi, çocuk kadın demeden herkesi öldürmekteydiler.

'Bu, Yunan İhtilali tarihinde bir kara lekedir... Ama hangi milletin tarihinde böyle kan ve ayıp bir yan yoktur ki' (188).

Yazar Türk evlerinin yağmalandığını (190), hanımların nasıl ırzna geçildiğini de anlatır (192).

'Kıyım ve yağma bu kentte birkaç gün devam etti ve maalesef Yunanlılar'ın elleri çocuk ve kadınların kanına da bulandı. Tabii Yunanlılar'ın Türkler'in cinayetlerinin hesabını sormaları gerekirdi ama itiraf etmeliyiz ki, Tripoliçe'de olanlar İhtilâl'in şanlı mücadelesinde bir lekedir' (200).

Kimi Yunanlılar da, bu romanda kendi soydaşlarına 'barbar yabancıdan' daha kötü bir biçimde davranmışlar ve onları soymuşlardır (515). Yunanlılar zaman zaman geri ve önyargılı da gösterilmektedir. Bir mağarada saklanan onüç kişi, 'on üç' sayısı uğursuzdur diye yaralı olan birini öldürmeyi düşünürler. Sonunda adam kendiliğinden ölür ve sorun halledilmiş olur.

Kimilerince ilk toplumsal romanlardan olan Paulos Kalligas'ın (1814-1896) *Thanos Blekas*'ı (1855), sade dili ve o döneme göre 'gerçekçi' sayılabilecek anlatımıyla da öncü bir yapıt sayılmıştır.[20] Bu ortakçının (Thanos'un) yaşamını konu eden romanda kahramanın kardeşiyle birlikte Yunan ve Osmanlı devletleri arasında gidip geldikleri, zaman zaman da eşkiyalık ettikleri anlatılmaktadır. Bu iki kardeş yaşamlarını sürdürmek için doğal bir biçimde, Osmanlı devlet sınırları içindeki Türk çiftlik ağalarının yanında da çalışmaktadırlar.

Osmanlı derbent ağası, Tasos adındaki savaşçıyı yanına alır, başka çetelere karşı onu koruyucu olarak kullanır: *'Osmanlı yönetimi Tesalya ve başka yerlerde Yunanlılar'ı kamu düzenini korumak için, özellikle çetelere karşı kullanırlardı'* (34). Yazar *armatol* ve *kleftleri* anlatır. Bu çeteler Yunan-Osmanlı toprakları ayırımı yapmadan çalışırlar. Ancak yeni tayin edilen Arnavut kökenli ve Yunan düşmanı olan derbent ağasıyla sorunlar artar. Bu ağa Yunanlı zenginleri haksız bir biçimde soyma yollarını da dener (35).

20 Yunan edebiyatında dil sorunu çok önemli bir sorundur ve yapıtların değerlendirilmesinde temel bir kıstas sayılmaktadır. İlk dönemlerde ağdalı 'katharevusa' dilini kullanan yazarlar, yavaş yavaş halk diline dönmüşler (dimotiki), yirminci yüzyılda, en azından edebiyatçılar arasında halk dili yerleşmiştir. Dil konusu bu çalışmada ele alınmamaktadır. Bu konuda bkz. H. Millas 'Yunancanın Tarihi', *Geçmişten Bugüne Yunanlılar,* adlı yapıtta.

Osmanlı kaymakam, Yunan edebiyatında çok sık rastlanan bir biçimde çizilir: tembel, 'keyf'ini düşünen, ağır davranan, sorunlardan ve sorumluluktan kaçan bir kimse. Kahve ve nargilesini içer. Karar almak için hemen her zaman imama danışır; o da, köpürdeyen nargilesini tüttürerek, işleri başkalarına havale etmesini tavsiye eder (41). Kimi Yunanlılar'ın dürüst bir Osmanlı (Müslüman) tüccarı kurnazlıkla soymaya çalıştıklarını da okuyoruz (42). Kurnaz Yunanlılar'ın saf Türkler'i aldatmaları da sık görülen bir olaydır. Bu davranış, bu romanda da olduğu gibi, genellikle 'olumsuz' bir davranış olarak anlatılır (42).

* * *

Fransız araştırmacı H. Tonnet, 1993 tarihinde ilk dönem Yunan romanlarında Türk imajıyla ilgili bir çalışma yayımladı.[21] İlk romanlardan 1880 yılına dek yayınlanan romanların 129'u aştığını saptayan yazar, yukarıda adı geçmiş romanlardan kimilerini araştırmasına alır ve on beş sayfalık makalesinde on kadar romandan söz eder.[22] Romanların adlarından da anlaşılacağı gibi araştırmacı kitapları seçerken bir sınırlama da getirmiştir: ele aldığı romanların konuları, kahramanlar Türk, Rum vb. olsalar da, Osmanlı çevresi yada devleti içinde geçmektedir.

Araştırmacının vardığı sonuçlar şöyle özetlenebilir. Yazarlar farklı yazı biçimlerine, tekniklerine ve yarattıkları atmosfer farklarına karşın imaj açısından çarpıcı bir benzerlik gösterirler. Romanlarda genel olarak beklenenin aksine, Yunan İhtilâli temel konu değildir; temel amaç 'öteki' tarafı anlamak ve anlatmaktır. H. Tonnet Ramphos'un *Türkiye'deki Şeytan* romanından şu pasajı bu amaca örnek olarak gösterir: *'Kendini baş-*

---

21 Bu çalışma ve bu çalışmada adı geçen romanlarla ilgili bilgiler Kaynakça'da ve Ek 2'de (İncelenen Yunanca Kitaplar'da) bulunabilir.

22 Söz konusu romanlar ve yazarlar arasında en önemlileri şunlardır: I. Pitsipios, *Sakız'ın Öksüzü;* G. Rodokanakés, *Megaklis;* K. Ramphos, *Ali Paşanın Son Günleri ve Halet Efendi;* E. Makrés, *Vasiliki;* G. Kantilés, *Aşk Budalası yada Konstantinopol'de Aşk Konusunda Olanlar;* N. Stamenés, *İzmir'in Esrarı;* P. Ióannidés, *Yeditepe yada Konstantinopol'de Adet ve Görenekler;* S. Ksenos, *Türkiye'deki Şeytan.*

ka birinden hafifçe daha üstün sayan bir Müslüman, eğer ilk kendisi selam verirse aşağılanmış hisseder' Bu romanlarda haremler, yeniçeriler, tekkeler, Bektaşiler vb. 'dokümanter' bir hava içinde anlatılır.

Araştırmaya göre bu Türk dünyası Yunan okuyucu için ne bütünüyle yabancı ne de bütünüyle bilinen bir dünyadır: esrarlı ve gizemlidir. Türk dünyası yoksulluk ve zenginliğiyle romantik ve hoş bir içerik kazanır. Ramphos'un romanında şunlar okunabilir.

'İstanbul'un en güzel tepesi üzerinde bir ak güvercin gibi Süleymaniye Camii konmuştur... Güzel manzarayı anlatmak olanaksız gibidir... Cennetin tuzlu ırmağı gibi Boğaziçi'nin kıyılarında köyler, saraylar, konaklar, ormanlar ve suda yüzen kuğular gibi ak kaleler bulunur'

Ksenos ve Ramphos'un romanlarında *(Türkiye'deki Şeytan* ve *Halet Efendi)* Osmanlı Sultan (II. Mahmut) sert ama haksever ve iyi olarak resmedilir. Sultan Osmanlı toplumu içinde tarafsız bir güç olarak gösterilir.[23] (Mühürdar) Halet Efendi olumsuz bir kimsedir. Bu romanlarda Hristiyanlar genellikle bu olumsuz yöneticilerin kurbanı olurlar. Araştırmacı bu romanlarda Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya mahkûm bir devlet değil, Sultan'ın girişimi ile geliştirilebilecek ve çağdaşlaştırılabilecek bir devlet olarak çizildiğine, 'Megali İdea' idealine pek uymadığı için hayretle işaret etmektedir.[24]

H. Tonnet nihayet bu romanlarda, Bizans'ın yeniden kurul-

---

23 Marina Sakali (Lady Marks), 1830-1850 yıllarında Osmanlı Devleti sınırları içinde Yunanca yayımlanan gazeteler üzerine yaptığı yayımlanmamış çalışmasından da, bu gazetelerdeki söylemden çıkan sonucun, Osmanlı Sultan'ının tarafsız, güvenilir ve haksever bir kimse olarak algılandığını ama memur ve yöneticilerin çıkarcı, baskıcı vb. ele alındıklarını göstermiştir (Sakali, 51-60).

24 H. Tonnet, 'Megali İdea' düşüncesinin belli aşamalarından geçtiğini, kimi zaman İstanbul'u merkez saydığını, sonra Yunan devletinin sınırlarını genişletmeyi amaçladığını, en nihayet 1870'li yıllarda 'Helenotomanizm' ('Yunanosmancılığı') adı altında Yunanlılar'ın Osmanlılaşmasıyla yada Osmanlıların Yunanlılaşmasıyla ortak bir devlet kurma hesapları içinden geçtiğini hesaba katmamış gibidir. Bu konuda ek kaynakçaya bkz. E. Skopetea *'Örnek Krallık ve Megali İdea'*, ve H. Millas 'Yunan Osmanlılığı', *Geçmişten Geleceğe Yunanlılar,* adlı yapıtta.

ması isteği yerine, Osmanlı Devleti'ni hedef alan bir 'asimilasyon projesi' görmektedir. Buna örnek olarak da Ksenos'un romanındaki Kokkalas'ın Sultan'a söylediklerini gösterir:

'İslamın barbar tiranlığını yık ve İncil'in ahlağını kabul et. Çünkü tebaanın büyük bölümü Hristiyan'dır'

Ama daha da ilginç olan bu romanlarda Türkler'in, bir açıdan 'biraz' da Yunan oldukları anlayışının varlığıdır. Ramphos'un bir kahramanına göre güzel Türk kadınların varlığı şöyle açıklanır:

'Türk ırkının çirkin Moğol yüzleri, yani geniş alınlı, basık burunlu, çeneleri üçgen biçimde açılan yüzleri, ağır ve sevimsiz yürüyüşleri, daha temiz Yunan... kanıyla karışarak... güzel, hoş ve çok sevimli kadın soyunu ortaya çıkardı'.

Bu olumlu gelişmenin neden yalnız kadınlarla sınırlı kaldığı ise, herhalde 'kadın'ın Türk-Yunan 'yarışında', temel öğe sayılmamasıyla açıklanabilir.

İkinci dönem: 1866-1922

Emmanouél Roidés'in (1836-1904) *Kadın Papa İoana* (1866) adlı romanı bazı edebiyat tarihçileri için Yunan düzyazı tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu yapıt 'Atina Romantizmi Ekolünü' geride bırakmakta, yeni, daha gerçekçi, güncel ve eleştirel olan, zamanın ahlak anlayışına karşı çıkan bir yazı biçimi başlatmaktadır. Kilise, din konusunda kuşkucu bir anlayışı dile getiren bu romana tepki göstermişti. Siros adasında doğmuş ve Almanya, Romanya ve Mısır'da yaşamış olan Roidés'in yapıtında Türkler pek yer almadığı için burada yapıtlarına değinilmeyecektir. Ancak 1866-1922 yıllarının neden ikinci bir dönem oluşturduğunun anlaşılması açısından Roidés'in anılması gerekli görüldü. 1922 yılı ise Yunan düşünce ve ideoloji dünyasında yeniden bir dönüm noktasıdır. Yunanistan'da 'Küçük Asya Felaketi' olarak anılan Anadolu bozgunu (Türk İstiklal Savaşı), Yunan edebiyatında da yeni bir dönem başlatır.

Bu 1866-1922 döneminin kimi önemli yapıtlarına değinmeden önce, Anna Olvia Jacovides-Andrieu'nun '19. yüzyıldaki

Yunan edebiyatında Türkler' adlı Fransızca çalışmasına bakmakta yarar vardır.[25] On dört sayfalık bu kısa çalışma geniş bir araştırma ürünüdür, önemli genel sonuçlar içermektedir. Bütün yüzyılı kapsayan çalışma doğal olarak 1866 yılından önceki dönemi de içermektedir; iki dönem arasında Türk imajı açısından temel farkların bulunmadığını göstermesi çalışmanın katkısını daha da önemli kılmaktadır.

Araştırmacının yazdıklarına göre 109 yapıt incelenmiştir; bunların 52'si şiir, 57'si düzyazıdır. Düzyazının içinde anılar, mektuplar, fıkralar, oyunlar, öyküler ve romanlar vardır. Ayrıntılara girmeden sunulan sonuçlar önemli ve ilginçtir. Türk imajı açısından, bu çeşitli yapıtlarda, önemli farklar görülmez. Araştırmacı önce epik, lirik, hiciv, dram gibi şiirleri kıyaslamış ve Türk imajı konusunda önemli farklar bulamamıştır. Düzyazı metinleri de farklı bir imaj sergilememektedir. İncelenen metinler konularına göre yada seslendikleri okuyuculara göre (Yunanlılar'a yada Osmanlı toprakları içinde yaşayan 'Rumlar'a göre), yada yazarların bağımsız Yunan toprakları yada Osmanlı toprakları içinde yaşıyor olmalarına göre ele alındıklarında da farklar görülmez. Ele alınan kahramanların tarihsel olup olmamaları, güncel olmaları, yani zaman kıstası da imaj konusunda temel bir fark oluşturmamaktadır. Metinlerin 1821 İhtilâli'nden önce, bu ayaklanma sırasında yada sonrasında yazılması da farklar doğurmaz. Araştırmacının temel tezi zaman, konu ve türün, bu metinlerde Türk'ün imajı açısından bir fark yaratmadığı yönündedir.

Jacovides-Andrieu imajla ilgili bu sürekliliği Yunan İhtilâli öncesine de uzatmakta ve bu özelliği 'Yunan edebiyatının Yunanistan tarihiyle ilişkili olduğuna' yormaktadır. Yazara göre 'Yunan olan toprakları' (regions helleniques) kurtarmayı amaçlayan 'Megali İdea', bundan dolayı Türkler'i hem İhtilâl öncesinde hem de sonrasında, bir süreklilik içinde, 'geleneksel düşman' olarak göstermiştir.

Ancak araştırmacının bir eksikliği hemen belli olmaktadır. Süreklilik 'her zaman ve her metinde' değil, belli bir noktadan

---

25 Bu çalışma Paris'te 29-30 Mayıs 1986 tarihli bir kolokyum için hazırlanmıştır. Ekteki kaynakçaya bkz.

sonra belli bir ideolojiyi izleyen metinlerde vardır. Yazar 1821 İhtilâli'nden önceki metinlerden Koraés'in beş yapıtını seçtiğini yazmaktadır. Ancak Koraés, yukarıda da anlatıldığı gibi 1821'den önce 'olumsuz Türk imajının' savunucusudur. İhtilâl konusunda kuşkulu olan çevrelerin yapıtları (kimi Fenerliler'in ve Patrikhane çevrelerinin örneğin) ve hele ortak bir Balkan devleti düşü kuran Régas'ın metinleri (şiirleri örneğin) bu çalışmada yer almamaktadır.[26] Araştırmacının kaçırdığı 1) zaman içinde süreklilik gösteren Türk imajının belli bir dönemden sonra (1820-1830) oluştuğu, ve 2) bu imajın 'tarihsel nedenlerden' değil, tarihin belli bir 'ideolojiye göre yorumundan' kaynaklandığıdır. Bir tarih yorumunu 'tarihsel neden' olarak yorumlamak, ulusçu ideolojinin bir belirtisi olarak da görülebilir.[27]

Ancak Jacovides-Andrieu'nun çalışması, bu eksikliğine karşın, çok önemli kimi gerçekleri de ortaya çıkarmaktadır. Belli bir dönemden *sonra* ve bütün 19. yüzyıl içinde Türk imajı, genel olarak Yunan toplumu ve metinleri içinde bir 'tutarlılık' sergilemektedir. Araştırmacı çok isabetli bir gözlemle, Türk-ler'i hiç tanımamış olan ve Yunan Adaları'nda (Batı Yunanistan adalarında) yaşayan yazarların metinlerindeki Türk imajının bile, Osmanlı toprakları içinde yaşayan yazarlarınki gibi olduğunu yazmaktadır.[28] Bunun açıklaması 'tarihle' değil, Yunan

26 Yunan düşünce ve edebiyat dünyasının tanınmış isimlerinden olan Velestinli Régas'ın böyle bir çalışmaya alınmamış olması gerçekten şaşırtıcıdır. (Bu düşünür-şair konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. H. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*). Bunun bir açıklaması, Régas'ın, Türk imajı konulu bu çalışmanın içinde 'çelişki' oluşturduğundan, çok sık uygulanan bir yol izlenerek, bütünüyle 'unutulmuş' olmasıdır.

27 Her toplumsal davranışın, uygulayıcıları tarafından algılanan bir 'tarihsel nedeni' vardır. Bu 'neden'in bir ideolojik tercih olduğu, bu yolu seçenlerce genellikle görmezlikten gelinir. Her ideolojik tercihin 'neden' olarak yorumlanması, 'neden' kavramında bir çelişki doğurur; toplumun içinde her toplumsal kesim ve kişi niçin aynı 'tarihsel neden'in etkisi altında kalmamaktadır? 'Tarihsel neden'in, 'tarihin bir yorumu' olarak algılanması ise bu çelişkiye bir yanıt oluşturabilir.

28 Jacovides-Andrieu bu şaşırtıcı 'tutarlılığı', bu adalara gelenler tarafından 'anlatılan' acı olayların, haberlerin öğrenilmesiyle açıklamaktadır. Ancak adalıların kıta Yunanlılar'ına karşı duyarlı olmaları için, 'haberler'den de önce bir 'yakın-

toplumunun ortak ideolojisi ve tarihsel algılaması ile sağlanabilir.

Bu dönem metinlerinde, ilk ve önemli bir gözlem, Türk diye bilinen kimselerin, Osmanlı 'yönetici' kesiminden olmalarıdır: Sultanlar, vezirler, paşalar, beyler, kadılar, mollalar, imamlar, hocalar, müezzinler, ağalar, harem ağaları, yeniçeriler, üst yada aşağı düzey askerler, dervişler gibi. Sıradan kimseler, sıradan bir meslek sahibi kimseler genellikle çok azdır. (Jacovides-Andrieu 'bütünüyle eksik' demektedir). Bu yöneticiler 'Osmanlı egemenliğinin' simgesi gibi belirirler ve genellikle zengin ve güçlü bir konumdadırlar. Bu kimseler şişman, iri yarı ve yaşlı kimseler olarak resmedilirler. Çirkin, kaba, ahlaksız ve yeteneksiz bir yanları da vardır.

Yunanlılar'la Türkler'in karşılaşmaları hoş bir çevrede ve hoş koşullar altında gerçekleşmez; zorla çalıştırma, vergilendirme, devşirme olayları, ayaklanmalar, ayaklanmaların kanlı bir biçimde bastırılması, savaşlar, kız kaçırmalar ve tutsak alınmalar. Bu tatsız durumlar Türkler'in açgözlülüğü, tembelliği, 'gâvur'a karşı düşmanlığı ve önyargısı, yöneticilerin entrikaları, rüşvet ve bahşiş istemeleri, Yunanlı'nın üstün yanlarını kıskanmaları, 'fanatizm' vb. durumu, Yunanlılar için daha da zor ve olumsuz kılmaktadır. Yunan'la uğraşmadıkları zaman Türkler, 'rahat' ve keyf' peşindedirler. Özellikle adalet mekanizmasından yakınmalar bu metinlerde pek çoktur: 'reaya' hep haksızlığa uğrar. Yunanca'da 'rayas' (reaya) terimi, Rumlar'ın Osmanlı Devleti içindeki yasal konumları için ve 'olumsuz' anlamda kullanılır. Türk ordusu kalabalıktır ama 'teke tek' Yunanlı Türk'ten üstündür. Türkler ya yenilirler yada 'kahramanca' savaşan Yunanlılar'ın tümünü yok ederler. Teslim olan Yunanlı hiç yoktur. Bu yönetici Türkler, yine genel olarak, cahil, tembel, acımasız ve din konusunda fanatiktirler. Yunanlılar ise bunun tersi gibidirler: cesur, dürüst, insancıl vb.

---

lık' duymaları gerekir; yani bir 'ulusal bilinç' ön koşuldur. 'Doğu'da (Anadolu'da örneğin) yaşayan Müslümanlar aynı 'haberleri' duyduklarında aynı duyarlılığı göstermemiştir. Yani 'haber'in kendisi değil, etkisi, yorumu yada değerlendirmesi insanların tutumunu belirler.

Türk (Müslüman, Osmanlı) kadınları ise 'romantik' bir çerçeve içinde, gizemli bir 'Doğu'nun içinde resmedilirler. Türk kadınlar sık sık 'özgür' Yunan kadınlarının durumuna gıpta ederler. Kimi Türk kadınlar kurnaz ve acımasız da olabilir. Bu kadınlar cinsel bir çekicilik sergilerler; Yunan erkeklerinin gözünde (roman kahramanlarının ve/veya yazarların gözünde) genellikle güzeldirler. Yunanistan'da 'hanumaki' sözcüğü genç Müslüman 'hanımcık' demektir ve güzel ve genç Türk kadınını çağrıştırır.

* * *

İkinci dönemin en çok okunmuş yazarlarından biri, Siros Adası'nda doğan ama Yunan yazarlarının birçoğu gibi 'Batı'da, İngiltere'de yaşamış olan Démétrios Bikelas'tır (1835-1909). *Lukis Laras* (1879) adlı kahramanın adını taşıyan romanı, insanın iç dünyasına önem ve ağırlık vermesi açısından öncü bir yapıt sayılır. Yazar öykü alanında da Yunan edebiyatının öncülerinden sayılır.

Roman Yunan İhtilâli'yle ilgili olayları anlatmaktadır. Kitabın bir yerinde Yunan ulusal bilincinin en temel metaforlarından birini okuyoruz.

'Birkaç yıl sonra Mücadele'nin (Yunan İhtilâli'nin, H.M.) kuşağı yok olduktan sonra, anıların ve sözlü geleneğin yok olmasıyla, bizim torunlarımız, refahlarının ve ulusun yeniden doğuşunun nasıl büyük fedakârlıklarla elde edilmiş olduğunu akıllarına zor getirebileceklerdir. Bundan dolayı, benim gibi yaşlılara anılarını yazmalarını tavsiye ediyorum. Kişilerin tarihi ulusların tarihini de oluşturur, Yunan ulusunun yeniden doğuşu tarihi ise yalnız bu yönde karada ve denizde mücadele etmiş olanların yaptıklarıyla oluşmuyor. Aynı zamanda kıyımlar, sürgünler, silahsız insanların ve hastaların aşağılanmaları, çekilen acılar gibi, Tanrı'ya olan inanç, ki sonunda yardımı ile daha iyi günlerin doğması sağlanmıştır, bütün bunların ulusun yeniden doğuşunun öyküsü' (77).

Bu kısa pasajda, bu bölümün sonunda yeniden yorumlanacak olan metafor açıktır: Yunan ulusu yeniden doğmuştur. 'Ye-

niden doğuş' için kullanılan sözcükler İsa'nın yeniden hayata dönüşü ile ilgili olan 'bâsıbadelmevt' sözcüğünün eşidir: 'Anastasis' (İngilizce Ressurection). Ama bu yeniden doğuş için, Hristiyanlık'a göre, bir şart vardır: İsa'nın, aşağılanması ve kendini feda etmesi. Ulus ve İsa arasında paralelliği sağlayan, ulusun acıları ve fedakârlığıdır. Acılar, kıyımlar vb., bir 'diyet' gibi yeniden doğuşun olmazsa olmaz koşuludur.

Romanda Yunan halkının çektikleri anlatılır: kıyımlar (30), sürgünler, köle almalar (15), çalışamayacak kadar yaşlı olanların ve kimi zaman rehinelerin öldürülmeleri (45, 78), hareme kaçırılan kadınlar (78), özgürlük hasreti (16), vb. Bütün bunların nedeni açıkça söylense de söylenmese de, okuyucunun algılamasında 'Türkler'dir. Sakız adasında, örneğin *'Türk korkusu'* egemendir (114). Bunun karşısında ise ulusun isteği yatar: *'Ya istiklal ya ölüm'* (98). Anlatılanlar zaman zaman büyük bir trajedi niteliği kazanır. Örneğin ayaklanmayı bastıran 'Türkler' tarafından tüm yakınları öldürülen genç bir kız intihar eder. Romanın kahramanı da *'o ana kadar hiçbir zaman Türkler'e kin duymadım'* (73); Sakız kıyımıyla ilgili olarak ise *'Memleketimin yıkımını görmek istemiyordum, ama Türkler'in yüzünü de görmek istemiyorum'* der (126).

İki ulusun bu denli 'karşıt' olmalarına rağmen, bu romanda da, hemen hemen bütün Yunan romanlarında olduğu gibi, olumlu Türkler görülür. İstanbul'un Sakız'lı yöneticilere Hristiyan halka iyi davranmaları için direktifler verdiği ve emirlerin uygulandığı anlatılır (108). Bir çifti evlendirmeye giden korkunç görünüşlü Molla Mustafa adındaki adamın, çiçekleri sevdiği, anlayışlı ve iyi bir insan olduğu belli olur:

'özellikle yumuşak halleri ve ahlağı beni çok memnun etti... Neme lâzım, iyi bir insandı Molla. Sezarın hakkını Sezara vermeli' (118).

Türk okuyucusunun kısa ve uzun öykülerini Türkçe çevirisinden okuma olanağı bulmuş olduğu Trakya doğumlu Geórgios Bizyénos (1849-1896) aynı zamanda bir düşünür, bir bilim adamı ve ünlü bir ozandır. Bu yazarın yapıtlarında Türk, genel olarak kültürel açıdan geri ve Yunan'ın düşmanı olarak

sergilenmekle birlikte, Türk ile Yunan arasındaki sıcak insan ilişkileri ve dostluklar da görülür.

Kırk-altmış sayfalık öykülerinin üçünde Türkler önemli bir rol oynar. 'Moskof Selim'de (1895) yazar Selim'e kendisinin ve okuyucularının duymak istediklerini, örneğin Türkler arasında 'fanatiklerin' bulunduğunu söyletir. Ama yazar önyargıların karşılıklı olduğunun da bilincindedir ve okuyucusuna bunu duyurup gelebilecek eleştirileri de peşin 'fanatik' sözcüğünü kullanarak yanıtlamaktadır. Selim şöyle diyecektir:

"ırkımın fanatikleri bir gâvura içimi döktüğüm için bir müminin anısına küfür edeceklerine kuşkum yok. Korkarım benim kendi ırkımın fanatikleri de bir Yunanlı'nın... bir Yunanlı'yı yapıtında kahraman olarak seçmediği için Yunanlı yazarı eleştireceklerdir... (Oysa sana) *ulusumun düşmanı olarak değil, bir insan olarak baktım"* (240).

Başka bir yerde; *'ne denli yabancı olurlarsa da iki insanın ruhu kardeş olabilir diyenler haklıymış"* denecektir (253).

Ancak dikkatli bir okuma ile Selim'in sevimli yanının 'Türklük'ten uzaklaşma' ile sağlandığı görülebilir. *'Selim Türk'tür, yani kendi dininden olmayanları hor görme alışkanlığı vardır... inançlarına fanatik biçimde bağlı olan ulustandır... Selim bu ulusal özellikleri üstünden atmıştı'* (255).[29] Selim'e iyi davranan sonunda Hristiyanlar ve Ruslar'dır. Selim Türkler'in Ruslar'a karşı koymaları gerektiğini (290), Türk kadınlarının *'koyun gibi'* olduklarını düşünür (291). Selim öylesine 'olgundur' ki, Yunanlılar'ın Megali İdea fikrinin gündemde olduğu o dönemde, en çok duyulmak istenen şeyi de nihayet söyler:

"Türkler Avrupa topraklarını hiçbir zaman kendi toprakları saymamışlardı... Kızıl Elma (ki Yunanlılar'a göre Asya'daydı, H.M.) *doğal ülkeleridir. Boğazı geçip gideceklerine ve Bizans'ın anahtarını bize teslim edeceklerine inanıyorlar... Selim gibi bir*

---

29 Bu çalışmadaki bütün alıntılar Yunanca metinlerden doğrudan alınmıştır. Türkiye'de yayımlanmış olan hemen hemen bütün Yunanca'dan çevirilerde, çevirmenler Türk imajıyla ilgili noktalarda kimi zaman otosansür kimi zaman ise 'rötuş' yapmışlardır. Okuyucu burada verilen cümleleri çevirilerde bulamadığı durumlarda nedenini bu 'müdahalelerde' aramalıdır.

adam sonunda payitahtın Şam yada Bağdat'a gitmesi gerektiğini sezmişti" (300-302).

Yani Selim'in olumlu olmasıyla Türklük'ten uzaklaşması düz orantılıdır.

'Yaşamımın Tek Gezisi' (1884) öyküsünde de dedenin anlattığı masallar içinden romantik ve ekzotik bir Doğu belirir: haremler, saraylar vb. Tarihsel referanslar yeniden Yunan ulusunun 'karanlık' Turkokratia (Türk yönetimi) dönemiyle ilgilidir.

'Sık sık yeniçeriler, yüksek kavuklu bazı korkunç Türkler, ellerinde silahlar, önde imam arkada cellat köyleri dolaşıp, en güzel, en akıllı Hristiyan çocukları toplar alır, onları Türk yaparlardı... Bunlar büyüyünce Rum çocukları olduklarını unutup, kendi anne babalarını kesen, aynı sütü emmiş oldukları kendi kızkardeşlerini kirleten kimseler olurlardı' (222).[30]

Geórgios Bizyénos'un Türk imajı açısından en ilginç ve özel yapıtı herhalde, yer yer İstanbul'da yaşanan 'Kardeşimin Katili Kimdi?' (1883) adlı öyküsüdür. Bir Rum annenin postacı oğlu öldürülür. Kadının tek isteği öc almaktır. Bu arada çok kötü durumda olan bir Türk genci, Kâmil'i, evine alır, ona aylarca çocuğu gibi bakar, ona sağlığını kazandırır. Türk ve Rum iki anne tanışırlar, dost olurlar. Sonunda postacının katilinin, Rum annenin kendi oğlu gibi sevdiği Kâmil olduğu anlaşılır. Kâmil bir yanlışlık sonucu bu cinayeti işlemiştir, öldürmüş olduğu insanın kim olduğunu bilmemektedir. Olay ortaya çıktığında, Kâmil çok sevdiği Rum kadını düşünür: *"Kokona bilmesin!"* der, Türkçe olarak öyküde (96). Kâmil aklını oynatır, sürekli *"Kokona duymasın!"* der. Ölen gencin annesi ise, kendi oğlunu öldürmüş olan Türk gencini öylesine sever ki, ölenin kardeşi gerçeği annesine anlatmaz, anlatamaz. Üçü bir arada yaşamaya devam ederler.

Aleksandros Papadiamantés (1851-1911) bu dönemin ve bugün bile Yunan edebiyatının en tanınmış öykücülerindendir. Yazarın dili ağdalıdır, yapıtlarında Ortodoksluk duygusu

30 Yunanlı yazarlar, daha önce de belirtildiği gibi Yunan (Helen) ile Rum (Romyos) sözcüklerini eşanlamlı kullanırlar. Bu konuda bkz. H. Millas, *Daha İyi Türk-Yunan İlişkileri İçin Yap-Yapma Kılavuzu*, s. 3-5.

ağırlıklı olarak sezilir, anlattıkları ise folklorik bir özellik taşır. Genel olarak 'tutucu' ve dinsel çevreler bu yazara özel bir değer verirler. Yapıtlarında sık sık sıradan Yunanlılar'ın günlük yaşamları görülür. 1885 yılında yazdığı *Hristos Milionis* adlı uzun öyküsü Türkler'e en etraflı ve uzun bir biçimde yer verdiği bir yapıtıdır.

Hristos Milionis, Turkokratia döneminin efsanevi ulusal kahramanlarındandır. Öykünün hemen başında nişanlı bir kızı haremine zorla kaçıran Halil Ağa'yı görüyoruz. Kızın babası dine bağlı görünmeye çalışan kadı Hasan Efendi'ye başvurur. Kadı, güya Kuran'ın buyruklarına dayanarak babanın hakkını tanımaz ve onu hapse atar. Kaçırılan kızın vaftiz babası olan Milionis devreye girer, suçluları cezalandırmak için adam kaçırır, Türk askeri güçleriyle savaşır ve sonunda kız nişanlısına kavuşur. Bu öykünün içinde Türkler'in siyasal konumu, toplumsal rolleri, karakterleri vb. gündeme gelmektedir.

Ağa, 'reaya'nın, Hristiyan halkın hakkına, duygularına önem vermeden kendi keyfinin doğrultusunda hareket eden kimsedir. İki yüzlü bir biçimde sürekli haktan söz eder, 'mantıklı' ve yararlı önerilerde bulunur. Kıza ve babasına zenginlik, 'uzlaşma' önerir. Tek yapmadığı kızı serbest bırakmaktır. Hareminde kadınlar rahat bir yaşam sürerler ama 'özgür' değillerdir. Kadı belki de daha sevimsizdir. Sürekli Kuran'dan, buyruklarından, yasalara saygıdan, tarafsızlıktan, dinsel saygıdan söz eder ama tek yaptığı ağanın çıkarını gözetmektir. Kısaca iki yüzlü bir kimsedir. Hristiyanlar, Yunanlılar ise bu insanların karşısında zor durumda kalmakta, hor görülmekte ve acı çekmektedirler.

Milionis ve onunla birlikte isyan etmiş ve dağa çıkmış olanlar, Türkler'e baş kaldırmış olan Yunanlılar'ın simgesi gibidirler. İsyanları, ulusal ve dinsel hakların adına yürütülmektedir. Bu Yunanlılar genel olarak yiğit ve yetenekli savaşçılardır. Bir ara Milionis, karşı karşıya gelen iki ordunun güçlerini hesaplarken, bir Yunanlı'nın üçbuçuk Türk'e bedel olduğunu hesaplar. Mücadelede kimi hain Yunanlılar da görülür. Bunlar kişisel hayal kırıklığı sonucunda yada çıkar gözeterek adlarını ve dinlerini değiştirmiş olan bazı Hristiyanlar'dır. Yine de bunlar ki-

mi zaman iki cami arasında binamaz kalırlar; her iki taraf da onları kendilerinden kabul etmez. Böyle bir seçeneğin sanki bir çıkmaz yol olduğu savunulur.

Olumsuz yöneticilerin dışında savaşçı Türkler 'fena' sayılmazlar. İyi savaşırlar, Yunanlılar'dan daha süratli ateş ederler ama hedefi pek bulamazlar. Ancak en olumlu Türk, Milionis'in gençlik arkadaşı ve kan kardeşi Süleyman'dır (33, 64-66). Ortodoks papazların karşı çıkmalarına karşın iki adam bir törenle kan kardeşi olmuşlardır. Ne var ki, Süleyman servet vaatlerine dayanamayıp Milionis'i, yanına sokulup öldürmeye karar verir. Ama son anda cayar, dostuna planlarını açıklar. İki eski dost, romantik bir anlayışın sözcüleri gibi, Batı'da 'düello' denebilecek teke tek bir mücadeleye karar verirler. Son sayfalarda bu iki yiğit insanın her ikisi de ölür. Bu konuyu dile getiren ünlü halk şiiri de öykünün sonunda görülür.

Biri ötekine saldırdı elde tüfekleri
Ateşe ateş katıp, yıkıldı her ikisi

İki erkek eşit gibidirler. En azından savaş meydanında öyledirler. Ama dikkatle bakıldığında Milionis'in kimi açılardan daha üstün olduğu söylenebilir. Süleyman'ın 'itirafı' biraz da Milionis'in çok candan misafirperverliği sonucu olmuştur. Yunanlı, kendi karargâhındaki itiraftan sonra Süleyman'ı öldürtebilirdi oysa düelloyu seçer. Ama belki en önemlisi, Süleyman bir süre için de olsa, kan kardeşine ihanet etmeyi aklından geçirmiştir; oysa Yunanlı "bunu nasıl düşünebildin?" diye çok kızar.

Papadiamantés'de Türkler pek gündeme gelmez. Yapıtlarında Türkler'e yer vermeyen yazarlar az değildir. Yukarıda Yunan edebiyatının en ünlü adlarından Roidés bu tür yazarların bir örneği olarak anılmıştı. 1868-1906 yıllarında İstanbul'da yaşamış olan Yunan kadın kısa öykücülerinden Aleksandra Papadopoulou'nun (1867-1906) yapıtlarında da Türkler yoktur. Türkler'i konu olarak seçenler Türkler'le bir arada yaşamış olanlar yada Türkler'i tanıyanlar değildir: Türkler belli bir amaç için 'kullanılmak' istendiğinde, 'öteki'ni tanımayanlar da toplu bellekten aktarılan 'bilgi' ve 'imajlar'la bunu her zaman olanaklı kılabilmektedirler.

Balkan Savaşları dönemi Yunan ulusçuluğunun doruğa vardığı dönem sayılır. Savaş atmosferinin yanısıra kazanılan toprakların coşkusu ile Megali İdea ideali edebiyata da yansır. Bu dönemin bir örneği olarak Chréstos Chréstobasilés (1861-1937) gösterilebilir. Önemli bir yazar sayılmayan Chréstobasilés öykülerinde Türkler'i çok olumsuz göstermekle birlikte, aşırılığını iki eksenli bir teknikle dengelemeye çalışmaktadır: 1) Türkler'le ilgili en aşırı sıfatları kendi ağzından değil, 'halkımız arasında Türkler'le ilgili şöyle bir inanç vardır' deyip konuya girmekte; ve 2) aynı zamanda olayları hiciv ve güldürü atmosferi içine sokarak, neyin ciddi neyin şaka olduğunu pek belli etmeme yoluna başvurmaktadır. Kimi zaman Türkler aleyhine en kaba sözleri sarf edenlerin, sonunda kendilerinin geri, önyargılı yada aptal insanlar oldukları ortaya çıkmaktadır.

Örneğin oldukça tutucu ve dinsel açıdan kuruntulu Yunanlılar'ın ağzından Türkler'le ilgili genel bir yargısı 'Bir Türk'ün Cenaze Töreni' adlı öyküsünde görülebilir:

'Türk, Yunan dünyasının içinde belirir belirmez ve kanlı ayaklarını Yunan toprağına koyar koymaz etrafı bugüne dek karanlık bastı, Yunan beş yüzyıldan beri ulusal devletini kuramadı; Türk, ulusal topraklar içinde bir garnizon gibi kaldı' (26).

Ondan sonra 'halk'ın Türkler'e kin beslediğini ve öldüklerinde 'geberdi' dediklerini anlatır. Öykünün devamında köylerinde ölen 'normal' bir Türk'ün nasıl gömüleceği sorunu komik bir biçimde ele alınmakta ve halkın bu konuda şaşkınlığı ve önyargıları da anlatılmaktadır. 'Yeniden Vaftiz' adlı öyküde de bir Türk'ün ırzına geçtiği Frosyni, yeniden vaftiz edilerek, yarı dram yarı komedi havası içinde 'namusunu kurtarır' (18).

'Borçlu Kafatası' öyküsünde zavallı yoksul Yunanlı'yı soyan tefeci zengin acımasız Türk ağasını okuyoruz. 'Leyla' adlı öyküde Türk'ün kadın konusundaki tutumu şöyle:

'Türk erkek, kadını hayat arkadaşı değil bir köle olarak görür, bundan dolayı kadının kökeni ne denli düşük olursa onu daha da iyi köle sayar. Bundan dolayı Sultanlar kendilerine eş olarak kral ve paşa kızları değil satın alınan yoksul, baldırı çıplak Çerkez kızları alırlardı' (8).

Bu aynı öyküde olumlu Türkler de görülür. Leyla Yunan İhtilâli sırasında ailesi öldürülen ve bir ağa tarafından evlat edinilen bir kızdır. Bu kızı üvey annesi Nuriye kendi kızı gibi sever. Ama Nuriye ölünce Ağa bu kızla evlenmek ister. Kızın yardımına bu kez iyi komşu Fatma yetişecektir. Sonunda kız yeniden 'Yunan' ve 'Hiristiyan' olarak kurtulacaktır.

Kostés Palamas (1859-1943) Yunanistan'ın en tanınmış ozanlarındandır. 1887 yıllarında yayımlamış olduğu *Delikanlının Ölümü* adlı kitabındaki 'Yeldeğirmenin Sonu' öyküsünde Türkler, bir babanın anlattığı geçmiş olayların içinden görülürler. Bu öyküde bir (Türk) ağanın, Yunanlı'yı öldürüp nasıl, karısına da sahip çıkarak yeldeğirmenini eline geçirdiği anlatılır. O yıllarda, *'köleliğe karşı kin beslerdik'* diye öyküyü anlatır yaşlı kişi. Bu cümlede 'kölelik' ile 'Türk'ü birbirinden ayırmak olanaksız gibidir.

Ióannés Kondylakés (1862-1920) o denli tanınmış bir yazar değildir. *İlk Aşk* (1919) adlı öykü kitabında, bir öyküsüne, Girit'in 1866 ayaklanmasını referans yılı alarak başlar. Yunan edebiyatında tarihsel dönemler çok sık 'Türkler'e karşı gerçekleşmiş başkaldırmalarla belirlenir. 1774, 1821, 1866 vb. Kimi zaman Türkler'e karşı savaşlardır referanslar: 1453, 1897, 1912, 1919 vb. Bu kitapta ihtilâl olaylarıyla ilgili olarak öldürülen Rumlar ve Türkler'i (86), 'barbar' düşmanı (92), karşı tarafın 'bizim' için kullandığı gâvur' küfürünü, 'kelleni alırım' tehdidini (93) okuyoruz. Kahramanlar 'Yunan gibi ölmeye' karar verirler, ölürler (95). Düşman 'kudurmuş' gibi saldırır. 'Vatan için tatlı bir ölüm'dür insanların bu savaşta yenilmeleri. İki sevgili genç, gönüllü, esir düşmektense havaya uçururlar kaleyi: *'Yaşasın özgürlük'* diye bağırarak, *'Kan damlayan ayyıldız Girit üzerinde dalgalanacaksa'* ölüm yeğdir (97).

Yine aynı kitapta Yunan edebiyatının en coşkulu ulusçu metin örneklerinden birini buluruz. 'Yeniçerinin Hikâyesi' adlı öyküde, iyi yürekli ve iyi bir Müslüman olduğu için sevimli ve dürüst bir ağa, annesi oğluna süt verdiği için, Dimitri'yi oğlunun süt kardeşi diye sever, korur (106). Bu arada Türkler 'reayanın alın teriyle yaşarlardı'. Ama sonradan gelen kötü ağa

Murat, karısını konağına getirtip misafirlerini eğlendirmedi diye Dimitri'ye kızar, kellesini kesip bir çuvala kor ve karısına ve çocuklarına hediye diye gönderir.

Yunan edebiyat tarihinde ilk 'sosyal realist' yazarlardan sayılan Kóstas Parorités (1878-1931), *Baba* (1921) ve *Kızıl Koç* (1924) gibi öykü kitaplarında, güncel toplumsal konulara öncelik verdiğinden olabilir, bu yapıtlarında Türkler yoktur. Yine de ilk kitabındaki 'El Yazması' öyküsünde tarihsel bir manastırdan söz ederken, 'gözleri oyulmuş ikonalar'dan söz edilir. Tarihsel referans, 'Türkler'in geçişlerinde...' diye verilir (51). Türkler, bu ifadeye göre, 'gelip geçici yabancı bir güç olarak' anılır.

1930 kuşağı

Yunan edebiyatının Birinci ve İkinci Dönem adı altında ele alınmış olan edebiyatçılarının roman ve öyküleri günümüzde pek okunmamaktadır. Tarihsel bir anlamı ve değeri olan söz konusu metinler, genellikle uzmanları, edebiyat tarihçileri ve belki kimi edebiyat türlerine özel bir yatkınlığı olan kişilerce okunmaktadır. Yunan halkının bugün okuduğu ama dünya dillerine de çevrilen ve böylece Yunan edebiyatını dünyada temsil eden romancılar ve öykü yazarları genellikle 1930'lu yıllarda ortaya çıkan kuşaktır. 'Otuz Kuşağı' diye bilinen bu yazarlar arasında kimi tanınmış isimler G. Theotokas, M. Karagatsés, Str. Myribélés, Kosmas Polités, İ. Benezés, A. Terzakés gibi romancılardır.

Ancak Otuz Kuşağı bir belirsizlik içerir. Bazı edebiyat tarihçileri bu dönemde yaşamış kimi yazarları, aynı yazım anlayışını izlemediklerinden bu gruba dahil etmezler. Ama daha ilginci, bazı Otuz Kuşağı yazarları, örneğin Tasos Athanasiadés günümüzde de yazmaktadır. Bu kuşak, günümüze kadar uzanan 'çağdaş kuşak' olarak da anlaşılabilir. Otuz Kuşağı bu bölümde en geniş anlamıyla ele alınacaktır.[31]

---

31 Bu konuda bkz. Damla Demirözü Atina Üniversitesi'nde 'Otuz Kuşağı romanlarında Türk imajı' konulu doktora çalışması. D. Demirözü'ne, çalışmanın bu bölümünü tamamlamam için cömertçe sunduğu yardımları ve katkıları için teşekkürü borç bilirim.

* * *

Giórgos Theotokas (1905-1966) Otuz Kuşağı'nın Manifestosu olarak bilinen 'Özgür Düşünce'yi (1929) yazmış ünlü bir romancıdır. O güne dek yazarların halkbilim anlayışıyla yazdıklarını, özgün karakterler oluşturamadıklarını eleştirmiştir. 1922'de 'Küçükasya Felaketi'ni yaşamış olan Yunanistan'ın yeni bir arayış içinde olduğu çok söylenmiştir.

Argo Gemisi (1936) romanında 1922 yılı sonrası Yunanistan toplumunu görüyoruz. Konumuz açısından ilginç olan, Megali İdeacı kahramanlar, yeteneksiz ve olumsuz kimseler olarak gösterilmekte (170-171), öte yanda da, Bizanslılar'la 1922'de Türkler'e yenilen Yunan tarafının 'aynı' olduğu görüşü dile getirilmektedir. Türkler'i Latinler'e tercih etmiş olan Bizanslı komutan Notaras'ın soyundan olduğunu söyleyen anlatıcı, Notaras ile İmparator arasında anlaşmazlığı, 1920'lerde Yunanistan'daki iç sürtüşmelere benzetmekte ve Türkler'in Yunanlılar'a karşı tarih içindeki galibiyetlerini bu iç sürtüşmelere yormaktadır (170-171). Ayrıca Batılılar'ın, Bizans döneminde Venedikliler'in ve 'Frenkler'in yaptığı gibi, Yunanlılar'a ihanet edip son savaşta Türkler'e yardımda bulundukları da söylenmektedir (178-179). İstanbul'da, Galata semtinde, İstiklal Savaşı sonucunu sevinçle kutlayan Türkler anlatılırken de, yazarın toplumun yalnız belli bir kesiminden söz etmesi dikkat çekicidir; yazar sevinen *'Türk ve Kürt hamallar'*dan, *'sarhoşlar'*dan ve *'sokaklara dökülen fahişeler'*den söz etmektedir (170-171).

Hastalar ve Yolcular (1964) ve 1940'larda Yunanistan'da geçen romanda, Marinos adındaki adam *'Ben bir Yunanlı'yım. Müslümanları on iki yüzyıldır tanırım'* demekte (118) ve sonra Cezayir'deki yoksul, esir kadınların satıldığı mahalleler anlatılmaktadır. İstanbul doğumlu olan ve on yedi yaşında kentini bırakıp Atina'ya yerleşen yazarın ileri bir yaşta yazdığı İstanbul'daki çocukluk yıllarıyla ilgili *Leonis* adlı romanında, arada Türk polisinin yada kimi yöneticilerin, yani 'Türk devletinin' varlığı sezilirse de, genel olarak Türkler sessizlikle geçiştirilmektedir.

M. Karagatsés'in (1908-1960), konusu 1821'de Mora'da geçen *Kastropirgos Kocabaşısı* (1944) romanında, düşmüş ve yıkılmakta olan bir Osmanlı İmparatorluğu gösterilmekte, ancak temel kavga, Rum kocabaşıların mallarını ellerine geçirmek için kurnazlıklara başvuran Ortodoks din adamları ve Müslüman kocabaşıların mallarını kapmak isteyen Rum kocabaşıları arasındadır. Yunanca'da 'kocabaşı' zengin ve yönetimde sözü geçen kişi anlamındadır. Bu dönemdeki Mora Türkler'i, Rumlar'ı artık ezemedikleri için ezmeyen, ama yıkılmaya doğru giden devleti korumaktan da 'aciz' kimseler olarak gösterilmektedirler. *Kaybedilmiş ve Kazanılmış Kan* (1947) adlı romanda ise İslam'ı seçmiş olan Arnavutlarla, Hristiyan Arnavutlar kıyaslanmakta ve birinciler daha olumsuz, ikincileri ise Yunan'a daha yakın gösterilmektedir.

İstanbul doğumlu Thrasos Kastanakés'in İstanbul'da Enver Paşa'nın güçlü döneminde geçen *Hacı Manuil* (1956) adlı romanındaki iki kahraman, birbirinden olumsuz bir Rum ve Türk'tür. Zengin ve güçlü iki dost olan bu adamlar, Manuil ve İbrahim, Hristiyan-Müslüman gözetmeden insan öldürürler, rüşvetle işler çevirirler vb. Hacı Manuil karısını bile satar! *Tuzak* (1962) romanı ise 1908 İstanbul'unu anlatmakta ve Türk, Rum vb. çeteler yada kişiler, pek ayırım gözetilmeden, vahşi, acımasız ve eli kanlı kimseler olarak gösterilmektedirler. Ama 'öteki' imajı açısından, Türkler, Yunan/Rum'a kıyasla daha kötü değillerdir.

Midilli doğumlu Sratés Myribélés (1890-1969) Otuz Kuşağı'nın en ünlü yazarlarındandır. Savaş karşıtı yapıtlarıyla tanınmıştır. En tanınmış romanları ise *Mezarda Hayat* (1924), *Altın Gözlü Kadın Öğretmen* (1954) gibi yapıtlarında ve öykü kitaplarında Türkler önemli bir biçimde yer almazlar. *Deniz Kızı Meryem Ana* (1949) romanında 1914 yılında Türkiye'den 'ölümden kaçarak' Midilli'ye yerleşen yoksul Rumlar'ın hayatını anlatmaktadır. Türkiye'de yaşanmış olan olaylar gündeme gelmektedir. Barış zamanında 'barışçıl' Yörükler'den söz edilirken, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 'saldırgan' Zeybekler ortaya çıkmaktadır:

'Orada, kuşağında kıyımın hançerini taşıyan Asya'nın tanrısı yaşamaktadır' (29).

Osmanlı'nın egemen olduğu Anadolu'da yasaların uygulanması yetersiz görülmektedir.

Yazarın Türkler'den söz ettiği üç öykü kitabı *Yeşil Kitap* (1935), *Mavi Kitap* (1939), *Kırmızı Kitap*'tır (1952). Birinci kitapta, Anadolu'da geçen 'Viyenaki' adlı öyküde, 1922'de Türkler'in gündeme gelmesiyle, mülklerini kaybeden bir aileden söz edilmektedir. 'Kedinin Gözü'nde ise Türkler'in gözlerini oydukları ikonalar görülür. İkinci kitaptaki 'Uzun Yola Çıkış' öyküsünde bir gemicinin yaşamının son demlerinde din ve ulus ayrımı yapmadan bütün Akdeniz denizcilerine hatta *"İbrahim'e de"* selam gönderdiğini görüyoruz. Bu öyküde zaman, adanın Yunan olmasından önceki ve sonraki diye ikiye ayrılır; Turkokratia 'beşyüzyıllık bir bekleyiş' diye gösterilir. Üçüncü kitapta, Yunan edebiyatı içinde imaj ve 'biz-ötekiler' konusunda 'Ateş Çiçeği' öyküsünün özel bir yeri vardır. Korkutucu Makedonya savaşları içinde olumlu, belki daha doğrusu daha mağdur durumda olan Türkler'e karşılık insanları öldüren, kadınlara saldıran Yunanlılar çarpıcı bir biçimde sergilenirler. Yunanlı askerler köydeki bütün Türk erkekleri kurşuna dizerler. Öyküde savaş karşıtı söylem çok belirgindir.

Arnavut Vasil (1943) adlı uzun öyküsünde ise Türkler'den daha uzun söz eder. Jön Türkler'in ve Yunanlılar'ın Makedonya'da çete savaşı verdikleri dönemde geçen olaylar içinde yazar bir ulusal kahraman yaratır: Yunanlı olan Arnavut Vasil. Ancak bu Vasil'in ve çevresinin zaman zaman düşman Türkler'e karşı kullandıkları kaba değerlendirmeler, örneğin 'geberdi' demeleri, okuyucuya *'fanatizm bu dereceye varmıştı'* (33) diye yorumlanarak sunulur. Bu çevrede Türkler ve Yunanlılar bir arada yaşarlar, düşmanlığı da sürdürerek. Türkler yönetici, yeteneksiz ve yoksul, Yunanlılar ise becerikli, zengin ve sonunda daha üst konumda gösterilirler. Bu yaklaşımın içinde, iki cemaatin ne denli birbirinden uzak ama Türkler'in temelde ve pratikte, baskıcı bir yönetim kurmadıklarını da gösterir gibidir. 'Ocağın Yanıbaşında Bir Gece' öyküsünde de

Türk çetelerin *'bizimkilerden'* hiç farklı olmadığı ifadesi görülmektedir.

Yunan Komünist hareketi içinde bulunmuş olan Kosmas Polités'in (1887-1974) Türkçe'ye çevrilmiş olan *Hacifrango* (1963) romanı 1900-1922 yıllarında İzmir'de geçer. Bu yapıtta Türkler 'yönetici' olarak, yani polis, asker gibi görünürler. Türk mahallesi Rum mahallesinden ayrıdır ve farklıdır. Savaşlar yüzünden iki cemaatin çocukları kavga ederler. Yunan edebiyatında pek görülmeyen bir olay, İzmir'e yerleşmiş Larisalı Türk (Larisa Kuzey Yunanistan'dadır) bir komiserin, memleketine ziyarete gittiğinde, evinin ve ailesinin mezarlarının yok edildiğini görmesidir. Belki ilk kez bir Türk'ün de geride bir 'memleket' bıraktığı ve bu yüzden Yunanlılar'ın sık sık dile getirdikleri bir acının Türkler tarafından da duyulduğu anlatılmaktadır (25-28).

Ayrıca Haci Savas adındaki Karamanlı'nın da, İzmir'de Rumlar'la uzun süre yaşamasına karşın bir türlü Yunanca öğrenmediği ve herkes kendi etnik bayrağını asarken, onun Osmanlı bayrağı astığı belirtilmektedir (15). Yazar bu romanda savaşın yarattığı acı ve vahşeti 'savaşa' mal eder:

'savaşta bizimkiler de, çekilirken Türk köylerini yaktılar; savaşta insan canavara dönüşür. Burada bizimkilerden de binlerce insan can verdi. Türkler bize hain gözü ile bakmıştı. Biz vatana karşı, Türkiye'ye karşı silaha sarılmıştık... İstanbul ve Ayasofya laflarıyla beynimizi yıkamışlardı... İyi yaşıyorduk ama Jön Türkler Türkiye'yi Almanlar'a teslim ettiler' (142-144).

Bu satırlarda hem Yunan tarafına kesin bir eleştiri, hem de Jön Türk öncesi Osmanlı dönemine olumlu bakış açıktır.

* * *

Otuz Kuşağı'nın en tanınmış ama Türk imajı açısından da en ilginç yazarlarından olan İlias Benezés (okunuşu Venezis) (1904-1973) Ayvalık'ta doğdu, 1922 yılında harp esiri olarak Anadolu'da esir kamplarında yaşadı ve nihayet Yunanistan'a gelerek yazar olarak ün yaptı. En tanınmış romanlarında Anadolu'daki çocukluk ve gençlik yıllarını anlatmaktadır. *Eolya Toprakları* (1943) ve *Numara 31328* (1931) en ünlü romanlarıdır.

Eolya (Aiolia) Anadolu'nun Ege'deki Kuzey kıyılarına verilen addır. Yazar bu romanda babasının çiftliğindeki yaşamını, unutulmaya yüz tutmuş anıların belirsizliği içinden yarı düş yarı gerçek bir masal havası içinde anlatır. Epik bir atmosferde Hristiyan ve Müslümanlar insan yanlarıyla belirir. Örneğin korkunç bir Türk haydut diye tanınan adam, soymaya geldiği evde kadının bir çocuk doğurmakta olduğunu anlayınca, aldığı parayı iade eder. Savaş insanları birbirine kırdırsa da, ister Türk ister Yunan olsun kahramanların bir 'insan' yanları her zaman canlı kalır.

Kısaca *Numara* olarak anılan ikinci önemli romanında ise savaş insanları canavarlaştırmıştır. Rum tutsakların acıları korkutucu boyutlara varmıştır. Göç ettirilen yaşlılar yolda ölür, yürüyemeyenler süngülenir, genç kızların ırzına geçilir, erkekler acımasızca çalıştırılır vb. Ancak bu korkunç koşullar altında bile Türk'ün imajı, Yunanlı'yla kıyaslandığında daha kötü değildir. Çünkü en 'canavar' Türk'ün bile yaptıklarının bir nedeni olduğu anlatılmaktadır. Örneğin bir Rum (yada Ermeni) tutsağı öldürenlerin, aslında bunu o adamın kendi yakınlarını öldürdüğü için yaptıklarını, yani 'anlaşılır' bir öç aldıklarını anlıyoruz; yada en kritik anlarda insan sevgisi dolu Türkler'i, örneğin yazara 'oğlum' deyip yardımda bulunan Türk kadını gibi, 'öteki'leri, hep görüyoruz. Bu romanda en kötü, en acımasız insan ise herhalde kendi soydaşlarını onların mallarına konmak için öldüren Mihal çavuştur.

Venezis'in öykülerinde, ulusal imajlar açısından belki dünya edebiyatında eşine rastlanmayan bir özellik görülür. Kimi zaman Yunanlılar 'barbar', acımasız, bağnaz vb., Türkler ise 'insan', anlayışlı, affeden vb. resmedilirler. 1928 yılında yayımlanan *Manolis Lekas* adlı öykü kitabında örneğin, 'Lios Adası' adlı öyküde bir Türk'ün kafasını 'keyif için' denebilecek bir biçimde, ezerek linç eden Rum balıkçısı, Türk sahillerinde kaçak balık avlarken yakalandığında, Türkler ona acır; salıverirler. Balıkçı hiç beklemediği bu davranışın etkisiyle bir şok geçirir. Bağnazlıkla dolu iç dünyası sarsılır.

Yazarın en son yazdığı *Selam Sana, Anadolu* (1974) kitabın-

da yer alan 'Ayvalık'ın Son Günü' öyküsünde de, yine aynı biçimde, ailesi Yunanlılar tarafından öldürülen bir genç Türk subay, en insancıl bir davranışla, zor durumda kalan Rum kızına (yazarın kız kardeşine) kendi güvenliğini de tehlikeye atarak yardım eder. Ulusçu düşmanlıkları bütünüyle aşan öykü *'dualarımda adını anmayı hiçbir zaman unutmadım'* sözleriyle son bulur.

Ama ilginç olan, Venezis gibi bir yazarın metinlerinde bile, tarihsel bir çerçeve içinde Türkler'den söz edildiğinde farklı bir imajın oluşmaya başladığıdır. Yazar Yunanistan'ı dolaşır ve gözlemlerini ve izlenimlerini anı-öykü biçiminde yazar. *Yunan Denizlerinde* ve *Argo'nun Yolcuları* adlı gezi kitaplarında, gezdiği yörelerin ortaya çıkardığı çağrışımlarla, Turkokratia ile ilgili kimi olaylara değinir. Burada Türkler korkunçtur: gerçekleştirdikleri kıyımları, baskıcı yöntemleri, zorla İslamlaştırmaları vb. çarpıcı ayrıntılarla ve renkli bir biçin. de anlatılır.

Yazar, ölümünden çok kısa bir süre önce Türkler'e seslendiği bir yazıda *(Selam Sana, Anadolu)*, acılı geçmişin iki ulus ilişkilerini bozmaması gerektiğini savunacaktır. Geçmişi 'unutmak' konusunda da şunları ekleyecektir:

'Türkler'le şöyle konuştuk: artık aramızda sorun kalmadı. Gelin dost olalım. Onlar bize şöyle dediler: Ama önce siz her şeyi silmelisiniz... Bizden tarihimizi değiştirmemizi, gerçeği ve çektiklerimizi anlatmamamızı istediler. Şöyle dedik... Çok eski yıllardan gelen anılarımız, masallarımız ve gözyaşlarımız var. Analarımızın çocuklarını uyutabilmek için kuşlu ve ormanlı mutlu ninnileri yoktur. Söyledikleri, Araplar, korsanlar, kıyımlar ve açlıkla ilgilidir. Türkülerimiz acı yazgımızın havasını taşır. Belleğe dayanan bir ulustur bizimki. Üzüntümüzün ama kıvancımızın da kökeni budur...

'Yani Ege'nin Doğu kıyılarında yaşayanlara şunu söylemek istiyoruz: bizden tarihimizi ve martirlerimizi unutmamızı istiyorsanız biz bunu yapamayız. Ama dürüst ve önemli olan başka bir şeyi yapabiliriz: hınç beslemeyeceğiz. Halkların kardeşliğini tarihimizi silip atmadan sağlayacağız. Bir yana çektiklerimizi, yüzyılların kinlerini, acılarımızı ve topraklarımızdan sökülmemizi

yerleştireceğiz; öte yanımıza ise barışa duyduğumuz isteği ve sevgiyi ve bir daha savaşmamayı ve kıyımlarda bulunmama gereğinin bilincini yerleştireceğiz'.

Yazar bu satırları 1972 yılında yazmıştı, yani 1974 Kıbrıs harekâtından iki yıl önce ve bir daha savaşmama dileğinin gerçekleşmediğini görmeden 1973 yılında ölmüştür. Belki sürekli yaşatılan geçmiş, unutulmayan martirler (din uğruna ölenler, mağdurlar), geçmişin acıları üzerinde kurulan ulusal bilinç ve kimlik bu savaşın bir nedeni sayılabilir. *'Belleğe dayanan bir ulustur bizimki. Üzüntümüzün ama kıvancımızın da kökeni budur'* sözlerinin berisinde, 'eski'nin ('tarih'in) unutulmamasının yada 'acısız' algılanmasının, ulusal kimliği zayıflatan bir dinamik olduğu anlayışını da içerdiği söylenebilir.[32]

* * *

Bazı edebiyat tarihçileri, yapıtlarını Otuz Kuşağı ile hemen hemen aynı yıllarda yayımlayan kimi yazarları bu 'kuşağa' dahil etmezler. Kimi zaman biraz daha 'erken' yada 'geç' yayım yaşamına girdiklerinden, kimi zaman da göreceli olarak farklı bir anlayışı dile getirdiklerinden, ayrı ele alınan yazarlar vardır. Otuz Kuşağı'nı hangi yazarların temsil ettiği kesin olarak söylenemez. Burada, Otuz Kuşağı'na 'yakın' sayılan birkaç yazara daha değinilecektir.

Ayvalık doğumlu olan ve sürekli doğum yeri konusunu işleyen Fótés Kontoglou (1895-1965) ressam olarak da ünlüdür. Dini inancı güçlü olan Kontoglou, Ayvalık'ta öğretmenlik yapmış ve ikonograf olarak da birçok ikonaya 'imzasını' atmıştır. Sevdiği ve özlediği Ayvalık'tan 1922'de kaçmak zorunda kalmıştır.

Ayvalık konusunu en geniş bir biçimde işlediği *Memleketim Ayvalık* (1962) adlı bütünlük oluşturan bir öykü kitabı gibi algılanabilecek yapıtının temel konuları doğa, Anadolu, Ayvalık

---

32 Ilias Venezis (Benezés), Yunan edebiyatında yaygın olan Türk imajının anlaşılması açısından çok önemli bir yazardır. Yazarın en temel yazılarını (romanlarından bölümleri, kimi öykülerini, gezi yazılarını vb.) da içeren bir çalışma için bakınız: H. Millas, *Ayvalık ve Venezis, Yunan Edebiyatında Türk İmajı.*

ve din ile insan ilişkisidir. Bütün bu konular işlenirken Türk ve imajı da gündeme gelmektedir. Yazar Yunan ile Rum'u birbirinden ayırmamakta ve bu ulusal/dinsel grubu antik Yunan'la ilişkili görmektedir; Anadolu insanında Homeros ve Herodotos'da gördüğümüz özellikleri de görür (79-82). İsa'nın da Doğu'da doğduğunu anımsatan yazar, *"Anadolu'da doğan herkes, Yunanlılar ve Türkler kutsanmıştır"* der (87).[33]

Türkler ne kadar 'tarihin' içinde canlandırılıyor iseler o denli de olumsuz olmaktadırlar. Yöneticilerin, paşaların, müftülerin vb., Hristiyanlar'a kötü davrandıkları, eskiyi konu edinen öyküler ve anılar içinden dile getirilmektedir. Türkler'in olumsuz yanı zaman zaman inanılmaz boyutlara varmakta, 'tarihsel' Türkler, örneğin kimi paşalar ve müftüler, vahşi, cani kimseler olarak gösterilmektedir; insanlar doğranmakta ve kanlarıyla ekmek yoğrulmaktadır (28).

Ama daha çağdaş dönemlere gelindiğinde ve özellikle somut kimselerden söz edildiğinde bu kez Türkler, kaptan 'Stelyos ve Vasıf Efendi' öyküsünde olduğu gibi, dost ve içki arkadaşı olan iyi insanlardır.

'İsa dünyaya herkes için gelmedi mi? Türk ve Rum arasında ne fark var? Tanrım... biz Hristiyanlar'dan daha iyi bir ruha sahip Vasıf Efendi'yi affet' (124).

Kontoglou'da, tarih temelinde Türk'ün çok olumsuz, din temelinde 'bizim' gibi insanlar olarak belirtildiği söylenebilir.

Nikos Kazantzakés (1883-1957) Yunan edebiyatının en tanınmış ve yapıtları yabancı dillere en yaygın biçimde çevrilmiş yazarıdır. Yazdıklarının bir mitos, bir metafor, şiirsel bir simge olarak ele alınması, yazarı anlamak ve 'hissetmek' için yararlı olacaktır. Yazarın kendi söylediklerine baktığımızda bunun neden böyle olduğu daha kolay anlaşılır. Yazarın alışılagelmiş hiçbir ideolojiye ve bir inanç sistemine bağlı olmaması bir yana –ki böyle bir tutum onu belki bir nihilist kılabilirdi– bir sürü ideolojinin etkisinde kaldığını yine kendi kaleminden öğre-

33 Yunanca'da 'Doğu' ve 'Anadolu' için aynı sözcük kullanılır: 'Doğu' demek olan 'Anatole'. Yazar bundan yararlanarak İsa'yı bir tür Anadolulu olarak da dile getirir; Yunan ve Türk'ü 'Anatole' sözcüğü etrafında yakın görür.

niyoruz. *Greko'ya Gönderme* (1961) adlı romanının (Türkçe'ye *El Greko'ya Mektuplar* diye çevrilmiştir), hemen başında, kimlerin etkisinde kaldığını anlatırken dört isim saymaktadır: İsa, Buda, Lenin, Odysseas. Kitabın içinde ise onun hayatını etkilemiş olan insanlar bu kez, Homeros, Buda, Nietzsche, Bergson ve Zorba'dır (441). Böyle bir sentezden hareketle tutarlı bir anlamlar paketi ummak herhalde hayal olur. Okur, bütün bu adlardan oluşan bir sentez düşünebiliyorsa, Kazantzakés'in o sentez olduğunu da varsayabilir.

Bu romandaki Türk imajı, simgeler içinden en çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar. Girit tarihi ve adadaki Türkler'le Yunanlılar'ın ilişkileri anlatılır romanda. Buradaki tarih içinde Türk imajı şiirsel, simgesel, metafizik bir boyut kazanır. Anlatıcı, savaş atmosferi içinde geçen çocukluğunu dile getirir. Türkler'e 'kin' beslemeye başlamıştır. Yazar sanki o yıllarda insanlar arasındaki Türk imajını anlatmaktadır:

'Artık mücadele eden Girit'le Türkiye değildi, İyilikle Kötülük, Işıkla Karanlık, Tanrı'yla Şeytan mücadele ediyordu'.

Girit'in *'özgürlük'* savaşını böyle algılar çocuk (69). Türkçe çeviride yer almayan başka bir paragrafta ise Girit ve Türkler'i, kilisede gördüğü Meryem Ana ile ona saldıran Şeytan'a benzetir (68).

Birkaç Yunan romanında adı geçen 'Kızıl Elma' burada da görülür. Yunan 'Kızıl Elma'sı, Türkiye'dekinden farklı, Doğu'da bir yerdedir. Türkler'in kovalanacağı, en sonunda varacakları yerdir. Yine çocuğun anlattığına göre Yunan ordusunun Girit'e geldiği duyulunca, Rumlar sevinçle "Türk'ü Kızıl Elma'ya dek kovalayacağız" diye bağırırlar (44). 'Tarihsel Türkler' bu romanda Giritli Yunanlılar'a kötülük ederler. Bir ağa Hristiyanlar'ı yük hayvanı gibi kullanır, başka bir Türk bıçağıyla bir Rum'u kovalar, kıyımlar tezgâhlanır, Türkler dedelerimizi öldürmüştür, ninelerimizin göğüslerini kesip koparmışlardır vb. denir (32, 87, 110).[34]

Yeniden Çarmıha Geriliş (1955) romanında ise Anadolu'daki

---

34 Bu tür ifadeler Türkçe çeviride bulunmamaktadır.

Rum köyündeki topu topu üç Türk de pek olumlu kişiler sayılmaz. Ağa tembel, uyuşuk ve Yusufaki adındaki çocukla yatıp kalkan bir kimse. Seyis de *'kocaman, yabanıl, şaşı gözlü, asık suratlı bir Anadolulu'*dur (7). Bu insanlar köyün 'yöneticisi' yada devletin temsilcileri gibidirler.

Kaptan Mihalis (1953) romanında Türkler daha ayrıntılı biçimde ele alınır. Konu yine Girit ihtilâlidir. Özgürlük savaşçısı Kaptan Mihalis ile zengin bir Türk olan Nuri Bey arkadaş, hatta kan kardeşidirler. Eski düşmanlıkları unutmaya çalışırlar. Ama eski sorunlar aralarını yine açar. Çerkez olduğu vurgulanan Nuri Bey'in karısı Emine Hanım ise Kaptan Mihalis'i sever ama ona sahip olamaz. Bu kez başka bir Yunanlı'yla kocasını aldatır. Dinini değiştirmek ve serbest olmak, öyle dolaşmak ister. Mihalis bu kadını sevmez, sonunda onu öldürür.

Otuz Kuşağı'nın en ünlü yazarlarından Aggelos Terzakés (1907-1979) Türkler konusunu pek işlemez. Yazarı ilgilendiren konular Yunanistan'ın Batı komşusu İtalya ve Yunanistan'ın batısındaki adaların yaşantısıdır. Kimilerince, daha sonraki kuşağa ait görülerek bu 'kuşağa' dahil edilmeyen, İstanbul doğumlu ve Marksist hareketin içinde sayılan Menelaos Lountemés'in (1912-1976) yirmi dört roman ve öykü kitabı içinde, sadece bir romanında Türkler daha etraflı olarak görülür: *Gökyüzünü Bulutlar Kaplıyor* adlı romanda Batı Trakya'da Nüfus Mübadelesi yıllarında bir Türk ve bir Yunanlı çocuğun nasıl arkadaş oldukları ve her iki tarafın da bu zorunlu göçten duydukları acı anlatılmaktadır. Bu Türk çocuğu sınıfsal bir mücadelenin aktörü olarak, romantik sayılabilecek bir anlatım içinde belirir.

Yunan sol hareketinin içinde ün yapmış olan Stratés Doukas'ın (1895-1983) *Bir Tutsağın Öyküsü* (1929) romanı, yada daha doğrusu uzun öyküsü, Yunanistan'da çok bilinen bir yapıttır. Çok basit bir dille, 1922 yılından sonra Türkiye'de tutsak kalan bir Yunanlı askerin serüvenlerini ve en sonunda Yunanistan'a kaçışını anlatır. Manisa civarında geçen romanda tutsakların içler acısı yürüyüşleri, çalıştırılmaları, yürüyemeyenlerin öldürülmeleri hikâye edilir. Bir Ermeni'nin öldürül-

mesi olayından hareketle son yıllardaki olaylar da dolaylı olarak gündeme gelir: Ermeni'nin ailesi Türkler tarafından öldürülmüş, sonra Ermeni masum Türkleri öldürmüş, nihayet sıra kendisine gelmiştir (17).

Burada da 'olumlu' kimi Türkler vardır. Bunlar genellikle kendilerini Türk diye tanıtıp böylece Türkler'in yanında çalışan Yunanlılar'a (yada Rumlar'a) iyi davranan 'saf' kimselerdir. Bu Türkler iyi kalpli, dindar ve herhalde pek de zeki ve kültürlü olmayan kimselerdir (34). Romanın sonunda roman kahramanı Yunanistan'a varır ve sevmiş olduğu Hacı Mehmet'e bir mektup postalar. Mektupta *'Dünyayı bilenler, her şeyin Allah tarafından buyrulduğunu bilir'* cümlesi vardır (66); 'suç' alın yazısına yüklenir.

Yazar bu savaş döneminde iki ulus arasında körüklenen kin ve düşmanlık duygularını, Ege'de seyreden ve İstanbul'a giden bir gemideki Türkler'in, geminin Yunan adalarına uğramasını istememelerini göstererek vurgular: Türkler de gâvur yüzü görmek istemezler. Onlar da herkes kadar acı çekmiş gibidirler. Kitap, ilk sayfada belirtildiği gibi *'Halkların ortak acılarına ithaf edilmiştir'*

İstanbul doğumlu Maria İordanidou'nun (1913-1987) *Lóksandra* romanı Türkçe'ye çevrilmiştir. *Lóksandra* 20. yüzyıl başındaki İstanbul yaşamı üstünedir. Romanda anlatıldığı gibi Türkler, zamanın Rum cemaatinden 'uzak' bir topluluk olarak algılanır. Bir ev hanımı olan kadın kahraman Loksandra, Türkler ile iki farklı eksende ilişki içindedir. Türkler'in bazı eylemlerini birilerinden işitir. Bunlar, Ermeni kıyımları, Balkan Savaşları gibi devletin öncülük ettiği olaylardır. Bu bağlamda yazar, sıradan bir kadın olan kahramanın iç dünyasına gönderme yaparak, bu 'devlet' işleriyle ilgili Türkler'in *'köpekler'*e benzetildiğini ama aynı zamanda *'Türkler'in bir doğa felaketi gibi'* karışık bir kavram olduğuna dikkat çeker (45-46).

Ama Loksandra'nın mahallesinde tanıdığı Türkler farklı algılanır. Bunların bu devlet katındaki Türk ile *'ne ilgisi olabilir?'* (46). Bu sıradan, mahallenin Türkler'i ve 'ötekiler'i, Türk bekçi (45), Bosnalı dondurmacı (92), ekmek kadayıfçı Recep

(118), Tatar olan yumurtacı, Ermeni balıkçı, Epirli ekmekçi, Arnavut Geg ciğerci, Slav olan sütçü, Kürt odun yarıcı gibi kimselerdir (139). Türkçe çeviride 'atlanan' bir cümlede ise Kızılbaşlar fanatik, *'lanetliler'* olarak nitelenirler (16).

Çemberin Dönüşü (1979) adlı romanında ise annesinin bir cümlesini anımsamakta ve ne denli haklı olduğunu söylemektedir:

"İster Yahudi, ister Türk, ister Rum ol, yeter ki insan ol, içinde insanlık olsun, her yerde temel budur" (60).

Bu aynı romanda yazar İstanbul'un Tatavla (bugün Kurtuluş) semtinde yaşayan Rumlar'dan, *'burada Türk yaşamadığı için,Türk korkusunu duymadan mutlu yaşayan insanlar'* olarak söz eder (203). Türkler bir an için fırtınalı deniz sonra süt limanı olan denize benzetilir; Türklerin tutumu devletten emir aldıklarında *"Hayde yallah! diye gâvurlara saldırırlar, sonra da yanlış oldu derler"* diye anlatılır (180). Bu romanda, *Loksandra*'nın tersine, Türkler'le Rumlar'ın içiçe yaşadıklarını ve bu yüzden de her iki tarafın ötekinin dilini çok iyi bildiği savunulur (180).

Türkiye'de en tanınmış Yunanlı yazarlardan biri olan Didó Sótériou'nun (1911-2004) *Kanlı Topraklar* romanı *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* adıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve Türkiye'de üst üste yeni yayımlar yapmıştır. Marksist bir ideoloji çerçevesinde kaleme alınmış olan roman, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı (Türk İstiklal Savaşı) dönemini kapsamaktadır. Yazara göre Türk-Yunan çatışmalarının temel nedeni emperyalizmdir; bu yabancı güçler kimi zaman Almanlar kimi zaman İtalyan, Fransız ve İngilizler'dir (67-68). Yazar romanın sonunda *'Kahrolsun sebep olanlar'* cümlesiyle bu anlayışı özetlemektedir. Türkler ve Yunanlılar bu konuda 'suçsuz' gibi görülürler.

Yazar çok kesin bir Yunan-Rum ayırımı yapmaz ama Türkler ve Yunanlılar arasında kimi farklar vardır. Yunanlılar daha çalışkan, daha zeki, Türkler ise daha tembel ve rahata düşkündürler; yoksul ve herhalde aciz kimseler olarak görülürler. Türk kadınları aşırı örtülüdürler. Rumlar yaşamlarını 'tatlı

dil'le ve Türkler'e 'bahşiş vererek' sürdürürler (25). Genellikle Türkler ve Rumlar arasında dostluklar vardır. Belirgin bir çelişki, Yunan 'bağımsızlığı' konusundadır. Yazar, bir yanda 1919'dan önce Rumlar'ın Yunan bağımsız devletini özlemle anmış olduklarını dile getirmekte, kitabın sonuna doğru ise Anadolu'da 1919'dan sonra ayaklanan Rumlar'ın bu davranışının 'Batılılar'ın etkisiyle 'yaptırılmış' olduğunu söylemektedir.

Yönetimle ilgili olan Türkler, Yunanlılar için bu romanda da sıkıntı ve haksızlık kaynağı gibidirler. Örneğin Yunanlılar 'amele taburları'nda çalıştırılmaktadırlar. Ancak bu taburlar konusunda da *'Alman bu işin beyni,Türk uygulayan eliydi'* denmektedir, *'Anadolu'da efendi olarak yalnız Türk değil, Alman da vardı'* (86). *'Şimdi Türkiye aslında bir Alman sömürgesiydi'* (87). Romanın sonunda da İzmir'e giren Türk ordusu, Rumlar'la Ermeniler'e acıyı ve ölümü getiren kimselerdir.

Tasos Athanasiadés (1913-) günümüzde hâlâ kitaplarını yayımlayan bir Otuz Kuşağı yazarıdır. En son, iki ciltlik romanlarından biri, *Niovis'in Çocukları* (1988), yüzyıl başında ve 1922 yılındaki süre içinde Salihli civarındaki Rumlar'ı ve kendi çocukluk yaşamını, anılarına da dayanarak ele alır. Bu yapıtta kimi zaman Türkler konusunda sarf edilen 'düşman', 'alçak' gibi ifadeler yada heyecana gelen Rumlar'ın Yunan milli marşı söylemeleri vb., yazarın kendi benimsediği görüşü yada okuyucuya göstermek istediği 'ötekinin özellikleri' değil, o dönemde Rumlar arasında yaygın olan ifadeler ve inançlar olarak dile getirilir. Gerçekçi yazımın bir gereği olan bu tür ifadelere değil, burada, daha genel bir 'gerçekliği', 'öteki'ni açıklamayı, resmetmeyi, göstermeyi amaçlayan kimi noktalara değinilecektir.

Türkler ve Yunanlılar savaş başlayana kadar rahat yaşarlar. Ancak iki cemaat arasında samimiyetsiz ilişkiler görülür. İttihat ve Terakki yanlısı subay (ki burada 'ulusçu' kişi anlamına gelmektedir), 'nankör' cemaate, ayaklanacaklar diye kuşku ile bakar, Rumlar ise biraz saf olan subayı kurnazlıkla 'idare ederler' (34-38). Ermeni kıyımları 'Devlet'in emrindekilerin neler yapabileceklerinin bir belirtisi gibidir. Yazılanlar ise korkunç-

tur: göç ettirilen kimseler yolda öldürülür, kimileri açlıktan ölür, çocuklarıyla intihar eden anneler, karnı deşilen çocuk çocuk, şikâyette bulundular diye ağızlarında cinsel organlarıyla ağaçlara asılanlar vb. (149).

Kimi bağnaz yada ulusçu Yunanlılar Türkler aleyhinde konuşur: Türkler için 'gelişmeye yatkın olmayanlar' derler (163). Türkler de yenik düştüklerinden Rumlar'a 'kin beslerler' (276). Savaşın sonuçları herkes için sıkıntılar ve mutsuzluklar doğurur. Kitabın sonunda Rumlar yurtlarını bırakıp Yunanistan'a kaçmaya karar verirler. Son sahnelerden birinde, Mevlevi olan yaşlı, ermiş İsmail ile Rum öğretmen dertleşirler. 'Allah birdir' diye özetlenebilecek bir söylemle anlaşırlar; yüzyıllar boyunca içiçe yaşadık derler. 'Yazık oldu' anlamında sürdürürler sohbetlerini içli bir sahnede; vedalaşırlar (216-220).

İki eski dost olan Kadı Efendi ile Hacı Leondis de en sonunda dertleşirler ve vedalaşırlar. İki tarafın başına gelenleri anlamaya, açıklamaya çalışırlar. Çok üzgündürler. Kadı Efendi *"Yunan ordusu geri çekiliyor. Ama bizimkiler size dokunmayacak; sizinkiler de bize dokunmadıkları gibi"* der. Yanıt, *"biz özgürlüğe alıştık artık, gitmeliyiz"* biçimindedir. Kadı, birçok 'valide sultanın' Rum olduğu, Rumlar'ın Osmanlı Devleti'ne sultanlar kazandırmış olduklarını, *'akıllı bir ırk/ulus'* olduklarını bildirir ve sonunda *"gitmeyin"* der.

Leondis ise Devleti elinde bulunduranın güce de sahip olduğunu söyler. *"Farkımız şudur: Yunanlılar vurmadan önce okşarız, siz okşamadan önce vurursunuz"* Sonra Bizans döneminde genç bir güç olan Osmanlılar'ın Bizans'ı nasıl ele geçirdiklerini anımsarlar. Kadı yeniden *"sizin ırkınızda doğal bir asalet vardı, sizin kanınızda terakki bulunurdu, gülmeyi, okuma yazmayı severdiniz, bize çok yararlı oldunuz... Demek kısmet böyleymiş"* der (331-333).

Burada dikkat edilmesi gereken, Rumlar'ın dertleşebileceği ve anlaşabileceği kimselerin derviş ve kadı gibi 'geleneksel' kişiler olmasıdır. 'Ulusçu', savaşa katılmış Türkler dolaylı bir biçimde herhalde olumsuz sayılabilirler. Olumlu Türkler henüz 'ulusçu bağnazlığa' kapılmamış olanlardır. Bu 'iyi kalpli' Türk-

ler'in dünya işlerinin düzeni konusunda Allah'a oldukça güvenen ve bu yüzden de işleri Allah'a bırakan kimseler oldukları da ileriye sürülebilir. Bu tür 'olumlu' kimseler Yunanlılar'ın iyi, üstün, olumlu yanlarını da kabul ederler ve bunları dile getirirler.

Bu tür olumlu Türklerin 5. Bölüm'de anlatılan 'safça olumlu' tiplere çok benzedikleri hemen görülebilir. (Ayrıca bkz. 11. Bölüm D-43, 12. Bölüm F-53, 58, 59, 13. Bölüm G-71-82, 83).

Son dönem

'Son dönem' Yunan edebiyatı hem zaman sınırlamasıyla hem de yazım anlayışı ile belirlenebilir. Otuz Kuşağı'nın bugüne dek roman yayımladığı düşünüldüğünde 'son dönem'in belirlenmesinin ne denli nesnel olduğu anlaşılır olmaktadır. Burada, imaj konusuyla sınırlı kalınarak, önce göreceli olarak daha yaşlı ve geleneksel yazıma yakın kimi yazarlara değinilecek ve sonra yeni deneyimlerden örnekler verilecektir.

1950'li yıllarda şiirler de yayımlayan Chréstos Samouélidés'in (1927-) *Karamanlılar* romanı 1980 yıllarında yayımlandı. Bir Kayseri köyünde Rumlar'la Türkler'in yakın, dostane ilişkileri, bazı toplumsal sorunlar ve Nüfus Mübadelesi romanın temel konusudur. Romanda Karamanlılar'ın doğal olarak ana dilleri Türkçe'dir; ama dinlerine bağlı Ortodoks Hristiyandırlar ve Rum Patrikhane'yle ve kimi zaman Grekofon Rum cemaatleriyle yakın ilişki içindedirler.

Kayseri köylerinde Karamanlılar'la Müslümanlar doğa felaketleri durumunda 'kardeş gibi' birbirine destek olmaktadır (46-55), *'Hristiyanlar'la Türkler ortak düşman çekirgelere karşı mücadele ederler'* (56). Zorunlu göç sonucu Rumlar köylerini terk etmek durumunda da kaldıklarında, Türkler onlara ellerinden gelen yardımı dokunaklı bir biçimde sunarlar (378).

İki toplumun ilişkilerine ve bu yapıttaki Türk imajına (ve Karamanlı/Rum imajına) daha yakından bakıldığında 'kardeş' ilişkilerinin aynı zamanda bir eşitlik ilişkisi anlamı taşımadığı da görülmektedir. Karamanlılar çok faal olan, ticarete atılan ve

bir süre sonra zenginleşen kimselerdir; Türkler ise toprağa bağlı, genellikle Rumlar'ın yanında çalışan ve durumlarını pek değiştirmek istemeyen, 'kaderlerine boyun eğen' kimselerdir (49, 60 vb.). Söz konusu köyde Türkler, Yunanlılar (yazar bu anlama gelen Hellénes sözcüğünü kullanır) ve Ermeniler barış içinde yaşarlardı; aynı kaldırımı ve aynı havayı paylaşırlardı.

'Yine de, iç dünyalarıyla ilgili alanda, düşünceleri ve dua etme alışkanlıkları değişiyordu; üç cemaatin her biri, imanın ve atalarından gelen geleneklerin ışığında tarihin ve yüzyılların mirası olan ayrı bir ruhla belirlenirdi. Çünkü insanlar ne denli dostluklar oluştursalar da, ne denli ortak çıkarlarla, işlerle güçlerini birleştirseler de, ne denli bayramlarda, panayırlarda ve düğünlerde karşılıklı ziyaretlerde bulunsalar da, her cemaatin o ayrı ruhu yok olmuyordu. Aralarındaki ruhsal mesafenin aşılması için, iyi niyetin, inancın, iyi komşuluğun ve ortak yaşamın köprüsüne gerek duyuluyordu. Türkler her geçen gün toprağa daha da bağlanıyorlardı, çalıştıkça da... ona daha da bağımlı oluyorlardı. Gelişmiyorlardı da. Gittikçe Rumlar'a daha çok dayanarak yaşıyorlardı' (130).

Yine de romanda ortak yaşamın duygulu sahneleri çoktur. Kimi zaman Türk halk ozanları ve aşıkları bütün köyü duygulandırır (150-153), kimi zaman her iki tarafın da Türkçe konuşan Anadolulu Türk ve Rum halkı birbirine, Batı Makedonya'dan getirtilen ve Yunanca'dan başka dil bilmeyen Türk göçmenlerden çok yakınır (408). Ama arada Türk 'ulusçuları' da gündeme gelir ve bu yeni siyasi güç, acının ve çatışmanın temel nedeni olarak gösterilir: 'pazarın namuslu yarış minderinde Rumlar'la ve Ermeniler'le baş edemeyen Türkler, katliamın kestirme ve namussuz yolunu seçtiler' (259). Romanda Ermeniler ve Rumlar'ın çektikleri acılara da yer verilmektedir: mübadelenin, amele taburlarının, kıyımların sahneleri de sunulmaktadır.

Yazar cemaatler arasında gelişmiş olan kimi önyargıların ve güvensizliklerin varlığını da başarılı bir biçimde anlatır. Giouvanakés ile Osman ağa çok yakın dostturlar. Bir ara Rum, zor durumda kalır ve oğlunu birkaç günlüğüne dostunun evine

bırakır. Osman ağa ve karısı da bu çocuğu çok severler, onun evde bulunmasından mutlu olurlar. Çocuğa giyim kuşam alırlar. Başına da yaraşır diye fes giydirirler. Ama bunu duyan Rum panik ve öfke içinde çocuğu almaya gelir. Ona göre, Osman ağa çocuğu Müslüman yapmak istemişti. Rum'un *'öfkesinden dolayı gözleri görmez olmuştu'* (96).

Yönetici konumunda olmayan Türkler bu romanda bir yanda iyi komşu, iyi yürekli kimseler olarak, öte yanda biraz tembel (50), biraz keyiflerine ve huzurlarına düşkün (51), 'yüzyıllardan beri devlet otoritesine boyun eğen' kimseler (252) olarak gösterilmektedirler. Sonunda atalarının kemiklerini yakıp Yunanistan'a gider Karamanlılar, sevdikleri toprakları ve komşularını üzülerek geride bırakarak. Yunanistan'da sıkıntılı yeni bir serüven başlamıştır.

On yıl kadar sonra yayımlanan Andreas Nenedakés'in (1918-) *Kocakafalılar* romanı dil, anlatım sanatı ve konuya yaklaşım bakımından farklı yollar denenmekle birlikte, konumuz açısından ilginç benzerlikler sergiler. Konu, Birinci Dünya Savaşı ve Türk İstiklal Savaşı yıllarında yazarın memleketi olan Girit'te geçer. Yunanlılar ve Türkler arasında bir yanda dostluklar yaşanmakta, öte yanda ulusçu ideoloji ve savaşlar insanlar arasında kinleri doğurmaktadır. Sonunda Giritli Türkler (Yunanca konuşan Müslümanlar) Mübadele'nin sonucu olarak, Karamanlılar gibı, yurtlarından ayrılırlar.

Bir çocuğun ağzından anlatılan ve Girit'teki 'ortak' yaşamın binbir ayrıntısıyla dolu olaylar, bir dostluk ile ulusçu kinler karmaşasıdır. Düne kadar bir arada yaşayan komşular, komşu çocukları birden, nasıl olduğunu anlamadan birbirlerine düşman kesilirler. Kavgalar, alay etmeler, hakaretler hatta öldürmeler başlar. Ulusal bir kin tarafları değiştirmiştir. Her iki taraf da geçmişi 'hatırlamaya' başlar; hatırladıkları da, geçmişte 'öteki' tarafın 'bizim' tarafa yaptığı haksızlıklar, kıyımlardır. Bu anılar, yazara göre, Yunan tarafında daha çok acı ve aşağılanma, Türk tarafında ise geçmişteki yücelik, zafer ve üstünlük anılarıdır.

Tarih önemli bir rol oynar kitapta.

'Hristiyanlar unutamıyordu, geçmişi. Yaşlılar çektiklerini anla-

tırdı... Yüreklerinde ne af ne de sevgi vardı, yalnız kin. Bundan dolayı çekmiş olduklarını işitince, neden birden 'Türk' demenin, onu öldürmek kadar ağır geldiği anlaşılırdı' (90). *'Hâlâ taze olan yüzyılların köleliği unutulamıyordu'* (49).

Rumlar arasında söylenenler, tarih içinde, yani eskiden Türkler'in bu adada istedikleri Rum'u öldürebilecekleri yönündedir (255). Anadolu'daki savaşın haberleri Girit'e ulaştıkça, Türk ve Rum çocuklar, her ne kadar teke tek kaldıklarında yine dostça oynasalar da, büyük gruplar oluşturduklarında Türk-Yunan savaşı adına aralarında kavga ederlerdi (162).

Yine de bu havaya uymayan insanlar vardır. Türkler'e saldırmak isteyenlere karşı çıkanlar olur. Biri saldırganlara sert bir biçimde karşı çıkıp, *"İsteyen gitsin Türkler'i Anadolu'da öldürsün"* der, yaşamını tehlikeye atarak; böyle derken, diye ekler yazar, Türk ağa ve beyleri değil, *'evimize kadayıf getiren komşu Türk çocuklarını, Gül'ü, Ali'yi ve evlerinde sünnet düğünlerinde kemençe çalan Emine'yi düşünüyordu'*, romandaki Türkler'i bir bir sayarak (256).

Öyküyü anlatan çocuk annesinin söylediklerini de aktarır: *'Bütün insanların iyi olduğunu söylerdi, ister Türk olsun ister Rum, ister Çingene ister Arap'* (160). Annesi çok duygulu bir öykü içinde, bir Türk bayrağı görmek isteyen mahallenin Türk çocuklarına, çok saygılı bir biçimde, evlerinde bulunan Türk bayrağını nasıl gösterdiğini de anlatır (214-219). Bu Türk çocukların *'bizden hiç farkları yoktu'*.[35]

Türkler, *Karamanlılar* romanında olduğu gibi, burada da ekonomik olarak Yunanlılar'a göre geri bir durumda bulunurlar. Türkler adaya gelince Rumlar'ın güzel, zengin evlerine hazıra konarlar (15); *'ama yavaş yavaş, Türkler'in çalışma, rahat yaşam ve huzur konusundaki yaklaşımlarından dolayı düzenleri bozuldu, Türkler en iyi tarlalarını elden çıkardı'*. Böylece Rumlar gelişti, Türkler ise kötü durumda, yaşamak için olmayacak işleri yapmaya razı oldular (15). Rumlar zenginleşir. *'Türkler ticaret savaşını kaybetmekte olduklarını gördüler'* (18).

---

35 Bu roman konusunda daha ayrıntılı bir yazı için bkz. H. Millas, 'Girit ve Bir Roman', *Toplumsal Tarih* dergisi, İstanbul, Eylül 1995, s. 21.

1925 yılındaki Nüfus Mübadelesi'yle ilgili yukarıda anlatılan iki romanın bir tamamlayıcısı gibi, Türkçe'ye de aynı adla çevrilmiş olan Giórgos Andreadés'in *Tamama* roman/anı kitabında ise gerçek bir olay, ailesini kaybeden bir Rum çocuğunun nasıl Türkiye'de evlat edinilip büyütüldüğü, yıllardan sonra ise nasıl Yunanistan'daki akrabalarını bulduğu anlatılır. Romanın arka planında savaşın korkutucu vahşeti vardır. *'Türkler bizi öldürmeden rahat etmeyeceklerdi'* (49), *'tehcirler kıyım ve soygunla biterdi'* (61), *'soyumuz kölelik yıllarında yüzyıllardan beri çektikleri'* (81) gibi cümleler az değildir.[36]

'Otuz Kuşağı' deyince pek akla gelmeyen bir yazar da Nikos Papaperiklés'tir (1908-1995). Yunan komünist hareketin ve Marksist düşünce akımının içinde yer almış, iç savaşa katılmıştır. 'Philikos' takma adını da kullanmış olan yazar ilk kez 1932 yılında öykü olarak kaleme aldığı bir temayı 1955'de roman olarak yayımladı. Konu Birinci Dünya Savaşı yıllarında Çanakkale civarında geçmektedir. Romanın adı, Türkçe olarak '*Gâvur*'dur. Bu romanda Türkler ve Yunanlılar, sınıfsal bir dayanışma içinde, ortak düşman sömürücü 'ağa'ya karşı ortak bir mücadele vermektedirler.

Romanın adını da oluşturan 'gâvur', romanın kahramanı Giannakos adındaki Rum'dur. Takma adını, gâvur'u, *'çok eski atalarından miras almıştı'*. Kimi ağalara göre küfür olan bu adı taşıyan birçok atası idam edilmiş ama *'hiçbiri soyunu inkâr etmemişti'*. Hiçbiri Yunanca 'is' takısını kullanıp 'gâvuris' dememişti kendine; *'son heceyi, 'uuurrr' diye sürerek öfkeli bir aslanı anımsatmak ister gibiydiler'* (18).

Bu Gâvur, sömürücü ağalara ve Sultan'a karşı bir çete savaşı içindedir. Düşman, Rumlar'ı, ama kendi dinlerinden olanları da, Türkler'i de soyan zengin (Müslüman) ağalardır (31). *'Sultan ülkeyi yönetip ağalar halkı soydukça'* bu durum değişmeyecektir (39). Gâvur'un yanında Çerkezler, Tatarlar, Yörükler,

---

36 Bu yapıt, çevirmeni Ragıp Zarakoğlu tarafından hemen hemen bütün Yunanca kitaplarla yapıldığının aksine, hiç otosansüre başvurmadan Türkler'le ilgili bütün 'olumsuz' değerlendirmeleri dürüst ve olması gereken bir biçimde aynen Türkçeye aktarılmıştır.

Türkler, Rumlar vardır; bunlar *'bir araya gelip birbirini sevdi,... mücadelenin içinde ortak hedefler saptadı, ortak düşler kurdu'* (165). Halktan insanlar eğlenirken, ibadet ederken Ermeni, Rum, Çerkez, Hristiyan, Osmanlı demeden bir araya gelirlerdi (138). Gâvur'un *'kaması çürümüş İmparatorluk'un etine saplandı... Gâvur'un ordusu, mutsuzluğun sadık yoldaş kıldığı ve din ve dil farklarının hiç ayırım oluşturmadığı bir bütündü'* (117).

Türkler'e karşı çıkmak isteyenlere, *"Bu Türkler midir yahu, bize kötülük edenler? Bunlar bizim kardeşlerimizdir. Yoksulları ağa canavarlarından ayırın"* diye bağırır halkın yanında bulunan köy papazı. Oysa yüksek rütbeli din adamı *"Sultanımızın sağladığı düzen var burada... Burada ordusu, devlet yönetimi geçerlidir"* diye paylar Gâvur'u (229). Gelecek ise umut doludur: *"belki biz göremeyeceğiz, ama peşimizden gelenler çoktur... Köleler dağa çıkmaya başladığında, insanlar artık korkmamaya başladıklarında,... son sultan da en son ağanın barsaklarından asılınca'* *kurtuluş gelecektir. Şu anda Türkiye çürümüşlüğünün kötü kokusuyla canlı halklarını zehirlemektedir. Dağlardaki bu yiğitler olmasaydı, insanlığını koruyan işçiler olmasaydı, köpek gibi ağalarıyla bu Türkiye kapalı bir mezar olacaktı. Gelin omuz omuza savaşalım ve varsın yarı yolda helâk olalım"* (167).

Bütün roman boyunca bu anlayış egemendir. Halktan insanlar birbirine yardım eder. Bulaşıcı hastalık din ve soy ayırımı gözetmeden çoluk çocuk herkesi öldürürken Türk bir ailenin öksüz kalan bir bebeğini Rum bir aile kendi çocukları olarak yanlarına alırlar. En küçük çocukları olduğu için onu en fazla severler: *'annemin aklı fikri bebeğimizdeydi, küçük Türk bebeğimizdeydi'* (207). Romanın sonunda, yetim Rum çocukları, bu bebekle birlikte annelerinin kucağında güveni ararlar: *'o zaman küçük Türk çocuğumuz da güzel gözlerini annenin küpelerine dikti... ve 'Mama, mama* (yani anne, anne) *dedi'* (233).

Kötü Türkler'in oluşturduğu kimi çetelerin Rum kızlarının ırzına geçtiği de olur; ama aynı çeteler Müslüman kızlara da aynı şeyi yaparlar (101). Romanda Türk kızları ise Gâvur'un ününü duymuşlar, onun için Türkçe yazılan şarkılar da bestelemişlerdir: *'Ey dağlar! Ey dereler, / Çetemize Gâvur derler'* diye

(120). Romanda Yunan, Yunan devleti, 'ulusal' konular yoktur. Yalnız bir ara bir Rum okulundan söz edilir. Bu okul, büyük ve güzeldir. Homeros'u, Achilleas'ı, Odysseas'ı okur çocuklar. *"Öğretim büyük bir avunçtu bizim için"* diyecektir romandaki Rum çocuğu (192).

Arés Phakinos (Fakinos) (1935-) Marksist jargonu kullanan çağdaş bir yazardır. *Belleğin Kalesi* adlı tarihi romanında (1992) Yunan 'tarih'ine ve ulusal 'bellek'e metafizik denebilecek bir önem verir:

'Binlerce yıldan beri halkımız... işlerine gelmeyen olayları unutturmaya çalışan kimselere karşı, Tarih'ini korumaya çalışmaktadır' (273).

Yazara göre Yunan ulusunun karşısında düşman olarak hem Doğu (Türkler), hem de Batı (Katolik Frenkler) bulunmaktadır (60); Avrupalılar'a da güven olmaz! (80). Batılılar, Türkler'den farklı olarak Yunanlılar'ı dinlerinden de etmek istedikleri için, en önde gelen düşmanlardandır (206).

1972 yılında yayımlanan ve Yunanlılar'la Osmanlılar arasındaki savaşları konu eden romanda Türkler tarihi düşman olarak belirir. Roman kahramanı Kostas Bekas 'Türkler'in sebep olduğu yıkıma bakar ve manastırlarda görmüş olduğu Kıyamet gününü ve dehşeti resmeden ikonaları anımsar (66); mücadele *'meleklerle şeytanlar'* arasında gibidir. Türkler'in temel amacı Yunanlılar'ın tarihini, belleğini yok etmektir; Osmanlı devletine ancak böyle boyun eğeceklerdir (201, 257).

Bu eserde binlerce yıllık Yunan ulusu her bakımdan üstündür; Türkler Yunan'a göre 'tarih' ve uygarlık açısından geridir (24, 142 vb.). Hatta Yunanlılar'ın bu üstünlüğü bir yerde 'kan'a da dayandırılır: *'damarlarında akan kanı değiştirecek adam yoktur dünyada'* (164). Yunanlılar ve Türkler *'bin yıldan beri sözle değil kılıçlarla konuşmaktadırlar... onları kan borcu ayırmaktadır... Tarihlerini bilmezlikten gelmeye hakları yoktur'* (142). Yunanlılar Türk esareti altında yaşamamak için mücadelelerini roman boyunca sürdürür. *'Dünyanın hiçbir yerinde bu denli kan akmadı, bu denli katliamlar olmadı, bu denli savaşılmadı (özgürlük için)'* (42).

Bütün bu söyleme, yakınlık duyulan kimi yoksul Türkler (162) ve 'sosyalist' bir yorum eşlik etmektedir: *'Yoksulun kanını emen sülükler'* biçiminde (91). Yazarın başka bir kitabında, *Kayıp Yaşam*'da (1995) ise, Batı, 'antiemperyalist' bir yaklaşımla ulusal düşman olarak algılanır: *'Emperyalizmin mikrobu Avrupa'nın kanında en eski yıllardan beri vardır'* (220) ve Roma'dan Hitler'e olaylar sıralanır.

* * *

Yunan romanında son yıllardaki temel gelişme, bütün dünya edebiyatındaki gelişmenin etkisinde de kalarak, anlatım açısından yeni bir anlayışı izlemiş olmasıdır. Son yıllarda, kuşku ile karşılanan pozitivist güven, yerini daha temkinli yorumlara bıraktıkça, bu değişim romanlara da yansır. Romanlar geçmişi, bugünü, insan doğasını ve iç dünyasını, toplumun temel yasalarını anlatmak yerine, daha 'masalımsı', simgesel ve farklı yorumlara açık bir anlatıma kayma eğilimi göstermiştir.

Bu genel gelişmenin Türk'ün imajı açısından temel sonucu, artık Türk'ün kesin bir nitelik taşımadığıdır; ne kesin olarak iyi, ne de kesin olarak kötüdür. Simgesel, masalımsı, yorumlara açık bir kişilik edinen 'öteki' bugüne dek gösterildiğinden farklı olarak bir sis perdesi, bir buğulu camın arkasında kalmış, keskin köşeleri törpülenmiş, çizgileri kesinlikle seçilemeyen bir resim gibi olmuştur. Anlatılanlar da artık 'geçmiş olaylar' yada 'yaşanan' değil, *yine* zamanın felsefi algılamalarıyla uygunluk içinde, kişilerin 'anladıkları', 'anımsadıkları', 'inandıkları' bir geçmiş ve şimdiki zaman olarak dile getirilmektedir. Yani 'dış dünya' ve dolayısıyla 'öteki' de, artık karşımızda yada çevremizde değil, yazıya geçirilmeden hemen önceki en son aşamada, algılamalarımızın uzantısı olarak durur. En azından romancılar böyle bir dünyayı çizmeye çalışmaktadırlar.

Yapıtlarında Türkler'e özel bir yer veren üç kadın yazarın 1989, 1990 ve 1994 yıllarında yayımladıkları iki roman ve bir öykü kitabına yakından bakarak bu son gelişmeler izlenebilir.

Rea Galanaké (1947-), İsméné Kapantaé (1939-) ve Maria Beinoglou'nun (1949-) kaleme aldıkları yapıtlarda, herhalde son dönemde Yunan edebiyatında pek de revaçta olmayan 'Türk' konusu özellikle yer almaktadır. İlk iki yazar Yunanistan'da tanınmış yazarlardır; söz konusu romanları, yayımladıkları altıncı ve ikinci yapıtlarıdır. Üçüncü yazar ilk kitabını yayımlamaktadır.

Girit doğumlu Rea Galanaké'nin (1947-) *İsmail Ferik Paşa'nın Hayatı* adlı romanında bir Girit ayaklanmasından başlayarak farklı yollar çizen iki kardeşin yaşamları konu edinir. Romanın kahramanı Ortodoks, Grekofon bir çocukken Girit'ten alınıp Mısır'a götürülen ve Müslüman olan, sonra yetenekleri ve şansı sonucu yükselerek bir Osmanlı/Mısır ordusunun başında yeniden Girit'e, bu kez yeni bir ayaklanmayı bastırmaya gelen, Emmanuil adıyla belli bir yaşa gelmiş olan ve çocukluk yıllarını hâlâ anımsayan İsmail Ferik Paşa'dır. Kardeşi Andonis Atina'ya yerleşmiş, zengin olmuş, ayaklananlara mali destekte bulunmaktadır.

Osmanlı paşası, ailesinin evine doğru ordusuyla yaklaştıkça, çocukluk anıları, kimliğiyle ilgili bazı kuşkular, yaşlı yakınlarıyla karşılaştıkça geçmişin bağlarıyla şimdiki zaman arasında var olduğunu düşündüğü sorumlulukları ve görevleri, sorular, sürprizler, şaşkınlık ve rahatsızlıklar yaratan hayaller gibi belirirler. Geçmişini bilen bazı Müslüman kökenli kimseler, ama özellikle devşirmeden gelen Ömer Paşa, kökeninden dolayı Ferik Paşa'dan çekinir; onu yakından izler; ihanet eder diye kuşkulanır. Sonunda Ferik Paşa, küçük bir çocuk olarak yaşadığı evinin bir odasında, bir gece tek başına, çocukken duvarın içinde sakladığı sapanını arar. Bulamaz. Hastadır. Köyü yakılırken ölür. Bir Paşa olarak, merasimle gömülür; ama belki onu zehirlemişlerdir.

İsmail Ferik Paşa, uzlaşması imkânsız iki yaşam arasında bocalar bir an. Her iki kimliği de kabul eder, en doğal bir biçimde, düşman için bir an 'itiraf edilmeyen, yasak' bir sempati ve empati duyar (101).

'Her iki hayatım kendi dinini korudu, karşıtlık yaratmadan,

karşı tezler ileriye sürmeden, zaten iki farklı yaşam biçimi arasındaki en temel fark bu değildi' (111). Rumlar'dan yana olmayı kabul etmez: *'Bu yaşta anıların alanını değiştiremem. Kayıp bir ülke olarak Mısır'ın düşüncesi bana çok ters geliyor. Bu olamaz. Ve kuşkusuz çıldırırım, eğer kayıp iki ülkem olsa'* (137).

Sonuna dek bir Paşa olarak kalır Ferik/Emmanuil. Ölürken, son anında annesinin adını anar Yunanca, ve Arapça olarak en yakını, Mısır'lı İbrahim'i (187).

Yalnız ayaklanmaya, isyana bir an için "ihtilâl" der; *'en nihayet ona ihtilâl dedim'* (135). Giritliler yenilip başıbozuklar çoluk çocuğa saldırınca ricat borusu çaldırır; emir dinlemeyenlere karşı düzenli Osmanlı ordusunu salar (167). Girit topraklarında hastayken bir an unutmadığı Yunanca'sıyla sayıklar (158).

Ayaklananlarla düzeni korumaya çalışan güçlerin mücadelesi oldukça tarafsız sıfatlarla anlatılır. Gösterilen hoşgörü de, vahşet de siyasal alanda somut sonuçlar elde etmek için araçlardır. Aslında insanlar 'iyi' yada 'kötü' değildir. Konumları, siyasal rolleri onları şu yada bu yöne doğru götürür. Ama din dayanışması ve yakınlığı çatışan insanların arasında da görülür. Mısır ordusundaki Kopt'lar, Kıpti'ler ve Hristiyanlar fişeklerden kurşunları çıkarırlardı arada (123).

Türk imajı açısından roman kuşkusuz 'dengeli' ve 'temkinlidir'. Ama bu yapıtın bir Yunanlı yazarın kaleminden çıktığı da belli olmaktadır. Konunun kendisi bir 'Yunan' konusudur: Dini, Müslümanlar tarafından, kendi isteği dışında değiştirilen Rum çocuğu. İsyanın (haklı) bir ihtilâl sayılması ve bunun 'karşı' tarafa kabul ettirilmesi, savaşın bazı vahşet sahneleri, unutulmayan Yunanca... Tüm bunlar romanın Yunan edebiyatının bir yapıtı olduğunu anımsatır.

Bu romanda İbrahim Paşa sedirde afyon içer (113), Türk askerler köylüleri katleder, köyleri yağma eder (122-147), özellikle başıbozuklar çok insanın hayatına mal olurlar (126). Yani romanda Türkler bir savaş çevresi içinde ortaya çıkar. Türkler ile Yunanlılar'ın karşı karşıya gelmeleri bu ölüm-kalım ve özgürlük/kölelik mücadelesiyle yakından ilişkilidir. Buna ta-

rihsel boyut denebilir; ilişkilerin tarihsel boyutu bir mücadele ekseni etrafında döner.[37]

Ulusal ve yerel kimlik sorunlarını konu edinen bu romanı, V. Calotychos, Orhan Pamuk'un *Beyaz Kale*'sine benzer bulmuştur. Ulusçu tekyanlı kimlik anlayışından uzaklaşan yazarlar arasında benzerliklerin ve ortak yaklaşımların görülmesi yeni bir gelişme sayılmalıdır.[38]

* * *

İsméné Kapantaé'nin (1939-) *Epirliler ve Türkler* adlı romanı da (1990) tarihsel bir romandır; IV. (Avcı) Mehmet döneminde yani 17. yüzyıl sonunda Epir'de geçer. Birinci bölümde Eudokia adındaki kadının ağzından o dönemde sıradan halkın zor yaşamını öğreniyoruz. 'Genos', (o dönemde 'ulus' anlamına yakın bir biçimde kullanılan bir sözcük), kurtuluşu umut ederken, Avcı Mehmet de Müslüman ve Hristiyan halkı av zevki için araç gibi kullanır. Yunanlılar Batı ile yakın bir ilişki içinde gösterilmekte, ticaret ile kimileri zenginleşmekte ve 'ge-

---

37 Bu roman İngilizce'ye çevrilmiştir *(The Life of Ismail Ferik Pasha*, Paris, UNESCO). *Times Literary Supplement*'te (5/7/1996) Alev Adıl, bu 'olumsuz' Türk imajından rahatsız olmuş olmalı ki, romana sert bir eleştiri yöneltmiştir; roman ulusçu bir ideolojinin ürünüdür: İyi ve üstün Yunan'ı/Batı'yı, kötü Türk'ün/Doğu'nun karşısına çıkarmaktadır. Eleştiride Girit'te ayaklananlara, 'asiler' (rebels) denmekte, Osmanlı devletinin 'kosmopolit' anlayışından söz edilmekte, devşirmenin, çocuklarını verenler tarafından 'istendiği' de savunulmaktadır. İki hafta sonra C. Williams ve A. Sweeney, A. Adıl'ın romanı anlamadığını ve Galanaki'nin aslında kimliklerin çok yanlılığını göstermek istediğini savunmuştur. 26/7'de A. Adıl yeni bir yazıyla Galanaki'nin çok kötü, her şeyi siyah/beyaz gösteren, anlaşılmaz bir yazar olduğunu savunmuştur. Kanımca anlaşılmazlık, kimi Türkler'in, Yunan edebiyatçılarınca kaleme alınan Türk imajının, kendi özel beğenilerine göre olamayacağını anlamamalarından kaynaklanmaktadır. Galanaki'nin romanının, bütün dünya edebiyatında (ve Türk edebiyatında da) var olan 'öteki'yle ilgili bir açıdan bakıldığında, çok özel ve göreceli olarak da oldukça 'tarafsız' olduğu görülecektir. Bu romanın Türkçe çevirisi için bkz. Galanaki, Rea. *İsmail Ferik Paşa'nın Hayatı* (Çeviri: H. Millas), İletişim Yayınları, İstanbul 1999. Bu baskının önsözünde söz konusu kimlik tartışması ile ilgili H. Millas'ın bir yazısı vardır.

38 V. Calotychos, 'Thorns in the Side of Venice? Galanaki's Pasha and Pamuk's *White Castle* in the Global Market', *Greek Modernism and Beyond* adlı kitapta, (der.) Tziovas, Rowman & Littlefield, New York, 1997.

nos'un davasına katkıda bulunmaktadırlar. Böyle zengin bir insanla evlenen Eudokia'nın Aleksandros adında bir oğlu olur.

Romanın çarpıcı bir bölümünde, genç Aleksandros bir gün annesine Müslümanlık'ı seçtiğini açıklar (143-153). Annesi şok geçirir. Yeni adıyla Yusuf, mantıklı bir söylemle nedenleri açıklar: din önemli değildir, Tanrı zaten birdir; neden güçlü olanın karşısında direnip boşuna mutsuz bir yaşam yaşamalı vb.

'Nehire karşı mücadele boşunadır... akıllı insan kendini akıntıya bırakır'

İkinci bölümde bir keşiş romanın olaylarını kendi açısından anlatır. Üçüncü bölümde ise Aleksandros'un çocukluk arkadaşı genç bir Türk, Nazım da, kendi açısından ilgili olayları anlatarak öyküyü tamamlar. Bu üç farklı anlatımdan, okuyucu kendi sentezini yapma olanağını edinir. Öykünün ardında bir aşk vardır. Aleksandros, en yakın arkadaşı ve ağanın oğlu Nazım'ın kızkardeşi Fikriye'yi sevmiştir. Fikriye de onu sever. Müslüman oluşu herhalde bundandır. Evlenirler, mutlu olurlar, Yusuf güçlü bir 'Osmanlı' olur, hatta artık Nazım'ın mali sıkıntılarını da halledecek duruma gelir.

Nazım'ın kısa ama güçlü monoloğu içinden üçlü bir ilişki ortaya çıkar (225-239). Nazım'ın babası ona 'gâvurların Türkler'den daha aşağı olduklarını' küçükken anlatmıştı.

'Her şey Allah'ın inayetiyle Padişah'ındır, yani Türkler'in. Yukarıya bak oğlum, gök bile Türk'tür. Allah bunun böyle olmasını istedi, bu hep böyle olacaktır' Ama kızkardeşi Aleksandros'u sevince, *'köpek gâvur, kızkardeşine göz dikince'*, bir kıskançlık krizi geçirir Nazım. Özellikle Fikriye'nin *'Başbaşa kalınca ona eskiden olduğu gibi Aleksandros derim'* demesi, romana farklı bir anlam da kazandırır. *"Biliyorsun"*, der Fikriye, *"sarışın saçlarının, gözlerinin, ellerinin başka adı olamaz; belki de bu adıdır benim kalbimi fetheden"*

Nazım, Aleksandros/Yusuf'u yok etmeyi amaç edinir. Ve iftira ile onu gözden düşürür, kızkardeşinin acı duyacağını bile bile ölümüne neden olur. Yargılanmak üzere götürülürken atını nehrin içine sürer, boğulur. Kitabın sonunda babasının, küçükken onu avutmak için söyledikleri yeniden kulaklarında çınlar:

'Ağlama Nazım, ağlaman için neden yoktur, sen bir Türk'sün, bırak ötekiler ağlasın'.

* * *

Maria Beinoglou'nun *To Mefalo Ploio (Büyük Gemi)* adlı öykü kitabı, Ürgüp-Nevşehir kökenli ailesinden 'kulaklarında kalanlardan' oluşmuş bir kitaptır. Olaylar gizemli, masal gibi anlatılan bir Anadolu'da geçer. İnsanlar, 'ulus' ve din farkları içinde gösterilmekle birlikte, bir arada yaşarlar, özellikle dertleri ortaktır, ortak bir biçimde yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar. Burada iki öyküye değinilecektir. 'Tohsan Kıtlığı' ve 'Hıdırellez'in Aziz-Yorgo'su.

Hicri 1290 yılında yörede kuraklık ve kıtlık olur. Bu yıl, halk ağzında 'tohsan kıtlığı' diye kalır.[39] Yörenin kadısı Hacı Kura Efendi Müslüman Hristiyan herkes tarafından bilge ve hak tanıyan bir kimse olarak bilinir. Bir kimsenin hakkını yediği hiç duyulmamıştır. Yalnız bir kez, kadı bir Rum'a kendi davaları için, neden Rumlar'ın ihtiyarlar meclisini yeğlediklerini sorduğunda o şöyle cevap verecektir:

"Rumlar bağdaki bir salkım üzüm gibidirler. Her Rum cemaat, bir salkım gibi (birliğini sürdürerek, H. M.) *olgunlaşmazsa bu güzel şarabı ortaya çıkaramazlar"* (14).

Sonunda Rumlar ve Türkler ortak dua ederler. Yağmur yağar, kilisenin çanları çalar, hoca minareye çıkar 'Allah-u Ekber' sesleri duyulur.

Öykünün ikinci paralel bir öyküsü daha vardır. Mitos, masal havası içinde 'ne hoca, ne papaz' olan muhtemelen Rum'dan dönme derviş Eftim Baba, yanından ayırmadığı hindileriyle su bulmak için tepelerin üzerinden uçar gider. Çocuklar görmüşlerdir onu:

'Ve böylece, Kapadokyanın orta yerinde yeldeğirmeni kanatlarını döndürdükçe, o eski dünyanın dörtyolunda, değirmencinin oğlu parmağıyla gökyüzünü çizerek Anadolu'nun içlerine doğru

39 Yazar, özel bir sohbetimizde bana, Orta Anadolu ağızıyla Türkçe 'dohsan' sözcüğünü kullanırken 'doksan' (1290) olduğunu bilmediğini, büyüklerinden duyduğu gibi anlamını bilmeden kullandığını belirtti.

uçup giden hindilerin yolunu gösteriyordu' (22).

İkinci öykü de, anı-masal havasında bir şiirsel Anadolu efsanesidir (23-33). Genç Maria'nın evine bir gece bir 'Kızılbaş' ermiş uğrar. Kadın onu ağırlar. Bu adamın doğa üstü güçleri vardır. Evin hayvanları huylanırlar onu sezince. Maria'ya, Aziz-Yorgo'nun onu hep koruyacağını söyler. Birden kaybolur. Ancak yıllar sonra haydutlar kadına saldırdıklarında bir bulutun içinde, Aziz-Yorgo'yu anımsatan bir biçimde, bir at üzerinde belirir ve onu kurtarır. Evin Aziz-Yorgo ikonası da artık Hristiyan ve Müslüman herkes tarafından kutsal sayılır.

Türk ve Hristiyan bir arada 'inanırlar' mucizelere, bir arada çalışırlar, bir arada efsanevi öyküleri paylaşırlar, Diyenis'in, Mevlana'nın yaşamlarını. Herkes Hıdırellez'in Aziz-Yorgo'suna inanmaktadır. Sonra zorunlu göçle memleketlerini bırakıp Yunanistan'a sürülür Hristiyanlar. Yazar yıllar sonra Selanik'te eski fotoğraflarında geçmişi arayan yaşlı bir kadını ziyaret eder, sonra cenazesinde bulunur.

'Yılların geçmesi gerekti, yalnız masallarda olabilecek olaylardan rahatsız olmamaya alışana dek. Masalların gerçek olduklarını öğrendim; bunların içinde birçok biçimde, farklı rollerle, başka başka dönemlerde bizlerin de bu masalların içinde var olduğumuzu anladığımda artık büyümüştüm'.

Sonra Selanik'teki kilisede Aziz-Yorgo'nun, Anadolu'dan getirilmiş ikonasını arar. Ama artık yoktur yerinde. Genç papaz da bu konuda bir şey bilmez. Yazar öykünün sonunda Aziz'in yurduna döndüğüne karar verir:

'1924'te içler acısı bir grup göçmenle geri döndü... Her zaman ait oldukları Anadolu'nun o uzak yerlerine döndüler... Belki kimileri O'nun kaybolduğunu sanacaklar. Çünkü Nevşehir'in Rum mahallesinin evleri yıllar önce yıkıldı, yok oldu. Ama ben O'nun memleketine döndüğüne inanıyorum'.

Sonra, Aziz'in Nevşehir'de bulabildiği yazarın ailesinin evini tarif eder: odalar düzenli, kandil eskisi gibi yanar durumda. İkona yeniden yerli yerinde.

'Romantiğim diyeceksiniz. Ama sanırım... atalarının anılarıyla yaşamayan insan yoktur. Bütün tarihini anımsamayan bir halkın

ne geleceği vardır ne de gelişme olanağı. Çünkü tarih kuşaklar öncesinden başlayıp evlerimizin eşiğine dek varan bir kordon gibidir. Ucundan tutmadık mı onu, yol alamayız'.

Değerlendirme

Yunan edebiyatındaki Türk imajıyla ilgili bu değerlendirme, çalışmanın Birinci Kısmındaki 'Genel Değerlendirme' bölümünde (11. Bölüm) verilen sayıları izlemektedir. (Sonuncusu E-44 idi.) Bu değerlendirme aynı zamanda 'sonuçlar' konumundadır.

F-45: 1830 yıllarından bugüne, Yunan edebiyatında (roman ve kısa öykülerde), 'Yunan' ve 'Türk' konusunda kesin bir 'ayırım'ın varsayıldığı söylenebilir. Bu ayırım, farklı iki din grubu yada ulusu, ırkı, yaşam tarzı vb. biçiminde dile getirilmektedir; farklar büyük yada göreli olarak sınırlı olabilir; yada 'Yunan' ve 'Türk' kavramlarını farklı sözcükler ifade edebilir. Ama açık olan iki farklı grup 'bilincinin' edebiyat metinlerinde egemen olduğudur. Bölümün başında bunun temel nedeninin, Yunan romanının Yunan ulusal 'bilinci'nin ve ulusal devletinin kuruluşundan sonra ortaya çıkmasından kaynaklandığı belirtilmişti.

F-46: 'Türk' derken kimi zaman 'Müslüman' anlaşılmaktadır; iki sözcük eşanlamlı olabilmektedir. Kimi zaman Müslüman Arnavutlar, Mısırlı Araplar vb. 'Türk' sayılmakta, kimi zaman ve özellikle daha çağdaş yapıtlarda Çerkezler, Lazlar, Yörükler, Kızılbaşlar, Aleviler gibi etnik yada din/mezhep grupları, Türk'ten ayrıymış gibi dile getirilmektedir. Belki hangi anlamın kullanıldığı, bu grupların Yunan'a karşı davranışlarından kaynaklanmaktadır: Yunan'a karşı çıkanlar, kökenleri ne olursa olsun 'Türk' sayılmakta; Yunan'a o denli karşı çıkmayanlar yada 'Türk'e karşı çıkanlar, daha doğrusu 'düşman' devletle tam uyum içinde olmayanlar ayrı bir ad ve kimlikle dile getirilmektedirler.

F-47: Bu yapıtlarda Osmanlı-Türk ayrımı hemen hemen hiç yok denebilir, iki sözcük de eşanlamlı gibidir. Bu yapıtlarda Osmanlı uyruklu Rumlar 'Osmanlı' olarak geçmez: Rum, Yu-

nan, Karamanlı, Hristiyan, Ortodoks sözcükleri yada bu anlamların yanısıra yöre adı, belirleyici bir nitelik olarak kullanılır: Giritli, Kayserili, İstanbullu (Rum yada Yunan) olarak.

F-48: Türkçe'den (resmi, hukuksal dilden) farklı olarak ve Türk edebiyatında da olduğu gibi, bu yapıtlarda Rum-Yunan ayırımı yoktur. Genellikle aynı metin içinde aynı insanlara kimi zaman Rum kimi zaman Yunan denmektedir. Genel eğilim, roman/öykü kahramanlarının kendilerine 'Rum' yada 'Hristiyan' demeleri (yada yöre adlarını yakıştırmaları), sonra yazar durumu toparlarken 'Yunanlılar'dan söz etmesidir. Bunun bir açıklaması, yazarın kahramanları konuştururken gerçekçi bir biçimde kendilerini nasıl tanımlıyorlarsa o biçimde konuşturması, ama yazar kendisi aynı insanlardan söz ederken, 'gerçekte' oldukları gibi göstermek istemesi olabilir. Burada da tarihsel bir yorum görülmektedir.

F-49: Yapıtlarda Türk 'Doğu' ile ilişkilidir. Kimi zaman Türk'ün Doğu'dan geldiği, kimi zaman Doğu'ya özgü özellikleri olduğu söylenir. 'Doğulu olma' genellikle olumsuz bir anlam taşır: Doğulular uygarlık alanında geri, davranışlarında uyuşuk, din konusunda bağnaz, devlet konusunda yöneticiler despot yani baskıcı, halk aşırı biçimde 'boyun eğen' ve itaatkâr. Ama kimi zaman bu Doğulu olmanın bir romantik çekiciliği de vardır: Bir düş alemi içinde 'huzur', şiirin büyüsü, kadının gizemli güzelliği de bulunabilir.

F-50: Yirminci yüzyıl metinlerinde, özellikle Anadolu Rumları/Yunanlılar'ıyla ilgili kimi yapıtlarda bu 'olumlu' Doğu'dan, Rumlar/Yunanlılar da nasiplerini almaktadırlar (Kontoglou, Venezis, Beinoglou vb. yazarlarda olduğu gibi). Bu yapıtlarda genellikle Türk-Yunan karşıtlığı kadar 'ortak' yanlar da anımsatılır.

F-51: Ancak 'ortak yanlar'ın en aşırı bir biçimde gösterildiği yapıtlarda bile Türk ile Yunan temelde farklı ve ayrı iki dünya olarak ele alınır. Örneğin Chréstos Samouélidés'in *Karamanlılar* (1980) romanında 'her cemaatin yüzyıllardan beri ayrı bir ruh taşıdığı' en açık bir biçimde dile getirildi. Konuyu 'sınıf' temelinde ele alanların en aşırı örneklerinden birini ortaya koyan Nikos Papapériklés'in *Gâvur* (1955) romanında bile, 'or-

tak düşman' Sultan'a ve ağaya karşı birleşenler, 'birleştikleri' için, Türk ve Yunan ayırımını vurgular gibidirler: 'Ortak' bir düşmandan ve 'birleşme'den söz edebilmek için 'iki ve farklı' grubun varlığı peşin kabul edilmelidir. Bu romanlarda da yapılan budur: Farklılık peşinen kabul görmekte sonra temelde bir tür 'ulusal ittifaklardan' söz edilmektedir. Bu yapıtlarda Türk/Müslüman/Doğulu genel olarak 'biz'den farklı 'öteki' olarak ele alınır.

F-52: Yunan edebiyatında Türkler'in iki büyük grup olarak görüldüğü ve böyle ele alındığı da söylenebilir: yöneticiler ve halk. Yöneticiler Sultan'lar, vezirler, ağalar, komutanlar, kadılar, vergi tahsildarları ve bunlar gibi devletle ilişkili kimselerdir. Bir de sıradan insanlar, halk vardır: yarıcılar, çiftçiler gibi köylüler yada yoksul kentli kimseler. Kadınlar ve çocuklar da genellikle 'halk'tan sayılırlar. Sıradan kimseler devletin 'hizmetine' girip soygun, kıyım gibi eylemlere katıldıklarında artık 'halk' değildirler; 'başıbozuk' ordu, yağmacı güruhlar, fanatik 'ötekiler' olurlar ve böyle belirlenirler. 'Halk', Türk devletinin paralelinde olmayan kimselerden oluşur.

Bu başka türlü de söylenebilir. 'Halk' Türk-Yunan çatışmasında 'tarafsız'dır; yada 'halk' sayılabilmesi için bu özelliği sergilemesi gerekir. Devletin yanında yer alıp, onunla 'ortak' bir girişime katılanların artık 'olumlu halk'tan sayılmadıkları açıktır. Örneğin Mustafa Kemal'in yanında savaşan Türkler, 'halktan insanlar' olmaktan çok, 'askerler'dir, 'ordu'dur, 'çeteler'dir, 'çapulcu'dur vb. Eğer bu ulusçu savaşa katılmayacak kadar ulusçu 'bilinçten' yoksunsalar o zaman 'halk'tan kimselerin 'olumlu' yanlarını taşıyor sayılmaktadırlar.

F-53: İmajlara bu açıdan bakıldığında 'olumlu/olumsuz' gibi sıfatlarla imajlardan söz etmenin zorluğu ve 'tehlikesi' de ortaya çıkmaktadır. Kime göre olumlu/olumsuz imaj? Bir Yunanlı'ya göre olumlu olan (ulusçu olmayan) bir Türk, bir Türk'e göre olumsuz (vatanını sevmeyen) olabilir.[40] Bu bölümde 'yargı' doğal olarak her Yunanlı yazara göre değişebilmektedir.

40 Bütün 'değerlendirmeler'in ne denli göreceli oldukları konusuna 'Genel Karşılaştırma' adlı 11. Bölümde yeniden değinilecektir.

Göreli olan 'olumlu' imajlar konusuna açıklık getirmek için yeni bir terim yararlı olabilir. Genel onay sağlayamayan olumlu kimselere 'safça olumlu' denebilir. 'Safça' sıfatı, hem karakterle (yada davranışla), hem de yazarla ilişkili görülebilir. 'Öteki' eğer karşı tarafı rahatsız edecek biçimde 'olumluysa', bu olumluluk genellikle bir saflık da içerir. Örneğin bir Türk yeterince 'Türk' değilse, halkına karşı bir tutum içindeyse, halkının genel isteklerini dile getirmezse vb., genellikle 'bizim' hoşumuza gidecek şeyleri dile getirir. Safça olumlunun temel özelliği, karşı tarafça hiçbir biçimde beğenilmiyor olmasıdır.

'Safça' sıfatı yazara da yöneltilebilir; çünkü yarattığı 'olumlu' kişinin yada durumun karşı taraf için 'olumsuz' olduğunun bilincinde değildir. Yunan edebiyatındaki bu tür 'safça olumlu' karakterleri, Türk okuyucu kolaylıkla görebilir. Örnek olarak Türkler'in ne denli 'fanatik' olduklarını kabul eden Moskof Selim yada İstiklal Savaşı'na katılmayan ve dünya işlerine değer vermeyen kimseler anımsatılabilir. Okurların kendi edebiyatlarındaki 'safça olumlu' kimseleri seçmeleri, örneğin Türk okuyucunun Türk'ün üstün, adil yanını kabul edip ona boyun eğen, Rum'un haksız olduğunu söyleyen Rum'u 'safça olumlu' olarak değerlendirmeleri daha zordur. Bu tür 'safça olumlular' Bölüm 3 ve Bölüm 5'te görülmüştü. Bu konuya aşağıda, F-58, 59'da yeniden değinilecektir.

F-54: Yönetici/halk ikilisi de 'zaman' açısından iki farklı düzeyde ortaya çıkarlar. Yöneticilerin tarihsel bir boyutu vardır: eski olmuş ve toplumu 'etkilemiş' olaylarla ilişkilidirler. Zaten 'tarihsel boyut'un var olması için tarihsel bir etkinin de var olması gerekir; etkisiz olanın, iz bırakmayanın 'tarihsel' bir boyutu olamaz. Etkisiz olan tarihte de yoktur. Bu açıdan bakıldığında Yunan tarihinde etkili olmuş olan 'yönetici' Türkler'dir: Yunanistan'ı fethetmiş, yasaları ve yasakları koymuş ve uygulamış, ayaklanmaları bastırmış, insanları ezmiş olanlardır.

F-55: Bu olaylara seyirci kalmış kapı komşu sıradan 'Türk'ün, yani 'halk'ın, 'tarihsel' bir boyutu söz konusu değildir. Bu yüzden de 'geçmiş'ten söz ederken, yönetici Türkler'dir gündemde olan. Daha çağdaş dönemlerden söz edildiğinde,

halktan kimseler de, yani daha etkisiz Türkler de ortaya çıkmaktadır. Yani sıradan, daha olumlu, halktan Türkler genellikle çağdaş dönemle ilgilidir.

Halk'tan Türk'ün bir özelliği de daha somut olmasıdır. Kimi zaman adıyla bilinir, yakınları, işi, düşleri bilinen bir kişidir. Oysa devletten yana 'olan', ki artık 'yöneticiler'in yanında algılanmaktadır, bir taraf olarak hareket etmektedir: Ordu, çete, Müslüman halk, Türkler gibi 'grup' belirten sıfatlarla nitelendirilir.

F-56: Bu söylenenlerden anlaşıldığı gibi Türk 'yöneticiler' olumsuz, zararlı ve özellikle istenmeyen kimselerdir: 1) büyük, dayatmacı ve askeri bir gücün sözcüleridir; 2) 'yurdumuzu' zorla ele geçirmişlerdir; 3) 'bizi' esir, köle konumuna getirmişlerdir; 4) dinimizin, dilimizin ve genel olarak ulusal kültürümüzün gelişmesini kısıtlamış hatta yer yer yok olmasına neden olmuşlardır; 5) bu durum yüzyıllardan beri (genellikle 'dört yüzyıl'dan söz edilir) sürmektedir; 6) bunu sağlamak için güç kullanmışlardır; 'bizi' öldürmüşler, hapse atmışlar, işkence etmişlerdir; 7) bizi sömürmüşlerdir, emeğimizin karşılığını zorla almışlar, onlar iyi yaşarken bizi kötü yaşatmışlardır, 'haraç' gibi özel vergilerle bizi soymuşlardır; 8) çocuklarımızı zorla devşirmişler, dinlerini değiştirip üzerimize salmışlardır; 9) kızlarımızı zorla haremlerine almışlardır; 10) din adamlarımızı, hatta patriğimizi bile öldürmüşlerdir; 11) günlük yaşam içinde bize hakaret etmişler, bizi ayrı ve aşağı bir statü içinde yaşatmışlar, sivrilmek isteyenleri ise katledip mallarını müsadere etmişlerdir; 12) kendi bağımsız devletimizi kurmaya kalkıştığımızda da bizi katletmişlerdir.

F-57: Doğal olarak her yapıtta bunlar tekrarlanmamaktadır. Ama 'yönetici Türk' söz konusu olduğunda, bu öğelerden bir ikisi doğrudan yada dolaylı olarak gündeme gelir. Bu konulardan doğrudan söz edilmesine de pek gerek yoktur. Yunan okuyucu bu genel Türk şemasını aklında tuttuğundan, ufacık bir ima bile bu yönetici Türk imajını otomatik olarak yeniden gözünün önüne getirebilmektedir. Örneğin 'Turkokratia' döneminde 'bizim köyümüz...' diye başlayan bir cümlenin deva-

mında ne gelirse gelsin, okuyucu ne tür bir dönemin söz konusu olduğunu anlamış olmaktadır: Dönem 'ulusun karanlık kölelik' dönemidir. Bu kötü dönemin aracı ve nedeni ise (yönetici) Türkler'dir.

F-58: Halktan, sıradan, olumlu Türk ise hemen hemen her Yunan düzyazısında bulunabilir. Gördüğümüz gibi, hem Yunan İhtilâli'nin hemen sonrasındaki 'Birinci Dönem' (1834-1899), hem Megali İdea'nın da güç kazandığı dönem olan 'İkinci Dönem' (1866-1922), hele '1930 Kuşağı' ve 'Son Dönem' Yunan edebiyatının düz yazısında olumlu, somut (halktan) Türkler, Türkler'in yer aldığı hemen hemen bütün roman öykülerde görülebilir. Bu 'olumlu' Türkler'in özellikleri genel olarak şöyledir: 1) Yoksul, sıradan, 'yönetici' olmayan kimselerdir. Eğer, Venezis'in *Ayvalık'ın Son Günü* adlı öyküsünde olduğu gibi bir subay olumluysa, o insan iyiliği 'gizli' yapmaktadır, subaylığını yadsıyarak yapmaktadır. 2) Zamanın politik eylemlerine katılmamakta ve özellikle ulusçu ideolojiyi benimsememektedir. 3) Dindar olup olumlu olanlar dinlerine düşkün olduklarından devletin yada ulusçuların eylemlerine katılmayanlardır. 4) Dindar olup olumsuz olanlar, dinsel içerikli duygularla bir mücadeleye katılıp Yunan'a karşı çıkanlardır. Bu olumlu kimselerin büyük bölümünün 'safça olumlu' oldukları açıktır.

F-59: Kimi özellikler de Türkler (ve Doğulular) için genel olarak kullanılır. Olumsuz özellikler olarak, uyuşukluk/tembellik, rahata düşkünlük, cinsel keyfe yatkınlık, kadınlara ve oğlancılığa eğilim, egemen yada Müslüman olmanın verdiği aşırı bir gurur, 'gâvur'u hor görmek, dine düşkün olmak, önyargılı olmak, uygar ve çağdaş olmamak sayılabilir. Olumlu özellikler olarak,[41] yardımsever, din ve Allah korkusundan doğan dürüstlük, sözünde durmak, affetmek, küçük hesaplar peşinde koşmamak, bu dünyaya önem vermemekten doğan 'olgun' ve hoşgörülü bir felsefi görüşe sahip olmak gösterilebilir.

Başka bir açıdan bakıldığında 'safça olumlu' Türkler, Yunan'a 'kötülük' etmek istemeyenler yada bu yönde güçsüz

---

41 Kuşkusuz, 'oryentalizm'in eleştirisi açısından, bu 'olumlu' yanların bir kesimi, 'Doğu'lunun açısından pek de olumlu görülmeyebilir; 'safça olumlu'durlar.

olanlardır. Bu insanlar ya ulusal duygular taşımayıp bu tür eylemlere katılmayan, ya zavallı kimseler olup bu alanlarda güçsüz olan yada başka başka nedenlerden (kişisel, dinsel, sınıfsal gibi) Yunanlılar'ın da mücadele içinde olduğu Osmanlı/Türk devletine karşı duran, en azından onun yanında olmayan kimselerdir.

F-60: Ama Yunan edebiyatında Türk imajı konusunda en genel özellik, 'Türk'ün, hangi 'tür'ü yada 'biçimi' olursa olsun, her zaman bir savaş ve mücadele sahnesi içinde yer aldığıdır. Türk'ün bulunduğu ortam acıların, kanın, üzüntünün, göz yaşının bulunduğu bir ortamdır. Türk-Yunan ilişkileri her zaman böyle bir sahne (background) içinde yer alır. 'Gerçekten' olumlu Türkler de yine bu 'karşıtlık' atmosferi içinde görülür.

Türk, örneğin, huzur içinde yaşayan bir mahallede, hiçbir savaşın toplumsal yaşamda kesinti yaratmayacağı bir köyde ele almaz. Böyle bir ortam oluştuğunda bile, örneğin *Loksandra* romanında, bu başlangıç sonradan gökyüzünü kaplayacak savaş ve karşıtlık bulutlarının girizgâhı gibidir. Türk'ün imajı, bu nedenle, söylenenlerden ve yakıştırılan sıfatlardan bağımsız olarak, sadece Türk'ün içinde bulunduğu 'sahne' yüzünden, okuyucunun gözünde olumsuz bir etki yaratır. En candan dostluklar bile bu olumsuz arka planın gölgesindedir.[42]

F-61: Olumlu Türkler'le ilgili ayrıca dikkat edilmesi gereken, bu tür Türkler'in kimi zaman 'tam Türk' olmadıklarıdır. Kimi zaman eskiden Hristiyan olduklarını öğrenen devşirmeden yeniçeriler, kimi zaman Hristiyanlık'tan dönme olduklarını söyleyen Bektaşiler veya Kızlbaşlar, kimi zaman soy yada ırk olarak Yunanlı sayılan Giritliler vb. olumlu kimselerden sayılmakta ve Yunanlılar'a/Hristiyanlar'a iyi davranmaktadırlar.

F-62: Türk kadını da genellikle olumludur; özlellikle güzel-

42 Türk'ün imajını 'dengeli' hatta yer yer çok olumlu da gösteren Venezis'le ilgili olarak "bu yazarda Türk imajı nasıldır?" sorusunu sorduğumda, Yunanlı okuyucular "kötüdür" yanıtı vermişlerdir. Nedenini sorduğumda, edindiğim izlenim, bu yapıtlardan geriye okuyucuların aklında, "Türkler'in neden olduğu savaşın acıları"nın kaldığıdır.

dir. Bu kadın anne olarak, kapı komşusu olarak, bir Türk'ün hareminde köle olarak ortaya çıkabilir. Türk kadını, 'sert' Türk erkeğinin aksine yumuşak huyludur; Osmanlı/Türk devlet uygulamalarının yanında değildir. Yani başka türlü söylendiğinde, 'halk'tır.

Bu kadınlar hem Türk'ün 'geriliğinin', kimi zaman da Yunanlılar'ın 'haksız' davranışlarının kurbanı olarak (öldürmek, ırzlarına geçmek gibi) gösterilirler. Örneğin hem 1852 tarihli St. Ksenos'un romanında Yunanlılar'ın Türk halkına karşı kıyımlarda bulundukları kabul edilmekte hem de özellikle '1930 Kuşağı' yazarlarında ırza geçmeler Yunanlılar'ın ayıbı olarak anlatılmaktadır. Türk kadını bazen de (Venezis'te örneğin) zor durumda bulunan Yunanlı gençlere 'anne' gibi davranır.

Karşı uluslar arasındaki kadın-erkek aşk ilişkileri konusunda (Türk edebiyatının nesnel olarak 'aksine' yada öznel olarak 'aynı biçimde'), bu kez Türk kadınları Yunan erkeklerini severler, onlara varırlar. Bu kadınlar Hristiyan olurlar ve sevdikleri erkeklerle mutlu olurlar; yada kimi zaman gerçekleşemeyen bir aşk serüveninin kahramanları olarak kalırlar. Ama genel olarak Türk kadını ahlaksız gösterilmez. Bir Yunanlı kadının ise bir Türk erkeğini sevdiği ve kendi isteğiyle ona vardığı (13 yy. *Akritas* destanındaki Müslüman'a varma durumu dışında) bu metinlerde görülmez.

F-63: Türk'ün karşısındaki Yunan ise, bir bakıma olumsuz Türk'ün aksi (tersi) gibidir. Nasıl muhayyel 'Doğu'yu anlatmak için, kavramlar ve nitelemeler bir Batı imajına göre saptanıyorsa, Türk'ün karşısında da, 'farklı' olan bir Yunan vardır. 'Biz' üstünüz, 'siz' kötüsünüz yaklaşımı, değil ulusal düzeyinde, yöreler, aileler hatta kişiler düzeyinde de 'klasik' bir yaklaşımdır; bu çalışmada üzerinde etraflıca durulmuştur.

Bütün dünya edebiyatlarında özellikle komşu uluslar arasında görülen bu özellik beklenen, şaşırtmayan bir yaklaşımdır. İlginç olan, kimi yazarların yapıtlarında, yukarıda gösterilmiş olan farkların *yanısıra* benzerliklerin de vurgulanmış olmasıdır. Benzerlik öğelerini her dönemde bulmak olanaklıdır. Yunanlılar gibi dürüst, ahlaklı kimseler 19. yy. romanlarında

da görülür. 'Çoluk çocuk Türkler' Yunanlılar gibi yaşama hakkına sahip insanlar olarak anlatılır. Türkler'in karşısında, Türkler kadar kötü Yunanlılar da her dönemin yapıtlarında görülebilmektedir.

F-64: Hemen hemen bütün dönemlerde roman ve öykülerde sık görülen bir özellik, yazarların kendi 'taraf'larını da eleştirmeleridir. 1830'larda bile, henüz kazanılmış bir savaşın hemen sonrasında, 'öteki' tarafa karşı işlenmiş suçların kabul edildiği görülür (Ksenos). Bu eleştirel eğilim özellikle Otuz Kuşağı'nda çok belirgindir. Yunanlı yazarlar kendi taraflarının, Türkler'e karşı insanlık dışı suçlar işlediklerini (öldürmeler, kıyımlar, ırza geçmeler vb.) sık sık dile getirirler.

Eleştiriler genel bir 'savaş aleyhtarlığı' söylemiyle birlikte yürütülür. Venezis, Myribéles, Didó Sotiriu gibi yazarlar bu yaklaşımın örnekleri olarak gösterilebilir.

F-65: Ama en ilginç olan, özellikle Venezis'te (örneğin *Ayvalık'ın Son Günleri*'nde ve özellikle *Lyos Adası*'nda) Türk kahramanların Yunan kahramandan daha olumlu, dengeli, insan sever ve kuşkusuz üstün olmalarıdır. Yunan edebiyatında, bu denli olmasa da üstün ve olumlu Ötekine sık rastlanır. Yunan'dan da üstün Türkler'in varlığı ise aslında şaşırtıcıdır ve toplumsal olarak varlık nedenini hemen anlamak kolay değildir. 'Eşit konumda iki ulus' düşüncesinin Marksist bir anlayıştan kaynaklandığı varsayılabilir. Zaten bu anlayışı dile getirenlerin az yada çok 'sol' bir ideolojiden etkilenmiş oldukları görülmektedir. 'Eşit' konumdaki grupların, ulusçuluğa bulaşmamış 'insancıl' ve insanları Tanrı'nın karşısında eşit gören bir inançtan da kaynaklandığı düşünülebilir. Ama 'öteki' tarafı daha üstün gösteren anlayış nasıl yorumlanabilir, böyle bir yaklaşım hangi gereksinimlere yanıt vermektedir?

'Biz' tarafını 'aşağılayan' bir söylem, Yunan edebi metinlerinde, grekofon Ortodokslar'ın Osmanlı yönetimi altında yaşadıkları dönemlerde de görülmüştü. Özellikle kimi dini çevrelerden kaykaklanan ve 17.-18. yüzyılda çok yaygın olan bir inanışa göre, kötü olan 'biz'leri Tanrı cezalandırmak için Türkler'i göndermişti. Hristiyanlar'ın yenilgisi böyle açıklan-

mıştır.[43] Böyle bir anlayışı siyasal iktidarlar karşısında 'boyun eğmeyi' seçen ilk dönem Hristiyanları'na göndermeler yaparak savunmak da o denli zor olmamıştı.

'Öteki'nden daha kötü olan 'biz' metaforunun böyle bir tarihsel kökeni olabilir. Zaten bu söylemin, Yunanistan'da ideolojik bir şok etkisi yapmış olan 1922 Anadolu bozgunundan sonra ve yine bu 'felaketle' ilişkili olarak kaleme alınıyor olması da bu görüşü destekler gibidir (Yunanlılar'ın 1922 Anadolu yenilgisi Yunanlılar tarafından 'Küçük Asya felaketi' diye anılır). Böyle bir anlayışın dile getirilmesi, herhalde yazar tarafından ne bilinçli yapılmıştır, ne de dinsel eğilimlerden kaynaklanmıştır. Ama toplum içinde, bir efsane, bir duygu gibi yerleşen bir anlayışın başka bir biçim ve içerikle ortaya çıktığı da düşünülebilir.

Bir toplumun kültür (ve dolayısıyla düşünce) yaşamının, geçmişte dinsel inanç olarak yerleşmiş açıklamaların, imajların, yorumların vb. etkisinden bütünüyle uzak ve etkisiz kaldığını düşünmek herhalde olanaklı değildir. Yunan edebiyatındaki Türk imajına, böyle eskiye dönük bir mitos/proje çerçevesinde de dikkat çekmenin gerekliliğine inanarak ve her toplumsal yaklaşımı 'geçmiş'le açıklama aşırılığına kaçmadan, bu konuya biraz açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

* * *

F-66: Türk edebiyatındaki Yunan imajına genel bir açıdan bakıldığında, bir siyasal proje anlayışı altında bir 'meşruiyet' sorununa yanıt oluşturduğu savunulmuştu (Bölüm 11, D-43, E-44). Yunan edebiyatındaki Türk imajı yaklaşımı da siyasal bir projeyi ortaya koyan bir metafor gibi görülebilir. Ancak bu kez ortaya çıkan, ulusal topraklar üzerinde meşruiyet sağlayan bir proje değildir. Yunan 'ulusal mitos'una göre, bu konuda bir kuşku ve güvensizlik pek sezilmez: 'bu topraklar binlerce yıldan beri Yunan'dır, fethedilse de tarihsel nedenler yüzünden toprakların sahibi bellidir, eski Yunan'ın ve Bizans'ın torunlarınındır, anlayışı genel bir inanç biçiminde Yunan ulusu tarafın-

43 Bu anlayışın çok belirgin bir örneği olarak, bütün olarak çevrilip sunulan, 1798 tarihli uzun risale için bkz. H. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, s. 295-307.

dan paylaşılmaktadır.[44] Bu yöndeki bir 'meşruiyet projesi'ne gerek duyulmamaktadır; buna gerek duyan okuyucu yada yazar yok gibidir.

Ama siyasal yanı da olan bir 'kimlik projesi' olarak, Türk imajının önemli bir işlevi vardır. Yunanlılar'ın 1821 ulusal ihtilali, genel olarak Yunan bağımsızlık mücadelesi ve nihayet Yunan devletinin kuruluşu, Yunanistan'da çok yaygın olan söyleme göre, Hristiyanlık'ın kullandığı sözcükler ve imajlar ile ve İsa'nın yaşamı gibi anlatılır.[45] Yunan ulusu bir yerde İsa gibidir, hatta İsa ile özdeşleşir. İsa'nın yaşamı önceden öngörülmştür, bir yazgı sonucudur. İsa acı çekecektir, bunu kendisi de bilmekte ve bundan kaçma gereğini de görmemektedir, aynı Yunan ulusu gibi. İnsanlara kurtuluşu (Yunanca 'lytrosé') İsa kendini feda ederek sağlayacaktır, Türk'e karşı mücadele edenler gibi. Böyle ulusal bir mücadeleye katılanların amacı da 'lytrosé'dir, 'kurtuluş'tur. Sonunda İsa 'yeniden hayata dönecektir' (resurrection, bâsıbadelmevt, ölümden sonra dirilme); buna Yunanca 'anastasé' denir. Yunan ulusunun ve devletinin doğuşu için aynı sözcük kullanılır: 'ulusun yeniden hayata dönüşü'.

Bu paralelliğin en önemli özelliği, halkın 'ulusal bağımsızlık yolunda' katlandığı sıkıntılara bir anlam yüklemesidir: 'Acı çekme', 'fedakârlık' böyle tarihsel/dinsel bir açıklama ile anlamlı ve anlaşılır olur. Fedakârlık sözcüğü Yunanca 'thysia'dır; ama sözcüğün iki anlamı vardır: 'thysia' 'kurban' anlamı da taşır (Yunan-

---

44 "Hangi topraklar ve hangi nedenler yüzünden bizimdir, Yunan'dır?" konusu özellikle 1850-1922 yılları arasında bazı aşamalardan geçmiştir. Bu konulara burada yer vermek olanaksız. Kısaca, 'resmi' olarak, ilk başlarda 'unutulmuş' olan Bizans'ın 1850'lerde Yunan olduğu keşfedilmiş, Osmanlı toprakları üzerinde bir büyük Yunanistan düşü olan Megali İdea gelişmiş, 19. yy'ın sonlarında 'Helen-otomanizm' adı altında bir Yunan-Osmanlı ortak devlet projesi düşünülmüş, 1922 yılından sonra ise, ister istemez 'bugünkü sınırlarla' yetinilmiş olduğu söylenebilir. Bu konuda kaynakçaya bkz. R. Clogg, E. Skopetea, N. Sboronos.

45 Ayrıca 1821 Yunan İhtilâli'nin (Yunanca'da Bağımsızlık Savaşı'nın) kutlanması 25 Mart'tadır. Bu tarih aynı zamanda çok önemli dinsel bir bayramdır. Meryem Ana İsa'ya aynı gün hamile kalmıştır. Böyle bir paralellik, benzetmenin yaygın ve 'doğal' sayılması ile ilgili olabilir, Yunanistan'da pek tartışılmamaktadır. Bildiğim kadarıyla bu konuda bir çalışma yapılmamıştır. Burada da bu çok yanlı ve geniş konuya ancak kısaca değinilecektir.

ca'yı kullanan 'Doğu'daki ve Latince kökenli dilleri kullanan 'Batı'daki Hristiyanlar'ın dillerinde bu çift anlam hep vardır). Ama daha önemlisi, Hristiyan anlayışa göre bir kurtuluşa 'hak kazanmak için' fedakârlıklara katlanmaya gerek duyulduğudur. Acı çekilmezse hak edilmez. Ne denli acı çekilirse, o denli kurtuluşa ve özgürlüğe hak kazanılır. Acı ve kan bir 'bedel', bir tür diyet gibidir; hak sağlayan. Bütün ulusal mücadelelerde, çekilen acıların sıkça anımsatılması bundan kaynaklanmıyor mu? Venezis'in ulusun çekmiş olduğu acıları böylesine vurgulaması, 'martirlerin' (şehitlerin) anımsatılması, 'üzüntünün kıvanç kaynağı' gibi gösterilmesi ve geçmişin terk edilmek istenmemesi, bilinç düzeyini aşan bu anlayışlarla ilgili olabilir.[46]

Yunan edebiyatına bu açıdan bakıldığında, İsa'nın öldüğü dönem, 'Turkokratia' gibidir; 'anastasé', ulusal bağımsızlıkla birdir. Acıyı İsa gibi Yunanistan halkı da çekmiştir. Bu yönde fedakârlık yapılmış kurbanlar verilmiştir.[47] Çok sık kullanılan bir metafor 'bómos'tur; 'vomos' diye okunan bu sözcük Antik Yunan'da kurbanın kesildiği sunaktır.[48] Ulusal fedakârlıklardan söz edilirken sık sık 'vatanın sunağında kurban edilenler'den söz edilir, (tyhsies ston bómo tés patridas). Burada meteforun çok daha eskilere götürülebileceği görülmektedir. Ama yeniden hayata geliş de, mitolojik Persephoné'ye, kur-

---

46 Yeni Ahit'te kurban/fedakârlık yani 'thysia' konusunda şunlar bulunabilir: 'Bedenlerinizi diri, mukaddes, Allah'a makbul kurban olarak takdim etmenizi Allah'ın rahmetleri için size yalvarırım' (Romalılar 12/1); '(İsa) günahın iptali için devirlerin sonunda kendisini kurban etmesiyle görünmüştür' (İbranilere 9/26). Antik Yunan ve Yahudiler'de kurbanla (bir kirli durumdan temizlenmekle) ilgili kullanılan 'euharistia' (minnet, teşekkür) anlayışı, aynı sözcükle Hristiyanlık'a da geçmiştir. Ortaçağ'da, Hristiyan anlayışa göre, 'fedakârlık/kurban' dendiğinde İsa'nın ölümü (ve doğal olarak yeniden hayata gelişi) anlaşılıyordu.

47 Christina Koulouri bir çalışmasında bu yoruma çok yakın bir görüşü savunmuş olduğunu bana anımsattığı için teşekkür ederim: Yunan tarihçiliği, Yunan ulusunun kölelik ve özgürlük dönemlerinin özelliklerini duygusal bir biçimde abartarak, 1821 ihtilalini 'haklı' çıkarmaktadır. Kölelik döneminde her şey ve doğal olarak Türkler de, kötü ve karanlık, sonraki dönem ise aydınlık dönemdir. (Koulouri, 380).

48 Antik Yunanistan'da kurbanlar (thysia), sunakta (bomos'un üzerinde) kesilirdi; yakılacak kurbanlar (sphagia), 'eschara' (Türkçe'ye, o günden bugüne uzanarak 'ızgara' olarak geçti) üzerinde yakılırlardı.

banlar Homeros'un sözünü ettiği 'hak kazanmak' için tanrılara sunulan/feda edilen insanlar anlamına da çekilebilir.[49]

Bütün bu 'proje'den çıkarılmaması gereken sonuç, Yunan ulusal mitosunun ve inancının sadece dinsel bir temele oturtulmuş yada eski Yunan'dan kaynaklanıyor olduğudur. Önemli olan, Marksizm'e dinsellik yakıştıran bir eleştiriye F. Engels'in verdiği yanıt yönünde, Hristiyanlık'ın ve genel olarak dinin *toplumsal* işlevini görebilmektir. Yunan İhtilâli, Yunan ulusal mitosu, çok eski bir metaforla, bir dizi simgeler ve imajlarla güçlendirilmiştir; halkın gözünde, güncel yaşamları metafizik, efsanevi, doğa dışı, dinsel bir karşılığı da olmuştur. En önemlisi, çağdaş bir gelişme olan ulusal devletin kuruluşu ve bu yönde gerekli olan ulusal 'fedakârlığın', yüzyıllardan beri kullanılan sözcüklerle ve simgelerle ifade edilebilmiş olmasıdır.

Bu bağlamda, Türk imajının, ulusal bir proje ve ulusal bir kimlikle yakından ilişkili olduğu açıktır. 'Hak kazanılan' ulusal bağımsızlık, özgürlük, ulusal devlet vb. halkın 'fedakârlıklarıyla' ve kötü ve acı bir dönemin geride bırakılmasıyla yakından ilişkilidir. 'Kurban'ların anlam kazanması ise, aşılmış olan dönemin gerçekten 'kötü' olmasıyla gerçekleşebilir. 'Turkokratia'nın 'olumlu', 'dertsiz' bir dönem sayılması, ihtilâlin gerektirdiği fedakârlıkları boşuna bir çaba durumuna indirger.[50] Yunanistan'da 'Türk yönetimi'nin, bu ulusal mitosun tutarlılığı için, 'olumsuz' olmasına gerek duyulmaktadır. Olumsuz 'tarihsel' bir Türk de, aynı biçimde ulusal kimlikle ilişkilidir; böyle bir Türk imajının toplumsal bir işlevi olduğu düşünülebilir.

---

49 'Kurban' yada daha büyük bir değer uğruna değerli bir şeyin 'feda edilmesi' doğal olarak Antik Yunan'dan da eski insan topluluklarının paylaştığı bir inançtır. Tabularla, totemlerle ve bedenin ve ruhların kötülükten arındırılması merasimleri çok eskidir ve farklı görünümler altında günümüze dek uzanmaktadırlar.

50 Bu tür bir 'mantık' bütün ulusal bağımsızlık savaşları için geçerli sayılabilir. Örneğin 'insancıl', halka zarar vermemiş, hatta halkın refahını sağlamış bir yabancı işgal gücüne karşı kazanılmış bir bağımsızlık savaşı algılamasının, bir çelişki oluşturacağı, halkın ulusal inancında zayıflatıcı bir etki yaratacağı kolaylıkla düşünülebilir.

13. BÖLÜM

Genel Karşılaştırma

> Gerçeğin imajı kendi gerçekliğini yaratır. Bir ülkenin tehdit olarak oluşan imajı, savunmacı önlemlerin alınmasına yol açar, ki bu yol da öteki ülkenin savunma gücünü artırmasına neden olur, bu ise ilk imajın kanıtlanması olarak görülür.
>
> JOHN BURTON

'Öteki'nin imajı konusunda Türk ve Yunan edebiyatlarının yaklaşımlarında benzerlik ve farklar görülmektedir. Benzerliklerin dünya edebiyatlarında sık görülen, genel olarak beklenen, şaşırtıcı sayılmayan, 'ortak', 'normal' eğilimleri; farkların ise iki ülkeye 'özgü'; yanları yansıttığı düşünülebilir. Bu varsayımın ışığında şu değerlendirmeler ve sonuçlardan söz edilebilir.

G-67: Temel benzerlik her iki ülke edbiyatlarında da (Türk edebiyatındaki 'Azınlıklar' metinleri dışında) 'biz'e, kendi ulusuna, kendi dinsel yada etnik temelde algılanan geçmişine vb. bir sempatiyle, bir ilgiyle, bakıldığı, 'öteki'ne ise daha ilgisiz kalındığıdır. Seçilen konular bunu en açık bir biçimde gösterir: 'Öteki' Türk ve Yunan edebiyatı içinde, önemi ne denli büyük olursa olsun, temel konu değildir. 'Öteki' ikincil konudur; temel konu 'toplumumuz'dur; 'öteki' dolayısıyla vardır.

G-68: Ayrıca bu iki edebiyatta, 'biz' ve 'öteki' ayrımı, yalnız etnik bir temel üzerinde değil, din temeli üzerinde de algılanmaktadır. Metinlerde Hristiyan bir Türk yada Müslüman bir Yunan hiç görülmemiştir. Din ve etnik belirleme bir bütünlük oluşturur: Hristiyan/Yunan; Müslüman/Türk biçiminde. Uyrukluk ve dil, ikincil bir rol oynamaktadır. Yunanca konuşan Yunan uyruklu Müslüman Giritliler ve Türkçe konuşan Os-

manlı Karamanlılar, bu metinlerde, her iki tarafça, 'Türk' ve 'Yunan/Rum' olarak algılanırlar. İstisnalar pek azdır.

G-69: 'Biz'e gösterilen ilginin yanısıra, 'biz' genel olarak 'öteki'ne göre daha olumlu ve üstündür. Bu konuda birçok durumda ayrı bir yaklaşım da görülebilir: kimi zaman Türk edebiyatında 'solcu' bir Yunanlı'nın Türk'ten daha 'ileri', kimi zaman bir Rum kadınının daha 'özgür' oluşu yada Yunan edebiyatında bir Türk'ün Yunanlı'ya göre daha hoşgörülü oluşu. Ancak bunlar oldukça az rastlanan durumlardır. Kaldı ki bu tür olumlu 'öteki'ler, 'öteki'nin bir özelliğini genelleştirmekten çok, 'biz'im de onlar gibi olmamızı amaçlayan bir 'ders' gibi ele alınırlar.

'Üstünlük'ün ölçütleri yazarların ideolojik ve kültürel değerlerine göre değişebilir. Fiziksel güç, cesaret, kültürlü olma, kimi alanlarda yetenekli olma, ahlaklı yada güzel olma gibi değerler, kimi zaman bunların birleşimlerini de sergileyerek 'biz'e yakıştırılır. 'Öteki' genel olarak bu alanlarda daha geridedir. 'Geri' olmak, kıyaslama yapılmadığı zaman daha kolay kabul edilirken, 'öteki' ile kıyaslama yapıldığında, artık 'iki ulus' söz konusu olduğundan, genellikle terazinin 'biz'den yana yatırıldığı da ortak bir yaklaşımdır. 'Öteki'nin yoğun olarak bulunduğu metinlerde olumsuz olan 'biz'lerin sayısı da azalmaktadır.

G-70: Cinsellik konusunda da önemli bir benzerlik görülmektedir. Hep 'öteki' kadınlar 'bizim' erkeklere aşık olmakta, 'bizim' kadınlar ise kendi istekleriyle hiçbir durumda 'öteki' erkeklere, aşık olmak bir yana, sempati bile duymamaktadırlar. 'Bizim' erkekler bu konuda çok çekicidirler.[1]

Olumsuz 'öteki'lerin bir özelliği de, kriz durumlarında, yani savaşlar ve karışıklıklar söz konusu edildiğinde, 'bizim' kadınlarımıza ve özellikle 'kızlar'ımıza cinsel tecavüzlerde bulunmalarıdır. Cinsel ilişki her iki taraf için de tabu düzeyinde simgesel bir anlam taşır. (Bu konuda bazı farklar aşağıda belirtilmektedir, G-83).

---

1 Bu konuda en şaşırtıcı yaklaşım Ertuğrul Aladağ'ın *Sekene, Türkleşmiş Rumlar/Dönmeler* adlı 'sözlü tarih' kitabında görülür. Türk erkeklerle Rum kadınlar arasında cereyan eden zorla kız kaçırma ve ırza geçme olayları 'aşk' olarak tanımlanır (Aladağ, 13, 22 vb.).

G-71: 'Olumlu ötekiler', her iki ülke edebiyatında genellikle 'safça olumlu' kimselerdir. Bu olumlu kimseler 'bizim' taraf için tehlike ve tehdit oluşturmayan insanlardır: ya bizim egemenliği kabul eden, baş kaldırmayan, bizi seven vb. (Türk edebiyatında); yada egemenliğimizi kazanmamıza karşı çıkmayan, bizi ezemeyen, ezemeyecek durumda olan (Yunan edebiyatında).

Gerçekten (her iki tarafça olumlu kabul edilebilecek) olumlu kimseler ise (Türk tarafında) bize 'örnek' olabilecek 'Batılı' yada 'sosyalist' kimselerdir; yada (Yunan tarafında) ulusçuluğu savunmayan ötekilerdir. Bu tür 'ötekiler' her iki edebiyatta da artma eğilimi göstermektedirler (Bkz. ayrıca G-82).

G-72: her iki edebiyatta Türk'le Yunan'ın (ve Rum'un) buluşma yeri, evin ve aile çevresinin dışındadır. Bu buluşma alanı, savaş alanı, 'çatışma alanı' olmadığı durumlarda, pazardır, iş yeridir, gezi anında ulaşım aracıdır, eğlence yerleridir; kısaca kamusal alandır. Buna bağlı olarak ilişkilerde yer alan kişilerin kimlikleri ve ilişkilerin türü de belirlenmektedir. Hemen hemen hiç görülmeyen, aile ilişkleridir; iki insanın ('öteki' ile 'biz'den birilerinin) bir evde başbaşa kalmaları ve bir tür, kamu alanı dışında özel bir ilişki atmosferi oluşturmalarıdır. 'Biz'e aşık olan 'öteki'nin kadınları motifi dışında, özel olan, kamusal olmayan, cemaat dışı ilişkilerin bu metinlerde görülmemesi, iki tarafın tarih içinde kültürel alanda çok ayrı kalmalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir; ama aynı zamanda 'öteki'nin de ne denli 'yabancı' ve 'tanınmayan' olduğunun da.

G-73: Nihayet başka bir benzerlik, 'öteki'nin ağırlıklı olarak 'tarihsel' bir özelliği olduğudur. 'Öteki', genellikle tarih içinde yer almış olaylarla ve genellikle çatışmalar, savaşlar, politik gelişmelerle ilişkilidir. İnsan ilişkileri düzeyinde 'öteki' bu edebiyatlarda ikincildir. Olayları 'sınıfsal' yada 'insancıl' yaklaşımla ele alan yazarlarda da bu böyledir. İnsancıl vb. yaklaşım bir 'karşıtlık' sahnesi içinde yer alır. Yani her durumda, 'öteki', bizimle bir sorun yaşayan taraf olarak ele alınır. Hoşgörü ve 'insancıl' yaklaşım, en ısrarlı bir biçimde savunulduğu durumlar-

da bile, yazarın ileriye sürdüğü tez, 'bu karşıtlığa artık son verin' tezidir. Yani tezi, karşıtlığı varsaymaktadır.[2]

Yeri gelmişken, tarih yazıcılığı alanında görülen 'öteki' imajının, edebiyat metinlerinde görülen imajlardan, genel hatlarıyla farklı olmadığı da anımsatılmalıdır.[3] Temelde edebiyat metinleri içindeki 'öteki'nin imajı bir metin 'türü' sorunu değil, bir dönemin bütün metinlerini etkileyen toplumsal bir (ideolojik) eğilim ve 'kültür' sorunudur.

* * *

İki ülke edebiyatı arasında 'imajlar' konusunda var olan farklar ise, toplumlar arasında var olan farkların açıklanması açısından daha önemlidir. Bu farklar her ülkede ve her toplumda özel olan yanları ortaya çıkarabilir. Edebiyat metinleri içinden toplumun düşünce alanına yaklaşmak ve bu alanı incelemek, topluma farklı bir açıdan bakılmasını sağladığından ayrıca özellikle verimli de olabilir.

G-74: En başta edebiyat metinlerinin (temelde roman ve öykülerin) ortaya çıkması iki ülkede eş zamanlı değildir. İlk Yunanca romanın 1834 tarihli, ilk Türk romanın 1872 tarihli olduğu kabul edilir. Bir çalışmaya göre, 1880 yılına dek 129 Yunanca roman yayımlanmıştı. Bu farkın nedenleri ve sonuçları vardır.

İlk dönem Yunan yazarlarının bir bölümü Batı Avrupa ülkelerinde yaşamışlardı, bir kesimi eğitimlerini Batı'da görmüş ve zamanın edebiyat akımlarıyla daha içli dışlı olmuşlardı. Yunanlılar hem ticaret ilişkileri açısından, hem fiilen Batı ülkelerinde diyaspora cemaatleri oluşturduklarından, ama aynı za-

---

2 'Öteki'ni karşıt bir taraf olarak görmemenin kıstası, 'öteki' diye bir taraf görmemek olabilir. Böyle bir durumun sezildiği metinler, yer yer 'Osmanlıcı' metinler ve Halit Ziya Uşaklıgil, Reşat Nuri Güntekin gibi yazarların (yani ulusçu inancın ağırlıklı olarak görülmediği) metinleri olabilir.

3 Türk tarih yazıcılığındaki Yunan'a yaklaşım konusu için bkz. H. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 'Türkiye Tarihçiliği' bölümü s. 201-243 ve 'Non-Muslim Minorities in the Historiography of Republican Turkey: The Greek Case'; *The Ottomans and The Balkans*, der.: F. Adanır, S. Faroghi adlı kitapta. İki ülkede 'eğitim'e eleştirel yaklaşım kimi çalışmalar için bkz. H. Millas, 'History Textbooks in Greece and Turkey', *History Workshop*, London, Nisan, sayı 31, 1991.

manda kendilerini (Osmanlı-Müslümanlar'a kıyasla) 'Batı'ya daha yakın gördüklerinden, Batı pratiklerine daha açık bir toplum olarak, zamanın edebiyat türlerine de daha erken el atmış olabilirler. Ama erken başlamanın başka, daha karmaşık nedenleri de olabilir. Roman türü burjuva kültürüyle ilişkili bir türdür. Yunan toplumu bu açıdan da 'düz yazı' edebiyat metinlerine daha erken yaklaşmış olabilir.

G-75: Bu 'zaman' farkı ikinci bir zamanlama ile örtüşmektedir. Yunan ulusal devleti, Türk ulusal devletine kıyasla bir yüzyıl daha önce kurulmuştur. Ayrıca Yunan ulusal devleti kurulduğunda, ilgili 12. Bölümde ayrıntılı bir biçimde anlatıldığı gibi, Yunan ulusal 'bilinci' önemli bir derecede oluşmuştu. Bütün bu zamanlamaların ilk önemli sonucu, Yunanca roman/öykülerinin ülkede bir 'ulusal devlet' ve 'ulusal bilinç' oluştuktan sonra ortaya çıktığıdır. Türkçe romanlar ise, henüz bir ulusal devletin kurulmadığı, ulusal 'bilincin' ise henüz yeni oluşmaya başladığı zamanda ortaya çıkmışlardır. Bu zamanlama farklarının sonuçları çeşitlidir.

G-76: Araştırmamızda 'Osmanlıcı' olarak adlandırılmış olan ilk dönem Türk romancıları, genel olarak 'ulusalcı' ideolojiye yabancı kalmışlardı. Onları izleyen edebiyatçılar ise zaman zaman devletin de desteğiyle yürütülen 'Türkçülük' yada ulusal 'bilinç'i yaygınlaştırma çalışmalarına kalemleriyle katılmışlardır. Bu girişimler, bu çalışmada 2. ve 3. Bölüm'de ele alındı. Yunan aydınlarının ulusal 'bilinç' aşılama çalışmaları romanın/öykünün ortaya çıkmasından önce (18. yüzyılda ve Yunan İhtilali'nden önce) başlamıştı. Roman yazıcılığı başladığında, Türk tarafında olduğu gibi, bu yönde özel bir çabaya gerek duyulmamıştı.

G-77: Bu farklı konum başka türlü de dile getirilebilir. Yunanistan'da 'ulusal' bir ayaklanmanın sonucunda (ama burada ele alınması olanaksız olan başka tarihsel nedenlerle de) roman yazıcılığı başladığında, olumsuz, 'düşman', 'bizi köle kılmış' gibi özellikler taşıyan bir Türk'ün imajı zaten toplum içinde yerleşmişti. Romancılar, belki de böyle bir misyonu üstlenmeyi temel görevlerinden görmemişlerdir. Türk ulusalcı

edebiyatçıların 'öteki'nin kötü imajını vurgulamaları böyle açıklanabilir.

Hemen hemen bütün Yunanca roman ve öykülerde, 'düşman' vb. Türk'ün yanında bir olumlu Türk'ün bulunması, ama Ömer Seyfettin, Yakup Kadri, Halide Edip gibi misyon sahibi ulusçu edebiyatçıların edebiyat metinlerinde, yalnız olumsuz Yunanlılar'ın yer almasının ve hiç olumlu 'öteki'lerin bulunmamasının bir nedeni bu olabilir. Yunan edebiyatında, 'öteki'ni hep ve yalnız kötü ve aşağı gösteren örneğin bir Yakup Kadri bulmak zordur. Ayrıca kullanılan dil de Türk edebiyatında zaman zaman aşırı bir duygusallığa varmaktadır: 'kutsal dinimiz, saf kızlarımıza yapılan insanlık dışı canavarca Yunan eylemi' söylemi yazarların inancından çok, birilerine olumsuz bir 'öteki' aracılığıyla, ulusal inanç aşılamayı amaçladığı izlenimini vermektedir.

Bu tür 'militan' bir yaklaşıma, Yunanlı aydınların İhtilal öncesi propaganda metinlerinde ve risalelerinde rastlanır. Ama ilgili 12. Bölümde de anlatıldığı gibi, Yunan İhtilal sonrasındaki metinlerde bile hem bu denli aşırı kötülemelere rastlanmamakta, aynı zamanda 'biz' tarafına da, yer yer eleştiri yöneltilmektedir. Yunan konusu açıldığında 'bizim' tarafa eleştiri Türk edebiyatında oldukça geç görülmüştür ve sınırlı kalmıştır (Bkz. örneğin Bölüm 11, C-39 ve Bölüm 12, F-62).

'Öteki', ulusal bilincin oluşması için toplumca gerek duyulan bir kavram ve olgudur. Ulusal 'bilinç' aşılama ve 'öteki'ni yaratma konusunda iki ülke edebiyatı arasında farklı yollar çizilmiş olabilir. Bu konuda bir paradoks gibi görülebilecek şu gözlem yapılabilir: Yunan toplumu içinde Türk imajı zaten kötüydü, bu konuda yazarlar fazla çaba gösterme gereğini duymamışlardı; bu var olan imaja göndermeler yeterliydi. Türk toplumu içinde olumsuz Yunan'ın imajı o denli yerleşmemişti, bu işi yazarlar da üstlenmiş sayılabilir. Kimi öyküler bu amaçla yazılmışlardır.

G-78: Geç oluşan ulusal 'bilicin' başka belirtileri ve etkileri de bu metinlerdeki imajlar aracılığıyla ortaya çıkar gibidir. Geç 'bilinç', bir yerde tam oluşmamış 'ulusal/toplumsal asgari

müşterekler' de demek olabilir. Türk edebiyatında görülen ve Yunan'ı farklı değerlendiren yaklaşımlara karşılık, Yunan edebiyatında Türk imajının bir yeknesaklık sergilemesi herhalde böyle açıklanabilir. Farklı algılanan 'öteki' ile, ulusal bilinç ve asgari müştereklerle arasındaki ilişki kuşku bırakmayacak biçimde kanıtlanabilinemezse de, bu iki olgunun bir arada bulunması anlamlıdır.

Yunan edebiyatındaki Türk imajı kısaca özetlenebilir: soyut ve tarihsel Türk olumsuzdur; daha somut Türkler ise olumlu olabilir. Bu durum hemen hemen bütün Yunan edebiyatı için geçerlidir. 'Türk' ve 'Yunan' arasında kesin bir 'ulus farkı' çizgisi çizmemiş metin bulmak olanaksızdır.

Türk edebiyatında en başta, Yunan edebiyatında hiç olmayan bir yaklaşım, 'öteki'ni henüz, fark etmeyen bir Osmanlıcı yaklaşım dikkat çeker. Bu tür metinler ulusalcılık öncesi döneme mal edilebilir. Militan ulusalcı yaklaşıma yukarıda değinilmişti. Bunun dışında Anadolucu diye nitelenen harekete benzer bir yaklaşım da Yunan edebiyatında görülmez. "Biz kimiz? 'Öteki' ile bizim aramızdaki ilişki nedir?" gibi sorular Yunan metinlerinde hemen hemen hiç yoktur. Bu sorular, en azından okuyucuları tatmin edecek biçimde cevaplandırılmış ve 'halledilmiştir'.

Gene bu bağlamda Yunan edebiyatında 'İslamcı' yaklaşımın bir karşıtı da görülmez. Din yanlısı ile Fransız Devrimi yanlısı Aydınlanmacılar'ın mücadelesi 1798 yıllarında doruğa erişmişti. Yunan devletinin kurulmasından ve hele 1850'lerde Bizans'ın Yunan sayılıp Hristiyan geçmiş 'Yunanlılık'ın ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edildikten sonra, hele hele yirminci yüzyılda böyle bir tartışma, ancak marjinal bir alanın içinde kimi zaman sezilebilir. Doğu-Batı tartışmaları da Yunan edebiyatında pek görülmez. Yunanlılar kendilerini hem Batı'nın bir parçası, hem de kimi zaman Batı'nın kendisi olarak algılamaktadırlar. Yunan toplumu içinde hâlâ tartışılan Ortodoks-Katolik karşıtlığının ise romana ağırlıklı olarak yansıdığı söylenemez.

G-79: Yunan edebiyatında Venezis gibi, olaylara 'insancıl' açıdan bakan yazarlar vardır; ama 'öteki'ni kimliğinde geliştir-

memiş, 'öteki' olarak algılamamış bir Halit Ziya yada Reşat Nuri yoktur. 'Öteki' ile tam barışmış, hemen hemen panteist bir bütünlük içinde özdeşleşmek isteyen bir Sait Faik de yoktur. Yunan metinlerinde Türk'ün, ne denli yakın, dost, insan olursa olsun, her zaman farklı bir etnik kimliği de vardır. Yunan etnik/ulusal bilinci (ve bu düşünce kalıbı, kategorisi, algılaması, vb.) çevreyi algılamasında temel bir düşünce biçimi olarak belirir. Türk aydınları, çevreyi (ve etraftaki etnik grupları) algılama konusunda bir arayış içinde oldukları izlenimini vermektedirler.

Türk edebiyatında ulusallık konusunda ve Yunan edebiyatına kıyasla iki uç vardır. Ulusal 'bilinci' pekiştirmek isteyenler aşırı ulusalcıdırlar, 'insancıl' ve 'sınıfsal' bir yaklaşımı seçenler ise, ulusal yaklaşımdan (Yunan metinlerine göre) oldukça uzak kalmaktadırlar. Bunun yorumu, aceleci bir değerlendirme ile, Türk ulusal 'bilinci'nin gelişmesinin 'geri' kaldığı biçiminde olmamalıdır. Böyle bir yorumun geçerliliği, ancak ulusçu gelişmelerin 'ileri' ve istenen bir gelişme olduğu durumda geçerlidir. Bu ise ulusalcı ideolojinin, zaman ve dönem dışında, 'ileri' bir ideoloji olduğu peşin kabul edildiği durumda anlamlıdır. Söz konusu olan zamanlamadır; kullanılması gereken sıfatlar da (G-74, 75, 78'de olduğu gibi), 'erken', 'geç' vb. zamanı ve sırayı belirleyen sıfatlar olmalıdır.

Değer yargıları bir yana bırakıldığında yine de Türk edebiyatındaki 'öteki' imajının çeşitliliğine dayanarak, Türk toplumu içinde, Yunanistan'a kıyasla, toplumsal asgari müşterekler konusunda farklı bir aşama yaşandığı söylenebilir. Türkiye'de bugün izlenen bazı toplumsal ve ideolojik çekişmelerin aynı nedenlerden kaynaklandığı da düşünülebilir.

G-80: Türk edebiyatındaki 'Meşruiyet Projesi'nden (D-43) ve Yunan edebiyatındaki 'Kimlik Projesi'nden (F-66) ilgili bölümlerde söz edilmişti. Bu iki farklı alandan yola çıkarak iki edebiyatın arasında kimi ikincil farkların da olduğu söylenebilir. Türkiye'de, siyasal bir amaç gündemde olduğundan, devlet projesine yakın olmayı isteyenler militan bir anlayış söylem geliştirdiler. Türk edebiyatı genel olarak siyasal ve ideolojiktir.

Osmanlıcılar, 'milli edebiyat', solcular, dinciler, askeri darbelerle sınıflandırılan akımlar Türk edebiyatında olağandır. Yazarların siyasal amaçlarına göre algılanmaları da alışılagelmiştir.

Yunan edebiyatı bir 'devlet' projesine bu denli bağlı değildir. Türk imajı konusu, devletin değil, toplumun ortak bir kimlik 'sorunu'dur. Yazarların metinleri de, göreceli olarak, siyasal değildir. Yunan edebiyatındaki akımlar, genellikle, romantik, gerçekçi gibi akım adlarıyla, dil konusundaki tutumlarıyla ve en nihayet ve ancak 1945-1960 yıllarında ve iç savaşın etkisindeki dönemde sağ-sol siyasal ayırımıyla belirlenir. Yunan edebiyatını Türk okuyucu, çok genel bir biçimde, uzun sürmüş bir Edebiyat-ı Cedide süreci içinde de düşünebilir.

Herhalde bu tür nedenlerden dolayı, Yunan edebiyatında, Türk edebiyatında çok sık görülen, kadının toplumsal konumu, ilim-din tartışmaları, Doğu-Batı sorunsalı, aydınların üstlendiği halkı aydınlatıcı misyonlar, rahat bir düzeyde yaşayan zenginlere toplumsal eleştiri yöneltmek gibi temalar pek yaygın değildir.

G-81: Yine iki farklı 'proje' açısından bakıldığında, Türk edebiyatındaki ulusal 'biz' imajının bir 'güç' ve 'hoşgörü' söylemi, Yunan edebiyatındaki 'biz'in ise bir 'kültür' ve 'özgürlük' arayışı söylemi etrafında yoğunlaştığı ileri sürülebilir. Güç ve hoşgörü, egemen olanın ve devleti yönetenin aradığı siyasal meşruiyetle ilgili özelliklerdir. Kültür ve özgürlük, tersi bir konumda olanın yarattığı (kimlikle ilişkili) bir söylemdir. Bununla ilgili Türk tarafı 'bir arada mutlu yaşadık', Yunan tarafı 'mutsuz yaşadık' söylemini geliştirmiştir.

G-82: 'Öteki' konusunda ise Türk tarafı, ilgili 11. Bölümde (D-43) anlatıldığı gibi, Yunan'ı yönetim için 'yeteneksiz' olarak gösterirken, Yunan tarafı Türk'ü 'burada' hak sahibi olmayan 'Asyalı' ve 'barbar' olarak gösterir. Türk edebiyatındaki en olumlu Yunan 'biz'e boyun eğendir; Yunan edebiyatında ise, en olumlu Türk ulusal davalar peşinde koşmayan, dindar yada uyuşuk Türk'tür ('Safça olumlu', 'ötekiler' için bkz. G-71).

G-83: Yunan edebiyatında, Türk edebiyatında pek görülmeyen bir biçimde, Türkler oldukça kesin çizgilerle 'yönetici-sı-

radan insan' olarak ayrılırlar. Birinciler kötü, ikinciler 'olumlu', 'normal' yada 'safça olumlu' olabilirler. Yunan edebiyatında 'kötü' Türkler genellikle vezirler, ağalar, askerlerdir. Türk metinlerinde 'olumsuz' Yunanlı/Rum olarak askerin yanısıra, tüccar, esnaf gibi toplumun 'orta kesimleri' ve Yunan/Rum kadını da görülür.

Kadın konusunda da iki taraf arasında bir fark vardır. Türk edebiyatında Yunan/Rum kadını, ya iyidir ve sonunda Müslüman/Türk olur, yada sıkça görüldüğü gibi ahlaksız (fahişe vb.) bir kadındır. Yunan edebiyatında Türk kadını, yönetici Türk'ten ayrı bir konumdadır: Sevgi gösteren anne, güzel ve gizemli bir kadın vb. Ahlaksız ve olumsuz Türk kadını pek görülmez. Türk kadınının 'egemen' Türk erkeğinden ayrı sayılması, kadının Osmanlı döneminde devlet yönetiminde önemli bir rol oynamamasıyla yada 'kadın'ın 'bizim' üzerimizde olası bir egemenliğine karşı çıkma dürtüsüyle de ilişkili olabilir.

Kimi zaman erkekler de cinsel açıdan normal gösterilmezler, eşcinseldirler. Ancak bu konuda da ilginç bir fark görülür. Türk edebiyatında bu konumdaki 'olumsuz' Yunan, pasif eşcinselken, Yunan'a göre Türkler gençlere düşkün aktif eşcinseldirler.[4]

G-84: Yukarıda (G-72) Türk ve Yunanlı'nın buluşma yerinin kamu alanı içinde olduğu söylenmişti. Bu her iki edebiyatta ortaktır. Farklı olan, Türk ve Yunan'ın ülke içindeki yeridir. Türk edebiyatında Yunan/Rum, ülke içinde bulunur. İşgalci güç olarak belirdiği zaman bile, Yunan, yerli Rum'un bir uzantısı gibidir. Bizanslı Ortodoks, İstanbullu Rum vb. hep böyledir. Yunan edebiyatındaki Türkler 'dışarıdan' gelmedirler; yabancıdırlar. Yüzyıllardan beri o yerde yaşıyor olsalar bile -o yerler yüzyıllardan beri Yunan sayıldığından olabilir- Türkler 'dıştan' gelmiş olan 'öteki'lerdir.

G-85: 'Batı', Türk edebiyatında (Osmanlıcılar ve kimi 'İnsancılar' dışında) kuşku ile karşılanır; Doğu ise, iyi yada kötü

4 Türk ve Yunan romanında cinsellik konusunun genel bir yorumu için bkz. H. Millas, 'Türk ve Yunan Romanları, Kadınları ve İlişkileri', *Oluşum/Genese* dergisi, Nancy/Fransa, sayı 60-61, Mayıs 1999 (Fransızca ve Türkçe).

olabilir, ama 'bizim' yöredir. Yunan edebiyatındaki Batı'nın, yabancı bir alan sayılmadığı yukarıda söylenmişti. (Sol yada dinci kimi çevrelerin 'Batı' kuşkusu göreceli olarak marjinaldir). 'Doğu' ise, Batı'da geliştirilmiş bir genel imajı izler: hem 1) geri ve uyuşuk, hem 2) gizemli ve romantik bir yerdir.

G-86: Nihayet geleceğe yönelik bir öngörü anlamında şu da söylenebilir. Türk edebiyatında Yunan imajıyla ilgili görülen siyasal projenin, konjonktürel bir içeriği vardır. Ulusal düzeyde egemenlik konusunda güvenin sağlandığı durumda, Yunan imajının da, tarihin yeniden yorumlanmasıyla değişmesi öngörülebilir. Zaten bu çalışmada görülen de, son yıllarda ulusçu 'bağnaz' anlayışın, yerini 'öteki'ne daha etraflı, çok yanlı bakabilen, 'biz'e eleştiri yöneltebilen bir yol seyrettiğidir.

Yunan edebiyatındaki Türk imajı, konjonktürel olmaktan çok, ulusal kimlikle ilgili görülmektedir. En azından "tarihsel Türk'ün" imajının değişmesi daha uzun süreli gelişmeleri gerektirecektir. Türk imajının Yunan metinlerinde değişmesi ve daha olumlu olması, bir yanda tarihsel Türk anlayışının değişmesiyle, yani tarihin yeniden yorumlanmasıyla, öte yanda ise zaten imajı o denli olumsuz olmayan bugünkü somut Türk'ün, edebiyat metinleri içinde daha ağırlıklı olarak hissettirilmesiyle sağlanabilecektir.

EK I

Türk ve Yunan Romanlarında Göç

1998 yılında Oxford'ta gerçekleşen ve Nüfus Mübadelesi'ni işleyen bir sempozyumda 'Türk edebiyatı ve mübadele' konulu bir bildiri sunmuştum. Bu sempozyumun tutanakları 2003 yılında yayınlandı (Hirschon). Arada geçen zamanda bu alanında epey yol alındı, yeni gelişmeler yaşandı ve bazı sorulara yanıtlar bulundu. Bu yazı bir yerde o eski bildirinin bir özeti olacak, ama ayrıca a) hem oldukça genel bir biçimde Yunan edebiyatına hem de b) Türk edebiyatında son yıllarda görülen bazı eğilimlere değineceğim.

Edebiyat ve mübadele konusunda ilk göze çarpan Türk ve Yunan edebiyatının ve özellikle romanlarının birkaç açıdan farklar sergilediğidir. Bu farklara değinmeden önce yanlış bir anlamaya yer vermemek için konunun edebiyat olduğu, doğrudan insan duyarlılıklarının olmadığıdır. Konumuz mübadeleye tabi tutulan insanların duyguları ve duyarlılıkları değildir. Evlerinden ve yurtlarından olan insanlar herhalde aynı yada benzer duyguları yaşamışlardı. Mübadele denen olayın farklı biçimleri de oldu: kimileri daha düzenli değiş tokuşa tabi tutuldular, kimileri apar topar ve öldürülme tehdidi altında yurtlarını bırakmak durumunda kaldılar. Konumuz bu farklı deneyimler de değildir; yazımda görünen farklardır; bu değiş tokuşun, bu 'trampanın', bu takasın edebiyata yansıma biçimindeki farklardır. İki ülkenin edebiyatında görülen 'benzerlikler' ise bu mübadele dramını yaşayanların insan olarak ortak yanlarının doğal ve beklenen bir belirtisi olarak algılanmalıdır.

Mübadeleden hemen sonra Yunanistan'da olayla ilgili bir sıra roman ve kısa öykü yayımlandı. Akla hemen İ. Venezis, S. Doukas, S. Mirivilis, daha sonra F. Kontoglou, D. Sotiriu, L. Nakou, P. Prevelakis, Y. Theotokas, N. Kazantzakis, M. Loudemis ve nihayet yetmişli ve seksenli yıllardan sonra Ch. Samouilidis, T. Athanasyadis, A. Nenedakés, Anzel Kurtyan, Y. Andreadis, ve son yıllarda M. Veinoglou, Katerina Zarokosta gibi yazarlar anımsatılabilir.[1] Bu yazarların bir kısmı mübadeleyi yaşamış kimselerdi. Romanları anı yada bir sözlü tarih anlamı da taşımaktadır. Anlatıları mübadillerin Anadolu'daki yaşamları ve, daha sınırlı olarak, yerleştikleri Yunanistan'daki yaşamla ilgilidir.

Yunanistan'da bu alandaki ilgi yalnız edebiyatla sınırlı kalmamıştır. Onlarca romanın yanı sıra, araştırmalar ve anı kitapları da yayınlanmıştır. Yunan toplumu içinde konuya ilgi duyulmuş, mübadiller geride bıraktıkları memleketleri ve kültürlerini anımsatan pek çok dernek kurmuştur. Canlı tarih araştırmaları yürütmüş ve mübadillerin anılarını, ama kültürlerini yaşatmaya yönelik bir çaba göstermiş olan Küçük Asya Araştırmalar Merkezi de bu çerçevede görülebilir.

Genel olarak baktığımızda, mübadele olayının hemen edebiyata yansımış ve uzun süre edebi yazımın gündeminde kalmış olduğunu ve son yıllara kadar da, aralıklı ve azalmakta olan bir sıklıkla da olsa, bu konunun yazarların ilgisini çekmiş olduğunu görüyoruz. Konuya en başta el atan yazarlar (örneğin İ. Venezis, S. Doukas, S. Mirivilis gibi yazarlar) gerçekçi diyebileceğimiz anlatımla 'yaşadıkları' mübadeleyi anlattılar. Yani 'görgü şahidi' gibi yazdılar. Sonraki yazarlar, olayla doğrudan ilişkileri sınırlandığı oranda daha soyut, dolaylı, zaman zaman sembolik, hatta masalımsı ve nostaljik bir anlatıma yönelmişlerdir. Özellikle ikinci ve üçüncü kuşak yazarlarda bu özellikler daha belirgindir.

Bu romanlarda genellikle mübadele öncesi yaşam anlatılmaktadır. Olayların geçtiği yerler daha çok Anadolu ve İstanbul'dur; daha az oranda da mübadele sonrası Yunanistan'dır. Bu çok geniş çerçeve, romanlarda Doğu/Batı yada Orası/Burası yada Bırakılan/Gelinen yöre

1 Türkçe ve Yunanca dışında yazılmış edebiyat metinlerine burada yer verilmemiştir. Örneğin İngilizce yazılmış olan ve Girit 'mübadelesini' konu edinen Nicholas Stavroulakis'in *Lavender Seller* adlı yapıtı (Türkçe çevirisi *Lâvanta Lâvanta*) burada konu edilmeyecektir.

olarak anlatılsa da, yine de her iki yan bir arada ele alınmakta, her iki taraf iç içedir ve her taraf ötekine dayanarak anlam kazanmaktadır.

Bütün düz yazı örneklerinde 'geride bırakılanın' ne olduğuna baktığımızda egemen öğe 'ülke' ve 'topraklar' değildir, gerçek yada hayali bir dar çevre ve 'ev'dir, bir mahalledir. Yunan edebiyatında 'ev' kavramının özel bir yeri olduğunu sanıyorum. Kendi devleti ve özerkliği olmadan yüzyıllarca yaşamış olan Ortodoks/Grekofon cemaatlerin, örneğin Müslüman/Türkofon cemaatlere göre, devletle ve devlet sınırlarıyla ilişkili bir memleket/yurt/vatan kavramı geliştirmediklerini görüyoruz. Bundan dolayı söz konusu Yunan romanlarında –olayın seyrine ve anlatılan öyküye baktığımızda– mübadele de ulusal bir dramdan çok kişisel ve aile dramı olarak ele alınır.[2] Bu romanlarda 'ulusal çerçeve' göze batmaz: orduların başarı ve başarısızlıkları, yurdun durumu, siyasi gelişmeler anlatının eksenini oluşturmaz, gündeme pek gelmez; kişilerin dramları temel konudur ve özellikle olayların eksenidir.[3]

Türk edebiyatıyla kıyaslandığında mübadeleyle ilgili Yunan romanlarında olaylara bakma biçimi Ömer Seyfettin, Halide Edip, Yakup Kadri, ve daha sonraları, Kemal Tahir, Halikarnas Balıkçısı ve Attilâ İlhan gibi yazarların yapıtlarındaki 'ulus' ve 'vatan' problematiğini bulamayız. Türk romanlarında olaylar genel bir ulusal çerçeve içinde yer alır. Kahramanlar bu çerçevenin içinde yerlerini alırlar ve anlam kazanırlar. Yunan romanlarında öyküler kişilerin öyküleridir; özellikle 'görgü şahidi' yazarların yapıtlarında. Genel bir ulusal çerçeve varsa, bu dolaylı olarak görülür. Tipik örnekler Venezis, Doukas, Mirivilis, Sotiriu'dur. Türk romanları daha çok Yunan edebiyatında mübadele konusunda tipik örnek oluşturmayan Kazantzakis'in yaklaşımına benzer: romanda temel öğe biz-onlar çatışmasıdır.

Yunan edebiyatında mübadele olayı bir 'son' olarak anlatılır. Türk edebiyatında - ve genel olarak Türk tarih yazıcılığında da - İstiklal Savaşının sonu ve dolaylı olarak nüfus mübadelesi de - bir 'başlangıcın' işaretidir; hatta sevindirici ve umutlu bir başlangıcın işareti. Bu başlangıç yeni bir siyasi rejimle ilgilidir. Bu siyasi değişiklik topluma

---

2 Edebiyat tarihi bağlamında romanlar ve romancılar ele alınırken söylem olarak 'ulusal bir dramdan' söz edilmesi farklı bir olaydır. Burada 'kişisel ve aile dramı' derken romanlardaki olaylar zincirinden söz ediyorum.

3 Edebi metin analizi karmaşık ve farklı yorumlara açık bir işlemdir. 'Ulusal' boyutun göreceli eksikliği farklı da yorumlanabilir. Mübadelenin ulusal bir dram olduğunun, bilinçsiz olarak, kabul edilmek istenmiyor olması da olanaklıdır.

yeni ve daha mutlu bir geleceği vaat ediyordu. Yunan tarafında aynı dönem kuşkusuz acılı, nostaljik ve bazen eleştirel bir biçimde ele alınan bir 'son'dur. Romanlarda yapılanların yanlış olduğu gündeme gelir. 20. yüzyılın yirmili yılları bir başlangıç değil, yeni bir geleceğin değil, olsa olsa yeni bir durumun işaretidir. Olay 'Küçük Asya Felaketi' adını alan bir yenilgiyle ilişkilidir.

Bu yenilgiyle ilgili acılı süreç, yoksulluk, evden sürgün edilmek, hastalıklarla ve ölümle iç içe olan dönem, genel olarak Ortodoksların hayat görüşüne pek yabancı değildi. Melankolik, hatta mazoşist mitoslar Rum cemaatinin bilinen motiflerindendir. Başka bir çalışmamda İsa'nın acılı ve trajik sonuyla paralel sunulan Ortodoks/Rum cemaatinin mitoslarını anlatmıştım (Bkz. Bölüm 12, F. 66). Küçük Asya felaketi bu bağlamda Yunan halkının kolaylıkla kavram olarak algılayabileceği bir olaydır: eskiden de tekrarlanmış olan bir trajedidir. Hristiyanların ezilip acı çekmesi yada Bizans'ın yok olmasıyla Ortodoks cemaatin koruyucu siyasi desteğini kaybedip ikinci sınıf cemaat olması gibi bir felaketti. Venezis açık bir biçimde Yunanlıların cemaat olarak kimliklerini bu acılara dayandırdıklarını anlatır.[4]

Bu bağlamda 'Türk' motifi de ulusal mitosa ters düşmemektedir. Çağdaş, Yunan söyleminde ve edebiyatında, yani ulusçu dönemde, 'Türk', esaretle ve dolayısıyla acıyla ilişkili algılanan bir motiftir. Genel olarak 'felaketsiz' dönemler Türk'ün egemen olmadığı dönemdir; felaket ise Öteki'nin varlığını duyurduğu dönemdir. 'Birlikte mutlu yaşadık' motifi ise ancak Türk egemenliğinin sarsıldığı ve kendini duyuramadığı dönemle yada Rumların en azından ekonomik olarak egemen oldukları dönem ve konjonktürle ilgilidir; örneğin 1919-1921 yıllarında İzmir'de.[5] 'Öteki' siyasal olarak üstün yada eşit durumda bulunduğu dönemler için –her iki yanda da– 'birlikte iyi yaşadık' denmemektedir.

İlk dönem mübadele romanlarının yazıldığı dönem, milliyetçi ideolojinden başka Marksizm'den de etkilenmiştir. Bu bağlamda Yunan romanlarında mübadele dönemi sınıfsal bir çerçeve içinde de ele

---

4 Bu konuda bkz. H. Millas, *Ayvalık ve Venezis, Yunan Edebiyatında Türk İmajı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

5 Doğal olarak Türk ulusal söylemindeki 'birlikte mutlu yaşadık' söylemi de Müslüman/Osmanlı/Türk egemenliğinin tam sağlandığı dönemlerle ilişkilidir; Yunan egemenliğinin hatta siyasi eşitliğinin gündeme geldiği sürelerde 'birlikte mutlu yaşıyorduk' denmez, bu dönem böyle anlaşılmaz. Böyle dönemler 'sorunlu' dönemlerdir.

alındı. Hemen hemen bütün Yunanlı yazarlar doğrudan yada dolaylı olarak sınıfsal ve 'enternasyonal' bir yaklaşım da dile getirmişlerdir. Bu iki yaklaşımın klasik örnekleri olarak Mirivilis, Kazantzakis ve Didó Sotiriu anımsatılabilir. Bundan dolayı Yunan romanlarında 'emperyalist' güçler sık sık Öteki olarak resmedilir. Kimi zaman Batılı güçler 'felaketin' sorumlusu olarak sergilenirler. Ancak sınıfsal yaklaşımla ulusal yaklaşım iç içe bulunmakta, bazen aradaki ayırım çizgisini görmek kolay olmamaktadır.[6]

Türk romanı ve mübadele - Suskunluk dönemi

Türk romanına baktığımızda Yunan romanına göre en çarpıcı farkın mübadeleden hemen sonra bu olayın edebiyata yansımamış olmasıdır. Bu konuda hemen hemen tam bir sessizlik vardır. Özellikle 1923'ten 1960'lara kadar, yani yaklaşık kırk yıl, bir iki romanda bir iki cümleden fazla bir şey bulamıyoruz. İlginçtir, Faik Baysal'ın *Sarduvan* adlı romanı (1944) şu cümlelerle başlar: '*Sarduvan eski bir Rum kasabası. Yaşlıların dediğine göre yakın zamana kadar da burada Rumlar otururmuş. Yıllar önce bu Rumların bazıları küp küp altınlarını toprağa gömerek yabancı ülkelere kaçmışlar, bazıları da yalancıktan da olsa Müslüman olup oldukları yerlerde kalmışlardır. Ama benim size anlatmak istediğim bunlar değil.*' Gerçekten de hem bu romanda hem de bu dönemin başka romanlarında konudan kaçınılmaktadır.

Örneğin Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı* (1928) romanında konuyla ilgili bir iki cümle buluyoruz: 'Rumların İzmir'den gitmesi iyi oldu, izi kalmasın bunların!' anlamında kısaca birkaç cümle. Yakup Kadri'nin *Panorama*'sında (1953) giden Rumlardan söz edilmiyor ama Balkanlar'dan Türkiye'ye gelen ve yerleşen mübadilleri bulabiliyoruz. Ancak gelenler dalavereci ve antipatiktirler; Yanyanlı Fazlı Bey halkı sömüren, sevilmeyen, Rumca konuşan olumsuz bir tiptir. Reşat Nuri Güntekin insanlara çok farklı bakmakta. *Ateş Gecesi*'nde (1942) dolaylı olarak giden Rumlardan söz edilmekte. Yazar bu insanlardan sevgi ve özlemle söz eder. Nihayet Sabahattin Ali 'Çirkince' (1947) adlı kısa öyküsünde 'devlete' ve 'düzene' bir tür eleştiri yönelterek Türkiye'ye yerleşen mübadillere sağlıklı yaklaşılmadığını, bu insanların zor durumda kaldıklarını anlatır.

---

6 Örneğin, 'Onlar, yani emperyalistler olmasaydı, Öteki'ni yenmiştik, birbirimize karşı savaşmazdık, mübadele olmazdı, acılar yaşanmazdı', söylemi tipiktir. Buradaki antiemperyalist söylem milli hedefler adına kullanılmaktadır.

Mübadeleden sonraki yaklaşık kırk yıl içinde bu seyrek ve kısa göndermeler dışında Türk edebiyatında göç ve nüfus değişimi olayı pek ele alınmaz. 1960'tan sonra kimi Marksist yazarların konuya dolaylı da olsa değindiklerini görüyoruz. Ama mübadeleyi temel konu hatta 'önemli bir olay' olarak ele alan yapıt 1980'lere kadar bile henüz yoktur.

Örneğin Zaven Biberyan'ın *Yalnızlar* adlı romanında (1965) azınlık üyelerini kastederek 'bunlar hâlâ yurt dışına gönderilmedi mi?' diye hayretini ve tedirginliğini dile getiren cahil bir 'milliyetçiyi' görüyoruz. Hasan İzzettin Dinamo'nun *Ateş Yılları*'nda (1968) ve *Savaş ve Açlar*'ında (1968) Anadolu'dan gidenlerin geride bıraktıkları toprakların nasıl 'çıkarcılar' tarafından yağmalandıklarını kısaca okuyoruz. Bu romanlarda mübadelenin yanlış bir uygulama olduğu da ima edilir. Kemal Tahir de *Kurt Kanunu*'nda (1969) haksız toprak dağıtımından söz eder. Yusuf Atılgan'nın *Anayurt Oteli*'nde (1973) dolaylı olarak öldürülen Rumlar kısaca gündeme gelir.

'Suskunluğun' yorumu

1980'den ve hele 1990'dan sonra 'mübadele' konusunda bir hareketlenme görülür. (Bu arada Yunanistan'da tersine bu konu artık eski önemini yitirmektedir.) *Tarih ve Toplum* dergisi gibi yayın organlarında konu ele alınır. Tarih Vakfı bu konuda bir sergi düzenler (1997). Mübadillerin karşılıklı ziyaretleri gözlenir, Yunanca'dan bu konuda çeviriler yayınlanır, sözlü tarihçilik alanında, geç de kalınmış olsa eksikliklerin giderilmesi yönünde önemli adımlar atılır. Nihayet 1999-2000 yıllarında Lozan Mübadilleri Vakfı'nın kurulması ile ortaya konuya sahip çıkan bir kurum çıkacak ve bu alandaki çalışmalar daha sistemli ve eşgüdümlü olmaya başlayacak.

Edebiyat ve özellikle romanlar alanında büyük atılım 1990'lardan sonra görülür. 1980'lerde mübadele ve göç hâlâ romanlarda dolaylı olarak gündeme gelir, olay temel konu değildir. Fikret Otyam'ın *Pavli Kardeş*'inde (1985) giden Rumlardan söz edilir (gittikleri için 'hain' de ilan edilerek). Salim Şengil *Savrulup Gidenler*'de (Öyküler, 1987) farklı bir yaklaşımla aynı ayrılışı hüzünlü anar. Mario Levi *En Güzel Aşk Hikayemiz* (1992) ve *Madam Floridis Dönmeyebilir* (1990) İstanbul Rumlarının göçünü ve Mehmet Eroğlu *Yürek Sürgünü*'nde (1994) Sakız'a eski dostları görmeye giden Türklerden yine özlemli bir dille söz eder.

1990 ortalarından sonra gözlenen 'mübadele romanları' patlamasına geçmeden o ana kadarki 'suskunluk' dönemine bir açıklama getirmeye çalışmak sonraki romanları daha iyi anlamamıza yardımcı olacağından da yararlı olabilir. Bu alanda Yunan edebiyatıyla kıyaslamalar da yararlı olabilir.

'Bırakılan topraklar' konusu da, yukarıda gördüğümüz gibi Yunan edebiyatından farklı olarak, yaklaşık 1995 yılına kadar Türk edebiyatında pek işlenmedi. Bir iki istisna vardır: Necati Cumalı (örneğin *Yağmurlar ve Topraklar*, 1973; *Makedonya,* 1976) ve dolaylı olarak Reşat Nuri Güntekin gibi yazarlar geride kalan 'ortak' Türk-Rum yaşam konusunu işlemişlerdir (*Akşam Güneşi*, 1926; *Ateş Gecesi*, 1942). Yine Yunan örneğinden farklı olarak, geride bırakılan toprakların eski isimlerinin önüne 'yeni' sıfatını ekleyerek yeni köyler/mahalleler kurmak uygulaması da pek görülmez. Yunan tarafı 'kayıp vatanlar' dedikleri kentleri, köyleri ve hele baba evleri konusunda daha fazla 'kayıt düşmüşlerdir'.[7] Bu farkın ve Türk tarafında görülen suskunlukların nedenleri farlı olabilir:

1- Yunan tarafı için mübadele ve göç bir yenilginin sonucuydu; Türk tarafı için bir zaferin sonucu. Belki bu yenilgi/zafer çağrışımları olayı Yunan tarafı için daha trajik ve önemli kılmıştır. Ayrıca Yunan romanında Yunanistan'ı terk eden Müslüman mübadillerden fazla söz edilmez. Bunu yapan romanlar sınırlıdır; Loudemis'in ve Nenedakés'in birer romanı ve Venezis'in bir iki öyküsü anımsatılabilir. Türk edebiyatında ülkeyi terk eden Rumlara daha çok rastlıyoruz. Bu farkın bir nedeni Osmanlı/Türk toplumu içinde vatandaşlığa bağlı sivil (etnik olmayan) yurttaşlık anlayışının Yunanistan'a göre daha yaygın olması olabilir. Başka bir nedeni 'kaybedilene' kıyılan değerle ilişkili olabilir.

2- Yunanistan'a göç eden nüfusun sayısı fazlaydı. Yunanistan'a göç 1.2-1.5 milyon kadardır; Türkiye'ye gelenler 450 bin. Yunanistan'a yerleşenler mevcut nüfusun % 20'si iken Türkiye'de bu oran % 3.8. Ama her iki ülke için de 'ayrılan' nüfus % 10'dur.

3- Türkiye'ye göç kontrollü bir uygulama sonucu olmuştur. Rum nüfus özellikle Batı Anadolu'dan mübadeleden önce zoraki ve büyük

---

7 Kayıp 'vatanlar' dendiğini ama 'vatan'dan söz edilmediğine dikkati çekerim. Milliyetçi ideolojide siyasal ağırlıkla 'vatan' kavramı egemendir. Bu sözcüğün çoğul olarak kullanışı pek görülmez; kullanıldığında ise vurgulanan farklı bir anlamdır: kayıp yöreler, köyler, mahalleler, evler, 'memleket'tir. Bu konuya aşağıda yeniden değinilecektir.

bir kargaşa içinde kaçmıştır ve kaçırtılmıştır. Bu nedenle de Yunan tarafında olay daha dramatik algılanmış olabilir.

4- Türk tarafı daha önce de Balkan Savaşı nedeniyle göç olayını yaşamış olduğundan belki söz konusu 1923 göçü en büyük dram sayılmamıştı. Türk tarafı bu konuda daha 'deneyimliydi' denebilir.

5- Türk mübadillerin çoğu köylüydü ve ortalama okuma yazma düzeyleri, oran olarak kentli nüfusu daha kabarık olan Rumlara kıyasla daha düşük olmuş olabilir. Aralarından yazarların çıkmamış olma olanağı da göz önüne alınmalıdır.

6- Mübadele yıllarının hemen sonrasında Türkiye'de Misakı Milli sınırları dışındaki Türklerle ilgilenmek hoş karşılanmıyordu; İttihatçı bir sapma sayılıyordu. 'Dış Türkler' konusu tabuydu ve bu tür konular desteklenmiyor, hatta bu tür yaklaşımlara kem gözle bakılırdı. Bu konular siyasal olarak sakıncalıydı. Bu yıllarda Anadoluluk temeli üzerinde bir ulusal kimlik oluşturulmaya girilmişti. 'Çeşitlilik', farklı kimlikler, çok seslilik devletçe hoş karşılanmıyordu. Zaten verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi mübadele konusuna değinen yazarların hemen hepsi devletle 'kavgalı' olan 'solcu' yazarlardı.

1995 yılına kadar mübadele konusunun Türk romanına içerik olarak nasıl yansıdığına baktığımızda ise üç temel yaklaşım görürüz:

1- Gidenler yabancıydı, gittikleri iyi oldu. Millet olarak daha homojen olduk, milli devlet güçlendi. Gelenler de pek bizden sayılmaz; aralarınca zaten Rumca konuşuyorlar. Bu grup yazar genelde mübadeleyi olumlu ve yararlı sayıyor. Aka Gündüz'ün, Yakup Kadri'nin, Fikret Otyam'ın yukarıda verilen metinleri buna örnek sayılabilir. Bu yapıtlarda roman kahramanları etnik bir çerçeve içinde hareket etmekte ve stereotipler olarak biz/onlar biçiminde gösterilmektedirler.

2- Mübadele olayına karşı çıkmadan uygulanışını ve toplumsal sonuçlarını eleştiren yazarlar. (Örneğin, Sabahattin Ali, Hasan İzzettin Dinamo, Kemal Tahir.) Bu yazarlar, olayı yermeseler de, kabul etmiş görünmekte ama devlet uygulanışını yermektedirler.

3- 'Rumlar bizim yurttaşımızdı yada evlerinden ve topraklarından zorla kovulan masum insanlardı, mübadele kötü bir çözümdü ve mutsuzluk getiren bir olaydı' diyenler. (Örneğin, Reşat Nuri Güntekin, Zaven Biberyan, Yusuf Atılgan, Salim Şengil, Mario Levi, Mehmet Eroğlu.) Bu söylemin temel ekseni insancıl açıdır ve amaç bu drama katılanların insan yanını vurgulamaktır.

1990'larda ve hele 2000 yılından sonra birkaç roman ilk kez nüfus mübadelesini ve halkların ulusal sınırlar arası göçünü ayrıntılı olarak ele alır. Burada kısaca 'mübadele romanları' diyeceğim bu romanların her biri ayrı ayrı ele almaya ve incelemeye değerdir. Her birinin özgün yanları var. Her biri yazarın kişisel dünyasını ve algılamalarını sergilemekte ve bir olayın nasıl farklı okunuşları olduğunu göstermektedir. Ancak burada olaya daha küresel yaklaşılacak, genel eğilimler gösterilecek ve romanlar 'örnek' olarak kullanılacaktır.

Mübadele ve göç olayı Türk edebiyatında, genel olarak Türk söyleminde (örneğin okul kitaplarında, tarih yazımında, sanatta vb. olduğu gibi) 'Öteki' konusunda görülen eğilimleri göstermiştir: farklı paradigmaların izlenmesi sonucunda oldukça farklı yorumlar ve değerlendirmeler sergilemiştir (Millas 1991 (İlkbahar), 1994, 1998, 2000, 2000b, s. 201-243, 2001, 2002). Yazarların bir bölümü Türk ve Yunanları ilgilendiren bu tarihi olaylara 'ulusçu' anlayışa uyum göstererek başka bir bölümü ise ulusçu anlayışı yadsıyarak bakmışlardır.[8]

Burada 'uyum' bir paradigmaya uyum anlamındadır; çağdaş ulus gerçeğini ulusçu anlayışa uygun bir biçimde kavramak ve bu anlayışı metin içinde yeniden üretme anlamındadır. Farklı yolu seçenler, değişik 'oranlarda' da olsa ulusçu görüş açısından ayrılanlardır. Farkın anlaşılır olması için dünyamızda ve hele Balkanlarda son bir iki yüzyılın bir ideolojisi olan ulusçuluğun tarihselliğinin ve konjonktürel yanının anlaşılması gerekmektedir. Bu anlaşılmadığı durumlarda –söz konusu romanlarda da görüldüğü gibi– ulusçu dünya görüşü yeniden üretilmektedir. Buna göre romanlarda belli bir söylem ağırlık kazanmaktadır. Genelde ulusçu paradigmanın romanlarda da yansıyan yanları şunlardır:

1- Olayların hemen hepsi insan yada cemaat dramından çok bir 'uluslar' kavgası olarak algılanmaktadır. Tasnif ve sınıflamalar 'ulus gerçeği' temelinde yapılmaktadır. Başka türlü söylersek, olayların çerçevesini uluslar belirlemektedir. Uluslar daha geniş bir ideolojik konjonktürün sonucu değildirler, hareket noktasıdırlar, olayların eksenidirler; uluslar 'öz'dürler. Kahramanlar genellikle bir ulusun üyeleri olarak resmedilmekte, bu sınıflamaya girmeyen kimselere pek

8 Bu yazıda ulus/ulusçuluk ve millet/milliyetçilik sözcükleri eş anlamlı olarak ve İngilizce'de nation/nationalism anlamında kullanılmıştır.

rastlanmamaktadır. Ulus kategorisine dahil edilmeyen kimseler 'ne idiği belirsiz' kimseler olarak resmedilir.

2- Uluslar (ve ulusçuluk) başlangıcı ve dolayısıyla sonu da olacak bir tarihsel fenomen olarak değil, 'ebedi' değerler olarak anlatılmaktadır. Bu anlayışın ilk sonucu olarak Türklerin ve Yunanlıların (ve öteki 'ulusların') tarihi çok eski sayılmaktadır. Türk-Yunan ilişkileri Bizans dönemine, Selçuklulara, Osmanlılara dek gerilere götürülmektedir. Binlerce yılla yada yüzyıllarla anlatılan 'ulus' gündeme gelmektedir.

3- Bunlarla ilişkili olarak ulusların bir 'değişmezliği' söz konusu olmaktadır. Ulusal 'karakter' gibi bir şey ulusların 'eskiliği' ile birlikte bulunmaktadır. Bugünü anlatmak için sürekli geçmişe gönderme yapılmakta, bugünü anlamak için 'ecdada', 'tarihe' –tam olarak söylemek gerekirse, 'ecdadımıza', 'ecdatlarına' ve 'tarihimize', 'tarihlerine'– bakma gereği görülmektedir. Kişiler kişiliklerini bu ulusçu kategoriler içinden sağlamaktadırlar. Giderek kişiler daha az saydam ve daha çok 'öngörülebilir' olmaktadırlar. Öngörülebilirlikleri aslında roman kahramanlarının artık ulusal stereotiplere dönüşmüş olduklarının kanıtıdır.

4- Nihayet bu tür romanlarda, kaçınılmaz olarak, biz/onlar karşıtlığı ön plana geçmekte –ve kişiler değil– ve ulusların 'temsilcileri' bazı Türkler ve Yunanlılar karşımıza çıkmaktadırlar. Kimlik olarak 'bize', yani yazara daha yakın olanlar, genellikle daha olumlu kimselerdir, 'Ötekiler', şu yada bu biçimde, biraz yada çok kusurludurlar. Kusurlu olmayanlar Ötekiler ise genellikle 'bizim' ne denli olumlu olduğumuzu dile getirmek için kullanılırlar. Ayrıca mübadele romanlarında, karmaşık dil/din/köken konuları içerdiğinden ulusçu paradigmayı izleyen metinlerde kahramanların 'ulusal kimliğini' kanıtlama kaygısı da oldukça sık gündeme gelmektedir.

Her 'ulusçu' metinde bu öğelerin hepsi bir arada yer almazsa da genellikle çoğu doğrudan yada dolaylı olarak vardır. Dikkat edilmesi gereken, yukarıda özetlediğim ve temelde bir ulusal kimlik sorunu oluşturan çerçevenin, kulağa hoş gelen siyasal yada romantik söylemle karıştırılmamasıdır. Ulusçuluğun romantik dünya görüşünün bir yan ürünü olduğu da gözden kaçmamalıdır. Ulusçu paradigma, 'barış', 'kardeşlik' söylemini beri etmez. Her ikisi de aynı metinde yan yana ve çelişki oluşturmadan var olabilir. Ulusçu paradigma bir sınıflandırma ve değerlendirme açısı oluşturur; bu ideolojiye bağlı kimselerin ille de saldırgan ve barışa ve dostluğa karşı kimseler olmaları

şart değildir. Hatta Türk-Yunan ilişkilerinin düzelmeye yüz tuttuğu, devlet ve hükümetler düzeyinde yumuşamanın görüldüğü 2000 yılından sonra ister ulusçu ister ulusçu olmasın hemen herkesin 'aşırılıklardan' kaçındığı gözlenmektedir. Artık saldırgan dilden ve sıfatlardan kaçınılmaktadır. Ancak bu ulusçu ideolojinin aşıldığı anlamına gelmez doğal olarak.

Bu tür mübadele romanlarından bir iki örneğe bakalım.

Ahmet Yorulmaz'ın *Savaşın Çocukları* (1997) mübadeleyi anlatan bir üçlemenin ilk kitabı. Bu romanda ulusal egemenlik ve ulusal kimlik temel bir motiftir. Yazar bazı siyasi görüşleri vurgular. Örneğin a) Antik Yunanlılar ve bugünkü Yunanlılar Türkiye topraklarına karşı 'yayılmacı' emeller beslerler, b) Girit Türkler tarafından Venediklerden alındığından ve Yunanlılar sonra geldiğinden Yunanlıların Girit'te hakları yoktur (s. 32), c) Giritli Müslümanlar dillerini unutmuş gerçek Türk'türler (s. 12), d) Anadolu anayurttur ve Girit yalnız 'yurt'tur, dolayısıyla Girit'i terk eden Türklerin özlem duyması gerekmez (s. 134) gibi tezler sürekli gündeme gelir, gerekli gereksiz tekrarlanır, Öteki'ne karşı sert çıkışlardan da özenle kaçınılarak. Bu romanı izleyen yazarın *Kuşaklar* (1999) ve *Girit'ten Cunda'ya* (2003) adlı romanlarda da aynı motifler işlenir. Bu iki romanda ayrıca siyasi ulusçu argümanlar daha sık kullanılır.

Kuşaklar'da Yunanlılar Türklere 'beş yüz yıldır' kinleri olan bir 'ulus' olarak anlatılır (s. 206). Ama aynı zamanda 'barış' diler Hasan ve bağnaz Yunanlıya seslenir: *'İstanbul'a Konstandinopolis demekte direniyorsunuz.... Bu böyle sürer giderse, savaşlar nasıl son bulur, barışı nasıl kurarız, nasıl kucaklaşırız? Hadi söyle bana...* Ancak Hasan'a aşık olan Marigo stereotip bir Yunanlı gibi kesin konuşur: '*Şu barış dediğin şeyle senin beynini yıkamışlar*' (s. 206). Mübadele konusu açıldığında ise 'suç' Yunan tarafına yüklenir: Rumlar Anadolu'da mutlu yaşardı, ama ihanet etmişler, yabancılara kucak açmışlar, dolayısıyla suç Türk devletinde olamaz, kovulmaları onların hain davranışlarından dolayı gerçekleşmiştir, der Hasan. Mübadele en sonunda 'Rum hainlerin kovulması' olarak sergilenir. Marigo'nun Yunan ulusunun 'karakterini' ele veren şu sözleri ilginç: *'Biz Yunanlılar tarih tarih olalı hep yayılmacı olmuşuzdur... Yunan yayılmacılığının hem simgesi, hem öncüsü diyasporadır, yani buradan giden soydaşlarım - ki onlara kolon da denir- vaktinin geldiğini sanarak ayaklanmıştı... Biz ulus olarak yayılmacılıktan asla vazgeçmeyeceğiz, böyle sürüp gidecek bu işler. Farkındasındır belki, kişisel olarak ben de aynı inançtayım! Biz ölürüz*

de yayılmacılıktan dönmeyiz!' (s. 200). Hasan Marigo'ya barışın ne denli iyi bir şey olduğunu anlatmaya çalışır ama okuyucu, bu tür konuşmaların tekrarı sonucunda Yunanlıların pek iflah olamayacak bir ulus olduklarını anlar.

Girit'ten Cunda'ya adlı romanda Giritli Türklerin 'genetik olarak kesinlikle Türk' oldukları anlatılır (s. 91). Rumların Türkleri Girit'ten 'sürmenin zevkini yaşadıklarını' (s. 105), Rumların 'bağnazlığı', 'yayılmacılığı', 'haksızlığı', 'kinleri' yeniden gündeme gelir (s. 106). Türk tarafının eksiklikleri yoktur. Nihayet bu Türk-Yunan karşıtlığının çok, ama çok eski olduğu ilginç bir tarihi tezle anlatılmaktadır: Önce Yunanlılar Çin'e kadar dayandılar. Türkler onları 'adalara dek püskürttü'. Sonra Yunanlılar Anadolu'nun ortasına kadar gitti. Ve Mustafa Kemal Yunanlıları 'gerisin geriye gönderdi'. Yani 2300 yıllık Türk-Yunan ilişkileri tarihinden söz edilmektedir. Yunan politikacıları ise bu 'gel git' olayını istismar edip koltuklarını sağlıyorlar (s. 87). İki ulusun ilişkileri ve mübadele – ve her yanın sorumluluk oranı– bu tür bir söylem içinde sunulur.

Ahmet Coral'ın *İzmir, 13 Eylül 1922* adlı romanı da (2003) 'iyi niyetle' yazılmış ama ulusçu paradigma sınırlarının içinde kalmış bir yapıt. Arada 'ulusların dost olmaları', 'güvensizliğin pompalanmamasının' gereği yazılır (s. 220) ama barışa engel olanların 'Ötekiler' olduğu da roman boyunca 'pompalanır' Yunanlı roman kahramanı yüzyıllar içinde değişmeyen ve sürekli olarak Türk'e karşı saldırgan davranan, bağnaz ve 'ulusçu' kimse/kimseler olarak sergilenir. Bu insan, Roma ve Bizans dönemlerinden bugüne dek Megali İdea adına hep Türk'e saldırmaktadır, simgesel olarak bir süreklilik sergileyen, hep aynı kalan ve 500, 1821, 1912, 1921 yıllarında karşımıza sorun olarak çıkan Yunanlıdır. Türk tarafı ise olgunluk örneği ve mutluluk kaynağıdır. İzmir yangınını izleyen mübadele ve göç de bu çerçevede ve haklılık/haksızlık temelinde, ve hangi tarafın 'haklı' olduğu konusunda okuyucunun aklında pek kuşku kalmayacak biçimde yorumlanmaktadır. Bu yapıtta kişiler yok olmakta, ulusal stereotipler ve simgeler halinde ortaya çıkmaktadırlar.

Yunan Bağımsızlık Savaşının yorumu tipiktir (s. 58). Rumlar 'Türk egemenliğinde bolluk ve refah içinde mutlu yaşamaktadırlar'. Ama bazı 'aklı başında olmayan' Rumlar Sakız Adasında küçük Türk garnizonuna saldırır. *'İçlerinde biriken 'Osmanlıya baş kaldırılmaz, fare aslana kükreyemez!' saplantısının yıkıldığını görmenin şehvetiyle ağız dolusu küfrediyor ve asırlar boyu biriktirdikleri tüm kini tüfekleri-*

nin namlularından kusuyorlardı'. 'Türk' donanması yetişince *'bizim sarhoş, bitirim, hırsız, korsan ve çapulculardan oluşan kahramanlar alayımız da daha ilk 'Türkler geliyor!' sözü edildiğinde, adanın içlerine doğru çil yavrusu gibi dağıldı'*. Türk askerler çok farklıydı. Kızıl türbanlarıyla hareket halinde bir gelincik tarlası gibiydiler, ilerlediler, başlarında haşmetli bir süvari vardı. Yunanlıların teslim olmasını ister. Ama Rumlar 'Türklerin tarihleri boyunca teslim olanları hep 'bağışladıklarını' bilen bir ihtiyar Rum'u dinlemediler, 'galiz küfürlerle' kurşun sıktılar Türklere. Sonunda bir Rum'un anlattıklarına göre Rumlar yenildi. *'Efendimiz İsa'nın inançlı fahişesinin adıyla vaftiz edilmiş yaşlı Bayan Madelene, köyün başında Golyat gibi palabıyıklı Türkleri görünce donuna doldurmuş ve köyün gizli girişini gösterivermiş!'*

Romanın temel kahramanlarından stereotip Yunanlı bu olaylar yaşanırken küçük bir çocuktur. Milliyetçi bir Yunanlının 'bakir umududur' *'Türkleri en nihayet dünya yüzünden silecek, o lanetli ırkı cehennemin en alt katmanlarına sürecek olan Grek idealinin simgesisin sen!'* der genç çocuğa. *'Biraz sonra göreceklerinin içinde amansız bir kin birikimi sağlayacağına inanıyorum. Bu kin, Türkleri yok etmek ülküsü adına kat edeceğin yollarda rehberin olsun. Sen XII. Konstantinos olacaksın.'* vs. Sonunda genç çocuk Megali İdea idealine inanır ve – sembolik bir biçimde – romanın içinde, hiç değişmeden bugüne dek sürekli olarak karşımıza çıkar.

Bu Yunanlı İzmir yangınında da karşımıza çıkar. Olanları bu adam anlatır (s. 191-204). Mübadelenin ilk perdesini oluşturan Rumların kaçışının anlatışı da romanda oldukça ilginç. Ermeniler İzmir'in yanmasında oldukça sorumludur; çünkü 'pabucu Türklere pahalıya satmak isterler' Türkler tellallarla Ermenilerin 'mallarıyla kentten ayrılabileceklerini duyuruyorlar' (nereye gidecekleri romanda açıklanmıyor) ama onlar her nedense direniyor; ve 'felaketin davetçisi' oluyorlar. Sonunda yangın çıkar. Rumlar denize doğru kaçar, 'rıhtım boyunca istif' olurlar, ateş ile deniz arasında sıkışırlar. Anlaşılan tepelere doğru kaçmak akıllarına gelmemiş. Ve bu ateş yüzünden denize düşerler ve çoğu ölür. Okuyucunun anladığı bu olayın bir panik olayı olduğu, Rumların birbirini ezdiği, hatta olayın İzmir'in alınışından dört gün sonra olduğudur. Bu arada, duyulduğuna göre, başka kentlerde *'işgal sırasında iyice bilenmiş olan Türk halk, Rum evlerine saldırıyor, mallarının talan edilmesine direnenleri de dövüyormuş. Tabi bunlar arasında ölenler de varmış'*.

Bu romanlarda, yukarıda sıraladığımız ulusçu paradigma söylemi-

nin bütün özellilerini görebiliyoruz: olaylar iki karşıt ulusun kavgası biçiminde anlatılmakta, ulusal özellikler yüzyıllarca aynı kalmakta, yani ulusal süreklilik temel sayılmakta, kişiler ulusal stereotipler olarak davranmakta ve 'bizim taraf', eninde sonunda daha olumlu olandır. Sürekli olarak Ötekinin bize kin beslediği ve saldırgan olduğu tekrarlanmaktadır. Yazarların iki düzeyde hareket ettiğini varsayabiliriz. Bilinç düzeyinde 'güvensizliğin pompalanmamasından' yanadırlar; bilinç altı ise güvensizliği yeniden üretmektedir. 1915-1925 yıllarında yaşanan nüfus mübadelesi ve zorunlu göçler de bu bağlamda belli bir 'anlam', meşruiyet ve 'haklılık' kazanmaktadır: 'ulusların ilişkileri böyle olduğuna göre çözüm de aynen bu olmalıydı'.

Yaşar Kemal'in *Fırat Suyu Kan Ağlıyor Baksana* ve onun devamı olan *Karıncanın Su İçtiği* ve *Tanyeri Horozları* şimdilik üçü yayınlanan dört romanlık bir sıradır (Genel adı *Bir Ada Hikayesi 1, 2 ve 3* - 1998, 2002, 2003). Bu romanları hem birinci ciltteki görüşlerle öteki ciltler arasında farklı yaklaşımlar sergilediğinden hem de çizilen çerçeve öteki Türk romanlarından farklılık gösterdiğinden yorumlamak ve sınıflandırmak kolay değildir.[9]

Bu romanlar 'mübadele' olayını ele almaktadır. Birinci ciltte hayali bir adada yaşayan ve Türkçe konuşan Rumlardan söz edilmekte, sonraki romanlarda ada somut olmakta (Cunda) ve Rumlar Yunanca konuşurlar. Ayrıca ikinci ve üçüncü romanda Yunanistan'dan göçen Müslümanlar da görülmektedir. Mübadele hiç kimsenin istemediği olumsuz bir olaydır. Devletle ilişkili kurumlar ve kimseler 'sorumlu' gösterilir ve olumsuz davranışlar genellikle onlardan kaynaklanır. Bu açıdan bakıldığında mübadeleye eleştirel yaklaşıldığı söylenebilir.

Ancak 'ulus' kavramına verilen anlama baktığımızda ulusçu mitoslar öncelik kazanmaktadır. Rumlar, Çerkezler, Kürtler vb. 'üç bin - beş bin yıllık' bir tarihsel süreklilik içinde anlatılırlar (örneğin s. 1/50, 267). Devlete bağlılık ve devlet ordusunda savaşmak erdemli bir davranıştır, 'anlamsız' Sarıkamış seferinde olsa bile (s. 1/58). Özellikle 'askere' ve 'üste' saygı ve bağlılık 'iyi yurttaş' hatta 'yurttaş' sayılmanın şartı gibi sergilenir (s. 1/74). Simgesel olarak Rum/Kürt/Çerkez ilişkileri etnik bir boyut edinir. Kişiler bu grup kategorileri içine yerleştirilir ve ele alınır.

İkinci ciltte mübadelenin dramı sergilenir, acılar anlatılır, bu göçün neden uygulandığı sorulur; ama yanıt pek belli değildir (s.

9 Birinci roman için bkz. Bölüm 9, Köy Romanı.

2/479). Yine de 'Ötekine' karşı olanların paranoyası açıkça gösterilir ve eleştirilir; bir kaymakam şöyle bağırır bir ara: *'Onlar çocuk değil, her biri bir canavardır. Şu koca memleketi onlar yaktılar, yıktılar, köyleri, kasabaları talan ettiler. İnsanları öldürüp küçük kızların ırzlarına geçtiler. Onlar Ermenidir, onlar Kürttür, onlar Yezidi, onlar Keldani, onlar Çingene, onlar yetmiş iki milletin veledi zinalarıdır. Dört kitapta onların katli vaciptir'* (s. 2/160). Üçüncü romanda mübadelenin 'ruhu' da eleştirilir. İki devlet, Türkiye ile Yunanistan, göçü ve mübadeleyi zorla halka kabul ettirirler (s. 3/288).

Bu romanda kesin bir Rum ve Yunan ayırımı vardır. Rumlar 'bizden' sayılır çünkü 'vatanı' sevmekteler, askerlik yapmaktalar ve Yunana karşı savaşmaktadırlar. Yunanı da pek sevmemektedirler. Romantik ve duygusal yaklaşım kendini roman boyunca duyurur: roman kahramanı kaçıp Yunanistan'dan gerisin geriye gelir evine. Türkiye'de yaşar yeniden. Mübadele hoş olmayan bir olay olarak sergilenir: acılara neden olan bir olaydır.

Çağdaş 'göç romanları'

1990'lı yıllarda ama özellikle 2003 yılında, yani nüfus mübadelesinin 80'inci yılında yayınlanan birkaç romanda göçün anlatımında 'çağdaş' bir yaklaşım görülmektedir. Yunan romanlarıyla kıyaslandıklarında bu yapıtlarda bir eksiklik görülür: Türk yazarlar 1930 kuşağından farklı olarak bu olayların görgü şahitleri değildir, bundan dolayı da anlatım daha soyut, genellemelere daha fazla dayalı ve daha duygusaldır. Belki daha az 'gerçekçidir' bile denebilir. Ama buna karşılık, göç olayını yaşayanların yazdığı romanlara kıyasla son 5-10 yılda roman yazanların önemli bir 'avantajı' var: ulusçu ideolojiye ve yaşanan olaylara zamanın sağladığı bir mesafeden bakabilmişlerdir. Yaklaşımları hem daha soğukkanlı hem daha tarafsızdır. En önemlisi de, artık son on yıllarda ulusçuluğun ne olduğunu anlatan önemli araştırmalar yayınlanmış olduğundan ve tarihçilik ve siyaset bilimi alanında atılan büyük adımların sonucu olarak, yalnız olayların anlatılmasıyla yetinilmemekte 'çağdaş' yorumlar da edebi metnin içinde sezilir olmaktadır.

1930'larda yazılan romanların perde arkasında bulunan ahlaki/kuramsal temel Marksizm yada insancıl anlayıştı. Örneğin Didó Sotiriu'nun yorumunda 'suçlu', halkları birbirine düşüren Büyük Güçlerdir, yani Kapitalizmdir. Venezis'te olayların acıklı yanını görüyoruz,

üzüntüyü ve pişmanlığın duygusunu yaşıyoruz; ama romanlarda 'yorum' kıtlığı, hatta yer yer ulusçuluğun kendisi bile sezilir.

Bazı yazarlar kötü insanları yada 'fanatikleri' gündeme getirdiler. Türk tarafında 'kötü yöneticiler' mübadillerin çektiklerinin baş nedenidir. Kimi zaman sorun, soyut bir biçimde 'düzendir' Ulusçuluğun ne olduğunun yazarlar tarafından anlaşılmadığını seziyor okuyucu. Aslında bu romanlar yazıldığında böyle bir 'eksiklikleri' yoktu, çünkü o yıllarda 'ulusçuluğun' eleştirisi de henüz olgunlaşmamıştı.[10] Bugün, çağdaş gelişmeleri izleyen bir okuyucu 1930'ların açıklamalarıyla yetinememekte, o yılların ilerici açıklamaları sayılan 'sınıfsal' açıklamalarında artık bir 'eksiklik' hissetmektedir; ulusçuluğun eleştirisini aramaktadır.

Bu yazının elverdiği sınırlar içinde, bu 'çağdaş' anlatımdan birkaç örnekle yetinelim. Feride Çiçekoğlu'nun *Suyun Öte Yanı* (1992) göç olayını anlatan ilk romanlardan sayılabilir. Rum ve Türklerin göçü romanda önemli bir konudur. Cunda'da Giritli Türkler görülür, daha geç dönemlerde ayrılan İstanbul Rumları ve Yunanistan'a kaçmayı düşünen siyasi Türk göçmen adayları... Hepsi aynı sert, kaba, hoşgörüsüz anlayışın kurbanlarıdır. Devlet politikaları eleştirilir. Örneğin Rumca konuşmak yasaktır Giritlilere Cunda'da: onlardan zorla sanki bir kimlik 'alınmak' istenmektedir. Rum evlerinde ise eskiden kalan kan izleri vardır. Vahşeti suskunlukla geçiştirmez yazar; belli ki geçmişle ve kimliğiyle hesaplaşabilmiştir, çağdaş yorumunu yapmıştır. Bu romanla yeni bir yol açılır gibidir. Mübadele başka bir boyutuyla artık gündemdedir.

Son yıllarda, her zaman temel konu bu olmasa da, Türkiye'yi terk eden İstanbul Rumlarından söz eden birçok roman yayınlandı. Barış Balcıoğlu'nun *Çayınızı Türkçe mi Alırsınız?* (1996), Oya Baydar'ın *Hiçbiryer'e Dönüş* (1998), Yiğit Okur'un *Hulki Bey ve Arkadaşları*(1999), Sergun Ağar'ın *Aşkın Samatyası Selanik'te Kaldı* (2001), Rıdvan Akar'ın *Bir Irkçının İhaneti* (2002) –ve okuyamadığım için anmadığım ve bu yüzden yazarlarından burada özür dilediğim daha nice roman– bu tür romanlardan sayılır. Bu yapıtlarda 'empathy'yi,

10 20. yüzyılın ortalarına kadar ulusçuluğun eleştirisi ile anlaşılan saldırgan, savaştan yana söylem ve davranışlardı. 1960-1980 yıllarından sonra ulusçuluğun yeni bir ideoloji olduğu, barışçı da olsa belli kimlik yaratarak insanların dünya görüşünü biçimlendirdiği anlaşılınca ulusçuluğun eleştirisi de köklü değişmelere uğradı: artık bu ideolojinin tarihsel rolünün sakatlıklarından söz ediliyor, ideolojinin kendisi sorgulanıyor, geçmişi bir bütün olarak tartışmaya açılıyor.

yani olayları Ötekinin gözünden görebilme ve duyarlılıklarını paylaşabilme yeteneğini derinden duyuyoruz. Balcıoğlu'nun romanında 'bizim' önyargılarımız ve tabularımızla sağlıklı bir biçimde gülünebiliyor. Y. Okur'un romanında Türk milliyetçiliği en sert biçimde eleştiriliyor. Ağar ve Akar farklı ulusların yakınlığını vurguluyorlar. Baydar yaşadığı kişisel 'göç' ile Ötekine daha yakın oluyor. Bu tür romanlar başka türlü bir 'göçten' söz ettiklerinden ve mübadele ile doğrudan ilişkili olmadıklarından burada ele alınmayacaktır; ancak ulusçuğa artık edebiyatta nasıl farklı yaklaşıldığını göstermek açısından hatırlatılmalarını yararlı saydım.[11]

Son yıllarda, hepsi mübadeleyi doğrudan anlatmasalar da bu olayla ilişkili olan ve yeni bir 'tür' sayılabilecek romanlar yayınlanmaktadır. Balkanlardan Türkiye'ye gerçekleşen göçlerden önceki – ve 'oradaki' - yaşamı (da) anlatan ve hepsi 2003 yılında yayınlanmış olan beş romana herhalde 'muhacirler romanı' diyebiliriz. Bu romanlar Türkiye'de gerçekleşen kültürel bir devrimin kanıtı sayılabilir. Okunduklarında neden bu güne dek 'geride bırakılan vatanlar' konusunun işlenmemiş olduğu konusunda ip uçları vermektedirler. 'Terk edilen vatanlar' konusu Türk edebiyatında çok az işlenmiştir. Yukarıda da andığım gibi, Reşat Nuri Güntekin'in 1926'da yazdığı ve Rodos'u anlatan *Akşam Güneşi* ile Necati Cumalı'nın 1976 ve 1995 yıllarında yayınladığı *Makedonya 1900* ve *Viran Dağlar* bu tür kitapların çok az örneklerinden üçü sayılabilir.

Ama bu 2003 tarihli romanlar eskiyi anlatmaktan da başka (hepsi aynı biçimde ve oranda olmasa da) üç özellik daha taşırlar: A) Bir kimlik beyanı gibidirler. Bugüne dek açığa çıkmamış yada pek duyurulmak istenmemiş bir kimlik romanlarda belli oluyor. Bu kimlik 'muhacir', 'oralı' yada bir dil, yöre, sınıf, din/mezhep kimliği olabiliyor. B) Zaman zaman bir şikayet, sitem hatta protesto havası taşıyorlar. 'Devletin', 'toplumun' hoşgörüsüzlüğü ve haksız davranışları yer

11 Mübadele yüzünden 'uzak kalmış' Öteki ile yakınlığı vurgulayan ama mübadele ile doğrudan ilgili olmadıkları için burada ele alınmayacak olan ve son yıllarda yayınlanan romanlar çoktur. Örnek olarak G. Korat'ın, B. Umar'ın, A. Ümit'in romanları anımsatılabilir. Ayrıca roman olmadıkları için buraya dahil edilmeyen ama mübadeleyi bir öykü gibi anlatan 'anılar' da var; örneğin İ. Özsoy, O. Türker, K. Yalçın'ın yapıtları. Bu çalışmalar da 'empathy'yi duyuran yapıtlardır. Tarihsel çalışmalar sınıfına giren ve mübadeleye 'çağdaş' bir açıdan yaklaşan kitaplar da bu çalışmanın kapsamına girmemektedir; örneğin, K. Arı, P. Erbil, M.A. Gökaçtı'nın kitapları. (Bütün bu kitaplar için Kaynakça'ya bakınız.)

yer çarpıcı bir dille anlatılıyor. C) Kimi romanlarda ulusçu yaklaşımlar eleştiriliyor, kimi zaman da açıkça ulusçuluk suçlanıyor.

Selçuk Erez'in *Makriköy'e Dönüş* romanı bir ailenin hayatını anlatır. 'Balkanlılık' metinde her sayfada kendini duyuruyor. İnsanların serüveni, etnik farklar abartılmadan öne çıkıyor. Her ne kadar Cumhuriyet Türkiye'sinin resmi kimlik söylemi en fazla bu romanda duyuruluyorsa da, somut olayların akışı anlatıya farklı bir hava veriyor. Somut insanların öyküleri soyut ve hayali ulus ideolojisini yeniden üretmiyor. Sonunda 'insan' öyküleri okuyoruz; kaynaşmış Türkler, Rumların ve başkalarının öykülerini (s. 93, 131, 144-147 vb.).

Ayten Aygen'in *Rumeli Benimdi* romanı farklı okuyuşlara açık. Rumeli ayanlarının öyküsüdür; yazarın aile yaşamıdır. Kimlik beyanı yalnız kitabın başlığından belli olmuyor, günlük yaşamın ayrıntılarında sürekli gündemde. Kimliğin bir yanı da 'Osmanlılık' ve Bektaşi ve Melami geleneğidir. Kıvanç duyulan bir geçmiştir bu. Roman bir protesto romanı olarak da okunabilir. Hemen hemen bütün aile erkekleri 'devlet' tarafında, 'Osmanlı' tarafından katledilir. Bu ayanlar devlete sadık kalmakla, hayatlarını ve servetlerini seve seve Osmanlıya bağışlamakla birlikte kimileri zehirlenir, kimileri ipe çekilir, linç edilir, Bektaşiler kıyıma tabi tutulur: '*Arkasından, dergâhı ateşe verdiler. Yanan binadan can havliyle dışarı fırlayan Bektaşileri bir bir bıçaklayıp katlediyorlardı... Rumeli'de on üç beyi asmışlar, halk kedere boğulmuş... Beyler, gerçekten de kendi ayanlıklarında sorgusuz sualsiz katledilmişlerdi*' (s. 153-154). Travma romanıdır bu yapı. Trajik bir aile öyküsünün mezar taşı...

Yunanistan'dan mübadele sonucunda Türkiye'ye gelen ve yerleşen Bektaşilerin şikayetleri Ali Ezger Özyürek'in *Muhacirler* romanında Cumhuriyet dönemine yönelir; kimlikleri kıvançla açıklanır: '*Muhacirlerin bir avantajı da Avrupa topraklarından gelmiş olmaktı. Kendilerini Avrupalı olarak tanımlamak onlar için daha ileri bir uygarlık ve görgü düzeyinde bulunmak anlamına geliyordu... geri üretim koşullarında yaşayan yerli nüfusa göre oldukça ileri bir aşamadaydılar*' (s. 174). Ama devlet ve toplum Bektaşilerin haklarını tanımaz: '*Memlekette görece daha özgür iken, buraya geldikleri ilk yıllarda muhacirler yoksulluğun yanı sıra korkudan uzun süre yol toplantılarını yapamadılar. Yaptıklarında da çok gizli koşullarda, köyün girişlerine nöbetçi koyarak yapabildiler... Cumhuriyet laikliği yerleştirmek için her türlü tarikat faaliyetine karşı hoşgörüsüzdü*' (s. 173). '*(Anadolu'daki) insanların dışarıdan gelenleri, yabancıları sevdiği söylenemez. Daha önce Ermenilere ve*

Rumlara karşı var olan önyargılar, olumsuz düşünceler şimdi muhacirlere karşı da alttan alta getiriliyor... Tedirgin, huzursuz ve çatışmalı geçiyor yaşamları' (s. 153, 154). Muhacirlerin kıyaslamaları yeni vatanlarının aleyhinedir: *'Farklı coğrafyalardan gelmişlerdi. Gelenekleri, inançları, dilleri hatta fiziksel görünüşleri farklıydı... Ne kadar isteseler de bu toprakların geleneklerine uyamazlardı... Onlar daha önce yaşadıkları yerde de kimseyle didişmemişlerdi'* (s. 177).

Anadolu'ya uyum sağlamaya çalışan ama bu arada çok acı çeken muhacirlerin serüvenini anlatan romanda ulusçuluğa karşı da bir söylem geliştirilir. Bu ideoloji Balkanlarda yeşermeye başlamadan önce barış içinde yaşayanlar zamanla birbirine saldırmaya başlar. *'Köyler yakılıyor, yağmalanıyor, çoluk çocuk kadın demeden insanlar öldürülüyordu. Sonra bu kötülükleri yapanlar, vatan, millet, yüce idealler uğruna cinayet işleyip, kan dökenler bir anda çaresiz, can korkusuna düşmüş zavallı insanlar haline geliyorlardı'* (s. 66). Bu söylemde doğal olarak yalnız 'Öteki' değil, ulusçuluğa inanmış herkes suçludur: 'Estirilen milliyetçi rüzgarlar, önyargılar, yaşananların acımasızlığı insanları akıldışı eylemlere yöneltebiliyordu' (s. 89).

Ulusçu ideolojiye daha da sert eleştiriler Zeliha Midilli'nin *Bir Balkan Şarkısı - Saranda* adlı ve mübadele öncesinde Arnavutluk'ta yaşayan Bektaşilerin öyküsünü anlatan romanda görülür. 'Milliyet esası üzerinde' kurulacak devletlerin kaçınılmaz olarak bir göç dalgası yaratacağı anlatılır romanda, 'en çok kafamı bozan da, yaptıkları kepazeliğe ulvi kılıflar bulmalarıdır' der roman kahramanı. Ve tabu bir konuya geçilir: *'Ezelden beri sevemedim şu vatan tabirini. Memleket sözünü şahsen daha sempatik bulurum. Vatan bana zahiri, memleket ise batıni bir mefhum gibi gelir. Vatan kendini bizden üstün bir mertebeye koyar ve icabederse onun için ölmemizi emreder. Memleket ise kendini bizim altımızda bir mevkiye yerleştirip, onun için ölmemizi değil, üzerinde yaşamamızı ister... Ama insanoğlunun vatanı vardır, o da bütün toprakların üstüdür, yani insanoğlunun vatanı dünyadır'* (s. 281, 282). Ulusal bağımsızlık anlayışı da oldukça heretik bu anlatışta: *'Hür olmanın kendi devletine sahip olmakla alakası yoktur... Ben beni idare edenlerin milliyetine önem vermem. Kim, vazifenin bütün icaplarına sahipse o ifa etsin. Mühim olan benim burada mesut, rahat, müreffeh, istibdattan uzak ve fikren hür bir hayat idame ettirmem'* (s. 140).

Bu söylem Türk romanında yenidir. Yalnız yazar açısından değil seslendiği okuyucu acısından da yenidir. Türkiye'nin zenginleşmesinin de bir kanıtıdır. Eleştiri 'ulvi' sayılan ideolojilere ve tabulara da

yöneltilmektedir. Bu söylemin temelinde siyasal görüşten başka bir felsefe ve bir kimlik de yatmaktadır. Bir yanda 20. yüzyıl başlarında Arnavutların kendi dillerinde eğitim yapamamaları şikayet olarak sürekli hatırlatılır, öte yanda Bektaşilerin yaşam ve düşünceleri gündeme getirilir: *'Dergâh memleketin diğer taraflarındaki tekkeler gibi Sarandalılar için de hakiki bir hürriyet diyarı (idi)... İnsanlar hangi dine, cinsiyete ve zümreye mensup olurlarsa olsunlar, herhangi bir tefrike tabi tutulmadan tekkenin kapısından bir hürriyet ve muhabbet alemine girer gibi giriyorlardı'*(s. 160).

Romanda anlatılan bu ortamda insanlar da – göçler başlamadan önce – gerçekten 'kardeştiler'. Din bile 'o eski yıllarda' insanları birbirinden ayırmaz: *'Devran'ın her Pazar kilisedeki ayine iştirak etmesi gibi, (arkadaşı Papaz Kostas da) zaman zaman tekkedeki ayinlere iştirak ederdi. Zaten Bektaşilerin çoğu kiliseye giderler, hatta gittiklerinde yanlarında umumiyetle haç da taşırlardı'* (s. 96). Derviş Devran romanlarda karşılaşmaya pek alışmadığımız görüşleri dile getirir: *'Allah Müslümanlıkta, Hristiyanlıkta, Yahudilikte yahut başka dinlerde değildir... Allah'ı bulmak için içinize bakın. O oradadır'* (s. 178).

Bu göç ve muhacir romanlarında son zamanlara kadar yasaklanmış, bastırılmış, yada ortaya çıkmaları pek istenmemiş bazı 'kimlikleri' ve görüşleri okuyoruz. Alışageldiğimiz 'resmi' görüşler olmadıkları belli. Yunanistan'da da, kimlik alanında olmasa da, ulusçuluğun eleştirisi açısından, artık uluslararası ilişkilere farklı yaklaşılmaktadır. Ulusçu paradigmanın dışında başka bir anlatı oluşmaktadır. Konumuzla daha yakından ilgili dört romana değinerek bu 'okuyuşu' bitirmek istiyorum: a) Thanasés Valtinos'un *Andreas Kordopati'nin Öyküler Derlemesi - 2*, b) Maro Duka'nın *Masumlar ve Suçlular*, c) Panos Karnezis'in *Labirent* ve Kemal Anadol'un *Büyük Ayrılık* adlı romanlarıyla.

Dört roman da doğrudan yada dolaylı olarak mübadele ile ilgilidirler ve özellikle mübadele ve göçü hazırlayan ortamı anlatmaktadırlar. Bütün bu romanlarda 'Ötekini' eleştirmeyi bir yana bırakıp olayları doğuran anlayışa ışık tutmaya çalışılır; yada olayları anlatmaya en azından. Bu yolda 'biz' sayılan tarafın eleştirilmesi çok doğal sayılır. Yazarlar kendi uluslarının, toplumlarının ve ordularının neden olduğu vahşeti dile getirirler. Bu konuda samimi ve hele yürekli davranırlar.

Olaya ne romantik bir beraberliğin sonu olarak, ne 'Öteki'nin' neden olduğu bir vahşet olarak, ne milli ve sevindirici yada üzücü bir olay olarak, yani tek yanlı bir olay olarak ele almışlardır. Ama ne de genel çerçevesi belli olmayan soyut ama zamandan ve yöre gerçeğin-

den kopmuş bir olaylar zinciri olarak yazmışlardır romanlarını. 'Neden' olarak da suçu başkalarına yüklemek istememişlerdir: suçlular emperyalistler, yabancılar, kötü yöneticiler değildir; ne de bu konuda suskunluk vardır. Suç zamanın bir ideolojisindedir, milliyetçiliktedir. Bunda yazarlar uzlaşmış bulunmaktadır. Ancak ulusçuluk soyut bir kavram olarak kendi başına etkisizdir hatta anlamsızdır. Milliyetçiliğe inanmış insanlar araç olarak eyleme geçmedikçe milliyetçilik diye bir şey zaten yoktur.

Bu dört yazar mübadele denen bu insan değiş tokuşunun, trampasının, alış verişinin nedeni olarak zamanın ideolojisi milliyetçiliği, ve bunu yaparken özellikle daha yakından tanıdıkları kendi halklarını işaret etmişlerdir. Yazarların çağdaş tarih yorumlarından ve hele milliyetçiliğin tarihinden haberdar oldukları hemen belli oluyor. Bu bilgi birikimini ve yaklaşımı daha erken bir dönemde beklememiz gerçekçi olamazdı; çünkü milliyetçiliğin çağdaş eleştirisi de yenidir. Yirmi otuz yıl önce milliyetçilik derken 'yurt sevgisi' anlaşılıyordu. Ancak son yıllarda milliyetçiliğin bir ruh hali de olduğu ve bu ruh halinin pek sağlıklı olmadığı da dile getirilmektedir.

Thanasés Valtinos'un romanında Yunan vahşeti örnekleri okuyoruz: '*(Kırk kadar Türk kadını Sakarya kıyılarında saklanıyordu.) Ama zavallıları canlı yaktılar bizimkiler. Büyük bir evde bir arada yemek yiyorlardı. Bir sürü aşağılık kimse gitti, kadınlara yapacaklarını yaptıktan sonra evi ateşe verdi; dışarı çıkmamaları için kapıları da kapatarak*' (s. 195).

Maro Duka'nın yazdığı *Masumlar ve Suçlular* Girit Türklerini anlatıyor. Romanın kahramanı Arif adında ailesi Girit mübadili olan çok olumlu bir kimse. Günümüzde Girit'e geliyor ve nüfus mübadelesi sırasında sevdiği Rum'a sığındığı için Girit'ten ayrılmayan halasından (Ayşe'den) olan uzak akrabalarını arıyor. İlk kez Türklere böylesine empati ile yaklaşıldığını görüyoruz. Acılarını, uğradıkları haksızlıkları, istismar edilmelerini, hor görülmelerini okuyoruz. Bu Türkler, romandaki bağnaz Rumların sandıklarının aksine, çalışkan, çağdaş, yaratıcı, zevk sahibi, hoş ve adil insanlar. Ve özellikle olgun, duygulu, barışsever ve anlayışlıdırlar. Ve bu insanların karşısında ön yargılarını aşamayan, ulusçu önyargılarla Ötekini bir türlü kabul etmek istemeyen birçok Yunanlıyı görüyoruz. Olumlu tek bir Yunanlıyı bulmakta zorluk çekiyor okuyucu. Çocuksu iyiler/kötüler stereotipi aşılıyor.

Arif bir süre Girit'te yaşar, eski yılların esrarını araştırır. Ayşe öldürülmüştür, kocası ve yeni ailesi ona çok kötü davranmıştır. Önyargılı

bir polis Arif'in peşini bırakmaz. Bu arada bir aşk serüveni yaşar Arif. Bu da bir ilk: bir Türk (bir Yunan romanında) bir Yunanlı kadınla yatar! Romanın adının Rumca bir şarkıdan kaynaklandığını öğreniyoruz sonunda:

Korsanlar adasında
Kavuşacağız sonunda
Masumlar ve suçlular
Karşılıklı aynalar

İlk versiyonu İngilizce yazılan ve İngiltere'de ünlü olan Panos Karnezis'in *Labirent* romanı sürrealist bir atmosfer içinde 1920'lerde Anadolu'da 'kaybolan' bir Yunan alayının öyküsü. Askerler sefil mi sefil, şaşkın, anlamsız bir yürüyüşe geçmişler, çıkış arıyorlar. Türk köylerinden geçişleri, erler ve subaylar arasındaki ilişkiler, 'vatanla' ilişkiler hiç de okul kitaplarındaki gibi değil. Gerçekçilikle düş iç içe ama resmedilen pek kuşkuya yer vermiyor: yapılanlar anlamsızdır, ve kıvanç duyulacak bir yanları yoktur. Milliyetçi söylem hicvedilir.

Kemal Anadol'un bu romanından da bir iki cümle aktarıyorum: '*Evvela koyu bir milliyetçilik şırınga ettiler. Bizim Rumlar ile Ermeniler Dünya Harbi'nde bunu doruk noktasına çıkardılar. Tehlikeli bir silah bu milliyetçilik. Hemen karşıtını doğuruyor. Jön Türkler de zaten hazırdı buna! Megali İdea mı? Karşısında Turan, Kızılelma! İsyan mı? Al sana tehcir!* (s. 517).'*Çağın tarihini yazacak olanlar, milliyetçiliğin insanlığa, veremden, vebadan, koleradan da çok zarar verdiğini tespit edecekler... Çünkü milliyetçilik, bulaşıcı, tehlikeli ve ölümcül bir hastalıktır. Ve azı çoğu yoktur bu hastalığın! Az olması tehlikesini azaltmaz*' (520). Ve Kaptan Petridis konuşuyor: '*Karşılıklı kan döktük... Milliyetçilik yüzünden! Bize, karşı sahillerden bulaştı bu hastalık. Bizden de Türklere!*' (s. 547).

Türk ve Yunan 'göç romanları'

'Mübadele' ve 'muhacirler' romanlarını da içeren ve 'göç romanları' diyebileceğimiz yapıtlar Yunanistan'da ve Türkiye'de farklı aşamalardan geçtiler. Yunanlı yazarlar büyük oranda mübadeleyi ve göçü bizzat yaşamış kimselerdi; etkileri yaşamlarında doğrudan hissedilmişti. Bu romanların büyük bölümü 'sözlü tarihi' anımsatır. Bu yüzden Türk romanlarına göre daha 'gerçekçi' yazı türünü anımsatırlar. Türk 'göç romanları' büyük oranda ikinci ve üçüncü kuşak yapıtlarıdır; anlatılanlar bu yüzden daha simgesel, nostaljik ve daha soyuttur.

İki ülkede mübadele/muhacirlik/göç olayı farklı dönemlerde kaleme alınmıştır. Göç Yunanistan'da 1930'larda önemli bir konu sayılırken, Türkiye'de 1990'lardan sonra ilgi odağı olur. Türkiye'deki bu gecikme, tek neden bu olmasa da temelde siyasal nedenler yüzünden olmuştur. Ama bu 'gecikme' Türk romanına bir avantaj sağlamaktadır. Yunanlı yazarlar kendileri olayın öznesi olduklarında olaya mesafeli yaklaşamamışlardır. 'Nedenleri' açıklama konusunda yetersiz kalmışlardır. Bu eksikliğin ikinci bir nedeni, göç olayının, aslında bir 'etnik arındırma' olayı olduğu ve ulusçu (milliyetçi) ideolojinin bir ürünü olduğu da 1930'da anlaşılamazdı. Ulusal ideolojiye eleştiri son yirmi yılda, özellikle akademik alanda ivme kazanmıştır. Çağdaş Türk 'göç romanı' hem olaya daha mesafeli olduğundan hem de bu bilgi birikimini kullanabildiğinden, göç olayının, 1930'lu yılların Yunan romanının sağlayamadığı bir boyutunu tamamlamaktadır. Son yılların Yunan romanlarının da aynı yaklaşımı sergilediğini görüyoruz.

Doğal olarak gelişmeler burada özetlendiği biçimde 'basit' de değildir. Türk romanı göç olayına farklı biçimlerde yaklaşmıştır. Kimi yazarlar resmi ve ulusçu tarih anlatımından kop(a)mamıştır. Bu metinlerde geçmişe kişilerin açısından bakıl(a)mamıştır. Devletin yerleştirmeye çalıştığı yeni 'vatan' bilinci bu yapıtlara da yansır: kimi zaman 'terk edilen vatanlar' bir suskunlukla bütünüyle var olmamış sayılarak, kimi zaman da 'anavatan Anadolu'nun' yüceliği, terk edilen topraklara göre aşırı abartılarak.

Çağdaş Türk 'göç romanları' yalnız ulusçuluğu eleştirmek ve bu inancın gerçek yüzünü sergilemekle kalmamıştır. Ülkede yaşanan yeni özgürlük ortamında bastırılan kimi yöre, dil, inanç, etnik vb. kimliklerini de gündeme getirmiştir. Bunu suskunlukla geçiştirilmiş 'göç' olayı kapsamında, bir tarihsellik, 'bellek', aile yaşamı anlatma kapsamında yapmıştır. Doğal olarak bu kimlik arayışları Türkiye'ye özgü bir gelişme de değildir; son on yıllarda bütün dünyada görülen bir 'uyanışın' bir bölümü de sayılabilir.

'Göç romanlarının' geleceğini öngörmek kolay değildir. Ama bu geleceğin, bir yanda tarihle ve ulusal kimlikle bir arayış içinde, genel olarak kişilerin kimlik arayışlarıyla, siyasal eleştiriyle, geçmişte reddedilmiş bir gerçeklikle, öte yanda estetik arayışlarla ilişkili olacağını ve okuyucuya yeni ve doyurucu yapıtlarla sunan bir yönde olacağını beklemek gerçekçi bir öngörü sayılabilir.

EK 2

İncelenen Türkçe Kitaplar

(Aksi belirtilmediği durumlarda yayınevi İstanbul'dadır. Parantez içinde kitapların ilk yayın yılı verilmektedir; tek tarih, kitabın ilk baskısını vermektedir. Yapıtın hangi başlıklı kitapta olduğunu → işareti gösterir).

Abasıyanık, Sait Faik (1906-1954). (Hepsi Bilgi Yayınevi, Ankara) *Semaver,* 1989 (1936) ve *Sarnıç* (1939). *Şahmerdan,* 1989 (1940) ve *Lüzumsuz Adam* (1948). *Medarı Maişet Motoru,* 1988 (1944). *Mahalle Kavgası,* 1988 (1950) ve *Havada Bulut Yok* (1951). *Kumpanya,* 1989 (1951) ve *Kayıp Aranıyor* (1953). *Havuz Başı,* 1988 (1952) ve *Son Kuşlar* (1952). *Alemdarda Var Bir Yılan,* 1987 (1954) ve *Az Şekerli* (1954). *Tüneldeki Çocuk,* 1990 (1955) ve *Mahkeme Kapısı* (1956). *Balıkçının Ölümü - Yaşasın Edebiyat,* 1987. *Açık Hava Oteli, Konuşmalar Mektuplar,* 1988. *Şimdi Sevişme Vakti,* 1988. *Sevgiliye Mektup,* 1987. *Bitmemiş Senfoni,* 1989.

Adıvar, Halide Edip (1882-1964). (A: Atlas; R: Remzi yayınevi) *Heyula,* A, 1958 (1909). *Raik'in Annesi,* A, 5. baskı (1909). *Seviye Talip,* A, 1987 (1910). *Handan,* A, 1989 (1912). *Yeni Turan,* A, 5. baskı (1912), *Son Eseri,* A, 1988 (1913). *Mev'ut Hüküm,* A, 4. baskı (1918). *Ateşten Gömlek,* A, 1990 (1922). *Kalp Ağrısı,* R, 1988 (1923), *Vurun Kahpeye,* R, 1988 (1923). *Zeyno'nun Oğlu,* R, 1987 (1927). *Sinekli Bakkal,* A, 1989 (1935). *Yolpalas Cinayeti* (1936). *Tatarcık,* A, 1989 (1939). *Sonsuz Panayır,* A, 1987 (1946). *Döner Ayna,* (1953). *Akile Hanım Sokağı* (1957). *Kerim Ustanın Oğlu*

(1958). *Sevda Sokağı Komedyası* (1959). *Çaresaz* (1961). *Hayat Parçaları* (1963). ÖYKÜ, ANI: *Dağa Çıkan Kurt,* R, 1989, (1922), *İzmir'den Bursa'ya,* A, 3. baskı, (1922). *Mor Salkımlı Ev,* A, 1985 (1951-1955) *(Memoirs,* 1926). *Türk'ün Ateşle İmtihanı,* A, 1987 (1959-1960) *(The Turkish Ordeal,* 1928).

Ağaoğlu, Adalet (1929-). *Ölmeye Yatmak,* Remzi, 1984 (1973); *Bir Düğün Gecesi,* Remzi, 1984 (1979); *Hayır,* Remzi, 1987.

Ağar, Sergun. *Aşkın Samatyası Selanik'te Kaldı*, Can, 2002 (2001).

Ahmet Mithat (1844-1912). *Denizci Hasan (Hasan Mellah) I ve II,* Kültür Bakanlığı, 1975 (1875). *Hüseyin Fellah,* Kalem yayıncılık, 1981 (1875). *Felâtun Bey ile Râkım Efendi,* Yurttaş, ? (1876). *Bir Gerçek Hikâye,* 1876. *Musullu Süleyman,* Milliyet, 1971 (1878). *Henüz On yedi Yaşında,* Vakit, 1943 (1882). *Jön Türk,* Oğlak, 1995 (1910).

Ahmet Rasim (1864-1932). *Güzel Eleni → İki Güzel Günahkar,* Arba, 1988 (1891), *Şehir Mektupları,* Milli Eğitim, 1990 (1910).

Aka Gündüz (1886-1958). *Dikmen Yıldızı,* Semih Lütfi, 2. baskı, (1928). *Zekeriya Sofrası,* Sühulet Kitapevi, 1938 (1938).

Akar, Rıdvan. *Bir Irkçının İhaneti*, Doğan Kitap, 2002.

Akbal, Oktay (1923-). *Suçumuz İnsan Olmak,* Varlık, 1972 (1957). *Garipler Sokağı,* E, 1975 (1971). *İnsan Bir Ormandır,* E, 1975. *Düş Ekmeği,* Cem, 1983.

Aladağ, Ertuğrul. *Sekene, Türkleşmiş Rumlar/Dönmeler,* Belge/Marenostrum, 1977.

Alatlı, Alev (1944-). *Yaseminler Hâlâ Tüter mi?* Yazko, 1984.

Altan, Ahmet (1960-). *Sudaki İz,* Can, 1985. *Dört Mevsim Sonbahar,* 1985.

Altan, Çetin (1926-). *Büyük Gözaltı,* (1972). *Bir Avuç Gökyüzü,* Özgür, 1984 (1974). *Viski,* Özgür, 1984 (1975). *Küçük Bahçe,* Özgür, 1984 (1978). *Rıza Bey'in Polisiye Öyküleri,* Özgür, 1985. FIKRA, ANI, ÖYKÜ VB: *Gölgelerin Gölgesi,* Özgür, 1984 (1981). *2027 Yılının Anıları,* Özgür, 1985. *Kavak Yelleri ve Kasırgalar,* Afa, 1992. *Bir Yumak İnsan,* Afa, 1993. *Aşk, Sanat ve Servet,* Afa, 1993.

Anadol, Kemal. *Karşı Yaka Memleket, Bir Ayrılık Romanı,* Milliyet, 1988. *Büyük Ayrılık,* Doğan Kitap, 2003.

Anday, Melih Cevdet (1915-2002). *Aylaklar,* Adam, 1985 (1965).

Apaydın, Talip (1926-). *Sarı Traktör,* Varlık, 1973 (1958).

Asena, Duygu (1946-). *Kadının Adı Yok,* Afa, 1987 (?). *Kahramanlar Hep Erkek,* Milliyet, 1993 (1992).

Atay, Falih Rıfkı (1894-1971). *Roman*, Varlık, 1952 (1932).
Atay, Oğuz (1934-1977). *Tutunamayanlar*, İletişim, 1984 (1972).
Atılgan, Yusuf (1921-1989). *Anayurt Oteli*, Bilgi, Ankara, 1974 (1973).
Atsız, Nihal (1905-1975). *Bozkurtların Ölümü/Bozkurtlar Diriliyor*, Ötüken, 1977 (1946 ve 1949), *Deli Kurt*, Baysan, 1992 (1958).
Ayaşlı, Münevver (1906-1999). *Pertev Beyin Üç Kızı*, Sebil, 1968.
Aygen, Ayten. *Rumeli Benimdi*, Remzi, 2003.
Ayverdi, Samiha (1906-1993). *Mabetde Bir Gece*, Gayret, 1940. *Mesihpaşa İmanı*, Gayret, 1948.
Azrak, Kerime Nadir (1917-1984). (Hepsi İnkılap yay.; ilk yayınlar 1937-1966 yıllarında) *Sonbahar*, 1955. *Hıçkırık*, 1959. *Funda*, 1955. *Samanyolu*, 1957. *Gelinlik Kız*, 1960. *Suçlu*, 1971. *Ormanda Yapraklar*, 1948. *Pervane*, 1955. *Aşk Rüyası*, 1949. *Dehşet Gecesi*, 1958. *Karar Gecesi*, 1982.
Balcıoğlu, Barış. *Çayınızı Türkçe mi Alırsınız?*, İletişim, 1996.
Bahadıroğlu, Yavuz (1945-). *Kirazlımescit Sokağı*, Yeni Asya, 1994; *Uzaklar Yakındır, Merhaba Söğüt*, Yeni Asya, 1995.
Baydar, Oya (1939-). *Elveda Alyoşa*, Can, 1991. *Hiçbiryer'e Dönüş*, Can, 1998.
Baykurt, Fakir (1929-1999). (R: Remzi). *Yılanların Öcü*, R, 1959. *Efendilik Savaşı*, R, 1980 (1959), *Efkâr Tepesi*, R, 1960, *İrazcanın Dirliği*, R, 1961. *Onuncu Köy*, R, 1961. *Amerikan Sargısı*, Bilgi, Ankara, 1919 (1967). *Koca Ren*, R, 1986.
Baysal, Faik (1919-1992). *Sarduvan*, Tel yayınları, 1972 (1944).
Benekçi, Şerif (1952-). *Güvercin Geçidi*, Timaş, 1984.
Bener, Vüs'at O. (1927-). *Buzul Çağının Virüsü*, Adam, 1984.
Berkand, Muazzez Tahsin (1900-1984). *Dağların Esrarı*, İnkılâp ve Aka, 1982 (1943). *Uğur Böceği*, İnkılâp ve Aka, 1981 (?). *Sonsuz Gece*, İnkılap, 1959 (1938). *Kezban*, İnkılâp, 1959 (1941).
Biberyan, Zaven (1921-1984). *Yalnızlar*, Öncü, 1966.
Buğra, Tarık (1918-1994). (Ö: Ötüken yay.) *Siyah Kehribar*, Ö., 1991 (1955), *Küçük Ağa*, Ö., 1989 (1963). *İbiş'in Rüyası*, Ö., 1980 (1970). *Firavun İmanı*, Ö., 1983 (1976). *Gençliğim Eyvah*, Ö., 1979. *Dönemeçte*, Ö., 1987 (1980). *Yalnızlar*, Ö., 1981. *Yağmur Beklerken*, Ö., 1981. *Osmancık*, Ö., 1987 (1983). *Dünyanın En Pis Sokağı*, Ö., 1989. ÖYKÜLER: *Hikâyeler*, Günaydın, 1964. *Hikâyeler*, Devlet Kitapları, Ankara, 1969. *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, Ö., 1979. FIKRA, GEZİ, ÇOCUK ROMANI: *Gençlik Türküsü*, Milliyetçiler Derneği, *Karabük*, 1964. *Düşman Kazanmak Sanatı*, Ö.,

1979. *Gagaringrad*, Yağmur, 1962. *Sait Faik, Seçme Hikâyeler*, Devlet Kitapları, 1972. *Bir Köşkünüz Var mı?*, Tercüman, 1978.

Buyrukçu, Muzaffer (1928-). *Gürültülü Birkaç Saat*, Habora, 1969.

Canat, Hasan Nail (1944-). *Bir Avuç Ateş*, Adım, 1992; *Nur Dağındaki Çocuk*, Adım, 1992.

Ceyhun, Demirtaş (1934-). *Asya*, Bilgi, Ankara, 1975 (1970).

Cilasun, Raif (1940-). *Onlar Olmasaydı*, Kitsan, 1986; *Gafiller*, Erhan, 1986.

Coral, Mehmet. *İzmir, 13 Eylül 1922*, Doğan Kitap, 2003.

Cumalı, Necati (1921-2001). *Yağmurlar ve Topraklar*, Tekin, 1983 (1973). *Makedonya 1900*. İnkılâp, 1986 (1976). *Viran Dağlar, Makedonya 1900, 2. Kitap*, Çağdaş Yayınları, 1998 (1995).

Çiçekoğlu, Feride (1951-). *Suyun Öteki Yanı*, Can, 1992.

Derviş, Suat (1905-1972). *Fosforlu Cevriye*, May, 1968.

Dinamo, Hasan İzzettin (1909-1989). *Kutsal İsyan I. II. III.*, Tekin, 1986 (1966-1968). *Ateş Yılları*, Yalçın, 1980 (1968). *Savaş ve Açlar*, May, 1968. *Anadolu'da Bir Yunan Askeri*, Gerçek Sanat, 1988.

Dinçmen, Kriton (1924-). *Symhonia Kakophonica*, İletişim, 1992.

Edgü, Ferit (1936-). *O*, Ada, 1977. *Kaçkınlar*, Ada, 1987 (1959). *Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı*, Ada, 1988.

Eray, Nazlı (1945-). *Arzu Sapağında İnecek Var*, Can, 1989. *Aşk Artık Burada Oturmuyor*, Can, 1989.

Erbil, Leyla (1931-). *Tuhaf Bir Kadın*, Can, 1989 (1971).

Erez, Selçuk. *Makriköy'e Dönüş*, Doğan, 2003.

Eroğlu, Mehmet (1948-). *Issızlığın Ortasında*, Can, 1983 (1978). *Yürek Sürgünü*, Can, 1994.

Ertem, Sadri (1900-1943). *Yol Arkadaşları*, Vakit, 1945.

Esendal, Memduh Şevket (1883-1952). *Ayaşlı ve Kiracıları*, Bilgi, Ankara, 1983 (1934?).

Füruzan (1935-). *47'liler*, Bilgi, Ankara, 1974. ÖYKÜLER: *Gül Mevsimidir*, Can, 1987 (1972). *Benim Sinemalarım*, Bilgi, Ankara, 1973.

Gülen, Nejat (1927-). *Heybelide Yaz Sonu*, Eylül, 1984.

Güney, Yılmaz (1931-1984). *Boynu Bükük Öldüler*, Güney Filmcilik, 1975.

Güntekin, Reşat Nuri (1889-1956). (İ: İnkılâp) *Çalıkuşu*, İ., 1987 (1922). *Gizli El*, İ., 1959 (1922). *Damga*, İ., 1994 (1925). *Akşam Güneşi*, İ. ve Aka., 1970 (1926). *Bir Kadın Düşmanı*, İ., 1993 (1927). *Yeşil Gece*, İ. ve Aka 1971 (1928). *Acımak*, İ., 1989 (1928). *Yaprak Dökümü*, Milli Eğitim, 1989 (1930). *Kızılcık Dalları*, Mual-

lim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1932. *Gökyüzü*, İ., 1986 (1935). *Eski Hastalık*, İ. ve Aka, ? (1938). *Ateş Gecesi*, İ. ve Aka, 1970 (1942). *Miskinler Tekkesi*, İ., 1986 (1946). *Harabelerin Çiçeği*, İ., 1994 (1953). *Kavak Yelleri*, İ., 1991 (1961). *Son Sığınak*, İ. ve Aka, 1968 (1961). *Boyunduruk* → *Harabelerin Çiçeği*.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi (1864-1944). *Şık*, Atlas, 1979 (1889), *İffet*, Atlas, ? (1896). *Mutallaka* (1898) → *Şık*. *Mürebbiye*, Özgür, 1995 (1899). *Metres*, Atlas, 1982 (1899). *Tesadüf*, Atlas, 1967 (1900). *Nimetşinas*, Özgür, 1995 (1901). *Kuyruklu Yıldız Altında İzdivaç*, Özgür, 1995 (1912). *Gulyabani*, Atlas, 1987 (1912). *Cadı*, Atlas, 1967 (1912). *Sevda Peşinde*, Atlas, 1984 (1912). *Hakka Sığındık* (1919) → *Nimetşinas*. *Hayattan Sayfalar* (1919) → *Mürebbiye*. *Son Arzu*, Hilmi, 1948 (1922). *Cehennemlik*, Atlas, 1984 (1924). *Efsuncu Baba*, Atlas, 1966 (1924). *Meyhanede Hanımlar* (1924). *Nimetşinas*. *Ben Deli Miyim?* Hilmi, 1954 (1925). *Billur Kalp*, Atlas, 4. baskı (1926). *Utanmaz Adam*, Atlas, 1984 (1934). *Eşkiya İninde*, Hilmi, 1935. *Ölüm Bir Kurtuluş Mudur?* (1945) → *Şık*. *Kaderin Cilvesi* (1964) → *Kuyruklu Yıldız...* ÖYKÜLER: *Kadınlar Vaizi* (1920) → *Mürebbiye*. *Meyhanede Kadınlar* (1924) → *Nimetşinas*. *Namusla Açlık Meselesi* (1933) → *Şık*. *Katil Buse (Öldüren Öpücük)* (1933) → *Şık*. *Gönül Ticareti* (1939) → *Gulyabani*. *Melek Sanmıştım Şeytanı* (1943) → *Gulyabani*.

Gürsel, Nedim (1951-). *Boğazkesen*, Can, Ekim 1995.

Güzide Sabri (1886-1946). *Nedret*, Sühulet, 1938 (1922). *Necla*, Semih Lütfi, (1941).

Halikarnas Balıkçısı (1886-1973). (Hepsi Bilgi yay. Ankara) *Aganta Burina Burinata*, 1976 (1946). *Ötelerin Çocukları (Çocuğu)*, 1983 (1946, 1950?) - *Uluç Reis* (1962). *Turgut Reis*, 1988 (1966). *Deniz Gurbetçileri*, 1985 (1969). ÖYKÜ: *Parmak Damgası (Ege Kıyılarında)* (1939), *Ege'nin Dibi* (1952), *Gülen Ada* (1957), 1986. *Mavi Sürgün*, Remzi, 1971 (1961).

Hisar, Abdülhak Şinasi (1888-1963). *Fahim Bey ve Biz*, Hilmi, 1955 (1941). *Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, Hilmi, 1952.

Ilgaz, Afet (1937-). *Yolcu*, Timaş, 1994.

Ilgaz, Rıfat (1911-1993). *Yıldız Karayel*, Çınar, 1987 (1981). *Karadenizin Kıyıcığında*, Çınar, 1989 (1969). *Karartma Geceleri*, Çınar, 1990 (1974).

İlbeyi, Hurşit (1963-). *Berzah*, Timaş, 1995; *Irmaklar Denize Akar*, Timaş, 1995.

İleri, Selim (1949-). *Her Gece Bodrum*, Bilgi, Ankara, 1976. *Ölüm İlişkileri*, Bilgi, Ankara, 1979.
İlhan, Attilâ (1925-). *Sokaktaki Adam*, Bebekus'un Kitapları, 1989 (1953). *Sırtlan Payı*, Bilgi, Ankara, 1974. *Yaraya Tuz Basmak*, Bilgi, Ankara, 1982 (1978). *Haco Hanım Vay*, Altın Kitaplar, 1984.
İsmail Hekimoğlu (1932-). *Minyeli Abdullah*, Timaş, 1991 (1968). *Maznun*, Türdav, 1981 (1970). *Menan Cinleri*, Timaş, 1990.
K., Tarık Dursun (1931-). *Rıza Bey Aile Evi*, Varlık, 1957. *Denizin Kanı*, Bilgi, Ankara, 1985 (1968).
Kaplan, Sadettin (1944-). *Uçurumun Çağrısı*, Timaş, 1993.
Karakoyunlu, Yılmaz (1935-). *Salkım Hanım'ın Taneleri*, Simavi, 1990. *Üç Aliler Divanı*, Simavi, 1991. *Güz Sancısı*, Simavi, 1992.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1889-1974). (Hepsi İletişim yay.) *Kiralık Konak*, 1989 (1922). *Nur Baba*, 1987 (1922). *Hüküm Gecesi*, 1987 (1927). *Sodom Ve Gomore*, 1984 (1928), *Yaban*, 1989 (1932). *Ankara*, 1987 (1934). *Bir Sürgün*, 1987 (1938). *Panorama*, 1987 (1953-1954). *Hep O Şarkı*, 1987 (1956). ÖYKÜLER: *Bir Serencam*, 1983 (1914), *Milli Savaş Hikâyeleri*, 1988 (1922-1947). ANILAR: *Zoraki Diplomat*, 1984 (1955). *Anamın Kitabı*, 1986 (1957). *Vatan Yolunda*, 1986 (1957). *Politikada 45 Yıl*, 1984 (1968). *Atatürk*, 1983 (1946).
Karasu, Bilge (1930-1995). *Troya'da Ölüm Var*, Can, 1985 (1963). *Gece*, İletişim, 1985. *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*, Can, 1986.
Karay, Refik Halid (1888-1965). *İstanbul'un Bir Yüzü*, Semih Lütfi Kitapevi, 1939 (1. baskı: *İstanbul'un İçyüzü*, 1920). *Bu Bizim Hayatımız*, İnkılâp ve Aka, 1964 (1950). *Sonuncu Kadeh*, İnkılâp ve Aka, 1965.
Kavaklı, Ali Erkan (1952-). *Alman Doktor*, Timaş, 1993. *Başkaldırıyorum*, Türdav, 1995?.
Kemal Tahir (1910-1973). *Yediçınar Yaylası*, Bilgi, Ankara, 1970 (1958). *Esir Şehrin İnsanları*, Sander, 1969 (1959). *Yorgun Savaşçı*, Tekin, 1993 (1965). *Devlet Ana*, Tekin, 1993 (1967). *Kurt Kanunu*, Bilgi, 1969.
Kıral, Tezer Özlü (1943-1886). *Çocukluğumun Soğuk Geceleri*, 1980.
Kısakürek, Necip Fazıl (1905-1983). *Aynadaki Yalan*, Büyük Doğu, 1996 (1970).
Kocagöz, Samim (1916-). *Doludizgin*, Ataç, 1963?. *Kalpaklılar*, Ataç, 1962.
Korat, Gürsel. *Zaman Yeli*, İletişim, 1994. *Güvercine Ağıt*, İletişim, 1999.

Koray, Mebrure Sami (Alevok) (1910-1970). *Leylaklar Altında,* Remzi, 1943 (1940?). *Yalan,* 1941 (?)

Kozanoğlu, Abdullah Ziya (1906-1966). (Hepsi Atlas) *Kızıltuğ,* 1966 (1923), *Kolsuz Kahraman,* 1964 (1930). *Sarı Benizli Adam,* 1964 (1934). *Sencivanoğlu,* 1973 (1938). *Dağlar Delisi,* 1966 (1951). *Arena Kraliçesi,* 1964.

Kuntay, Mithat Cemal (1885-1956). *Üç İstanbul,* Sander, 1976 (1938).

Kutlu, Ayla (1938-). (Hepsi Bilgi, Ankara) *Kaçış,* 1986 (1979). *Tutsaklar,* 1983. *Hoşça Kal Umut,* 1987. *Hüsnüyusuf Güzellemesi,* 1984. *Sen de Gitme Triyandafilis,* 1990.

Kür, Pınar (1943-). (Hepsi Can) *Yarın Yarın,* 1976. *Bitmeyen Aşk,* 1986. *Bir Cinayet Romanı,* 1989. *Sonuncu Sonbahar,* 1992.

Levi, Mario (1955-). *Bir Şehre Gidememek,* Afa, 1993 (1990). *Madam Floridis Dönmeyebilir,* Afa, 1990. *En Güzel Aşk Hikâyemiz,* Afa, 1992.

Makal, Mahmut (1937-). *Bizim Köy,* Derinlik, 1978 (1950).

Margosyan, Mıgırdıç (1938-). *Gavur Mahallesi,* Aras, İstanbul, 1994; *Söyle Margos Nerelisen?,* Aras, 1995.

Mehmet Kemal (1920-1998). *Sürgün Alayı,* Soyut, 1974.

Mehmet (Mizancı) Murat (?-1917). *Turfanda mı Turfa mı?,* Kültür Bakanlığı, 1980 (1891).

Mehmet Rauf (1875-1931). *Eylül,* Özgür, 1990 (1900). *Yara (Ceriha),* Hilmi, 1927.

Meriç, Nezihe (1925-). *Korsan Çıkmazı,* Dost, Ankara, 1961. ÖYKÜ: *Bozbulanık,* Dost, Ankara, (1953). *Topal Koşma,* Seçilmiş Hikâyeler Dergisi, 1956.

Midilli, Zeliha. *Bir Balkan Şarkısı, Saranda,* Kelebek, 2003.

Misailidis, Evangelinos (?-1890). *Seyreyle Dünyayı,* Cem, 1988 (1872).

Miyasoğlu, Mustafa (1946-). *Kaybolmuş Günler,* Suffe, 1982 (1975). *Güzel Ölüm,* Akdağ, Ankara, 1987 (1982).

Nabizade Nazım (1862-1893). *Karabibik Hikâyeler.* Dün-Bugün, Ankara, 1961 (1890-92). *Zehra,* Dün-Bugün, Ankara, 1960 (1896).

Namık Kemal (1840-1888). *Vatan Yahut Silistre,* Remzi, 1965 (oyun 1873). *İntibah,* İnkılâp, 1988 (1876). *Cezmi,* İnkılâp, 1992 (eski yazı ile: *Matbaa İmare,* 1335).

Nazım Hikmet (1902-1963). *Yeşil Elmalar,* Pınar, 1965 (1936), *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim,* Gün, 1967.

Nesin, Aziz (1915-1996). *Nutuk Makinesi,* Cem, 1982 (1958). *Biz Adam Olmayız,* Cem, 1970 (1962). *Vatan Sağolsun,* Cem, 1974 (1968). *Salkım Salkım Asılacak Adamlar,* Adam, 1988. *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez A ve B,* Cem, 1966 ve 1976. *Kahve ve Demokrasi,* Themelio, Atina, 1983 (Yunan Basımı).

Neyzi, Ali H. (1927-). *Damdakiler* (oyun), Yanar, Çıralı, 1989.

Okur, Yiğit. *Hulki Bey ve Arkadaşları*, Can, 2002 (1999).

Orhan Kemal (1914-1970). *Baba Evi,* Varlık, 1974 (1949). *Avare Yıllar,* Varlık, 1950. *Cemile,* Varlık, 1970 (1952). *Bereketli Topraklar Üzerinde,* Cem, 1976 (1954). *Suçlu,* Remzi, 1957. *Gâvurun Kızı,* İzmir Matbaası, 1959. *Dünya Evi,* Tekin, Ankara, 1993 (1960). *El Kızı,* Tekin, Ankara, 1980 (1960). *Gurbet Kuşları,* Tekin, 1995 (1962). *Bir Filiz Vardı,* Tekin, Ankara, 1982 (1965). *Kötü Yol,* Öncü, 1969.

Otyam, Fikret (1926-). *Pavli Kardeş,* Kaynak, 1985.

Ömer Seyfettin (1884-1920). (Hepsi Bilgi Yayınevi, 1'den 14'e numaralı '*Bütün Eserleri*' serisi) *Efruz bey Eski Kahramanlar* (1988). *Bomba* (1988). *Harem* (1988). *Yüksek Ökçeler. Yüzakı* (1988). *Yalnız Efe. Falaka Kaşağı* (1989). *Aşk Dalgası* (1988). *Beyaz Lale, Gizli Mabet. Doğduğum Yer* (1989). *Dil Konusunda Yazılar* (1989). *Sanat ve Edebiyat Yazıları* (1990).

Örik, Nahit Sırrı (1894-1960). *Sultan Hamid Düşerken,* Kanaat, 1957 (1947).

Özakman, Turgut (1930-). *Korkma İnsancık Korkma,* Mitos, 1994 (1993).

Özlü, Demir (1935-). *Bir Uzun Sonbahar,* Koza, 1976. *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları,* Derinlik, 1979. *Bir Beyoğlu Düşü,* Ada, 1985. *Bir Yaz Mevsimi Romansı,* Ada, 1988. *Öteki Günler Gibi Bir Gün (öykü),* Soyut, 1974. *Berlin'de Sanrı (öykü),* Ada, 1987. *Stockholm Öyküleri,* Ada, 1988. *Sürgünde On Yıl (anı),* Milliyet, 1990. *Tatlı Bir Eylül,* Can, 1995.

Özsoy, İskender. *İki Vatan Yorgunları*, 2003.

Özyürek, Ali Ezger. *Muhacirler (Bitmeyen Göç),* Kekeme, 2003.

Pamuk, Orhan (1952-). *Cevdet Bey ve Oğulları,* Can, 1984 (1982). *Sessiz Ev,* Can, 1983 (1983). *Beyaz Kale,* Can, 1986 (1985). *Kara Kitap,* Can, 1990. *Yeni Hayat,* İletişim, (1994).

Peride Celal (1915-). *Üç Yirmi Dört Saat,* Can, 1991 (1971).

Recaizade Mahmud Ekrem (1847-1914). *Araba Sevdası,* İnkılâp, (1896).

Reşat Enis (1909-1984). *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın,* Semih Lütfi Kitapevi, 1945 (1939). *Toprak Kokusu,* Semih Lütfi, 1944 (sonra *Kara Toprak* ismiyle 1969). *Ekmek Kavgamız,* İnkılap Kitapevi, 1947.

Sabahattin Ali (1907-1948). *Kuyucaklı Yusuf,* 1980 (1937). *İçimizdeki Şeytan,* Cem, 1982 (1940). *Kürk Mantolu Madona,* Cem, 1981 (1943). ÖYKÜLER: *Sırça Köşk,* Bilgi, 1973 (1947).

Safa, Peyami (1899-1961). (Ö: Ötüken Yayınevi). *Şimşek,* Ö., 1977 (1923). *Bir Akşamdı,* Ö., 1980 (1924). *Mahşer,* Ö., 1980 (1924). *Canan,* Ö., 1980 (1925). *Sözde Kızlar,* Ö., 1987 (1925). *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu,* Ö., 1989 (1930). *Atilla,* Ö., 1974 (1931). *Fatih-Harbiye,* Ö., 1922 (1931). *Bir Tereddüdün Romanı,* Ö., 1987 (1933). *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu,* İnkılâp ve Aka, 1964 (1949). *Yalnızız,* Ö., 1978 (1951). *Biz İnsanlar,* Ö., 1987 (1959). *Beyaz Cehennem,* (Server Bedi adıyla), Ayda Bir Polis Romanları, 1955. *Amerika'da Bir Türk Çocuğu,* Damla, 1974. FIKRALAR: *Türk İnkılâbına Bakışlar,* Atatürk Kültür, Ankara, 1988 (1938). *Osmanlıca Türkçe Uydurmaca,* Ö., 1970. *20 Asır Avrupa ve Biz,* Ö., 1976. *Din İnkılâp İrtica,* Ö., 1978. *Eğitim Gençlik Üniversite,* Ö., 1978.

Safvet Nezihi (1871-1939). *Zavallı Necdet,* İnkılâp, 1961 (1900).

Samipaşazade Sezai (1860-1936). *Sergüzeşt,* Milli Eğitim Basımevi, 1990 (1889).

Selçuk, İlhan (1925-). *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı I ve II,* Çağdaş, 1993.

Soysal, Sevgi (1936-1976). *Yürümek,* Bilgi, Ankara, 1983 (1970). *Tante Rosa,* Bilgi, Ankara, 1980 (1968) (öyküler). *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti,* Bilgi, Ankara, 1973.

Şehbenderzade Ahmet Hilmi Filibeli (1865-1913). *A'mak-ı Hayal (Hayalin Derinlikleri),* Tercüman 1001 Temel Eser, 1973 (1909).

Şemsettin Sami (1850-1904). *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat.* Ankara Ün., 1964 (1872).

Şengil, Salim (1913-). *Güzel Bir Oyun,* Can, 1983. *Savrulup Gidenler,* Can, 1987.

Şenlikoğlu, Emine (1953-). *Ben Kimin Kurbanıyım?,* Mektup, 1994.

Talu, Ercüment Ekrem (1886-1956). *Kan ve İman,* Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988 (1922). *Sabır Efendi'nin Gelini,* Gayret, 1939 (1922). *Kodaman,* Semih Lütfi, 1942? (1935).

Taner, Haldun (1915-1986). *Yaşasın Demokrasi* (1949) → *Bütün Hikâyeleri I.* Bilgi, 1988. *Tuş* (1951) → *Bütün Hikâyeleri I. Şişhaneye Yağ-*

mur Yağıyor (1953) → *Bütün Hikâyeleri 2.* Bilgi, 1988. *Ayışığında Çalışkur* (1954) → *Bütün Hikâyeleri 2. On İkiye Bir Var* (1954) → *Bütün Hikâyeleri 3.* Bilgi, 1994. *Konçinalar* (1967) → *Bütün Hikâyeleri 2. Sancho'nun Sabah Yürüyüşü* (1969) → *Bütün Hikâyeleri 3.*

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1901-1962). *Abdullah Efendinin Rüyaları* (1943) → *Hikâyeler,* Dergah, 1991 (1983); *Yaz Yağmuru* (1955) → *Hikâyeler. Huzur,* Dergah, 1996 (1949), *Saatleri Ayarlama Enstitüsü,* Dergah, 1987 (1962). *Mahur Beste,* Dergah, 1975; *Aydaki Kadın,* Adam, 1987.

Tepeyran, Ebubekir Hazım (1864-1947). *Küçük Paşa,* De, 1984 (1910).

Turhan Tan, M. (1896-1939). *Gönülden Gönüle,* Agah Sabri, 1931?. *Akından Akına,* İnkılâp, 1960 (1935). *Timurlenk,* Tan, 1949 (1935). *Viyana Dönüşü,* Remzi, 1949 (1936). *Devrilen Kazan,* Kanaat, 1939. *Hint Denizlerinde Türkler,* Kanaat, 1939.

Tülbentçi, Feridun Fazıl (1912-1982). (Hepsi İnkılâp) *Sultan Yıldırım Bayezid,* 1957 (1947). *Barbaros Hayrettin Geliyor,* 1958 (1949). *Osmanoğulları,* 1949. *Şah İsmail,* 1956. *Turgut Reis,* 1962 (1958).

Türkali, Vedat (1919-). *Mavi Karanlık,* Adam, 1983. *Tek Kişilik Ölüm,* Cem, 1989.

Umar, Bilge. *Börklüce,* İnkılap, 2003.

Uşaklıgil, Halit Ziya (1866-1945). *Bir Ölünün Defteri,* İnkılâp ve Aka, 1984 (1892). *Ferdi ve Şurekası,* İnkılâp ve Aka, 1973 (1896). *Mai ve Siyah,* İnkılâp ve Aka, 1980 (1897). *Aşk-ı Memnu,* İnkılâp, 1987 (1900). *Kırık Hayatlar,* Hilmi, 1944 (1901-2). *Saray ve Ötesi* (anılar), İnkılâp ve Aka, 1981 (1940). ÖYKÜ: *Hepsinden Acı,* Sami Lütfi Sühulet, 1934?. *İhtiyar Dost,* Cumhuriyet Matbaası, 1937. *İzmir Hikâyeleri,* Cumhuriyet Matbaası, 1950.

Ümit, Ahmet. *Beyoğlu Rapsodisi,* Doğan Kitap, 2003.

Yalçın, Kemal. *Emanet Çeyiz, Mübadele İnsanları,* Doğan Kitap, İstanbul, 1998.

Yaşar Kemal (1922-). *İnce Mehmet 1.* Cem, 1972 (1955). *Ortadirek,* Toros, 1984 (1960). *Yer Demir, Gök Bakır,* Toros, 1985 (1963). *Ölmez Otu,* Toros, 1986 (1969). *İnce Mehmet 2.* Cem, 1977 (1969). *Binboğalar Efsanesi,* Toros, 1983 (1970). *Demirciler Çarşısı Cinayeti,* Tekin, 1983 (1974). *Al Gözüm Seyreyle Salih,* Toros, 1983 (1976). *Deniz Küstü,* Toros, 1983 (1978). *İnce Mehmed 3.* Toros, 1987 (1984). *Fırat Suyu Kan Ağlıyor Baksana, Bir Ada Hikâyesi,*

Adam, 1998, Yunanca Çevirisi: *He Historia Enos Nésiou,* Temelio, Atina, 1999. *Karıncanın Su İçtiği - Bir Ada Hikayesi 2*, Adam, 2003a (2002). *Tanyeri Horozları - Bir Ada Hikayesi 3*, Adam, 2003b (2002).

Yesari, Mahmut (1895-1945). *Sağnak Altında,* Akba, 1943 (1934).

Yıldız, Ahmed Günbay (1941-). *Ekinler Yeşerdikçe,* Timaş, 1994.

Yücel, Tahsin (1907-1961). *Peygamberin Son Beş Günü,* Can, 1992.

EK 3

İncelenen Yunanca Kitaplar

(Aksi belirtilmediği durumlarda yayınevi Atina'dadır.)

Andreadés, Giórgos (1940-). *Tamama*, Kyriakidés, Selanik, 1994 (Türkiye'de *Tamama, Pontus'un Yitik Kızı* başlığıyla Belge yayınlarından yayımlandı.)

Athanasiadés, Tasos (1913-). *Ta Paidia Tés Niobés (Niovi'nin Çocukları)*, Estia, 1988 (İki cilt).

Beinoglou, Maria (1949-). *To Megalo Ploio (Büyük Gemi)*, Ntephi, 1994.

Benezés, İlias (1904-1973). (E: Estia yay.) *To Noumero 31328 (Numara 31328)*, Alpha, 1952 (1931). *Galiné (Dinliklik)*, E, 1971 (1939). *Aioliké Gé (Eolya Toprakları)*, E, 1969 (1943). *Eksodos (Eksodos)*, E, 1968 (1950). ÖYKÜLER/ANILAR: *Aigaion (Ege)*, E, 1988 (1941). *Anemoi (Rüzgârlar)*, E, 1986 (1944). *Ora Polemou (Savaş Saati)*, E, 1988 (1946). *Oi Nikémenoi (Yenilmişler)*, E, 1968 (1954). *Archipelagos (Takımadalar)*, E, 1988 (1969). *Eftalou (Eftalu)*, E, 1988 (1972). *Stis Hellénikes Thalasses (Yunan Denizlerinde)*, E, 1980 (1973). *Mikrasia, Chaire (Selam Sana Anadolu)*, E, 1979 (1974).

Bikelas, Démétrios (1835-1908). *Loukés Laras (Lukis Laras)*, Pella, (1879).

Bizyénos, Geórgios (1848-1896). *To Amartéma Tés Métros mou Kai Alla Diégémata (Annemin Günahı ve Başka Hikâyeler)*, Estia 1991 (1883-1895).

Chréstobasilés, Chréstos (1861-1937). *Apo ta Chronia tés Sklabias (Kölelik Yıllarından)*, Pella, 1987 (1910-1920?)

Doukas, Stratés (1895-1983). *Historia Henos Aichmalótou (Bir Tutsağın Öyküsü)*, Kedros, 1992 (1929).

Douka, Maro. *Athooi kai Ftechtes (Masumlar ve Suçlular)*, Kedros, 2004.

Galanaké, Rea (1947-). *O Bios tou Ismaél Ferik Pasa (İsmail Ferik Paşa'nın Hayatı)*, Agra, 1995 (1989).

İordanidou, Maria (1913-1987). *Lóksandra (Loksandra)*, Estia, 1995 (1963). *Diakopes Ston Kaukaso (Kafkaslar'da Tatil)*, Estia 1994 (1965). *San Ta Trella Poulia (Çılgın Kuşlar Gibi)*, Estia, 1979 (1978). *He Aulé Mas (Avlumuz)*, Estia, 1994 (1981).

Ióannidis, Petros. *He Eptalophos é Éthe kai Ethéma Kónstantinoupoleós (Yeditepe yada Konstandinopol'de Adet ve Görenekler)*, İstanbul, 1855.

Kalligas, Paulos (1814-1896). *Thanos Blekas (Thanos Vlekas)*, Pella, (1855).

Kandylés, Grigorios. *Ho Erótomanés Hé Ta en Kónstantinópolei ek tou Erótos Symbanta (Aşk Delisi yada Aşk Yüzünden Konstandinopol'de Olanlar)*, İstanbul, 1842.

Kapantaé, Isméné (1939-). *Apeirótan kai Tourkón (Epirliler ve Türklerin)*, Estia, 1990.

Karagatsés, M. (1908-1960). *Ho Kotzampasés tou Kastropyrgou (Kastropirgo'nun Kocabaşısı)*, Estia, 1976, (1944). *Aima Chameno kai Kerdismeno (Kaybolmuş ve Kazanılmış Kan)*, Estia, 1978, (1947).

Karnezis, Panos. *Labyrinthos* (*Labirent*), Hellenika Grammata, 2004. İlk baskı: *The Maze*, Londra, Jonathan Cape, 2004.

Kastanakés, Thrasos (1901-1967). *Ho Chatzé Manouél (Hacı Manuil)*, Helleniké Etaireia, 1956. *He Pagida* (Tuzak), Pleias, 1978 (1962).

Kazantzakés, Nikos (1903-1957). *Ho Kapetan Michalés (Kaptan Mihalis)*, Kazantzakés, 1981 (1953). *Ho Christos Ksanastaurónetai (Yeniden Çarmıha Geriliş)*, Kazantzakés, 1981. *Anophora ston Gkreko (Greko'ya Değinme)*, Kazantzakés, 1982. (Türkçe'ye *El Greko'ya Mektuplar* diye çevrilmiştir).

Kondylakés, Ióannés (1861-1920). *He Próté Agapé (İlk Aşk)*, Pella (1919).

Kontoglou, Fótés (1896-1965). *Pedro Kazas (Pedro Kazas)*, 1967 (1920?). *To Aibali He Patrida Mou (Memleketim Ayvalık)*, 1991 (1962). *Adamastes Psyches (Hür Ruhlar)*, 1989 (1962). *He Ponene-*

né Rómiosyné (Acı Çeken Rum Dünyası), 1976 (1963). *Giabas Thalassinos (Denizci Yavas),* 1975 (1965). (Hepsi Astér Yay.)
Ksenos, Stephanos (1821-1894). *He Eróis tés Hellénikes Epanastaseós (Yunan İhtilalinin Kadın Kahramanı),* Sideré, 1940 (1852). *Ho Diabolos en Tourkia étoi Skénai en Konstandinoupolei (Türkiye'deki Şeytan yada Konstandinopol'den Sahneler),* London, 1862.
Lountemés, Menelaos (1912-1976). *Synnefiazei (Bulutlar Geliyor),* Dorikos, 1966. *Oi Héroes Koimountai Anésycha (Kahramanlar Rahatsız Uyuyor),* Sarkofagoi.
Makrés, Nikolaos (1827-1911). *Vassiliké (Vasiliki),* Philokalé, 1878.
Mpounialés, Marinos Tzanés (17. yy). *O Krétikos Polemos (Girit Savaşı),* Özel Basım, 1979 (1681).
Myribélés, Stratés (1890-1969). *To Galazio Biblio (Mavi Kitap),* Estia, 1976 (1939). *To Kokkino Biblio (Kırmızı Kitap),* Estia, 1976 (1945). *He Panagia He Gorgona (Deniz Kızı Meryem Ana),* Estia, 1985 (1956?).
Nenedakés, Andreas (1918-). *Oi Boukephaloi (Kocakafalar),* Kedros, Atina, 1991.
Palaiologos, Grégorios (-1846). *Zógrafos (Ressam),* Nefelé, 1989 (1842). *Ho Polypathés (Cefakeş),* Hermés, 1989 (1839).
Palamas, Kostés (1859-1943). *Ho Thanatos Tou Pallékariou (Delikanlının Ölümü),* Estia, Atina (1935?).
Papadiamantés, Aleksandros (1851-1911). *Chréstos Milionés (Hristos Milionis),* Apanta-Giovanés, 1972 (1885).
Papadopoulou, Aleksandra (1867-1906). *Diégémata (Öyküler),* Ikaros, Atina, 1954 (1900?)
Papaperiklés, Nikos (Philikos) (1908-). *Gkiaour (Gâvur),* Koronté, 1976 (1956).
Parorités, Kóstas (1878-1931). *Ho Pateras (Baba),* Pella, (1921). *Ho Kokkinos Tragos (Kızıl Koç),* Pella, (1924). *To Megalo Paidi (Büyük Çocuk),* Pella, (1916).
Phakinos, Arés. *Klemmené Zóé (Çalınmış Yaşam),* Kastanioti, 1995. *Ta Kastro tés Mnémés (Belleğin Kalesi),* Kastanioti, 1997.
Pitsipios, İakóbos (1803-1863). *He Orfané tés Chiou (Sakız'ın Öksüzü),* Hermoupolis, 1839.
Polités, Kosmas (1893-1974). *Stou Chatzéfragkou (Hacıfrangos'da),* Hypsilon, 1963.
Ragkabés-Rizos, Aleksandros (1809-1892). *Ho Symbolaiografos (Noter),* Pella, ? (1845).

Ramphos, Kónstantinos (1776-1871). *Chalét Efentés (Halet Efendi),* 1867-1869. *Teleutaies Meres tou Alé Pasa (Ali Paşa'nın Son Günleri),* Olimpos, 1877 (1862).
Rodokanakés, Geórgios. *Ho Megakles (Megaklis),* Hermoupolis, 1840.
Samouélidés, Chréstos (1927-). *Karamanites (Karamanlılar),* Estia, Atina, 1980.
Sotériou, Didó (1911-2004). *Ta Matómena Khromata (Kanlı Topraklar),* Kedros, 1995 (1962). (Türkiye'de Roman *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* adıyla yayımlanmıştır).
Soutsos, Panagiótés (1806-1868). *Ho Leandros,* Idryma Ourané, 1996 (1834).
Theotokas, Giórgos (1905-1966). *Ho Leónés (Leonis),* Estia, 1994 (1940). *Astheneis kai Odoiporoi (Hastalar ve Yolcular),* Estia, 1967 (1964) iki cilt.
Valtinos, Thanasés. *Sinaksari Adrea Kordopaki – 2 (Andreas Kordopati'nin Öyküler Derlemesi - 2),* Okeanida, 2000.

KAYNAKÇA

TÜRKÇE

(Aksi belirtilmediği durumlarda yayınevi İstanbul'dadır.)

Akşin, Sina. 'Düşünce ve Bilim Tarihi', *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem, 1988.

—. *Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-1995, Düşünce Tarihi*, Cem, 1995.

Arı, Kemal. *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı, 1995.

Andaç, Feridun. *Gerçeklik Yolunda*, Cem, 1989.

Akınca, Gündüz. *Türk Romanında Köye Doğru*, T. Tarih Kurumu, Ankara, 1961.

Aladağ, Ertuğrul. *Sekene, Türkleşmiş Rumlar/Dönmeler*, Belge/Marenostrum, 1977.

Alangu, Tahir. *Cumhuriyetten sonra Hikâye ve Roman*. 3 cilt, 1959-1965.

Ataç, Nurullah. 'Romana Dair', *Akşam Gazetesi*, 7/9/1936

Aytaç, Gürsel. *Çağdaş Türk Romanları Üzerinde İncelemeler*, Gündoğan, Ankara, 1990.

Ayvazoğlu, Beşir. *Geçmişi Yeniden Kurmak*, Kubbealtı, 1987.

Bakırcıoğlu, M. Ziya. *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı*, Ötüken, 1986.

Banarlı, Nihat Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim, 1971 (2 cilt).

Başkan, Özcan. *Sanatsal Dilbilim ve Gökçeyazın*. Bağlam (İst. Ün. Yabancı Diller Yüksek Okulu Almanca Bölüm Dergisi), 1979.

Baydar, Mustafa. *Ahmet Mithat Efendi*. Varlık, 1954.

Belge, Murat. *Marksist Estetik*. BFS, 1989.

—. 'Hikâye ve Roman Kişinin Adı' *Papirüs*, No 13, Haziran 1967, s. 14-16.

—. 'Türk Romanında Tip', *Yeni Dergi*, Cilt 4, No 46, Temmuz 1968, s. 33-36.

Berkes, Niyazi. *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi, Ankara, 1975.

Bezirci, Asım ve Refika Taner. *Seçme Romanlar*, Hür, 1973.

Bezirci, Asım. *İnceleme ve Şiirlerle Türk-Yunan Dostluk ve Barışı*, Milliyet, 1987.

Boratav, Pertev. *Folklor ve Edebiyat,* (2. cilt), 1939, 1945.
—. *İnceleme ve Şiirlerle Türk-Yunan Dostluk ve Barışı,* Milliyet, 1987.
Clogg, Richard. *Modern Yunanistan Tarihi,* İletişim, 1997.
Dalegre, Joelle. *'Yunan Düzyazı Edebiyatında Türkler ve Rumlar (1900-1925), Türk-Yunan Uyuşmazlığı'*nda. (Der. Semih Vaner) Metis, 1990.
Demiralp, Oğuz. *Kutup Noktası.* Yapı ve Kredi, 1993.
Dino, Güzin. *Türk Romanının Doğuşu.* Cem, 1978.
Doğan, Mehmet H. 'Halikarnas Balıkçısı'nın Yarattığı Dünya' *Tekrarın Tekrarı,* Dost, 1972.
Dünder, Baha. *Roman Anlayışı.* Remzi, 1971.
Eagleton, Terry. *Edebiyat Kuramı,* Ayrıntı, 1990.
Emil, Birol. *Mizancı Bey - Hayatı ve Eserleri,* Edebiyat Fakültesi, 1979.
Enginün, İnci. *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi.* Milli Eğitim Bakanlığı, 1995.
Erbil, Pervin. *Anadolu'ya Ağlıyordu Niobe, Tüm Yönleriyle Rum Tehciri ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları,* Sorun Yayınları, 2001.
Ersanlı, Büşra. *İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937),* İletişim, 2003.
Finn, Robert P. *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900).* Bilgi. Ankara, 1984.
Forster, E. M. *Roman Sanatı.* Adam, Ankara, 1982.
Gökaçtı, Mehmet Ali. *Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi,* İletişim, 2003.
Gönensay, Hıfzı Tevfik. *Türk Edebiyat Tarihi.* Remzi, 1949.
Günyol, Vedat. *'Din ve Romanlarımız' Yeni Ufuklar,* Cilt 1, no 3, Nisan 1952, s. 66-68.
Gürol, Ümit Gürol. *İtalyan Edebiyatında Türkler.* İmge, Ankara, 1987.
Gürsel, Nedim. 'Sait Faik'in Yapıtlarında İstanbul Rum Toplumu', *Türk-Yunan Uyuşmazlığı,* (Der: S. Vaner), Metis, 1990.
Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği,* Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994.
Haedens, Kleber. *Roman Sanatı.* Varlık, 1953.
Halikarnas Balıkçısı. *Anadolu'nun Sesi,* Yeditepe, 1971.
—. *Düşün Yazıları,* Bilgi, 1985.
—. *Sonsuzluk Sessiz Büyür,* Bilgi, 1986.
İnce, Özdemir. *Yazınsal Söylem Üzerine,* Can, 1993.
Kabaklı, Ahmet. *Türk Edebiyatı.* (3 cilt), Türkiye Yay., 1965-1966.
Kaplan, Mehmet. *Edebiyatımızın İçinden,* Dergâh, 1978.
Karpat, Kemal. *Türk Edebiyatında Sosyal Konular.* Varlık, 1962.
Kaygı, Abdullah. *Edebiyat ve Varlık.* Kebikeç, Ankara, 1995.
Kıymaz, Ahmet. *Romanda Milli Mücadele.* Akçağ, Ankara, 1991.
Kudret, Cevdet. *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman, 1859-1910.* İnkılâp, 1987.
—. *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman, 1911-1922,* İnkılâp, 1987.
—. *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman, Cumhuriyet Dönemi (1923-1959).* Varlık, 1990.

Kula, Onur Bilge. *Alman Kültüründe Türk İmajı I ve II*, Gündoğan, Ankara, 1992 ve 1993.

Kurdakul, Şükran. *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*. Cem, 1985.

—. *Çağdaş Türk Edebiyatı: Meşrutiyet Dönemi*, May, 1975.

—. *Çağdaş Türk Edebiyatı - 4, Cumhuriyet Dönemi*. May, 1976.

Kutlu, Mustafa. *Sait Faik'in Hikâye Dünyası*, Dergâh, ?

Kutlu, Şemsettin. *Türk Romanları*. Toker, 1976.

Levent, Agah Sırrı. *Türk Edebiyat Tarihi I*. T. Tarih Kurumu, Ankara 1973.

Lifşits, Mihail. *Marx'ın Sanat Felsefesi*. Kuzey Yay, Ankara, 1984.

Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*, İletişim, 1986.

—. *Türk Modernleşmesi*, İletişim, 1991.

—. *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim, 1992.

Meriç, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken, 1974.

Mert, Nuray. *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*. Bağlam, 1994.

Millas, Herkül. "Türk Edebiyatı'nda Yunan İmajı: Y.K. Karaosmanoğlu", *Toplum ve Bilim*, Güz 1990/Kış 1991.

—. *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim, 1994.

—. 'Tarihle İlgili Bir Romanın Eleştirisi', *Toplumsal Tarih*, Nisan 1994.

—. 'Türk Kimliği ve Tarihin Kaynakları', *Toplumsal Tarih*, Mart 1995.

—. 'Avrupa Birliği, Ahmet Mithat ve Halikarnas Balıkçısı', *Toplumsal Tarih*, Mayıs 1996.

—. "Türk Edebiyatında Yunan İmajı: Ö. Seyfettin", *Kebikeç*, Ankara, sayı 3, 1996.

—. "Resmi Tarihten Resmi Edebiyat'a", *Zaman Gazetesi*, 27/10/1996.

—. 'Türk Ders Kitaplarında Yunanlılar: Bütünleştirici bir Yaklaşım', *Tarih Öğretimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

—. *Ayvalık ve Venezis, Türk Edebiyatında Türk İmajı*, İletişim, 1998b.

—. 'Türk ve Yunan Romanları, Kadınları ve İlişkileri', *Oluşum/Genese* dergisi, Nancy/Fransa, sayı 60-61, Mayıs, 1999 (Fransızca ve Türkçe)

—. *Türk Romanı ve 'Öteki-Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2000.

—. *Daha İyi Türk-Yunan İlişkileri İçin Yap Yapma Kılavuzu*, Tarih Vakfı, 2002.

—. *Geçmişten Bugüne Yunanlılar, Dil, Din ve Kimlikleri*, İletişim, 2003.

Moran, Berna. Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. Cem, 1991.

—. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, I, II, III*. İletişim, 1991, 1991, 1994.

Mutluay, Rauf. *100 Soruda Tanzimat ve Servet-i Fünun Edebiyatı*. Gerçek, 1988.

—. *XIX Yüzyıl Türk Edebiyatı, 100 Soruda Tanzimat ve Servet-i Fünun Edebiyatı*. Gerçek, 1978.

—. *Edebiyat Bilgileri*. Gerçek (100 Soruda), 1978.

Naci, Çelik. *Romanda Hesaplaşma*. Bilgi, Ankara, 1971.

Naci, Fethi. *On Türk Romanı*. Ok, 1971.

—. *40 Yılda 40 Roman*. Oğlak, 1994.

—. *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*. Gerçek, 1990.

—. *Bir hikâyeci: Sait Faik; Bir Romancı: Yaşar Kemal*. Gerçek, 1990.

—. *Namık Kemal Hakkında*. DTCF, 1942.

Necatigil, Behçet. *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. Varlık, 1989.

—. *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*. Varlık, 1989.

Neyzi, H. Nezih. *Kızıltoprak Anıları*, Peva, İstanbul, 1986.

Ocak, Ahmet Yaşar. 'Türk Müslümanlığı: Çözüm Bekleyen Tarihsel ve Aktüel Bir Kimlik Problemi' *Türkiye Kimliği*'nde, Mart-Nisan 1995, sayı 33.

Oktay, Orhon. *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları 249, Ankara, 1975.

Oktay, Ahmet. *Türkiye'de Popüler Kültür*. Yapı ve Kredi, 1994.

—. *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.

Önertoy, Olcay. *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

Örik, Nahit Sırrı. *Roman ve Hikâye*. Ankara Matbaası, 1933.

Özön, Mustafa Nihat. *Türkçede Roman*. Remzi, 1936.

Özçelebi, Ali. *Romantik Fransız Yazınında Türkiye İmgesi 1830-1855*. A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyat Bölümü, Erzurum, 1983.

Özkırımlı, Atilla. *Edebiyat İncelemeleri*. Cem, ?

Parlar, İsmail. *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*. Ankara, 1987.

Plehanov, G. V. *Sanat ve Toplumsal Hayat*. Sosyal Yay., 1987.

Ricoeur, Paul. *'Anlamlı Eylemi Bir Metin İçinde Görmek'*, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım* içinde. Hürriyet Vakfı, 1990.

Sakali Marina, Lady Marks. 'Osmanlı-Rum Basınında Türk/Müslüman İmajı', *Tarih Eğitim ve Tarihte Öteki Sorunu* adlı yapıtta, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Sarraute, Nathalie. *Kuşku Çağı, Roman Üzerine Denemeler*. Ada:.ı, 1985.

Servet-i Fünun Dönemi Türk Edebiyatı Antolojisi. Bateş, 1972.

Sinanoğlu, Suat. *Türk Humanizmi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

Taner, Refika & Bezirci, Asım. *Seçme Romanlar*, Kaya, 1990.

Tanrıkulu, Abdullah. *Hüseyin Rahmi Gürpınar*. Toker, 1974.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Dergâh, 1969.

—. *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Çağlayan, 1982.

—. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Dergâh, 1977.

Timur, Taner. *Osmanlı Kimliği*. Hil, 1986.

—. *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*. Afa, 1991.

—. *Osmanlı Çalışmaları*, V Yayınları, 1989.

Timurtaş, Faruk. *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*. Vilayet, 1982. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. I-IV*. Dergah, 1977-191.

Türker, Orhan. *Osmanlı İstanbulu'ndan Bir Köşe*, Sel, 1998.

Ünlü, Selçuk. *19. Yüzyıl Alman Edebiyatında Türkiye ve Türkler*. Selçuk Üniversitesi, Konya, 1988.

Yalçın, Hüseyin Cahit. *Edebiyat Anıları*. İş Bankası, 1975.

Yaşar, Akyol. *Yazarlar Kılavuzu*. Hur, 1972.

Yavuz, Hilmi. *Roman Kavramı ve Türk Romanı*. Bilgi, Ankara, 1976.

Yerasimos, Stefanos. *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye I ve II*. Gözlem, 1975.

Yetkin, Çetin. *Topluma Karşı Türk Yazını*. Barış, 1980.

İNGİLİZCE, FRANSIZCA, ALMANCA VE YUNANCA

Adorno, T. *Negative Dialectics*. (trans. by E.B. Ashton) Seabury Press, 1973.

Adorno, T.W., E. F. Brunswik, D. Levinson ve R. N. Sanford. *The Authoritarian Personality*. Notron, London, 1993.

Alexandris, Alexis. *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Center of Asia Minor Studies, Athens, 1983.

Allport, Gordon. *The Nature of Prejudice*, Cambridge, 1954.

Ampatzopoulou, Fragkiské. *Ho Allos en Diogmo (Zulüm İçinde Öteki)*, Yayınlanmamış çalışma, Atina.

Anderson, Benedict. *Imagined Communities*. Verso, New York, 1990.

Bagenas, Nasos. (Der.) *Apo ton Leandro ston Louké Lara*, Panepistémiakes Ekdoseis, Herakleio 1997.

Bahcheli, Tozun. *Greek-Turkish Relations Since 1955*, Westview Press, London, 1990.

Baldensperger, F. *Goethe en France*, Paris, 1904.

Barbarousés, P. *Theória Eksóterikés Politikés (Dış Politika Teorisi)*. A. Sakoula, Atina, 1988.

Barthes, Roland. *The Semiotic Challenge*. Basil, Oxford, 1988.

Beaton, Roderick (Der.). *The Greek Novel, Croom Helm*, New York, 1988.

Beaton, Roderick. *An Introduction to Modern Greek Literature*, Clarendon Press, Oxford, 1994.

Bietenholz, Peter G. *Historia and Fabula, Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Times*, Brill, New York, 1994.

Breuilly, John. *Nationalism and the State*. Manchester Un., 1985.

Broom, Benjamin. *Designing an Agenda for Strengthening Cooperation Among Peace-builders in Greece, Turkey and the Two Communities of Cyprus*, Private Report, George Mason Un., Virginia, 1997.

Brown, J.A.C. *Techniques of Persuasion, From Propaganda to Brainwashing*, Penguin, Great Britan, 1963.

Burton, John W. 'Resolution of Conflict', *International Studies Quarterly*, Vol. 16, no. 1, March 1972.

Caloun, Craig. *Social Theory and the Politics of Identity*. Blackwell, Cambridge, 1994.

Calothyos, Vangelis. 'Thorns in the Side of Venice? Galanaki's *Pasha* and Pamuk's *White Castle* in the Global Market', *Greek Modernism and Beyond*, (Der.) D. Tziovas, Rowman & Littlefield, New York, 1997.

Cascardi, Anthony. *The Subject of Modernity*. Cambridge, 1992.

Clogg, R. A. *Concise History of Greece*, Cambridge Un., 1993.

Colakis, Marianthe. 'Images, of the Turk in Greek Fiction of the Asia Minor Disaster', *Journal of Modern Greek Studies,* October 1986.

Dalegre, Joelle. 'Grecs et Turcs d'apres la prose grecque (1900-1925), *Le Differend Greco-Turc,* Der. Semih Vaner, L'Harmattan, Paris, 1988.

Démaras, K. Th. *Historia tés Neoellénikés Logotekhnias (Çağdaş Yunan Edebiyatı Tarihi),* İkaros, Atina, 1987.

Derrida, Jacques. *Margins of Philosophy.* (trans. by Alan Bass). The University of Chicago Press, Sussex, 1982.

Deutsch, Karl W. *The Analysis of International Relations.* Prentice-Hall International, London, 1988.

Dudu, Alexandru. *'La littérature comparée et la decouverte des sonstantes europeenes' Komparatistik und Europaforschung* (Der: Hugo Dyserinck), Bouvier verlag, Bonn, 1992.

Dyserinck, H.-Fischer, M. (Der.) *Internationale Bibliographie zu Geschichte und Theorie der Komparatistik,* Stuttgart, 1985.

Eagleton, Terry. *Literary Theory.* Basil Blackwell, Oxford, 1990.

Ersanlı, Büşra. *The Turkish History Thesis: A Cultural Dimension of the Kemalist Revolution,* Phd. Thesis, Boğaziçi University, 1989.

—. 'The Role of Language in Turkish Historiography', Rikard Larsson'un *Boundaries of Europe* adlı yapıtında, FRN, Stockholm, 1998.

Evin, Ahmet. *Origins and Development of the Turkish Novel,* Minneapolis Biblio Theca Islamica, 1983.

Fish, Stanley. *Is There a Text in This Class?,* Harvard Un. 1980.

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism.* Basil Blackwell, Oxford, 1983.

Greenfeld, Liah. *Nationalism, Five Roads to Modernity,* Harvard Un., 1993.

Guyard, Marius-François. *La Littérature Comparée.* Paris, 1951.

Habermas, J. *Knowledge and Human Interests,* (trans. by. J. Saphiro), Heinemann, London, 1971.

—. *The Theory of Communicative Action. Volume 1.* Beacon Press, Boston, 1984.

—. *The Theory of Communicative Action. Volume* 2. Polity Press, Cambridge, 1987.

Halman, Talat. S. Contemporary Turkish Literature: Fiction and Poetrs, N-Tersey, 1982.

Hauser, Arnold. *The Social History of Art, Vol* 3. Vintage, New York, 1960?.

Heine, Heinrch. *Werke, V,* Walzel, Leipzig, 1910.

Held, David. *Introduction to Critical Theory - Horkheimer to Habermas.* Polity Press, Cambridge, 1980.

Hirsh, E. D. *Validity In Interpretation,* Yale Un. Press, 1976.

Hirschon, Renee (derleyen). *Crossing the Aegean,* Berghahn Books, New York, Oxford, 2003.

Jacovides-Andrieu, A.O. 'Le Personnage du Turc dans la Litterature Grecque du 19éme siécle', Mayıs 1986'da CERI'nin Paris La Difference Greco-Turc kolokyumunda sunulan bildiri.

Kant, Immanuel. *Werke, VI,* Suhrkamp, Frankfurt, 1964.

Kordatos, G. *Historia Tés Neoellénikés Logotechnias (Çağdaş Yunan Edebiyatı Tarihi)*, Biblioekdotiké, Atina, 1962.

Koullapés, Lorés. *Hé Parosiasé tés Othomanikés Istoris Sta Skholika Egcheiridia tés Elladas kai tés Tourkias (Yunanistan ve Türkiye Okul Kitaplarında Osmanlı Devleti Tarihi'nin Tanıtımı)* 11/8/1993 tarihinde Münih Ludwig-Maximilians Üniversitesinde sunulan Yüksek Lisans tezinin yayınlanmamış Yunanca Çevirisi.

Koulouri, Christina. *Dimensions Idéologiques de L'historicité en Gréce (1834-1914)*. Peterlang, Frankfurt am Main/Bern/New York/Paris, 1991.

Kuhn, Thomas. *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago, 1970.

Ladas, Stephen. *The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece and Turkey*, Macmillan, New York, 1932.

Lanson, Gustave. 'Etudes sur les Rapports de la Littérature Française et de la Littérature Espagnole', *Revue de L'histoire Litteraire de la France*, 3/1896, 4/1897, 8/1901.

Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, Great Britan, 1961.

Lippman, Walter. *Public Opinion*. New York, 1922.

Lykoura, F. Vassiliki. *La Representation De L'autre' au Course de la Lutte Pour l'independance A Travers Les Mémoires Des Combattants, 1821-1823*. Paris, Sorbonne'da savunulan yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994.

Mennel, Stephen. 'The Formation of We-images: A Process Theory', *Social Theory and the Politics of Identity*, (Der: C. Calhoun) Blackwell, Cambridge, 1994.

Millas, H. 'History Textbooks in Greece and Turkey', *History Workshop*, London, Nisan 1991.

—. 'The Image of Greeks in Turkish Literature: Fiction and Memoirs', *Oil on Fire?*, Verlag Hahnsche Buchhlandlung, Hannover, 1996.

—. 'Greek-Turkish Conflict and Arsonist Firemen', New Perspectives on Turkey, S. 22, 2000 Bahar.

—. 'Non-Muslim Minorities in the Historiography of Republican Turkey: The Greek Case', *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, adlı yapıtta, derl. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, Brill, Leiden, 2000.

—. *Eikones Hellénon kai Tourkon – Sholika biblia, istoriografia, logotechnia kai ethnika stereotypa, (Yunanlıların ve Türklerin İmajları-Okul Kitapları, Tarih Yazıcılığı, Edebiyatta Etnik Stereotipler)*, Aleksandria, Atina, 2001.

—. *The Imagined 'Other' as National as National Identiry*, CSDP-EC, Ankara, 2004.

Mitscherlich, Margaret & Alexander. *Die Unfahigkeit zu Trauen*, Munchen, 1967.

Nathan, Michel. *Splendeurs et Misères du Roman Populaire*, Presses Universitaires de Lyon, 1990.

Norris, Christopher. *Deconstruction*. Routledge, London, 1991.

Oikonomou-Agorastou, I. *Eisagogé ste Sygkritiké Stereotypologia (Kıyaslamalı İmgebilime Giriş)*, University Studio, Selanik, 1992.

Pageau, Daniel-Henri. *La Littérature Generale et Comparée*, Almand Colin, Paris, 1994.

Pesmazoglou, St. *Europé-Tourkia (Avrupa-Türkiye)*, Themelio, Atina, 1993 (2 cilt).

Polités, L. *Historia tés Neoellénikés Logotekhnias (Çağdaş Yunan Edebiyatı Tarihi).* Morphotiko Indryma Ethnikés Trapezas, Atina, 1989.

Prawer, S.S. *Comparative Literaty Studies,* London, 1973.

Ree, Jonathan. *Philosophical Tales, An Essay on Philosophy and Literature,* Methuen, London/New York, 1987. AK

Richards, I. A. *Principles of Literary Criticism,* London, 1926 (2. End) (17th impression) AK

Richards, Earl-Jeffrey. *'The axiomatization of national differences and national character',* Komparatistik und Europaforschung (Der: Hugo Dyserinck), Bouvier verlag, Bonn, 1992.

Ricoeur, Paul. *Du texte a l'action,* Seuil, Paris, 1986.

Robson, Bruce. *The Drum Beats Mightly.* The Centre for East Asian Cultural Stadics, Tokyo, 1976.

Said, Edward W. *Orientalism,* Vintage, New York, 1994.

Scheff, Thomas. 'Emotions and Identity: Theory of Ethnic Nationalism', *Social Theory and the Politics of Identity* adlı yapıtta, Der. C. Kalhoun, Blackwell, Cambridge 1994.

Schif, Ellen. *From Stereotype to Metaphor.* State University of New York Press, Albany, 1982.

Skopetea, Ellé. *To Protypo Basilio kai He Megalé Idea (Örnek Krallık ve Megali İdea),* Protypo Atina, 1988.

Somers, Margaret & Gibson, Gloria. 'Reclaiming the Epistemological 'Other': Narrative and the Social Constitution of Identy', *Social Theory and the Politics, of Identy,* (Der: C. Calhoun) Blackwell, Cambridge, 1994.

Sphoiné, Aleksandra. *Langue et Mentalités au Phanar (17-18) (Fener'de Dil ve Anlayış),* Sorbonne, Paris I, 1991 (Yayınlanmamış doktora çalışması).

Stathé, Penelopé. 'Oi Peripeteies tou Polypathous to Grégoriou Paloilologou' (Pr. Paleologos'un Cafakeş'inin Maceraları), Mnémon Dergisi, Atina, 1995.

Stone, Frank A. *The Rub of Cultures in Modern Turkey: Literary View of Education,* Boomington, 1973.

Sboronos, N. *Histoire de la Grèce Moderne,* Presses Universitaires de France, Paris, 1972.

Tonnet, H. *Les Premiers Romans Grecs A Sujet Turc.* Etudes Néo-helléniques, Paris, 1993.

Wellek, René. 'The Concept of Comparative Literature', *Yearbook of Comparative and General Literature,* 2/1953.

Yavuz, K. *Der Islam in Werken moderner Turkischer Schiftsteller 1923-1950,* Klaus schwarz, Freiburg, 1974.

Zaretsky, Eli. 'Identity Theory, Identity Politics: Psychoanalysis, Marxism, Post-Structuralism', *Social Theory and the Politics of Identy,* (Der: C. Calhoun) Blackwell, Cambridge, 1994.

DIZIN

"Öteki" kavramı sosyal bilimlerde yeni bir kavram sayılır. Komşuluk ise, çok eskidir... En yakın komşular çevrelerindeki sorunlarla en yakın temasa sahiptirler ve farkında olmadan birbirlerine ayna tutarlar. Durumu en veciz bir biçimde anlatan "tencere dibin kara" deyimini ilk kitabına ad olarak seçen ve iki ülke ilişkilerini ele alan bu önemli eseri ile tanınan Herkül Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik* adlı yeni çalışmasında ise, Türk edebiyatının çeşitli safhalarında Yunan/Rum kimliğine biçilen kaftanı etüd ediyor. 450'ye yakın edebi eseri inceleyerek hazırlanan bu tez çeşitli siyasi/sosyal huzursuzluklara atmosfer yaratan edebi iletişim ağını gözler önüne seriyor.

"Öteki" ve "kimlik" kavramlarını siyaset sosyolojisi ve edebiyat sosyolojisi disiplinleri ışığında sorgulayan ve son bölümde Yunan edebiyatındaki Türk imajı ile bu etkileşimi bir de "öteki kıyı"dan inceleyen eser, ülkemizde türünün ilkidir; aynı zamanda sosyal bilim araştırmalarında bilgi, veri, kanıt ile empati kavramını/duygusunu birbirlerine yaklaştırması açısından da özgündür. Herkül Millas'ın bu sıradışı çalışması, Türkiye'deki sosyal bilimciler, edebiyat tarihçileri ve strateji uzmanlarına da önemli açılımlar sağlayacaktır.

Prof. Dr. Büşra Ersanlı

İLETİŞİM 1079
ÇAĞDAŞ TÜRKÇE EDEBİYAT 153

ISBN 975-05-0328-7

